

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EDİTÖR: **Hakan Yavuz**

AK PARTİ

*Toplumsal Değişimin
Yeni Aktörleri*

Kitapyayinevi

Ak Parti

AK PARTİ
TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN YENİ AKTÖRLERİ

KİTAP YAYINEVİ – 210
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 47

AK PARTİ: TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN YENİ AKTÖRLERİ / HAKAN YAVUZ (EDİTÖR)

ÖZGÜN ADI
THE EMERGENCE OF A NEW TURKEY: DEMOCRACY AND AK PARTİ

© 2006, THE UNIVERSITY OF UTAH PRESS
ESERİN TÜRKÇE BASIMI YAYINCILYLA YAPILAN ANLAŞMA GEREĞİNCE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞTİR
© 2010, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

YAYINA HAZIRLAYAN
NİHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

KAPAK
UMUT SÜDÜAK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK FOTOĞRAFI
AK PARTİ DENİZLİ MİTİNGİ, ALİ ÖZ

GRAFİK UYGULAMA VE BAŞKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 10 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
ŞUBAT 2010, İSTANBUL
ISBN 978-605-105-032-4

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/I-A
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: KİTAP@KITAPYAYINEVI.COM

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

AK Parti

Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri

HAKAN YAVUZ (ED.)

KitapYAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: TÜRKİYE'DE İSLAMİ HAREKETİN DÖNÜŞÜMÜNDE
YENİ BURJUVAZİNİN ROLÜ / M. HAKAN YAVUZ 7

BİRİNCİ AYRIM: KİMLİK, İDEOLOJİ VE LİDERLİK

- 1- TÜRKİYE'DE DİNİ PİYASA(LAR) / MASSIMO INTROVIGNE 31
- 2- MUHAFAZAKÂR-DEMOKRAT SİYASAL KİMLİĞİN ÖNEMİ VE
SİYASAL İSLAMCILIKTAN FARKI / YALÇIN AKDOĞAN 59
- 3- HİRİSTİYAN DEMOKRASİ VE AKP, BENZERLİKLER VE ZİTLİKLER / WILLIAM HALE 97
- 4- ADALET VE KALKINMA PARTİSİ: GÜVENLİK VE MEŞRUIYET ARAYIŞINDA
KİMLİK, SİYASET VE İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ / İHSAN D. DAĞI 121
- 5- İSLAMİ EĞİLİMLİ BİR PARTİ OLARAK ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN
DEĞİŞİM VAATLERİ, ÇELİŞKİLERİ VE SINIRLARI / SULTAN TEPE 141
- 6- LAİKLİĞİN YENİDEN YORUMLANMASI:
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ ÖRNEĞİ / AHMET T. KURU 183
- 7- TÜRKİYE'DE YENİ NESİL İSLAMCILAR: DEĞİŞEN SEÇMEN İÇİNDE ADALET VE KALKINMA
PARTİSİ'NİN TEMELLERİ / ALİ ÇARKOĞLU 209

İKİNCİ AYRIM: AK PARTİ POLİTİKALARI

- 1- SEMBOLLER VE GÖLGE OYUNU ORDU-AKP İLİŞKİLERİ, 2002-2004 / GARETH JENKINS 235
- 2- ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN EKONOMİ-POLİTİĞİ / ZİYA ÖNİŞ 259
- 3- EMEK KARŞISINDA ADALET VE KALKINMA PARTİSİ / ENGİN YILDIRIM 287
- 4- AK PARTİ'NİN KADIN SİYASETİ VE AK PARTİLİ KADIN KİMLİKLERİ / EDİBE SÖZEN 309
- 5- AKP VE DÖNÜŞÜMÜN ARACI OLARAK POLİTİKA / BURHANETTİN DURAN 333
- 6- TÜRKİYE VE İRAK KRİZİ: KİMLİKLE ÇIKAR ARASINDA AKP / ŞABAN KARDAŞ 359

GİRİŞ: TÜRKİYE’DE İSLAMİ HAREKETİN DÖNÜŞÜMÜNDE YENİ BURJUVAZİNİN ROLÜ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 2002 Kasım’ındaki seçimlerden önce çok geniş yolsuzluklara bulaşmış diğer partilerden kendini ayırtmak için “kirlenmemiş” veya “temiz” anlamında AK Parti olarak da isimlendirilmiştir. Siyasi yelpazenin merkezine doğru hareket ettiği ve bu değişim seçmenler tarafından güvenilir ve müspet algılandığı için 2002 genel seçimlerinde galip gelen AKP’nin dönüşümü neyle açıklanabilir? Bilinen İslami kökleriyle liderlerinin geçmiş faaliyetleri ve demeçleri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye siyaseti içinde büyümesi ve iktidarı elde etmesi dikkate değer olan bu partinin neden ve nasıl daha liberal bir çizgiyi benimsediğinin de açıklanmasına ihtiyaç vardır. İslami hareketin muhalefet konumundan çözüm sunucu konumuna geçişi şeklindeki bir dönüşüm, Türkiye toplumundaki temel değişimlerin, özellikle de yeni işadamları sınıfı ve yeni entelektüellerdeki değişimlerin bir sonucudur. Avrupa Birliği (AB) üyesi olmak için Kopenhag kriterlerini tamamlamaya yönelik değişiklikleri garanti etmesi yönündeki baskılar önemli olsa da, bunlar AKP’nin değişim serüvenini tam olarak açıklamak için yeterli değildir. Siyasi değişimin içeriğini sadece Kopenhag kriterlerine indirgemek sosyolojik bir hatadır. Bu bağlamda AKP Türkiye’de sessizce gerçekleşen bir devrimin nedeni değil sonucudur. Bu dönüşümün birincil faili Anadolu’da kök salan yeni burjuvazidir. Bu yeni Anadolu’lu işadamları sınıfı dönemin başbakanı Turgut Özal’ın neoliberal ekonomik devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. İkinci anahtar fail ise devlet kontrolü dışındaki yeni entelektüel sınıftır. Bazı akademisyenler Türkiye’deki mevcut deneyimi İslami hareketlerin demokrasiyle siyasi bütünleşmesinin başarısı olarak okuma eğilimindedir.¹

Çeşitli göstergeler bu tip bir yorumu destekler. AKP idaresi İslami arka planlarını reddetmelerine ve muhafazakâr demokrat bir parti olduklarını iddia etmelerine rağmen, sonuçta laiklik karşıtı faaliyetleri savunduklarını iddiasıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan Saadet ve Fazilet Partilerinin küllerinden doğmuştur.² Bunun dışında AKP milletvekillerinin çoğunluğu gündelik hayatında İslamın kurallarına riayet eden insanlardır. Örneğin milletvekillerinin eşleri Türkiye'nin laik yapısına bir tehdit olarak algılandığı için devlet dairelerinde, resmi törenlerde ve üniversitelerde yasaklanmış olan başörtüsünü takmaya devam etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin AKP deneyimi birtakım karmaşık soruları da beraberinde getirmektedir: AKP İslami bir parti midir? Tamamen İslami bir hareketin İslami olmayan veya İslami³ unsurlar taşımayan bir harekete dönüşmesi mümkün müdür? AKP üyelerinin özel hayatında dini değerlere bağlı olması bu partinin İslami bir parti olarak sınıflandırılması için yeterli midir? Bir parti ya da hareket ne zaman İslamcı olur veya İslamcı oluşu ne zaman sona erer? Parti yönetimi siyasal İslamla her türlü bağlantıyı reddediyor olmasına rağmen, biz hâlâ bu partinin İslami olduğunu düşünebilir miyiz? Diğer taraftan, İslami bağlarını reddetmesi sadece devletle AKP arasındaki bir uzlaşma olarak da okunabilir. AKP bu tartışmalar devam ederken Türkiye'nin anayasal çerçevesindeki yasaklamalara dikkat ettiği sürece ülkeyi yönetmeye devam edecek ve muhafazakâr seçmenlerinin dini taleplerinin pek çoğunu görmezden gelecektir. Bu alternatif yaklaşım meseleyi daha da karmaşıktırmakta ve şu soruyu ortaya çıkarmaktadır: AKP'nin durumu, yeni koşullara uyum sağlayabilmiş bir İslami hareketin başarı hikâyesinden çok, İslamcılığını, hatta apaçık İslami köklerini reddettiği derecede Türkiye'de sistemin siyasal İslama dönüşme veya siyasal İslamı ehlileştirme kabiliyetinin bir hikâyesi midir? Yaygın kanaatlerin aksine, Türkiye'yi İslami demokrasi için bir model olarak görmek problemlidir ve diğer Müslüman ülkelerde Türkiye deneyimi tekrar ortaya konulamaz.⁴ Örneğin Türkiye siyasal İslamı kendi sistemine uyumlu hale getirerek bütünleştirmeye yönelik önemli problemlerini etkili bir biçimde çözememiş, bunun yerine siyasal İslamı, İslamcı veya Müslüman şeklinde isimlendirildiğinde olumsuz tepkiler alan ve kendi geçmişini reddetmekte bir kurtuluş arayan hareketle-

re dönüştürmeye yönelik kanun dışı yöntemler kullanılmıştır; tıpkı AKP'nin kendini İslamcı veya Müslüman bir parti olarak tanımlamaktan kaçınması gibi.

Ben İslami bir siyasi hareketin İslami değerlere dayalı argümanların ifadesini aktif bir şekilde engellediğinde İslami kalmaya devam edip etmediğini de tartışmak istiyorum. Bir hareket siyasi iddialarını din –İslam– zemininde kurduğu derecede İslami bir harekettir. Türkiye örneğinde post-İslamcılık süreci veya kimlik partisinden hizmet partisine kayış şeklindeki bir süreci görebiliriz. Türkiye'deki özgür politikanın, mücadele eden veya uyuşmazlıklarla yüzleşen kimlik politikaları içinde değil, tersine uzlaşma ve işbirliğine dayalı hizmet politikaları içinde yer alan bir siyasi hareket anlayışı içinde gerçekleştirildiği görülebilir. Sonuç olarak Türkiye örneğinde neoliberal ekonomik ve siyasi değerlere dayalı yeni bir toplumsal ve siyasi anlaşma gelişmektedir. Küresel düzeyde gerçekleşen pek çok makro eğilimle ülkenin pozitif bütünleşmesi yönünde imalar taşıdığı için, bu anlaşma Türkiye siyasetinin normalleşme süreci olarak görülebilir. Bu dönüşümlerin bir sonucu olarak AKP bir kimlik partisi değil, tersine en iyi hizmeti sağlamaya çalışan bir partidir; İslama veya diğer kimlik şekillerine dayalı herhangi bir iddia geliştirmez veya ifade etmez, bilakis ülkenin neoliberal ekonomik ve siyasi dünyalarla bütünleşmesi için çalışır.

Ne zaman ve hangi koşullar altında bir hareketin İslami olmaktan çıkacağı şeklindeki temel sorumuza geri dönecek olursak, ben İslami kimliğe dayalı politikalar üretmekten vazgeçip onun yerine kamusal geçerliliğe sahip iddialar ortaya koyulduğunda bunun gerçekleşeceğini düşünüyorum.

AKP'nin faaliyetleri üzerine kurulmuş olan İslami siyasi hareketin ülkenin marjinal gruplarına siyasi katılım için alternatif bir yol sunarak Türkiye'de demokrasinin güçlenmesine yardımcı olmak şeklinde sonuçlanması da mümkündür. Neticede bu olumlu rol daha çok genişleyen elverişli alanların, askeri-yasal kurumlarla gerçekleştirilen uzlaşmaların büyük çapta mümkün kıldığı eylemlerin ve çatışmacı politikaları desteklemekten kaçınan yeni ve yükselen Anadolu burjuvazinin oynadığı, eğilimleri belirleyici rolün bir ürünüdür. Devlet kurumuyla arasındaki demokrasi pazarlığı AKP'yi hükümet “egemenliği” için bir arayış içine girmeye ve AB'ye yö-

nelik demokratik normları kabul etmeye zorladı. Türkiye'deki İslami gruplar kendilerini iktidara taşıyacak tek yolun bu olduğunu anladıkları için, yeni demokratik anlaşmaları gönülsüzce bile olsa seküler gruplardan daha fazla destekledi. Türkiye'nin AB'ye kabul süreci sadece devleti değil sistem karşıtı aktörleri de medenileşmeye ve Türkiye'de yeni bir toplumsal sözleşme oluşturmayı referans noktası olarak AB normlarına uyum sağlamaya zorladı. AB tarafından muhtemel bir kabul tarihi verildiğinde AKP'nin ne yapacağı berrak değildir. Bazı parti üyeleri AB platformu/programı sonrası bazı planlama süreçlerinde olsa da, geçmişte partiyi desteklemiş olan nüfus kesimlerini hedef alan diğer geniş tabanlı programlar hâlâ açıkça ifade edilmeye ihtiyaç duymaktadır. AB üyeliği şeklinde isimlendirilebilecek, varmak istediği noktaya ulaşmak için AKP'yi "bir tramvay gibi" kullanan ve siyasi arenayı çürümüş politikacılar tarafından temizlemek için ondan faydalanan Türkiye'li seçmenin geçmişte oy verdiği kimliğe dayalı partilere dönmesi hâlâ yüksek bir olasılık olarak görünmektedir. Ben Türkiye'deki siyasetin kimlik politikalarından sonuç/hizmet politikalarına gerçekten geçip geçmediği meselesi veya AKP'nin durumunun, anormal bir durum değilse eğer, sadece geçici bir gelişme olup olmadığı probleminin Türkiye siyasetinin yakın gelecekte karşı karşıya kalacağı en büyük mesele olduğuna inanıyorum.

SESSİZ DEVRİMİN KAYNAĞI: YENİ BURJUVAZİ

Türkiye örneği iki hâkim oryantalist teze meydan okumaktadır. Bunlardan biri İslamla demokrasinin, diğeri de kapitalizmle İslamın birbiriyle geçinemediği yönündedir. Türkiye örneğinde İslamın müteşebbis ve kapitalist eğilimli evrimi görülebilir. İslami bir burjuvazinin yükselişi İslamla kapitalizm arasındaki ilişkinin uyuşmaz ve hasım olduğu şeklindeki Weberci bakışa da bir meydan okumadır. İslamcı müteşebbisler derken kastettiğim, kimliklerini İslam olarak tanımlayıp, piyasa güçlerini ilerleten ve neoliberal projeleri destekleyen modern ekonomik ilişkileri İslamileştirmek için İslami düşünceleri ve İslami tarihi kullanarak gündelik kavramsal yaklaşımlarını formüle eden kişilerdir.

Siyasal İslam çoğunlukla Batı'nın ve kapitalizme, demokrasiye, insan haklarına ve modernliğe ait Batılı değerlerin düşmanı olarak tarif edi-

lir. 1990'ların Daniel Lerner'a ait "makineleşmeye karşı Mekke" imajı, yerini Benjamin Barber'in "McWorld'e karşı cihat"ına bırakmıştır. Düşünmenin iki seçenekli haline meydan okumak ve bu tarzı sorgulamak için kullanışlı olan Türkiye örneği sadece İslamın demokrasiyle ve yine İslamın kapitalizmle uygunluğu ihtimalini ortaya koymaz, İslami ekonomik aktörlerin gelişmesi ve güçlenmesi için küresel yeni dalganın ne tür yeni alanlar açacağını da gösterir. Karşıt bir projeye sahip olan karşıt bir elitin öncülük ettiği Türkiye'deki İslami hareket birçok konuda ilericidir; bir taraftan resmi ideoloji olan Kemalizme ve ordu-bürokrasi-kapitalist üçlününün oluşturduğu seküler bloka meydan okurken, diğer taraftan "geleneksel/halka ait" İslami yaşayış ve düşünüş tarzını da eleştirir. Bu durum neoliberal projenin ortaya çıkardığı yeni İslam aktörlerince oluşturulmuş ve bu aktörler sırasıyla İslami söylem ve uygulamaları şekillendirmiştir. Piyasanın genişlemesinin, orta sınıfın rolünün artmasının ve sivil toplumun güçlendirilmesinin İslami aktörler ve onların kimlikleri üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. AKP'nin köklerini ve politikalarını anlamak için sadece yeni Müslüman aktörlerin, yani İslami burjuvazinin toplumsal ve siyasi zeminini değil, partinin kimliğini, siyasetini ve İslami siyasi gruplarla ilişkisini de incelemek gerekir. Bu burjuvazi kendi toplumsal statüsünü desteklemek amacıyla çeşitli televizyon kanalları, radyolar ve gazeteler aracılığıyla yeni siyasi hareketi geliştirmek için maddi destek sağladığından, İslami burjuvazinin rolünü ve İslami gruplarla ilişkilerini araştırmak önemlidir. Bu aktörler kimlerdir? Kimlikleri ve siyasetleri nelerdir? AKP'nin eğilimlerini nasıl şekillendirirler? İslamcılığın parçalanmasında, hatta son bulmasında İslami burjuvazinin rolü nedir? İslami hareket Türkiye'de büyük şehirlerin etrafını çevreleyen gecekondü bölgelerince değil, aksine hem refah hem de eğitim açısından yükselen toplumsal gruplarca şekillendirilmektedir. Sonuçta bu yükselen toplumsal gruplar, özellikle de İslami burjuvazi, tüketici modellerini dikkate alan İslamileştirme lokomotifini çalıştırır ve Türkiye'nin demokratikleştirilmesinin son zamanlardaki öncüleridir. Devletin destekleyici ekonomik koşullar oluşturan neoliberal ekonomik politikaları, Türkiye ekonomisi üzerindeki devlet kontrolünün azalması ve açıklığın bir sonucu olarak çokuluslu para ağlarının ortaya çıkmasıyla gelişmiş olan İslami bur-

juvazi özellikle 1994'ten sonra Refah Partisi tarafından da desteklenmiştir. Bu yeni aktör, 1993'te cumhurbaşkanıyken ölen ve ülkenin ilk yenilikçi başbakanı olan Özal'ın neoliberal ekonomik politikalarının hem nedeni hem de sonucuydu. Devlet ve geniş ölçüde İstanbul merkezli kapitalistler arasındaki simbiyotik ilişki laiklik ve Kemalist ideolojiye dayalı mutabakat üzerine kurulmuştu. Anadolu merkezli İslami burjuvazinin ortaya çıkması devletle İstanbul merkezli kapitalistler arasındaki ekonomik ve kültürel ittifaka karşı koymuştu. İslamcı girişimciler çoğunlukla Turgut Özal'ın neoliberal ekonomik politikalarınca desteklenen Anadolu kökenli orta sınıfın üniversite eğitimi almış ilk kuşağından oluşuyordu. Bu neoliberal ekonomik politikalar söz konusu orta sınıfın kendi küçük veya orta ölçekli şirketlerini kurmasına imkân vermiş ve toplumsal hareketliliğini artırmıştı. Bunlar Anadolu'nun taşralı köy ve kasabalarıyla güçlü bağlarını korumaya devam eden, şehirlileşmiş ekonomik elitin ilk kuşağıdır. Çoğu taşradaki köy ve kasabalarda doğmuş ve büyümüş, ancak üniversite eğitimi aldıktan sonra Türkiye'nin büyük şehirlerinde yerleşmişti; İslami değerlerle ilk olarak kendi köy ve kasabalarında tanışmış ve daha sonra birkaç yıl, Nurcular veya Nakşibendi tarikatınca idare edilen üniversite yurtlarında kalmış, İslami kimliği oluşturan açık ve temel nosyona sahip bilinçli Müslümanlar olmak için İslamı alternatif bir proje olarak ortaya koymuşlardı.

Sonuçta, dikkatli bir çalışma Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) –Müslüman işadamlarının derneği– üyelerinin çoğunun mevcut otoriteyle hoşnutsuz bir tarihe sahip muhafazakâr Müslüman bir toplumsal çevreden geldiğini gösterir. İstanbul merkezli işadamları sınıfına yapılan devlet tahsisatlarını tenkit eden bu grup, Türkiye'deki devlet ve büyük şirketler arasındaki ilişkilerle ilgili olarak her zaman hayal kırıklığı yaşamıştı. Anadolu merkezli orta sınıf çoğunlukla Türkiye Cumhuriyeti'nin ileriye yönelik temeli olan, devlet tarafından dışlanmış ve devletin ithalat politikalarında ikincil bir konuma yerleştirilmiş bir kitle, seküler eğitilmiş büyük şehir merkezli burjuvazi ise modernleşme projelerinin taşıyıcısı ve aynı zamanda onun gerektirdiği hayat tarzının temsilcisi olarak görüldüğü için her zaman resmi kurumlarca desteklenmişti. Şehirlileşen bu yeni ekonomik elitin üyelerinin büyük bir kısmı, büyümekte olan tekstil ve

inşaat işlerine dahil oldu; neticede hizmet, ulaşım ve turizm önemli faaliyet alanları haline geldi. Bu küçük veya orta büyüklükteki şirketlerin çoğu aile şirketi idi ve muhafazakâr dini değerlere sahip aile yapılarını koruyorlardı. Diğer bir deyişle, hepsi geleneksel orta sınıf bir arka plandan ve marjinal bir kültürel çevreden geliyor olmasına rağmen, eğitimlerini ve 1980'ler sonrasındaki siyasi koşullarda girişimciliklerini geliştirmek için, İslamileştirme yoluyla şehirlerini ve hayat tarzlarını modernleştirme amacı güden Anadolu'lu yeni ekonomik aktörler olarak, örgütlenmeyle ilgili becerilerini kendilerini yeniden konumlandırmak için kullandılar. Devletin müdahaleci politikalarını ve büyük şirketlerle olan bağlarını Türkiye'nin istikrarsız ekonomik kalkınmasının ve küçük burjuvazinin büyük sektörlerini dışlayan sosyoekonomik problemlerin sorumlusu olarak gösterdiler. Kemalist elit tarafından marjinal bırakılan ve Türkiye'nin gerilemesinin nedeni olarak tanımlanan İslami kimlik, resmi politikalara meydan okuyan ve kendi politikalarını ifade etmeye yönelik yeni bir örgütlenme oluşturan bu yeni aktörler tarafından yönlendiriliyordu. Diğer bir deyişle İslami kimlik bir hedef değildi; aksine piyasa güçlerinin işleyişini kolaylaştırmak ve piyasadaki kendi hisselerini şekillendirmek için bir araç olarak kullanılmıştı. MÜSİAD'ın dönüşüm tarihi İslami değerler ve bağlantılar içinde şekillenmiş, yeni şehirlileşmiş ekonomik elitin tarihidir. Bu girişimci İslam, İstanbul merkezli laik eliti ve esnafın geleneksel İslami düşüncelerini eleştiren bu yeni elitin ürünüdür. Ekonomik fırsat alanlarının genişlemesi sadece daha ılımlı siyasi güçlerin oluşmasını kolaylaştırmadı, sivil toplumun ve özel eğitimin de gelişmesini sağladı. Bu bağımsız ekonomik gruplar yeni televizyon istasyonları, radyo kanalları ve dergilerle birlikte çok sayıda kültürel projeyi de destekledi.

Türkiye'deki İslami hareketin dönüşümü, bu gruplar genel olarak Türkiye'nin muhafazakâr geleneklerini korumak ve yerel değer ve kimlikleri ulusal düzeye taşımak istediği için, muhafazakâr bir devrim olarak adlandırılabilir; bu, siyasi kurum ve ilişkileri ahlaki olarak düzeltmek isteyen normatif bir devrimdir. Muhafazakâr devrimle ifade etmek istediğim, büyük çapta bir değişimi veya keskin bir dönüşü destekleyen değil, aksine geçmişteki farklı yaklaşımlar için yeni kavramsal alanlar oluşturmak ve bugü-

nü yeniden inşa etmek isteyen bir devrimdir. Bu muhafazakâr devrim büyük ölçüde, ulusal düzeydeki katı ideolojilerin üstesinden gelerek “daha büyük” ve “daha iyi” olmak şeklindeki Osmanlı imparatorluk rüyası üzerine kurulmuştur. Bu tasavvur entelijansiya tarafından gerçekleştirilmemiştir; Türkiye’deki sosyopolitik koşullarca dışlandığını ve hoşnut edilmediğini düşünenlerin aşağıdan yukarıya doğru bir imgelemidir.

Yeni bir Türkiye için AKP liderleri ittifakları yeniden şekillendirmeye ve siyasi gücü yeniden bölüştürmeye yönelmiş, yeni kurumlar ve değerler oluşturmak için yollar aramış ve daha da önemlisi yerleşik Kemalist modu veya “ilerici” modelleri ve elitist düşüncüyü yıkmaya çalışmıştır. En önemli hedef, toplumu en aşağı ve en yukarı tabakaları arasında büyük bir kopukluk olmayan bir düzeye taşımaktır. Kısacası, AKP’nin rüyası siyaseti kimliğe ve sivil toplumun ihtiyaçlarına göre şekillendirmektir; fakat parti-nin iktidarı halkın ellerine vermek şeklindeki rüyası, liderlerinin otoriter eğilimleri ve modern Türkiye’nin siyasi kültüründen dolayı tam olarak gerçekleştirilmiştir.

DİNİ VE SİVİL TOPLUMLAR

Çağdaş Türkiye toplumu ideolojik olmaktan çok pragmatik, kuşatıcı olmaktan çok dışlayıcı ve esasen şiddete eğilimli olmayan bir toplumdur. Türkler –Kürtleri de içine alan bütün etnik grupların dahil olduğu Türk vatandaşları olarak– daha iyi hayatlara kavuşmak için dini inanç ve uygulamaları kullanarak halka ait dernekler kurma çabasındadır. Bununla birlikte, kırsal kesimde veya kentlerde yaşayan bireyler her nasılsa ailenin doğrudan doğruya maddi çıkarlarını veya komşuluk ilişkilerini aşan toplumsal menfaatler için birlikte hareket etme kabiliyetine sahip değildir. Pek çok taşralı kuruluş veya dernek, dini bir düşünce veya kurumun etrafında oluşturulmuştur. Türkiye’de çoğu insan ailesiyle birlikte yaşar; yalnız yaşamak alışılmış değil istisnai bir durumdur. Şirketler çoğunlukla yirmi kişiden az çalışanı olan aile şirketleridir. Burada aile bağlılığı çok önemlidir, zira hükümete çok az güven duyan ataerkil bir denetlenme söz konusudur. Bu küçük dükkân sahipleri ve tüccarlar AKP’nin ve lideri Erdoğan’ın en önemli destekçileridir; diğer partilere kıyasla bu partiye çok büyük oranda oy vermişlerdir. Çoğu

mutat bir yasa dışılık içinde (ya evleri veya dükkânları devlet arazisi üzerine kurulmuştur ya da vergilerini doğru dürtüst ödemezler) ve kendi değer yargılarına ve hayat tarzına sahip kuruluşlarla zıtlaşma içinde yaşıyor olduğundan, Erdoğan'ı kolaylıkla kendi koşullarının bir sembolü olarak algırlar. Erdoğan'ın özgürlük anlayışı büyük ölçüde olumsuz ifadeler üzerinden –engellerin ve müdahalelerin ortadan kaldırılması gibi– tanımlanır.

Türkiye siyaseti ve toplumu üzerine çalışan pek çok araştırmacı, ülkedeki İslami hareketle devlet arasındaki simbiyotik ilişki üzerine yoğunlaşmak yerine bu hareketin devlete muhalifliğine bakma eğilimi gösterir. Kemalist ideolojilerle İslami ideolojilerin kaçınılmaz olarak çarpışacağını öngören hâkim yapı, devletle toplumun karşılıklı dönüşümünü görmezden gelir. Bu çerçevenin mantıksal sonuçlarından biri, siyasal İslamın yükselişini Kemalizmin başarısızlığı veya İslamcılığın ortadan kalkmasını Kemalizmin yükselişi olarak okumaktır. Bu birbirini dışlayan okuma tavrı Türkiye'ye ait çalışmalarda hâkim hale gelmiştir. Kemalist elitin yenilikçi politikaları ve ekonomik özgürleşme uzun vadede yeni fırsat alanlarının oluşmasını kolaylaştırmış ve bu alanlar İslamın yeniden inşa edildiği yerler haline gelmiştir. Kemalist laiklik din karşıtı bir ideoloji olarak algılandığı için, neredeyse bütün araştırmacılar 1980 askeri darbesinin İslamla barışma girişimini görmüş ve Türkiye'deki İslami eylemcilik 1980 sonrası İslamcılığının bir sebebi olarak değerlendirilmiştir. Bu tür bir okuma İslamla devlet arasındaki karmaşık ve çok boyutlu ilişkiyi göz ardı eder.

Türkiye Cumhuriyeti devleti için en önemli meşrulaştırma kaynağı daima İslam ve İslami gruplarla aradaki bağlar olmuştur. İslami ve cumhuriyetçi laiklik birbiriyle çatışma içinde olan ayrı dünyalar değil, aksine aynı tarihsel bütünün simbiyotik parçalarıdır. İslami hareket gelişmiş ve çoğunlukla devlet içindeki muhalif etkileşimin bir sonucu olarak tanımlanmıştır. Hâlâ da devletle İslami hareketler arasındaki etkileşim ideolojiler ve kimliklerin iki kutuplu çarpışması üzerine değil, aksine zaman zaman intibaklar, zaman zaman karşı karşıya gelmeler üzerine kurulu, geniş kapsamlı bir etkileşimdir. Türkiye'nin dini manzarası dört aktörden meydana gelir: siyasi İslam, yaygın (neo) tasavvufi grupların toplumsal İslamı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi İslamı⁵ ve radikal İslam.

İslami bir partinin varlığı ve yerel ve ulusal politikalar içindeki rolü, İslami taleplerdeki aşırılıkların ehlileştirilmesi ve siyasetin seküler dili içinde dini talep ve menfaatlerin ifade edilmesinin “öğrenilmesi” açısından önemlidir. 1950’lerdeki çok partili sistemle birlikte, İslami talepleri insan hakları ve kültüre saygı bağlamında siyasi alana ilk olarak taşıyan, merkez sağda yer alan Demokrat Parti’ydi.

2002’de pek çok farklı nedenle Türkiye’deki seçmenler AKP’yi çok güçlü şekilde destekledi ve Erdoğan’ın partisine Meclis’te tek parti hükümeti oluşturmaya yetecek kadar sandalye vererek yerleşik politikacı kuşağını sildi. Bu seçim İslam dünyasındaki en ilginç tecrübelerden birini oluşturdu ve şu soruyu gündeme getirdi: Siyasal İslam içinde derin köklere sahip olan modern bir demokratik parti sivil özgürlükleri genişletebilecek ve demokratik bir sistemi devam ettirebilecek midir?

Bu arka plana rağmen, bu kitapta AKP’nin toplumsal ve siyasi kökleri sorgulanacak, şu sorulara cevap bulmaya çalışılacaktır: AKP geçici koşulların bir ürünü müdür ve eğer böyleyse, bu değişiklikler hem Türkiye’yi hem de AKP’nin kendisini ileride nasıl şekillendirecektir? AKP ideoloji ve kimliğinin en temel kurucu prensipleri nelerdir ve bu partiyi Türkiye’deki daha önceki İslami partilerden ayıran nedir? AKP geniş Ortadoğu’daki diğer İslami parti ve hareketlerle hangi açılardan benzer, hangi konularda farklıdır? Kilise (cami) ile devlet arasındaki ayrılmaya nasıl bakar? Gerçekte Müslüman bir Türkiye’yi mi yoksa seküler bir Türkiye’yi mi tercih eder ve AKP’nin kendisinin “muhafazakâr demokrasi” olarak açıkladığı kuruluş ilkeleri nelerdir? Bunun dışında, Türkiye’nin geniş kapsamlı siyasi manzarasına bakıldığında, AKP’nin Kemalist laik orduyla ilişkisi nasıldır ve ordu bu partiye nasıl bakar? Bu parti Türkiye’nin Kürt meselesi, bireysel özgürlükler, Ermeni meselesi ve insan hakları gibi yıllardır süregelen sorunlarını gidermek için ne tür köklü çözümler sunar? Bu görüşler Türkiye’nin muhtemel AB adaylığını olumlu veya olumsuz şekilde nasıl etkiler? Ayrıca, Türkiye’nin farklı ve güçlü İslami hareketi Avrupa’yla bütünleşme konusunda neden ve nasıl olumlu bir görüş oluşturmuştur? Bütün bunların doğal sonucu olarak akla gelen soru, iç politikayla dış politika arasındaki bağlantının biçimidir; yani AB, AKP’nin hayatta kalması için elzem midir ve iç

politika Irak'm işgalinin kötü etkileriyle birlikte Türkiye'nin Amerika'yla olan stratejik ilişkilerini nasıl etkilemiştir? Amerika bu partiye nasıl bakar ve parti Amerika'ya nasıl bakar? Amerika ile Türkiye arasındaki son elli yılda var olan dikkate değer ortaklık bu bakıştan nasıl etkilenir? Demokrasi ve toplumsal meselelere gelince, AKP yapısal olarak ne kadar demokratik bir partidir? Bu partinin kadının toplumdaki rolüne bakışı nasıldır?

Bu yerinde soruları cevaplamaya ve AKP'nin derin köklerini oluşturan çelişkilerini de aydınlatmaya çalışacak olan bu kitaptaki değerlendirmeler partinin pek çok çelişki tarafından sarmalandığını iddia eder. Bir yandan siyasi sistemde ve devlet-toplum ilişkilerinde "yenilik" yapma iddiasındayken, diğer yandan kimliğini "muhafazakâr" bir demokrasi olarak tanımlar, siyasi katılımı ve çoğulculuğu savunur, ama bununla birlikte parti içi demokrasi için çok fazla bir alan bırakmaz. Türkiye'nin ağırlaşmış bürokrasisine çözüm olarak adem-i merkezîyetçiliği ve yerel tabanlı bir yönetimi önerirken, diğer taraftan kendi parti yapısını ve karar alma mekanizmalarını merkezileştirmeye çalışır. Tabanıyla arasındaki nerdeyse bütün kanalları ortadan kaldırmıştır ve Erdoğan yönetiminde tümü erkek olan danışmanlarıyla birlikte.

İlk olarak, AKP'nin merkezileştirilmiş siyaset için pek çok gerekçesi vardır: 2002 öncesi siyasi koşullar altında bir araya gelen farklı kişilerin bir koalisyonu olan bu parti homojen değildir ve kontrolü elde tutacak güçlü bir lidere ihtiyacı vardır. Üstelik Türkiye siyasetine her zaman kişilikler hâkim olmuş ve "kişisel bağlantılar" ilkelerden daha değerli bulunmuştur. Diğer taraftan, partinin muhafazakâr demokrasi şeklinde sunulan kimliği, daha çok, farklı kimlik ve çıkarlara sahip kişilerin statükoyu değiştirme isteklerini göstermek için buluştukları bir "alan" gibidir. Örneğin Pendik Belediye Başkanı Erol Kaya, AKP'nin aslında insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya geldiği, kendi başına "bir kimlik oluşturmayan" bir "süpermarket" olduğunu savunur. Sahip çıktığı muhafazakâr demokrasi kimliği, içinde bulunduğu bütün politikaları yansıtmaz, tersine bu kimlik parti dışındaki meşruiyet için bir araçtır. Ahmet Yıldız, AKP'nin muhafazakâr demokrasisinin kendi parti politikalarını idare etme veya yönlendirme arayışında olmadığını, bundan daha çok dış ülkelerin, özellikle de Ame-

rika Birleşik Devletleri ve AB ülkelerinin şüphelerini gidermeyi amaçladığını iddia eder.⁶ Yıldız'a göre, partinin muhafazakâr demokrasi imajı Türkiye'nin merkez sağ yelpazesindeki sekülerist şüphelerle baş edebilmek için de bir alan oluşturur ve İslam menşeli kitlelerle bağlantı kurmak ister. Kısacası Yıldız, muhafazakâr demokrasinin partinin kendisine yol gösteren bir ideoloji olmaktan çok, başkalarına karşı tanımlanmasına yarayan bir yaklaşım olduğu sonucuna varmakta haklıdır.

KİTABIN YAPISI

Giriş ve birinci bölümün ilk makalesi diğer bölümlerin tarihsel ve teorik arka planını oluşturmaktadır. Giriş, İslami hareketin daha az İslami olan veya İslami olmayan bir harekete evriminin tarihsel içeriğini AKP örneği içinde ele almakta ve siyasi ekonominin Türkiye'deki daha liberal İslami bir hareketin evrimi içindeki belirleyici rolü üzerine odaklanmaktadır. Birinci bölümde Massimo Introvigne Türkiye'deki İslami hareketlerin evrimini ve çoğulculuğu gözden geçirmek için teorik bir çerçeve sunmaktadır. Yazar, R. Stark, L. Iannacone ve diğerleri tarafından geliştirilen dini ekonomi teorisinden faydalanarak, "dini firmalar"ın "dindar tüketiciler"i'nin sadakati için yarıştığı "dini piyasa" içinde yer alan dini rekabetin İslami hareketlerin çoğulculuğunun özünü oluşturduğunu iddia etmekte, 2002 seçimleri öncesi ve sonrasında dini piyasaya yönelik devlet müdahalelerinin sosyopolitik sonuçlarını değerlendirmektedir.

Yalçın Akdoğan ve William Hale tarafından yazılan bölümlerde "muhafazakâr demokrasi"nin anlamı çözümlenmektedir. Akdoğan bu kavramın resmi versiyonunu sunarak bu tanıma ve AKP'nin bu kavramı kullanımına yönelik bazı eleştirileri cevaplamakta, bu kimliği Milli Görüş Hareketi'nin İslam yanlısı önceki partilerinin İslami kimliğine muhalif olarak tanımlamaktadır. Hale'in makalesi AKP'nin "muhafazakâr demokrasi"si ile Avrupa'daki Hristiyan demokrasiyi kıyaslayarak mukayeseli bir boyut kazandırmaktadır. Bununla birlikte Hale, AKP'yi İslamın demokratik bağlam içindeki rolünü yeniden tanımlamaya çalışan İslam taraftarı bir parti olarak sunar. Her iki bölüm de "muhafazakâr demokrasi"nin Türkiye'de üretilmiş bir kavram olduğuna ve ülkenin siyasi gerçekleri tarafından dayatılmış ol-

maktan çok uygulama içinde kazanıldığına işaret eder. İhsan Dağı, AKP'nin emniyetsizliği (dışlanma hissetmesi) ile politikalarındaki insan hakları söylemlerini ne derece içselleştirdiği arasındaki bağlantıyı incelemektedir. Çok büyük bir seçmen desteğine sahip olmasına rağmen derin güvensizlik hissi şeklindeki paradoks, partinin insan hakları politikalarına yönelik çok fazla hassasiyet geliştirmesine neden olmuştur. Yazar, AKP'nin sistemde meşruluk ve güvenlik arayışı içinde hem insan hakları hem de AB üyeliğini nasıl araçsallaştırdığını gösterirken, bu gibi koşullarda üç katmanlı bir strateji geliştirdiğini iddia etmektedir. İnsan hakları ve demokrasi dilini "tutarsız bir kalkan" olarak benimsemiş, "demokratik meşruiyet" in bir şekli olarak halk desteğini seferber etmiş ve AKP'yi meşru bir aktör olarak kabul eden Türkiye'deki siyasi yelpaze içinde yer alan modern seküler sektörlerle liberal-demokratik bir koalisyon oluşturmuştur.

İhsan Dağı'nın doğrudan doğruya AKP'nin demokratik konsolidasyon içindeki rolüyle ilgili makalesinde ileri sürülen meselelerin bir kısmıyla ilgilenen Sultan Tepe, geniş kapsamlı bir analiz, AKP'nin Türkiye'nin son derece değişken seçim politikalarının ve parçalanmış parti sisteminin merkezkaç güçlerince şekillendirilmiş bir parti olduğunu gösterdiği sonucuna varmaktadır. Partinin ideolojisi, muhafazakâr demokratik tavrı ve örgütlenmesi hâlâ yapım aşamasındadır. İslam içinde kök salan farklı bir siyasi proje olmak yerine, partinin ideolojisi İslamın kamusal alan içindeki rolünü marjinalleştirmekte veya İslamı birtakım geleneksel değerlere indirgemektedir.

Ahmet Kuru, Tepe'nin okuru bıraktığı yerden, İslamın kamusal alan içindeki rolüyle ilgili çok sayıda soruyla başlayıp bu meseleyi AKP'nin laikliği kavramsallaştırması üzerine yoğunlaşarak çözmeye çalışmaktadır. "Laiklik sabit bir anlama sahip, evrensel olarak monolitik bir olgu mudur, yoksa içeriği farklı yorumlamalara dayalı olarak değişen bir kavram mıdır?" sorusu, çoğu seküler olan çeşitli devletlerde devlet-din ilişkileri üzerine yapılan tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Siyasi aktörlerin farklı normatif arka planları ve çelişkili siyasi kararlarıyla ilgili olarak laikliğin temel ve değişen yönlerini incelemek için Türkiye ilgi çekici bir örnek teşkil eder. Çağdaş Türkiye siyaseti içinde, ordu ve Anayasa Mahkemesi gibi güçlü ku-

rumlar laiklikle ilgili geleneksel yaklaşımlara sahiptir. 2002 Kasım'ındaki ulusal seçimleri takiben, AKP laikliğin öngöremediği bir görüşle birlikte iktidarın siyasi dengesi içinde yer almıştır. Bugün Türkiye'deki orta hat laiklik anlayışının hem takipçileri hem de ondan hoşnut olmayanlar, laiklik meselesiyle ilgili olarak kendini yeniden tanımlamak isteyen AKP'yi anlamaya çalışmaktadır. Ahmet Kuru sonuçta Türkiye'de laiklik konulu tartışmaları AKP örneğinden yola çıkarak ele alıp bu önemli konu üzerine yerinde tarihsel ve teorik arka planlar sunarken, iddiasının genel teorik çerçevesini karşılaştırmalı bir perspektifle laikliğin kavramsal olarak gözden geçirilmesi yoluyla oluşturmaktadır. Daha sonra iki önemli Batı ülkesinde, Amerika ve Fransa'da laiklik üzerine mevcut çekişmelerin tarihsel kökenine kısaca göz atan Kuru'nun amacı, Türkiye'deki sekülerlik anlayışı için gerekli olan, sekülerlik ve laiklik arasındaki ortak noktaları ve farkları belirtmektir. Arka planla ilgili bölümlerden sonra bu makalenin ana bölümünde üç konu ele alınmıştır: Bunlardan birincisi, AKP'ye dışarıdan gelen itirazların sekülerliğe yönelik olarak resmi kurumlar, seçim çevresi ve AB kaynaklı olduğudur. İkinci olarak, AKP'nin sekülerliğe yönelik genel tavrını anlamak için son iki yıl içindeki parti politikaları incelenmektedir. Son olarak da sekülerliğin dengeleyici bir görüşü partinin kendini muhafazakâr bir parti olarak tanımlamasında önemli bir role sahip olduğu için, bu bölüm AKP'nin kendi açıkladığı yeni ideolojisini, "muhafazakâr demokrasi"yi anlamamıza yardım edecektir.

AKP'ye yönelik desteğin artmasının Türkiye'deki merkezci politikaların seçimlerde çöküşü sürecine işaret ettiğini iddia eden Ali Çarkoğlu, makalesinde son iki seçimde partiye yönelen seçmen desteğinin temel karakteristiklerine yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki Kasım 2002 genel seçimleri, ikincisi ise 2004 Mart'ındaki belediye seçimleridir. Çarkoğlu'nun en önemli soruları AKP'nin desteğinin nereden geldiği ve daha önceki İslamcı Türk partileriyle kıyaslandığında bu destek tabanları arasında nasıl bir fark olduğudur.

Kitabın ikinci bölümü AKP'nin ekonomi politikaları (Ziya Öniş), Türk ordusuyla bağları (Gareth Jenkins), cinsiyet politikaları (Edibe Sözen), iş ilişkileri (Engin Yıldırım) ve "İslami medeniyet" açısından bakıldığında

dış politika tutumları (Burhanettin Duran) ile 2003 Irak Savaşı krizini (Şaban Kardaş) ele almaktadır.

AKP'nin programı büyük ölçüde AB üyeliği için gerekli kriterleri sağlamaya yönelik taahhütlerce şekillendirildiği için, en temel siyasi çerçeve AB'ye katılım kural ve normlarıdır. Sonuçta AKP hükümetinin Türk ordusuyla ilişkileri Türkiye'nin AB'ye katılım için gerekli siyasi kriterleri sağlamaya yönelik sürecinin perde arkasında gerçekleşmektedir. Ordunun sivil kişilerce denetlenmesi AB üyeliğinin zorunlu bir koşuludur. Parti için AB'ye katılım sonuçta sadece kendi içinde cazip olmayıp aynı zamanda içerdeki en amansız muhalifi olan Kemalist sekülerist eğilimli askeri kurumu da tartışmalı bir şekilde kontrol altına alma imkânı sağlar.

Jenkins, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği hâlâ şüpheli olmasına rağmen, Genelkurmay'm yine de bu katılımı Atatürk'ün Batılılaşma politikalarını devam ettirmek biçiminde gördüğü ve bu katılımın hem refah düzeyini hem de eğitim seviyesini yükselteceğine, bunun sonucunda da AKP gibi İslamcı partilere olan seçmen desteğinin eriyeyeceğine inandığı için desteklediğini iddia etmektedir. Eşit derecede önemli bir diğer etken de, Genelkurmay'm kamuoyunun çok büyük bir bölümünün AB üyeliğini desteklediğini bilmesi ve üyeliğe muhalif gözükmekle ordunun kamuoyundaki prestijini önemli derecede azaltacağını farkında olmasıdır.

Partinin sosyoekonomik ve İslami arka planı, AB üyeliğinin gerekleri ve ekonomiyi yönlendiren Uluslararası Para Fonu bağlamında, AKP'nin işgücüne yaklaşımını inceleyen Yıldırım, partinin işgücüne yaklaşımının iki zıt süreçten etkilendiğini iddia etmektedir. AKP, Türkiye'nin emek piyasası, artan piyasa esnekliği yoluyla rekabet sağlamak için devlet kontrolünden çıkarıldığında ve sendikalar siyasi baskılardan ve ekonomik başarısızlıklardan yakındığında, 1980'lerin başlarında başlatılan emek karşıtı modeli takip ediyor görünmektedir; diğer yandan menfaatleri her zaman değilse bile çoğunlukla işyeri sahipleriyle çatışmakta olan alt tabakadan önemli bir destek aldığı için, parti politikalarından dolayı ekonomik zarara uğrayanları da memnun etmek zorunda olduğunun farkındadır. Doğrusu, işçi sınıfıyla (muhafazakâr) işyeri sahiplerinin çıkarlarını uzlaştırmak AKP hükümeti için gerçek bir zorluktur. Parti sonuçta işçi haklarını korumakla işverenlerin

çıkarlarını savunmayı tercih eden politikalar arasında gidip gelmektedir. Sosyal adalet anlayışı muhtemelen bireysel ve toplumsal hakları güçlendirmek yerine yardımseverlik, dayanışma ve işbirliğine dayalı geleneksel değerleri devam ettirmek ve güçlendirmek etrafında dönmektedir.

Son iki bölüm Türkiye'nin dış politikasıyla ilgilidir. AKP'nin dış politikayı oluşturmada İslami uygarlık kimliğinin rolünü değerlendiren Burhanettin Duran, partinin hem Türkiye siyasetinin hem de İslamcı politikalarının parametrelerini iç meselelerin "Avrupalılaştırılması" ve "uluslararasılaştırılması" yoluyla dönüştürdüğünü, hem de kendini ve Türkiye'yi dönüştürme görevinin iç politikalarda İslamcı ve laik beklentiler arasındaki ve uluslararası bağlamda Amerika ile Avrupa arasındaki dikkatli bir denge üzerine kurulduğunu iddia etmektedir. Dönüşüm Türkiye'deki iç veya dış politikalarla sınırlı değildir. Değişimin daha eleştirel bir süreci ülkedeki İslami siyasi kimlik ve söylemlerle ilgili olarak gözlenebilir. Duran, partinin dış politikasının 1970'lerden 1990'lara kadar Batılı/Avrupalı karşıtı bir duruş sahibi olan Milli Görüş Hareketi'nin İslamcılığından bir sapma sergilediğini savunur. AKP, AB üyeliğinin Türkiye'yi Ortadoğu ve İslam dünyasıyla ilişkilerini ilerletebileceği bir sürece taşıyacağını ummaktadır; fakat bu beklenti Birlik içinde çok boyutlu bir dış politika izlemenin muhtemel zorluklarını ihmal ediyor görünmektedir. AB'ye uyum süreci bir tarafta bırakılacak olursa, AKP'nin kimlik siyasetinin hassas meseleleri üzerine siyasi tartışmaları başarılı bir şekilde başlattığının söylenemeyeceği sonucuna varan Duran'a göre, partinin "muhafazakâr demokrasi" şeklindeki siyasi kimliği, Türkiye'deki kimlik politikalarının gerilimlerini çözmeye yönelik olarak gereği gibi teorileştirilmemiştir.

AB'ye katılım süreci ve küreselleşme bağlamında AKP'nin dış politikasının ilk meydan okuması, sonuçta, Türk milli kimliğinin yeniden tanımlanmasına yöneliktir. Şaban Kardaş, AKP idaresi altındaki Türkiye'nin dış politika formülasyonunda kimliğin ve milli çıkarların rolünü incelemek için, Irak kriziyle ilgili daha spesifik konular üzerine yoğunlaşmaktadır. Parti yönetiminin stratejik diliyle Türkiye'nin güvenlik ve dış politika eliti-nin dilini karşılaştıran Kardaş, dış politikadaki devamlılıklar ve değişikliklerle kimlik ve çıkarlar arasındaki dinamik etkileşimi daha iyi açıklamaya

çalışır; ayrıca Türkiye tarafından kritik kararların alınmasını gerektiren Irak krizi boyunca AKP kurmaylarının, maddi ve pratik düşüncelere gerekli ilgiyi göstererek dış politikaya yönelik ideolojik/düşünsel bir yaklaşımı dışlayan ve ülkenin milli çıkarlarını önceleyen bir retorik kullandığı iddiasında bulunur. Kardeş'a göre AKP liderleriyle kurumu arasındaki farklılıklar, Irak krizinin başlangıcında bulundukları mertebede, dış politikanın özünden çok detaylarında ortaya çıkmıştır.

Bu kitabın adındaki “*Yeni Türkiye’nin Ortaya Çıkışı*” ibaresi bu bölümlerin bölgesel, toplumsal ve dini kültürel arka planları açısından yeni bir Türkiyeli elitin ortaya çıktığı şeklindeki temel tezi tasvir eder. Bu yeni Türkiye’nin mimarları Anadolu burjuvazisi, yeni entelektüeller ve AKP’dir. Siyasi değişimin bu yeni temsilcileri 28 Şubat askeri darbesine ve 2001 ekonomik krizine karşı bir ittifak oluşturmuştur. Yeni Türkiye henüz oluşum aşamasında olduğu için, iki temel tanımlayıcı özellik açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bunlardan biri, yeni bir siyasi söylemin gelişmesidir. Demokrasi, sivil toplum, insan hakları ve ifade özgürlüğüne dayanan bu yeni söylem toplumun marjinal kesimlerine salahiyet tanımakta ve devlet-toplum ilişkilerinin kavranmasında yeni yollar açmaktadır. Bu dil devlet, güvenlik, Türklük, İslam, Alevilik ve Kürtlük üzerinde toplanan siyasi ve ulusal kimlikle ilgili anahtar meseleler üzerine ulusal bir tartışma başlatmıştır.

Eski Kemalist anlayışların neredeyse bütün anahtar kavramlarına itiraz edilmekte, bu kavramlar yeni küreselleşme dalgasına ve daha da önemlisi, Kopenhag kriterlerinin taleplerine göre yeniden tanımlanmaktadır. Bu, Türkiye’deki, devlet kontrolü dışında filizlenen mali ve ekonomik kesimlerin bir sonucu olarak yeniden ortaya çıkan dinamik kamusal alanın bir ürünüdür. Bu yeni siyasi dilin gelişmesinde Anadolu burjuvazisi özel eğitimi, gazeteleri, dergileri ve radyo kanallarını finanse ederek önemli bir rol oynamıştır. Yeni burjuvazi daha fazla demokrasi ve uygulamada daha açık bir sivil toplum için talep oluşturma konusunda gerekli maddi desteği sağlamıştır. Siyasal İslamın dönüşümü de bu yeni sınıfın destek ve düşüncelerini siyasi alana taşıyabilme öyküsüdür. Bu sınıf önce Refah Partisi’ni desteklemiş, parti içinde bir dönüşüm inşa etmiş ve sonuçta Gül-Erdoğan adaylığına destek sağlamıştır.

Yeni bir siyasi dilin gelişmesinin bir parçası olarak kavramsal düzeyde büyük bir devrim gerçekleşmiş, AB'nin kurumsal desteğiyle birlikte yeni çıkar grupları kendi temel özgürlüklerini ve devlet-toplum ilişkilerinin dönüşümünü garanti altına almak istemiştir. Bir diğer büyük değişiklik devlet, siyaset ve millet tanımlamalarıyla ilgili olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de siyaset her zaman bürokratik kararları halka duyurmak için bir araç olarak görülmüştür, toplumsal istek ve taleplerin siyasi çekişmeler yoluyla dile getirilebilmesini sağlayan bir araç olarak değil. Sonuçta Türkiye'deki siyasi tartışmalar her zaman devlet gücünün korunması ve sağlamlaştırılması üzerine yoğunlaşmış ve millet, devletin bir uzantısı olarak tanımlanmıştır: "Allah devlete ve millete zeval vermesin" şeklindeki yaygın söylemi hatırlamak gerekir. Örneğin muhalefet partileri toplumsal çıkarlar temelinde resmi faaliyetleri denetlemez, aksine bu denetlemeyi resmi çıkarlar açısından yapar. Siyaset, modernlikle dini fanatizm güçleri arasındaki bir çatışma olarak sunulmasına rağmen, sisteme dahil olan ve sistemin dışında bırakılan bir sürecin yönetilmesinde elit merkezli bir araçtır. Türkiye'nin siyasi kültüründe devlet yarı kutsal bir anlama sahip olmuş, millet ve inanç devlete hizmet etmek için var sayılmıştır. Bugün ise devlet halka hizmet etmek ve toplumun değer yapısını korumak için var olan kurumlar topluluğu şeklinde görülmektedir.

AKP taraftarları partinin kendisini merkez politikalar ve merkezin endişelerine göre tanımlamasını istemez; bu kişiler toplumsal merkezin temel değerlerini yeniden tanımlamış ve partiden Türkiye'deki toplumsal değerler bağlamında mevcut siyasi merkezin (devlet) yeniden yapılandırılmasını talep etmiştir. Bu yeni Türkiye'nin ikinci tanımlayıcı özelliği, askeri gücün azaltılmasının bir sonucu olarak Türkiye'deki "paralel yönetimler" veya çifte egemenliğin sonunun gelmesidir. Türkiye'de egemenlik her zaman seçilmişlerle ordu ve sivil bürokrasi gibi atanmışlar arasında bölünmüştür. Bu ikinci grup Meclis çatısının oluşturulmasında ve demokrasi kurallarının işleyişinde güç üstünlüğüne sahiptir ve kimlerin sesinin meşru, kimlerinkinin gayri meşru olduğunu da belirlemiştir. Önceki onyıllarda, atanmış olanlar asla halk tarafından sorumlu tutulmamış; kendi meşruluklarını sadece "Kemalist ideolojiyi temsil ederek" sağlamış; devlet ideolojisinin muhafızla-

rı olarak kendi güçlerini ve konumlarını korumuş; medyayı, orduyu ve yargıyı kullanarak ve manipüle ederek, geriye kalanlarla birlikte, seçilmiş iktidarı devlet ideolojisi sınırları içinde tutmaya çalışmıştır. Amaçları devleti ve ideolojisini, halktan ve belki onların otoritesini ve ideolojisini bağımsız bir iktidar temelinden tehdit edebilecek olan demokratik yolla seçilmiş politikacıları korumaktır. Bu atanmış grup, vazifesini Kemalizmin “korunması ve savunulması görevi” olarak tanımlamış ve formüle etmiş, komşu İran’daki Muhafızlar Konseyi gibi, seçilmiş iktidarın sınırlarını belirlemiştir.

2004’teki anayasal değişikliklerle çifte hükümet dönemi sona ermiş ve bu değişim iç güçlerin desteğiyle, özellikle de İstanbul ve yeni Anadolu kökenli burjuvazisi arasında oluşan koalisyonun desteğiyle gerçekleşmiştir.

Askeri iktidarın sonu birbiriyle ilişkili iki olayla ilgili olarak gerçekleşmiştir.⁷ 1997’deki yumuşak darbeyle birlikte, Müslüman gruplara ve kamusal alanda İslami sembollere ve söyleme karşı katı politikalar uygulayarak, ordu 1919-1921 kurtuluş savaşından dolayı her zaman paşalara büyük saygı gösterme geleneğine sahip olan dindar Anadolu Sünni Türkler arasındaki yaygın temel desteğini büyük oranda kaybetmiş, bunun yanında Kopenhag kriterleri askeri karar alma sisteminin sivil siyasi sistemden ayrılmasını gerektirmiştir.

Türkiye’nin Avrupa konusunda şüpheli Müslümanları 1997 darbesinden sonra neredeyse Avrupa sempatizanı hale gelmiştir. Çoğu, iç güçlerin askeri gücün ve din karşıtı otoritenin sona erdirilmesi için gerekli kaynaklara sahip olmadığını düşünür ve Kemalizmi militan ve İslamiyet karşıtı bir tarzda yorumlayan askeri ve bürokratik kurumlardakilerin gücünü azaltmanın tek yolu olarak Kopenhag kriterlerini görür. Bugün, bu süreçten dolayı, demokratik bir Türkiye’nin ortaya çıktığı ve bunun doğal sonucu olarak da siyasi özgürlüklerin genişlediği görülebilir. 1999’dan bu yana Meclis yedi önemli reform paketini kanunlaştırmış ve AB üyeliği için Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmeye yönelik çok sayıda uyum yasasını gerçekleştirmiştir.⁸

Bu değişikliklerin en önemli kavramsal etkilerinden biri, emniyetin ve güvenlik güçlerinin (ordu ve polis) yeniden tanımlanmasıdır. Daha önce devletin toplum tarafından savunulması şeklinde olan model, devlet ku-

rumları tarafından toplumun savunulmasını kabullenen bir modele dönüşmüştür. Türkiye'deki değişimin yeni temsilcisi artık ordu değil, gelişmekte olan burjuvazidir. Burjuvazi tarafından finanse edilen ve devlet kurumları dışında çalışan yeni entelektüel sınıf, insan hakları, demokrasi ve piyasa ekonomisinin küresel söylemleriyle uyumlu bir şekilde, Türkiye'nin siyasi dilinin yeniden belirlenmesi sürecinde önemli bir rol oynar. Kısacası halk şimdi kendi kaderinin nesnesi değil öznesidir; devlet tarafından tanımlanmak istemez, aksine devleti tanımlamak ister. Türkiye sert Kemalist resmi ideolojinin dışında yeni bir toplumsal sözleşme aramaktadır. Bu süreçte devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tanımlanması ve devlet kurumlarının rolü önemlidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarıyla birlikte, AB süreci bireysel hakların yasal mekanizmalarla korunduğu cumhuriyetin demokratik yapısı ve laikliğin vurgulanmasıyla, Türkiye toplumu içinde yeni bir toplumsal sözleşme için bir çerçeve önermiştir. Bu yeni toplumsal sözleşmenin oluşturulmasında siyasetin rolü ve anlamı hayatidir. Siyasetin "topluma hizmet sunma"ya indirgenmesinden dolayı AKP resmi tartışmalar için gerekli bir çerçeve geliştirememiştir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın karizmatik kişiliğiyle birlikte siyaset ve küreselleşen söylemle ilgili yeni anlayışı 2002 Kasım'ındaki genel seçimlerde sağladığı başarının sebebidir. Necmettin Erbakan'ın Milli Görüş Hareketi içindeki İslami siyasetin bir eylemcisi olarak Erdoğan, siyasi başarının ve siyasi konsolidasyonun, İhsan Dağı'nın makalesinde açıkladığı gibi, yerel düzeyde gerçekleştiğinin farkındadır. Yerel düzeyde siyaset büyük düşünceler veya özgür ideolojiler hakkında yapılmaz; bunun yerine topluma hizmet sunmak ve yolsuzlukla ilgili meselelerde önceki idarenin büyük ölçüde suçlu olduğunu halka ispatlamak öne çıkarılmalıdır. Erdoğan için siyaset hizmet etmek gündelik hayatı ıslah etmek üzerine kurulmuştur ve halkın isteklerini ifade edebilmesi için pragmatik bir araçtır. İstanbul'daki tecrübesi temelinde Erdoğan AKP'nin meşruiyetinin en temel kaynağının halkın ihtiyaçlarıyla buluşmak ve sosyal hizmetleri herkese götürmek olduğunu fark etmiştir. Bu farkındalık onu Türkiye tarihindeki en pragmatik ve aynı zamanda en az ideolojik davranan lider yapmıştır. Söz konusu olan, ulusal düzeyde uygulanan yerel tabanlı siyasettir.

AKP idaresi ideolojik bir hareket planı geliştirmemiş olmasına rağmen, Osmanlı tarihiyle ilgili iyi bir anlayışa sahiptir. Bu tarih mevcut siyaseti idare etmek için çok kullanışlı dersler ve anlayışların zengin bir laboratuvarını sunar. AKP kurmayları örneğinde tarih, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemi bir "ideoloji" haline gelmiştir. Yeni Türkiye'nin mimarları olan Anadolu burjuvazisi, yeni entelektüeller ve AKP liderleri, özellikle Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç "ülkenin bölünmesi ve devletin yıkılması" gibi cumhuriyetçi korkulardan çok, hem İslam hem de dünya medeniyeti içinde en büyük markalardan biri olmuş Osmanlı'nın görkemli ve kendine güvenli döneminden esinlenmiştir.

Bu özet taslağın gösterdiği gibi, burada derlenen çalışmaların yazarları tarafından pek çok önemli problem ele alınmış ya da en azından bunlara değinilmiştir. Bu kitap, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarı üzerine yapılmış ilk kapsamlı çalışmadır. Muhafazakâr demokrasi kavramının uygulama içinde tanımlanmasına yönelik AKP'nin mücadeleleri gibi, Türkiye'nin ve partinin pek çok diğer meselesinin de ele alınması gerekmektedir. Sonuçta, hazırlanan bu kitabın karşılaştırmalı siyasette siyasi parti çalışmalarının daha gelişmiş bir alanında nihayet bir ilk adım olmasını umuyoruz.

ÇEVİRİ: MEVLÜDE AYYILDIZOĞLU-AKTAY

NOTLAR

- 1 Graham E. Fuller, "Turkey's Strategic Model: Myths and Realities", *Washington Quarterly*, c. 27, sayı 3, Yaz 2004, s. 51-64. Daniel Pipes'in bu konudaki iddiası, "Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi metotlar açısından Taliban'dan çok farklı olabilir, fakat amaçlar konusunda bir farkı yoktur. Bu parti de Türkiye'nin kontrolünü tamamen ele geçirecek olursa, Taliban'ın Afganistan'da olduğu kadar tehlikeli olabilir" şeklindedir. Washington Institute, *Policy Watch*, c. 746, 10 Nisan 2003. <http://www.washingtoninstitute.org/watch/policywatch/policyWatch2003/746.htm>.
- 2 M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, New York: Oxford University Press, 2003; [*Modernleşen Müslümanlar*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005].
- 3 Etga Uğur, "Intellectual Roots of 'Turkish Islam' and Approaches to the 'Turkish Model'", *Journal of Muslim Minority Affairs*, c. 24, sayı 2, Ekim 2004, s. 327-346.
- 4 Diyanet İşleri Başkanlığı hem Türkiye içinde hem de Türkiye dışında kendi şubeleri ve bütçesi olan en geniş resmi kurumlardan biri ve Dışişleri Bakanlığı'ndan sonra ülkenin yurtdışındaki en büyük ikinci temsilcisidir. Farklı Avrupa ülkelerinde yüz yirmiden fazla camisi ve yüzlerce perso-

neli olan Diyanet İşleri camilere ruhsat verir, imamaları tayin edip maaşlarını öder ve bu imamların hem faaliyetlerini hem de konuşmalarını kontrol eder. Dini kurumlardaki personelin eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı ve bağımsız Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından gerçekleştirilir. Eğitim ve dini hizmetler ve İslamın yorumu Türkiye’de çok sıkı kontrol altındadır. Resmi İslam, İslamın farklı yorumlarını düzenli olarak kontrol eder ve onlara itiraz eder.

- 5 Ahmet Yıldız, “Muhafazakârlığın Yerleştirilmesi ya da AKP’nin ‘Yeni Muhafazakâr Demokratiği’”, *Karizma*, sayı 7, Ocak-Mart 2004, s. 54; Fahrettin Altun, “İslamcılık ve Muhafazakâr Demokrasi”, *Anlayış*, Aralık 2005, s. 41-43; Altun, “AK Parti’nin Topuğu”, *Anlayış*, Ocak 2006, s. 26-28; Yasin Aktay, “İkrar ile İnkâr Arasında AK Parti’nin Kimliği”, *Anlayış*, Aralık 2005, s. 51-54; Necdet Subaşı, *Ara Dönem Din Politikaları*, İstanbul: Küre, 2005, s. 155-173.
- 6 AB sürecinde ordunun rolüyle ilgili farklı bir okuma için bkz. Ersel Aydınli, Nihat Ali Özcan ve Doğan Akyaz, “The Turkish Military’s March toward Europe”, *Foreign Affairs*, c. 85, sayı 1, Ocak-Şubat 2006, s. 77-90.
- 7 Bertil Emrah Oder, “Enhancing the Human Face of Constitutional Reality in Turkey through Accession Partnership with the EU”, *Turkey: The Road Ahead?* (ed. Bertil Duner), Stockholm: Swedish Institute of International Affairs, 2002, s. 72-104.

BİRİNCİ AYRIM
KİMLİK, İDEOLOJİ VE LİDERLİK

•

TÜRKİYE'DE DİNİ PİYASA(LAR)

DİNİ EKONOMİ TEORİSİNE DAYALI BİR BAKIŞ

Dini Ekonomiye Karşı Laikleştirme

Bu bölümde, büyük bir Müslüman çoğunluğun bulunduğu Türkiye gibi bir ülkede, yarı-tekelci din piyasasındaki rekabeti analiz etmek için dini ekonomi konusundaki sosyolojik teorinin uygunluğu tartışılacaktır. Burada başvurulanan “dini ekonomi” teorisi Rodney Stark ve Roger Finke’in yeni ufuklar açan kitabı *Acts of Faith*’te özetlenmiştir.¹ Marksistlerin dini, ekonomiye indirgemesinin aksine, onu geniş ve bağımsız bir alan olarak ele alan ve dinin kendine has toplumsal dinamiklerinin, din dışı psikolojik ve ekonomik faktörlerin basit bir uzantısı olmadığından hareket eden bu teori, dini incelemek için modern ekonomi biliminin araçlarını ve piyasa metaforunu kullanıyor. Bu bölümde, teoriyi İslama ve özellikle de Türkiye’ye uygulamadan önce, (büyük Katolik çoğunluğu nedeniyle bir yarı-tekelci piyasa olan) İtalya için yapılan daha eski bir çalışmadaki genel metodolojik konulara kısaca değineceğim. Türkiye’nin dini piyasasının Avrupa’daki Müslüman olmayan dini piyasayla kıyaslanması, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyeliğe kabulüne yönelik müzakereleri 3 Ekim 2005’te başlatan Avrupa hükümetlerinin 17 Aralık 2004 tarihli kararının öncesi ve sonrasında önemli bir rol oynayan, din konusundaki ihtilaflar ışığında özel bir önem taşır.²

Dini ekonomi teorisinin en temel ilkelerinden biri, bu ekonomilerde düzenlemenin olmayışının ve rekabetçiliğin dini bağlılık düzeyini yükseltici bir etki yaptığıdır. Rekabetin yokluğu ise baskın firma veya firmaların, etkin pazarlama yapmakta yetersiz kalmasına neden olacak ve bu da dini bağlılık düzeyinin düşmesine ve sıradan insanın dini ödemelerini asgariye indirerek, ertelemesine yol açacaktır.³ Bu teori, laikleştirme tezinin tersine, çoğulculuğun hâkim olduğu yerlerde dindarlık düzeyinin yüksek ve dini örgütlenmelerin çok daha güçlü olacağını öngörür.

İlginç bir emsal sunan İtalya'da, Stark ve benim de daha önce işaret etmiş olduğumuz gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dini çoğulculuk asgari düzeye düştükçe ve devlet Katolik tekeli korumaya çalıştıkça, dini katılım sürekli olarak azalmıştı.⁴ Katolik olmayan kitlelerin göçü ve dini azınlıkları koruyan kanunlarla birlikte dini ekonomide devlet denetimi azalmaya başlayınca, Batı Avrupa'da istisnai bir olgu olarak, dini katılım azalacağına arttı. Bu analizi çeşitli itirazlarla karşılayan İtalyan sosyologlar, ülkelerine ait verilerin, laikleşmeyle, modernleşme ve demokratikleşme arasında zorunlu bir ilişki olduğunu varsayan teorilere karşı etkili bir silah olduğunu savundu. Gerçekte, İtalya'da modernleşmenin yanı sıra dini özgürlük ve çoğulculuğun artması, kiliseye devamın düşmesine değil, az da olsa bir artış yaşamasına yol açmıştı; fakat yine söz konusu sosyologlar İtalya'ya ait bu verilerin dini ekonomi teorisini de doğrulamadığını savundu. Aslına bakılırsa, İtalyan dini çoğulculuğu daha çok teoridedir. 2001'de yayınladığım verilere göre Katolik Kilisesi'ne bağlı olmayan farklı dinlere mensup İtalyan vatandaşlarının oranı sadece % 1.9'dur, vatandaş olmayan göçmenler ve yabancı işçiler dahil, İtalya'da yaşayan kişiler arasında bu oran % 3.5'tir.⁵ Bu itirazlara göre, dini ekonomi teorisinde tekel durumuna dinsel katılımda düşüş eşlik ettiği halde, İtalya'daki fiili dini tekel durumunda, dini katılımda bir artış söz konusudur.

Dini ekonomiye sıcak bakan bir sosyolog bu durumu "İtalyan bimecesi" olarak isimlendirmiştir;⁶ fakat bu bilmece çözümsüz değildir. Stark ve ben, her şeyden önce, algılanan çoğulculuğun en az gerçek çoğulculuk kadar önemli olduğunu savunduk. İtalya'da 1944'te Hristiyan demokrat hegemonyanın son bulmasıyla sonuçlanan siyasi olaylar, dinle ilgili yeni yasalar ve bütün bunların ötesinde 1980'ler ve 1990'larda özellikle Müslüman ülkelerden göçlerdeki dikkate değer artış, dini çoğulculuğu hararetle tartışılan kültürel ve siyasi bir mesele haline getirdi. 1970'lerden önce büyük şehirler dışında yaşayan sıradan bir İtalyan –çok küçük bir azınlık oluşturan Yahudileri ve tabii ki ateistleri saymazsak– belki de hayatında Hristiyan olmayan birini hiç görmemişken, 1990'larda ve 2000'lerde en ücra köyler bile Müslümanlara, Hindulara ve Hristiyan olmayan diğer göçmenlere ev sahipliği yaptı.⁷ Diğer Batı Avrupa ülkelerindekinden çok daha az sayıda Müslüman varlığına rağmen, 11 Eylül 2001'deki terör saldırılar, İtalyan gaze-

teci Oriana Fallaci'nin çoksatan tartışmalı kitabıyla popülerleştirilmiş olan "Müslüman istilası" algısını büyük oranda artırdı.⁸ Artan bu çoğulculuk algısı belki de gerçek çoğulculukla aynı etkilere sahiptir.

Diğer taraftan, tıpkı diğer rekabet alanlarında olduğu gibi dini alandaki rekabet de markalar arasında veya marka içinde sürebilir. Rekabetin yarattığı sağlıklı sonuçları, örneğin araba piyasasında, sadece farklı araba imalatçılarının aynı piyasada rekabet ettiği ortamlarda değil, yarı-tekelci bir araba şirketinin çok farklı üretim çizgileri ve modeller ortaya koyarak, markalar arası rekabetin az olduğu bir ortamda marka içi alternatifler üretmesinde görmek mümkündür. Bu durum pekâlâ din için de geçerli olabilir.

Dini ekonomi alanı dışında, sosyolog Niklas Luhmann büyük kiliseleri, her biri kendi iç özerkliğine sahip ve zaman zaman birbiriyle rekabet içinde olan birçok farklı küçük kilisenin (cemaatler, eğilimler, dini düzenlemeler) kümelenmesi biçiminde tarif eder.⁹ İtalyan sosyologlar uzun süre, Fransa ve İsviçre gibi Katolik örgütlenmenin daha merkezi olduğu ve hâlâ çoğunlukla cemaat sistemine odaklandığı komşu ülkelerdekine kıyasla, farklılaşmayı, İtalyan Katolikliği'nin hem başlıca özelliği hem de gücünün kaynağı olarak gördü.¹⁰ İtalya'da düzenli olarak kiliseye gidenlerin büyük çoğunluğu, büyük ölçüde özerk hareketler, tarikatlar ve benzer kurumlarla açıklanabilir. Kısacası Roma Katolikliği o kadar geniştir ki, ilk bakışta Katolik bir tekel gibi görünen şey aslında, yarı bağımsız Katolik firmaların, çoğunluğu Roma Katoliki olan nüfusu kendine bağlamak için rekabet ettiği, canlı bir marka içi dini piyasayı gizler. Bu marka içi rekabet elbette ki markalar arasındakile aynı değildir, fakat benzer etkilere sebep olabilir; özellikle de dini ekonomi teorisinin ilk olarak dayandırıldığı pazarda, yani Birleşik Devletler'de, en görünür rekabetin Protestanlık içinde olduğu, burada farklı Protestan "firmaların" diğer firmaları müşterek bir Hristiyan teşebbüs içinde meşru katılımcı olarak gördüğü göz önünde bulundurulursa. Bu durumun İtalya'da rekabet eden Katolik firmalar için de aynı olduğu iddia edilebilir.

DİNİ PİYASALAR VE BÖLMELER

Arz üzerine odaklanan dini ekonomi teorisi, talebin uzun vadede bile nispeten sabit kaldığını varsayar. Teoriye göre bu durum tüketicilerin

–buna din tüketicileri de dahil– piyasa bölmelerine, nüfus dağılımlarına, mali güçlerine ve Gary S. Becker’in iddiasına göre sembolik ürünler pazarındaki en önemli etken olan olan “tercihlerine” göre¹¹ dağılmalarından kaynaklanır. Bölmeler de sonuçta sabit kalma eğilimine sahiptir.

Stark ve Finke bölmeleri mutaassıplık kavramına ve maliyetlerine göre birbirinden ayıran birçok dini talep modeli oluşturdu.¹² Din Din, sembolik maliyetleri daha yüksek olduğunda ve dinin mensuplarından genelde toplumda var olandan daha geleneksel ve muhafazakâr bir şekilde inanması ve davranması beklendiğinde, daha katıdır. Dindar tüketici kendini farklı mutaassıplık bölmeleri içinde tasnif eder. Daha karmaşık modelleri basitleştirerek bu grubu aşırı mutaassıp, mutaassıp, ılımlı-muhafazakâr, liberal ve aşırı liberal olmak üzere beş bölmeye ayırabiliriz. Liberal bölme, modern toplumda hâkim olan liberal değerleri kabul etmeye hazır tüketicileri; aşırı liberal bölme, liberal değerleri hevesle kucaklayan ve onlara dini bir onay verilmesini isteyen “modernistler”i kapsar (Modernistlerle kastedilen, modernitenin olumlu ve “din için iyi” olduğunu düşünen kişilerdir, yoksa *modernizm* terimi tabii ki birçok farklı anlama sahiptir). Buna karşılık, mutaassıplık bölmesindeki tüketiciler hâkim liberal değerleri olumsuz ve tehlikeli görür. Aşırı mutaassıp bölmedekiler ise gerçekten ahlaksız, hatta şeytani gördükleri bu değerlerden kesinlikle ayrılmak gerektiğini düşünür. İlimli-muhafazakâr tüketiciler, modern değerleri tümüyle reddetmez; fakat dini gelenekler zemininde bunları yeniden yorumlamaktan ve sırası geldiğinde de modern dünyaya uygun hale getirmek için dini yeniden yorumlamaktan çekinmezler.

Dindar tüketiciler ayrıca, din, kültür ve siyaset arasındaki ilişki –her ne kadar bu ülkeden ülkeye değişse de– hakkındaki düşüncelerine ve isteklerine göre farklı bölmeler işgal edebilir. Aşırı mutaassıp dindar tüketiciler dinle kültürü –ve dinle siyaseti– özdeşleştirir, bunlar arasında hiçbir fark görmez. Mutaassıp bölmedekiler bu özdeşleştirmeyi arzu edilir bulur; fakat bunun her zaman da mümkün olmadığını farkındadırlar ve bazı pragmatik uzlaşmalar için her zaman bir alan bırakırlar. Dinle kültür –hepsinden önce dinle siyaset– arasındaki modern bölünmeyi liberaller onaylar, aşırı liberaller ise destekler. İlimli muhafazakârlar din, kültür ve siyaset arasında bir fark olduğunu ve olması gerektiğini kabul eder, fakat kamusal alanda di-

nin geçerli bir etken olmaya devam etmesini de ister; aradaki farkı kabul eder, fakat ayrımı reddederler. Bu yaklaşımlarından dolayı mutaassıplık bölmesinde olanlar “köktenci” ve aşırı taassup bölmesinde olanlar da “aşırı köktenci” olarak isimlendirilebilir. Tabii ki, büyük tartışma konusu olan “köktenci” kategorisinin epistemolojik muğlaklığının farkındayım. Bu terimi burada belirli tarihsel hareketlere göndermede bulunmaksızın, din ve kültür –yine din ve siyaseti de içine alarak– arasında ayrım yapılmamasını arzu eden yaklaşım anlamında kullanıyorum.

Tablo 1. Dini Piyasadaki Bölmeler

Bölmeler	Eğilimler	Dinle Kültür Arasındaki İlişki
Aşırı mutaassıp	Aşırı köktencilik	Tümüyle özdeşleştirme
Mutaassıp	Köktencilik veya gelenekselcilik	Özdeşleştirme (biraz uzlaşma kabul edilir)
İlmli-muhafazakâr	Muhafazakârlık, yenilikçilik	Fark (fakat ayrım değil)
Liberal	Dini liberalizm	Ayrım (kabul edilir)
Aşırı liberal	Modernizm	Ayrım (desteklenir)

Tablo 1, bu makalede uygulanan bölme teorisinin iyice basitleştirilmiş bir modelini göstermektedir.

Dini ekonomi teorisinin ampirik verilerce en fazla desteklenen sonuçlarından biri, bölmelerin boyutları itibariyle eşit olmadığıdır. Gerçekten de, merkezdeki ilmi muhafazakâr bölmede diğerlerinin hepsinden fazla tüketici vardır ve mutaassıp bölme tek başına liberal ve aşırı liberallerin toplamından daha büyüktür. Dini ekonomi Dean M. Kelley’nin 1972’de *Why Conservative Churches Are Growing?* (Niçin Muhafazakâr Kiliseler Büyüyor?)¹³ adlı çalışmasındaki iddiasını doğrulamış ve Kelley’nin pek çok eleştirisine de cevap vermiştir. Amerikan verileri, muhafazakâr ve ilmi muhafazakâr kiliselerin yükselişi ve liberal mezheplerin düşüşünü göz alıcı bir şekilde doğrulamıştır. Dini ekonomi teorisi, özellikle Laurence R. Iannaccone’nin çalışması aracılığıyla, bedavacılık teorisine dayalı bir açıklamaya katkıda bulunmuştur. Çok sayıda bedavacının musallat olduğu dini bir grup, üyelerine sıkıcı ve tatmin vermeyen dini deneyimler sunabilir ve çoğu kişi çekip gidebilir. Muhafazakâr ve –ilmi– mutaassıp gruplar yüksek maliyetleriyle birlikte az sa-

yıda bedavacıyı içlerinde barındırır, bu suretle liberal karşıtlarından daha başarılı olurlar.¹⁴ Liberal ve aşırı liberal dini bölmeler de diğerlerinden daha küçüktür, çünkü bu bölmelerde sunulan sembolik ürünlerle ilgilenen tüketiciler, diğer bölmeler için geçerli olmayan, pek çok laik alternatifte sahiptir. Modern liberal değerleri desteklediğini göstermek isteyen bir tüketici bunu, dini olmayan düzinelerce örgütlenmenin içinde, en liberal dini oluşumlar için bile geçerli olan belirli bir bedel ödemek zorunda kalmaksızın yapabilir.

Din tüketicileri sonuçta içinde bedavacıların sayısının sınırlı olduğu gruplar tarafından sunulan, yoğun ve tatmin edici dindarlık deneyimleriyle ilgili menfaatleri elde edebilmek için, makul derecede yüksek bedeller ödemeye isteklidir. Bununla birlikte bu bedeller makul düzeyde kalmalıdır. Eğer maliyetler çok yüksekse sadece az sayıda radikal söz konusu bedeli ödemeye hazırdır. Bu da niçin aşırı mutaassıp ve aşırı köktenci bölmenin mutaassıp olandan daha küçük ve ılımlı muhafazakâr olandan çok daha küçük kaldığını açıklar.¹⁵ Ayrıca bölmeler normalde sabit kalırken, dini örgütlenmeler bölmeden bölmeye hareket eder. Pek çok örgütlenme aşırı mutaassıp bölmede bir başlangıç yapar; fakat kuruluşun üzerinden zaman geçtikten sonra aşama aşama ana akım çizgiye –önce mutaassıp bölmeye, daha sonra da ılımlı muhafazakâr bölmeye– doğru kayar.¹⁶ Daha sola, liberal ve aşırı liberal bölmeye doğru da gidebilirler, fakat böyle bir durumda üyelikleri normal olarak azalacaktır. Sonuçta çok az sayıda uç grup iyice geriledikleri veya şiddetle meylettikleri aşırı mutaassıp veya aşırı köktenci bölmelerde sonsuza kadar kalır. Çoğunlukla ileri giderler. Bu, elbette ki H. Richard Niebur¹⁷ tarafından incelenen klasik “mezhepten kiliseye” modelinin dini ekonomi teorisi yoluyla tekrarlanmasıdır; bir farkla ki, süreç içinde hiçbir şey kaçınılmaz değildir¹⁸ ve liberal bölmeye ulaştığında gerileme deneyimiyle karşılaşan bazı örgütlenmeler muhafazakâr canlanmalar yaşayabilir, ve “kiliseden mezhebe” geri dönebilir.¹⁹ En azından normal koşullarda olan budur.

Başka bir metinde olası birçok koşulun dini talepleri ve bölmelerin normal işlevlerini saptırabileceğini savunmuştum.²⁰ Ülke içinde veya uluslararası düzeyde bir çatışmanın –“gerçek” nedenleri dışardan gözlemciler tarafından nasıl görülürse görülsün–, katılımcıları tarafından dini bir savaş veya haclı seferi olarak algılandığı bir durumu tanımlamak için “savaş dini

ekonomisi” terimini kullanabiliriz. Bu durumda, tüketiciler tümüyle savaş için hazırlanan bir dine daha çok ilgi gösterdiği için aşırı mutaassıp veya mutaassıp bölmeler anormal bir büyüme gösterebilir. Diğer yandan “*dine karşı savaş ekonomisi*”, aşırılıkçı dinin mevcut sosyal düzeni yıkma tehdidinde bulunduğu iddiasıyla, hükümetin çoğu dini grubu baskı ve kontrol altında tuttuğu bir ekonomidir. Bu tür bir politikanın beklenmeyen sonucu genellikle iktidarın kontrol etmek istediği aşırı mutaassıp ve aşırı köktenci bölmelerin daha fazla büyümesidir. Gerçekten de, dindar olmayan bir yönetimi destekleyenler dışındaki bütün dini gruplar zulme uğrarsa, dini arz ve taleplerin buluşabileceği normal köprüler yıkılır. İlimli gruplar gizli veya yasadışı faaliyetlere alışık değildir. Aşırılıkçı gruplar buna alışık olabilir ve başka ortamlarda sadece mutaassıp veya ilimli muhafazakâr örgütlenmeleri tercih edecek daha geniş kitlelere, dini ürünler sağlamaya yönelik yegâne örgütlenmeler haline gelebilirler. Oysa ilimli muhafazakâr örgütler, yeraltı faaliyetlerine ehil olmadıkları veya bu tür deneyimleri bulunmadığı için dine karşı savaş ekonomisi içinde varlık gösteremezler.

İSLAM DÜNYASINDA MARKA İÇİ DİNİ PİYASALAR

Anthony J. Gill’in 2002’de dikkat çektiği gibi, dini ekonomi teorisinin İslam dünyasına uygulanmaması için hiçbir neden yoktur.²¹ Katolik Hristiyanlık ve İslam dünyada üye sayısı bakımından en büyük dinlerdir. Bugün Afrika’da ve farklı bölgelerde devam eden markalar arası rekabetin pek çok farklı şeklini geliştirmişlerdir. Bununla birlikte, bu bölümün amaçları doğrultusunda, Katoliklikte olduğu gibi İslamda da önemli bir marka içi rekabetin var olduğuna dikkat çekmek gerekir. İtalya’da olduğu varsayılan “Katolik tekeli”nin, gerçekte pek çok farklı örgütlenme arasındaki, Katoliklik içi güçlü rekabeti kapsayan bir şemsiye kategori olduğundan daha önce bahsetmiştik. Aynı şey İslam dünyası içindeki görünüşte tekелci, pek çok dini ekonomi için de doğrudur.

Hangi ülke dini açıdan Suudi Arabistan’dan daha fazla tekелci görünebilir? Bu ülkede kesinlikle hiçbir dini rekabet yaşanmamalı ve “Vehhabi” İslam tam bir tekел kontrolüne sahip olmalıdır. Vehhabilik, gelenekselci bir vaiz olan Muhammed ibn Abdülvehhab’ın (1703-1792) öğretilerine daya-

nan ve Suudi hanedanı (şu andaki Suudi kral ailesi) tarafından benimsenmiş olan, Sünni İslamın sofu bir koluna işaret etmek için, Batılı bilim adamları tarafından, 19. yüzyılın başlarında üretilmiş bir sözcüktür. Suudiler normalde, Batılılar tarafından üretilen bir terim olduğu için Vehhabiliği reddeder ve kendilerine Selefi demeyi tercih ederler. (Peygamber'in ilk arkadaşları anlamında, selef kelimesiyle ilişkili olarak; fakat bu kelime tartışmalı bir anlama sahiptir ve bugün bazı kişiler tarafından "İslami aşırılık"la eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.) Terminolojiyi bir kenara bırakacak olursak, Pascal Ménoret'nin 2003 yılında basılan çalışmasında²² olduğu gibi, birçok bilimsel araştırmaya göre Suudi Arabistan'da bugün tek parça bir Vehhabi tekeli yoktur; tersine, resmî ulemanın düzenlemeye tabi olmayan geniş bir özel sektörle rekabet ettiği, aşırı köktencilikten ılımlı liberalizme kadar İslamın bütün renklerini ve Vehhabiliğin farklı yorumlarını sunan, hatta ona açıkça muhalefet edenleri bile içeren, üstelik Vehhabi olmayan Sünni ve Şii azınlıkların var olduğu zengin bir dini piyasaya rastlamak mümkündür. Suudi Arabistan'da İslam içi rekabetin çoğu kişinin basitçe "canlanış" olarak isimlendirdiği şeyle sonuçlanması şaşırtıcı değildir.

İslam dünyasında bütün bölmeleri kuşatan dini arz, Hristiyan mukabillerindekinden çok farklı olmasına rağmen, dini ekonomi teorisi dini talebin benzer kategoriler kullanılarak kavramsallaştırılabileceğini iddia eder. Sonuç olarak dini bölmeler teorisi İslami dini piyasalara da uygulanabilir. Daha önce Hristiyan dünyasında öngörüldüğü gibi, İslam dünyasında da Batılı değerleri kucaklamaya son derece hevesli ve zaman zaman "İslami Aydınlanma" (Fransızca'da *l'İslam des Lumières*) olarak gösterilen aşırı liberal İslami bölmeler, geniş halk kitlelerinden çok, küçük bir entelektüel elitin içinde popüler kalmaya devam etmektedir. Diğer bölmelerin tasviri, İslamın bütüncül karakterini, İslami eğilim ve hareketlerin insan hayatının tüm alanlarına yönelik çözümler önerdiğini ve birçok dini grubun doğrudan siyasi söylemlere de sahip olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmalıdır.

İslam içi, özellikle de Sünni İslam içi bir dini piyasa, 19. yüzyılda İslam dünyasının ciddi sorunlar yaşamakta olduğu ve bu sorunların çözülmesi gerektiğine dair bir bilincin geliştiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Itzhak Weismann 19. yüzyıl Şam'ını bu canlanışın en önemli merkezi olarak ta-

nımlar;²³ fakat başka merkezler de vardı. Kendilerini Selefi olarak isimlendirilen Cemaleddin Afgani (1839-1897) ve Muhammed Abduh (1849-1905) gibi yenilikçiler hem İslamı modernize etmeye hem de moderniteyi İslamlaştırmaya çalıştı. Bununla birlikte, bu isimlerin öğretileri daha sonraki yenilikçi kuşak tarafından farklı şekillerde okundu. Reşit Rıza (1865-1935) zamanında Mısır'da Müslüman Kardeşler'in kurulmasıyla birlikte Selefiye, modern İslami köktencilik olarak gelişti. (Selefi terimi bugün köktenci, hatta bazı ülkelerdeki terörist hareketleri ifade etmek için kullanılmaktadır, fakat terimin orijinal anlamı bu değildir.) Diğer uçta, Ali Abdurrazık (1888-1966) gibi bazı yazarlar, Batılı aşırı liberal bölmelerle son derece paralel eğilimlere sahip ve hem çok tartışmalı hem de küçük bir entelektüel çevreyle sınırlı kalan İslami bir modernizm geliştirmişti (Razılıkilik).²⁴ Merkezde ılımlı muhafazakâr bir yenilikçilik, genellikle tarikatlara yakınlaşarak hem köktencilikten hem de laiklikten uzak durmaya çalıştı. (Bu tarikatlar İslamın mistik yönü üzerine yoğunlaşan hareketlerdir, Hıristiyanlıktaki muadillerinden farklı biçimde, bu mistik hareketler milyonlarca taraftara sahip olabilir.)

Bu şema Arap Ortadoğu'suna yöneliktir, fakat aynı durumun farklı yerlerde de oluştuğu görülmektedir. 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyılın başlarındaki İslami canlanışlar geçmişin muzaffer günlerine geri dönmeye çağırıyordu ve nihayetinde köktencilik ve modernizmin tam aksi istikametlerde gelişti. Endonezya ve Malezya'daki muhtelif gruplar içinde, ülkenin Zeydiye Şiiiliğinden geleneksel Sünniliğe geçişine öncülük eden, Muhammed el-Şevkani'nin (1760-1834) Yemen'inde, Şeyh el-Emin ibn Ali el-Mazrui'nin (1890-1947) Sahra-altı Afrikası'nda²⁵ ve muhtelif başka örneklerdeki durum da buydu.²⁶ Hemen hemen her yerde, daha önceki yenilikçilerin anlayışını köktencilikçe doğru geliştirenler genellikle tasavvuf karşıtıdır ve Şeriat'ın sadece taklide dayalı (geleneksel) bir yorumunu isterler. Oysa ılımlı-muhafazakârlar genellikle tasavvufi bağlantılara sahiptir ve İslami hukukun, yani Şeriat'ın, içtihadı dayalı yorumunu talep ederler.

Mutaassıp bölme sadece Müslüman Kardeşler (veya Arap Ortadoğu'su dışında var olan paralel örgütlenmeler) çizgisindeki köktencileri içermez. Köktencilerle rekabet halinde, zaman zaman da işbirliği içinde, mutaassıp bölmede ayrıca "gelenekselciler"i de bulabiliriz. Bu gruptakiler, İslamı, ta-

savvuf ve popüler dinden türemiş sözde batıl unsurlardan kurtarma iddiasındaki, daha önceki yenilikçilik dalgasının vârisleridir; Suudi Arabistan'daki Vehhabilik ve Hindistan'daki ehl-i hadis de bu gruptadır. Hindistan'daki Deobandiler, Vehhabilerle katı bir püritenliği paylaşıyor oldukları halde, tasavvufi uygulamalara karşı da çok daha fazla hoşgörülüdür. Vehhabiler veya Deobandiler gibi gelenekselci hareketler, köktenci tarihsel çizgiye ait değildir; köktencilerden farklı olarak mevcut iktidarlara karşı mistik bir saygı geleneğine sahiptirler, moderniteye karşı ise çok daha radikal bir antipati duyarlar.

Siyasi ittifaklar bu meseleleri daha karmaşık bir hale getiriyor olsa da, aynı mutaassıp bölme içinde tüketicilerin sadakatini kapmak için yarışıyor olduklarından, köktencilerle gelenekselciler arasındaki farklar önemini korur. Hem köktenci hem de gelenekselci çizgilerden, sonuçta ya ortalama toplumdaki kendini radikal bir şekilde ayıran ya da şiddete ve teröre başvuran aşırı mutaassıp bölmedeki gruplar türer. Aşırı köktencililiğin terörist biçimleri, –Filistin ve Çeçenistan'da olduğu gibi özel savaş koşullarında buna göz yumuyor olmalarına rağmen– başlıca örgütlenmeleri terörizmi yüceltmeyen, daha ana akım köktencilik geleneğiyle karıştırılmamalıdır. Bu bağlamda, Müslüman Kardeşler ve benzer örgütlenmeler için kullanılan *köktencilik* terimi İslam içinde oldukça kesin bir tarihsel anlama sahiptir ve terörizm ve yasa dışı eylemlerle eşanlamlı olarak kullanılmamalıdır.

Tablo 2. İslami Dini Piyasanın Bir Modeli

Bölmeler	Eğilimler	Hareketler (Örnekler)
Aşırı mutaassıp	Aşırı Köktencilik	el-Kaide, GIA
Mutaassıp	a) Köktencilik b) Gelenekselcilik	a) Müslüman Kardeşler b) "Vehhabilik," Deobandizm
İlımlı muhafazakâr	a) Muhafazakâr siyasi İslam b) Orta yol tasavvuf c) İlımlı yenilikçilik	a) AKP, Vasat' b) Nakşibendilik c) Nahlatü'l-Ulema, Nur
Liberal	a) İslamcı milliyetçilik b) Liberal tasavvuf	Baas, Cezayir milliyetçiliği Melamilik
Aşırı liberal	Modernizm	İslamcı Marksizm, Razikilik

* Mısır'daki Vasat, köktenci oluşumlarla bağlarını sürdürmekte ve bu açıdan konumu belirsizliğini korumaktadır.

Liberal bölme hem tasavvufun liberal, “modernleştirilmiş” biçimlerini (Türkiye Melamiliği gibi), hem de dini tümüyle reddeden diğer milliyetçi hareketlerden farklı olarak din için bir rol biçen laik milliyetçi hareketleri (Irak’ta bir zamanlar iktidarı elinde bulunduran, şimdiki Suriye Baas Partisi’nin daha az laik olan kanadı gibi) barındırır. Cezayir milliyetçiliği bu konuda uygun bir örnektir, halbuki hem hükümetin hem de onun köktenci muhaliflerinin, kendilerinin Malik bin-Nebi’nin (1905-1973) yenilikçiliğinin mirasçıları olduğunu iddia etmesi, Mağrip ülkelerinde bile, bugünün modernizmi ve köktencilikinden, eski ortak yenilikçi köklere dönmenin imkânsız olmadığı gerçeğini onaylar. Aynı köklerden belki de ılımlı muhafazakâr bir merkez gelişebilir. “Merkezci” terimi, gerçekte, 1996 yılında başlangıçta Hizbu’l-Vasat (Merkez Parti) olarak kurulan ve 1998’de Hizbu’l-Vasat el-Mısri (Mısır Merkez Partisi) olarak yenilenen bir siyasi partinin üyelerine işaret etmek için kullanılan, Mısır siyasi terminolojisinin parçası olan bir tabirdir.

Bu yeni isim, Mısır Siyasi Partiler Komitesi’nin (PPC) Merkeçileri onaylamayı sürekli olarak reddetmesini engellemedi. Merkeçcilerin İslamı siyasi amaçları doğrultusunda, “dini” olmaktan çok bir “medeniyet” unsuru olarak değerlendirdiklerini iddia etmelerine (Cezayir’de Bin Nebi tarafından kullanılan bir formül) ve partinin Müslümanlar kadar Hristiyanları da içermesine rağmen, önde gelen bazı üyelerinin eski Müslüman Kardeşler kökenli olması, hükümetin Vasat’a şüpheyile yaklaşmasına neden oluyordu.²⁷ Bununla birlikte, belki de eksik ve bazen muğlak yanlarına rağmen Mısır’daki “merkezcilik”, Müslüman Kardeşler’in bir kısmının köktenci bölmeden, önemli bir seçmen kitlesini barındırdığına inanılan, ılımlı muhafazakâr bölmeye geçişine dair ilginç bir deneyim olabilir.

Tablo 2, bölme teorisinin bir modelinin İslami dini piyasalara uygulanışını göstermektedir.

İSLAMİ İSTİSNACILIK MI?

Dini ekonomi, farklı şekilleriyle İslami yenilikçiliği *arz yönlü** perspektten değerlendirmelidir. 19. yüzyıl Plymouth, Boston ve Şam’ındaki ye-

* Vergilerin, özellikle de yıllık gelir vergisinin azaltılması yoluyla yatırım için gerekli paranın elde edilebilirliğinin artırılacağını ve bunun da üretkenliği, ekonomik faaliyeti ve genel ekonomik sistemdeki gelirleri artıracığını savunan bir ekonomik teori –ç.n.

nilikçilik ve uyanış, dini talebin doğasında var olduğu iddia edilen yenilik-ten dolayı ortaya çıkmamıştır. Yenilikçiler ve uyanışçılar –başarılarının sırrı da burada yatmaktadır– talebin zaten mevcut olduğunu görür ve onu karşılayacak nitelikte arzı oluşturur. Teori, uzun vadede aşırı köktenci (ve aşırı liberal) hareketlerin sınırlı bir başarı elde edeceğini, köktenci hareketlerin liberal muadillerinden daha başarılı olacağını ve merkez ılımlı muhafazakâr bölmeleri elinde tutabilecek hareketlerin bütün başarıların en büyüğünü elde edeceğini varsayar. Çoğu kişi bunun İslam dünyasında da geçerli olduğuna itiraz edebilir. Ya, dini ekonomi teorisi evrensel olarak uygulanabilir değildir, ya da, “İslami istisnacılık” diye bir şey vardır diyebilirler. Fakat gerçekten var mıdır?

Öncelikle, 11 Eylül’ün ardından aşırı köktencilik fazla ünlendi. Batı’da geniş halk kitleleri düzeyinde neredeyse hiç kimse Endonezya’daki merkezci muhafazakâr bir grup olan Nehdetü’l-Ulema veya köktencilüğün daha az aşırı bir ucu olarak sınıflandırılabilir bir grup olan Muhammediye gibi örgütlerin ismini duymadı. Bunlar sırasıyla yaklaşık kırk ve otuz milyon üyeye sahiptir ve bırakınız el-Kaide’yi Müslüman Kardeşler’den çok daha büyük görünmektedir. Aynı durum hem çok geniş hem de neredeyse uluslararası düzeyde tanınmış bir isim olan Fethullah Gülen hareketi için de geçerlidir.

Diğer taraftan, daha önce bahsedildiği gibi aşırı mutaassıp kesimin korkutucu fakat geçici büyümesiyle birlikte bölmelerin yapısının bozulmasına neden olan anormal durumlar vardır. Filistin’de hâkim olan *savaş dini ekonomisi* içinde Müslüman Kardeşler’in en geniş yerel kolu olan Hamas, Kardeşler teşkilatının diğer ülkelerde içinde yer aldığı mutaassıp bölmeden, istisnai yerel koşullar nedeniyle aşırı mutaassıp bir bölmeye kaymasının göstergesidir. Savaş dini ekonomisi, Hamas gibi, aşırı köktenci bir grupla laik milliyetçilik arasında kalan alternatifleri kutuplaştırır ve bütün gözlemcilerin iddia ettiği gibi, uluslararası müzakerelerde daha güvenilir bir ortak olabilecek merkezîyetçi bir yönetimin ortaya çıkmasını zorlaştırır. Benzer yorumlar Çeçenistan, Keşmir ve diğer savaş durumlarına da uygulanabilir.

Diğer ülkelerde iktidarlar çok sayıda dini örgütlenmeyi yasaklamıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, aşırı köktenci bölmedeki en uç grup-

lar bu tür baskılara direnebilen ve yeraltında faaliyet gösterebilen gruplardır; bu tür ortamlarda ılımlı muhafazakâr ve hatta köktenci bölmenin daha az aşırılığa sahip örgütlenmeleri kolayca ortadan kalkabilir. Böylece, aşırılıkçı köktenciler de neredeyse hiçbir rekabetin olmadığı bir ortamda, dini talebin çok geniş bir kesimiyle buluşabilir ve paradoksal bir biçimde, kendilerini ortadan kaldırmaya çalışan aynı yasal tedbirlerin desteğiyle güçlenir. Saddam Hüseyin'in Irak'ı, bu konuda isabetli bir örnektir. Özellikle 1991'den önce, rejim, hem Şii hem de Sünni bütün bağımsız dini örgütlenmeleri ortadan kaldırmaya çalıştı. Yeraltında hayatta kalmayı başaranlar, tahmin edilebileceği gibi, Müslüman Kardeşler'in bazı kollarını ve uluslararası bağlantılara sahip yarı terörist grupları da içine alan, en uçta olanlardı. Saddam Hüseyin'in dine yönelik baskı yaptığı dönemde hâkim olan bu durum (dine karşı savaş ekonomisi, veya en azından *bağımsız* dine karşı) mevcut dini savaş ekonomisi içinde de bir miktar tekrarlanmış, aşırılıkçı gruplar böyle zamanlarda "normal" zamanlarda topladığından çok daha fazla taraftar toplayabilmiştir. Bununla birlikte, anketler ve 2005 seçimleri, basında görüşleri belki de fazla yansıtılmayan Irak'ın en dindar tüketicilerinin alternatifi, Necef'in geleneksel Şii otoritelerinin ve yeni hükümete katılan Sünni siyasi partilerin temsil etmekte olduğu merkezîyetçi, ılımlı muhafazakâr bölmede aradığını göstermektedir.

İslami aşırı köktenci terörizm, belli ki nedenleri sadece kültürel veya dini olmayan, karmaşık bir olgudur. Bununla birlikte, Cezayir örneği baskı altında tutmanın tehlikelerinin kanıtı gibi görünmektedir. 11 Ocak 1992'deki askeri darbe İslami örgütlenmelerin her türünü yasaklamıştı. Bir kısmı sürgüne gönderildi, fakat tahmin edilebileceği gibi aşırı köktenci hareketlerin en uç kanatları, Cezayir'de varlıklarını yasadışı şekilde sürdürmeyi başaranlar arasından çıktı. Bunlar kısa zamanda birbiriyle çatışan çok sayıda örgüte bölündü (bazılarına Cezayir gizli servisi bazılarına da El-Kaide sızdı) ve yüz binlerce kişinin öldüğü tahmin edilen kanlı bir iç savaşın sorumlusu oldular. Bu durum şu anda epey değişmiştir. Sadece, çok az sayıda terörist ve gerilla eylemlerini sürdüren GIA (Silahlı İslami Grup), GSPC (Selefi Vaaz ve Savaş Grubu) ve HDS (Selefi Çağrının Muhafızları) faal durumdadır. En büyük terörist örgütlerin, çok fazla insanın hayatına

mal olsa da, askeri hareketlerle mağlup edilebildiği kesinlikle doğrudur.. Bununla birlikte, 2004'te yeniden seçilen Cezayir Devlet Başkanı Bouteflika'nın genel af çıkartarak çok sayıda isyancıyı ve FIS'in (İslami Kurtuluş Cephesi) yasaklı liderlerini hapisten çıkarması, -her ne kadar İslami Kurtuluş Cephesi'nin kendisini olmasa da-Müslüman Kardeşler'le ilişkili partileri yasal hale getirmesi, Bin Nebi'den miras kalan yenilikçiliği ve Cezayir'in sömürgecilik karşıtı milli mücadelesinde siyasal İslam'ın katkılarını sahiplenmesi, dini piyasanın önünü açmış ve aşırı köktencilığe karşı çok sayıda alternatif yaratmıştır. Cezayir'in sorunlarının çözümü zor gözükse de, muhafazakâr ve köktenci dini talepler, şiddete başvurmaya devam eden aşırı köktenci örgütlenmelerle ciddi bir rekabet içinde bulunan, meşru gruplarca kanunlara uygun biçimde karşılanabilmektedir.

TÜRKİYE'DEKİ DİNİ PİYASA(LAR)

Türkiye de dini azınlıklara sahip olmasına rağmen, bu araştırma marka içi Müslüman piyasası üzerine yoğunlaşacaktır. Türkiye birçok sebeple ideal bir emsal sunar. Türkiye'deki İslam'ın daima yüksek derecede çoğulculuğa sahip olduğunu ve halen büyük şehirlerle kırsal kesim, İstanbul ile Anadolu, Türk kimliğiyle Arapça Kuran arasında var olan gerilimlerin mirasını barındırdığını iddia eden Thierry Zarcone, Türkiye'de dini piyasa olarak adlandıracağımız şeyin, tarihsel olarak Osmanlı döneminden devralınan beş eğilimin rekabeti sonucunda ortaya çıktığını söyler.

Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dini olan ve ortodoks yönü resmi ulema tarafından temin edilen İslamdır. İmparatorluk Türkiye'sinde ulemalar,adalet mekanizmasını, kadılar ve Şeriat'ı Hanefi hukuk ekolünün gözüyle yorumlayan,, ilkokuldan orta öğrenime dini eğitim sisteminin bütünü aracılığıyla kontrol altında tutuyorlardı.

İkincisi, büyük tarikatların tasavvuf İslamıdır. Bunlar dini açıdan eğitilmiş çevreler dışında, geniş tekke ağları aracılığıyla, Ortodoks Sünni İslamın devam ettirilmesini sağlıyordu. En önemli cemaatlerin şeyhlerinin çoğu zaten ulemeden olduğu için ilk grupla aralarında ciddi bir anlaşmazlık yoktu.

Bununla birlikte Zarcone, tasavvuf cemaatlerinin üç grubu arasında farklılıklar olduğunu iddia eder: biri Hanefi ulemalar tarafından belirlenen

Şeriat'a tümüyle sadık kalma iddiasındadır (Nakşibendilik ve Şazerilik); bir diğeri ortodoksiye riayet etmekle, çoğu devlet ulemasının karşı çıktığı, İbn-i Arabî'nin (1165-1240) mistik anlayışına sempati duymak arasında bölünmüştür (Halvetilik, Mevlevilik) ve üçüncüsü de İslam öncesi ve Sünni olmayan etkilerle Sünnilik arasında bir uyum oluşturmak gibi oldukça güç bir işe kalkışmıştır (Bektaşilik, Melamilik, Hamzevilik).

Üçüncü eğilim Türkmen mirasının Şii etkilerle aynı zeminde buluşmasıyla ortaya çıkan, kırsal kesimdeki Heterodoks İslamdır. Gerçekten her ne kadar Türkiye'de Şii bir azınlık var olsa da bahsi geçen bu gruplar teknik anlamda Şii değildir, fakat birçok bilim adamının şimdilerde "aşırı Şii gelenek" olarak isimlendirdiği bir kesimin parçasıdır.²⁸ *Aşırı Şiilik*, Ali'yi (600-661, Muhammed Peygamber'in damadı ve dördüncü halifesidir, I. Muaviye [602-680] halifeliğine meydan okuyunca, müritleri, Muaviye ve ardından Emevi Halifelerin liderliğinde yoluna devam eden Sünni İslam'dan ayrılarak, Şiiliği kurmuştur) ilahi bir vücut bulma ve onu izleyen dini liderleri de Ali'nin yeniden dirilmiş –onların bedenlerinde hayat bulmuş– hali olarak gören bir dini akımdır; fakat bu bakış ana akım Şiiler tarafından asla kabul görmemiştir. Aşırı Şii gelenek içindeki farklı grupların tam bir tipolojisi daha kapsamlı bir tartışmanın konusudur. Zarcone, Trakya ve Anadolu köylerinde yaşayan ve hâlâ bu isimle adlandırılan ve kısmen Alevilerle karışmış veya onlardan etkilenmiş Kızılbaşları bu geleneğe dahil ederken, Bektaşiliğin bu geleneğin bir parçası olduğuna inanmaz. Bununla birlikte, Kızılbaşların son dönemde geçirdikleri karmaşık dönüşüm "aşırı Şiilik" katmanına dahil edilişlerini sorunlu kılmaktadır.

Dördüncü eğilim, Zarcone'un,, Simavlı Şeyh Bedrettin (1359-1416) geleneğindeki "hekim filozoflar"ın ve panteizme yaklaşan bir dizi bağımsız mistik anlayışın heteredoks İslamı dediği şeydir.

Son olarak beşinci eğilim, kendini gizli veya aşırı Şiilerden büyük bir gururla ayıran, fakat hem resmi ulema hem de büyük cemaatlerin batıl inanç saydığı, evliyaların türbeleri hakkında, Sünni olmayan çizgide pek çok inançla bütünleşmiş "taşra uleması"nın popüler "Sünni İslamı"dır. Doğrusu, Osmanlı son üç rakibi az çok gayri meşru görse de bunlar var olma devam etmiştir.²⁹

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün (1881-1938) dinle ilgili kişisel görüşleri bazı tartışmalara konu olsa da,³⁰ Auguste Comte'un (1798-1857) sosyolojik teorilerinden esinlendiği ve geleneksel dine, ilerlemenin önünde bir engel olarak baktığı konusunda çok az tereddüt vardır. Kemalizm resmi İslamı, laikleştirilen hukuki alandan ayırarak ve laik devletin sıkı kontrolü altına alarak oldukça karmaşık bir İslamsızlaştırma sürecine girmiş, tarikatlar 1925'te resmen feshedilmiş ve kırsal kesimdeki evliya türbeleri kapatılmıştı. Fransız laikliğine hayran olan Atatürk, Fransız modelinin Müslüman bir ülkeye çok kolay uygulanamayacağını fark etti. Fransa'daki laiklik, dinin bireysel işlere indirgenmesini, devlet işlerinden ise tümüyle ayrılmasını hedefliyordu. Fransa Katolikliğinden farklı olarak, Türkiye İslamı'nın kurumsal olmaktan çıkarılması süreci o kadar da kolay değildi. Türkiye'de İslam çok fazla kurumsaldı ve kamusal alanla özel alan, dini olanla kültürel olan arasındaki ayrımın çok daha belirsiz olduğu bir çerçevede varlığını sürdürüyordu. Türkiye laikliği, sonuç olarak, Fransa laikliğinin en azından teorik olarak yapmayı iddia ettiği gibi, dini görmezden gelmedi, tersine 1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla din başbakanın kontrolü altına alınmış oldu.

İslamsızlaştırma süreci gerçekte Türkiye dini piyasasındaki seçenekleri azalttı. Laik devlet tarafından sınırlansa da resmi İslam yerini korudu. Büyük tarikatlar ortadan kaybolmadı; fakat resmi olarak tasfiye edilmeleri, tarikatları Hakan Yavuz'un "içe doğru göç" olarak isimlendirdiği şekilde kamusal alandan aile ve ev içine doğru çekilmeye zorladı.³¹ Taşrada İslam, evliyaların resmi olarak yasaklanması ve genel olarak İslamsızlaştırma politikasından dolayı sıkıntı ve problemlerle karşılaştıysa da varlığını devam ettirdi. Heterodoksi, öncesinde uğradığı ayrımcılığın rövanşı olarak Kemalizmi müttefik olarak gördü. Kızılbaşlar, Aleviler ve hatta Bektaşiler kendilerini Kemalizmin sadık destekçileri olarak sundu; David Shankland'ın ortaya koymuş olduğu gibi,³² bu destek kendi örgütlenmelerinin bazılarını zayıf dini referanslara sahip laik kültürel kurumlara dönüştürdü, fakat diğer taraftan tarikatlara karşı olan kanunlar bu gruplar için de problem oluşturdu.

Dini ekonomi teorisinin öngördüğü gibi, dini piyasa üzerindeki resmi düzenlemeler aşırı tepkilere sebep oldu: 1925'te Güneydoğu'da Kürt et-

nik milliyetçiliğiyle dini tepkinin bileşiminden oluşan bir ayaklanma; 1920-1925 yılları arasında Salahiye tarikatının komplosu denen olaylar; 1925'te dini amaçlı bir halk ayaklanmasında Kemalist bir subayın halk tarafından linç edildiği "Menemen olayı". . Hükümetin buna din üzerindeki kontrolü daha da katılaştırarak karşılık vermesiyle 1925-1945 arasındaki dönem din açısından en kötü yıllar olarak yaşandı. 1932-1954 yılları arasında, halkevleri ve köy enstitüleri camilerin ve tekkelerin yerine (laik) köy hayatının yeni merkezleri yapılmaya çalışıldı.³³ Kemalizmin Sünni Türkiye'deki laikleştirme deneyimi , çoğu kez Şii bir ülke olan İran'daki benzer çabalarından dolayı Pehlevi hanedanlığıyla kıyaslanmıştır. Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher'in işaret ettiği gibi, her iki tarafın çabaları da bazı sonuçlara ulaştı, fakat bunlar asla tamamlanmamış veya geçici başarılarıdır.³⁴

Diğer taraftan, "devletin laikleşme politikaları tümüyle başarılı olmadı, çünkü kamusal alana odaklanmışlardı ve halk düzeyindeki informal toplumsal ağlara erişememişti"³⁵ şeklinde bir yorum yapan Hakan Yavuz'a göre resmi baskıya –kendi içlerine çekilmeyi başarabildikleri için– en çok Mutasavvıflar direnebildi. Bununla birlikte, Mevleviler gibi, dikkat çekici dini törenlere, kıyafetlere ve yapılarla sahip Tasavvuf tarikatları daha fazla sınıktı yaşadı. Bir tekkeye ihtiyaç duymayan, özel bir giyim şekli bulunmayan ve sessiz zikir yapabilen Nakşibendiler 1925'teki yasaklamaya ve 1930'larıdaki baskılara rağmen hayatta kalmaya devam etti. Yavuz'a göre³⁶ Nakşibendilerle birlikte, "Nurcu" veya "Nur hareketi" şeklinde ortaya çıkan Said Nursi (1876-1960) hareketi, Yavuz'un deyişiyle "devam eden Kemalist modernleşmeye karşı direnen," aynı zamanda "ileri görüşlü" bir hareket olabilmisti. Nurcular olarak bilinen, Nursi'nin takipçileri, İslam ile modern bilim arasında bir uyum olduğunu iddia ettiler ve Ian Markham ve İbrahim Özdemir'in vurguladığı gibi, İslamı gerçekten de modern dinler arası diyaloga açtılar.³⁷ Nurcular esasında, Kemalizmin dini mahrum etmek istediği kamusal alanın dışında bir alana yerleştiler; kültürün, başarılı kitapların ve onların okurlarının oluşturduğu bir alan. Nursi'nin kendisi, Nakşibendilerin bir üyesi olmasına ve Kemalist yasağa karşı tarikatları savunmasına rağmen, tam olarak tasavvufun bir parçası olmayan ve herhangi bir tarikatla –Nakşibendilik de dahil– bağı bulunmayan, alışılmamış, merkezci muha-

fazakâr –ama köktenci olmayan– bir gelenek yarattı.³⁸ Nakşibendiler ve Nurcular böylece 1950’lerde Türkiye dini piyasasının devletin kontrolünden çıkmaya başladığı dönemde ortaya çıkan İslamın yeni bir kolunun ön saflarındaydı. Komünizm tehdidiyle karşı karşıya kalan Kemalist kadro ve ordu, dine daha fazla hoşgörü gösterdi; din hem milli ahlaki yapı için gerekli bir unsur, hem de özellikle Türk-Kürt ayrımı gibi etnik farklılıkları aşabilecek ve Türk vatandaşlarını bir araya getirebilecek bir öğeydi. Türkiye laikliği, Andrew Davison’ın belirttiği gibi, Fransa laikliğinden çok farklı olan bir şey haline geldi.³⁹ Fransa’yla olan farklılıklar belki de Davison’ın iddia ettiği gibi, baştan beri vardı.⁴⁰ Turgut Özal (1927-1993) hükümeti 1980’lerde bu yeni yaklaşımı temsil etti. Özal’ın kendisi, İstanbul’da İskenderpaşa Camii’ni kendisine merkez edinmiş olan Nakşibendiliğin bir kolu, Gümüşhanevililiğin başı, çok tanınmış bir şeyhin, Mehmed Zahid Kotku’nun (1897-1980) müridlerinden biriydi.⁴¹ Müridleri arasında ileride başbakan olan Necmettin Erbakan ve Recep Tayip Erdoğan’ın da yer aldığı Kotku’nun öğretileri İslamın ekonomik kalkınma da dahil modernite ile tam bir uyum içinde olduğunu vurgular.

Türkiye’de dini piyasanın devlet denetiminden çıkmasının siyasi sonuçları ve buna yönelik tepkiler daha kapsamlı bir tartışmayı gerektirse de, dini bölmeler teorisine göre Türkiye piyasasına ait genel bir harita önerilebilir. Bu harita tabii ki Türkiye’de aktif olan pek çok grup ve eğilimin sadece bir kısmını içerebilecek ve Kürt ve Şii azınlıkları da büyük ölçüde dışında bırakacaktır. Bunun yanı sıra, yukarıda İslami İstisnacılık başlığında ana hatları verilen İslami dini piyasa modelini de Türkiye’ye uyarlamaya çalışacağım.

Aşırı köktenci İslami gruplar tarafından gerçekleştirildiği iddia edilen çok sayıda üzücü terörist saldırıya –ve çoğunlukla Kürt ayrılıkçılara ve ya Marksist-Leninistlere isnat edilen çok sayıda olaya– hedef olmasına rağmen, çağdaş Türkiye’de, modern siyasi düzenin tümüyle reddi ve şiddet yöntemlerine başvurarak ortadan kaldırılması teşebbüsü şeklinde tanımlanan aşırı köktencilige, çok az rastlanır. Bununla birlikte, basit bir istatistiksel tablo, Türkiye’nin dini piyasasının açılması ve üzerindeki devlet kontrolünün kalkmasıyla birlikte aşırı köktenci terörizmin azaldığını açığa çıkaracaktır.⁴² Bu durum, muhafazakâr fakat şiddet yanlısı olmayan alternatifle-

rin din tüketicisine kolayca ulaşamadığı veya kamusal faaliyetleri devlet tarafından engellendiği zaman, aşırılıkçı grupların daha fazla taraftar bulacağını öngören dini ekonomi teorisine uygundur. Diğer taraftan, din tüketicileri birbirleriyle rekabet eden –şiddet yanlısı olmayan– köktenci ve –köktenci olmayan– muhafazakâr gruplar arasında seçim yapma özgürlüğüne sahip olduğunda, aşırı köktencilik gözden düşer. Yakın zamanda gerçekleşen olaylar, dış etkilerle ilişkilendirilmiştir (El-Kaide ile bağlantılı olabilir). Son dönemde bir takım saldırılar gerçekleştirdiği iddia edilen, Büyük Doğu Akıncıları şeklinde tümüyle Türkçe bir isme sahip terörist bir örgütlenme bile, az çok belirsizliğini korumaktadır.

Büyük Doğu hem, çok etkili bir Müslüman entelektüel olan Necip Fazıl (1904-1983) tarafından 1943 yılında kurulan gazetenin ismidir, hem de İslamı, “mukaddesatçı ve topyekûncu bir ideoloji” olarak açıklayan bir ifadedir.⁴³ Bununla birlikte, çağdaş terörist *Büyük Doğu Akıncıları* ile Fazıl’ın düşünceleri arasında açık bir bağlantı yoktur. Her ne kadar hâlâ çok tartışmalı bir iddia olsa da, terörizm konusunda uzman bazı bilim adamları da Akıncılar’ın başlangıçta İslami köktenciliği terörizmle suçlamaya çok hevesli olan İstihbarat Teşkilatı’nın bir hizbince icat edilmiş olabileceğini düşünmektedir.⁴⁴ Köktencilik kelimesi Türkçe içinde de muğlak bir kavramdır. Türkiye’nin siyasal İslamıyla Arap ülkelerinininki arasındaki farklar göz önünde bulundurulduğunda, farklı bazı ifadelerin kullanılması tercih edilebilir. Bununla birlikte, burada bu ifade tümüyle yukarıda özetlenen bölme teorisine referans vermek amacıyla kullanılmıştır ve yargı bildirmez. Bu bağlamda, Necmettin Erbakan’ın temsil ettiği siyasal İslam, dini piyasanın köktenci bölmesi içinde yer alır. Erbakan’ın 1996’da yeni Başbakan olmuşken ilk görüşmeyi, “Mısır’ın Müslüman Kardeşler lideriyle” yapması bir tesadüf değildir.⁴⁵ Müslüman Kardeşler hareketi geniş ölçüde uluslararası İslami köktenci olarak tanımlanır (Yine, aşırı köktencilikle veya terörizmle karıştırılmamalıdır.) Erbakan’ın tasavvuf bağlantılarına sahip olduğu ve bu tarikatları desteklediği gerçeği de taraftarlarının köktenci bölme içinde bulunması ile bağdaşmaz değildir. Köktenciler her yerde tasavvuf karşıtı değildir; Müslüman Kardeşler’in kurucusu olan Hasan el-Benna’nın (1906-1949) kendisi de bir mutasavvıftı.⁴⁶ Köktencilik, daha önce de belirtildiği gibi, mutaassıp bölme-

deki tüketicilerin sadakatini kazanmak için, farklı bir dini anlayış olan gelenekselcilikle rekabet eder. Türkiye'deki en geniş gelenekselci örgütlenme Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) tarafından kurulan, dört milyon üyeye sahip Süleymancılar cemaatidir. Cemaat teknik olarak bir tarikat değildir ve Türkiye'deki cemaat sistemi, Zarcone'un "tarikatsız mutasavvıflık" şeklinde tanımladığı bir yapı üretmiştir.⁴⁷ Kökenleri Nakşibendiliğin Hindistan kolundan gelen bu geleneğe bağlı kalmaya devam ettiği halde Tunahan tarikat sisteminin ortadan kalktığını iddia eder; uluslararası alanda en geniş gelenekselci hareket konumundaki Deobandiliğin kurucularının da, aynı geleneğe sadakat yemini etmiş olması tesadüfi değildir.

Burada bir kez daha, gelenekselcilik teriminin yukarıda tanımlanan bölme modeline referansla kullanılmış olduğuna ve René Guénon (1886-1951) tarafından tanımlanan (sadece onun tarafından geliştirilmiş olmasa da) ve genellikle büyük G harfiyle "Gelenekselcilik" olarak yazılan düşünce okulunu tanımlamak için kullanılmadığına, dikkat edilmelidir. Guénon'un düşünceleri, Marmara Üniversitesi'nde ilahiyat profesörü olan Mustafa Tahralı ve İranlı Gelenekselci Seyyid Hüseyin Nasr'ın Türkiye'de tanınmasını sağlayan önemli bir tasavvuf tarikatının halefi olan Mahmud Kılıç gibi, çok az sayıda Türk entelektüel ve akademisyen arasında popülerdir. Sine- ma yönetmeni Ayşe Şasa'nın da içinde olduğu sınırlı sayıda Türk, Gelenekselci tarikat içine kabul edilmiştir; Şasa, Halvetilik olarak bilinen tarikatın Gelenekselci bir koluna bağlıdır. Öte yandan her ne kadar hem Kemalistler hem de köktenciler tarafından, farklı sebeplerle, zaman zaman tehlikeli oldukları gerekçesiyle hedefe konsalar da, "Türkiye'de ne bir Gelenekselci örgütlenme" ne de herhangi bir siyasi nüfuza sahip Gelenekselciler vardır.⁴⁸

Türkiye'de dini piyasaya has olan özellik, dikkat çekici bir başarı elde etmiş ve hem zengin hem de çeşitli olanaklara sahip muhafazakârlımlı bir merkezin sahip olduğu güçtür. Dini piyasanın bu merkezi bölmesinde, Türkiye Sünni İslamının en az üç farklı anlayışı rekabet eder. Bölmeler istikrarlı kaldığı halde, hareketlerin sık sık bir bölmeden diğer bölmeye hareket ettiğinden ve köktenci bir grubun merkez muhafazakârlımlı bölme-ye doğru ilerlemesinin çok nadir bir durum olmadığından daha önce bahsetmiştik. Muhtelif İslami köktenci hareketler kendi gelenekleri ve orijinal

19. yüzyıl Selefililiğiyle olan bağlarını gözden geçirerek merkeze doğru ilerlemiştir. Mısırlı Müslüman Kardeşler'in bir bölümünün merkezci siyasi örgütlenmeler oluşturmaya yönelik rotalarını daha önce anlatmıştık. Benzer gelişmeler, Tunus'ta Raşid Gannuşi'nin etrafındaki İslami entelektüeller arasında da gözlemlenmiştir.⁴⁹ Türkiye'de bu süreç, ülkeye özgü nitelikler taşımasına rağmen, Erdoğan'ın AKP'si ile Erbakan'ın Saadet Partisi arasındaki bölünmeyle ortaya çıkmıştır. AKP birçok kişi tarafından tipik bir "muhafazakâr" örgütlenme olarak görülür.⁵⁰

SP'nin aldığı % 2.46'lık oya kıyasla AKP'nin % 34.2 oya ulaştığı (2004 yılı yerel seçimleri verilerine göre daha da güçlenmiştir) 2002 seçim sonuçları, muhafazakâr-ılımlı bölmenin –her ikisi kendi siyasi izdüşümleri içinde değerlendirildiğinde bile– köktenci muadilinden daha geniş olduğunu doğrular. Siyasi partileri, dini piyasa analizi çerçevesinde tartışmak hiçbir surette görelî bir durum değildir. Zarcone'a göre, Saadet Partisi'ne kadar ve Saadet Partisi'ni de içine alan siyasal İslamın partileri "egemen tarikat modeli" üzerine kurulmuştu.⁵¹ Hâlâ siyasal İslamı temsil etmesine rağmen AKP'ye,, tarikat modelini reddedebilen ve "Batılı Hıristiyan demokrat parti modeli"ni benimseyebilen, dini eğilime sahip ilk parti gözüyle bakılmalıdır. Bu model değişikliğiyle birlikte "siyasal İslam Türkiye'de başarısızlığa uğramadı; hatta tam tersine, oldukça başarılı bir şekilde yeni bir evreye taşındı."⁵²

Diğer taraftan, siyaset, siyasal İslam biçiminde bile, Türkiye'deki dini piyasaya ait muhafazakâr-ılımlı bölmenin tamamını kapsamaz, ki burada da bu bölme dini ekonomi teorisinin genellikle incelediği Müslüman olmayan ülkelerde olduğu kadar geniştir. Aynı dini talep, hem İstanbul 'daki geniş örgütlenmelerden olan, daha önce bahsedilen Gümüşhanevi, Erenköy cemaati⁵³ veya İsmail Ağa Camii cemaati, hem de Anadolu'da bir tarikat olan Raşid Erol'un (1929-1996) Menzil cemaati gibi Nakşibendiliğin en önemli kolları tarafından karşılanmaktadır. Bütün bu kollar kadim Nakşibendi köklerine sadık kalmalarına rağmen, sonuçta geniş bir ılımlı-muhafazakâr seçmenin ihtiyacını karşılayacak şekilde tasavvufi İslamı modernleştirmeyi farklı derecelerde de olsa başarmıştır ve bu seçmen kitlesi bugünün Türkiye'sinde Süleymancılara hitap ettiği gelenekselci kesimden daha geniştir.

Sonuçta, Türkiye’deki dini piyasanın merkezi “Türkiye dini tarihinin en büyük yeniliği” olan orijinal bir olgu tarafından işgal edilmektedir: Said Nursi’nin yenilikçiliğinin mirasçısı olduğunu iddia eden bir düzine Nurcu cemaat.⁵⁴ Yeni-Nurcu hareketlerin en önemlisi, Batı’da da birçok bilimsel araştırmamanın konusu olan Fethullah Gülen hareketidir.⁵⁵ “Ne ‘köktenci’ ne de ‘laik’”⁵⁶ olan bu hareket, Türk milliyetçiliği ve Anadolu’nun tasavvuf mirasıyla, Nursi’nin tam merkezci ve tarikat-sonrası bir örgütlenme oluşturmak üzere İslam ile modern bilim arasında bir diyalog kurma önerilerini birleştirmiştir. Önemli bir nokta, Gülen hareketinin tipik olarak İslami dini piyasa içindeki ılımlı muhafazakâr bölmenin ihtiyaçlarını karşılıyor olmasıdır ve bu durum belki de, bu hareketin bir miktar *Opus Dei* gibi Katolik grupların evrimine benzer şekilde, başlangıçtaki mutaassıp bölme içindeki yerinden merkeze doğru hareket etmesi sonucudur.⁵⁷ Diğer yeni-Nurcu hareketler farklı dinleyicilere hitap etmektedir. İlimli muhafazakâr bölmedeki grupların otomatik olarak AKP’yi desteklemiyor olması da dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Yavuz, Gülen hareketiyle ilgili olarak da aynı sonuca varır.⁵⁸ Nakşibendi tarikatının da benzer şekilde bölünmüş olduğu görülür.

Elbette ki Türkiye’de dini piyasanın liberal bölmesinin ihtiyaçlarını karşılayan olanaklar da vardır. Muhtelif hareketler Kemalizmin dini bir yorumunu sunmuştur. Bu, özellikle, Maksud Hulusi’nin (1851-1929) içinde yer aldığı, oğlu Mahmud Sadettin Bilginer (1909-1983) ve yakın bir müridi olan Hasan Lütfi Şuşud (1903-1988) tarafından başarıyla temsil edilen, Melamiliğin bir kolunun tarikat-sonrası safhasında görünür. Tasavvuf tarikatı, hem geleneksel tarikat anlayışını hem de hâkim muhafazakâr ılımlı grupları eleştiren, liberal bir hareket haline dönüştürülmüştür.

Bedri Noyan (1912-1997) ve Turgut Koca (1921-1997) tarafından yeniden düzenlenen Bektaşiliğin durumu ise çok daha karmaşıktır. Zarcone’a göre, Noyan’ın yerine geçecek olan kişi, Teoman Güre, 2000 yılında “Özgür Masonların üyesi oluşundan dolayı” Bektaşî yönetiminden dışlanmıştı.⁵⁹ Bu da, Türkiye İslamı içinde masonluğun her türüne karşı kökten ci propagandanın, zannedildiğinden daha büyük bir etkiye sahip olduğunun bir kanıtı gibi görülebilir. Fakat gerçekte Türkiye masonluğunun ezo-

terik kanadıyla (laik-Kemalist kanadının tersine), Bektaşilik arasındaki ilişki çok uzun bir tarihe dayanır⁶⁰ ve masonluk sıklıkla, tasavvufu liberalizm arasında bütünleşme sağlamak için araç olarak kullanılmış, karışık sonuçlar elde edilmiştir.

Zarcone'a göre, Bektaşilik içindeki problemler "oldukça ciddi karışıklıklar" a⁶¹ yol açmıştır, Aleviler çeşitli Bektaşî tekkelerinin kontrolünü eline almış ve onları Alevi cemevlerine dönüştürmüşlerdir. Kimileri, tarihteki yeri epey tartışmalı olan Alevi-Bektaşî ifadesini kullanır. Gerçekte bir insan Alevi olarak doğar ve bu grubun üyesi olmak sadece doğuştan elde edilecek bir statüdür; Bektaşî olabilmek için ise Bektaşî tarikatına üye olmak gerekir. Sünni etkiler barındırmamasına ve heterodoksiye yakın olmasına rağmen Bektaşilik bir tasavvufi ve Sünni tarikat olarak ortaya çıkar; buna karşın Alevilik her ne kadar öyle farz edilse de Sünniliğin bir parçası değildir. Bununla birlikte, Alevilik, 20. yüzyıl boyunca aşırı liberal bir bölmeye yerleşmeye çalışarak ve aşırı Kemalist bir rolü benimseyerek, kendini zaman zaman belli belirsiz dini kökene sahip bir Marksist topluluk olarak yeniden üretmiştir. Bu anlamda, insanın sonradan da Alevi olabileceği ileri sürülmüş, Batılıların dahi Alevi olabileceği kabul edilmiştir. Bu arada Alevilik, Marksizmin uluslararası krizinden de payına düşeni almıştır. Aleviliğin bugün tam olarak ne olduğu veya ileride ne olacağı önemli bir tartışma konusudur.⁶²

Her halükârda, Bektaşiler ve Aleviler için, kendi geleneklerine, geleneksel veya aileden gelen bağları bulunmayan bir hitap kitlesine ulaşmak zordur. Liberal ve aşırı liberal bölmelerde yer alanlar, belki de, Hasan Âli Yücel (1897-1961) gibi asla örgütlü hareketler ortaya koymamış olan tekil İslamcı-Kemalist düşünürlerin çalışmalarını tercih edebilir. Gerçekten de, dini ekonomi teorisinin öngördüğü gibi, liberal ve aşırı liberal dini örgütlenmeler benzer değerleri benimseyen dini olmayan örgütlenmelerle rekabet etmek zorunda oldukları için küçük kalırlar. Jenny B. White, özellikle Türkiye'deki kadın örgütlerinin geniş dünyasında, siyasal İslam örgütlenmeleriyle gerçekten rekabet halinde olanların, dindar olmayan laik Kemalist gruplar olduğunu doğrulamaktadır.⁶³ Tablo 3, önerilen İslami dini piyasa modelini, basitleştirilmiş haliyle Türkiye'ye uygulamaktadır.

Tablo 3. Türkiye'nin Dini Piyasasının Bir Modeli

Mevkiler	Eğilimler	Hareketler (Örnekler)
Aşırı mutaassıp	Aşırı köktencilik	Büyük Doğu Akıncıları
Mutassıp	a) Köktencilik b) Gelenekselcilik	a) Saadet Partisi b) Süleymancılar
İlımlı muhafazakâr	a) Muhafazakâr siyasal İslam b) Orta yol tasavvuf c) Merkezci yenilikçilik	a) AKP b) Orta yol Nakşibendiler c) Nurcu ve yeni Nurcu gruplar
Liberal	a) İslamcı milliyetçilik b) Liberal tasavvuf	a) İslamcı-Kemalizm b) Melamilik, Bektaşilik*
Aşırı liberal	Modernizm	İslamcı Marksizm, Alevilik

* Bektaşiliğin tasavvuf içindeki yeri tartışmalıdır.

Türkiye'yi İslami dini piyasalar içinde farklı kılan, ılımlı muhafazakâr bölmede sunduğu zengin, ikna edici ve değişik olanaklardır. Bu bölme içindeki hareketler hem dini hem de siyasi açıdan başarılıdır ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önce laik İslamsızlaştırma politikalarının en uzun süre tecrübe edildiği bu ülkede, genel olarak din, oldukça iyi durumda görünmektedir. 1999'da yapılan bir ankete katılanların % 92'si Ramazan'da oruç tutmuştur, % 46'sı beş vakit namazını kılmakta ve % 62'si de Cuma namazına düzenli olarak gitmektedir.⁶⁴ *World Value Survey*'in 1999-2001 yıllarındaki araştırmasında, aynı sorular bir miktar farklı şekilde sorulmuş ve Türkiye'de erkeklerin % 71'inin dini ibadetlere "ayda bir veya daha fazla" katıldığı, buna karşın kadın-erkek % 92'nin "din dolayısıyla kendini daha hu-zurlu ve güçlü hissettiğini" söylediği ve katılımcıların % 82'sinin "haftada bir veya daha fazla" namaz kıldığı görülmüştür.⁶⁵ Türkiye örneği, ılımlı muhafazakâr bölme içinde olanakların bol olduğu ve devlet müdahalesinin sınırlı kaldığı durumda, köktenciliğin kontrol altında tutulacağını ve aşırı köktenciliğin marjinal kalacağını doğrulamaktadır. Bu, devlet kontrolü kalktığında İslam dünyası içindeki siyasi piyasalarda –aşırı köktenciliğin değilse bile– köktenciliğin, sözde kaçınılmaz patlamasından kaygı duyanlar için iyi haber olmalıdır. Dini ekonominin benzer şekilde, devlet kontrolü altında çıkma sürecinde olduğu, Arap olmayan büyük ülkelerdeki –Endonezya ve Malezya'daki– durum da bu sonuçları doğrulama eğilimindedir.

Benzer etkilerin, Müslüman Arap dünyasında devlet kontrolünün azalmasını izleyip izlemeyeceği, dini ekonomi teorisinin cesaretle dile getirmesi greken bir öngörüdür, gerçi bu ancak Arap dini piyasalarının tümüyle devlet kontrolünden çıktığının görülmesiyle test edilebilir.

ÇEVİRİ: MEVLÜDE AYYILDIZOĞLU-AKTAY

NOTLAR

- 1 Rodney Stark ve Roger Finke, *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*, Berkeley: University of California Press, 2000.
- 2 Ayrıntı için bkz. *Netherlands Scientific Council for Government Policy, The European Union, Turkey and Islam*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.
- 3 Stark ve Finke, *age*, s. 201.
- 4 Rodney Stark ve Massimo Introvigne, *Dio è tornato: Indagine sulla rivincita delle religioni in Occidente*, Casale Monferrato, İtalya: Piemme, 2003.
- 5 Massimo Introvigne, Pier Luigi Zoccatelli, Nelly Ippolito Macrina ve Verónica Roldán, *Enciclopedia delle religioni in Italia*, Leumann, İtalya: Elledici, 2001.
- 6 Luca Diotallevi, *Il rompicaio della secolarizzazione italiana: Caso italiano, teorie americane e revisione del paradigma della secolarizzazione*, Soveria Mannelli, İtalya: Rubbettino, 2001. Bkz. Diotallevi, "Internal Competition in a National Religious Monopoly: The Catholic Effect and the Italian Case," *Sociology of Religion*, c. 63, 2002, s. 137-55.
- 7 Bkz. Massimo Introvigne ve Rodney Stark, "Religious Competition and Revival in Italy: Exploring European Exceptionalism," *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, c. 1, sayı 1, 2005. <http://www.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=ijrr>.
- 8 Bkz. Oriana Fallaci, *La rabbia e l'orgoglio*, Milano: Rizzoli, 2001 (İngilizce'ye *The Rage and the Pride* şeklinde tercüme edilmiştir [New York: Rizzoli International, 2002]) ve *La forza della ragione*, Milano: Rizzoli, 2004 (İngilizce'ye *The Force of Reason* şeklinde tercüme edilmiştir [New York: Rizzoli International, 2005]).
- 9 Bkz. Niklas Luhmann, *Die Religion der Gesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000.
- 10 İtalyan Katolisizmindeki farklılaşma ilgili daha fazla ayrıntı için bkz. Luigi Berzano, *Differenziazione e religione negli anni Ottanta*, Torino: Giappichelli, 1990; Roberto Cipriani, *La religione dei valori: Indagine nella Sicilia Centrale*, Caltanissetta, İtalya: Sciascia, 1992; Franco Garelli, *Forza della religione e debolezza della fede*, Bologna: Il Mulino, 1996.
- 11 Bkz. Gary S. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, Chicago: University of Chicago Press, 1976.
- 12 Stark ve Finke, *age*, s. 197; bkz. Stark ve Finke, "Beyond Church and Sect: Dynamics and Stability in Religious Economics," *Sacred Markets, Sacred Canopies: Essays on Religious Markets and Religious Pluralism* (ed. Ted Jelen), Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2002, s. 31-82.

- 13 Dean M. Kelley, *Why Conservative Churches Are Growing: A Study in Sociology of Religion*, New York: Harper and Row, 1972.
- 14 Bkz. Laurence R. Iannaccone, "Sacrifice and Stigma: Reducing Free-Riding in Cults, Communes, and Other Collectives," *Journal of Political Economy*, c. 100, 1992, s. 271-292; Iannaccone, "Why Strict Churches Are Strong," *American Journal of Sociology*, c. 99, 1994, s. 1180-1211.
- 15 Bkz. Laurence R. Iannaccone, "Toward an Economic Theory of 'Fundamentalism'," *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, c. 153, 1997, s. 100-116; Iannaccone, "Religious Extremism: Origins and Consequences," *Contemporary Jewry*, c. 21, 2000, s. 8-29.
- 16 Karizmanın rutinleşmesi kavramı şüphesiz Max Weber'den alınmıştır; fakat buradaki dini "firmalar"ın evrimi düşüncesi, Weber'inkinden farklı olarak Stark ve Iannaccone'un (2003) dini ekonomi teorisine göre yeniden şekillendirilmiştir.
- 17 Bkz. H. Richard Niebuhr, *The Social Sources of Denominationalism*, New York: Henry Holt, 1929.
- 18 Bkz. Roger Finke ve Rodney Stark, *The Churching of America, 1776-1990: Winners and Losers in Our Religious Economy*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1992.
- 19 Stark ve Finke, "Beyond Church and Sect," s. 53.
- 20 Massimo Introvigne, *Fondamentalismi: I diversi volti dell' intransigenza religiosa*, Casale Monferrato, İtalya: Piemme, 2004.
- 21 Anthony J. Gill, "A Political Economy of Religion," *Jelen, Sacred Markets, Sacred Canopies*, s. 115-32. Bkz. Stark and Finke, *Acts of Faith*.
- 22 Pascal Ménoret, *L'Enigme saoudienne: les Saoudiens et le monde, 1744-2003*, Paris: La Découverte, 2003.
- 23 Bkz. Itzhak Weismann, *Taste of Modernity: Sufism, Salafiyya, and Arabism in Late Ottoman Damascus*, Leiden, The Netherlands: Brill, 2001.
- 24 Bkz. Azzam S. Tamimi, "The Origins of Arab Secularism," *Islam and Secularism in the Middle East*, ed. John L. Esposito ve Azzam S. Tamimi, New York: New York University Press, 2000, s. 13-28.
- 25 Bkz. Bernard Haykel, *Revival and Reform in Islam: The Legacy of Muhammad al-Shawkānī*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2003.
- 26 Bkz. Roman Loimeier, "Patterns and Peculiarities of Islamic Reform in Africa," *Journal of Religion in Africa*, c. 33, 2003, s. 237-262.
- 27 Bkz. Raymond William Baker, *Islam without Fear: Egypt and the New Islamists*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.
- 28 Bkz. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga ve Catharina Raudvere (ed.), *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives*, Papers Read at a Conference Held at the Swedish Research Institute in Istanbul, 25-27 Kasım 1996, Richmond, İngiltere: Curzon, 1998.
- 29 Thierry Zarcone, *La Turquie moderne et l' islam*, Paris: Flammarion, 2004. Bkz. Feroz Ahmad, *Turkey: The Quest for Identity*, Oxford, İngiltere: OneWorld, 2003.
- 30 Bkz. Andrew Mango, *Atatürk*, New York: Gözden geçirilmiş baskı, 2000. Bu sorunun Ankara'da Atatürk'ün mozalesinin sembolik değeriyle ilişkisi ile ilgili olarak bkz. Alev Çınar, *Modernity, Islam, and Secularism in Turkey: Bodies, Places, and Time*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.
- 31 Bkz. M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, New York: Oxford University Press, 2003.

- 32 Bkz. David Shankland, *The Alevis in Turkey: The Emergence of a Secular Islamic Tradition*, Londra: Routledge, 2003.
- 33 Yavuz, *age*, s. 285-286.
- 34 Bkz. Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher, *Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*, Londra: I.B. Tauris, 2003.
- 35 Yavuz, *age*, s. 57.
- 36 *Age*, s. 151.
- 37 Bkz. Ian Markham ve İbrahim Özdemir, *Globalization, Ethics and Islam: The Case of Bediuzzaman Said Nursi*, Aldershot, İngiltere: Ashgate, 2005.
- 38 Nursi'nin farklı değerlendirmeleri için bkz. İbrahim M. Abu-Rabi' (ed.), *Islam at the Crossroads: On the Life and Thought of Bediuzzaman Said Nursi*, Albany: State University of New York Press, 2003.
- 39 Bkz. Andrew Davison, *Secularism and Revivalism in Turkey: A Hermeneutic Reconsideration*, New Haven: Yale University Press, 1998.
- 40 Andrew Davison, "Turkey, A 'Secular' State? The Challenge of Description," *South Atlantic Quarterly*, c. 102, 2003, s. 333-350.
- 41 Yavuz, *age*, s. 141.
- 42 Bkz. Richard J. Chasdi, *Tapestry of Terror: A Portrait of Middle East Terrorism, 1994-1999*, Lanham, MD: Lexington Books, 2003. Bu özellikle Almanya'da çok güçlü olan Avrupa'daki Türk diasporası için de doğrudur. Bkz. Beticül Ergan Argun, *Turkey in Germany: The Transnational Sphere of Deutschkei*, New York: Routledge, 2003; Katherine Pratt Ewing, "Living Islam in the Diaspora: Between Turkey and Germany," *South Atlantic Quarterly*, c. 102, 2003, s. 405-431.
- 43 Yavuz, *age*, s. 116.
- 44 Bkz. Michael M. Gunter, *The Kurds and the Future of Turkey*, New York: St. Martin's Press, 1997.
- 45 Yavuz, *age*, s. 243.
- 46 Türk köktencililiğine ilaveten, İran'a ait Şii köktenci metinlerin Türkçe çevirileri Şii azınlığı elinde dolaşmaktadır, buna karşın en önde gelen Türk Şii liderleri kendileriyle İran modeli arasına mesafe koyar. Suudi Arabistan Vehhabi geleneğinin (sık sık sadece köktencilik olarak bahsedilen), bazı bağımsız (ve genellikle gayri resmi) dini okullar üzerinde etkilerinin olduğu da, hem Türk hem de yabancı basında sık sık ifade edilir, fakat fazla abartılmamalıdır.
- 47 Zarccone, *La Turquie moderne*, s. 281. Mark Sedgwick, "Establishments and Sects in the Islamic World," *New Religious Movements in the 21st Century: Legal, Political, and Social Challenges in Global Perspective* (ed. Phillip Charles Lucas ve Thomas Robbins), New York: Routledge, 2004, s. 283-312. İslam içindeki "mezhep," "fırka" ve "tarikat"ları ayırt etmek için bir model geliştirmişlerdir, fakat bu, modern Arap dünyası üzerine kurulmuştur ve Türkiye'deki gibi Arap olmayan dini piyasalara kolayca uygulanıp uygulanamayacağı şüphelidir.
- 48 Mark Sedgwick, *Against the Modern World: Traditionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century*, New York: Oxford University Press, 2004, s. 256.
- 49 Bkz. Azzam S. Tamimi, *Rachid Gannouchi: A Democrat within Islamism*, New York: Oxford University Press, 2001.
- 50 Bkz. Ahmet İnsel, "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey," *South Atlantic Quarterly*, c. 102, sayı 2-3, İlkbahar/Yaz 2003, s. 293-308.

- 51 Zarccone, *La Turquie moderne*, s. 207.
- 52 Zarccone, *age*, s. 208.
- 53 Yavuz, *age*, s. 144-145.
- 54 Yavuz, *age*, s. 284.
- 55 Bkz. M. Hakan Yavuz ve John L. Esposito (ed.), *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2003.
- 56 John O. Voll, "Fethullah Gülen: Transcending Modernity in the New Islamic Discourse," *Turkish Islam*, 238-247 (245).
- 57 Genel olarak bkz. Peter L. Berger, "Reflections on the Sociology of Religion Today," *Sociology of Religion*, c. 62, 2001, s. 443-454 Bazıları *Opus Dei*'nin üyesi olmasına rağmen, Katolik sosyologlar tarafından da sık sık eleştirilen *Opus Dei* içindeki aynı sürece yeni Weberci bir yaklaşım için bkz. Joan Estruch, *Saints and Schemers: Opus Dei and Its Paradoxes*, New York: Oxford University Press, 1995.
- 58 Bkz. Jean-François Mayer, "The Gülen Movement: A Modern Expression of Turkish Islam-Interview with Hakan Yavuz," *Religioscope*, 21 Temmuz 2004. http://religion.info/english/interviews/article_74.shtml.
- 59 Zarccone, *age*, s. 279.
- 60 Bkz. Thierry Zarccone, *Secret et sociétés secrètes en Islam: Turquie, Iran et Asie centrale XIX-XXème siècles. Franc-Maçonnerie, Carboneria et Confréries soufies*, Milano: Arché, 2002.
- 61 Zarccone, *La Turquie moderne*, s. 280.
- 62 Bkz. Krisztina Kehl-Bodrogi, Barbara Kellner-Heinkele, ve Anke Otter-Beaujean (ed.), *Syncretistic Religious Communities in the Near East: Collected Papers of the International Symposium "Alevism in Turkey and Comparable Syncretistic Religious Communities in the Near East in the Past and Present"*, Berlin, 14-17 Nisan 1997, Leiden, Hollanda: Brill, 1997; Olsson, Özdalga ve Raudvere, *age*; Shankland, *age*; Paul J. White ve Joost Jongerden, *Turkey's Alevi Enigma: A Comprehensive Overview*, Leiden, Hollanda: Brill, 2003; Elise Massicard, *L'autre Turquie: Le mouvement aleviste et ses territoires*, Paris: Presses Universitaires de France, 2005.
- 63 Bkz. Jenny B. White, *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*, Seattle: University of Washington Press, 2002. Farklı yaklaşımlar için bkz. Ayşe Saktanber, *Living Islam: Women, Religion and the Politicization of Culture in Turkey*, Londra: I.B. Tauris, 2002; Çınar, *Modernity, Islam, and Secularism in Turkey*.
- 64 Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı [TESEV], 2000, tablo 6.1.2.
- 65 Ronald Inglehart, Miguel Basáñez, Jaime Díez-Medrano, Loek Hamlan ve Ruud Luijkx (ed.) *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook Based on the 1999-2002 Values Surveys*, México: Siglo XXI Editores, 2004, tablo Fo28, Fo64, Fo65.

MUHAFAZAKÂR-DEMOKRAT SİYASAL KİMLİĞİN ÖNEMİ VE SİYASAL İSLAMCILIKTAN FARKI

Reccep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan ve kendini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi, 14 Ağustos 2001 tarihinde 39. parti olarak siyasi yaşamdaki yerini aldı ve 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde 365 milletvekili çıkartarak, 550 kişilik TBMM çatısı altında Demokrat Parti’den sonra en güçlü siyasal grup haline geldi. Bu çalışmanın amacı, AK Parti’nin siyasette yeni bir kulvar üretmek amacıyla geliştirdiği muhafazakâr demokrat kimliği analiz ederek imkânlarını ve önemini değerlendirirken, bu kavram etrafında dönen tartışmaları ve ön plana çıkan sorunsalları da ele almaktır. AK Parti’nin siyasal çizgisinin siyasal İslamcılık içinde değerlendirilen Milli Görüş hareketinden ne gibi farklılıklar taşıdığının sorgulanması da sadece bu partiyi değil, siyasal kültürü ve siyaset kurumunu etkileyecek bir önem taşımaktadır.

MUHAFAZAKÂR DEMOKRAT SİYASAL KİMLİĞİN TEMEL PARAMETRELERİ

“İdeolojiler çağı” olarak anılan 20. yüzyılda liberalizm, faşizm, komünizm ve sosyalizm ana ideolojik akımlar sayılmakla birlikte,¹ muhafazakârlığı liberalizm ve sosyalizmle birlikte önemli ideolojilerden biri olarak görme eğilimine de rastlanır. Muhafazakârlığın ideoloji olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı, nasıl bir ideoloji olduğu, temel felsefesi ve parametreleri tartışılan konulardandır.

Her ne kadar Daniel Bell *The End of Ideology* adlı eserinde ideolojilerin ikna gücünü yitirdiğini belirttiyse de,² 20. yüzyılın son döneminde muhafazakârlık siyaset sahnesine epey ses getirdi. Batı muhafazakârlığını köşe taşları yerli yerine oturmuş bir ideoloji değil, tepkisel bir refleks olarak değerlendiren Türköne’ye³ göre muhafazakârlık, karşısındaki tezlere göre şekillenen antitezler ve bunlardan çıkartılmış sentezler halinde sahneye

çıkmaktadır. Bununla birlikte, siyasetbilim terminolojisi ve Batılı siyaset kuramında muhafazakârlığı bugün anlaşıldığı biçimiyle kapsamlı bir ideoloji⁴ olarak görenler de vardır.

Farklı ülkelerde farklı modeller ortaya koyması ve ortak bazı parametreler öngörmekle birlikte değişik anlayışlar üzerinde yükselmesi, muhafazakârlığı diğer ideolojiler karşısında sistematik bütünlüğü daha gevşek bir ideolojiye dönüştürmektedir; liberalizm ve sosyalizm gibi kitabi denebilecek akımlarla kıyaslandığında daha muğlak ve eklektik bir yapıya sahip olduğu iddiasının,⁵ muhafazakârlığın katı ideolojik bir ütopyadan hoşlanmamasına dayandırıldığı düşünülebilir. Bu yüzden, dönemsel ve mekânsal farklılıklar gösterebilen muhafazakârlık, en kesin mutlakıyetçilikten en ılımlı doktrinlere kadar geniş bir yelpazede yer alan farklı versiyonlarıyla homojen olmayan bir olgu⁶ biçiminde görülmekte, "Belirli bir tarihsel olgunun (Fransız Devrimi) ürünü olarak ortaya çıkan bir ideoloji, bu sürece yönelik tepkilerin oluşturduğu bir dünya görüşü, mevcudu muhafaza etmeyi amaçlayan bir siyaset anlayışı ve pratiği, esas olarak modernlik karşısındaki kaygıları temalaştıran bir sosyal teori"⁷ şeklinde tarif edilmektedir.

Batılı muhafazakârların kendi kendinin farkına varması Edmund Burke (1729-1797) ile başlayıp 18. yüzyılın sonlarına kadar gider.⁸ Burke'ten Lord Hugh Cecil (1912) ve Lord Hailsham (1947) dolayısıyla 1980'lerde Roger Scruton'a (1980) kadar, siyasal muhafazakârlığın felsefi temelleri inşa edilmiştir. Birçok Batılı gelenekçi düşünürün neye inanmış olduğunu daha iyi kavramak için, Amerikalı çokyönlü düşünce adamı Russell Kirk'ün (1918-1994) *The Conservative Mind* (Muhafazakâr Düşünce, 1953), *The Sword of Imagination* (Hayalgücünün Kılıcı, 1995) ve *The Politics of Prudence* (Basiret Politikası, 1993) gibi eserlerine başvurulabilir.⁹

İlk dönem muhafazakârlığı otoriterden ılımlıya geniş bir yelpazeye sahiptir. Joseph de Maistre (1753-1821) gibi düşünürlerin öncülüğünü yaptığı Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı her türlü reform fikrini reddeden, otokratik ve tepkici bir düşünce geleneğiysen, fikir babalığını Burke'ün yaptığı Anglo-Amerikan kökenli muhafazakârlık daha esnek ve değişim fikrine daha açıktır.¹⁰

Geleneksel muhafazakârların ılımlı kanadı, görüşlerini Edmund Burke'e dayandırır ve hükümet müdahalelerine karşı çıkmamasına rağ-

men, dinsel otoriteyi, geleneksel uygulamaları ve toplumdaki düzenin temeli olarak da kişisel mülkiyeti destekler.¹¹

Burke, *Reflections*'ta muhafazakâr düşüncenin temel özelliklerini altı başlık altında sıralar: Dinin önemi, reform adına kişilere haksızlık yapılması tehlikesi, rütbe ve görev ayrımlarının gerçekliği ve arzu edilirliliği, özel mülkiyetin dokunulmazlığı, toplumun bir mekanizmadan ziyade bir organizma olduğu görüşü, geçmişle kurulan süreklilik ilişkisinin değeri.¹²

AK Parti'nin geliştirmeye çalıştığı muhafazakâr demokrat siyasal kimliğin önemli ölçüde Anglo-Amerikan muhafazakârlılıyla örtüşen özellikleri olmakla birlikte, siyaset yapılan coğrafyanın sosyokültürel özellikleriyle şekillenen bir muhteva arayışını ifade ettiği de söylenebilir.

Muhafazakâr demokrat¹³ siyasal kimliğin parametreleri şöyle özetlenebilir: Bu anlayışa göre siyaset alanı uzlaşılı kültürüne dayanır; toplumsal alandaki farklılıkların siyasal alanda dile gelmesi ancak siyasal alanın uzlaşılı temelinde kurulmasıyla mümkündür. Toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği hoşgörü zemininde bir renklilik olarak siyasete katılmalıdır. Katılımcı demokrasi de kendini bu farklılıklara temsil olanağı sağlayarak ve siyasal sürece katarak geliştirir.

Sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidardan yana olan muhafazakâr demokratlık, dayatmacı ve baskıcı, otoriter ve totaliter anlayışları kabul etmez. Sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanlarıdır.

Muhafazakâr demokratlık halk egemenliğine dayanan siyasal meşruiyet ile anayasa ve evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemser. İktidarın en temel dayanağı, milli iradenin kabulüne mazhar olarak meşruluğunu halkın genel kabulünden almasıdır. Siyasal otoritenin meşruiyetini sağlayan unsurlardan birincisi dayandığı irade, ikincisi ise kendini ifade ettiği kurumsal kimliğin ortaya koyduğu içeriğin, yani kanun, kural ve değerlerin genel kabul görmesi, çağın gereklerine uygun olmasıdır.

Hukuk devletinin gereği, siyasal iktidarın ve tüm kurumların yasal çerçeveye sınırlanmasıdır. Devletin ideolojik bir tercihle kendini dogmatik

bir alana hapsetmesi de savunulmaması gereken bir durumdur. Devlet aslı fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir yapıya sahip olmalı; vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil, vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir kurum olarak hizmet sunmalıdır.

Demokratik siyaset zemini her türlü sorunun aktarıldığı, tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlışın test edilmesiyle düzeltilebilecek bir zemindir. Türkiye toplumundaki farklılık ve çeşitlilikler, çoğulcu demokrasiyi zenginleştirecek unsurlardır. Demokrasiyi kabule değer kılan da toplumsal ve kültürel farklılıkları ve talepleri siyasete katabilmesi ve kurulu düzeni dayatmacı aşırılıklardan koruyabilmesidir.

Muhafazakâr demokratlık, devrimci değişim anlayışına karşı doğal bir süreç şeklinde işleyen aşamalı bir değişim anlayışına dayanır. Toplumsal dönüşüm en temel ve kalıcı değişim şeklidir; “değişim”den maksat ise, tedrici bir sürecin gerçekleşmesi ve doğal gelişimin sağlanabilmesidir. Sosyoekonomik, kültürel ve siyasal hayata sekte vurulması, mevcut birikimin ortadan kalkmasına ve tarihi gelişimin heba olmasına yol açacaktır; aynı şekilde tepeden inme ve dayatmacı yöntemlerle total anlayışların topluma kabul ettirilmeye çalışılması da bugün için etkisini yitiren bir yöntemdir. Bu açıdan, muhafazakârlığın geleneksel yapıyı totaliter devrimci müdahalelere karşı koruyan ve tarihi kazanımları geleceğe yansıtmaya çalışan potansiyeli önemlidir. Tedrici bir süreç şeklinde gerçekleşmeyen değişimlerin kalıcılığı da söz konusu olmamaktadır.

Muhafazakârlık radikalizmi ve toplum mühendisliğini reddeder; siyasetin kurgusu çatışma, kampaşma ve kutuplaşmaya değil uzlaşa, bütünleşme ve hoşgörüye dayanmalıdır. Radikalizmin mevcut yapıyı tamamen reddederek yeni bir düzen kurmaya çalışması da bugün için doğru bir yöntem olarak değerlendirilmemekte, geleneksel yapının bazı değerlerini ve kazanımlarını koruyarak değişimi sağlamak gerekli görülmektedir.

İdealizm ile realizm arasında bir denge kurulmalıdır. İnsanların bazı ütopyalara sahip olması doğaldır; ancak bunlara ulaşmak için belli yöntemleri mutlaklaştırmaları ve kendi doğrularını başkalarına dayatmaları doğru değildir.

AK Parti'nin ortaya çıktığı siyasal konjonktür bir dizi olumsuzlukla yoğrulmuştur. Koalisyon iktidarlariyla yıpranan siyaset kurumu, yolsuzluklarla ve kötü yönetimle ortaya çıkan ekonomik darboğaz, ekonomik çöküntünün beraberinde getirdiği sosyal kriz, uluslararası alanda gerileyen bir ülke imajı, gelecekte ümidi azalan ve tepkileri giderek yükselen sosyal sınıflar... Tüm bu olumsuzlukların yanında "28 Şubat süreci" olarak adlandırılan ve siyasi alana yönelik müdahalelerin hayatın farklı alanlarında kendini göstermesiyle yaşanan gerilimler de giderek siyaset kurumunun etkisini ve güvenilirliğini yitirmesine sebep olmuştur. Böyle bir ortamda temiz siyaset, dürüst politikacı, çalışkan ve samimi yönetici, halkı düşünen ve temsil eden lider arayışı, tepkiselliğin ve yüksek beklentilerin de yönlendirmesiyle Adalet ve Kalkınma Partisi'ni doğurmuştur; yani AK Parti kurulduktan sonra görücüye çıkan bir siyasal parti olmaktan çok, kuruluşu halkın hissiyatı ve yönlendirmesiyle belirlenen, daha kurulmadan milyonların kanalize olduğu bir siyasal hareket olarak görülebilir.

Siyaseti eksenine oturtmak ve normalleştirmek: AK Parti'nin geliştirmeye çalıştığı siyasal kimliğin en önemli özelliği, ülke siyasetini normalleştirecek bir karakter taşımasıdır. Türkiye'de siyasal yaşamın, özellikle son dönemde yoğunlaşmakla birlikte genel olarak onlarca yıldır din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey gibi kavramların doğurduğu gerilimlerin etkisi altında bulunduğu söylenebilir. Bu gerilimler siyasal alanı daralttığı gibi birçok soruna da yol açmaktadır. AK Parti bu kavramları sağlıklı bir zeminde yeniden kurgulamaya ve gerilim unsuru olmaktan çıkarmaya çalışmakta, geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim vurgusunu bu amaçla ön plana çıkarmaktadır.

Siyaset kurumunun özellikle 28 Şubat süreci sonrası yaşadığı daralma ve etkisizleşmenin ardından yeniden önemli hale gelmesi aslında AK Parti eliyle çıkış noktası bulması anlamını taşır. 12 Eylül askeri müdahalesi sonrası Anavatan Partisi'nin büyük bir teveccüh görmesi ve sistemi normalleştirmesi gibi, 28 Şubat süreci sonrası da AK Parti sistemi yeniden normal eksenine oturtmaktadır. Parti'nin siyasal çıkışı her müdahale son-

rası toplumun yeni bir harekete yönelişi ve tepkiselliğini kanallize etmesi olarak da yorumlanabilir.

Kontrolsüz tepkiselliği kontrollü değişime tahvil etmek: AK Parti'nin doğuşu öncesi yaşanan problemlerin doğurduğu tepkiselliğin demokratik sistem içinde siyasete kanallize edilmesi Türkiye'de siyasal sistem açısından önemli bir kazançtır. 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti'nin başarısı İslamcılığın başarısı değildi, çünkü çıkarları birbirinden farklı çok geniş bir sosyolojik taban üzerine oturuyordu. Farklı sosyoekonomik sınıflardan ve farklı etnik özelliklerden geniş yelpazede bir kitle bu partiyi destekledi. Çekirdek kitlesinde İslamcılar da olmakla birlikte, oy verenlerin seçimini belirleyen, partinin ideolojisi değil, karizmatik liderine yöneltilen beklentilerdi. Önemli bir kitle üzerinde oturan AK Parti'nin seçim başarısından sonra katı ideolojik bir hareket olmak yerine ılımlı, "hizmeti ve insanı" merkeze alan, kuşatıcı bir söylemi tercih etmesi siyaset açısından bir kazanç olmuştur. Bu tavır partinin siyasi geleceğini de elbette olumlu etkileyecektir, ancak sempati toplayan bir hareketin sorumluluk bilinciyle uçlardan kaçınarak dengeli bir siyasal perspektif ortaya koyması siyaset kurumu açısından büyük bir şanstır. Bu açıdan AK Parti kendisinden tedirginlik duyan kitleyi kaygıya sevk edecek bir tavır içerisine girmemiştir.

Siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmak: Türkiye'de siyaset uzunca bir süre muğlak, ne olduğu tam anlaşılmayan siyasal hareketlere veya içi kısa sürede boşalan siyasal söylemlere sahne olmuştur. Özellikle iktidara gelen partilerin pragmatizm ve popülizmle siyasal kimliklerinden koparak konjonktüre teslim olması ve siyaset felsefesine uymayan söylem ve eylemler içinde olması bu partilerin temsil ve söylem krizine girmesiyle sonuçlanmıştır. AK Parti'nin kendini belli bir format ve koordinatla tanımlamaya çalışması ve iktidarda olmasına rağmen siyasal kimliğini geliştirme çabasına girmesi, kendinden önceki partilerle aynı kaderi paylaşmamaya çalışmasının bir sonucudur. Parti programı, hükümet programı ve acil eylem planıyla rotasını net olarak tanımlayan AK Parti'nin bu duruşu şüpheli yaklaşımları önemli ölçüde gidermektedir.

Müstakil bir muhafazakâr parti üretmek: Türkiye'nin siyasal yaşamında muhafazakârlık partilerin içinde bir damar halinde var olmuştur. Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne ve ANAP'a kadar merkez sağ partiler-

de de, kendini sol olarak nitelendiren kimi partilerde de muhafazakârlığın bir şekilde mevcudiyetini koruduğu görülmüştür. Ancak AK Parti'nin muhafazakârlığı siyasetinin ana gövdesi ve lokomotifine haline getirmesi yeni bir duruma işaret etmektedir. Geleneği, dini ve toplumsal değerleri önemseyen, maneviyatçılık ve yerlilik vurgusu güçlü eğilimlerin bir siyasal partide uzun süre varlığını koruyabildiğine Türkiye siyasetinde pek rastlanmamıştır. Sığ ve dünyadan kopuk bir maneviyatçılık ile aşırı tepkisellik arasında gidip gelen partilerin yeni bir muhafazakâr vizyon ortaya koyabilmesi açısından AK Parti iyi ve yeni bir örnektir.

Kuşatıcı bir kimlik ve şemsiye parti olabilmek: AK Parti kendini farklı siyasal çizgilerden gelen kişilerin belli değerler ve belli bir siyaset tarzı üzerinde buluşma noktası olarak konumlandırmakta, “kimlik siyaseti” güden partilerin siyasette tıkanıklığa sebep olduğu iddiasıyla bu çizgiyle arasına mesafe koymakta, hareketinin merkezine tek bir dini anlayışı, mezhebi veya etnik özelliği yerleştirerek “biz ve diğerleri” ayrımı yapan siyaset tarzının Türkiye şartlarında kutuplaşmaya sebep olduğunu vurgulamaktadır. Parti bu şekilde, belli kesimlerin belli talepleri için siyaset yapmak yerine toplumun genelinin tüm sorunlarıyla ilgilenen bir kitle partisi olmaya çalışmaktadır. Burada özellikle milli görüş partileri ve HADEP çizgisinin siyaset tarzının bu partileri marjinalleştirdiği ve radikalleştirdiği düşüncesiyle genel bir demokratikleşme ve özgürleşme perspektifi altında kimlik taleplerini değerlendirmek gerektiği vurgulanmaktadır. Erdoğan'ın kuruluş konuşmasındaki “Partimiz, milletine ‘ideoloji dayatan’ bir parti olmayı ve kutsal dini değerler ile etnisitelerin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını da açıkça reddetmektedir” cümlesi buna işaret etmekteydi. Partilerin muhafazakâr orijine sadık kaldıkça marjinalize olduğu, bu kökenden uzaklaştıkça kitleselleşebileceği düşüncesi AK Parti örneğinde farklılık taşımaktadır. AK Parti farklı hassasiyetleri gözetken yapıya ilave olarak muhafazakâr duruşunu da korumakta ve bununla birlikte kitle partisine dönüşmektedir. Partinin muhafazakâr yaklaşımının kitleselleşmesini zayıflatan bir engele dönüşmemesinde, muhafazakârlığı katı ideolojik bir karakterden daha ılımlı bir yapıya çekmesi ve kullandığı yöntem ile üslubun kışkırtıcı olmak yerine daha teskin edici olması rol oynamaktadır.

AK Parti’nin siyasal kimliği, imkân ve açılımlar sunmakla birlikte bir dizi sorunsalla karşı karşıyadır. Gerek partinin siyasal tasavvurunun teorik analizi, gerekse siyasal pratikler açısından zorluklara ve sorunlara yol açan noktalar da bulunmaktadır. Neticede AK Parti’nin başarısı ve uzun soluklu bir siyasal hareket olup olamayacağı, ürettiği imkânlar kadar karşılaştığı yapısal sorunları ne derece aşabileceğiyle ilişkilidir.

Kavram Sorunsalı

AK Parti’nin siyasal kimliğine dönük tartışmalar öncelikle kavramsal düzeyde şekillenmekte, bu çerçevede muhafazakâr demokrasi, muhafazakâr demokratlık, Müslüman demokratlık, ılımlı İslam, muhafazakârlık türleri, muhafazakârlığın Türkiye ve dünyada görülen farklı uygulama ve anlayışları gibi bir dizi kavramsal tartışma sürdürülmektedir.

Partinin muhafazakârlığı yeniden Türkiye gündemine taşınmasının, bu kavram etrafında “isim ve içerik sorgulaması” yapılmasına sebep olduğu söylenebilir. Sorunlu bir kavram¹⁴ olduğu sık sık vurgulanan muhafazakârlık, gerçekten de hem Türkiye özelinde, hem de dünya genelinde böyle bir tecrübeye sahiptir.

Türkiye’de muhafazakârlık genelde değişime direnen, tutucu ve statükocu “politik bir tutum” anlamında kullanılmaktadır. Sosyalist veya liberal herhangi bir ideolojinin takınabileceği bu tutum, kavramı olumsuz bir atıfla özdeşleştirmiştir. Oysa Batı’da muhafazakârlık toplumdan siyasete, değişimden geleneğe kadar çokboyutlu görüşler içeren köklü bir siyasal çizgiyi ifade etmektedir. Ayrıca uzunca süre Türkiye’de iktidarda olan ve bir şekilde muhafazakârlıkla kendini ifade eden partilerin ortaya koyduğu tecrübe de AK Parti’nin sorunlu bir kavramı üstlenmesine sebep olmuştur. Partinin bugün aşması gereken engellerden biri, muhafazakârlığa yüklenen bu olumsuz atıflardır.

Muhafazakârlık, farklı anlayışlarla çok farklı türlerde ortaya çıktığı dünya genelinde de tartışmalara sebep olmuştur. Özellikle ilk dönem Fransız muhafazakârlığının devrime ve Aydınlanma’ya bir tepki olarak monarşik düzen savunusu içine girmesi, bu ekolün çağdaş siyasal yaklaşımlarla uzlaşamayacak bir bağnazlık içinde olmasını sağlamıştır.¹⁵ Yine son dönemde

ortaya çıkan *neo-con*'ların dünyaya nizam vermek amacıyla müdahaleci bir tavır içinde olması da muhafazakârlık kavramını gölgelemektedir. Batılı muhafazakârlık, yanlış da olsa sık sık hoşgörüsüz, yabancı düşmanı, çeşitlilik nefretiyle dolu bir çeşit sosyal atavizm şeklinde görülebilmektedir.¹⁶

Ulusal Bilim Vakfı ve Ulusal Sağlık Enstitüleri tarafından hazırlanan “Güdülenmiş Bir Toplumsal Bilinç Olarak Muhafazakârlık” başlıklı rapor, siyasi ve ahlaki muhafazakârlığın korku, saldırganlık, dogmatizm ve belirsizliğe tahammülsüzlük gibi bir dizi patolojik etkene bağlı bir nevroz olduğunu iddia etmektedir. Birtakım muhafazakârlık örnekleri incelenerek ortak bir fotoğrafa ulaşılmaktadır. “Korku, saldırganlık, dogmatizm, belirsizliğe tahammülsüzlük, idealize edilmiş geçmiş” gibi karelerle resmedilen bu muhafazakârlık raporunda Hitler, Mussolini ve Reagan’ın isimleri, her birinin kendi kurguladığı ideal bir geçmişe özlem duyması ve eşitsizlikleri haklı bulması nedeniyle birlikte anılmaktadır.¹⁷ AK Parti, muhafazakâr bir çizgide yer almaya çalışırken geçmişin tüm bu problemli yaklaşımlarını yeniden üretmeye soyunmamaktadır; yapmaya çalıştığı, bu kavramı Türkiye’nin sosyokültürel yapısı içinde yeniden formatlamak, dünün yanlışlıklarından ders alarak daha makul bir siyasal çizgi üretebilmektir.

Eğer AK Parti Türkiyeli bir kavram haline getirmeye çalıştığı muhafazakârlığı geçmişte yaşanmış kimi olumsuzluklardan ders alarak yeniden üretebilirse, bu, ülkenin siyasi kültürü açısından da bir kazanım olacaktır. Böyle sorunlu bir kavramı üstlenmesinin doğurduğu olumsuzluklar bulunmakla birlikte, bu kavramın getirdiği kazanımlar ve açılımlar da mevcuttur. Batılıların zihnindeki muhafazakârlığın bazı tarih dilimlerinde olumsuz algılandığı doğrudur, ancak bugünün dünyasında temsil edilen muhafazakârlığın siyasal yapı içinde yerleşik ve kabul edilebilir bir siyasal çizgi olması gibi bir durum da söz konusudur. Kendini bu kulvarda ifade etmesi AK Parti’ye bir avantaj da sağlamaktadır. Türkiye’nin siyasi tarihinde hem içerde hem dışarıda bu kadar olumlu işlev gören çokça kavram yoktur.

Bilimsellik ve Literatür Tartışması

AK Parti’nin gündeme getirdiği “muhafazakâr demokrasi” kavramı, bilimsel bir temeli olmadığı¹⁸ veya siyaset bilimi literatüründe bulunmadı-

ğı¹⁹ gerekçesiyle tartışma konusu olmaktadır. Böyle bir kavramın siyaset biliminde bugüne kadar kullanılmadığı açık bir gerçektir; Ancak soyut düşünce faaliyetlerinin mi literatürü oluşturacağı, yoksa siyasi akımların mı yeni kavramlar üretebileceği de ayrı bir tartışma konusudur.

Bayramoğlu'na²⁰ göre bilim adamları çoğunlukla böyle bir kavramın siyaset biliminde olmadığını, kullanılmadığını, muhafazakârlıkla demokrasinin cem edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda “Muhafazakâr demokrasi ne kavramsal, ne de siyasi meşruluk taşır”²¹ şeklinde bir eleştiri getirilmektedir. Atilla Yayla ise başta bu eleştirilere katılmakla birlikte son tahlilde kesin bir ayırım yapılmasının mümkün olmadığını belirterek konuyu zamana bırakmaktadır: “Eğer tutarsa, kimbilir belki 5-10, belki 50 sene sonra muhafazakâr demokrasi de böyle bir terim haline gelebilir. Liberal demokrasi terimi bir siyasi yönetim biçimini adlandırmakla beraber bazen bir ideolojik etiket olarak da (liberal demokrat) kullanılmaktadır. Sosyal demokrasi ise çok zaman, büyük bir yanılgıyla, demokrasinin bir türü gibi algılanmasına rağmen aslında ideolojik bir konuma işaret etmektedir. Üstelik sosyal demokrasi yapı itibarıyla de belki liberalizm ve muhafazakârlıktan daha fazla, temsili liberal demokrasiyle gerilim içindedir.”²²

Yayla'ya göre, “muhafazakâr demokrasi” zamanla aynen sosyal demokrasi gibi, bir ideolojik çizgiyi; muhafazakâr demokratlık da tıpkı sosyal demokratlık gibi, belli bir ideolojik çizgide yer alanları adlandıran bir terim haline gelebilir. Bu eleştiriye AK Parti çevresinden verilen cevap “Madem dünya genelinde muhafazakârlığın çok farklı türleri var ve muhafazakârlığın çerçevesi çok net çizilemiyor, bu AK Parti için bir dezavantaj değil avantaj olarak görülmelidir. Bu, AK Parti'nin böyle bir zeminde Türkiye'ye daha uygun bir model üretebileceği anlamına da gelir” şeklindedir. Nitekim Türköne de AK Parti örneğinde teorinin siyasal hareketin çabalarının arkasından geldiğini ifade etmektedir: “Fikir her zaman eylemden sonra, olan biteni açıklamak için arkadan gelir. Ateş hattındaki lider karar verir ve uygular; kitleler tepkilerini her yolu deneyerek dile getirir. Fikir adamları ise olanı meşrulaştırmak veya karşı çıkmak için kavramlar dünyasından ‘yeni’likler icat etmeye girişir. Hiçbir lider eyleme geçmeden önce kitaplarda yazılanlara bakmaz; belki eylemden sonra ortaya çıkanı haklı gören mevcut

düşüncelerle yaptıklarını savunur. Fikir adamlarının da asli görevi, ütopyalar inşa edip siyasetçilerin önüne koymak değil, liderin işini kolaylaştıracak ve yaptıklarını açıklayacak teoriler üretmektir. Olması gereken tartışılabilir; ama tarih boyunca olan sadece budur.”²³

AK Parti’nin siyasal kimlik üretme çabasını siyasal yaşama mütevazı bir katkı olarak görmek gerekir. Bunu bilimsel bir kavram üretmek şeklinde nitelendirmek iddialı bir yaklaşım olur, ancak bu kavramın pratik değerinin ve işlevselliğinin de siyasal yaşamda bir açılım yarattığını tespit etmek gerekir.

Muhafazakâr Demokratlık Mümkün mü?

Muhafazakâr demokrasi kavramının literatürde yer almadığı tartışmalarına ek olarak muhafazakârlıkla demokratiğin bağdaşıp bağdaşmayacağı veya “muhafazakâr demokrat” bir siyasal kimlik tanımlaması yapıp yapılamayacağı da gündeme gelmektedir.

Çaha’nın da belirttiği gibi, demokrasinin temel değerlerine ilişkin olarak liberal demokratlarla muhafazakâr demokratlar arasında ciddi bir ayrışma noktasına rastlamak mümkün değildir. Bugün Avrupa ve Amerika’da muhafazakâr siyaset tarzı artık sadece Hıristiyan demokratlar tarafından değil, genel olarak sağ yelpazede yer alan değişik partiler tarafından savunulmaktadır. İngiltere’de Muhafazakâr Parti, Amerika’da da Cumhuriyetçi Parti bunun tipik örneklerini oluşturmaktadır. Bu partiler hem muhafazakâr hem de liberal değerlerin terkibinden oluşan bir siyaset anlayışına dayanmaktadır.²⁴ Yayla’ya göre de muhafazakâr olanın demokrat, demokrat olanın muhafazakâr olamayacağı argümanı suni görünmektedir: “Her şeyden önce, modern demokrasinin siyasi pratiği bunu yalanlıyor. Şimdi, İngiliz muhafazakârları veya Amerikan muhafazakârları demokrat değil diyebilir miyiz? Dünyanın bütün istikrarlı demokrasilerinde kuvvetli muhafazakâr partiler var ve bunlar iktidara gelip gidiyorlar. Demokrasiye de bir şey olmuyor. Pratik ispatlıyor ki, muhafazakâr demokratlar var.”²⁵ Mahçupyan’a göre, muhafazakârlık gibi bir bakışın demokratiikle bütünleşmesi olanaksız olmasa da, kimliksel sorgulamayı zorunlu kılan bir çaba gerektirmektedir: “Bu kimliksel arayış, evrensel yelpazede kendisine yer açarak, Türkiye siyasetinde ka-

lıcı bir rol isteyen bir siyasi hareketin gereksinimini fazlasıyla aşmakta. Muhafazakâr demokrat terimi kendini ‘yeniden tanımlama’ anlamını içerdiği ölçüde, ister istemez bir özeleştirinin de kapısını açarak demokrattığı muhafazakâr bakışın içine sokacaktır. O noktadan sonra söz konusu zihni bütünleşmenin olup olmayacağı ise bir sosyolojik ‘hazmetme’ meselesidir.”²⁶

Diğer taraftan, demokrasinin bir ideoloji olmadığını, ancak sosyal, liberal ve muhafazakâr demokrattıktan bahsettiğimiz zaman ideolojik bir sınıflama yaptığımızı belirtmek gerekir. Bu anlayışlar farklı hassasiyet ve değerleri siyasetin konusu yaparak demokrasi ortak paydasında siyasal mücadele vermektedir. Örneğin bir sosyal demokrat, sosyal dayanışma ideali- ni, sosyal ve ekonomik alanın içine soktuğu devlet üzerinden sağlamaya çalışırken, bir muhafazakâr demokrat bu misyonu gönüllü kuruluşlar, sivil örgütler ve aile üzerinden gerçekleştirmektedir. Liberal demokrat bireyi merkeze yerleştirirken, muhafazakâr demokrat devletin kimi gözetici fonksiyonlarının ve bireysel özgürlüğün korunması gerektiği düşüncesiyle toplumsal olana önem atfetmektedir.

Çaha’ya göre demokrasi için kullanılan “liberal,” “sosyal” veya “muhafazakâr” gibi ifadeler bir kılıf tanımlamasından ibarettir: “Başka bir deyişle, demokrasinin değişik düşüncelere göre değişmeyen genel geçer ilkel- eri ve değerleri bulunmaktadır. Demokrasinin başına muhafazakâr, liberal ya da sosyal gibi bir ifade getirmekle demokrasinin temel değerlerinde bir değişiklik meydana getirmeyiz. Sadece demokratik değerlerden ve kurum- lardan bazılarına ilişkin hassasiyetlerimizi ifade etmiş oluruz. Anayasal, temsili, geçici ve sınırlı hükümet ile temel hak ve hürriyetler, demokrasinin hiçbir şekilde değişmeyen temel değerleridir; ancak demokrasinin işleyişi- ni sağlayan kurumları ülkeden ülkeye değişebilir. Bazı ülkelerde nispi tem- sili sisteme dayalı çokpartitli ve parlamenter bir sistem gelişmişken, bazıla- rında çoğunluk sistemine dayalı, iki partili başkanlık sistemi gelişmiştir. Ülkelerin bunlarda farklılık göstermesi demokrasi açısından sakınca teşkil etmez; ancak demokrasinin temel değerleri olmadan demokrasiden söz edilmesi mümkün değildir.”²⁷

AK Parti’nin muhafazakâr demokrat bir siyasal kimlik tanımlaması yapması genel anlamda herhangi bir sorun içermemekte, yalnızca “muha-

fazakâr demokrasi” kavramının literatür tartışması bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte AK Parti’nin böyle bir tanımlamayla kendisini sınırladığı²⁸ ya da bu gömleğin AK Parti’ye dar geleceği ve iddiaları açısından hafif kalacağı²⁹ gibi yorumlar da yapılmaktadır. Bu yorumlar daha çok, partiden beklenen reformist ve değişimci misyonla klasik muhafazakârlığın örtüşemeyebileceği endişesinden kaynaklanmaktadır.

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin İslami değerleri de içeren klasik muhafazakâr kültürle demokrasi arasında kalıcı bir ilişki kurabilmesi, sadece bir siyasal sistem olarak demokrasi içinde faaliyet gösteren ve demokratik düzene uygun bir parti olmasından daha önemli bir çaba olacaktır. Mahcupyan’ın³⁰ vurguladığı gibi, ataerkil anlayışların rehabilite edilebilmesi de bu dönüşümün yaşanabilmesine bağlıdır. Eğer AK Parti yalnızca demokratik sistem içinde siyaset yapabilme yeteneğini geliştirirse, bu, demokratik bir zihin ortaya çıkacağını göstermez; ama içinde İslam ve demokrasinin telif edildiği kültürel bir transformasyonun desteklenmesinin de bulunduğu bir çaba, takiyevari bir demokrasi kullanımını iddiasını ortadan kaldıracaktır. Partinin bugünkü konumu demokrasiyi benimsemeden bir araç olarak istismar etme tavrı değil, bundan ziyade demokratik sistemin kural ve kurumlarına uyum sağlama aşamasıdır. İleri bir adım olarak ise demokrasi kültürünü içselleştirmek ve kendi siyasal tasavvuru içinde yeniden üretmek sayılabilir; bunun ne derece başarılı olacağını zaman gösterecektir.

Müslüman Demokrat Tartışması

AK Parti’nin “Müslüman demokrat” tanımını kullanamadığı için “muhafazakâr demokrat” sıfatına başvurduğu iddiası sıkça dile getirilen konulardandır. Parti kurmayları bu iddiayı her ortamda yalanlamakta, bunun konjonktürün zorlamasıyla yaşanan bir durum olmadığını ve muhafazakâr demokrat tanımının daha kuşatıcı bir siyasal çizgiyi ifade ettiğini belirtmekte, farklı mezheplerin, dinlerin veya dini anlayışların bulunduğu bir ülkede bir partinin kendini Müslüman olarak tanımlamasının yeni ayrışmalara ve dışlamalara sebep olacağı yaklaşımını savunmaktadır.

AK Parti yönetimi ılımlı İslamın temsilcisi veya Müslüman demokrat bir parti hüviyetine bürünmeyi iç politikaya yönelik kaygılar ve siyasal

konumlanma açısından uygun bulmamaktadır. Partinin yeniden İslamcılığın herhangi bir kategorisinde yer almasının siyasi gerilime dönüş olacağı düşünülmekte, bu yüzden İslamcılıkla ilişkilendirilmek yerine dini değerleri önemseyen kişilerin oluşturduğu bir muhafazakâr parti olarak tanımlanması tercih edilmektedir.

Etyen Mahçupyan³¹ bu psikolojiyi şöyle ifade eder: “Otoriter laikliği resmi ideolojiye dönüştüren bir ülkede ‘Müslüman’ sıfatını kullanmak kolay iş değil. Hele eğer tatsızlık çıkmasın diyorsanız... Öte yandan muhafazakârlığın Müslümanlığı kapsadığı da söylenebilir.” AK Parti’nin muhafazakârlığı bir etiket olarak seçmesinin arka planında dindarlık gibi bir kavramdan veya yine sömürge şartlarında hayat hakkı olmayan İslamilik gibi bir referanstan yola çıkarak etiket geliştirmenin imkânsızlığının yattığını iddia edenler de vardır.³²

Mahçupyan’a göre, Müslüman demokrat bir siyasal çizgi oluşması Türkiye’de siyasetin normalleşmesi açısından da önem taşıyabilirdi: “Müslümanlığı kültürel boyutta taşımaktan gocunmazken, ülke yönetiminde evrensel ölçütlere ulaşan ve toplumsal tercihler karşısında kuşatıcı olan bir AKP’nin, dönüştürücü ve reformcu gücü muhakkak ki çok daha fazla olurken, siyasetin ‘Müslüman demokrat’ bir parti sayesinde normalleşmesi de ayrıca devlet/toplum ilişkisi açısından demokrat bir açılımı ifade edecekti.”³³

Kışlalı’ya³⁴ göre, hem Türkiye’de laiklik kurumsallaştığı için, hem de halkın büyük çoğunluğu Müslümanlığı da demokrasiyi de aynı ölçüde benimsediği için, Türkiye’de Müslüman demokrat bir parti olabilir. Ancak çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda dinin bir siyasal tarafgirlik konusu olması kutuplaştırıcı ve ayrıştırıcı bir mahiyet taşıyacağından olumsuz ve yanlış bir kullanıma kapı açabilir. Yıldız³⁵ da AK Parti’nin Müslüman demokrat tanımlamasına gitmemesini olumlu bir adım olarak yorumlamaktadır: “Müslüman demokrat tanımlamasının benimsenmemesi önemlidir. Dinin kapsayıcılığını gölgeleyebilecek siyasi tasarrufların doğrudan dine ve dindarlara zarar verdiği, dahası toplumun dinle ilişkisini olumsuz bir mihvere kaydıracağı şeklindeki yaklaşıma paralellik arz eden bu tutum, din-siyaset ilişkisinin demokratik zeminini sağlamlaştırmıştır.”

Geleneği, tarihi ve toplumsal kültürü önemseyen muhafazakârlığın dini de önemseyerek demokratik bir formatta kendisini inşa etmesi önemli bir açılamdır. “Dinin muhafazakâr düşünüşteki yeri tipik ve kritiktir: Dini, toplumun istikrarı ve otorite açısından kaçınılmaz sayar. Dindarlıktan çok dinin ritüellerine, din bağına ehemmiyet verir.”³⁶ Bireylerin dinden esinlenen duygu ve düşüncelerinin siyasete yansması normal bir durumdur, sosyolojik bir olgudur ve laiklikle çelişmez.

Çeşitli Batı ülkelerinde seçmen davranışları üzerine yapılan araştırmalar, mensup olunan mezhebin ve ibadetlere katılma düzeyinin oy verme davranışlarında çok önemli rol oynadığını, hatta kimi zaman bunun sosyal sınıf ve ekonomik statüden daha önemli olduğunu göstermektedir. Eğer siyaset toplumsal taleplerin demokratik mekanizma içinde iktidara yansıtılması şeklinde anlaşılacaksa, bu taleplerin en azından bir kısmının dinle ilgili olması kaçınılmaz hale gelecektir ve nitekim Türkiye’de de böyle olmuştur. Önemli olan, dini değerlerin bir çatışma, kutuplaşma ve ayrışma sebebi olmadan demokratik düzenin kuralları içinde siyasete konu edilmesidir.

Yıldız,³⁷ AK Parti’nin din-siyaset konumlandırmasını şöyle ifade eder: “Tayyip Erdoğan’ın ‘bireysel referansının İslam olduğunu belirtmesi ancak siyasi referans olarak demokrasiyi telaffuz etmesi de, jakoben Kemalist geleneğin mabedlere ve vicdanlara hapsetmek istediği dini görünürlüğü, AK Parti’nin siyasal alandan çekerek bireysel ve toplumsal alanda kristalize etme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu çabanın oturduğu zihniyet arka planına göre, dinin bir değerler ve normlar kümesi olarak siyasal alanı etkilemesi kaçınılmazdır; ancak bu etki herhangi bir siyasi partinin fırca izlerini taşımayan, partizanlaşmayan, sisteme dönük demokratik talepler kümesinin bir parçası olarak görülmelidir. Bu bakımdan AK Parti’nin laikliği anlama biçimi, dinin bireysel ve toplumsal görünürlüğünün üzerindeki sınırlamaları kaldırmak ve dinin herhangi bir siyasi partinin yedeğinde siyasallaşmasına karşı çıkmak şeklinde tebeyyün etmektedir.” Bu yüzden AK Parti’nin “Müslüman demokrat” tanımını kullanmamasının sadece konjonktürle izah edilemeyeceği söylenebilir. Partinin dine önem atfetmesi özellikle dini özgürlüklerin önündeki engelleri kaldırmaya dönük demokratik bir mücadele şeklinde tebarüz etmektedir. Din-siyaset ilişkisinde

yaşanan gerilimi normalleştirme çabasını dindar çevreler için bir kazanım şeklinde görmek mümkün olduğu gibi, siyasal sistem içindeki tüm kesimleri dikkate alan bir yaklaşım olarak nitelemek de yanlış olmaz.

Meşruiyet Sorunsalı

AK Parti'nin yaşadığı sorunsallardan biri de meşruiyetle toplumsal muhalefeti bir arada götürebilme çabasıdır. Partinin kısa sürede yükseliş trendine girmesinde farklı tepkilerin bir yere kanallize olması da etkilidir; bu farklı beklenti, tepki ve ümitlerin uzun vadede kontrol edilebilmesi idari ve siyasi sistemi eleştiren bir değişim partisi olmasını gerekli kılmaktadır. Partinin eleştiri konusu olarak ele aldığı bir yapıyı rehabilite ve revize etmekle birlikte, bu yapı içinde tutunabilecek bir meşruiyete sahip olabilmesi ciddi bir sorunsal biçiminde görülebilir. Türkiye'de siyasal hayatta bu paradoksu aşamayan partilerin başarısızlığına birçok örnek vardır. Örneğin Refah Partisi hem ciddi bir sistem eleştirisi yapmakta, hem de eleştirdiği bu sistemin onayını alarak meşruiyet oluşturmaya çalışmaktaydı; ancak bu deneyim 1996-1997 yıllarında hükümete geldiğinde yaşadığı başarısızlıkla sonuçlandı. Refah Partisi ne sistemi revize edebildi, ne de sistem içinde tutunabildi.

AK Parti'nin de siyasal sistem içinde tutunabilmesinin güçlü bir meşruiyet temeline oturmasıyla mümkün olduğu gerçeği bu meşruiyetin arayışıyla otorite ilişkisini gündeme getirmektedir. Demokratik sistemlerde siyasal meşruiyetin tek kaynağı, halkın genel kabulüne mazhar olmak ve halk iradesine dayanmaktır. Bu noktada AK Parti meşruiyetini her seçimde perçinlemektedir; ancak Türkiye'nin siyasi tarihinde meşruiyet-otorite ilişkisinin çokboyutlu bir anlam taşıması, yerleşik devlet teamülleri ve kurumsal yapı içinde tutunabilmek gibi de bir durum ortaya çıkarmaktadır. AK Parti'nin siyasal sistem içinde tutunamayarak meşruiyet krizi yaşayan Milli Görüş partilerine kıyasla meşruiyet sıkıntısı yaşayıp yaşamayacağı önemli bir konuyu gündeme getirmektedir. Parti bir yandan anayasal/yasal çerçeveye bağlılığı ve seçimlerde elde ettiği siyasal destek, diğer yandan ise kurumsal yapı ve devlet geleneğiyle bir şekilde barışık bir siyasal hareket olma noktasında gösterdiği çabayla bu meşruiyeti canlı tutmaya çalışan bir yapı görünümündedir.

Taşgetiren'e³⁸ göre AK Parti'nin parametreleri, at üstünde durabilme duyarlılığına göre şekillenmiştir: "Burada devlet realiteleri, toplum realiteleri, dünya realiteleri ve kendi kişilik-iç dünya realiteleri arasında bir siyasi yapı çerçevesi oluşturulmuştur."

Yıldız'a göre, AK Parti'nin muhafazakârlık söylemi siyasi meşruiyet kaygısı tarafından belirlenmiştir: "AK Parti'nin muhafazakârlık söyleminin üç adresi bulunmaktadır: Birinci adres, yerli hassasiyetlere yapılan vurguyla seçmen kitlesidir. İkinci adres, muhafazakârlık gibi meşruiyet problemi bulunmayan batılı bir ideoloji dolayısıyla dış kamuoyuna verilen sıcak mesajdır. En önemli adres ise Kemalist merkeze dönük olarak verilmek istenen 'siyasal İslamcılıkla ilişkimiz yok' mesajıdır."³⁹

Etyen Mahçupyan'ın "AKP devletle ve daha somutta askeri bürokrasiyle uyum ararken, 'devlet politikalarına' yanaşmak zorunda kaldığı ölçüde, kendi özgürlük alanını da daraltmakta. Diğer bir deyişle hükümet etmenin 'meşruiyeti', ancak özgür siyaset üretme hakkından feragat ederek sağlanabilmekte"⁴⁰ şeklindeki ifadeleri bunun bir paradoks üretip üretmeyeceğini sorgulamaktadır. Acaba AK Parti'nin belli bir meşruiyet çerçevesinde kalma amacıyla geliştirdiği ilişki biçimleri yerleşik düzenin olumsuzluklarıyla hesaplaşma noktasında bir paradoks üretmekte midir?

Muhafazakâr demokrasi kavramı Mahçupyan'a göre AK Parti'nin ve genelde İslami kesimin devleti sahiplenmekle cemaatsal özgürleşme isteği arasındaki gerilimi yansıtmaktadır: "Diğer taraftan genelde özgürleşme ile devleti sahiplenme arasında bir çelişkinin olması da gerekmiyor. Ancak devletin de özgürlükçü bir zihniyete sahip olması koşuluyla... Oysa bizde devlet otoriter bir kalıp içinde kimlikleşmekle kalmamış, bu otoriterliği dinsel duyarlılığı kamusal alanın dışına iten bir 'laikliğe' oturtmuş durumda. Dolayısıyla da İslami kesimin devleti sahiplenilen ruh hali ile, özgürleşmenin ancak devletten uzaklaşarak mümkün olacağı idrakine dayanan bilinç hali, çözümü olmayan bir içsel çatışmaya gönderme yapmakta. Bunun sonucu olarak bugün AKP, devlet karşısında kırılgan, konjonktürlü savrulmaya fazlasıyla eğilimli, kendi siyasi rolünü 'uyum' üretmekte arayan bir parti..."⁴¹

AK Parti'nin meşruiyeti sağlamak için devletin hassasiyetlerini gözetmesiyle özgürlükleri geliştirmek için milletin beklentilerini karşılamaya

çalışması arasındaki çabalar kırılğan bir çizgiye oturmakta, farklı kesimlerce farklı şekilde yorumlanmaktadır. AK Parti sistemden dışlanmış kesimlerin bir şekilde siyasal sistem içinde var olabilmelerini sağlamak ve sistemle kavga etmeden çağın gerektirdiği değişimleri gerçekleştirebilmek açısından bakıldığında değişimci ve yenilikçi bir parti olarak değerlendirilirken, çatışma yerine uzlaşmadan yana duran ve yerleşik kabulleri dikkate alan boyutuyla klasik bir merkez partisi şeklinde görülebilmektedir. Partinin yıpranan siyasal merkezi yeniden canlandırmaya çalışması ile tıkanan merkezi yenilikçi bir anlayışla yeniden inşa etmesi arasında bir farklılık bulunmaktadır.

Siyasette kiminle ne kadar uyumlu olacağınız, neyi ne kadar değiştirmek istediğinizle de ilgilidir. Uyumdan anlaşılan, değişmesi gereken otoriter bir siyasal tasavvurun ve revize edilmesi gereken idari sistemin devamını sağlamaya çalışmak ise elbette bu bir çıkmaz yoldur; ama yapılmaya çalışılan özgürlükçü bir anlayışın çatışma yerine uzlaşma temelinde gerçekleştirilmeye çalışılmasıysa, o zaman bir mesafe kat edilebilir. Burada da tabii uzlaşmanın aktörleri ve mahiyeti tartışma konusu olabilir.

AK Parti eğer devletin temel hassasiyetlerini gözetmekle birlikte otoriter boyutlarını törpüleyebilir ve siyasal alanı genişletip fonksiyonel hale getirebilirse bu önemli bir kazanım olacaktır. Partinin siyasal rolünün tamamen “uyum”a endekslenmesi ve uyumun başlı başına bir amaç haline gelmesi ile reformcu bir iktidar olarak uyumlu bir siyaset tarzı güdülmesi arasında önemli bir fark bulunmaktadır.

Kıbrıs sorununda yaşananlar buna güzel bir örnektir. Bu meselenin milli bir dava olarak tanımlanması ve devlet kurumlarının gösterdiği hassasiyetin tüm müzakereler boyunca dikkate alınması bu uyumun bir sonucudur; ancak dünkü statükoyu sürdürmek yerine siyasal bir risk olarak yeni bir açılım getirmek için adım atmak da değişimci siyaset anlayışının bir sonucudur.

AK Parti’nin yeni bir kimlik tanımlamasıyla meşruiyet elde etmeye çalışması arasındaki ilişki hem iç siyasete hem de uluslararası ilişkilere bakan boyutlar taşımaktadır. Ülkenin siyasi tarihi meşruiyetin çokboyutlu bir süreçle elde edilebildiğini göstermektedir. Uluslararası sistemin kabulleri, halkın tasvibi, hukuki çerçeveye uygunluk ve yerleşik devlet geleneğine uygunluk gibi bir dizi şart, meşruiyeti şekillendirmektedir.

Şerif Mardin'in gündeme getirdiği merkez-çevre tanımlaması son dönem Türkiye siyasetini anlamak için kullanılmaktadır. ANAP, DYP, CHP gibi merkez partilerine karşı Milli Görüş geleneğinden gelen partiler genellikle "çevre" veya "merkezkaç" parti olarak adlandırılmıştır. AK Parti'nin bu tanımlamalara göre nasıl bir konumda yer aldığıın analiz edilmesi de önem taşımaktadır. Çevre partilerinin tepkisel, aşırı, marjinal, fanatik gibi olumsuz kavramlarla birlikte anılması bu tür siyasal hareketlerin uzun soluklu olamayacağı biçiminde bir algı üretmiştir. Merkez partileri kendini bir nevi "ev sahibi" gibi görmektedir. Çevre partilerinin ise sistemin asli unsuru olarak görülen kurum ve anlayışlarla kan uyuşmazlığı yaşadığı gerekçesiyle sistemin dışına itilme riski taşıyacağı düşünülmektedir. Çevre partileri "muhalif" olmanın dinamizmine sahipken, merkez partilerinin sistemin bekası yönünde güvenirlilik taşıdığı düşünülmektedir.

Türkiye'de "merkez" tanımlaması genellikle resmi ideolojiye, kurucu felsefeye ve bu anlayışı taşıyan siyasal elite atıf yaparak kullanılmaktadır. "Çevre" kavramının kullanımı ise genellikle sistemle sorunu olan ve taleplerini muhalefet pozisyonunda dile getiren kesimlere yöneliktir. Elbette merkezin de çevrenin de sosyolojik ve siyasal açıdan farklı anlamları vardır. "Merkez" in hassasiyetleri önemli ölçüde "devlet" in hassasiyetleri anlamında kullanılmaktadır; yani merkezde siyaset yapmak, merkezin kırmızı çizgilerine riayet etmeyi beraberinde getirmektedir. Bu çizgiler, ülkenin bölünmez bütünlüğü ve sistemin laik karakteridir. AK Parti'nin etnik, dinsel, bölgesel milliyetçiliğe karşı olmak şeklinde ortaya koyduğu kırmızı çizgiler de aslında buna tekabül etmektedir. Ülke siyasetinde başarı sağlamak önemli ölçüde "devletin değiştirilmez ilkeleri" ile "milletin vazgeçilmez değerleri" arasındaki uyumu sağlayabilmekten geçmekte, bu uyumu gözetmeyen partilerin bugüne kadar merkezin, siyasetin ve iktidarın dışına itildiği görülmektedir.

AK Parti'nin merkez partisi olup olmadığı, merkezi yeniden inşa etme ve çevrenin taleplerini merkeze taşıma iddiasının ne derece tutarlılık taşıdığı da tartışma konularındandır. Ali Bulaç'a göre "AK Parti'yi başarılı ve anlamlı kılacak olan toplumsal taleplerdir. Ancak 'toplumsal talepleri mer-

keze taşımak ile bu talepleri temsil etmek' arasında büyük fark var[dır]. Hiçbir parti sadece toplumsal talepleri merkeze taşıdığı için uzun süre iktidarda kalmamıştır; temsil yeteneğini kaybettiği anda geldiği gibi gitmiştir."⁴²

Siyasal merkez ile sosyal merkez de farklılık taşımaktadır. Sosyolojik olarak merkeze taşınmak köylülükten, taşralılıktan, geri kalmışlıktan kurtulmak, şehirli ve orta sınıf olmak, kültürel dönüşümden geçmek anlamına gelmektedir. AK Parti'nin yapmaya çalıştığı, çevrenin ihtiyaç, beklenti ve isteklerini merkeze taşıyarak merkezin diline doğru tercüme etmektir. Bugüne kadar yaşanan gerilimler çevrenin taleplerinin merkezin diline doğru üslup ve söylemlerle tercüme edilememesinden ve çevrenin merkeze yönelik yıkıcı bir pozisyonunda konumlandırılmasındandır. Bu yüzden merkez-çevre arasındaki gerilimi çözmekte partinin üstleneceği rol büyük önem taşımaktadır. AK Parti'nin çevrenin taleplerine sırt dönmesi mümkün olmadığı gibi, merkez siyasetin hassasiyetlerini göz ardı etmesi de reel politika açısından mümkün görünmemektedir; merkez-çevre arasındaki güvensizlik ve çatışma riskini azaltması başarısına önemli oranda etkide bulunacaktır.

AK Parti'nin merkez parti olabilmesi sadece siyasal söylem, üslup ve örgütlenme açısından belli bir dönüşüm geçirmesiyle mümkün değildir; aynı zamanda sorunları siyasete taşıyan kitlenin sosyolojik dönüşümü de gerekmektedir. Türkiye'de seçmen, gelir düzeyi arttıkça merkeze yaklaşmakta, yoksullaştıkça "aşırı anlayışlar"a kaymaktadır. Halk düzeyinde geniş bir yelpazeden farklı toplumsal kesimleri kendine çekeabilen, çıkarları birbirleriyle çatışan sınıf ve tabakaları olduğu gibi farklı kültürel kesimleri de bir araya getirmeyi başaran AK Parti kısa zamanda son dönemin en dinamik partilerinden biri haline gelmiştir. Yaşanan siyasal dönüşümle birlikte partinin sosyolojik tabanı da dönüşüme uğramaktadır.

Merkez partisi olmak, kadrosu, programı ve siyasal çizgisiyle bütüncül bir dönüşümü gerektirmektedir. AK Parti'nin ortaya koyduğu söylem ve siyaset dili açısından merkeze kaydığı, siyasete taşıdığı değer ve beklentiler açısından merkezle çevreyi birleştirdiği, yaşanan dönüşüm açısından da çevreyi merkeze taşıdığı söylenebilir.

Klasik merkez siyaseti ve siyasal aktörleri 3 Kasım seçimleri öncesi çökmüştür; ancak etnik ve dini milliyetçilik anlayışının ana gövdesini oluş-

turduğu çevre siyaseti de aynı biçimde çöküntüye uğramıştır. Seçimlerin galibi çevre ya da merkez değil, çevreyle merkezi uzlaşma zeminine davet eden AK Parti olmuştur. Bu yüzden partinin oturduğu siyasal eksenini doğru okumak gerekir. Merkezin boşalması ve aynı zamanda anlamını yitirmesi çevrenin de sığlaşması ve reel politikadan kopmasıyla eşzamanlı yaşanmıştır. Merkezin “dayatmacı,” çevrenin “tahripkâr” tavırları aslında siyaset kurumunu bir bütün olarak geriletmiştir.

Merkez siyasetin uzunca bir süredir çökmüş olması, Türkiye’nin siyasi yaşamında sıkıntılı bir alan doğurmuş, çevre partileriyle merkez ideolojiyi taşıyan partilerin baş edememesi sistemin diğer kurumlarının bizatihi aktör ve taraf olarak siyasal sistem içinde hareket etmesine yol açmıştır.

3 Kasım seçimleri çevre partilerinin de başarılı olamadığını göstermiştir. “Kürt” oylarını bloke eden DEHAP, “İslamcı” oyları bile alamayan SP, milliyetçi oyları düşüş trendine sokan MHP ve BP çevre partilerinin “marjinal” kalacağını göstermektedir. Çevre partilerinin başarılı olamamasının birçok sebebi vardır; ancak asıl önemli olan, çevre siyasetinin Türkiye’de anlamsız hale gelmesi, “uç” ve “radikal” sınıflandırması altında marjinalize olmasıdır. Bu çerçevede çevre partilerinin dayandığı enerjik ve dinamik kesimlerin tüm sıkıntıları, eleştirileri ve tepkilerine rağmen kitleselleşememesi arızı değil temel sorunlara işaret etmektedir.

Bugün gelinen noktada yapabileceğimiz tespit, Türkiye halkının katı ideolojik, dogmatik ve kavgacı partilere sıcak bakmadığıdır. Halk kendi istekleri için siyasal bir kavga verilmesini istemekte, ancak bunun başını ağrıtmayacak, ülkeyi gerginliğe sürüklemeyecek, istikrarı bozmayacak bir tarzda yapılmasını ummaktadır.

Çevre partilerinin üslup, yöntem ve örgütlenme mantığı açısından da yanlışlıkları olmuş ve bunlar kitleselleşmeyi engellemiştir. Etnisite, din ve mezhebe dayalı milliyetçilikleri temel alan partilerin gerek örgütlenme aşamasında, gerekse ürettiği söylem ve eylemlerde dışlayıcı bir tavır içine girmesi kutuplaşmaya davetiye çıkarmakta, halkın istediği kuşatıcı ve kucaklayıcı siyaseti üretememektedir.

Katı ideolojik partilerin temsil niteliği yoğun ama sınırlı bir kitle üzerinde etkili olabildiği, kitle partilerinin ise daha pragmatik bir tavır geliştir-

diği çok sık görülen bir durumdur. Geniş ve farklı özelliklerde bir tabana oturmasıyla keskin bir ideolojik kimlikten uzaklaşan AK Parti'nin çevrenin taleplerini gerçekleştirme şansı çevre partilerinkine göre daha yüksek görünmektedir; önemli olan, bu taleplerin demokratik zeminde çözülebilmesidir.

Özgünlük Sorunsalı

AK Parti'nin Türkiye'nin siyasal gerçekliği üzerine inşa etmeye çalıştığı siyasal duruş “orta yolculuk, sentezcilik, düşmansızlık, ılımlılık, özgün olmama” gibi kavramlarla değerlendirebilmektedir. Partinin geçmişin kimi yanlışlarından ve bugünkü konjonktürden hareketle geliştirdiği bu tutum ve tavırların hem bir ihtiyaç olarak görülmesi, hem de eleştiri konusu olması, değerlendirilmesi gereken bir durumdur.

Sosyal ve kültürel alanda sahip olunan değerlerin ve kimliğin siyaset alanında nasıl bir politik veya ideolojik kimliğe dönüşeceği meselesi, yaşanan sıkıntıların ana kaynağını oluşturmaktadır. İslamcılığın iddiası bu kültürel kimliğin aslında ideolojik bir kimlik tanımladığıdır. İslamın bir ideoloji olarak konumlandırılması ister istemez siyasal alanda tek bir ideolojik kimlik tasavvuru yaratmıştır. AK Parti'nin yapmaya çalıştığı, dinin bir ideolojiye indirgenmesi yerine dinin de içinde yer aldığı kültürel değerlerin uygun bir formatta siyasal kimliğe dönüştürülmesidir. Mahçupyan bu çabayı kültürel ve siyasal zemin arasında bir köprü kurma çabası olarak nitelendirmektedir. “Anlaşılan o ki, söz konusu tanımdan beklenen de kültürel kimlik, yani Müslümanlık ile sistemin ideolojisi, yani laiklik arasındaki boşluğu doldurması. Bu ‘köprü’ arayışı AKP’nin misyonuyla da ters değil. Çünkü bu parti merkez ile çevre arasında olduğu kadar; İslami kesimin dünü ile yarını arasında da bir köprü. Ayrıca AKP yerel özne ile evrensel konum arasında da bir bağlantının, giderek bir ‘uyum’un peşinde.”⁴³

Bu köprü tesis etme çabası kimilerince de bir sentez kurma yaklaşımı olarak da yorumlanabilmektedir. “Geleneği modernlikle, yerelliği evrensellikle, manayı rasyonellikle meczedeceğini ve köktenci olmayan bir değişimi savunduğunu söyleyen AK Parti lideri ve kadroları bu kavramın içini dolduracaklar. Bu kavram ve içine yerleştirdikleri sentezlerle ifade edilen şey, sadece bir uzlaşma arayışıdır. Bunu bir çağrı, bir irade beyanı hatta ku-

rule düzene eklemlenerek bir teslimiyet olarak yorumlamak mümkündür. Bu arayış, siyasal düzene meşruiyet kazandırarak meşruiyet kazanma arayışıdır.”⁴⁴ Siyasal sistemi meşru görmeyen bir hareketin aynı sistemden meşruiyet istemesi zaten söz konusu olamaz, ancak AK Parti örneğinde yaşanan, sistemi meşru gören bir hareketin siyasal gücünü pekiştirmek için meşruiyetini sorgulanır olmaktan çıkarmaktır. Bu uzlaşma arayışını demokratik sistemin temel kabullerinde görmek gerekir, aksi halde statükoyla ifade edilen anlayış ve politikalarda anlaşmak, değişimci bir partinin handikapı haline gelebilir. Meşruiyet arayışının teslimiyet ile karşı koyarak var olmak arasına sıkıştırılması siyasal sistemin sürekli kriz halinde yaşaması anlamına gelir. Bu yüzden her siyasal parti faaliyet gösterdiği siyasal sistemle genel anlamda uzlaşma içinde olurken, politik uygulamalarda farklılık ortaya koyabilir.

Sentezci yaklaşım Yavuz tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “AKP kendi kimliğini merkezde aramamalı, tam tersine merkezi yeniden tanımlamalı; Baltacıoğlu’nun ‘ananeçilik’ Safa’nın ‘yarını bugünden çıkarma’, Ülken’in ‘aşk ahlakı’ etrafında şekillenen muhafazakâr demokrat anlayışı, küresel değerlerle barıştırmak bir Türkiye tezi üretmelidir. Bu tez Brüksel’in insan hakları söylemini, Mekke’nin manevi değerlerini, Türkiye’nin milli şuurunu içermelidir.”⁴⁵

Muhafazakârlığın sentezci tavrı bir “orta yol” arayışı olarak da nitelendirilmektedir. Erken cumhuriyet döneminde inkılapçılık ve İslamcılık arasında sıkışan yeni muhafazakârlık bir tür orta yol felsefesi olarak gelişmiştir ve sentezcidir.⁴⁶ Muhafazakârlık itidalli ve ölçülüdür.⁴⁷ “Köşeli olmak” şeklinde de tanımlanan bu tavır çekingenlikle karıştırılabilmektedir; keza mutedil olmanın pasiflikle karıştırılması da muhafazakârlığın sıkıntılarından biridir.

Aslında AK Parti’nin yaşadığı bu sorunsal “üçüncü yol” kavramıyla solun yaşadığı bir deneyimi anımsatmaktadır. Tony Blair’den Bill Clinton’a, Gerhard Schröder’den Massimo D’Alema’ya kadar birçok liderin önem atfettiği “üçüncü yol” anlayışı solun kendini toparlama ve külleri üzerinden dünyanın bugünkü haline uygun biçimde yeniden dirilme çabası olarak görülebilir. Üçüncü yol kavramına yöneltilen eleştirilere bakıldığın-

da, muhafazakâr demokrasi kavramına getirilenlerle benzerlikler taşıdıkları söylenebilir. Üçüncü yol kavramına yönelik eleştiriler, ayırt edilebilir bir içerik taşımadığı ve şekilsiz bir siyasal proje olduğu; özünde sağ bir felsefeyi temsil ettiği; katı ideolojik bir yaklaşım olmak yerine “faydacı” bir işlevselliği önemsedığı; çok da yeni bir kavram olmadığı, geçmiş dönemlerde de denendiği; eski dönem eleştirisi üzerinde yükseldiği; küresel düzenle entegrasyonu savunduğu; orta yolcu olduğu ve düşmansız bir politika izlediği; klasik/yerel bürokrasiyi modernleştirmeye çalıştığı; hayatta kalmak için önceki ideolojisini dönüştürmeye çalıştığı yönündedir.⁴⁸

Çok eleştirilse dahi üçüncü yol Batı’da solun kendini yenilemesi açısından önemli bir işlev görmüş ve bugün artık kabul edilir bir kavram olmuştur. Muhafazakâr demokrasi de farklı bir coğrafya da benzer bir açılım olarak görülebilir. Muhafazakâr demokrasiyle bu kavram arasında vurgulanabilecek benzerlikler şunlardır: Muhafazakârlık sosyalizm ve liberalizme bir üçüncü alternatif olmaya çalışırken, üçüncü yol devletçi bir sosyal demokrasiyle neoliberalizmin serbest piyasa anlayışına bir alternatif geliştirmeye çalışmaktadır.⁴⁹ Üçüncü yolcular kamu politikasının refahın yeniden yoğunlaşmasından refahın yeniden üretilmesini teşvik edilmesine geçmesini savunmaktadır. Refah devleti eleştirisi ve devletin toplumsal işlevlerinin yeniden tanımlanması muhafazakârların da tartıştığı bir konudur. Üçüncü yol muhafazakârlar gibi aile hayatı, suç ve toplumsal yozlaşma konularına vurgu yapmaktadır. Farklı amaçlarla da olsa ailenin dağılmasının doğurduğu olumsuz sonuçlara ortak bir vurgu söz konusudur.⁵⁰ Devletin “kürek çekmek” yerine “dümene geçmesi” gerektiği düşüncesiyle merkeziyetçi bürokratik devletin sınırlandırılması da bir diğer benzerliktir. Küreselleşmenin bir “olgu” olarak görülerek salt tepkisellik yerine doğru konumu alma çabası da bir ortak bir arayıştır.

Fuat Keyman da⁵¹ bu iki kavramın işlevsel benzerliğini vurgulamaktadır: “Üçüncü yol kavramı yoluyla, İşçi Partisi toplumun farklı kesimleriyle organik bağ kurdu, neoliberalizme alternatif bir toplum vizyonunu gündeme getirdi ve siyasi merkezi yeniden kurma amacını güttü. Dahası, üçüncü yol kavramının, sosyal demokrat bir partiye yeni bir kimlik verme, partinin toplumla bağ kurmasını sağlama ve siyasi merkezi sahiplenme süreci-

ni başlatma temelindeki ideolojik ve stratejik gücü, kavramın Avrupa’da ve ABD’de, hatta AB ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerde de kullanılmasını ortaya çıkardı... Muhafazakâr demokrasiyi kuramsal temelde eleştirebiliriz, ama kavramın AKP için oynadığı ideolojik ve stratejik ikili önemi unutmamalıyız.”

Keyman’ın üçüncü yolla ilgili değerlendirmesi, AK Parti’nin yaşadığı süreci de tasvir etmektedir. Partinin geliştirmeye çalıştığı siyasal kimliğin oluşum serüveni ve karşılaştığı zorluk ya da eleştiriler bu benzerliği teyit etmekte, farklı bir içerikle benzer bir tecrübe yaşanmaktadır. Batı’da sorun dönüşümü ve yenilenmesi açısından üçüncü yol anlayışı ne ifade ediyorsa, AK Parti’nin muhafazakâr demokrat kimlikle gerçekleştirmeye çalıştığı açılımlar da Türkiye şartlarında aynı anlama gelmektedir. Bu noktada muhafazakâr demokratiğin pratik alanda oynadığı rol, teorik çerçevesinden daha anlamlıdır. Partinin hem batılıların zihinlerinde anlamlandırılabilmesi, hem halkın onda kendisinden bir şeyler bulabilmesi, hem de siyasal sistem içinde bir meşruiyet kanalı oluşturabilmesi açısından bu kavramın ciddi bir pratik değeri bulunmaktadır.

SIYASAL İSLAM VE MİLLİ GÖRÜŞ BAĞLAMINDA AK PARTİ’NİN SIYASAL KONUMU

AK Parti’nin siyaset eksenindeki yerini anlamlandırabilmek için İslamcılık ve siyasal İslam gibi kavramları tahlil etmek gerekmektedir. AK Parti’nin siyasal kimliğini tanımlayabilmek ya da bu gelenekle bağı sorgulayan eleştirileri yorumlayabilmek, siyasal aktörlerinin önemli bir kısmının daha önce yer aldığı Milli Görüş hareketi ile arasındaki ilişkiyi değerlendirmeden mümkün görünmemektedir.

İslamcılık 19. yüzyılın son döneminde hem Osmanlı’da, hem de diğer İslam ülkelerinde ortaya çıkan, amacı İslamı yeniden topluma ve siyasete hâkim kılmak, Batı’da ortaya çıkan evrensel fikirlerin ve kurumların karşılıklarını İslamdan devşirmek ve Batılı anlamıyla İslamiyeti bir ideoloji olarak sistemleştirmek olan bir akımdır.⁵² Dini yenileşme ve dindarlaşma bilinciyle birlikte dinin bir diriliş, canlanış ve ideolojileşme sürecine de işaret eden İslamcılık konusunda ortaya koyulan çalışmalar, 20. yüzyılda “İslami hareketler” denen, ekonomiden kültürel hayata ve siyasete kadar hayatın farklı alanların-

da örgütlenip faaliyet gösteren oluşumlara dönüşmüştür. Bunlardan siyasal İslamcı hareketler doğrudan siyasal alanla ve hedeflerle ilgilenirken, kimi oluşumlar ise daha sosyal ve kültürel yönelimli amaç ve yöntemler izlemiştir.

Siyasal İslamcılık çözümü devlette gören, değişimi siyasal iktidarın gücünde ve etkili araçlarında arayan, yukarıdan aşağıya Müslümanlaşmayı öngören, resmi bir din görüşüne dayanan, total eğilimleri baskın bir anlayış olarak tanımlanabilir. Daha çok batılılarca geliştirilen bu kavramın içine silahlı örgütler, şiddet olayları, baskıcı akımlar gibi, demokratik yollarla dinin etki gücünü artırmaya yönelik gruplar da dahil edilebilmektedir.⁵³ Bu hareketlerin ortak özelliği diğer İslamcılar gibi Kuran ve sünnete dönüşü istemeleri, doğrudan siyasete yönelerek toplumun İslamileştirilmesinin toplumsal ve siyasal bir eylemin ürünü olacağını düşünmeleridir. Siyasal İslamı farklı şekilde algılayıp Müslümanlığı yukarıdan ve devlet aracılığıyla herkese zorla kabul ettirip bu uğurda şiddete başvurarak iktidar elde etmek isteyen gruplar olduğu gibi, sosyoekonomik ve siyasal alanda dinin etkisini artırmak üzere yasal ve demokratik zeminde faaliyet gösteren örgütler de vardır. Bu yüzden bu hareketleri hem amaçlarına, hem de kullandıkları yöntemlere göre tasnif etmek mümkündür. Siyasal amaç güden oluşumların hepsini illegal, sosyokültürel amaç izleyenleri ise legal dairede görmek söz konusu değildir. Yasal ve demokratik ortamda faaliyet gösterenler içinde hem siyasal, hem de sosyal veya kültürel amaç taşıyanlar bulunabilmektedir. Bu yüzden Batılıların siyasal İslamcı hareketlere yönelik tanımlamalarında genel olarak baskıcı, yukarıdan aşağıya dönüşüme vurgu yapan ve çoğunlukla meşruluk problemi taşıyan hareketleri esas alması, Türkiye örneğinde tam anlamıyla karşılık bulamamakta ve farklılıklar taşımaktadır. Türkiye’de de şiddeti bir yöntem olarak seçen örgütler olmakla birlikte, siyasal alanda faaliyet gösteren organizasyonların çoğunlukla yasal çerçevede kaldığı görülmüştür. Bu açıdan İslamcılık kategorisinde değerlendirilen oluşumların ülkeden ülkeye de değişebildiğini gözlemlemek gerekir.

Siyasal İslamcılık dini kimlikle siyasal alanda faaliyet göstermek, dini değerlerle siyasal alanı revizyona tabi tutmak, içeride ve uluslararası alanda İslamın rolünü artırmak, İslamcılık anlayışını siyaset sahnesinde dile getirmek gibi amaçlara yönelik olabilmektedir.

İlk dönem İslamcılığında Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza gibi isimler başı çekmekteydi. Bu anlayış, Osmanlı'nın çözülüş döneminde ortaya çıktığı için "devleti kurtarma" amacıyla bir diriliş düşüncesi üretmeye çalışıyordu. Dini hurafelerden temizlenerek öze ve temel kaynaklara dönmek, Batılı kurumların muadillerini İslam içinden devşirmek, aklı esas almak, tecdit ve mücadeleyi ön plana çıkarmak gibi yaklaşımların ağır bastığı İslamcılık tasavvuru, İslam-siyaset ilişkisini hürriyet, şura ve adalet gibi kavramlarla günün diline tercüme etmeye çalışıyordu. İslamcılığın 20. yüzyılda dönüştüğü İslami hareketler diğer bir evrilmeyi gösterdi. Hasan el-Benna, Mevdudi, Seyyid Kutup, Ali Şeriatî gibi öncüleri bulunan ve yaşamın farklı alanlarında etkinlik gösteren oluşumlar, ağırlıklı olarak İslam-siyaset ilişkisini devlet ve ideoloji ekseninde yeniden tanımlamaya çalıştı. "Devlet kurma" amacının doruk noktaya çıktığı bu dönem,⁵⁴ dinin ideolojiye indirgenerek devlet aygıtı marifetiyle topluma kabul ettirilmesi anlayışına dayanıyor ve dini düzenin sağlanabilmesi için devlete olmazsa olmaz bir önem atfediyordu.

Bundan sonraki aşama Fazlur Rahman, Abdülkerim Suruş, Abdülvahab el-Efendi ve Gannuşi gibi düşünürlerin olgunlaştırmaya çalıştığı bir din-siyaset ilişkisini oluşturmaktadır. Mevcudu sorgulama, geçmişle yüzleşme anlamını taşıyan bu dönem, İslamcılığın içine düştüğü tıkanıklıkları ve yanlışlıkları nazara alarak daha makul bir çizgi üretme çabasını ifade eder.

Bu düşünürlere göre, İslami hareketlerin dünyanın birçok bölgesinde başarılı olamamalarının tek sebebi dünya sisteminin zorlaması olamazdı; bu hareketlerin dayandığı anlayışların, kullanılan yöntem ve üslupların da temelden sorgulanması gerekirdi.

Eliaçık'ın ifadesiyle bu dönem savunma değil sorgulama, araç değil amaç, Doğu-Batı ikilemi değil insanlığın birlikteliği, medeniyetler çatışması değil medeniyetler diyalogu, model değil değer dönemidir.⁵⁵

Bu çerçevede tarihi tecrübeye bakıldığında zaman, geçmişin Müslüman devletlerinde din-siyaset ilişkisinin problemleriyle anlaşımlarla yoğrulduğu dönemlerin var olduğu, 20. yüzyılın bazı İslami oluşumlarının devlet ve ideolojiyi merkeze alan sorunlu modeller önerdiği, kurumların tarihselliğinin ve anlayışların güne uyarlanamamasının siyasal tasavvuru sığlaştırdığı görülmektedir.

İslamcılığın ortaya koyduğu modellerin, yöntem ve anlayışların eleştiri konusu olması yeni bir dönüşüme kapı açmıştır.⁵⁶ Çok genel bir tasnifle İslamcılık Necip Fazıl Kısakürek, Mehmet Akif Ersoy, Sezai Karakoç gibi şahsiyetlerin önderliğinde epistemolojiyle ilgilenen, siyasetle ilgileri teorik olan, yeni bir âlem tasavvuru öngören ve entelektüel bir meydan okuma şeklinde tanımlanabilecek kültürel İslam;⁵⁷ Nurculuk, Süleymancılık ve tarikatlar ekseninde toplumsal tabanda İslamlaşmaya önem veren, sosyokültürel dönüşümü esas alan, eğitim ve tebliğ çalışmalarına dayanan sosyal İslam;⁵⁸ özellikle Milli Görüş hareketiyle şekillenen doğrudan siyasal alana yönelik hedefler ortaya koyan ve siyasal yöntemler izleyen siyasal İslam⁵⁹ olmak üzere üç kategoride değerlendirilebilir. Bunlar İslamı değil, bu hareketlerin temel yaklaşım ve yöntemlerini tanımlayan kavramlar olarak anlaşılmalıdır; aksi takdirde İslamın bu başlıklar altında tasnifi yanlış bir sonuçta götürür. Buradaki kategorileştirme İslamcılık olarak adlandırılan hareket ve oluşumlara yöneliktir.

Türkiye’de İslamcılık özellikle çokpartili hayata geçildiği dönemde yükselişe geçti. Bu gelişmeyi etkileyen faktörler, altkültürlere kimlik sunulması, kentleşme ve sosyal sorunların etkisi, radikal İslamı ılımlı İslamla dengeleme politikaları, demokratikleşme ve tercüme faaliyetlerinin etkisiydi.

Türkiye’de siyasal İslam denince akla Milli Görüş hareketi gelmektedir. 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi, 1972’de kurulan Milli Selamet Partisi ve 1983’te kurulan Refah Partisi, Necmettin Erbakan önderliğinde aynı siyasal çizginin devamı olarak faaliyet gösterdi. Bu siyasal çizginin gelişme sebepleri özetle, diğer partilerin derinleşen sorunlara çözüm üretememesi, umut vaadi, ılımlı İslamcılığın yayılması, rüşvet ve yolsuzluğa karşı dürüst yönetim vaadi, mahalli idare seçimlerinin önem kazanması ve yerel yönetimlerdeki başarılar ve sunulan kimlikti.

İslami referansları önemsemesi, dini semboller kullanması, İslami kesimler üzerinde siyaset yapması ve teşkilatları motive eden gücün manevi ağırlık taşımasıyla İslami hareket içinde değerlendirilen Refah Partisi, verili düzeni eleştirse ve dini motifler taşıyan alternatif bir ideolojiyle siyaset yapsa da yasalara ve demokratik düzenin ruhuna uygun hareket eden bir oluşumdur. Devrimci boyut taşımayan ve radikal bir hareket şeklinde gö-

rülemeyecek olan parti, radikal İslami anlayışın aksine geleneksel kültürü reddetmeyen, tarihselliğe önem veren bir hareketti.

Refah Partisi programıyla hedefini sınırlayan, demokratik mekanizma içinde amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan, üyelerinin kişisel hatalarının ötesinde örgütsel anlamda yasal sınırları tanıyan bir siyasal örgüt olarak siyasal İslamın demokratik versiyonu biçiminde kabul edilebilir. Bu açıdan dünya genelinde görülen siyasal İslamcı harekete göre çok farklı özellikler taşımaktadır.

Bu parti İslamlaşmayı destekleyen bir görünüm taşımasına ve dini cemaatlerin ulaşamadığı kesimler üzerinde İslamcılığın yaygınlaşmasında etkili olmasına rağmen, ideolojik muhalefetin ehlileştirilmesi ve sisteme entegre edilmesinde önemli fonksiyonlar görmüştür. Kurulduğu yıllardaki devletçi yapısından serbest piyasa ekonomisini savunan daha liberal bir yapıya evrilmesi gibi, sosyal tabanı da demokrasiyi reddeden ve sistemi kökten eleştiren bir tepkisellikten, sistemle uyuşma içinde olan, uzlaşma ve hoşgörüyü arzulayan bir noktaya gelmiştir. İslami hakların demokratik haklar olarak ortaya konması ve mücadelenin demokratik ve yasal platforma taşınması da partinin önemli etkilerinden birisidir.

Yürüttüğü kimlik siyaseti ona hem bir üstünlük ve farklılık vermiş, hem de çatışmacı boyutuyla hareket alanını daraltmıştır. Bir diğer sıkıntısı manevi motivasyon ve dini bağlılığın çok önemli olduğu cemaat ağırlıklı yapılanmadan kitle partisine geçerken mistik büyüsünü ve kutsallık halesini yitirmesidir.

AK Parti, Milli Görüş hareketinin uzantısı şeklinde daha yenilikçi bir parti olmak yerine, farklı bir kulvara oturan yepyeni bir siyasal hareket kimliğini tercih etmiştir. Bu farklılık kendini seçilen siyaset tarzı, söylem ve örgütlenme yapısıyla ortaya koymaya başlamıştır. Ergin'e⁶⁰ göre AK Parti, 28 Şubat'm da etkisiyle Türkiye'deki "siyasal İslam"ın evriminde önemli bir kırılmayı oluşturmaktadır.

Partinin yönetici kadrosundaki kişiler ortaya koyulan siyasi söylem ve projelerle daha önceki siyasal çizgilerden farklı bir kulvarda hareket ettiklerini belirtmektedir. Genel Başkan Erdoğan'ın genel kongre dahil partinin önemli günlerinde yaptığı konuşmalar, bu değişimin yönetici elitin zi-

hin dünyasında yaşanmaya başladığını göstermektedir. Parti yöneticilerinde hem aktörler düzeyinde bir açılım, hem de zihin düzeyinde farklılaşma görülmektedir. DYP, MHP ve ANAP gibi farklı partilerden gelerek AK Parti yönetiminde veya hükümetinde görev alan kişiler bu açılıma örnek teşkil etmektedir. Milli Görüş çizgisinden gelen siyasetçilerin değişimleri ise irade beyanıyla ve hükümet uygulamalarındaki farklılıkla kendini göstermektedir. Tabii ki değişimin bir süreç olması orta vadede siyasi tablonun daha rahat okunmasını sağlayacaktır. AK Parti'nin farklılığı üzerinde duranlar genel olarak farklı siyasal görüşlerden gelen kişilere değil, Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere Milli Görüş geleneğinden gelen aktörlerin siyasal anlayışlarındaki değişime bakarak değerlendirme yapmaktadır. Bu noktada değişimin aktörleri değil niteliği ön plana çıkmaktadır.

Buna karşılık parti yönetiminin siyasal geçmişi nedeniyle İslamcılıkla bağını kesemeyeceğini ileri sürenler de bulunmaktadır. Sarıbay'a⁶¹ göre "İçinden geldiği gelenek ve çekirdek kurucu kadronun kültürel-ideolojik arka planı dikkate alınırsa, AKP'ye en uygun politik kimlik 'İslamcı' parti kimliğidir ama bu, gene de çok dar bir kalıp içine sıkıştırılmış tanım olmaya mahkumdur. Çünkü, MNP-MSP-RP-FP çizgisi esas alındığında birçok 'İslami' denebilecek değer, bugünkü AKP tarafından geri plana itilmiştir." Bu tür yorumlar AK Partili siyasal aktörlerin bugünkü tavır ve söylemleri yerine geçmişlerine bakarak yapılmaktadır. Muhafazakâr bir parti olarak AK Parti'nin dini değerleri arka plana attığından değil, toplumsallığa bu değerleri de içerecek şekilde önem vererek yeni bir siyaset tarzı geliştirdiğinden söz edilebilir.

Bununla birlikte AK Parti hükümetinin ilk bir yılındaki icraatları İslamcılıkla ilişkilendirilemeyecek bir görünüm arz etmektedir. Geleneksel Milli Görüş çizgisinin uygulamalarının önemli bir bölümünü tekrarlama-dığı, Refahyol dönemindeki hatalardan uzak durduğu da ortadadır.⁶² AK Parti, kendisine, şablon olarak Refahyol döneminin çatışmacı refleksleriyle karşılık verilmesini haklı kılacak bir çizgide durmamaktadır.⁶³

O'Sullivan, AK Parti hükümetinin ortaya koyduğu icraatların cumhuriyetin temel paradigmasıyla örtüştüğünü belirtir: "Adalet ve Kalkınma Partisi, kamu yaşamında Müslümanların inanç ve ifade özgürlüklerine izin verilmesi için ılımlı reformlar için çalışıyor. Laik demokrasiye karşı radikal

bir tehdit olmadığını, sosyal muhafazakâr bir parti olduğunu gösterdi. Aslında, parti daha da ileri gitti ve bir Avrupa gücü olarak Türkiye'nin Kemaalist rüyasını sağlamlaştıracak şekilde Avrupa Birliği'nin üyelik için talep ettiği demokratik reformları yerine getirerek Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunu güçlü bir biçimde onayladı.”⁶⁴

AK Parti'nin kalkınma ve demokratikleşmenin önemli bir aracı olarak gördüğü Avrupa Birliği üyeliğini desteklemesi cumhuriyetin temel paradigmasıyla örtüşmektedir, ama bunu devletçi bir anlayışla buluşma değil, özgürlükçü bir düzenin gerektirdiği ortama ulaşma çabası olarak görmek gerekir.

Siyasal İslam çizgisindeki partiler Türkiye'yi AK Parti gibi dünya sistemiyle entegrasyonu sağlamış, Avrupa Birliği üyesi, yüzü Batı'ya dönük bir ülke olarak konumlandırmamaktaydı. Serbest piyasa ekonomisini kabbullenen, sistemin laik karakterini ve demokratik yapısını savunan AK Parti ekonomiden siyasete kadar farklı bir kulvardadır.

3 Kasım seçimlerinde toplumun değişik kesimlerinden insanların oy vermiş olması, parti seçmen kitlesinin Milli Görüşçü tabanıyla sınırlı kalmadığını, tek ve homojen bir kitle üzerinde odaklanmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle 28 Mart yerel seçimleri de yine AK Parti'nin tam bir kitle partisi olduğunu göstermektedir.

Bir siyasal hareketin dönüşümünü gösteren en önemli unsur, üyelerinden mahalle temsilcilerine, il ve ilçe başkanlarından yönetim kurulu üyelerine kadar maddi şahsiyetini oluşturan teşkilatın bu dönüşüm sürecini yaşayıp yaşamadığıdır. Parti teşkilatına yansımayan bir değişimin kalıcı olması da, sahici olması da mümkün değildir. AK Parti teşkilatının önemli oranda partinin temel siyasal parametrelerini paylaştığı, politikalarını desteklediği, kırmızı çizgilerini önemsendiği görülmektedir. Yapılan kamuoyu araştırmaları da bu desteğin partinin vizyonu ve misyonunu paylaşmak anlamına geldiğini ortaya koymaktadır.

Siyasi profil sorgulamasında AK Partililer kendilerini sırasıyla “muhafazakâr demokrat,” “milliyetçi muhafazakâr,” “sosyal demokrat” ve “İslamcı” şeklinde tanımlamaktadır. “İslamcı” tanımını kullananlar tüm araştırmalarda %5 ile %10 arasında değişmektedir. Bu oranın siyasal İslam çizgisindeki partilerde %85 civarında olduğunu hatırlamak gerekir; bu, sosyal

demokrat partilerde seçmenin %15'e yakının kendini "sosyalist" olarak nitelendirmesi gibi bir durumdur; yani partinin ana gövdesi kendini muhafazakâr bir çizgide konumlandırmaktadır.

AK Parti'nin siyasal İslamcı bir parti sayılıp sayılmadığı elbette sadece kendini nasıl tanımladığıyla değerlendirilemez; yeni konumunun nasıl algılandığı da bu dönüşümü anlamak açısından önemlidir. Ahmet İnsel'e⁶⁵ göre AK Parti daha sahici bir liberal-muhafazakâr Türkiye orta sınıfı partisi görünümünü vermektedir.

Sevindi'ye⁶⁶ göre AK Parti değişimi, reformculuğu, Batı kriterlerine uygun modernizasyonun bayraktarlığını üstlenmekte ve "ulusalcılar"ın muhafaza etmeye çalıştığı değerleri değil, AB yolunda modernleşme çizgisini temsil etmektedir. Can ise AK Parti'nin 12 Eylül sonrası oluşan depolitizasyona bir cevap olduğunu, bunu yaparken de Milli Görüş hareketiyle hesaplaştığını belirtir: "İdeolojilerden kaçan Türk siyaseti, 12 Eylül askeri darbesi ve soğuk savaşın sona ermesiyle siyasal içeriğini hepten kaybetti. Keskin ideolojik kampaşmalardan kaçarken, içeriksiz, duruşsuz, tavırsız, ilkesiz ve kimliksiz bir politik anlayışa teslim oldu İşte AK Parti böylesi bir konjonktürde, bir yandan geçmişindeki Milli Görüşçü keskin İslamcı ideoloji ile hesaplaştı, diğer yandan içerikli, duruşlu, tavırlı, ilkeli ve kimlikli bir politik anlayışı yeniden üretmenin yollarını aradı."⁶⁷

Mete de AK Parti'nin dönüşümünü bu hesaplaşmaya bağlar: "Çok açık artık; siyasi İslamcılık geriliyor. Bunun aynı kökenden gelme bir iktidar zamanında hızlanması da hoş. Laik direncin, hatta laik yobazlığın caydırıcılığı bu gerilemede büyük etken, ama iş şimdi artık gönüllü dönüşüm rengine de büründü. Adalet ve Kalkınma Partisi, kurulurken doğrudan hedef seçmediği halde, tarihe 'siyasi İslamcılığı bitiren' kadro olarak geçmeye aday. Gücü de, zaafı da burada."⁶⁸ Mete'ye göre AK Parti'nin varlık sebeplerinden biri, siyasal İslamcılığı tasfiye etmektir; oysa AK Parti siyasal İslamı tasfiye etmek değil, siyasal İslam olarak konumlanmamak amacıyla hareket eden bir parti görünümündedir. Siyasal İslamı temsil etmemekle, siyasal İslamı temsil eden partilerin siyasette olmaması gerektiğini düşünmek farklı şeylerdir. Bir parti din-siyaset algısı veya gelişen şartlar sebebiyle bu tür bir parti olmayı seçebilir, bu tercih siyasette kesinlikle bu tür par-

tiler olmaması gerektiğini düşünmek anlamını taşımaz. AK Parti'nin muhafazakâr bir parti olmayı seçmesi, başka partilerin kendilerini siyasal İslamcı olarak konumlandırmasına karşı çıkması demek de değildir; kendini Milli Görüş çizgisinin devamı olarak adlandıran partilerin olduğu bir ortamda AK Parti'nin yeni bir siyasal çizgi belirlemesi siyasal İslamcılığı tasfiye etmek olarak da adlandırılmaz. Bu durum partinin Milli Görüş çizgisinin bir devamı olarak köklü bir dönüşüm yaşaması halinde söz konusu olabilirdi. Yeni bir partinin başka bir siyasal hareketi tasfiyesi ancak bu partilerin halkın beğenisini toplayamayarak demokratik yarıştan kopmalarıyla mümkündür. Siyasal İslamın tek bir tarihi tecrübeye indirgenmesi de diğer bir yanılgıdır. Ancak pratik duruma bakıldığında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin oylarını artırması ve Saadet Partisi'nin Refah Partisi'nin oy oranının çok gerisinde kalması, sonuç itibarıyla Mete'nin görüşlerini de bir açıdan doğru çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, Refah/Fazilet Partisi geleneğinin ayrışmasıyla ortaya çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi bugünkü konumu ve söylemiyle siyasal İslam kategorisinde değerlendirilemez. Kendini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan, Refah çizgisinin Milli Görüş ve adil düzen kavramlarıyla güttüğü örtülü İslamcılıktan uzak duran, bu geleneğin temel konulardaki tercihlerinden tamamen farklılaşan AK Parti henüz evrimi tamamlanmayan ve neticesi de sadece kendi iradesiyle şekillenmeyecek olan bir dönüşüm yaşamaktadır. İslamcı bir hareketin siyaset düzleminde devam ettirilmeyeceği kanaatiyle kendini merkez sağa çekmeye çalışmasının en önemli sebebi, Türkiye'nin reel politığıdır. Bu reel politik sadece devletin refleksleri ve hassasiyetlerinden değil, halkın talep ve beklentilerinden de kaynaklanmaktadır. DP, AP ve ANAP'la tezahür eden ve 3 Kasım'da AK Parti'yi iktidara taşıyan halk iradesinin İslamcı bir haykırış olmadığı çok açıktır. Partiyeye İslamcı kesimlerin önemli bir destek verdiği doğru olmakla birlikte, bu süreçte İslamcılığın siyasal beklentilerinin değil, genel anlamda bir maneviyat ve ahlak arayışı, kimlik ve özgürlük beklentisi, refah ve adalet talebi gibi birçok etkenin konjonktürel olarak ön plana çıktığı vurgulanabilir.

AK Parti'nin zaferini yerelliğin, İslamcılığın veya geleneğin zaferi gibi yorumlamak doğru olmayacaktır. Toplumun küçümsenmeyecek bir

kesimi geleneği dışlamayan bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim istemektedir. AB, değişim ve özgürlük temalarını işleyen AK Parti'nin çok farklı kesimlerden oy alabilmesi bu beklentinin bir sonucudur. AK Parti'nin bu çerçevede oy aldığı farklı toplumsal kesimlerden hiçbirini diğerine göre daha önemli veya önemsiz görmek gibi bir eğilim taşımadığı söylenebilir. Yine bu kesimlerin sorunları da aciliyetleri ve önemleri oranında siyasetin konusu yapılmaktadır. Bu zafer, yerelden ve gelenekten gelen, halkın değerlerini siyasete taşıyacağı düşünülen karizmatik bir lidere verilen desteğin sonucu olarak da görülebilir.

Siyasal İslamın bittiği tezini savunan Fransız düşünür Oliver Roy da AK Parti'nin Avrupa'daki muhafazakâr partilere benzer bir çizgiye geldiğini vurgulamaktadır: "AKP, İslamın demokratikleşmesini temsil etmektedir ve bu noktada Avrupa'daki Hristiyan demokratlarla aynı konumdadır. Sayın Erdoğan ile Almanya'da Bavyera Başbakanı Wolfgang Stoiber'i kıyaslayın. İkisinin birçok ortak yönü var. İkisi de muhafazakâr, serbest piyasa ekonomisini, teknolojiyi savunuyor. Dinle devletin birbirinden ayrı tutulmasını istiyorlar, ancak Sayın Stoiber okullarda haç simgesinin kalmasını savunuyor, Sayın Erdoğan da başörtüsüne okullarda izin verilmesini arzuluyor. Biri Müslüman, diğeri Hristiyan, ancak birbirlerine çok yakınlardır."⁶⁹

AK Parti hem devlet erkinin kabulleri, hem milletin beklentileri sebebiyle kendine daha makul bir rota çizmeye çalışmaktadır. Marjinal ve kutuplaştırıcı kimlik siyasetini eleştirme ve kuşatıcı bir söylem üretme çabası kimi çevrelerden eleştiri de almaktadır. Belli bir toplumsal kesim üzerinde yoğunlaşarak bazı sorunları gündeme getirmek yerine ülkede genel bir düzelmeye bu sorunların aşılmasına çalışılması, bu sorunların vurgulanmaması şeklinde anlaşılabilir. Kürt sorununa, başörtüsüne veya Alevilerin bir kısım sorunlarına özel olarak atıf yapmak yerine, bunların genel demokratikleşme perspektifi içinde çözülmek istenmesi, bu konuların ihmal edildiği gibi anlaşılabilir. Oysa bunlardan birinin bayraklaştıran parti görünümüyle sorunları çözmenin imkânsızlığı da tarihi tecrübeyle sabittir. Bu yüzden AK Parti'nin hem genel siyaset anlayışı ve ilkeleri, hem de Türkiye şartları açısından yeni bir tarz izlediği iddia edilebilir.

AK Parti'nin bir yandan demokrasi, laiklik ve modernlik gibi kavramlarla muhafazakârlık kelimesiyle vurguladığı maneviyatçılığı nasıl üretebileceği, diğer yandan devlet kurumları, iktidar seçkinleri ve nüfuzlu çevrelerle nasıl ilişkiler geliştireceği gibi iki önemli husus, iktidarda başlayacak dönüşüm sürecinin en belirleyici faktörü olacaktır.

NOTLAR

- 1 Joseph Frankel, *International Politics-Conflict and Harmony*, İngiltere: Penquin Books, 1973, s. 105.
- 2 E.J. Dionne, *Why Americans Hate Politics*, New York: Simon and Schuster, 1991, s. 58.
- 3 Mümtaz'er Türköne, "Devrimci Muhafazakârlık," *Zaman*, 15 Ocak 2004.
- 4 Nazım İrem, "Türk Muhafazakârlığı Üzerine Bazı Gözlemler," *Karizma*, İstanbul: Ocak-Mart 2004, sayı 7, 9.
- 5 Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık, 1994, s. 18.
- 6 Bilgin, *age*.
- 7 Ahmet Çiğdem, "Sunuş," *Muhafazakârlık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 13-15.
- 8 John O'Sullivan, "Türkiye Demokrasi İçin İyi Bir Model," *Zaman*, 13 Kasım 2003.
- 9 O'Sullivan, *agm*.
- 10 H. Bahadır Türk, "İdeoloji," *Siyaset* (ed. Mümtaz'er Türköne), İstanbul: Lotus, 2003, s. 106-145.
- 11 Robert Heineman, "ABD'de Muhafazakârlık: 1976'dan Günümüze," *Karizma* (çev. Çağatay Demir), İstanbul: Ocak-Mart 2004, sayı 7, s. 63.
- 12 Erik Jan Zürcher, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık," *Muhafazakârlık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 40-53.
- 13 Yalçın Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 16.
- 14 Etyen Mahçupyan, "Muhafazakârlık Bir Tür Merkez mi?", *Zaman*, 25 Ağustos 2003.
- 15 Eyüp Can, "AK Parti Neyi Muhafaza Ediyor?", *Zaman*, 27 Ağustos 2003.
- 16 O'Sullivan, *agm*.
- 17 Eyüp Can, "Muhafazakârlık Bir Hastalık mıdır?", *Zaman*, 20 Ağustos 2003.
- 18 Hasan Kirmanoğlu, "AKP, Muhafazakâr Demokratlık ve AB," *Radikal*, 1 Şubat 2004.
- 19 Atilla Yayla, "Muhafazakâr Demokrasi ve Muhafazakâr Demokratlar," http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/Yayla/ay_muhafazakâr%20demokrasi.htm (5 Şubat 2004).
- 20 Ali Bayramoğlu, "Hem Muhafazakâr, Hem Demokrat Olunur mu?", *Yeni Şafak*, 13 Ocak 2004.
- 21 Bayramoğlu, *agm*.
- 22 Yayla, *agm*.
- 23 Türköne, *agm*.
- 24 Ömer Çaha, "Muhafazakâr Demokrasi, Liberal Demokrasi'nin Kardeşidir," *Zaman*, 31 Ağustos 2003.

- 25 Yayla, agm.
- 26 Etyen Mahçupyan, "Muhafazakâr Özeleştirir," *Zaman*, 22 Ağustos 2003.
- 27 Çaha, agm.
- 28 Hasan Kösebalaban, "Hapsedilen Muhafazakârlık," *Zaman*, 15 Ocak 2004.
- 29 Bayramoğlu, agm.
- 30 Etyen Mahçupyan, "Demokratik Muhafazakârlık ve Demokratlık," *Zaman*, 24 Ağustos 2003.
- 31 Mahçupyan, agm.
- 32 Mücahit Bilici, "Muhafazakârlık Neyi Muhafaza Ediyor?," *Karizma*, İstanbul: Ocak-Mart 2004, sayı 7, s. 60.
- 33 Mahçupyan, agm.
- 34 Ahmet Taner Kışlalı, *Cumhuriyet*, 23.11.1997.
- 35 Ahmet Yıldız, "Muhafazakârlığın Yerleştirilmesi ya da AKP'nin 'Yeni Muhafazakâr Demokratiği'," *Karizma*, İstanbul: Ocak-Mart 2004, sayı 7, s. 54.
- 36 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1998, s. 58.
- 37 Yıldız, *age*, s. 54.
- 38 Ahmet Taşgetiren, "At Üstünde Durmak," *Yeni Şafak*, 16 Ağustos 2003.
- 39 Yıldız, *age*, s. 55.
- 40 Etyen Mahçupyan, "Uyumlu Muhafazakâr Demokrasi," *Zaman*, 9 Şubat 2004.
- 41 Mahçupyan, agm.
- 42 Ali Bulaç, "Muhafazakârlığın Referansları," *Zaman*, 23 Ağustos 2003.
- 43 Etyen Mahçupyan, "Muhafazakâr Demokrasi: Bir Köprü," *Zaman*, 4 Şubat 2004.
- 44 Türköne, agm.
- 45 Hakan Yavuz, "Türk Muhafazakârlığı, Modern ve Müslüman," *Zaman*, 10 Ocak 2004.
- 46 İrem, *age*, s. 16.
- 47 Şükrü Argın, "Nurettin Topçu'nun Ümitsiz İhya Arzusu ya da Siyasetin Taşrasında Taşranın Siyasetini Tahayyül Etmek," *Muhafazakârlık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 474.
- 48 Anthony Giddens, *Sağ ve Solun Ötesinde-Radikal Politikaların Geleceği*, çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- 49 Giddens, *age*, s. 10.
- 50 Giddens, *age*, s. 4.
- 51 E. Fuat Keyman, "AKP ve Muhafazakâr Demokrasi," *Radikal*, 25 Ocak 2004.
- 52 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: 1986, s. 48.
- 53 Ali Bulaç, *Nuh'un Gemisine Binmek*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1992, s. 83.
- 54 İhsan Eliaçık, *Adalet Devleti-Ortak İyinin İktidar*, İstanbul: Bakış Yayınları, 2003, s. 498.
- 55 Eliaçık, agm.
- 56 Yalçın Akdoğan, "Din ve Siyasetin Problemleri Birlikteliği," *Yeni Şafak*, 19 Ocak 2004.
- 57 Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı*, İstanbul: İSAM, 1995.
- 58 Ali Bulaç, *İslam ve Demokrasi*, İstanbul: İz Yayınları, 1995.
- 59 Yalçın Akdoğan, *Siyasal İslam-Refaah Partisi'nin Anatomisi*, İstanbul: Şehir Yayınları, 2000.

- 60 Sedat Ergin, "AKP'nin İkinci Yıldönümünde," *Hürriyet*, 19 Ağustos 2003.
- 61 Ali Yaşar Sarıbay, "AKP'nin Politik Kimliği ve Gidişatı," *Zaman*, 11 Ekim 2003.
- 62 Ergin, agm.
- 63 Ergin, agm.
- 64 O'Sullivan, agm.
- 65 Ahmet Insel, "AKP'nin Karşısındaki Türk Solu," *Radikal*, 24 Ağustos 2003.
- 66 Nevval Sevindi, "AKP Muhafazakâr mı?", *Zaman*, 2 Eylül 2003.
- 67 Eyüp Can, "AK Parti Neyi Muhafaza Ediyor?", *Zaman*, 27 Ağustos 2003.
- 68 Ömer Lütfi Mete, "Ak Görev: Siyasi İslamcılığı Tasfiye," *Sabah*, 11 Ağustos 2003..

HIRİSTİYAN DEMOKRASİ VE AKP, BENZERLİKLER VE ZITLIKLAR

Adalet ve Kalkınma Partisi liderleri, 2001'deki kuruluşundan bu yana ısrarla, partilerinin dine dayalı olmayıp kesinlikle bir "muhafazakâr demokrat parti" olduğunu iddia etmektedir.

2002 Kasım'ında iktidara geldikten kısa bir süre sonra kendisiyle yapılan bir röportajda parti lideri Recep Tayip Erdoğan şöyle demişti: "Bazı insanlar farklı şekilde düşünebilirler. Onlar belki de Avrupa'daki Hıristiyan demokrat parti örneklerine bakıyorlar. Bu onların görüşü, onların gerçeğidir. Biz buna katılmıyoruz."¹ Erdoğan, AKP'nin kurulmasından kısa bir süre önce de, İslam'ın partileri için bir "referans noktası" bile olmayacağını açıklamıştı, oysa önceleri kendi siyasi inançlarını açıklamak için tam da bu ifadeyi kullanıyordu.²

Erdoğan, Ocak 2004 tarihli bir açıklamasında partisinin çoğulculuk ve hoşgörüü birleştiren bir "muhafazakâr demokrasi"yi desteklediğini söyleyerek bu iddiasını geliştirmiştir: "Toplumsal bir değer olarak dine önem veriyor olsak da, siyaseti dine göre yürütmenin ya da dini kullanarak idareyi ideolojik olarak dönüştürmeye teşebbüs etmenin doğru olduğunu düşünmüyoruz... Din mukaddes ve müsterek bir değerdir... Bölücülüğe sebep olabilecek siyasi partizanlığın bir unsuru haline getirilmemelidir."³ Erdoğan'ın bu ihtiyatı belki de, partisini "İslami" olarak nitelendirmesinin partisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasına sebep olabileceği gerçeğine dayanıyordu – Anayasa'ya ve Siyasi Partiler Yasası'na uygun olan Refah ve Fazilet partileri örneklerinde olduğu gibi.

Partinin lideri tarafından yapılan tanım herkes tarafından kabul görmedi. Örneğin yabancı gözlemcilerden Graham E. Fuller AKP'den şu şekilde bahseder: "Dini köklerini afişe etmemek konusunda çok ihtiyatlı ve dikkatli olmasına rağmen... açıkça dini bir partidir."⁴ Ekseriyetle, liberal demokratik değerlere sahip olmakla birlikte, İslami inançlardan beslenmesi sebebiyle AKP'nin bir Hıristiyan Demokrat Parti'nin Müslüman eşdege-

ri olarak değ erlendirilebileceği iddia edilmektedir. İ lamcı yazar Ali Bulaç'ın AKP'nin 2002 seçiminde elde ettiği zaferin ardından ifade ettiği gibi, parti kurmaylarının beyanlarıyla parti tabanının partiye bağlılık nedenleri arasında bir kopukluk vardır. Bulaç'ın iddiası, tabanın, açıkça İ lamcı bir programı reddettiği halde "Müslüman demokrat" bir partiye hâlâ kitle desteği verdiği şeklindedir.⁵

AKP ile Hristiyan demokrasi arasındaki bağı vurgulayan bir diğer olgu da partinin, Avrupa Parlamentosu'ndaki bağlıca Hristiyan demokrat partileri birleştiren Avrupa Halk Partisi'ne dahil olmak için ba vurmu  olmasıdır. Ancak çelişkiye bakınız ki, Avrupa'daki – zellikle Almanya'daki– Hristiyan demokrat partiler Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma taleplerine "kültürel" nedenlerle karşı koydu; yapılan müracaat  u ana kadar kabul edilmedi, fakat Alman Hristiyan demokratlar AKP ile köprü kurmak konusunda çaba sarf etti.⁶

Bu bölümde anlatılmak istenen, her ne kadar parti kurmayları bu şekilde tanımlanmayı reddetse de, ki buna da hakları vardır, AKP ile Batı Avrupa'daki klasik Hristiyan demokrat partiler arasında, böyle bir araştırmayı yapmaya değecek düzeyde, zıtlıklar kadar benzerlikler de olduğudur. İlk iki kısımda Fransa, Almanya ve İtalya'daki üç örnek partinin tarih, kimlik, ideoloji ve politikalarıyla tabanlarının yapısı ele alınacaktır. Bunları izleyen iki kısımda ise projektör AKP'nin üzerine çevrilecek, partinin ideolojisi, politikaları ve toplumsal temelleri bu karşılaştırmalı  er eve içinde değerlendirilecektir.

AVRUPA HİRİSTİYAN DEMOKRASİSİ: KISA BİR TARİHÇE

Kökleri 19. yüzyıla kadar uzanıyor olsa da, Batı Avrupa'daki Hristiyan demokrasi aslında İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen arınma ve yeniden inşa döneminin çocuğudur. İngiltere, İ skandinavya ve 1970'lere kadar faşist yönetim altında bulunan İber Yarımadası dışında birçok ülkede hızla önemli bir rol üstlendi. 1948 yılı itibariyle Hristiyan demokrat partiler Avusturya, Belçika, Fransa, İtalya ve Hollanda'da⁷ tümüyle veya kısmen egemen konuma geldi. 1949'da kurulan Almanya Federal Cumhuriyeti de bu örnekleri izledi. Ardından Hristiyan demokrasinin ilkeleri Latin Ame-

rika ile –Doğu Avrupa’da komünizm sona erdikten sonra– Polonya, Romanya, Macaristan, Slovakya ve Litvanya’ya yayıldı.⁸

Farklı dönemlerde ve farklı ülkelerdeki çok sayıda benzer partiyi incelemek ve değerlendirmek bu metnin sınırlarını aşacağından, bunun yerine “klasik” Hristiyan demokrat partiler olarak tanımlanabilecek, bugünün Türkiye’si ile yaklaşık aynı büyüklükteki ülkelerde faaliyet gösteren şu üç parti üzerine yoğunlaşılacaktır: Fransız Cumhuriyetçi Halk Hareketi (Mouvement républicain populaire veya MRP), Alman Hristiyan Demokrat Birliği (CDU-CSU) ve İtalyan Hristiyan Demokrat Partisi (Democrazia Cristiana veya DC).

Savaş sonunda üç ülkedeki merkez sağ ve muhafazakâr güçler temelde benzer bir tehditle karşı karşıya kaldı. Avrupa’nın savaş öncesindeki muhafazakâr partileri, faşizmin veya Nazilerin iktidara gelmesinde oynadıkları rol, ya da Fransa örneğinde olduğu gibi Nazi işgalcilerle işbirliği yapmaları dolayısıyla gözden düştüler. Çoğu ülkede komünistler faşizme karşı direnişe öncülük ettiler; Fransa ve İtalya örneklerinde komünistlerin iktidarı ele geçirme ihtimali ortaya çıktı. (Almanya’da, komünizm daha çok bir dış tehlike olarak görüldüğü için tehdit tamamen farklıydı.) Demokrat sosyalistler de itibar kaybına uğramış olan sağ ve merkezsağdan daha güçlü bir konuma sahip görünüyordu. Etkin bir alternatif arayışında, Hristiyanlık, özellikle de Katolik versiyonu, çok önemli bir rol oynadı. Gabriel Almond’un ifade ettiği gibi, “Savaş sonrası Avrupa’daki kaosta, [Katolik] Kilise komünist olmayan ve Nazi olmayan tek kurum olarak öne çıktı.”⁹ Vatikan’ın, savaştan önce Katoliklikte egemen olan demokrasi güvensizliğini, 1944’te terk etmesi ve Papa XII. Pius’un kilise düşüncesine en yakın olarak nitelendirdiği demokratik yönetim şeklini, “doğal” siyasi yapı olarak onaylaması bu durumu kolaylaştırmıştı.¹⁰ Ancak Vatikan’ın, İspanya, Portekiz ve Latin Amerika’nın bazı bölgelerinde faşist ve otoriter rejimleri desteklemeyi sürdürmesi bu tutum değişikliğinin inandırıcılığını sekteye uğratıyordu. Bununla birlikte, dinine bağlı Katoliklere, mümkün olan yerlerde liberal demokrat siyasi hareketler içinde aktif bir rol oynamak için yeşil ışık yakılmıştı. Fransa, Almanya ve İtalya’daki Hristiyan demokratlar, bir yandan geleneksel değerleri yansıtırken, diğer yandan kendilerini yeni bir demokratik çağın habercileri olarak sunabiliyordu.

Her ne kadar burada ele alınan üç siyasi parti benzer koşullarda doğmuş olsa da, zaman içinde bu partilerin yönelimleri birbirinden epey uzaklaşmıştır. Fransa'da 1944 Kasım'ında Maurice Schumann başkanlığında kurulan MRP ertesi yılın Ekim ayında Charles de Gaulle başkanlığındaki geçici hükümette yer almış, izleyen Ocak ayında general istifa ettikten sonra da hükümette kalmış ve nihayet 1946 Haziran'ında ikinci Kurucu Meclis seçiminde oyların %28,2'sini alarak Fransa'nın en büyük partisi haline gelmişti. Fakat de Gaulle ile olan ilişkisi partinin en büyük açmazı haline geldi; nitekim 1946'da, önerilen Dördüncü Cumhuriyet anayasasına karşı çıkması üzerine generalle bağlar koparıldı. Taraftarlarının çoğu sıkı Katolik olduğu gibi de Gaulle destekçileri de olan MRP, 1947'de general bağımsız bir parti olarak Fransız Halk Birliği'ni (Rassemblement du peuple français-RPF) kurduğunda seçmen tabanının büyük bir kısmını yitirdi. 1958'de de Gaulle tekrar iktidara gelince MRP kendini onun sadık bir mütefiki olarak sunduysa da, 1962'de yollar tekrar ayrıldı ve sonraki seçimlerde parti neredeyse tamamen siyaset sahnesinden silindi; 1965'te Demokrat Merkez'i (*Centre démocrate*) oluşturmak üzere benzer düşüncelere sahip politikacılarla birleşinceye kadar da epey sendeledi. Bundan dolayı, Hristiyan demokrat ilkelerin geliştirilmesinde Fransız düşünürler önemli rol oynamış olmasına rağmen, incelediğimiz üç parti içinde en kısa ömürlüsü ve en marjinali MRP oldu."

Yaklaşık altmış yıl boyunca Almanya'daki merkez sağın en güçlü partisi olan CDU-CSU, MRP ile şiddetli bir tezat oluşturur. Batı Almanya'nın işgal altındaki farklı bölgelerinden gelen liderleriyle ilk milli kongresini Aralık 1945'te yapan CDU, Bavyera'da bağımsız bir parti olarak kurulan ve bugüne kadar varlığını devam ettiren Hristiyan Sosyal Birliği'yle (CSU) 1947 Şubat'ında bir "çalışma ortaklığı" oluşturdu.¹² CDU ve CSU resmi anlamda bağımsız örgütler olsa da, ulusal düzeyde, meclis (*Bundestag*) içinde tek bir grup oluşturarak ve ulusal seçimlerde ortak seçim kampanyaları yürüterek tek bir parti gibi hareket etti. CDU-CSU, Konrad Adenauer (1963'e kadar) ile Ludwig Erhard'ın liderliği altında, 1949 ile 1966 yılları arasında, küçük merkez partilerle koalisyon içinde, Almanya'nın 1950'ler ve 60'larda yaşadığı ekonomik canlanma boyunca iktidarı elinde

tuttu. Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ile kısa süren bir “büyük koalisyon”dan sonra 1969’da ilk defa olarak muhalefet sıralarına oturan CDU-CSU, 1982-1998 arasında Helmut Kohl başkanlığında tekrar iktidara geldi. Muhalefette yer aldığı altı yıllık sürenin sonunda seçmen desteğini tekrar kazanmış olan CDU-CSU, 2006 genel seçimlerinde tekrar iktidara dönebileceğinin sinyallerini veriyor.¹³ 1945-1993 yılları arasında İtalyan’da hükümet ettikten sonra, 1990’ların başlarında İtalyan siyasi sistemindeki genel erimeye kapılan Hristiyan Demokrat Partisi’nin MRP ile CDU-CSU arasında bir yerlere denk düştüğü söylenebilir.¹⁴ 1945 Haziran’ında başbakan olan ilk lider Alcide de Gasperi’nin ardından, diğer antikomünist partilerin de desteğiyle, 1981’e kadar her İtalyan başbakanı DC üyesi idi. Sonraki dönemde de parti 1994’e kadar kurulan her hükümetin parçası olmaya devam etti. Diğer taraftan 1950’lerdeki tepe noktasının ardından devamlı olarak düşüş gösteren DC, De Gasperi’nin 1954’teki ölümüyle en etkili liderini kaybetmiş oldu ve 1959 itibariyle hizipçi bir azınlık grubun kontrolü altına girdi. Partinin bu durumu, “Sürekli iktidar, sürekli yozlaştırır” şeklindeki özdeyişin doğruluğunu ispatlıyor gibiydi.¹⁵

1990’ların başlarında İtalyan siyasetinin içine girdiği bu geniş yolsuzluk ağı DC ile sınırlı değildi, zira ilk olarak Milano’da Sosyalist Parti içinde patlak vermişti. “Rüşvet şehri” (*Bribesville*) tanımı Milano ve ardından bütün İtalya için kullanılır hale gelmişti. Yedi kez başbakanlığa gelen ve Hristiyan demokrat iktidarının yeniden doğuşunun timsali olarak görülen Giulio Andreotti, 1993’te mafyayla işbirliği yapmakla suçlandı, fakat suçlu bulunmadı. Ocak 1994’te bölünen DC’nin bir parçası “Hristiyan Demokrat Merkez” adıyla yeni bir grup oluşturdu. Bugünlerde bu parti “Hristiyan Demokratlar Birliği” olarak yeniden ortaya çıktıysa da İtalyan Hristiyan demokrasisinin uzun süre elinde tuttuğu iktidarı kaybettiğini söylemek mümkündür.¹⁶

HİRİSTİYAN DEMOKRASİ: KİMLİK, İDEOLOJİ VE DESTEK YAPILARI

Hristiyan demokrasi hakkında sık tekrarlanan cümlelerden biri, ideolojisinin tanımlanmasının çok zor olduğu şeklindedir; hatta bazen bunlar için “tüm eğilimleri temsil eden partiler” ifadesi kullanılır.¹⁷ Bu an-

layışı farklı kılan en temel özellik, –her ne kadar MRP örneğinde bu çağrı duyulmasa da– tüm dinine bağlı Hıristiyanları kendisine destek olmaya davet etmesidir.¹⁸ Hem MRP hem de CDU, Katolikler adına olduğu kadar Protestanlar adına da konuştuğunu iddia ettiler. CDU örneğinde, birçok idareci üyesi Protestan olduğu için –en dikkat çekici olanı, Federal Cumhuriyet’in ikinci şansölyesi Ludwig Erhard’dı– partinin iddiası bazı haklı nedenlere sahiptir. Eski Batı Almanya’da sözü edilen inançlar en azından sayı olarak neredeyse dengede olduğundan bu doğal bir eğilimdi.¹⁹ Bununla birlikte, Antony Trawick Bouscaren’in 1949 yılında dile getirdiği, Hıristiyan demokratların genellikle “mezhepsiz” ve “herhangi bir kiliseye bağlı olmaktan kaçınan” insanlar olduğu şeklindeki iddiasının desteklenmesi zordur.²⁰ Uygulamada, Hıristiyan demokrasiye destek Fransa ve İtalya’da neredeyse sadece, Almanya’da ise büyük ölçüde Katolik cemaatlerden geliyordu.²¹ Özellikle bu üç partide sadece Hıristiyanlığa değil, ağırlıklı olarak Katolikliğe yönelik bir aidiyet vurgusu söz konusuydu.

Savaş sonrası Avrupa siyasetine egemen olan en büyük tartışma, Hıristiyan demokrasinin sağ ile sol –özellikle de sermaye ile emek– arasındaki çekişmenin neresinde yer aldığıydı. Esas itibarıyla, kapitalizm ile devlet sosyalizmi arasında “üçüncü bir yol” aradıklarını iddia eden ve insanın manevi yapısını göz ardı ediyor olmaları gerekçesiyle her ikisinin de “materiyalizm”ini reddeden Hıristiyan demokrasi ile klasik kapitalizm yanlısı muhafazakârlık arasında bir ayrım yapılıyordu. Hıristiyan demokratlar sınıf çatışması yerine devlet, sanayi ve işgücü arasında bir müzakere öneriyordu.²² Savaş sonrası dönemin başlarında hem Fransa’daki hem de İtalya’daki Hıristiyan demokrat hükümetler büyük ölçekli kamulaştırmalarla ve Katolik –aslında komünizm karşıtı– işçi konfederasyonlarıyla bağlar kurmak yoluyla kısmen sosyalist gündemlere sahipti.²³ Almanya’da Katolik işçi hareketine denk düşen bir hareket yoktu,²⁴ fakat CDU-CSU, “tekellerin bağımsız kontrolü, serbest rekabete dayalı üretim ve herkes için sosyal adalet aracılığıyla kapitalizmin aşırılıklarını dizginleyecek” bir “sosyal piyasa ekonomisi”nin ilkelerini öneriyordu.²⁵

Zaman geçtikçe, Hıristiyan demokrasinin sosyal ve ekonomik politikadaki ayırt edici özellikleri azaldı. Almanya’da ve başka yerlerdeki

Hristiyan demokratlar 1980'lerde İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de gelişen "yeni sağ" doktrinlerden etkilenmemiş sayılmasına rağmen,²⁶ bu dönem itibariyle ılımlı muhafazakârlardan ayrılan yanlarının ne olduğunu söylemek zorlaştı. Fransa'da Katolik sendikacılık "sanayi işçileri için pek cazip olmayan bir orta sınıf hareketiydi".²⁷ İtalya'da DC sosyal adaletten çok, eski model hamilik siyasetinin bir aracı haline geldi. Benzer şekilde, Almanya'da CDU-CSU mezhep bağlarına bakmaksızın orta sınıf ve kırsal alanlardaki seçmenleri kuşattı.²⁸ Emiel Lamberts'in 1995'te vardığı sonuç şöyleydi: "Hristiyan demokrasi ... kendini Avrupa'daki muhafazakâr partilerden ayıran özelliklerini gittikçe kaybetmektedir."²⁹ Bu sürecin o zamandan beri yön değiştirdiğine dair açık bir kanıt da yoktur.

Bununla birlikte, siyasette tek bir alanda, her ne kadar bu alan Katolik hisleriyle alakasız olsa da, açık ve değişmeyen bir çizgi izlediler. Avrupa bütünleşmesi alanında, Adenauer, Schumann ve De Gasperi NATO'ya katılımı ve bugün Avrupa Birliği olan, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasını şiddetle savunmuşlardı. Her biri totaliter rejimler altında ve iki yıkıcı savaştan dolayı çok sıkıntı çekmiş olan bu isimler aşırı milliyetçiliği terk etmek, ulus devletinkinden önce bireysel refah ve haklara dayalı yeni bir düzeni benimsemek için her türlü gerekçeye sahipti.³⁰ Daha büyük Avrupa bütünleşmesi için alınan karar, Almanya'da CDU-CSU'nun olduğu kadar Fransa ve İtalya'da merkez sağın da felsefesinin önemli bir parçası olmaya devam etti.

Ahlaki ve kültürel meselelerdeki politikaları da Hristiyan demokrasinin ayırt edici bir özelliği idi. Eğitimde dinin rolü meselesi, tahmin edilebileceği gibi dini eğitimin devlet okullarınca karşılanması ve inanca dayalı örgütlenmeler (çoğu örnekte Katolik kilisesi) tarafından kurulan okulların devlet tarafından maddi olarak desteklenmesi ilkesini savunan Hristiyan demokratlar aracılığıyla birçok Avrupa ülkesinde uzun süre tartışma konusu olarak kaldı.³¹ İtalya'da, Katolik kilisesinin karşı çıktığı, boşanmanın serbest bırakılması meselesi, 1970'te bazı sınırlı koşullarda boşanmaya izin veren bir kanun kabul edildiğinde, önemli bir sorun haline geldi. 1974'te DC bu yasayı geri çekmek için bir referandum kampanyasını desteklediyse de seçmenlerin büyük çoğunluğu aksi yönde karar verdi. İtalya'da 1978 yılında kabul edilen ve belirli koşullar altında kürtaja izin veren kanun, daha

kısıtlayıcı bir kanunu savunan Hristiyan demokratlar tarafından itirazlarla karşılandı, fakat 1981’de yapılan bir diğer referandumda bu önerileri de reddedildi.³² Hristiyan demokratların ayırt edici bir iddiası, sağ ve sol klasik partilere muhalefetlerinin yansımaları olan , partilerinin “sınıfsız” olduğu söylemiydi. Bu aynı zamanda, özel bir sosyo-ekonomik kategoriye ait insanlara değil de dindar Hristiyanlara (esas olarak Katoliklere) seslenmelerinden ileri geliyordu. Kısa ömürlü ama etkili bir parti olan MRP de bu amaca ulaştı; seçmenleri arasında hiçbir toplumsal sınıf diğerine baskın veya diğerinden az değildi ve bütün sınıflardan insanlar az çok Fransa nüfusunda bulunan oranlarına göre temsil ediliyordu.³³

DC örneğinde, savaş sonrası İtalyası’nda sınıf, seçmen davranışının belirlenmesinde hiçbir zaman iyi bir gösterge olarak kabul edilmediği için, bu durumu değerlendirmek oldukça zordur. DC sınıflar arası bir parti olduğunu iddia edebilecek durumdaydı, fakat bu, seçmenlerinin İtalyan toplumunun bir aynası olduğuna gelmiyordu. Parti taşrada ve küçük kasabalarda –özellikle İtalya’nın kuzeyindeki “Beyaz Kuşak” bölgesinde– yaşayanlardan, yaşlı seçmenlerden ve kadınlardan (Son iki kategoridekiler genellikle daha dini bütündür) çok daha fazla ilgi görüyordu.³⁴ Almanya’da, her ne kadar bazı sıkı Katolik sanayi işçileri de destekliyor olsa da, CDU-CSU daha çok çiftçilerle, serbest meslek sahipleriyle ve beyaz yakalılarla özdeşleşmişti.³⁵

Özellikle ilk yıllarında Hristiyan demokrat partiler tümüyle kendi ayakları üzerinde duran kurumlar olmaktan çok, geniş bir toplumsal hareketin parçası biçimindeydi. MRP ve DC’nin yükselişinde Katolik işçi örgütlenmelerinin rolüne daha önce işaret edilmişti. Hristiyan demokrasinin içerisinden çıktığı ve hâlâ onunla bağını devam ettirdiği hükümet dışı kuruluşlardan en önemlisi, şüphesiz Katolik Eylem’dir. Bir “havari duruşu” olarak tanımlanan ve tümüyle ruhani ve ahlaki işlevlere sahip olduğu farz edilen bu hareket, uygulamada Fransa, İtalya ve diğer ülkelerdeki milyonlarca üyesiyle Katoliklerin siyasi hareketleri geliştirip desteklemesi ve siyaset üretebilmesi için bir toplanma zeminiydi.³⁶ MRP ve DC, Katolik Eylem dışında, işçileri, çiftçileri, öğrencileri ve İtalya örneğinde bağımsız çiftçileri de içine alan, Katolik gençlik örgütlerinden de destek buldu. Alman Hristiyan demokrasisi toplumsal zeminde daha az kurumsallaşmış görünüyor-

du, fakat CDU-CSU çok sayıda gençlik grubu, kadın grubu ve yerel yönetim örgütlenmeleri oluşturmuştu.³⁷

Bu örgütlenme ağı Hristiyan demokrasiye önemli bir sosyal taban sağlasa da, uzun vadede her üç ülkede de toplumun sekülerleşmesi nedeniyle kaçınılmaz biçimde zayıflamıştı. Bu durum muhtemelen CDU-CSU'nun klasik muhafazakârlığa doğru kaymasını hızlandırdı ve Fransız ve İtalyan Hristiyan demokrat partilerinin sönümlenmesine katkıda bulundu. Cizvit Peder Bartolomeo Sorge 1976'da şöyle yazıyordu: "Kültürün ve medeniyetin değiştiği bir zamanda yaşıyoruz."³⁸

Kaba bir ölçüt olarak, kiliseye devamlılığın azalması şaşırtıcıdır. 1956'da yetişkin İtalyanların %69'u haftalık ayinlere katıldığını söylerken, 1972 itibariyle bu oran %35,5'e düşmüştü. 1956'dan önce Fransa'daki dini bütün Katoliklerin nüfusa oranı yaklaşık %30 olarak tahmin edilirken, 1980'lere gelindiğinde bu oran sadece %10'du.

Bir diğer göstergelyi ele alacak olursak, İtalyan Katolik Eylem'inin 1966'da 2.6 milyon olan üye sayısı 1970'te yarıya düşmüş ve 1978 itibariyle bu sayının da yarısı kaybedilmişti. Almanya'da Katoliklerin kiliseye düzenli devam oranı 1953'te %61'den 1987'de %32'ye düşmüş, aynı zaman aralığı içinde Protestanların devamlılık oranı ise %18'den %4'e inmişti. Aynı şekilde diğer ülkelerde de, 20. yüzyılın son on yıllarında örgütlenmiş dinin etkisi sürekli olarak azalmıştı. Böylece, 2000 yılı itibariyle eski Batı Almanya nüfusunun yaklaşık %10'u ve eski Doğu Almanya nüfusunun yarısı dinsiz olduğunu kabul ediyordu.³⁹ Bundan yola çıkarak Kees van Kersbergen "Hristiyan değerler giderek artan bir şekilde seküler terimlerle temsil edilmektedir" sonucuna varmıştır.⁴⁰ Mevcut eğilimler, ileride Batı Avrupa siyasetinde bunların tümüyle "Hristiyan" değerler olarak görülmekten çıkacağı endişesine yol açmaktadır.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ: KÜLTÜREL, TARİHSEL VE KURUMSAL ORTAM

AKP'yi Avrupalı Hristiyan demokrat partilerle sadece kurumlar cephesinden kıyaslamak eksik bir tablo oluşturur. Özellikle Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması dikkat çekici zıtlıklar oluşturacaktır; çünkü geleneksel İslamla Hristiyanlık arasında hem kurumsal olarak hem de devlete

karşı yaklaşımlar açısından önemli farklılıklar vardır. Ayrıca AKP'nin iktidara geldiği tarihsel koşullar, Hıristiyan demokrasinin doğum evresi olan, savaş sonrası Avrupa'sınınkinden temelde farklıdır.

İlk olarak, Hıristiyanlığın, İslamiyet'in radikal versiyonlarında olduğu gibi, bir devlet projesine sahip olmadığı söylenebilir. Bu, Hıristiyanlığın demokrasiye koşulsuz bir onay verdiğini iddia etmek anlamına gelmez. Örneğin Katolik kilisesi yapay doğum kontrol metotlarının kullanılmasına veya kürtaj ve boşanmayı serbest bırakan yasalara, bunlar demokratik yollarla seçilmiş olan parlamento tarafından onaylansalar dahi karşı çıkmaktadır. Bu bakış açısıyla, halkın egemenliği düşüncesi, yalnızca bireylerin veya grupların haklarının korunmasının gerekliliğinden veya uluslararası barışın korunması için sınırlandırılmaz, kilise tarafından ahlaki olarak yanlış görülenler de "halkın isteği" olsa dahi kabul edilemez. Diğer taraftan, kilisenin siyasi gündemi denen şeyin çoğunlukla eğitimde dini değerlerin rolü ya da cinsel ahlak ve bazen de sosyal adaletle ilgili yasalar hakkındaki tartışmalarla sınırlı olduğu söylenebilir.

Buna karşılık, her ne kadar muhtemelen dünya Müslümanlarının çok küçük bir azınlığı dışında desteklenmiyor olsa da, radikal İslamın devlet hakkındakesin bir görüşü vardır. İran İslam Cumhuriyeti veya Suudi Arabistan Krallığı'nın bu durumu örneklediği söylenebilir. Bu yönetimlere göre Allah'ın egemenliği halkın egemenliğinden önce gelmektedir ve dolayısıyla devletin, ceza hukuku, medeni hukuk ve ticaret hukuku alanındaki bütün kanunları, Muhammed Peygamber'e gelmiş olan ve İslami yasalar konusunda uzman kişilerin yorumladıkları vahiylerle göre temellendirilmelidir. Bu ilkeyi ihlal eden kanunlar anayasa tarafından iptal edilebilir; demokratik yollarla yasalaştırılmış olmaları bu durumu değiştirmez. Devlet vatandaşları arasında din ve cinsiyet ayırımı yapma hakkına sahiptir. Bu, Müslüman toplumlardaki demokratik partileri İslami devlet projesini reddetmeye ve Müslüman olmayan demokrasilerde devlet-din diyalogunun bir parçası kabul edilen eğitim, ahlak gibi konularla ilgili olarak dinin rolünü sınırlandırmaya zorlar. Söz konusu sınırlandırmalara sadık kalacağını bildiren AKP'nin, bu konuda Hıristiyan demokrat partilerle bazı benzerlikler taşıdığı savunulabilir.

İki dinin kurumları önemli açılardan farklılıklar da gösterir. Özellikle, Türkiye’de 1924’te halifeliğin kaldırılmasından itibaren, Katolik Hristiyanlıktaki gibi –uluslarüstü bir otoriteye sahip olduğu iddia edilen– papalığa denk bir kurum kalmamıştır. Bu nedenle İslamcı siyasi hareketler kendi siyasi, toplumsal ve kültürel gündemlerini, dışarıdan bir kurum tarafından sınırlandırılmadan ve yönlendirilmeden, nispeten özgür bir şekilde geliştirebilir ve Vatikan’ın uzantıları olmak gibi, Hristiyan demokratların karşılaştığı türden eleştirilere muhatap olmak zorunda değildir. İslam’da, Papanın 1944’te yaptığı gibi, demokratik partilerin kurulması için işaret verecek hiç kimse yoktur. Bu durum Müslüman toplumlardaki politikacılar ve siyaset bilimcilere, özellikle Katolik –veya “ağırlıklı olarak” Katolik– ülkelerdeki Hristiyan demokrat teorisyenler ve liderler için her zaman mümkün olmayan bir esneklik ve bir dereceye kadar bağımsızlık sağlar. AKP’nin bu esnekliği gayet iyi kullandığı söylenebilir.

AKP’yi doğuran tarihi koşullar da Hristiyan demokrasininkilerden oldukça farklıdır. Siyasi partiler sıklıkla kendini, neyi desteklediği kadar, neye muhalif olduğuyla da tanımlar. Savaş sonrası Avrupa’da, Hristiyan demokrat partiler kendini öncelikle komünizm ve faşizm karşıtı olarak yansıttı. 1944-1949 yılları arasında Fransa, Almanya ve İtalya yeni anayasalarıyla devlet ve toplum olarak yeni başlangıçlar yapmıştı. Savaş, eski yapılar kadar düşünceleri de süpürmüştü.

AKP’nin doğduğu 2001 Türkiye’sinde ise buna benzer kurumsal bir yeniden yapılanma söz konusu değildi. Kuşkusuz, 1990’dan 2002’ye kadar ülkeyi yöneten partilerin çoğu, kendilerini 2002 Kasım’ındaki seçimlerde iktidardan eden, yolsuzluk ve beceriksizlik ağına düşmüştü (bir nevi *Tangentopoli alla turcha*) ve bu açıdan 1990’ların başlarındaki İtalyan deneyimiyle arada bazı paralellikler vardı. Bununla birlikte, 1940’ların Hristiyan demokrat partilerinden farklı olarak, 2002 Türkiye’sinde iktidara gelen AKPhükümeti seleflerinden kendisine miras kalan anayasal ve ekonomik sistemle uğraşmak, devlet ve ekonomideki mevcut güçler ve kurumlarla ilişkilerini düzenlemek zorundaydı. Hristiyan demokrat partiler destek için Hristiyan değerlerini kullanarak çağrı yapabilirken, AKP toplumsal söyleminde İslama eşit bir rol veremezdi; bunda Anayasa tarafından daya-

tılan laiklik sınırları içinde kalma gerekliliği kadar, bu tür bir çağrıya tepki duyacak seçmenleri kaybetmemek ihtiyacı da rol oynuyordu.

AKP, Türkiye’de hiçbir zaman marjinal bir güç olmaktan öteye gidemeyen ve zaten soğuk savaşın sonunda güçten düşmüş olan komünizmi ortadan kaldırmakla uğraşmak zorunda da değildi. Bunun yerine, kendi konumunu iki zıt güç arasında tanımlamalıydı: Bir tarafta, liderlerinin de önceden dahil olduğu, Necmettin Erbakan’ın Milli Görüş Hareketi tarafından temsil edilen, daha radikal İslami proje vardı, diğer tarafta ise devlet bürokrasisi, askeri güçler ve muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi’nin bir kısmı tarafından temsil edilen laikliğin daha otoriter versiyonu. Farklılıklar listesine ilaveten, 20. yüzyılın sonları itibariyle Hristiyan demokrat partileri ciddi biçimde etkileyen dini ibadetlere katılımın sürekli azalması durumu, Türkiye’de mevcut görünmüyordu.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı’nın (TESEV) 1998-1999’da gerçekleştirdiği bir ankete katılanların %63’ü cuma namazına her hafta, bir diğer %19’luk kesim ise “neredeyse her hafta” katıldığını söylemiştir.⁴¹ Büyük çoğunluğu dini ibadetlerini yerine getiren –veya en azından öyle olduğunu söyleyen– Türkiye insanında siyasi açıdan en önemli bölünme, dine riayet edenlerle etmeyenler arasında değil, radikal İslamı destekleyenlerle desteklemeyenler arasındadır. Örneğin, TESEV’in anketine katılanların %21’den biraz fazlası şeriata bağlı dini bir devlet düşüncesini desteklediğini söylemiştir; evlilik, boşanma ve miras gibi kadına karşı ayrımcılık içeren İslami kanunların uygulanmasını desteklediğini söyleyenlerin oranı ise %10-14 civarındadır.⁴² Sonuçta Türkiye insanının büyük bir çoğunluğu kendini dini ibadetlerini yerine getiren bir Müslüman olarak tanımlasa da, sadece yaklaşık %10-20 gibi küçük bir azınlık bunu laik demokrasinin temel prensipleriyle çatışarak gerçekleştirmeyi istemektedir. Türkiye’de İslama biçimsel bağlılığın, gelecekte Batı Avrupa Hristiyanlarında olduğu gibi azalıp azalmayacağı üzerine düşünülebilir.

POLİTİKALAR VE DESTEK TABANLARI

Mevcut koşullar altında AKP’nin ideolojik ilkeleri ve fiili politikaları Hristiyan demokrat partilerinkiyle ne şekilde kıyaslanabilir ve iki eğili-

min toplumsal desteği benzer unsurlara mı dayanır, farklı unsurlara mı? Kısmen uluslar arasındaki kıyaslamaların doğasında var olan zorluklardan dolayı, fakat daha çok da AKP'nin şu ana kadar nispeten kısa bir tarihinin olması ve eksiksiz bir kıyaslamanın yapılabilmesi için gerekli önemli bilgilerin yokluğu nedeniyle, bu soruları cevaplamak kolay değildir. Bununla beraber, partinin açıkladığı ilkelere ve iktidara geldiğinden beri uyguladığı politikalara, 2002 Kasım'ındaki seçim sonuçlarından çıkartılabilecek sınırlı sonuçları ekleyerek, kesin olmayan bazı cevaplar verilebilir.

AKP'nin önerileriyle Hristiyan demokratlarınkiler arasında dikkat çeken bir ideolojik benzerlik, her ikisinin de liberal değerleri ve bireysel hakları, devletin güçlülüğünden daha fazla savunuyor olmasıdır. AKP için, Avrupa Birliği'nin müzakerelere başlamanın bir koşulu olarak Türkiye'ye, liberal reformların bir yol haritasını ve insan haklarını iyileştirmeyi sunması, bu ilkelerin uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Bu nedenle hükümet 2004 yazına kadar sürecektir olan bir "uyum paketi" serisi içinde anayasal ve yasal değişikliklerle ilgili önemli bir programı devam ettirmiştir.⁴³

Ekonomik ve sosyal politikalar alanında AKP ile Hristiyan demokrasi arasındaki en önemli fark, bugünün Türkiye'sinde sağ ile sol arasındaki bölünmüşlüğün 1940'lar ve 1950'ler Avrupa'sındakinden çok daha az dikkat çekici olduğu gerçeğinde yatmaktadır; bu yüzden AKP kendi konumunu bu ikilik içerisinde belirlemeye odaklanmak zorunda değildir; nitekim kapitalizmle sosyalizm arasında bir "üçüncü yol" oluşturmayı gerektiren bir baskı unsuruyla karşı karşıya bulunmamaktadır. Türkiye'nin 2000-2001 yıllarında içine düştüğü ekonomik kriz ve AKP'nin seleflerinden miras aldığı çok büyük miktardaki dış borç hükümeti IMF ve diğer uluslararası finans kuruluşlarının ekonomik reçetelerini uygulamaya zorlamıştır⁴⁴ Avrupa Birliği nihai üyeliği için gerekli olan uygulamaları öneren "Kopenhag kriterleri" etkili bir piyasa ekonomisini oluşturmayı ve devam ettirmeyi gerektiriyordu.⁴⁵ Bu koşullar altında AKP hükümeti çok az fiili seçeneğe sahipti. Radikal veya orijinal ekonomik stratejiler geliştirmek için, bunu yapmak istese bile, hiçbir boşluk söz konusu değildi.

Uygulanabilir olana odaklanma zorunluluğu, partiye daha önce Necmettin Erbakan tarafından savunulan "adil düzen"le ilgili düşünceleri-

ni terk ettirdi. “Faize dayalı kapitalist sistem”e karşı çıkan bu düşünce, faizin kaldırılacağı bir sistem içinde, büyük bir devlet sanayi sektörünün yanı sıra küçük müteşebbisin teşvik edilmesini öneriyordu.⁴⁶ 2002 seçim bildirisinde parti “Ulusumuzun özel teşebbüsünü güçlendirmek, ekonomik gelişmenin en önemli kaynağıdır. Devletin ekonomik alandaki temel rolü piyasada serbest rekabet için koşulları sağlamak ve özel teşebbüsün önündeki engelleri kaldırmaktır” açıklamasında bulunmuştu. Hantallaşan devlet sektörünün özelleştirilmesi ve Türkiye’nin küresel ekonomiyle bütünleşmesi destekleniyordu; küreselleşmenin gelişen ekonomiler için yeni tehditler yarattığı kadar fırsatlar da sunduğu kabul ediliyordu.. Sosyal adaleti temin etmek için işsizlik kadar gelir dağılımındaki büyük dengesizlikler de azaltılmaya çalışıldı.⁴⁷ “İnsan onuruna yakışan” bir yaşam şeklini yoksul vatandaşlar için sağlayabilecek “sosyal devlet” ilkesini savunan⁴⁸ parti programında, örneğin İtalya’daki DC’nin ilk yıllarında De Gasperi tarafından savunulan radikal ekonomik programdan farklı olarak, ekonomiye devlet müdahalesi konusuna çok az vurgu yapılmıştı. Buna karşılık, “sosyal piyasa ekonomisi” düşüncesini dile getirmeksizin, Almanya’daki CDU-CSU’nun nispeten müdahaleci olmayan politikalarıyla bir paralellik gözleniyordu. Program küresel ekonomik sistemde son yarım yüzyıldır gerçekleşen çok büyük değişiklikleri ve bunların gerektirdiği ulus-aşırı entegrasyon düzeyindeki artışı da yansıtıyordu .

AKP’yi rakiplerinden farklı kılan en belirgin özelliği muhtemelen eğitim ve kültür alanlarındaki politikalarıydı. 1998’de Tayip Erdoğan laikliğin din düşmanlığı olarak yorumlanamayacağını açıkladı: Devlet laik olabilirdi, fakat bireyler değil...⁴⁹ Bu laiklik yorumuna devam eden AKP,⁵⁰ 2002 seçim bildirisinde daha çok kültürel bir vurgu yaparak, toplumun kendisini “aile, okul, mülkiyet, din ve ahlak” gibi temel kurumlar bağlamında yenilediğini ve bu kurumlara ve değerlere devletin karışmasının kargaşaya neden olacağını savundu. 1.⁵¹ Eğitim alanında “laiklik ilkesinin bir gereği olarak” din eğitimi için gerekli her türlü olanağın temin edileceği vaat ediliyordu. Anayasa’nın 24. maddesine göre bütün ilk ve orta dereceli okulların müfredatının bir parçası olan “din kültürü ve ahlak bilgisi” dersi –paradoksal bir şekilde, 1982’deki askeri rejim tarafından başlatılmıştı– dışında,

veliler ilave dini eğitim talebinde bulunma hakkına sahip olabileceklerdi. Partinin bir diğer vaadi, bütün lise ve dengi okulların mezunlarına üniversiteye giriş sınavında eşit muamele edileceğine dairdi.⁵² Bu son girişimin önemi imam hatip liseleri mezunlarına üniversiteye girişte normal devlet okulu veya özel okullardan mezun olan öğrencilerle eşit şartlarda imkân vermek anlamına geliyordu. Başlangıçta din görevlileri yetiştirmek üzere kurulan bu okulların mezunlarının sayısı zamanla ihtiyaç duyulan imam veya vaiz sayısını çok fazla aştı ve diğer mesleklere yönelmek isteyen muhafazakar görüşe mensup kimi veli ve öğrenciler de bu okulları tercih etti.

2004 Mayıs'ında Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik "meslek" okullarının da diğer okullarla birlikte üniversiteye girme yolunda rekabet edebilmesini sağlayan yeni bir kanun tasarısı hazırladığında, AKP hükümeti bu vaadini yerine getirecek gibi görünmüştü. Genelkurmay'ın da içinde olduğu laiklik yanlısı kuruluşlar ve CHP tarafından yöneltilen şiddetli itirazlara karşı, parti bu tasarıyı meclisten geçirebilmek için 13 Mayıs 2004'te Meclis'teki çoğunluğunu kullandı.⁵³ Fakat 28 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in bu tasarıyı Meclis'e geri göndermesi üzerine hükümet geri adım attı. 1 Haziran'da Başbakan Erdoğan tasarının en azından bir süre için rafa kaldırıldığını açıkladı.⁵⁴

Aynı türden çekişmenin bir diğer örneği, AKP'nin Türk Ceza Kanunu'nda, Avrupa Birliği tarafından öngörülen değişikliklere yönelik olarak, CHP ile uzlaşma arayışlarına girdiği 2004 Ağustos-Eylül döneminde ortaya çıktı. İnsan haklarının geliştirilmesi her iki parti cephesinde de gerekli görüldüğü için metnin genelinde tartışmalı bir durum yoktu; fakat AKP "din özgürlüğünün engellenmesi"nin suç sayılması, din görevlilerinin de izinli oldukları zamanlarda siyasetle uğraşmalarına ve kadınların resmi kurumlar da başörtüsü giymesine izin verilmesi önerilerini de getirdi. Bütün bu öneriler AKP'nin İslamcı bir programdan vazgeçtiğine yönelik iddiaları üzerindeki şüpheleri tekrar diriltti ve CHP tarafından öneriye şiddetle karşı çıktı. Sonuç olarak pek çok müzakereden sonra iktidar partisi öneriyi geri çekti.

Başörtüsü meselesi eski ve tartışmalı bir konudur: 2002 Kasım'ında ve 2003 Nisan'ında parti liderleri ile cumhurbaşkanlığı ve ordu gibi laiklik yanlısı kurumlar arasında, AKP'lilerin eşlerinin resmi törenlerde ba-

şörtüsü giymiş olarak görünebileceği korkusuyla birtakım tartışmalar başlamıştı.⁵⁵ Sonuç olarak, daha önceden teklif edilen hapis cezası yerine para cezası uygulaması kabul edildi.⁵⁶

Tam bütün problemler –en azından o ana kadar– çözülmüş gibi görünürken, Tayip Erdoğan ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek, yeni Ceza Kanunu’na –geleneksel İslami kanunlarda olduğu gibi– zinanın suç sayılması maddesini de eklemek isteyince, kediyi güvercinlerin arasına salmış oldular.⁵⁷ CHP lideri Deniz Baykal biraz ayak sürüdüktan sonra bu öneriye şiddetle karşı çıktı. Diğer tarafta, Cemil Çiçek bu yasaya halk desteği olduğunu iddia ediyor, Başbakan Erdoğan da “Aile bizim için kutsal bir kurumdur” cümlesinden hareketle bu yasanın aileyi korumak için gerekli olduğunu ileri sürüyordu. Herhangi bir Batılı ülkede zinanın suç kabul edilmediğine dikkat çekenleri eleştirmek için ise, Türkiye’nin Batılı “hatalı” değerleri kabul etmek zorunda olmadığı öne sürülüyordu.⁵⁸ Bu argümanlar, önerilen bu yasanın kişisel mahremiyete devlet tarafından yapılan gayri meşru bir müdahale olduğunu öne süren ve zinanın ancak Suudi Arabistan gibi aşırı muhafazakâr ülkelerde suç kabul edilebileceğini vurgulayan medya, kadın örgütleri ve hukukçular tarafından yöneltilen eleştirileri yatıştırmadı.⁵⁹ Bununla birlikte, en etkili eleştiri Brüksel’den geldi; Avrupa Komisyonu’nun genişlemeden sorumlu üyesi Günther Verheugen bu öneriye karşı çıkınca, Erdoğan’ın 23 Eylül 2004’te, komisyon üyesi ile görüşmek üzere yaptığı Brüksel ziyaretinin ardından bu yasa önerisi geri çekildi. Üç gün sonra Meclis, Ceza Yasası’na yönelik değişiklikleri, tartışmalı yasa maddeleri olmaksızın kabul etti.⁶⁰

Hristiyan demokratlarla Batı Avrupa’daki laik ve modernist görüşleri birbirinden ayıran ahlaki ve kültürel meselelerin hepsi Türkiye’ye yansımamakla birlikte (örneğin, yapay doğum kontrolü ve boşanma Türkiye’de kabul edilmektedir), AKP’nin dini eğitime ilişkin politikaları Avrupa’da Hristiyan demokrat partilerce benimsenen politikaları yansıtır. Zinanın suç sayılması şu anda Avrupalı Hristiyan partilerin gündeminde değildir; fakat bütün ülkelerdeki Hristiyan demokratlar bu konuyla ilgili açık bir duruşa sahip olmasa da, başörtüsü meselesi bazı Avrupa ülkelerinde bir tartışma nedeni haline gelmiştir.⁶¹ Bütün bunlar Türkiye’de AKP’nin daha

dindar destekçilerini yatıştırmak istediğinin bir göstergesidir, fakat AKP sonunda hem yurt içinde hem de yurt dışında güçlü bir muhalefetle karşı karşıya kaldığında geri çekilmeye hazırlıydı.

AKP ile Hristiyan demokrasi arasında açık bir benzerlik taşıyan son siyasi mesele de devlet merkezli milliyetçiliğin reddi ve uluslararası işbirliğine -özel olarak da Avrupa Birliği'ne- olan bağlılıktır. Necmettin Erbakan'ın Avrupa karşıtı, İslamcı görüşlerinin terk edilmesiyle parti AB üyeliğini "modernleşme sürecinin doğal bir sonucu" olarak gördüğünü açıklamış ve "milli egemenlik, milli güvenlik, milli menfaat [ve] milli ve yerli kültür"e dayanarak buna karşı çıkanları da şiddetle eleştirmiştir.⁶² Parti, katı milliyetçiliğe karşı olduğunu ise Kıbrıs meselesiyle ilgili politikasıyla göstermiş, problemin çözülmesi için Annan planına tam destek verilmiştir; oysaki Kıbrıslı Rumlar tarafından bu plan reddedilmişti.⁶³

Bütün bunların doğal sonucu olarak AKP Türkiye'de çok kültürlülüğü de benimsedi. Parti programı'nın "Doğu ve Güneydoğu" başlıklı bölümünde, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter yapısını korumak ve Türkçe'yi devletin ve eğitimin resmi dili olarak devam ettirmek konusunda ısrar edilmekle birlikte, Güneydoğu'nun problemlerinin sadece az gelişmişlikten kaynaklanmadığı ve "demokratik devlet ilkesi içinde kültürel farklılıkları tanıma" politikalarının elzem olduğu ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak da "Türkçe dışındaki dillerde basım ve yayını da içeren kültürel faaliyetler" için koşulların oluşturulması savunuluyordu.⁶⁴ Bu karar (müzakerelerin başlaması için gerekli koşullardan biri olarak her halükârda AB tarafından dayatılmıştı) neticede Kürtçe eğitim için çok sınırlı bir imkân sağlayarak ve 2004 baharında Kürtçe yayını başlatarak uygulamaya koyuldu.⁶⁵ Bunu izleyen gelişme, özel radyo ve televizyonların da Kürtçe yayın yapması olabilir. Hristiyan demokrasi dahilindeki politikalarda tüm bunların izine rastlanmaz; yerli nüfus içindeki etnik farklılıklar, örneğin ne İtalya, ne Almanya'da, ne de MRP'nin yükselişte olduğu dönemin Fransa'sında bir problem olmuştur. Bununla birlikte, savaş sonrası dönemde Hristiyan demokrat partiler tarafından benimsenen uluslararası liberal yaklaşımla bir benzerlik görülebilir.

Hristiyan demokratlar gibi AKP de geniş bir yelpazedeki sivil toplum kuruluşlarının toplumsal desteğine güveniyordu. Türkiye'de Siyasi

Partiler Kanunu partilerin derneklerle, sendikalarla, vakıflarla, kooperatiflerle veya profesyonel organizasyonlarla “kendi politikalarını güçlendirmek veya ilerletmeye yönelik amaç taşıyan” “siyasi ilişkiler ve işbirliği”ne girmesine izin vermeyerek, bu tür bir destek için ciddi yasal sınırlandırmalar getiriyor.⁶⁶ Bununla birlikte, Türkiye siyasetinde çok sayıda sivil toplum kuruluşu modernist-İslamcı kampla özdeşleşmiştir ve açıkça AKP’nin toplumsal tabanını güçlendirmek için yardımlarını sürdürür. Sendikal alanda Hak-İş –her ne kadar diğer İslamcı ve merkez sağ partilerle ilişkileri olsa da– Fransa ve İtalya’daki Hristiyan işçi örgütlerinin Müslüman dengi olarak görülebilir.⁶⁷ Diğer yandan Avrupa’daki Katolik sendika konfederasyonları gibi, sanayi işçilerinin yalnızca küçük bir azınlığının desteğine sahiptir.⁶⁸ İşadamları grupları arasında, her ne kadar yazınsal alanda bu tür özdeşleştirmelerden dikkatle kaçınıyor olsa da, İslamcı kampla özdeşleşmiş olan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), İstanbul ve Türkiye’nin Batısı’ndaki büyük işletmeleri kapsayan, çok daha geniş bir örgütlenme olan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği’nin (TÜSİAD)⁶⁹ tersine, İç ve Doğu Anadolu’daki küçük fakat hızla büyüyen firmaları temsil eder.

Türkiye’deki İslamcı siyasi hareketlerin temelini oluşturan ve AKP ile aynı siyasi akımın bir parçası olduğu söylenebilecek toplumsal destek ağının bir diğer önemli parçası da, İstanbul ve diğer şehirlerin kenar mahallelerinde yaşayan fakirlere yardım hizmeti sunan, çok sayıda vakıftan oluşmaktadır.. Bu vakıfların faaliyetleri arasında aşevleri oluşturarak ihtiyaç sahiplerine yemek sağlamak, fakir ailelere yakıt ve gıda maddesi dağıtmak, poliklinik ve hastaneler kurmak, öğrenciler için ulaşım ve yurt imkânı sağlamak, fakirlerin kullanılmış kıyafet ve mobilya, iş, hatta eş bulmalarına yardımcı olmak gibi geleneksel hayır işleri vardır.⁷⁰ Bu organizasyonlar AKP politikacılarına Batı Avrupa Hristiyan demokrasinde rastlayamadığımız, şehir yoksulları içinde bir taban sağlamıştır.

Bu araştırmayı AKP’nin seçim desteğinin sınıfsal ya da bölgesel temellerini de içine alacak şekilde genişletmek, elde veri olmaması nedeniyle şu an için çok zordur. Ayrıca, Türkiye’de seçmen tavrını belirlemede sosyal sınıf, İtalya’da da olduğu gibi zayıf bir gösterge gibi görünmektedir. Az sayıda veri olmasına rağmen partinin çok çeşitli ve coğrafi olarak dağınık

bir seçmen kitlesine sahip olduğunu söyleyebiliriz. 2002 seçimi öncesindeki anketlerin sonuçlarına göre İç ve Doğu Anadolu'da olduğu kadar Karadeniz bölgesinde de desteklenen, fakat Batı'da büyük şehirlerdeki işçi sınıfı mahallelerinden de önemli ölçüde destek almış olan AKP, Üzeyir Tekin gibi gözlemciler tarafından "sınıfsız parti" şeklinde nitelendirilmiştir. Bu durumu Avrupa'nın Hristiyan demokrat partileriyle kıyaslamak zordur, fakat MRP'nin destek tabanı ile paralellikler kurulabilir. AKP'nin Almanya'daki CDU-CSU'dan daha az orta sınıf bir parti olduğu da söylenebilir.⁷¹ Bu konuyla ilgili daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç vardır.

BAZI ÖN SONUÇLAR

Bazı taraftarları AKP'yi Hristiyan demokrat bir partinin Müslüman karşılığı olduğunu ileri sürerek meşrulaştırmak isteyebilirler, fakat bu bölümün ilk kısımlarında ana hatları çizilen tarihi, Hristiyan demokrasinin Türkiye için bir model olarak alınmaması gerektiğini gösterir. Fransa'da savaş sonrası Fransız politikalarında Charles de Gaulle'ün birleştirici rolü dolayısıyla etkili bir siyasi hareket olan MRP'nin ömrü nispeten çok kısa sürmüştü. İtalya'da DC yaklaşık elli yıl boyunca başarılı olmuş, fakat daha sonra 1990'ların başlarındaki sistemsel çöküşün içinde kaybolmuştu. Almanya'da CDU-CSU güçlü bir merkez sağ parti olarak varlığını devam ettirmektedir, fakat entelektüel mirasının "Hristiyan" parçası günümüzde seyretilmiş veya geleneksel muhafazakârlığa dönüşmüştür. AKPNin açıkça bu tür tuzaklardan kaçınması gerekecektir. Özellikle savaş sonrası İtalya'sında DC'nin yaptığı gibi, ülke siyasetinde uzun dönemli bir hâkimiyet sağlarsa, onu, uzun süreli alternatifsiz bir iktidarın sonucu olarak hizipçi bölünmeler ve yolsuzluk tehlikesi beklemektedir.

Liderleri "Müslüman demokrat" etiketini reddetse de, özellikle kültür ve eğitim politikaları, uluslararası tavırlar ve taraftarlarının yapısı bağlamında AKP ile Batı Avrupa'nın Hristiyan demokrat partileri arasında ilgi çekici benzerlikler vardır. Temel farklılıklar Hristiyanlık ile İslamiyet'in doğasından ve partilerin doğup geliştiği tarihsel koşullardan kaynaklanıyor görünmektedir. En dikkat çekici zıtlık, Batı Avrupa'daki Hristiyan demokrat partiler genellikle muhafazakâr, statüko yanlısı bir eğilim içinde geliş-

mişken, AKP'nin kültürel bakımdan muhafazakâr olsa da siyasette kendini mevcut otorite karşısı bir güç olarak yansıtmasıdır. Türkiye'nin yeni muhafazakârları olduğu iddia edilen devlet merkezli otoriter laiklere karşı çıkılırken,⁷² toplumun mütevazı bir kesiminden çıkan, siyasi ilkeleri için hapiste yatan ve daha sonra eskimiş devlet kurumuna başarılı bir şekilde meydan okuyan bir "halk adamı" kimliğiyle Tayip Erdoğan, doğru bir sembol olarak seçilmiştir. Erdoğan hayat hikâyesini siyasi inançlarına paralel bir anlatımla kullanır: "Benim hikâyem... bu milletin hikâyesidir. Ya halk kazanacak, iktidara gelecek ya da Anadolu'ya yabancı, zalim ve dik kafalı, halka tepeden bakan bir azınlığın monarşik idaresi devam edecek. Karar verme yetkisi halkın elindedir."⁷³

Bu radikal hamlenin AKP'yi iktidara taşımadaki rolü açıktır. Geriye kalan, Hristiyan seleflerinden farklı olarak, partinin mevcut dönüşümü atlatıp atlatamayacağı ve ilerleyen yıllarda Türk siyasetinde hâkim bir güç olduğu kadar zinde de kalıp kalamayacağıdır.

NOTLAR

- 1 Şeref Özgencil'le röportaj, *The New Europe*, c. 1, sayı 2, Aralık 2002, s. 2.
- 2 Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001, s. 189. Aralık 1997'de, "Bir birey olarak benim referans noktam İslamdır, tıpkı Başkan Clinton için Hristiyanlık olduğu gibi" demişti (age, s. 144).
- 3 *Turkish Daily News*, internet baskısı, www.turkishdailynews.com, 31 Ocak 2004.
- 4 Graham E. Fuller, "Turkey's Strategic Model: Myths and Realities", *Washington Quarterly*, c. 27, sayı 3, 2004, s. 52.
- 5 Ali Bulaç, "'İslamcı Parti' ile 'Müslüman Demokrat Parti'", *Zaman* internet baskısı, www.zaman.com.tr, 6 Kasım 2002.
- 6 *Hürriyet*'in internet baskısındaki rapora bkz. www.hurriyetim.com.tr, 26 Eylül 2003 ve 16 Şubat 2004; *Milliyet*, www.milliyet.com.tr, 6 Ekim 2003 ve *Radikal*, www.radikal.com.tr, 21 Nisan 2004.
- 7 Bkz. Gabriel Almond, "The Christian Parties of Western Europe", *World Politics I*, 1948, s. 31-32.
- 8 Sonuncusu için bkz. Adrian Karatnycky, "Christian Democracy Resurgent: Raising the Banner of Faith in Eastern Europe", *Foreign Affairs*, c. 77, 2001, s. 13-18.
- 9 Gabriel Almond, "The Political Ideas of Christian Democracy", *Journal of Politics*, c. 10, 1948, s. 749.
- 10 En dikkat çekici şekilde, Papa'nın 1944'te yılbaşında radyoda yaptığı konuşmada; bkz. Paolo Pombeni, "The Ideology of Christian Democracy", *Journal of Political Ideologies*, c. 5, 2000, s. 297.

- 11 Jean-Marie Mayeur, "La démocratie d'inspiration chrétienne en France", *Christian Democracy in the European Union* (1945/1995) (ed. Emiel Lamberts), Leuven, Belçika: Leuven University Press, 1997, s. 80-85; Peter Van Kemseke, "The Societal Position of Christian Democracy in France", *Lamberts, Christian Democracy*, s. 174, 181-183.
- 12 Geoffrey Pridham, *Christian Democracy in Western Germany: The CDU/CSU in Government and Opposition, 1945-1976*, Londra: Croom Helm, 1977, s. 36-44.
- 13 1949-1976 yılları arasında CDU-CSU'nun oylarının detayı için bkz. Pridham, *Christian Democracy in Western Germany*, ikinci ve üçüncü bölüm.
- 14 1945-1988 yılları arasında DC'nin daha geniş bir tarihi için bkz. Robert Leonardi ve Douglas A. Wertman, *Italian Christian Democracy: The Politics of Dominance*, Basingstoke, İngiltere: Macmillan, 1989, üçüncü bölüm.
- 15 Martin Clark, *Modern Italy, 1871-1995*, ikinci basım, Londra: Longman, 1996, s. 334.
- 16 Clark, *age*, s. 413-421.
- 17 Örneğin bkz. Kees van Kersbergen, "The Distinctiveness of Christian Democracy", *Christian Democracy in Europe: A Comparative Perspective* (ed. David Hanley), Londra: Pinter, 1994, s. 31; ancak, van Kersbergen daha sonra bu tanımlamayı reddetmiştir, *age*, s. 35, 37-40.
- 18 Sonuçta Jean-Marie Mayeur MRP'den "Hristiyan Esinin Demokrasisi"ne bağlı olarak bahsetmeyi tercih eder (Mayeur, "La démocratie d'inspiration chrétienne", s. 79). MRP Hristiyanlığa ve Katolikliğe referansta bulunmamıştır ve antiklerisizmin yeniden canlanması korkusundan dolayı hiçbir zaman da Katolik kilisesi ile örgütsel bir bağ arayışında olmamıştır. Bununla birlikte, belli bir Katolik destek tabanına sahiptir: Van Kemseke, "The Societal Position of Christian Democracy", s. 175, 178.
- 19 Pridham, *Christian Democracy in Western Germany*, s. 26-27, 38-39; David Broughton, "The CDU-CSU in Germany: Is There Any Alternative?", *Hanley, Christian Democracy*, s. 106; Anton Rauscher, "Der Einfluss der Christlichen Demokratie auf Gesellschaft und Kultur in der Bundesrepublik", *Lamberts, Christian Democracy*, s. 377. MRP mezhepler üstü olduğunu da iddia etmişti ve bazı Protestan üyelere sahipti: Mayeur, "La démocratie d'inspiration chrétienne", s. 80. Bununla birlikte, bu problem Fransa örneğinde oldukça anlamsızdı, mevcut Protestan miktarı nüfusun %2'sinden daha azdı. İtalya'da ise çok daha önemsizdi.
- 20 Anthony Trawick Bouscaren, "The European Christian Democrats", *Western Political Quarterly*, c. 2, 1949, s. 59, 61.
- 21 1952'de yapılan bir ankete göre MRP seçmenlerinin %79'u düzenli olarak kiliseye (Katolik) gidiyordu. İtalya'da, nispeten daha laik olan 1970'lerde, DC destekçilerinin en az üçte ikisi pazar günleri kiliseye gittiğini iddia ediyordu. Fransa'da Hristiyan demokratlara oy verenlerin tümü düzenli kiliseye gitmiyorsa da kendini Katolik olarak tanımlıyordu: Van Kemseke, "The Societal Position of Christian Democracy", s. 175; Clark, *Modern Italy*, s. 329.
- 22 Van Kersbergen, "The Distinctiveness of Christian Democracy", s. 33; Bouscaren, "The European Christian Democrats", s. 60.
- 23 Leonardi ve Wertman, *Italian Christian Democracy*, s. 28, 31-35; Murray Edelman, "Sources of Popular Support for the Italian Christian Democrat Party in the Post-war Decade", *Midwest Journal of Political Science*, c. 2, 1958, s. 156-57; Breuno Béthouart, "L'apport socio-économique de la démocratie chrétienne en France", *Lamberts, Christian Democracy*, s. 339-340; Willard Ross Yates, "Po-

- wer, Principle, and the Doctrine of the Mouvement R publicain Populaire", *American Political Science Review*, c. 52, 1958, s. 429; Samuel H. Barnes, "The Politics of French Christian Labour", *Journal of Politics*, c. 21, 1959, s. 105-6, 119.
- 24 Bununla birlikte Alman Sendikaları Federasyonu (DGB) dışında bazı "Hristiyan" sendikalar vardır; bunlar her ne kadar resmi olarak parti siyaseti içinde tarafsız olsalar da, SPD ile sıkı ba lara sahiptirler; Broughton, "The CDU-CSU in Germany", s. 106.
- 25 Pridham, *Christian Democracy in Western Germany*, s. 31-32.
- 26 Broughton, "The CDU-CSU in Germany", s. 112.
- 27 Barnes, "The Politics of French Christian Labour", s. 105.
- 28 Pridham, *age*, s. 334-335.
- 29 Emiel Lamberts, "General Conclusions: Christian Democracy in the European Union (1945-1995)", Lamberts, *Christian Democracy*, s. 480.
- 30 R.E.M. Irving, "Italy's Christian Democrats and European Integration", *International Affairs*, c. 52, (1976, s. 400, 405-406.
- 31 Bkz. Yves-Marie Hilaire, "L'influence de la démocratie chrétienne dans la sph re de la religion, la morale et la culture en France", Lamberts, *Christian Democracy*, s. 342 ve Anton Rauscher, "The Influence of Christian Democracy on Socio-Cultural Policy in Western Europe", *age*, s. 42.
- 32 Clark, *age*, s. 381-383.
- 33 Van Kemseke, *age*, s. 175.
- 34 Mark Donovan, "Democrazia Cristiana: Party of Government", Hanley, *Christian Democracy*, s. 80; Clark, *Modern Italy*, s. 329.
- 35 Pridham, *age*, s. 335.
- 36 Almond, *age*, s. 51.
- 37 Van Kemseke, *age*, s. 176-178; Leonardi ve Wertman, *age*, s. 211-212, 216-221; Broughton, *age*, s. 107.
- 38 Clark'tan alıntılanmıştır, *age*, s. 370.
- 39 Clark, *age*, s. 370-371; Hilaire, *age*, s. 429; Leonardi ve Wertman, *age*, s. 212-213; Broughton, *age*, s. 109; Russel J. Dalton, "Politics in Germany", *Comparative Politics Today: A World View*, 7. baskı (ed. Gabriel A. Almond vd.), New York: Longman, 2000, s. 299.
- 40 Van Kersbergen, *age*, s. 43.
- 41 Ali  arko lu ve Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı [TESEV], 2000, s. 42, 45.
- 42  arko lu ve Toprak, *age*, s. 16, 72, 73.
- 43 Bkz. William Hale, "Human Rights, the EU and Turkish Accession", *Turkish Studies*, c. 4, 2003, s. 107-126, Ali  arko lu ve Barry Rubin'in edit rl   nde yeniden basılmıştır, *Turkey and the European Union: Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, Londra: Frank Cass, 2003, s. 107-126. 2003-2004'teki izleyen gelişmeler için bkz. Economist Intelligence Unit, *Turkey: Country Report*, Londra: E.I.U., quarterly, Nisan 2003, Haziran 2003, Eylül 2003 ve Haziran 2004.
- 44 Bkz. "The Turkish Economy in Crisis", *Turkish Studies*, c. 4, no. 2/özel sayı, 2003.
- 45 *Conclusions of the [EU] Presidency, Copenhagen*, 21-22 Haziran 1993, bir kopyası Foreign and Commonwealth Office tarafından sağlanmıştır, Londra.

- 46 Bkz Ruşen Çakır, *Ne Şeriat, Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 131-139 ve Refah Partisi tarafından 1995 seçimleri için yayınlanan bildiri (Refah Partisi), *25 Aralık Sabahı Türkiye Yeniden Doğacak!*, s. 13-15.
- 47 *Her Şey Türkiye İçin: Ak Parti Seçim Beyannamesi* (2002), AKP'nin internet sitesinden, www.akparti.org.tr, s. 32, 35-36.
- 48 AKP Parti Programı, *AK Parti, Aydınlığa Açık ... Karanlığa Kapalı*, 5.1, AKP internet sitesinden, www.akparti.org.tr.
- 49 Çakır ve Çalmuk, *age*, s. 115.
- 50 AKP parti programı, bölüm 2.1.
- 51 *Her Şey Türkiye İçin*, 7.
- 52 AKP parti programı, bölüm 5.2.
- 53 NTV internet sitesi, İstanbul, www.ntvmsnbc.com, 7 Mayıs, 13 Mayıs 2004.
- 54 NTV internet sitesi, 28 Mayıs, 1 Haziran 2004.
- 55 NTV internet sitesi, 24 Nisan 2003; *Briefing* (Ankara, haftalık), 25 Kasım 2002, s. 9 ve 2 Aralık 2002, s. 5-6.
- 56 *Turkish Daily News*, internet baskısı, 1 Eylül 2004.
- 57 Benzer bir madde 1926 Ceza Yasası'nda yer almıştı, fakat 1996'da ve 1998'de kadına karşı ayrımcılık içerdiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırıldı. AKP tarafından önerilen bu yeni madde bu itirazların üstesinden gelebilirdi, fakat genel bir ilke olarak zinanın suç sayılması-na karşı çıkanlarca yapılan eleştirileri dindirmedi.
- 58 *Hürriyet*, internet baskısı, 30 Ağustos 2004; *The Guardian* (Londra, günlük), 6 Eylül 2004.
- 59 *Age* ve *Radikal*, internet baskısı, 1-2 Eylül 2004.
- 60 *Hürriyet*, internet baskısı, 23 Eylül 2004; NTV internet sayfası, 27 Eylül 2004.
- 61 Örneğin Fransa okullardaki başörtüsü yasağını devam ettirmektedir, oysa İngiltere ve Almanya'da karar kuruluşlara ve yerel eğitim otoritelerine bırakılmıştır.
- 62 Bkz. *Her Şey Türkiye İçin*, bölüm 9. AKP'nin dış politikalarının daha geniş bir değerlendirmesi için bkz. Üzeyir Tekin, *AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*, Ankara: Orient Yayınları, 2004, s. 198-219.
- 63 Bununla ilgili daha önceki tartışma için bkz. Tekin, *age*, s. 210-214.
- 64 AKP Parti programı, bölüm 2.8.
- 65 CNN Türk internet sitesi, İstanbul, www.cnntrk.com.tr, 4 Nisan 2004.
- 66 *Siyasi Partiler Kanunu*, no. 2820, art. 92; Şahver Everdi (ed.), *Seçim Mevzuatı*, İstanbul: 21. Yüzyıl Yayınları, tarihsiz, s. 138.
- 67 Özellikle Saadet Partisi ve Doğru Yol Partisi ile bu konudaki bilgi için Ersin Kalaycıoğlu'na minnettarım.
- 68 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayınlanan istatistiklere göre Ocak 2004'te Türkiye'deki 4.9 milyon işçinin 2.8 milyonu sendika üyesiydi; fakat bu sayının sadece 322.000'i veya toplam sayının %11,4'ü Hak-İş'e bağlı altı sendikaya üyedir, sendikaya bağlı olanların büyük çoğunluğu "parti üstü" konfederasyon Türk-İş'e veya geleneksel olarak sol kanat DİSK'e bağlıdır; *Hürriyet*, internet baskısı, 17 Ocak 2004.
- 69 Bkz. Ayşe Buğra, "Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Tur-

- kish Business Associations", *International Journal of Middle East Studies*, c. 30, sayı 4, 1998, s. 521-539; Ziya Öniş ve Umut Türem, "Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations", *Turkish Studies*, c. 2, 2001, s. 94-120; Karin Vorhoff, "Businessmen and Their Organizations: Between Instrumental Solidarity, Cultural Diversity and the State", *Civil Society in the Grip of Nationalism: Studies on Political Culture in Modern Turkey* (ed. Stefanos Yerasimos, Günter Seufert ve Karin Vorhoff), İstanbul: Orient-Institut, 2000, s. 143-196.
- 70 Bkz. Jenny B. White, *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*, Seattle: University of Washington Press, 2002, altıncı bölüm.
- 71 Tekin, *age*, s. 170-171.
- 72 Örnek olarak bkz. İhsan D. Dağı, *Batılılaşma Korkusu*, Ankara: LiberteYayınları, 2003, s. 7-19, 178-181.
- 73 *Yeni Şafak*, 2 Ekim 2002, Tekin'den alıntı, AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği, s. 32.

1

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ: GÜVENLİK VE MEŞRUIYET ARAYIŞINDA KİMLİK, SİYASET VE İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ

Adalet ve Kalkınma Partisi, İslamcı Refah Partisi'nin İstanbul'un eski belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulduğu 2001 yılından bu yana, laik kesimin büyük bölümü tarafından bir yabancı, davetsiz misafir ve hatta bir anomali olarak görüldü. Bu bakış, başbakanın başörtülü eşinin "kamusal mekânlarda" yapılan resmi törenlerden dışlanmasıyla sembolik olarak da ifade edildi. Nitekim Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, hanımları başörtüsü kullanan Erdoğan ve diğer AK Partili milletvekillerini milli bayramlarda Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde verilen resepsiyonlara yalnız başlarına davet etmesi sembolik bir dışlama hareketiydi ve bu tavır laik devlet elitinde AK Parti'ye karşı güvensizliği yansıtıyordu.

AK Parti laikçiler tarafından dışlanıyorken, parti liderleri de yabancı ve anomali olarak addedilmenin getirdiği psikolojik baskının altında bir kendini ayrı tutma davranışı sergiledi. Erdoğan'ın kendilerinin "zenci" veya "uzaydan gelen yabancılar" olmadığını iddia ettiği konuşmalar da, hissedilen bu dışlanmanın düzeyini gösterir.¹ Bu durum, AK Parti'nin geniş seçmen desteğine rağmen ülke siyasetinde işgal ettiği güvensiz konuma, derin güvensizlik duygusu paradoksuna işaret eder. Dolayısıyla, partinin insan hakları söylem ve siyaseti en iyi, laikçi yapıyla karşı karşıya geldiğinde yaşamış olduğu bu sürekli güvensizlik ortamında anlaşılabilir.

AK Parti, kurucu liderlerinin önceki iki partilerinin son üç yıl içinde Anayasa Mahkemesi'nce kapatıldığı, hareketin lideri Erdoğan'ın hapsedilip aktif siyasetten men edildiği, asker ve yargı tarafından temsil edilen Kemalist/laikçi merkezin herhangi bir popüler İslamcı muhalefetle onun sosyal ve ekonomik ağlarını ortadan kaldırma kararlılığını sergilediği bir za-

manda ortaya çıktı. Bu şartlar altında partinin geliştirdiği stratejinin saca-
yakları şunlardı: Bir kalkan olarak söylemlerinde insan hakları ve demokra-
si dilini benimsemek, bir demokratik meşruiyet mekanizması olarak ka-
muoyu desteğini harekete geçirmek ve AK Parti'yi meşru bir siyasal aktör
olarak tanıyan modern/laik kesimlerle bir liberal-demokratik koalisyon
oluşturmak. Dolayısıyla, meşruiyet ve güvenlik arayışı partinin bu sorunla-
rı çözmesini beklediği insan haklarına yaklaşımını da belirledi. Bu tavır in-
san haklarının parti tarafından içselleştirilmesinden ziyade gündelik siya-
sette araçsallaştırılması olarak da değerlendirilebilir; fakat bu yazıda AK
Parti'nin ayakta kalabilmek için insan haklarını araçsallaştırmasının, insan
haklarının kurumsallaşmasına da yol açabileceği savunulmaktadır.

AK PARTİ KİMLİĞİNİN BİLEŞİMİ: İSLAMCI BİR PARTİ Mİ?

“Kin ve düşmanlığı tahrik etmekten” hapse atılmış ve bu sebeple
Kasım 2002 seçimlerinde Meclis'e girmesi engellenmiş bir lider tarafın-
dan, yasaklanmış bir siyasal partinin (Fazilet Partisi) küllerinden doğan AK
Parti bu seçimlerde büyük bir başarıyla oyların % 34'ünü ve Meclis'teki san-
dalyelerin 363'ünü alırken, en yakın rakibi Cumhuriyet Halk Partisi oyların
% 19'uyla ancak 178 sandalyeye sahip olabildi. İslamcı Saadet Partisi'nin
oyları ise tüm zamanların en düşük oranıyla % 2'lerde seyretti.²

AK Parti sadece ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Parti-
si tarafından değil, kendisinin Kemalist-laikçi reformları tersine çevirmeyi
hedefleyen, gizli bir gündeme sahip İslamcı bir hareket olduğunu düşünen
askeri ve bazı sivil kesimler tarafından da yöneltilen laikçi bir muhalefete
maruz kaldı. İslamcı yönelime sahip bir yapı olarak tasvir edilmesi sistem
güçleriyle ilişkilerinde bir meşruiyet sorunu yarattı; çünkü liderlerinin de
içinden çıktığı iki İslamcı siyasal parti Anayasa Mahkemesi tarafından kapa-
tılmıştı. Bu güvensizlik aslında AK Parti için Aşıl'ın topuğudur.

2002 seçimlerinden sonraki ilk basın toplantısında Erdoğan “din
merkezli” değil “muhafazakâr ve demokrat” olduklarını vurgulamıştı.³ Bu,
AK Parti'nin kuruluşundan beri konuşulagelen ve içinden çıktığı siyasal hare-
ketten –1970'ten itibaren Necmettin Erbakan'ın liderliğini yaptığı Milli Gö-
rüş Hareketi'nden (MGH)– kendini ayırmak amacıyla geliştirdiği söylemdir.⁴

Bir kitle siyasi hareketi olarak muhafazakâr, milliyetçi, İslamcı ve demokratik mesaj ve nitelikler taşımakla birlikte özünde İslamcı Milli Görüş Hareketi'nin evrilmesinden ortaya çıkan AK Parti, İslamcı arka plana sahip bir grup siyasetçinin küreselleşme çağında ve Kemalist/laikçi kurumsal ve popüler muhalefet baskısı altında "İslamcı siyasetin sınırlarının" farkına varmasını yansıtmaktadır. 28 Şubat süreci, ülkede İslamcı bir partinin önde gelen siyasi güç olduğu bir dönemde bile İslamın sadece siyasi temsilinin değil, sosyal ve ekonomik ağlarının da Kemalist/laikçi merkez tarafından kökünden sökülüp atılabileceğini açıkça göstermiştir.⁵ Dolayısıyla AK Parti temsil ettiğini öne sürdüğü muhafazakârlığın temeli olan kendi sosyal ağlarının güvence altına alınması karşılığında İslamın siyasi alandan çekilmesini sembolize etmekte, 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını kazanan, 1995 genel seçimlerinden önde gelen siyasi güç olarak çıkan ve 1996'dan askeriye baskısı altında görevi bırakmaya mecbur edildiği 1997'ye kadar var olan koalisyon hükümetinin başkanlığını sürdüren İslamcı Refah Partisi'nin 1998'de kapatılmasıyla kanıtlandığı biçimde, İslamın siyasi temsilinin aslında kendi kendini yenilgiye uğratan bir başarı olduğunun anlaşılmasıyla "siyasal" İslamdan "sosyal" İslama doğru bir çekilmeyi sergilemektedir.⁶

Milli Görüş Hareketi içinde hemen her seviyede yıllarca görev yaptıktan sonra, 1994'te Erbakan'ın Refah Partisi saflarından İstanbul belediye başkanı seçilen lider Erdoğan başta olmak üzere, AK Parti'nin çekirdeğini oluşturanların Milli Görüş Hareketi ile yollarını ayıranlar olduğuna şüphe yoktur. Partinin genel başkan yardımcısı ve halihazırdaki Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 1995'te RP'den, 1999'da da kapanan RP'nin yerini alan Fazilet Partisi'nden milletvekili seçilmişti. Şu anki Meclis Başkanı Bülent Arınç da 1990'larda Refah ve Fazilet Partilerine mensup bir parlamenterdi. Kısacası, AK Parti'nin liderliğini oluşturan üçlü, bir zamanlar İslamcı Erbakan'ın talebeleriydi. Bununla beraber, Abdullah Gül'ün 1998'de siyasetten men edilen hareketin doğal lideri Necmettin Erbakan'ın arzusu hilafına Mayıs 2000'deki parti kongresinde FP liderliğine aday olmasında da görüldüğü gibi, Milli Görüş geçmişi olan AK Parti liderleri hareket içinde "reformcular" adıyla anılmaktaydı. Erdoğan ve Arınç tarafından açıkça destek-

lenen Gül'ün Erbakan'ın yokluğunda parti liderliği için delegelerin neredeyse yarısının oyunu aldığı bu yarış, reformcuların geleneksel liderlikten ayrışmasında katalizör rolü oynadı.⁷ Parti liderliği yarışma soyunan Gül ile arkadaşları sadece Milli Görüş'ün geleneksel liderliğine karşı bir harekete girişmekle kalmayıp bu süreçte liderlikçe sembolize edilen ideolojiden de ayrıldı. Bu durum bir boşluktan değil, aksine, 1990'ların sonlarından itibaren İslamcı siyasetin karşı karşıya kaldığı birtakım tehditlere, özellikle de askerinin İslamcı yönelimleri olan grupların iktidara gelmesine engel olmak-taki kararlılığını gösteren 28 Şubat Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararları-nın neticesinden doğdu.

Sonuç olarak FP 2001'de laiklik karşıtı hareketlerin odağı olması ge-rekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldığında, Erdoğan daha ge-niş sosyal ve siyasal gruplara ulaşmak amacıyla, İslami geçmişi olmayan bir-çok insanı partiye katılmaları için ikna etmeye çalıştı.⁸ Aralarında merkez sağdaki ANAP'tan Erkan Mumcu, DYP'den Köksal Toptan ve Mehmet Dül-ger gibi isimlerin de bulunduğu liberal isimleri saflara katma çabası seçim zamanında da devam etti. Böylelikle AK Parti artık Milli Görüş çevresine ta-kılıp kalmayacağını sinyali vermiş oluyordu. Bu yaklaşım seçim sonrasın-da merkez sağ geçmişleri olan ılımlı insanların içişleri, adalet, sanayi, eğitim ve kültür ve turizm bakanı olarak atandığı kabinede de kendini gösteriyordu.

Erdoğan'ın son yıllarda geçirdiği değişim değerlendirilirken beledi-ye başkanı, yani bir yerel siyasetçi olarak görev yaptığı da hatırdan tutulmalı-dır.⁹ İstanbul gibi bir metropolde bile olsa yerel alanda siyaset ideolojiler, dönüştürücü projeler, kurtuluş ya da insanların yeniden uyandırılmasın-dan ziyade "hizmetler"le ilgilidir. İnsanlar için ideolojinin değil hizmetin önemli olduğuna inanan bu yaklaşım "büyük siyaset" yapmayı değil, sosyal ve ekonomik limitler içinde davranmayı ve pragmatizmi gerektirir. İdeolo-jik duruşlar ve tercihler –izleyicileri tarafından kutsal addedilse bile– yol, kanalizasyon yapımı, su dağıtımı ve çöp toplanması gibi sorunların çözü-münde etkili olamayacaktır. Yerel siyasette şehri çevreleyen sosyal mekân-daki farklılıkların tanınması önemlidir; belediye başkanları işbirliğine yat-kın ve pragmatik olmalı, değişik hizmetlerin yerine getirilebilmesi için ge-niş sosyal kesimlerle ittifak kurabilmeyi bilmelidir.

İstanbul'daki tecrübeleri Erdoğan'ın pragmatik, hizmet odaklı bir siyasetçi olma yolundaki serüveninde büyük rol oynadı. Bir belediye başkanını olarak Erdoğan siyaseti ideolojik yönelimli bir İslami topluluk kurmaya değil, insanların gündelik sorunlarını çözmeye dönük bir araç olarak kullandığını ifade etti.

Türkiye'de İslamcılık Ortadoğu'daki gibi geleneksel olarak güçlü bir Batı karşıtlığıyla kuruldu ve meşrulaştırıldı.¹⁰ Batılı siyasal, ekonomik ve kültürel tehditler karşısında İslam, yani "yerli" kimlik Batı'ya, Batılı fikir ve modellere karşı gerçek bir alternatif oluşturmalıydı. Böylece Batı karşıtlığı İslami kimlik ve siyasetin tanımlayıcı bir unsuru haline gelmişti. MGH de Batı'yı, İslamı, yani "milli" kimlik ve yerli uygarlığı tahrip eden, bozguncu ve dejenere edici "tüm şeytanların anası" olarak görüyordu. İslam ülkeleri birliğini savunan MGH Avrupa Birliği'ni bir "Hıristiyan kulübü" olarak tanımlayarak Türkiye'nin AB ile bütünleşmesine şiddetle karşı çıktı.¹¹

İslamcı siyasal kimlik geleneksel olarak Batı'ya, Batılı değerlere ve Türkiye'deki Batılılaşma tarihine muhalefet çerçevesinde kurulmuşken, 1990'ların sonlarındaki İslamcı siyasetçiler –ki çoğu AK Parti'ye katılmış– Kemalist/laikçi merkez karşısında geniş kapsamlı bir cephe oluşturmak ve Kemalist/laikçi merkezle karşılaşmalarında söylem meşruiyeti kazanabilmek için Batı'ya ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi gibi modern/Batılı değerlere ihtiyaç duyduklarının farkına vardı.¹²

Son yıllarda böylesi bir "yeniden düşünme" temelinde AB ile bütünleşmeyi amaçlayan AK Parti'nin politikaları Batı'ya karşı var olan tarihsel düşmanlığın artık sona erdiğini gösterdi.¹³ Batı'yla bütünleşmeyle İslami kimliği koruma artık birbirlerini dışlayan seçenekler olarak görülüyordu; bir kişi İslami kimliğe bağlı olabilirken aynı zamanda –Türkiye'nin AB üyelik başvurusu durumunda olduğu gibi– Batı ile bütünleşmeyi savunabilirdi. AK Parti'nin küreselleşme ve AB üyeliği hususundaki duruşu geleneksel İslami duruştan kayda değer bir farklılık gösteren bir "yeniden düşünmeyi" yansıttı. Üstelik İslamcı geçmişe sahip AK Parti liderliği, AB üyelik süreci böyle bir imkânı neredeyse tamamen ortadan kaldırdığı için Türkiye'de bir İslami hükümet kurma fikrini açıkça terk etmek zorunda da kalmıştı.

AK Parti'nin tabanı da Batı yanlısı bir tutum sergiledi. Temmuz 2004'te yapılan bir kamuoyu anketine göre partiye oy verenlerin % 79'u AB üyeliğini destekliyordu, ki bu oran % 73 düzeyindeki ulusal ortalamanın üzerindeydi. AK Parti'ye oy verenler yine NATO'yu da ulusal ortalamaya (% 48) göre daha olumlu (% 60) görmekte, "Batı medeniyeti" hakkında olumlu görüşler (% 50) taşımaktaydı (ulusal ortalama % 54) ve eğer bu iki yönelim arasında seçim yapacak olsalar Doğu yerine Batı'nın (% 53) yanında yer almayı yeğlemekteydiler.¹⁴

Bu tutum doğrultusunda AK Parti yerel ve milliyetçi tepkilere dayanmak yerine küreselleşme yanlısı bir duruş aldı. Parti programı ve seçim beyannamesinde, küreselleşmenin AK Parti'nin politikalarını geliştirebileceği bir çerçeve olarak benimsendiği, Türkiye'yi küreselleşen dünyaya rekabetçi bir ülke olarak açma kararlılığı beyan ediliyordu. Kasım seçimlerinin hemen sonrasındaki açıklamalar uluslararası finans merkezlerine yönelik özel mesajlar içermektedir: Erdoğan AK Parti hükümetinin dövizle ilgili düzenlemeleri daha da kolaylaştıracağını ve Türkiye'ye yabancı yatırım girişini daha da cazip hale getireceğini ilan ediyordu.¹⁵ Daha önce kabul edilmiş olan IMF programıyla devam etmek suretiyle küreselleşme yanlısı bir duruş alan AK Parti, bugüne kadar küreselleşmenin aktörleri, süreçleri ve öncülleriyle karşı karşıya gelmedi, bilakis işbirliği yaptı.

AK Parti'nin ülke siyasetinde taşradan gelen taleplere cevap veren çevresel bir güç olduğuna şüphe yoktur. Normalde partinin temsil ettiği çevresel, sosyal ve ekonomik güçlerin küreselleşme karşıtı eğilimlerinin olması beklenir; ancak tam aksine Türkiye'de küreselleşmeye karşı direnç, aynı zamanda çevresel güçlerin ekonomik ve siyasal taleplerine de engeller çıkaran bürokratik elitten ve ideolojik olarak Kemalizmi takip eden gruplardan gelmektedir. Bu direncin kendini destekleyen sosyal ve ekonomik gruplarla küreselleşmeciler arasında garip bir ittifakın kurulmasına yol açması neticesinde AK Parti, bürokratik ve ideolojik merkezlerin direncini kırmak için küreselleşmenin aktörleriyle işbirliği yapmaya yöneldi. Bürokratik ve Kemalist ideolojiye sahip merkezi yalıtılmak ve yok etmek için yola çıkan AK Parti, Türkiye'nin küresel yapılarla bütünleşmesini hızlandırdı. Özetle, parti içindeki küreselleşme karşıtı eğilimler Türkiye'yi dış dünya-

dan yalıtın değil, aksine bütünleşme öngören bir analizle bastırıldı ki bu durum partinin yaşaması ve meşruiyeti için daha geniş bir alan açması beklenen daha fazla demokratikleşmenin de bir ön şartıydı.¹⁶

Liderliğin geçirdiği ideolojik dönüşümün ötesinde, AK Parti'nin genel seçimlerde aldığı % 34 ve Mart 2004 yerel seçimlerinde aldığı % 42 oyun Türkiye'deki İslamcılarının sayısını temsil ettiğini varsaymak yanlış olacaktır. Kamuoyu analizcisi Tarhan Erdem'e göre AK Parti Kasım 2002 seçimlerinde daha önceki seçimlerde diğer partilere oy vermiş olan seçmenlerden oy almıştır. 1999 genel seçimleriyle karşılaştırıldığında FP'ye oy verenlerin % 69'u, MHP'ye oy verenlerin % 38'i, ANAP'a oy verenlerin % 28'i, DYP'ye oy verenlerin % 21'i ve DSP'ye oy verenlerin % 14'ü Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti'ye oy vermişti.¹⁷ Bu sonuç, partinin toplumun hemen hemen tüm kesimlerine hitap ettiğini ve muhafazakâr sağ tarafından da desteklendiğini gösteriyordu. Buna ek olarak, partinin birinci geldiği yerler 1983 ve 1987 seçimlerinde Turgut Özal liderliğindeki ANAP'ın da önde geldiği yörelerdi.¹⁸ Kimileri AK Parti'nin seçimlerdeki başarısını yoksullar ve baskı altındakilerin desteğine bağladı.¹⁹ Aslında parti seçmenleri şehir çevrelerinde yaşayan yoksullardan Anadolu'nun derinliklerindeki muhafazakâr çiftçilere ve girişken şehirli girişimcilere kadar uzanıyordu. Dolayısıyla AK Parti seçimlerde ideolojik, sosyal ve coğrafi bakımdan farklı kitlelerin güvenine mazhar oldu.

AK Parti kendi destek tabanı bazında İslamcı bir alternatifi temsil etmemekte, fakat geleneksel olarak pragmatik ve ilerlemeci bir yönelime sahipken Türkiye'nin otoriter devlet geleneğine inancını da yitirmiş bir çevrenin taleplerini yansıtmaktadır. Bugüne kadar partinin ne sosyal tabanı ne de retorik ve politikaları İslamcı bir duruş ortaya koydu. Özellikle son birkaç seçimdeki seçmen tercihlerinde gözlenen dalgalanma ve ülkedeki zayıf ekonomik dengeler göz önüne alındığında, AK Parti'nin sosyal talepleri ve beklentileri karşılamak yerine İslamcılık adına bir ideolojik meşruiyet arayışına girmesi muhtemel görünmemektedir. Tam tersine, böylesi bir politika partinin "temel içgüdü" olan sistemsiz meşruiyet ve güvenlik arayışına ters düşmektedir.

AK Parti'nin siyasal İslama ne kadar yakın olduğu tartışmasına son noktayı koyacak bir diğer husus, İslamcı bir geçmişe sahip olanların hem

siyasal bir proje olarak İslamın uygulanabilirliğini, hem de İslami bir projenin İslamın kendisine uygunluğunu sorgulamalarıdır.²⁰ Sosyal ve ekonomik ağlarının en çok siyasal İslamın tepe noktalara ulaştığı zamanlarda (1995-1999) zarar gördüğünü anlayan İslam yanlısı gruplar, MGH ve lideri Erbakan'ı temsil eden partinin oyların ancak % 2'sini alabildiği Kasım 2002 genel seçim sonuçlarında da görüldüğü gibi, İslamcı siyasi hareketlerden desteğini çekti. Seçmenler İslamın siyasal temsilini değil, sosyal ve ekonomik ağlarını kurması beklenen muhafazakâr-merkeziyetçi bir yaklaşımı benimsedi. Bunun AK Parti tarafından da tercih edilen yol olduğu ne hükümetteki retoriğinde ne de program ve politikalarında İslamcı bir yönetim sergilemesinden anlaşılmaktadır. "Siyasal" değil "sosyal" İslam düşüncesi,²¹ İslami köklerine rağmen AK Parti'nin İslamcılık da dahil tüm ideolojilerin küreselleşme çağında artık öldüğünü kabul etmesinden de anlaşılacağı üzere, artık gelişti.²² Parti siyasal İslamın yükselmesinin dinin Türkiye'deki toplumsal ve ekonomik etkisine zararlı olduğunu anlayarak, siyasal İslamın kendi kendini yenilgiye uğratan başarısından kaçma çabası içinde "muhafazakâr demokrat" tanımına gittiye de, bir yandan muhafazakâr demokrat bir parti olma iddiası söz konusuken, laikçi muhaliflerle beraber bazı İslami çevreler de partinin İslamcı kimliğinde ısrar etmektedir.²³ Bu kesimler Avrupa'daki Hristiyan demokrat partilerle yapılan bir karşılaştırmaya dayanarak AK Parti'yi bir "Müslüman demokrat" hareket şeklinde tanımlamaya meyillidir.²⁴ Böylesi bir siyasal harekete dair tarihsel bir öncülün yokluğunda AK Parti'yi Müslüman demokrat olarak tanımlama çabası, en iyimser tabirle, partinin ne sosyal tabanını ne de siyasal dilini yansıtan bir "buluş" olarak anlaşılabilir. AK Parti'nin muhafazakâr-yerel-milliyetçi duyguları ilerlemeci ve küreselleşmecici amaçlarla birleştiren bir rol oynadığı görülmektedir. Parti liderliği bir Müslüman demokrat kimliğin sistem içindeki meşruiyet ve güvenlik sorunlarını çözmeye yardımcı olmadığını farkındadır; tam tersine bu durum sorunları daha da şiddetlendirmektedir. Muhafazakâr demokrat kimlik ise AK Parti'yi tarihsel ve sosyal bir bağlama oturtmakta, sosyalleştirip tarihselleştirmekte ve partinin 1946'dan beri var olan büyük bir geleneği –yani tarihsel olarak içinde çevresel güçlerin Kemaalist-laikçi merkez karşısında kendilerinin temsil edildiğini gördükleri De-

mokrat Parti çizgisini– temsil etme iddiasını mümkün kılmaktadır. Parti liderleri İslami grupların entelektüel anlamda modelleştirilmesi ve Batılı gözlemcilerin elinde Türkiye siyasetinin basitleştirilmesi yoluyla parti üzerine ahistorik bir “Müslüman demokrat” kimliği empoze edilmesi çabalarından kaçmayı da başarabilmiştir.

MEŞRUIYET SORUNU VE DEMOKRASI VE İNSAN HAKLARININ ARAÇSALLAŞTIRILMASI

Milli Görüş Hareketi içindeki AK Parti liderleri de dahil İslamcı gruplar MGK’nın 1997’deki 28 Şubat kararlarına kadar demokrasi ve insan haklarını hiçbir zaman ciddiye almamıştı. Kemalist-laikçi merkezin baskılarını hayatlarının her alanında yaşayan İslamcı gruplar, insan hakları ve demokrasinin yararlarını keşfettiği ölçüde bunları doğuran modernitenin dili ve kurumlarında güvenlik arayışına girdi; 1997 ve 1998’in izolasyon, marjinalleştirme ve hatta baskısını yaşadktan sonra “meşru olmayan” bir siyasal güç, Kemalist-laikçi merkez yoluyla ülke siyasetinde düzeltilmesi gereken bir anomali olarak görüldüklerini ve her zaman böyle görülmeğe devam edeceklerini anladılar.

AK Parti liderliği, hâkimler ve üst düzey devlet bürokrasisinin yanında laik merkez medyayı da etkileyen askeriye’nin sert muhalefeti kaynaklı baskılara cevap verirken, demokrasinin meşrulaştırıcı gücünün de farkına vardı; seçimler yoluyla sergilenen popülaritenin laikçi güçlerce tanınma arayışında partinin en değerli serveti olduğu görüldü.²⁵ Bunun karşısında bir meşruiyet kaynağı olarak demokrasi ve demokratik katılıma güvenmek durumunda kalındı. Devlet gücünün –yani askeriye ve yargının– partiye karşı geldiği görüldüğünde, sahip olunduğu bilinen “halk gücüne” dönüldü. Erdoğan Kemalist-laikçi eleştirileri dağıtmak için AK Parti’nin dini yönelimini devamlı olarak reddetti; bunun yerine “ortalama” Türk vatandaşının muhafazakâr partisi olduğunda ısrar etti. Ortalama vatandaşlara verilen bu referans sokakları işaret ediyordu; kendini sokaklardan gelen biri olarak tarif eden Erdoğan, bu çevreyi “anladığı” ve “tanıdığı” iddiasını bir meşrulaşma aracı olarak kullanıyordu; zira devlet aygıtında güçlü durumdaki Kemalist-laikçi muhalifleri karşısında halk gücüne güvenmek zorunda olduğunun bilincindeydi.

Parti liderliği için demokrasinin hayati bir mesele haline gelmesiyle paradoksal bir biçimde, seçim başarıları meşruiyet ve güvenlik sorununu ozmediği gibi daha da derinleştirdi: AK Parti'nin popüler desteğinin % 42'ye ulaştığını gösteren seçim sonuçları Kemalist-laikçi grupların endişelerini artırdı. Bu yüzden seçim yoluyla popüler meşruiyet ve g kazanma arayışı aslında meşruiyet ve güvenlik sorununu daha da ağırlaştırdı. Böylece AK Parti kendini Kemalist-laikçi merkezin gücünden korumak için hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi üzerine bir söylem benimsemi ki, bu strateji partinin içeride ve dışarıda liberal-demokrat gruplarla geniş koalisyonlar kurmasına da imkân verdi.²⁶ AK Parti hem seçim sandığı hem de siyasi modernlik dili yoluyla meşruiyeti sağlamaya çalışıyordu.

Partileri kapatılıp, liderleri siyasi faaliyetlerden yasaklanıp, vakıf ve dernekleri bastırıldııka AK Parti liderliği cevap olarak hem devletin baskısı karşısında etkili bir g, hem de uluslararası koalisyonlar kurmak için bir zemin olan sivil ve siyasi haklar dilini benimseme yolunu seti ve insan haklarının evrenselliğini benimsedi; parti yeleri sıkça, sadece İslam ve Türkiye'ye özgü olanlara değil, uluslararası kabul görmüş insan hakları anlaşmalarına da atıfta bulunarak insan haklarının da ulusal sınırları ve gelecekleri açacak şekilde küresel olduğu anlayışıyla bu hakların küresel platformda uygulanmasını savundu.

2002 seçim kampanyasında ve parti programında demokrasi ve insan haklarına kuvvetli bir vurgu yapıldı; bu konulara verilen önemi gösterir şekilde parti programı bir demokrasi ve kalkınma programı olarak sunuldu. Programda birey ve onun mutluluğunun partinin temel amacı olduğu belirtiliyor, "kalkınma ve demokrasi" programının sadece hukuki garantilerin değil, insan hakları hükümlerinin doğru uygulanmasının da peşinde olacağının sözü veriliyordu. 2002 seçim beyannamesinde temel hak ve özgürlükler, demokrasi ve sivil toplum, adalet ve hukukun üstünlüğü ve devletin yeniden yapılandırılması kapsamlı bir biçimde ele alınan meseleler arasında bulunuyor; farklı sosyal, etnik, siyasi ve dini kimlikler tehdit değil zenginlik kaynağı olarak değerlendiriliyor; "AK Parti sadece farklılıklarını tanımaz, aynı zamanda bunların siyasete kendi kimlikleriyle birlikte katılmalarını da teşvik eder" ifadesi kullanılıyordu. Ayrıca zel sektör ve hükümet dışı örgütlerin rollerini

genişletmesine saygı duyacak sınırlı bir devlet sözü veriliyor, bürokrasinin tarihsel egemenliği karşısında siyasetin alanının genişletileceği iddia ediliyordu. Kısacası AK Parti seçim beyannamesi ve programı yoluyla, demokratik ve liberal bir siyasi hareketin unsurlarını barındırdığını iddia ediyordu.²⁷

Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün savunulması üzerine kurulan modern bir siyaset dilinin benimsenmesi şüphesiz ki AK Parti'ye insan hakları ve demokrasiyi kınayarak kendi meşruiyetlerini riske etme ihtimalleri olmayan muhalifleri üzerinde bir söylem üstünlüğü ve meşruiyet kazandırdı. Parti tarafından öne sürülen modern siyasal gündeme muhalefet edenler "modernleşmeye yönelik değişikliklere karşı gelmek" gibi gibi uygunsuz bir ithamla karşılaştı ki bu iddia aslında Kemalist-laik güçlere meşruiyet oluşturmak amacıyla kullanılmaktaydı. AK Parti'nin "özel", yani Türkiye'nin otoriterliği haklı çıkaracak istisnai durumu karşısında "evrensel"e vurgu yapması liberal-laik kesimlerin desteğini de beraberinde getirdi; dolayısıyla demokrasi popöler meşruiyete imkân verirken, insan hakları dili de muhalifler karşısında bir söylem meşruiyeti kazandırdı. Her iki yöntem partinin Türkiye siyasetinde meşru bir aktör olarak konumlanmasına katkıda bulundu ve dolayısıyla sistemde güvenli bir yer elde etmesinde önemli rol oynadı.

İnsan hakları dili AK Parti'yi hem içerdeki hem de dışarıdaki sosyal ve siyasal güçlerle birleştirdiği gibi, otoriter eğilimler karşısında bir kalkan da sağladı; dolayısıyla parti insan hakları ekseninde hem içerdeki hem de dışarıdaki liberaller ve reformcularla koalisyon kurma konusunda başarıya ulaştı. Uluslararası bir koalisyon arayışı AK Parti liderliğinin Türkiye'nin insan hakları sicilini zaten eleştiren sayısız hükümet dışı insan hakları örgütü, Avrupa Birliği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve bireysel devletlerin yer aldığı Batı'ya yönelmesine yol açtı ve sonunda Türkiye'de sivil ve siyasi hakların garanti altına alınması ve daha fazla demokratikleşme ihtiyacı noktasında parti kendini Batılılarla aynı safta buldu.

SIYASAL REFORMLARI ANLAMAK

Helsinki Zirvesi'nden sonra AB tarafından yayınlanan katılım ortaklığı belgesinde istenen reformları hayata geçirmek için DSP lideri Bül-

lent Ecevit'in başkanlığındaki koalisyon hükümeti 2002 başlarında bir uyum yasası hazırladı ki bu, birçok farklı yasadaki değişikliğin Meclis'ten geçirilecek tek bir yasayla yapılabilmesine dayanan bir yasama tekniği idi. Kasım seçimleri sonrasında kurulan AK Parti hükümeti Meclis çoğunluğu sayesinde ve AB ile katılım müzakerelerinin başlatılması için bir tarih elde etmek amacıyla bu tekniği daha etkin kullanmaya devam etti. AB üyeliği parti liderliği tarafından Türkiye'nin modernleşme tarihinin doğal bir sonucu olarak algılanıyor, parti programında "Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması ülkenin modernleşmesi yolunda bir ileri adım olacağı" ifadesi ediliyordu.²⁸

Kasım seçimlerinin hemen sonrasında Tayyip Erdoğan hem İslamcı hem de laik çevrelerin büyük çoğunluğu tarafından beklendiği üzere, önceliklerinin başörtüsü sorununu çözmek değil, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecini hızlandırmak olduğunu dile getirdi ve üyelik müzakerelerinin başlatılması için bir tarih elde etmek amacıyla Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi öncesinde Avrupa başkentlerini turladı. Ancak Avrupa Konseyi Türkiye hakkındaki kararını Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirmesi durumunda katılım müzakerelerinin gecikmeksizin başlatılacağı yönünde bir kararın alınacağı 2004 zirvesine kadar erteledi.²⁹ Bu, yeni hükümet için önemli bir testti; çünkü Erdoğan Kopenhag siyasi kriterlerinin sadece Türkiye'nin AB'ye girişi için bir gereklilik değil aynı zamanda AB üyeliğine bakılmaksızın ulaşılması gereken bir amaç olduğunu söylüyordu.³⁰ Sonuçta, kuruluşundan bu yana hükümet Meclis'ten geçen yedi uyum yasası paketiyle Kürt meselesi, insan hakları ve sivil-asker ilişkisi üzerine temel reformlar ortaya koydu, hatta uzun zamandır çözülemeyen Kıbrıs sorununu çözmek için uzlaşmaya bile hazır göründü.

2003 yılında hükümetin hazırladığı ilk uyum paketiyle dernek kurma özgürlüğü, işkence ve kötü muameleye karşı caydırıcılık ve hükümlülerin hakları için tedbirler artırıldı, siyasi partiler hakkındaki kanunlarda bir takım değişiklikler yapıldı ve en önemlisi de siyasi partilerin kapatılması zorlaştırıldı: Anayasa Mahkemesi'nce bir siyasi partinin kapatılabilmesi yönündeki bir karar için beşte üç çoğunluk şartı aranacak, parti kapatma davaları daha önce olduğu gibi Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan gerekçeler-

le değil, bizzat Anayasa’da açıkça yer verilen nedenlerle açılabilir ve böylece siyasi partiler anayasa çerçevesinde daha fazla korunacaktı. Bu değişiklik Anayasa Mahkemesi tarafından kapatmadan daha hafif –siyasi partilerin devlet yardımlarından kısmen ya da tamamen mahrum bırakılması şeklinde– bir yaptırım da getirdi. Liderlerinin önceki iki partisi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış olan AK Parti için açık bir önem arz eden bu değişiklikler anayasal düzendeki güvenlik arayışıyla uyum içindeydi ve AB üyelik başvurusunun gerekleriyle de örtüşüyordu.

Şubat 2003’te Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında yeniden yargılama şartlarını iyileştiren düzenlemeleri haiz yeni bir uyum yasası yürürlüğe kondu. Temmuz 2003’te Türkçe’den başka dillerde de siyasi propaganda yapılabilmesine müsaade eden, töre cinayetlerine ceza indirimini yapılmasına son veren ve Radyo Televizyon Üst Kurulu ve Sansür Kurulu’ndaki MGK temsilcilerini kaldıran düzenlemelerin yanında Terörle Mücadele Yasası’nın 8. maddesini iptal eden bir düzenlemeye de gidildi.³¹ Ağustos 2003’te Meclis’ten geçen paket, askeri mahkemelerin siviller üzerindeki yetkilerini sınırlandırarak, askeri harcamaların ve malların Sayıştay tarafından denetlenmesine imkân vererek, MGK genel sekreterinin yürütmeyle ilgili güçlerini ortadan kaldırarak, MGK’nın düzenli toplantılarının aralığını bir aydan iki aya çıkararak ve MGK için sivil bir genel sekreter atanabilmesinin yolunu açarak sivil-asker ilişkileri hususunda kayda değer bir reform ortaya koydu. MGK’nın sadece bir tavsiye kurulu ve genel sekreterliğin de yönetsel bir birim haline gelmesiyle askeriye’nin siyasi ağırlığı hissedilir bir şekilde azaltıldı.³²

Bu yasal reformların yanında hükümet Eylül 2003’te AB’nin reform uygulanmalarının etkin denetimi ısrarına bir cevap olarak dışişleri, adalet ve içişleri bakanlarıyla üst düzey bürokratlardan oluşan bir reform izleme komitesi oluşturdu.

Aralık 2003’te Brüksel’de toplanan Avrupa Konseyi hükümetin “hâtırı sayılır ve kararlı çabalarını” memnuniyetle karşıladı ve yapılan reformların “Türkiye’yi Birliğe daha da yaklaştırdığını” kabul etti. Buna rağmen konsey, yargının çalışması ve bağımsızlığını güçlendirmek için sürekli bir çabanın; dernek kurma, ifade ve din özgürlüklerinin kullanılabilmesinin; sivil-as-

ker ilişkilerinin Avrupa'daki uygulamalarla uyumlu hale getirilmesinin ve kültürel hakların kullanılabilmesi gerekliliğinin altını çizdi.³³ Konsey kararı- na Başbakan Erdoğan'ın cevabı, hükümetinin gerekli işleri tamamlayacağı ve "Kopenhag kriterlerini Ankara'nın kendi kriterleri yapacağı" şeklindeydi.³⁴

Nisan 2004'te diğer bir kapsamlı değişiklik paketi Meclis tarafından onaylandı. Buna göre devlet güvenlik mahkemeleri işlevsiz kınıyor, savaş zamanındakiler de dahil olmak üzere ölüm cezasıyla ilgili tüm atıflar kaldırılıyor, uluslararası anlaşmalara hukukun üzerinde bir yer tanınıyor ve Yüksek Öğretim Kurulu'ndaki askeri üye uygulamasına son veriliyordu.³⁵ Yasaları yapılan anayasa değişiklikleriyle uyumlu hale getiren başka bir paket de Temmuz 2004'te Meclis'ten geçti. Üstelik Haziran 2004'te, TRT'nin Kürtçe yayın yapmaya başladığı bir dönemde, aralarında Leyla Zana'nın da olduğu Kürt yanlısı Demokrasi Partisi'nin (DEP) dört eski milletvekili hapisneden tahliye edildi.³⁶

Helsinki sonrası süreçte Uluslararası Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6 Numaralı Protokolü, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin İsteğe Bağlı Protokolü ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13 Numaralı Protokolü gibi uluslararası sözleşmeler de imzalanıp onaylandı.

Hukuk sisteminde temel değişiklikler şeklindeki bu reformların uygulanması aşamasında hükümet işkence vakalarına karşı sıfır tolerans politikası benimsedi ve AB ve Avrupa Konseyi'nin de yardımlarıyla polis, hâkim ve cumhuriyet savcılarının insan hakları konusunda eğitilmesine girişti.

Tüm bu reformlar neticesinde Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı 2004 ilerleme raporu Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğinde karar kılıyordu. Komisyon, Türkiye'nin siyasi kriterleri "yeterince sağladığını" kaydederek katılım müzakerelerinin başlatılması tavsiyesinde bulundu ve 17 Aralık 2004'te Brüksel'de toplanan Avrupa Konseyi, Türkiye ile katılım müzakerelerinin Ekim 2005'te başlatılmasını kararlaştırdı.

AB'YE KATILIMI ARAÇSALLAŞTIRMAK

İki yıldan daha kısa sürede gerçekleştirilen yasal reformlar Türkiye'nin AB üyeliği girişimi sayesinde mümkün kılınmıştı. Üyeliğe götürecek

bir sürecin başlatılması sadece Türkiye'nin kalkınması ve demokratikleşmesi için değil, AK Parti'nin modern-laik kesimdeki meşruiyetini genişletmek için de gerekli görülüyordu. AB üyeliği girişimi AK Parti'nin niyet ve amacının sorgulanamayacağı "modern" bir projeye dönüştü; üstelik bu projede parti modern-laik kesimlerden de destek aldı ve dolayısıyla sistemdeki doğal güvensizlik duygusunu azaltarak güç ve meşruiyetine katkı sağladı. Artık AK Parti hükümeti bir yabancı ya da anomali olarak görülmekten kurtuluyordu. TÜSİAD tarafından temsil edilen İstanbul merkezli büyük sermaye ve liberal medya bir anlamda partiye şartlı bir meşruiyet sağladı. Hükümet AB üyelik girişimine bağlı kaldığı süre içinde sadece TÜSİAD'ın değil, kamuoyunu şekillendiren önemli aktörler olan, aralarında entelektüeller ve hükümet dışı örgütlerin de bulunduğu büyük medyanın ve sosyal demokrat ve liberal kesimlerin de desteğini almayı başardı. Üstelik AB'ye tam üyeliğin devamlı olarak % 70'ler oranında desteklenmesi göz önüne alındığında, daha popüler bir düzeyde de AK Parti'nin AB yöneliminin meşruiyete katkı sağlayan "güvenli" bir politika tercihi olduğu görülecekti.

Partinin ihtiyaçlarının AB'nin talepleri ve üyelik koşullarıyla örtüştüğü açıktır. AK Parti askeriye MGK aracılığıyla veya diğer yollarla siyaset üzerinde kurduğu etkiyi sınırlamayı, asker üzerindeki sivil kontrolü artırmayı, İslami dernekler ve vakıflar da dahil sivil toplumu güçlendirmeyi, ifade özgürlüğünü genişletmeyi ve parti kapatılmasını zorlaştırmayı istedi. Bunlar kendilerine karşı bu araçların etkili bir şekilde kullanıldığı, özellikle de 1997 sonrası dönemde parti liderliğinin temel amaçları oldu. Bu amaçların AB'ye katılım yolunda Türkiye'nin "ev ödevi" olarak tanımlanması hükümetin reform sürecini daha da hızlandırmasını beraberinde getirdi.

Avrupa'nın demokratikleşme ve insan hakları talepleriyle AK Parti'nin askeriye ve yargı da dahil Kemalist-laikçi merkez karşısında korunma arayışı birbiriyle örtüştü.⁷ Partililer Türkiye Batı'dan ve özellikle de AB'den uzaklaştıkça kendilerine bir anomali ve tehdit gözüyle bakan ordunun hâkimiyetinin daha da güçleneceğini anlamaya başladı. Böylece AB ordunun etkisinin azaltılmasında ve AK Parti'nin meşru bir oyuncu olarak kabul göreceği demokratik bir yönetimin kurulmasında doğal bir müttefik halini aldı. Türkiye'nin AB'ye girmesinin ön koşulu olan daha fazla demokratikleş-

me sonucunda ordunun siyasete müdahalesinin kayda değer biçimde azaltılması bekleniyordu; nitekim ordu tarafından korunan Kemalist devlet ideolojisi, AB üyesi bir Türkiye’de sürdürülebilir olamazdı.³⁸

Kemalist-laikçi çevrelerin genelinde ihtiyatla karşılanmasına rağmen, Batılılaşmanın son safhası addedilen ve Kemalist devrimin mirası niteliği taşıması hasebiyle sorgulanmaksızın meşrulaştırılan Türkiye’nin AB’ye üyelik ideali için gerekli olduğu teziyle, AK Parti hükümeti insan hakları ve demokrasi reformlarını ortaya koyabildi. Türkiye’nin Batılılaşma yanlısı elitleri kendi projelerinin nihai amacı olan Batılılaşmaya erişebilmek için AB tarafından şart koşulan reformları kabullenmek zorunda kaldı. Bu gereklilik AK Parti’nin aksi takdirde karşılaşması muhtemel olan direnci de hatırı sayılır ölçüde azalttı. Askeriye MGK’nın yeniden yapılandırılmasını kabul etmek zorunda kaldı; çünkü bu, Türkiye’nin katılım sürecinin ön şartıydı. En azından kamuoyu önünde AB yoluyla esas büyük amaç olan Batılılaşmaya karşı çıkamazlardı ve gerekli olan reformlara uymak zorundaydılar. Aynı kabullenme gerekliliği, her ikisi de ayrılıkçı Kürt hareketi için önemli bir güç olan ölüm cezası ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kaldırılmasında da etkili oldu. Bu ve benzeri bazı reformlarda askeriye bazı itirazlar dile getirdi,³⁹ fakat cumhuriyetçi elitlerin büyük Batılılaşma projesinin meşrulaştırıcı gücü sayesinde bu direncin üstesinden gelinebildi. Batılılaşmanın modern Türk kimliğinin kurulmasında oynadığı rolden dolayı ordu, yargı ve hatta diplomatlarca sergilenen ihtiyat ve kaygılar bu büyük amaca yapılan atıflarla yumuşatıldı.

AB’nin reform talepleri AK Parti’nin demokrasi, insan hakları ve askeriye üzerinde sivillerin üstünlüğünü artırma politikası yoluyla sistem içinde ordu ve diğer radikal laikçi güçler karşısında gücünü sağlamlaştırma ve meşruiyet kazanma arayışıyla örtüşünce, sonuç, Türkiye’de hızlı bir siyasal reform süreci oldu. Böylece AB üyelik perspektifi, hükümetin askeriye ve kamuoyunu radikal reformlar hususunda ikna etmesine olanak sağladı.

SONUÇ

AK Parti’nin sistemde meşruiyet ve güvenlik arayışında hem insan haklarını hem de AB üyeliğini araçsallaştırdığı görülmektedir. İnsan hakla-

rının araçsallaştırılması bir insan hakları rejimine ihtiyaç olduğuna dikkati çeker, ki bunun bilinen faydası, üzerinde sürdürülebilir bir rejimin kurulabileceği sosyal ve siyasal bir temel sunmasıdır. İnsan hakları içinde korunma arayışı, üzerinde bir insan hakları rejimi kurulabilecek, ahlaki olmasa da pratik bir alan oluşturmaktadır. Bu yüzden faydasını takdir anlamında araçsallaştırma bir insan hakları rejimi kurulmasına katkıda bulunabilir.⁴⁰

Böylece Türkiye’de seçmenlerin neredeyse yarısının desteğini almış olan bir siyasi partinin kendi yaşamı için insan haklarını temel olarak görmesi onun hem güvensizliğine, hem de insan hakları söyleminin sosyal ve siyasal gücüne işaret etmektedir. AK Parti hükümeti seçimler yoluyla sahip olduğu popüler meşruiyete ek olarak insan hakları söylem ve mekanizmalarını da kullanmak suretiyle kendisine siyaset arenasında “meşru” bir yer sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, büyük bir sosyal ve siyasal güce sahip AK Parti’nin insan hakları, demokrasi ve AB üyeliği amaçlarına sarılmasında Kemalist/laikçi merkez tarafından karşısına koyulan kısıtlamaların oynadığı rolün de hakkı teslim edilmelidir.⁴¹ Bu kısıtlamalar özellikle de merkez sağa eğilimli seçmenler arasında yaygın siyasal kültür üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Partinin insan hakları ve demokrasi içeren popüler dili merkez sağ siyasal geçmişe sahip muhafazakârlar arasında demokrasi ve insan haklarının meşrulaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Evet, bu insanlar geleneksel olarak demokrasiye değer veriyordu; fakat bu, milli iradenin otoriter devlet elitleri üzerindeki üstünlüğü fetişizmiyle iç içe geçmiş bir tip seçim sandığı demokrasiydi. Evet, bu kesimler bürokratik merkez karşısında “kendi” haklarını savundu; fakat geleneksel olarak bir genel/evrensel kategori anlamında insan haklarıyla çok da ilgili değildiler. Modern/evrensel insan hakları anlayışı doğrultusunda meşruiyet ve güvenlik arayışıyla AK Parti aynı zamanda Türkiye’nin muhafazakâr kitleleri nezdinde evrensel insan haklarına bir yer sağlamakta ve bunu meşrulaştırmaktadır.

Benzer bir olgu genelde Batı, özelde de AB ile ilgili olarak da gelişmiştir. AK Parti’nin üyelik arayışı muhafazakâr seçmen kitlesinin AB’yi daha olumlu görmesine de imkân vermiştir. Muhafazakâr çevrenin tarihsel olarak Batı ve Batılılaşma hakkındaki tereddütleri düşünüldüğünde, parti-

nin AB yürüyüşü merkez sağdaki seçmenler arasında mevcut Batı ve Batılılaşma korkusunun aşılmasına da yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak insan hakları, demokrasi ve AB yanlısı politikaları sayesinde son yıllarda merkez sağdaki muhafazakâr/İslamcı kesimlerin Avrupalılaşmasına da yol açan AK Parti,⁴² İslam yanlısı ve Batı karşıtı kökleriyle Türkiye’de demokrasinin pekiştirilmesinde ve AB ile bütünleşmede ironik şekilde tarihsel öneme sahip bir rol oynamıştır.

ÇEVİRİ: ALI YILDIZ

NOTLAR

- 1 “Türkiye’de Hâlâ ‘Beyaz Türkler-Zenci Türkler’ Ayrımı Yapanlar Var”, *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/2004/03/09siy102.html>; http://www.akparti.org.tr/haber.asp?haber_id=2012&kategori=; Oya Berberoğlu, “Topal Ördek Misali”, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/04/12/yazarlar/yazarlar162.html>
- 2 AKP ve seçim sonuçlarının bir analizi için bkz. Soli Özel, “Turkey at the Polls: After the Tsunami”, *Journal of Democracy*, c.14, 2003, s. 80-94; Ziya Öniş ve E. Fuat Keyman, “Turkey at the Polls: A New Path Emerges”, *Journal of Democracy*, c. 14, sayı 2, 2003, s. 95-107; M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, New York: Oxford University Press, 2003, s. 256-264.
- 3 “Erdoğan: İlk İş AB, Sonra Ekonomi Var”, *Radikal*, 4 Kasım 2002.
- 4 Hareketin ideolojisi ve evrimi için bkz. Ahmet Yıldız, “Politico-Religious Discourse of Political Islam in Turkey: The Parties of National Outlook”, *Muslim World*, c. 93, 2003, s. 187-210. Refah Partisi’nin ideolojisi ve 1990’lardaki seçim performansının analizi için bkz. M. Hakan Yavuz, “Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey”, *Comparative Politics*, c. 30, 1997, s. 63-82; Ziya Öniş, “The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective”, *Third World Quarterly*, c. 18, 1997, s. 743-766.
- 5 MGK’nın 28 Şubat kararları için bkz. *Briefing*, “Recommendations of the State Council meeting and Comment”, 10 Mart 1997, s. 4. 28 Şubat’ın devletin İslamcı gruplara karşı dışlayıcı politikalarının bir parçası olarak analizi hakkında bkz. M. Hakan Yavuz, “Cleansing Islam from the Public Sphere and the February 28 Process”, *Journal of International Affairs*, c. 54, 2000, s. 21-42; Ümit C. Sakallıoğlu ve Menderes Çınarlı, “Turkey 2002: Kemalism, Islamism and Politics in the Light of the February 28 Process”, *South Atlantic Quarterly*, c. 102, 2003, s. 309-332.
- 6 “Sosyal İslam” için bkz. M. Hakan Yavuz, “Towards an Islamic Liberalism?: The Nurcu Movement of Fethullah Gulen”, *Middle East Journal*, c. 53, 1999, s. 584-605; M. Hakan Yavuz ve John L. Espósito, *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2003.
- 7 R. Quinn Meacham, “From the Ashes of Virtue, a Promise of Light: The Transformation of Political Islam in Turkey”, *Third World Quarterly*, c. 25, 2004, s. 339-358.

- 8 Erdoğan partiyi kurmadan önce emekli general Atilla Kıyat ve işadamı Rahmi Koç'un da aralarında bulunduğu birçok insanla temaslarda bulundu; bkz. *Sabah*, 25 Haziran 2001.
- 9 Tayyip Erdoğan'ın ılımlı bir siyasetçiye doğru ideolojik dönüşümünün bir değerlendirmesi için bkz. Metin Heper ve Şule Toktaş, "Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdogan", *Muslim World*, c. 93, 2003, s. 157-185.
- 10 Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi (s. 3-43), Said Halim Paşa (s. 73-174), İskilipli Mehmed Atıf (s. 241-272) gibi Türk İslamcılarının örnek yazıları için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1986 ve Nurettin Topçu (s. 113-239), N. Fazıl Kısakürek (s. 241-375), Sezai Karakoç (s. 377-479) ve İsmet Özel (s. 595-702) gibi cumhuriyet dönemi İslamcılarının yazıları için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, c. 3, İstanbul: Pinar Yayınları, 1994. Ayrıca geç İslamcılarının erken dönem yazıları için de bkz. Ali Bulaç, *Modern Kavramlar ve Düzenler*, İstanbul: Pinar Yayıncılık, 1987 ve İsmet Özel, *Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.
- 11 İhsan D. Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, Ankara: İmge Yayınevi, 1999.
- 12 İhsan D. Dağı, "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", *Turkish Studies*, c. 6, 2005, s. 21-37; Ziya Öniş, "Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence", *Contemporary Politics*, c. 7, 2001, s. 283-284.
- 13 MHP'nin AB üyeliği hakkındaki değişen tutumu için bkz. Şaban Tanıyıcı, "Transformation of Political Islam in Turkey: Islamist Welfare Party's Pro-EU Turn", *Party Politics*, c. 9, 2003, s. 463-483.
- 14 "NATO ve Türk Dış Politikası Kamuoyu Araştırması", *Pollmark*, Temmuz 2004.
- 15 "Ekonomik Program Eksiksiz Uygulanır", *Radikal*, 5 Kasım 2002; "Erdoğan: İlk İş AB, Sonra Ekonomi", *Radikal*, 4 Kasım 2002.
- 16 İhsan D. Dağı, "Ak Parti: Müslüman Demokrat mı, Muhafazakâr Demokrat mı?", *Zaman*, 9 Ocak 2003.
- 17 Bkz. "İki Parti Seçmeni AKP'ye Gitti", *Radikal*, 6 Kasım 2002.
- 18 Neoliberal politikalar bağlamında AKP ile Anavatan Partisi arasındaki benzerliklerin bir değerlendirmesi için bkz. Simten Coşan ve Aylin Özman, "Center-right politics in Turkey after the November 2002 general election: Neo-liberalism with a Muslim face", *Contemporary Politics*, c. 10, 2004, s. 57-74.
- 19 Bu açıklama için bkz. Taha Akyol, "AKP'nin Arkasında Ne Var?", *Milliyet*, 17-21 Ekim 2002.
- 20 Mehmet Metiner, *Yemyeşil Şeriat Bembeyaz Demokrasi*, İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2004; "İslam Devleti Projesi Çöktü", Ali Bulaç'm Neşe Düzel'le mülakatı, *Radikal*, 21 Aralık 1999.
- 21 Dinin siyasallaşması, İslamın kamuoyunda laikçi/Kemalistler tarafından tartışılma şekline bir cevap olarak, bir sorun olarak görülmeye başlandı. Ayrıca bkz. Kadir Canatan, "Çağdaş Siyasal İslam Düşüncesinin Gelişim Seyri", *Bilgi ve Düşünce*, c. 1, 2002, s. 31-38.
- 22 Parti programı ve seçim beyanamesi için ayrı ayrı <http://www.akim.akparti.org.tr/> ve <http://www.akparti.org.tr/beyanname.doc> adreslerindeki AKP web sayfasına bakınız.
- 23 Parti 10-12 Ocak 2004 tarihlerinde İstanbul'da Erdoğan'ın partinin muhafazakâr duruşunu özetlediği konuşmasıyla açılan muhafazakârlık ve demokrasi üzerine bir uluslararası sempozyum düzenledi. Erdoğan'ın sempozyumdaki konuşması için bkz. *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokra-*

- si Sempozyumu, Ankara: 2004, s. 7-17. Ayrıca bkz. Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, Ankara: AKP Yayınları, 2003.
- 24 AKP liderliğine yakın İslam yanlısı entelektüellerce yayınlanan *Bilgi ve Düşünce* (c. 1, 2003) dergisinin özel sayısına bakınız.
- 25 Partiye yakın İslam yanlısı entelektüeller tarafından tercih edilen "Müslüman demokrat" kavramı bile Batılı "Hıristiyan demokrasi" deneyimi yoluyla kazanılacak bir meşruiyet arayışına işaret etmektedir.
- 26 Bu bölüm benim "Rethinking Human Rights, Democracy, and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey" (*Critique: Critical Middle Eastern Studies* 13, 2004, s. 135-151) başlıklı çalışmamda dayanmaktadır.
- 27 Bkz. parti programı ve seçim beyannamesi.
- 28 Bkz. 2002 seçim beyannamesi.
- 29 Philip Robins, "Confusion at home, confusion abroad: Turkey between Copenhagen and Iraq", *International Affairs*, c. 79, 2003, s. 547-566.
- 30 "Avrupa'ya Net Mesajlar", *Radikal*, 7 Kasım 2002.
- 31 *Briefing*, 5 Mayıs 2003, s. 6.
- 32 *Briefing*, 28 Temmuz 2003, s. 9.
- 33 *Briefing*, 15 Aralık 2003, s. 4.
- 34 *Briefing*, 15 Aralık 2003, s. 5.
- 35 *Briefing*, 26 Nisan 2004, s. 8-9.
- 36 *Briefing*, 14 Haziran 2004, s. 14.
- 37 Helena Smith, "New breed of politicians start to find their feet", *The Guardian*, 10 Mart 2003.
- 38 AB üyeliğinin bir *adieu to Atatürk*? manasına mı geldiği sorusunu ortaya çıkaran böylesi bir analizin ilk örneği için bkz. "Turkey becomes a candidate", *The Economist*, 16 Aralık 1999. İslamcılarının AB üyeliğini desteklemelerinin bir açıklaması için bkz. Ali Bulaç, "Niçin AB", *Zaman*, 11 Aralık 1999; "Türkiye'nin Ev Ödevleri", *Zaman*, 16 Şubat 2000; "FP, 312 ve Demokrasi", *Zaman*, 25 Mart 2000 ve "AB Tartışması", *Zaman*, 19 Mart 2002.
- 39 Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç hükümeti reform paketleri ve hatta AB üyeliği idealinin hikmetiyle ilgili olarak birçok kez uyardı. Bkz. "Orgeneral Kılınç: AB Bize Uymaz", *Radikal*, 8 Mart 2002 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=31291>
- 40 AKP'nin Türkiye'yi demokratikleştirme potansiyeli için bkz. Ahmet İnsel, "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey", *The South Atlantic Quarterly*, c. 102, 2003, s. 293-308.
- 41 Siyasal İslamın dönüşümü ve laik çerçeve tarafından konulan kısıtlamalar arasındaki ilişki için bkz. Mecham, "From the Ashes of Virtue", s. 339-358.
- 42 AKP seçmenleri arasında AB'ye verilen destek, ulusal ortalama olan % 73'ün çok üzerinde bir rakama, % 80'e ulaşmaktadır. AB'ye destekte öncülük % 89 ile DEHAP seçmenlerine aittir. Bkz. *Pollmark*, 2004.

İSLAMİ EĞİLİMLİ BİR PARTİ OLARAK ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DEĞİŞİM VAATLERİ, ÇELİŞKİLERİ VE SINIRLARI

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yükselişinin Türkiye'nin ötesinde genelde siyasi alanda bir partinin İslamiyet ile liberal demokrasi güçlerini başarıyla uzlaştıırıp uzlaştııramayacağının bir turnusol testi olma görevini de üstlendiği yönünde pek çok yorum yapıldı. Gerçekten de partinin Kasım 2002 seçimlerinde en yüksek orandaki desteği alması hem İslamın bir siyasal güç olarak sürekliliğini, hem de Türk siyasetinin doğasındaki aşırı kırılganlığı ortaya koymaktaydı. Seçimden sadece on dört ay önce kurulmasına, Türkiye'nin en genç ve en az bilinen partisi olmasına rağmen daha ilk denemesinde Anayasa'yı değiştirmek için gerekli çoğunluğu arkasına alarak Meclis'teki sandalyelerin % 67'sine oturmaya hak kazanıp iktidara gelmesi, başarısını daha da çarpıcı, Türkiye ve dünya siyasetindeki rolünü ise daha kritik hale getirdi. Başka bir deyişle, eğer İslami eğilimli partiler rejimleri değiştirme isteği içindeyse, AK Parti Anayasa'yı değiştirme gücünü yasal düzlemde eline alarak iktidarla buluştu.

Bu gücün nasıl kullanılacağı sorusunu parti özelinde daha da paradoksal kılan, partinin bir bilinmezler kümesinden oluşmasıydı: AK Parti Türkiye siyasi hayatında pek çok ilkin altına imzasını atarak, daha birinci parti kongresini bile yapmadan, ayrıntılı bir siyasal gündem sunmadan, karizmatik ancak aynı zamanda siyasetten ve kamu görevinden yasaklanmış Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde, sancılı bir koalisyonlar hükümeti döneminin ardından ilk defa bir çoğunluk hükümetini kurarak iktidarla tanıştı. Bütün bu dinamikler partiyi siyasetin yeni yüzünü anlamak ve İslamın siyasetle değişen ilişkisini çözümlemek için ideal yeni bir oluşum olarak sadece Türkiye'ye değil küresel siyaset sahnesine birçok vaat ve soruyla sundu.

Nedenleri ne şekilde açıklanırsa açıklansın, 2002 seçimi siyasette yerleşik eğilimlerin kırıldığı bir dönüm noktası olarak Türkiye siyasi tarihinde yerini aldı. Öyle ki, 1980 darbesinden sonraki kısa ve tepeden inme dönem hariç, 1970'lerin başlarından itibaren liderler etrafında odaklanmış, ideolojisi daralmış, genelde parçalanmış bir parti sistemi ve istikrar-sız koalisyon hükümetleri siyasetin ana hatlarını tanımlamaktaydı.¹ 2002 seçimi sonrasında seçime katılan on dokuz partiden sadece ikisinin % 10'luk ulusal barajı geçmesiyle, iki partinin hâkimiyetiyle tanımlanan çok-partili yapıya geri dönüldü. Seçim sonuçları solda Demokratik Sol Parti ve sağda Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin destek oranlarının dibе vurduğu bir yeniden düzenleme sürecini başlattı. Bu süreç genelde seçmenin tercihini değiştirmesiyle tanımlanmasına rağmen, Türkiye'deki yeniden dönüşüm geleneksel partilerin kamusal alanından tasfiye edilmesi ve siyasal elitteki değişimin de eşliğiyle daha köklü bir yapılanmayı haber veriyordu. Bu değişim sürecinin sonunda öngörülen yeniden yapılanmada başrol oyuncusu olmak isteyen AK Parti'nin gücünü nasıl kullanacağına dair kaygılar ağır basarken, parti birçok soruyu ilk aşamada bertaraf edip Avrupa Birliği'nin Kopenhag kriterlerini temel alarak kapsamlı ve hızlandırılmış bir reform programı başlattı. Öyle ki, Ağustos 2006 itibarıyla 768 gibi rekor bir sayıda kanun AK Parti hükümeti tarafından teklif edildi ve partinin kanun kabul etmek için gerekli çoğunluğu elinde bulundurduğu Meclis tarafından neredeyse otomatik olarak benimsendi. AK Parti himayesindeki reformlar Abdullah Gül'ün sözleriyle bir "sessiz devrime," yani Türkiye'nin siviller tarafından başlatılan ilk yapısal değişim sürecine tekabül etmekteydi. Gerçekleştirilen büyük reformlar, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (4982) gibi yeni haklar getirilmesinden, Belediyeler Yasası'nı (5215) değiştirmek suretiyle Türkiye'nin büyük ölçüde merkezileşmiş idari sisteminde yetki devrine kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu.² İslami eğilimli kimliğine rağmen AK Parti'nin ülkede siyasal ve ekonomik sistemi liberalleştirme kararlılığı, siyaseti gözlemleyen insanların çoğunun, parti liderliğindeki Türkiye'nin "geleneksel meselelerini çözerek Müslüman dünyası için gerçek bir model olmaya" başladığını ilan etmesine yetti.³ Bazı gözlemciler bu savı daha da ileriye götürerek AK Par-

ti politikalarının Müslüman dünyasındaki “demokrasi açığı” sorununun ve İslamla demokrasi arasındaki çatışmanın kaçınılmaz olduğunu kanıtladığını ilan etti.

Bu bölümde hem İslam ve siyaset, hem de AK Parti’nin siyasal gündemi ve kimliği arasındaki ilişkinin soyut bir değerlendirmesini yapmak yerine, bunları, daha somut bir alan olan partinin kendi ideolojisini nasıl tanımladığı, sürdürülen reformlarla İslamın kamusal rolünü nasıl algıladığı, seçmen ve partili kitlelerinin ana ögesini oluşturan kadınlarla ilgili nasıl uygulamalar izlendiği üzerinden inceleyeceğiz. Partiye kendi ideolojisini tanımlama gayretleri ve pratiğinden bakmak, genel değerlendirmelere dayalı analizlerde ihmal edilen unsurların bazılarını ön plana çıkarmamıza da yardımcı olacaktır. AK Parti’nin günümüz siyasi tablosunu nasıl belirlediğini anlamak için ilk olarak arkasına aldığı değişim sürecinin 1997’deki dolaylı askeri müdahaleye ve 2001’de ekonomik sistemin çökmesine sebep olan siyasal ve ekonomik çıkmazlar silsilesinden nasıl çıktığını analiz etmek gerekir. Birbirleriyle çelişen şekillerde etkilendiği bu süreçlerin, partinin aldığı şekli anlamak için referans olarak geri planda tutulması gerekmektedir. Ekonomik ve siyasi düzlemdeki krizler bir taraftan seçim öncesi ortamı şekillendirmiş ve AK Parti’nin gücünü artırmasına yardımcı olmuştur. Diğer taraftan seçim sonrası ortaya çıkan siyasal düzenleme partinin siyasi gücünü kaybetmeden kurumsal değişimlerden öte yenilikçi ve İslami kimliğini ortaya koyan bir gündem sunma imkânına büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu tarihsel arka planın hâlâ sürmekte olan izlerini belirledikten sonra partinin ideolojisine, muhafazakârlığına, örgütsel yapısına ve İslamın kamusal rolüne ilişkin politikalarına içeriden bir bakış, parti politikalarının birbirlerine zıt hedefleri inatla nasıl takip ettiğini ve kimliğini oluşturmadaki çelişkilerini göstermemize yardımcı olacaktır.

AK Parti’nin söylem ve icraatlarına ilişkin burada sunulan analiz büyük oranda 1998’den 2005’e kadar şu an parti elitlerini oluşturan vekil, danışman ve parti üyeleriyle yapılan bir dizi mülakata, parti tüzük ve programına dair bir içerik analizine ve yazar tarafından tasarlanıp uygulanan Türkiye seçmenini temsil eden bir kamuoyu araştırmasının sonuçlarına dayanmaktadır.⁴

AK Parti gerçekleştirdiği reformlarla devletin etkili çözümler üretemeyen yapısını ve otoriter politikalarını ortadan kaldırmayı hedef alan, demokrasinin acil müdahale gerektiren sahalarında önemli adımları Meclis'teki gücünü kullanarak atarken, kendi demokratik parti içi düzenini yeni kurallarla sınırlayıp hiyerarşik bir parti örgütlenmesi geliştirmektedir. Daha da önemlisi, İslamı marjinalize eden engelleri ortadan kaldırmaya söz vermişken kendisi İslamın çoğulcu ifadelerinin ve kamu alanındaki tartışmalar için önemli değerlerinin siyasi alanda açıkça tartışılmasına, ifade edilmesine öncülük etmeden, sessizce politikalarla yürütülmesini benimsemiştir. Daha çok atıl kamu düzeyinde değil, devletin gücünü sınırlandırarak kurumsal düzeyde politikalarla İslamın kamusal rolünün ayarlanması gibi önceki politikalardan farklılaşmayan bir yöntem benimsenmişe benzemektedir. Partinin kendi ideolojisi ise İslamı ya homojen bir dokuymuş gibi basitleştirmekte ya da bir dizi geleneksel değere indirgeyerek sorgulanmadan kendiliğinden mevcut doğal değerler olarak sunmakta, daha da önemlisi birçok alanda bu değerlerin varlığı özel alanlarla sınırlıymış, sadece birey düzeyine indirgenecek bir sorunmuş gibi davranmaktadır. Partinin İslamın kamusal rolünden kaynaklanan meselelerden kaçınması imam hatip okullarına, dini içerikli yaz okullarının durumuna, kadının siyasal temsiline ve başörtüsü meselesine yönelik birçok konuda ve kamu tartışmalarında kendini ortaya koymaktadır. İslami eğilimli bir parti olarak değerlendirilmesine rağmen AK Parti kendini İslamla demokrasi arasındaki bağlantı noktasında konumlandırmak ve İslami eğilimli bir demokratik ideoloji ortaya koymak yerine, arka planda tuttuğu dinin siyasal rolü hakkındaki tartışmaları marjinalleştirerek, İslami referans ve İslamın kamusal ifadesine yönelik vaatleriyle siyasi gücünü meşru kılan "İslamsız bir İslami parti" olma eğiliminde olduğunu göstermiştir.

AK Parti'nin Türkiye'de İslami eğilimli ve demokratik bir parti olarak rolü, başarıları ve başarısızlıkları, Müslüman dünyasındaki konumu, teorik ve partinin kendi duruşunu dikkate almayan açıklamalarla acele ilan edilen başarı ya da başarısızlık manifestolarına yol açmaktadır. Bu tip büyük bir siyasi değişimi ve çokboyutlu bir partiyi tek boyuta indiren değerlendirmelerin ötesine geçerek sunulan aşağıdaki analizde Türkiye'nin siyasal güç

yapısı (içerdiği sınırlamalar ve fırsat alanlarıyla), partinin iç örgütü, liderlik kadrosunun şekli, parti ideolojisinin ilkeleri ve uygulanması aynı anda dikkate alınmaya çalışılacaktır. Partinin siyasi çevresinde soyutlanmayıp çevreyle karşılıklı etkileşim içinde görüldüğü ve daha önemlisi iç dinamikleriyle dahil edildiği bir incelemeye tabi tutulduğunda, seçici tanımlamalarla basitleştirilen resimler biraz daha karmaşıklaşmaktadır. Böyle bir bakış denemesi partinin uygulamalarıyla idealleri arasındaki gittikçe artan mesafeye dikkatimizi çekmekte, genelde İslam dünyasındaki, özeldde Türkiye'deki demokrasiye katkısını belirleyecek olanın partinin algılanan kimliği, reformları ortaya koyma kapasitesi, uzun vadeli amaçları değil özellikle İslam karşısındaki paradoksal durumları ve kendi politikalarında gittikçe belirginleşen zıt eğilimleri çözebilme yeteneği olduğunu göstermektedir.

AK PARTİ'NİN YÜKSELİŞİ VE TÜRKİYE SİYASETİNDEKİ MERKEZKAÇ GÜÇLERİ

AK Parti'nin göz kamaştırıcı yükselişi siyasi cazibesıyla ilgili olarak birbiriyle çelişen değerlendirmeler üretilmesine sebep oldu. Bazı araştırmacılar partiyi Erdoğan'a indirgeyip yakalanan başarıyı da Erdoğan'ın karizmatik siyasi kişiliğinin yansıması olarak görürken, bir kısmı da geçici bir koalisyon ve 2002 erken seçimlerinin olağanüstü şartlarının beklenen ancak geçici bir ürünü şeklinde değerlendirdi. Bu yaklaşımların her ikisi de AK Parti'nin Türkiye siyasetinde devam etmekte olan ideolojik ve yapısal dönüşümdeki yerini görmezden gelen, tarihsel olmayan, lider merkezli ve ortama özgü çözümlemelerini sunuyordu. Bununla birlikte AK Parti'nin tam bir analizi, kısa süreli siyasal koşulların liderlerin tek başına siyasal gücünün ötesinde bir değerlendirmesini yaparak ve parti ideolojisini oluşturan parçaları göz önünde tutarak, elde edilen başarıyı geniş çerçeveli tarihsel-yapısal bir çerçeve içine yerleştirmeyi gerektirmektedir. Buna göre AK Parti'yle ilgili yapılacak değerlendirmeler devletin laiklikle ilgili hegemonyasının değişen doğası, ekonomideki yapısal uyum reformlarının siyasal ittifakların değişimindeki rolü, % 10 barajının ulusal temsile etkisi ve bu barajı geçemeyen partileri destekleyenlerin sonradan dolaylı olarak seçimlerden soğuması, son olarak da seçmenin kırılğan doğasıyla özdeşleşen Türkiye'nin kurumsal özelliklerinin kümülatif etkisini dikkate almalıdır. Türki-

ye siyasetinde yaşanan derin değişimin yanı sıra özellikle son dönemde bir partinin bir seçimde çok büyük bir desteğe sahip olduktan sonra diğer seçimde ulusal barajı geçememesi gibi yerleşmiş demokrasilerde az görülen sonuçların sıkça tekrarlandığı düşünülürse, AK Parti'nin başarısının derin değişimlerin sonucunda oluşan sürekli kılınabilecek bir sonuç mu, yoksa bu değişikliklerin yeni ve geçici bir ifadesi mi olduğu, cevap bekleyen önemli sorulardan biri biçiminde varlığını sürdürmektedir.⁵

AK Parti'yi ve siyasi başarısını anlama çabalarında dinin rolü ve parti iktidarının din karşısındaki pozisyonu, partinin kimliği ve başarısıyla ilgili soruları hemen açıklamak yerine ortaya daha fazla soru çıkarmaktadır. AK Parti'nin İslamın kamu alanındaki yansımalarının hızla değiştii, aynı zamanda siyaseten tıkanacak konuma geldiği bir ortamda iktidara geldiği düşünülürse, İslamın bir siyasi hareket olarak Türkiye'deki değişimini dikkate almamak konunun büyük bir kısmını karanlıkta bırakacak bir yaklaşım olacaktır. Bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren İslam ikili ve çatışmalı bir rol oynamış, siyaset hem dini kamu alanına çıkmış kabul eden, hem de siyasi mücadelelerde merkeze alan ikircikli bir yapı kazanmıştır. Öyle ki, siyasi elit Türk milletini oluşturan insanların ortak bir kimlik paydası olarak vurguladığı İslamı aynı zamanda alternatif bir meşruiyet kaynağı sunarak devlet gücüne meydan okuyabilecek bir kapasitesi olması nedeniyle bir tehdit saymıştır. Birçok gözlemci, devletin kendini toplumda benimsetme isteği ve yetisi ile İslamın kamusal rolünün hem devlet gücünü destekleyici hem kısıtlayıcı rolünü ve bu iki rol arasındaki çatışmayı siyasetin tanımlayıcı fay hattı olarak göstermiştir. Bugün hâlâ Türkiye'de siyaset birçokları tarafından devlet eliti –yani İslami fikirleri siyasetin dışında bırakmayı isteyenler– ile kendi siyasal tercihlerini oluşturmak için dini semboller ve fikirleri kullananlar arasındaki mücadele olarak görülmektedir.⁶ Laik elit geleneksel olarak devlet tarafından yaratılan burjuvayı, yani askeriye ve sivil bürokrasiyi temsil ederken, karşı elit küçük burjuvaziyi, kent yoksullarını ve kırsal kesimi temsil etmektedir. Devleti kuran CHP tarafından temsil edilen siyasal sol devlet kontrolünün siyasi, toplumsal ve ekonomik alandaki önemini ve laikliği ifade ederken, sağ kanattaki partiler devlet merkezli ekonomi politikalarına ve katı laiklik karşısındaki muhalif güçlere denk düş-

mehtedir. Laik ve devlet odaklı merkezle daha geleneksel çevre arasındaki görünürde belirgin ayrım, Türk toplumunun olağanüstü değişimi nedeniyele öylesine değişmiştir ki analitik bir değeri olup olmadığı tartışmalıdır. Türkiye'nin siyasi dinamiklerinin ve İslam dünyasındaki seküler-İslam çatışmasının açıklanmasında hâlâ sıkça kullanılan bu şablonun basitliği, onun hem gücünün hem de zayıflığının temelini oluşturmaktadır.

AK Parti'yi çevrenin ayaklanması olarak değerlendirmek böyle bir şablon içinde ikna edici görünse de, asıl olan merkezle çevrenin çatışması değil iç içe geçmesi ve her birinin bu süreçte çözülüp değişmesidir. Laik, devlet odaklı merkezle daha geleneksel çevre arasında görünüşteki açık ayrım Türkiye toplumundaki olağan dışı dönüşüm nedeniyle yeniden biçimlendirilmiştir ve hâlâ yaygın olan bu çerçevenin yararını sorgulamamız gerekir. Bu nedenle AK Parti, çevrenin merkezle çatışmasından öte bir paradigmayla, çevrenin kendi yükselişi içinde kendini yeniden tanımlama çabası olarak görülmelidir.

Bugünün Türkiye'sinde demografik, sosyal ve coğrafi değişiklikler (büyük çaplı iç göçler, okuma yazma oranının artması gibi), devletin özelleştirme yoluyla sosyal ve ekonomik alandan elini eteğini çeker görünmesi ve dini uyanışın geniş kitleleri etkileyecek farklı biçimlerde gerçekleşmesi, İslamın farklı yorumlarının yaygınlaşması gibi bir dizi neden yüzünden geleneksel ekonomik ve siyasal ittifaklar yeniden tanımlanmıştır. Sonuç olarak laik merkezle geleneksel çevre arasındaki ekonomik ve siyasal ilişki tek boyutlu "gerginlik" ilişkisi olmaktan çıkıp yeni şekiller almıştır. Geleneksel kitleler kendilerini daha etken siyasal bir güce dönüştürürken, laik kurum ve politikalar tarafından kontrol edilen alanlar değişmekte ve merkez denen siyasal güç alanına giriş noktaları artmaktadır. Aynı şekilde İslamın siyasal rolü daha önce merkezden dışlanan ve kendilerini İslami çevreyle ilişkilendiren aktörlerin aktif katılımıyla değişmiştir. İslami aktörlerin rolü yalnızca merkeze karşı muhalefetleriyle sınırlı kalmayıp kendi içinde çoğulculuk, rekabet, ekonomik güce karşı duruş gibi sorularla yeniden tanımlanmaktadır. Bu değişimler ve farklı bileşimleri Türkiye'nin geleneksel devlet ve elit yapısının sınırlarını anlamsız kılan birçok yeni siyasal aktör ve meselenin ortaya çıkmasıyla kendini göstermektedir. Bu "yeni" keşfedilen, geleneksel

sosyal güçleri sorgulatan gruplar arasında Anadolu kaplanları, Türkiye'nin yerel burjuvazisini temsil eden MÜSİAD gibi kendilerini laikçi rakiplerinden farklılaştıran iş dünyasındaki ekonomik gruplar, iç göçle oluşturulan orta sınıfa katılıp şehrin marjinal kesimlerinde yaşayanlar ve ülke siyasetinde belirleyici bir rol oynamaya başlayan İslami hayat tarzını belirlemiş, ancak yüzleri dışa dönük topluluklar sayılabilir.⁷ Türkiye'nin sosyal yapısında devam eden değişimlerin tümü bir arada değerlendirilirse, en azından bir dönem geleneksel olarak çevrenin alanıyla sınırlandırılmış aktörlerin siyasette İslamın rolünü yeniden tanımlamak ve Türkiye modernitesinin yönünü belirlemek gibi konularda kazandığı ekonomik ve siyasal gücü nasıl kullanacağı sorusu ortaya çıkmıştır.⁸

Dar bir çerçeveden yapılan analizlerin taşıdığı risklere ve ülke siyasetinin altında yatan, daha az görünür fakat daha belirleyici olan kaymaların gözden kaçırılmasına karşı bir uyarı yaptıktan sonra 2002 seçimlerinin arka planına dönebiliriz.⁹ AK Parti'nin aniden ortaya çıkışı Türkiye'nin geleneksel siyasal ve ekonomik ittifaklarını sarsan iki büyük krizin oluşturduğu siyasal ortamda ortaya çıkmıştır. İlk kriz açıkça İslamcı öğeler taşıyıp bunları ifade eden, ilk nesil İslami partiler diyebileceğimiz, doğrudan Milli Görüş hareketinden güç alan siyasi hareketin çöküşünü içermektedir. AK Parti'nin çıkışı bu krizin izlerinden bakınca İslami hareketin kendi küllerinden yeniden doğmasına denk düşmektedir. İkinci kriz ise Türkiye'nin neredeyse tüm vatandaşlarının ekonomik durumunu etkileyerek siyasal faaliyetlerin yeniden tanımlandığı bir dönemin açılmasını tetikleyen, ülke tarihindeki en ağır ekonomik krizlerden biri olan 2001 krizidir.

Bu krizler Türkiye'de laikliğin egemen bir resmi ideoloji olarak rolünü tekrar vurgulayan ve finans sektörü, küçük burjuvazi ve işçi sınıfı gibi daha önce birbirleriyle çatışma halinde olan gruplar arasında bir siyasal yakınlık kuran, iki ayrı fakat birbirine yaklaşan merkezkaç kuvveti yaratmıştır. Bu süreç boyunca büyük partilerin siyasal istikrar sağlamadaki sınırlı kapasiteleri de görünür hale gelmiştir. AK Parti'nin göz kamaştırıcı yükselişinin bu kısa arka planı, partinin siyaset sahnesinde ortaya çıkmasının Türkiye siyasal sistemindeki merkezkaç kuvvetlerin oluşturduğu siyasal güçler -Erbakan önderliğindeki Milli Görüş Hareketi'nin kutuplaştırıcı et-

kisiyle IMF destekli ekonomik uyum politikalarının başarısızlığı– olmadan gerçekleşmeyeceğini gösteriyor.

Milli Görüş Hareketi ironik bir şekilde hem başarılı siyasi kazanımları hem de başarısızlıklarıyla selefi AK Parti'nin siyasi yükselişinin fitilini ateşledi. 1995 genel seçimleri sonrasında Türkiye'nin Milli Görüş Hareketi'ni temsil eden o zamanki tek İslami eğilimli partisi olan Refah Partisi, Meclis'teki 500 sandalyeden 158'ini kazandı ki bu açıkça dini söylemi olan bir parti tarafından kazanılan en yüksek oy oranına denk düşüyordu.¹⁰ Birbiriyle mücadele halindeki merkez sağ partiler sürekli bir koalisyon hükümeti kurmakta başarısız olunca, merkez sağın çatışmasının bir sonucu olarak Refah Partisi kaçınılmaz biçimde koalisyon ortağı haline geldi. Milli Görüş Hareketi lideri Necmettin Erbakan Türkiye'nin ilk İslamcı başbakanı olarak belirlendi. AK Parti'nin şu anki liderlerinin çoğu, Erbakan liderliğindeki bu kısa süreli hükümette aktif görevler aldı ve bir siyaseti, siyasi erki ele geçirerek öğrenme şansını elde etti. Gelecekteki AK Parti eliti tarafından bu sürede öğrenilmiş olan siyasal derslerin partinin programında ortaya çıktığına dair açık kanıtlar mevcuttur. Refah Partisi'nin iktidardayken mercek altına alınan politikaları Türkiye'nin geleneksel politikalarından sapmalara işaretler verir."

Refah Partisi destekçileriyle laik muhalefet arasındaki artan gerginlik Refah Partili belediye başkanı tarafından desteklenen ve "Kudüs Gecesi" olarak adlandırılan Filistin'le dayanışma gecesine verilen tepkilerde kendini iyice gösterdi. Dayanışma amaçlı bu etkinliğin Türkiye'nin laik politikalarına açıkça meydan okuma platformuna dönüşmesi, partinin söylemindeki radikalleşmeyi sembolize eden kamu gündeminde İslamın ümmetçi ve rejim karşıtı yanının sembolü olarak yerini aldı.

Kudüs Gecesi sonrası ilk Milli Güvenlik Kurulu toplantısında askeri liderler Necmettin Erbakan'a İslamcılar Türkiye'deki bir numaralı tehdit olarak sundu ve İslami tehdidi önlemeye yönelik bir dizi politika önerisi belirlendi. Rapordaki tavsiyeler milli seküler eğitimi beş yıldan sekiz yıla çıkartmaktan devletin Kuran kursları üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmaya uzanan bir dizi tavsiyeyi içeriyordu. Kendi politikalarıyla çelişmesine rağmen Refah Partisi çekirdek tabanını ve İslamın siyasal rolünü marjinalize etme-

yi hedefleyen politikaları birçok destekçisini şaşırtarak benimsedi. “28 Şubat süreci” olarak bilinen silahlı güçlerin bu müdahalesi, İslamcı güçlerin etkisizleştirilmesi ve Refah Partisi’nin kendi siyasi iktidarını bu yönde kullanmayı tercih etmesi Türk siyaset sözlüğüne yeni bir terim kattı: “postmodern” ya da “yumuşak askeri” müdahale.¹² Kendi ideolojisine karşı olan tabanını baltalayan kısıtlamalara rıza göstermesi Refah Partisi’nin güvenilirliğini zedeledi ve özellikle de İslamcı entelektüeller arasında ters tepkileri tetikledi. Daha da önemlisi, Refah Partisi’nin bütün tavizleri Anayasa Mahkemesi’nin 18 Ocak 1998’deki kapatma kararını engelleyemedi. Mahkeme ayrıca Erbakan’ın beş yıl süreyle herhangi bir siyasi faaliyette bulunmasını da yasakladı.

Türkiye’nin İslami eğilimli ilk hükümeti liderliğindeki İslamcılarının parçalanması, laik Demokratik Sol Parti (DSP) ve milliyetçi muhafazakâr Milliyetçi Hareket Partisi’ni de içine alan bir koalisyon hükümeti kurulmasına yol açan bir siyasal tepkiyi ateşledi. Türkiye ekonomisini istikrara kavuşturmak amacıyla koalisyon hükümeti IMF destekli kapsamlı bir yapısal uyum programı benimsedi. Partilerin reformlara söylemdeki bağlılıklarına rağmen özellikle bankacılık sektöründe uygulama safhasında ciddi ertelemeler meydana geldi. Reformların kapsamı ve zamanlamasıyla ilgili kamuoyu nezdindeki bilgi eksikliğine gecikmeler de eklenince hükümetin gerekli değişiklikleri uygulamaya koymaktaki istekliliği hususunda soru işaretleri belirdi, ki bu da Türkiye tarihindeki en istikrar bozucu ekonomik krizlerden birini tetikledi.¹³ İlginçtir, 19 Şubat 2001 günü yapılan bir başka Milli Güvenlik Kurulu toplantısında bu kez cumhurbaşkanı hükümetin reformları yerine getirebilme yeteneğini sorgulayınca tüm toplumsal grupların ekonomik durumuna zarar veren büyük bir ekonomik kriz meydana geldi.¹⁴ Bu krizle Türkiye’nin zaten çok düşük olan kişi başına düşen gayri safi milli hasılası 2986 dolardan 2261 dolara geriledi ve yıllık işsizlik oranı da birkaç ay içinde % 6,3’ten % 6,9’a çıktı.¹⁵ 2005 tarihli bir araştırmaya katılanların % 89’u krizin kendilerin önemli ölçüde etkilediğini belirtmiştir.

Ekonomik politikaların merkez partiler elinde başarısız olması ve bunların gündelik hayata yansıyan yıkıcı ve siyasetten ümit kestirici sonuçları 2002 seçimlerinde oy kullanmayanların oranının ülke siyasi tarihinde

en yüksek seviyelerden birine çıkmasıyla kendini gösterdi. Zorunlu olması- na rağmen seçmenin % 21'i oy kullanmamayı tercih etti.¹⁶

Araştırma şirketi A&G tarafından 2002 yılında yapılan araştırmaya göre oy kullanmayanların büyük bir kısmını eğitimli kentsel nüfus oluşturmaktadır. Örneğin % 49,3'ü lise ve kolej mezunudur ki bu oran % 37 olan ulusal ortalamadan çok yukarıdadır. Bu kişilerin % 52'sinden fazlası bir iş- te çalışmakta, % 68,9'u büyük metropollerde ya da şehirlerde yaşamakta- dır. Araştırma oy kullanmayanların kendilerini siyaseten ideolojik yelpaze- nin merkezinde gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu kişilerin ortak nitelik- leri ülke siyasetinde önemli bir siyasal blok oluştuğunun işaretlerini ver- mektedir. Seçime katılmayanların bu yüksek oranını dikkate aldığımızda AK Parti'nin desteği toplam seçmen içindeki payda % 26'ya düşmektedir. Bu tabloda en çarpıcı gerçeklerden biri ise on yedi siyasal parti % 10'luk ulusal barajı geçmeyi başaramayıp sandalye kazanamadığından, seçmenle- rin % 40'ından fazlasının Meclis'te temsil edilmediğidir. Sadece laikliğin savunucusu olarak AK Parti'ye karşıtlığını kullanan CHP Meclis'e tekrar dönebilmiştir. Bununla birlikte AK Parti karşısındaki inanılmaz başarısız- lığı parti içinde ve tabanında yoğun bölünmeler yaratmış ve AK Parti nere- deyse karşısında hiçbir siyasal muhalefet olmadan iktidarı ele geçirmiştir.

Kısacası, AK Parti'nin doğduğu siyasal ortam şu özelliklerle ifade edilebilir: Merkez partilerin siyasal ve ekonomik krizleri önleyememesi ne- deniyle halk nazarında inanırlılığını kaybettiği, liderlere bağlı, ideolojilerin geri plana itildiği bir parti sistemi; siyasi alanda görevini yerine getireme- yen zayıf muhalefetler; siyasetten çeşitli nedenlerle yabancılaşmış, farklı, hatta zıt gruplardan oluşan sessiz koalisyon (Bu sessiz tepkisel ittifakı oluş- turanların içinde İslami eğilimli gruplar, ekonomik olarak yerinden edilmiş kişiler, özellikle de pazar güçlerine en fazla cevap verebilen ve aynı zaman- da en çabuk etkilenen sektördeki iş elitleri, çalışanlar veya yaşanan krizler- de işini, yatırımını ve tasarruflarını kaybedenler, yükselen enflasyondan et- kilenen sabit gelire sahip olanlar, sivil bürokratlar ve işçiler gibi gruplar yer almaktadır); siyasetin işleyişi ve sorunlara etkili çözüm üretme kapasitesi hakkındaki güvensizlikte yükselme; tutarlı yeni bir İslami eğilimli parti ara- yışı ve sessiz ittifakın da desteklediği, her ne pahasına olursa olsun ekono-

mik istikrar oluşturmak ve sürdürmek yönündeki toplumsal karar. Buna rağmen içinde beslenerek oluştuğu siyasi boşluk ve karşıt gruplarının oluşturduğu büyük destek koalisyonu AK Parti için hem siyasi nimet hem de büyük engel oldu.

Birbirleriyle çatışan siyasi beklentileri arkasına alarak iktidara gelirken farklı siyasi beklentilere evet diyen AK Parti bir yandan Türkiye'deki İslamcılara sistem karşıtı olmayan yeni bir kimlik sunma görevini yüklenmiş, diğer yandan ekonomik istikrar ve daha açık bir kamusal alan yaratan politikaları uygulamayı vaat etmiştir. Parti bu beklentileri daha sonra kendini hem neoliberal politikaların mimari, hem siyasi alanın serbestleşmesi için özgürlükçü reformist, hem de laikliği yeniden tanımlayacak muhafazakâr bir parti olarak birbirini desteklediği kadar işlevsel amaçların hepsini hayata geçirmek yönelimiyle ifade edecektir.

BİR DEMOKRASİ ARACI OLARAK AK PARTİ: DEMOKRASİ İLE İSLAMİ BİRLEşTİR(EME)MEK

AK Parti'nin demokrasiye yaklaşımını anlamak için oluşumuna damgasını vuran birbiriyle ilişkili iki sürecin karşılıklı birbirini besleyen etkilerini dikkate almamız gerekir. Partinin ekirdeği Milli Görüş Hareketi'nin esnek olmayan siyasi ideolojik yapısına, Erbakan'ın otoriter liderliğine, Milli Görüş partilerinin seçmen gücünü siyasi güce dönüştürmedeki başarısızlığına karşı tepkisi ve daha etkin bir İslami bir hareket oluşturma kaygısını özünde topladı. Bu partiyle, Milli Görüş'e muhalefet olarak destek veren kitleler liderin tabandan kopmayacağı ve alternatif politikalara açık olacak hiyerarşik olmayan bir parti yaratmak istendi. İkinci olarak AK Parti kurucularının siyasi duruşlarının belirlenmesinde Türkiye İslamcılarının İslamın siyasi rolünün güçlendirilmesi için daha etkin politikalara ve kamusal alanda Müslümanların haklarına ilişkin arayışları daha güçlü bir siyasi oluşumun gerekli görülmesiyle daha da belirlenmiştir.

Milli Görüş kendi içinde dönüşümünü yasarken i muhalefetin nde gelenlerinden, daha sonra AK Parti lideri olarak uzlaşılacak Tayyip Erdoğan 1998 yılında bir şiirin "Minareler sngmz, kubbeler miğfer / Camiler kışlamız, müminler asker..." şeklindeki mısralarını okuyarak halkı ku-

tuplara ayırmak ve dini bölünmelere dayalı nefreti yaymaktan on ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapis cezası sona ermesine rağmen AK Parti 2003'te Anayasa'yı değiştirene kadar kamu görevlerinden yasaklı olmaya devam etmesi ise partiyi iktidarla hem kolay hem de mesafeli bir şekilde iş başına getirmiştir.¹⁷

AK Parti'nin içine doğduğu siyasi ortamın ve Milli Görüş'ün siyasi ideal ve pratiğini bir taraftan sürdürürken bir taraftan dönüştüren görüşleri, programı ve tüzüğünde de bulunabilir. Her iki belge İslamın kamusal alandaki rolünün tekrar sağlanmasına imkân verecek yollar şeklinde sunulan merkezi olmayan bir parti yapısına ve siyasal hakların korunmasına bağlılığı belirtmektedir. Yaklaşık 122 kurucu üye tarafından sürdürülen kapsamlı görüşmelerden sonra yazılan parti programı, AK Parti'nin siyasal gündemindeki amaçları ancak parti içi demokrasi ve yapıların şeffaflığına bağlılık yoluyla elde edebileceğini bildirmektedir. "Parti içi demokrasi bireylerin ve azınlıktaki görüş sahiplerinin adil rekabet için gerekli yasal ve demokratik hakları kullanabilmelerinin sağlanmasıyla iyileştirilebilir."¹⁸ Aslında bu bağlılığı göstermek suretiyle parti programı diğer partilerde ve Milli Görüş hareketinde yıkıcı sonuçlar veren, parti başkanı ve milletvekillerinin partiyi hâkimiyet altına alma girişimini de sınırlama sözü veriyordu: "Partimiz Türkiye'ye yeni bir siyaset anlayışı getirmeye ve bu fikri ilk olarak kendi örgütü içinde uygulamaya ve böylelikle de diğer partilere örnek teşkil etmeye kararlıdır. Parti içi demokrasi ve şeffaflığı sağlamak için tüm üyelerin katılımı ile ön seçimlerin yapılması bir önceliğimizdir. Kurallara bağlı bir siyaset için Parti başkanının ve milletvekillerinin görev süresi milletvekili olmak isteyen adayların belirlenmesi amacıyla tüzükte belirtilen şekilde olmalıdır."

14 Ağustos 2001'den 2 Şubat 2003'e kadar yürürlükte kalabilen ilk parti tüzüğü, AK Parti'yi Türkiye'deki diğer partilerden ayırmaktaydı. Bu ilk tüzük diğer partilerinkilerin aksine, delegeleri Genel İdare Kurulu'nu (GİK) kontrol edebilecek geniş yetkilerle donatmıştır. En önemlisi, ülke siyasetinde ilk kez bir siyasal parti kendi liderliği için bir süre sınırlaması getirmiştir. Benzer şekilde AK Parti bu tüzükle parti içi demokrasi hakem kurulu oluşturan ilk parti olmuştur.¹⁹

İlk başta verdiği sözlere ve yenilikçi kurumsal tasarımına rağmen Meclis AK Parti'nin karizmatik lideri Tayyip Erdoğan'ın kamu görevi yapmasına izin veren Anayasa değişikliğini benimsedikten kısa bir süre sonra partinin ilk tüzüğünü önemli oranda değiştirdi. Eski kuralların yanında yer alan yenileri de parti başkanının tek karar alıcı otorite olarak rolünü partinin temel belgelerine dahil etti. AK Parti'nin kendini dönüştürdüğü büyük hız, halihazırdaki tüzükte de kendini gösterdi: Merkez Karar Yürütme Kurulu'nu (MKYK) oluşturmak için iki farklı yöntem önerilmekteydi. Örneğin 69.6 numaralı madde delegelerin kuruldaki her pozisyon için oy kullanabilmesine izin verirken, 69.9 numaralı madde de bir liste ya da listeler halinde bir grup aday varsa delegelerin sadece o listeler için oy kullanabileceğini ifade ediyordu.

Bu düzenlemelerin birbirleriyle çelişmesine ilaveten parti liderliği genelde kendisi bir liste önerebildiği için MKYK'nın oluşumunda orantısız bir güç de kullanmış oluyordu. Buna ek olarak parti başkanı kendisi tarafından seçilmiş on iki kişiden oluşan merkezi idarenin üyelerini de MKYK'nın da onayıyla değiştirebiliyordu. Değişik karar alma güçlerinin başkanın elinde toplanmasının parti içi demokrasiye olan bağlılığın doğrudan bir ihlali olduğu olgusunu görmezden gelen parti liderliği, herhangi bir tartışma süreci olmaksızın veya partinin alt tabanından gelecek görüşleri beklemeden bu değişiklikleri kabul etmiştir.

Kısa kurumsal tarihinin detaylarına inmeden yapılan bir değerlendirmeye bile, partinin parti içi demokrasiye liderlerin sözleri ve resmi belgelerdeki bağlılığıyla, alttan üste doğru bilgi akışı kanallarını ortadan kaldırması arasında açık bir bağlantı kopukluğu olduğunu ortaya koymaktadır. İç tartışmanın ve ortak karar alma mekanizmalarının olmaması her geçen gün artan sayıda parti üyesini marjinalize etmektedir.

Partinin otoriter yapısına karşı artan memnuniyetsizliğin değişik şekillerde ifade edildiği görülebilir. İlk AK Parti hükümetinde başbakan yardımcısı olarak görev yapan Ertuğrul Yalçınbayır'a göre, parti içi demokrasi ilk baştaki siyasi hedeflerinden ayrılmış ve özellikle çoğulcu yapısına rağmen parti içi muhaliflerin sert bir şekilde bir kenara itildiği bir "fırça (atma)" demokrasisi haline gelmişti.²⁰ Ersönmez Yarbay gibi bazı milletvekil-

lerine göre de Erdoğan'ın karizmatik liderliği diğer üyeleri marjinalize etmiş ve sadece parti içindeki demokrasinin temel kurallarını değil, resmi adaylık şartlarını da ihlal eden kararların yolunu açmıştı.²¹

Aslında partinin örgütsel yapısına ve karar alma süreçlerine daha yakından baktığımızda, reformların hızıyla birleşen Erdoğan'ın karizmatik cazibesinin daha az parti içi demokrasinin çok fazla itirazla karşılaşmadan kabul görmesine yol açtığını fark edebiliriz. Bu durum parti içi muhalefetin oluşumunu zorlaştırmaktan öte imkânsız hale getirmektedir. Sembolik kişisel protestolar bazı üyelere siyaseten daha uygun gelmektedir. AK Parti'nin 13 kadın milletvekilinden biri olan Serpil Yıldız'ın, parti liderliğinin vekillere danışmadan belirlediği aday karşısında Meclis başkanlığı için adaylığını koyması bu kişisel protestoların bir örneğidir. Yıldız'm beklenmeyen adaylığı Erdoğan'ın adayının üçüncü ve son tura kadar seçilmesini ertelemeye yetecek ölçüde destek toplamıştı ki bu, parti içindeki sessiz muhalefetin yaygın olduğunun bir göstergesiydi. Birçokları bu muhalif atakları münferit olaylar olarak görmezden gelse de hiç kimse Kültür ve Turizm Bakanı Erkan Mumcu'nun 15 Şubat 2005'teki istifasını açıklayamamıştır. Bakanlık düzeyinde bir siyasetçinin iktidarının en güçlü zamanında gelen bu alışılmamış istifayı daha da çarpıcı yapan şey, Mumcu'nun ayrılmasına neden olarak normal kabine yanında bir "iç kabine"nin de varlığını ve karar alma süreçlerine katkıda bulunmak için yeterli imkânların bulunmamasını göstermesiydi. Bu üst düzey istifa parti içindeki bölünme ve merkezileşmenin olağanüstü seviyelere ulaştığının işaretlerini vermekteydi.²² Hiyerarşik parti yapısı Türkiye'deki parti siyasetinin bir parçası olmasına rağmen bir bakanın dahi bunun marjinalleştiğini öne sürebilmesi, AK Parti'nin kendi programıyla çarpıcı bir zıtlık içinde lider merkezli ve dar çerçeveli bir parti örgütü kurmanın sınırında olduğunu göstermektedir. Önümüzdeki seçimlerde her adayından partiden istifa etmeyeceğine dair bir belge istemek gibi bir çözümle çıkması, partinin otoriter politikalarını daha otoriter yöntemlerle çözmeye eğiliminde olduğunu göstermektedir.²³

Erdoğan'ın olağanüstü popülarlığıyla partinin kısa tarihinin bir araya gelip böylesi bir merkezileşmeyi kaçınılmaz kıldığı sonucuna varılabilir. Daha da önemlisi, bazı gözlemcilere göre böylesi bir merkezileşme partinin

kurumsallaşması yönünde yapıcı bir adım olarak görülmelidir. Ancak merkezileşme sadece partinin kendi ilan ettiği varlık nedeni ve siyasi amaçlarıyla çelişmemekte, aynı zamanda sürekliliği sağlayacak, liderliği güçlendirecek muhalif bakış açılarının getirebileceği olumlu etkilerden de mahrum bırakmaktadır. Dolayısıyla partinin gücündeki merkezileşmenin haklı gösterilmesi için öne sürülen gerekçelere iki nedenle dikkatli yaklaşılmalıdır. İlk olarak parti siyaseti üzerine yazılan literatür göstermektedir ki, sadece açık iletişim kanalları ve özgür iç tartışma imkânları olan partiler iç krizlerinden yara almadan kurtulabilir ve dağılmayı önleyebilir. Zorunlu bir merkezileşmeyi takiben parti içi gücün yeniden aşağılara doğru dağıldığı nadir görülür. Aşırı merkezileşme ve partinin siyasi esnekliğini yitirmesi, kısa dönemli krizler başarıyla atlatılabilirken uzun dönemde yıpranmayla ve genellikle dağılmayla sonuçlanır.²⁴ İkincisi, partinin değişik siyasal yönelimlere sahip geniş bir seçmen koalisyonunu birleştirdiği düşünülürse, geniş tabanlı fikirlerin dahil edilmesi devamlılığı sağlamak için son derece gereklidir. Daha da önemlisi, gittikçe hantallaşmasına sebep olacak bu yeni kurumsal yapısı ve Erdoğan'ın otoriter politikaları partinin demokrasinin temel gereği olan, özellikle diğer siyasi aktörlerle yoğun tartışmaları sürdürmesini engellemektedir. Bu yaklaşım özellikle uzlaşma platformu yaratılmasını gerektiren, başörtüsü veya imam hatip liseleri gibi sorun alanlarında ne derece başarılı politikalar izlenebileceği konusunda ciddi endişelerin oluşmasına yol açmıştır.

Kısacası partinin yeni yasaları ortaya koymadaki olağanüstü etkinliği liderliğin gücünü artırmakta ve parti içi demokrasi pahasına gerçekleşmektedir. AK Parti içinde “geçirgen olmayan” bir liderlik kadrosu oluşturulması parti elitlerinin demokratik mücadeleyi teşvik etme ve farklı düşünenlerin haklarını koruma altına alma niyet ve yetileri konusunda boşlukların olduğuna işaret etmektedir. Şu anki yapısıyla AK Parti liderliği neredeyse başladığı noktanın aksine parti içi demokrasinin daha dar bir tanımını savunmaktadır. Parti demokrasiyi seçim sürecine ve demokrasi savaşını devlet kontrolünden bağımsız olmaya indirgemekte, demokrasilerde yatay düzlemde gerçekleşen, devletle birey arasında değil bireyler arasındaki farklılıkların tanınıp dikkate alınması ve farklılıklardan siyasi çözümler üretme-

de konusundaki tartışmanın önemini görmezden gelmektedir. AK Parti eli- ti bir yandan kurumsal reformların gerçekleşmesine aktif ya da dolaylı ola- rak destek veren ve halk gözündeki kabulde rol oynayan içerideki ve dışarı- daki aktörlerin önemini göz ardı ederken, aynı zamanda demokratik bir toplumun temellerini tepeden inme kurumsal reformlarla güvence altına almaya çalışarak bu gruplar için zaten yapması gerektiğini yaptığını ileri sürmektedir. Artan bir şekilde duyulmaya başlayan farklı seslerin parti için- de muhalefet yapma imkânlarının olmaması, partinin hem kendi içinde hem genelde farklı düşünenleri de karar alma süreçlerine dahil etmedeki sorunlarını ortaya koymakta, 1997 ve 2001 krizlerinin urunu olan geniş destek koalisyonunun sürekliliğinin sınırlı olacağına işaret etmektedir.

MUHAFAZAKÂR DEMOKRASI: TÜRKİYE’DE İSLAMCILIĞIN ZAFERİ Mİ, SONU MU?

İdeolojiler siyasal partiler için kendi siyasi duruşlarını anlatabilmek ve destekçi çekebilmek amacıyla temel bir araç görevi görürken, Türkiye’de- ki seçmeni temsil eden milli temsili örnekleme dayalı 2005 araştırmasına gö- re 2002 seçimlerinde AK Parti’ye oy verenlerin sadece % 2,84’ü desteğinin asıl sebebi olarak partinin ideolojisini göstermiştir. Bu durumun arkasında yatan, AK Parti’nin 2002 seçimlerine açık bir ideolojik program önermeden girmiş olması gerçeği ülke siyaseti için düşündürücü bir durumdur. AK Parti halihazırdaki ideolojisi olan muhafazakâr demokrasiyi göreve gelmesinden sonra temel ideoloji olarak benimsemişti. Muhafazakâr demokrasi olarak ha- yat bulan fikirlerin siyasi kökleri, daha önce de değindiğimiz bir siyasal güç olarak İslamın Türkiye’deki laik elit tarafından güvenilmez olarak algılanma- sı ve AK Parti liderliğinin Refah Partisi bünyesindeki siyasal öğrenme süreci gibi faktörlere bağlanabilir. Ancak AK Parti belki de netliği bir türlü yakala- yamayan ideolojik duruşu sebebiyle siyaset sahnesinde görünmesinden bu yana birbirleriyle çelişen farklı imajlarla tarif edilir olmuştur. Bunlardan biri Milli Görüş’e karşı bir iç İslamcı muhalefet hareketi olarak görünen duru- şundan kaynaklanan, İslamcı değerlerle demokratik idealler arasında bir sen- tez oluşturma sözü veren imajdır. İkincisi ise parti liderliğinin Refah Parti- si vesayetindeki uzun tarihinden kaynaklanan ve uç fikirlere olan yatkınlıkla-

rını gösteren imajdır. Bu iki imajın yararlarını ve zararlarını gören AK Parti, İslamcı siyasetin yeni kurallarını tanımlamaya çalışırken aynı zamanda sistem karşıtı bir İslamcı parti olmadığını da kanıtlamak durumundadır. Erdoğan'ın kendi sözleri partinin siyasi duruşunu belirlerken nasıl hassas bir denge sağlama çabası içinde olduğunu göstermektedir: “Benim fikirlerim devamlı bir evrim içindedir. Doğal olarak ben de benden önce gelenlerden derinden etkilendim... Partimiz Türk ulusal varlığının devamının bir ürünüdür. Bazı batılı gazetelerde ve yayınlarda partim ‘İslamcı bir parti’ ya da ‘Müslüman demokrat’ olarak tanımlanmaktadır. Bu nitelendirmeler doğru değildir. Bu, Müslüman ya da demokrat olmadığımızdan değil, bu ikisinin farklı bağlamlarda düşünülmesi gerektiğine inanmamızdandır... Türkiye modern değerler sisteminin aktif bir lideri olmak ve böylelikle dünyaya yeni bir ilham kaynağı olabilecek yeni bir ‘rönesans’ perspektifi sağlamak suretiyle Müslüman kimliği ile modern değerler arasında bir senteze dayanan kendi ‘siyasal Magna Carta’sım daha da ileriye götürmek istemektedir.”²⁵

Partinin Türkiye değerlerinin hakiki bir ürünü olduğu ve programının bu değerleri yansıttığı iddiasına rağmen, “muhafazakâr” terimi siyasal fikirleri tanımlamak için kullanılan, geniş kitlelerce anlaşılan, kesin referansları olan geleneksel bir tanımlama değildir.²⁶ Diğer bir deyişle AK Parti’nin “muhafazakâr” demokrasisi uzun bir süreyi kapsayan ideolojik ve siyasal tartışmalara dayanmamakta, fakat liderlik tarafından Türkiye’nin kutuplaşmış ideolojik alanında yeni ve güvenli bir yer hazırlamak amacıyla yapılan bir stratejik konum alma çabasının bir sonucu olarak görülmesi mümkün bir açılım şeklinde ortaya çıkmaktadır. Partinin katkısıyla Türkiye’de siyaset haritasının bir parçası haline gelmiş olsa da bir siyasal ideoloji olarak “muhafazakâr demokrasi”nin bileşenleri hâlâ yapım sürecindedir. İdeolojisinin bu denli yeni referanslara dayanması partiye İslami değerleri siyasal alana alışılmamış bir şekilde getirme imkânı vermektedir.

Parti liderliği hâlâ yeni tanımları kabul edebilir bir muğlaklıkta olan muhafazakâr demokrasiyi değişik şekillerde tanımlamaktadır. Parti ideolojisinin en popüler açıklamalarından birini ortaya koyan²⁷ Genel Başkan Yardımcısı Akif Gölle’ye göre, muhafazakâr demokrasiyi anlamanın en iyi yolu AK Parti’nin Türk siyasetindeki mevcut rolünü düşünmektir. Bu rol

Gülle'nin bakışından başkent Ankara'nın önemli bir noktası olan Kızılay kavşağına benzemektedir. Kızılay eğlenceden eğitim kurslarına kadar birçok etkinlik için değişik sosyoekonomik topluluklardan çok sayıda ziyaretçiye çeken, Türkiye'nin temel kültür, eğitim ve finans bölgelerinden biridir. Bir işçi sınıfı mahallesi olan Mamak'tan daha çok laik bürokratların oturduğu Çankaya'ya birçok semtten vatandaşlar değişik vasıtalarla ve farklı amaçlar için buraya gelmektedir. AK Parti'nin ideolojisi muhafazakâr demokrasi de, geliş nedenleri ve ulaşım türleri ne olursa olsun herkesin platformunda bir yer sağlayan bir siyasal görüştür; bu bağlamda da tıpkı Kızılay meydanı gibi çoğulcu ve kapsayıcı, dönüşüm yaratan değil sadece olanı uyumlu şekilde organize eden bir siyasal platform işlevi görmektedir.

Parti liderliği tarafından yapılan daha nüanslı açıklamalar muhafazakâr demokrasinin "toplumda bireyin rolü," "ideal sosyal düzenin şekli" gibi sorulara cevap veren bir bütünsel ideoloji olmak yerine Türkiye'nin önündeki siyasi ve ekonomik sorunların, var olduğu farz edilen "organik bütünlük"le aşılabileceğini öne süren sınırlı bir fikir kümesi olarak ortaya çıkmaktadır. AK Parti'ye göre muhafazakâr demokrasi sadece Türkiye'deki değerler sentezini yansıtmaktadır. Bu ayna görevi insanlara rahatça kendini ifade edebilme imkânı vermesine ve devletle millet arasındaki boşluğu kapatan bir çizgi izlemesine yardımcı olmak yoluyla partinin siyasetin bir dizini açmazını geride bırakmasına yardım edecektir. Bu nedenle ilk kongrede Erdoğan AK Parti'yi "siyasal akıl" ve "toplumun taleplerini" Türkiye siyasetine taşıyan bir hareket olarak sunmuştur: "Yüce milletimizin hissiyatını Türkiye'nin yönetiminde temsil etmek üzere AK Parti çatısı altında toplandık. Parti olarak misyonumuz budur. O hissiyatı oluşturan değerler partimizin siyaset üretirken basacağı zeminin de temel değerleri oldu ve bundan sonra da olacaktır. Millet talepleriyle bütünleşmiş herkese kapımızı açarak büyük bir buluşmayı gerçekleştirdik. Asık suratlı ve hantal devlet gidecek, güler yüzlü ve işbilir bir devlet gelecektir. 'Devlet için millet' dayatması bitecek, 'millet için devlet' anlayışı yeşerecektir. Devlet milletin hızını kesen bir pranga olmaktan çıkarılacaktır."²⁸

"Ortak" ve "temel" değerleri vurgulamasıyla cazibe kazanmasına rağmen muhafazakâr demokrasinin bu şekildeki tasviri, ona şekil veren ka-

ideleri zaten var olan, bir yandan başlangıç noktasıyken bir yandan nihai olarak korunması gereken değerler şeklinde tanımlamaktadır.

Devletle toplumun arasındaki mesafeyi kapatmak şeklinde ilk başta verilen sözün ötesinde ne içerdiğine bakıldığında muhafazakâr demokrasi oldukça muğlak bir siyasal proje haline gelmektedir. Parti ideolojisi öne geçirilen popüler tasvirlerle çok cazip ve kapsayıcı bir dış görünüme sahip olmakla birlikte muhafazakâr demokrasinin temel öncüllerini açıklamaya yetmemekte, hedeflenen amaç bir kitle ya da toplayıcı meydan partisi olmak şeklinde sunulmaktadır. Bu tanımlamalarda eksik olan nokta, partinin tartışmalı meselelerin çözümünde ve yeni politika seçenekleri oluşturulmasında oynaması beklenen rolle ilgili görüşlerdir. Tutarlı bir ideoloji, partinin politika seçeneklerine yol gösteren ideal bir siyasal düzen tanımını ve açık bir fikirler dizisini gerektirmektedir. Aslında partinin kendisi farklı konularda duruş netliğinin önemini vurgulamaktadır. AK Parti'nin ideolojik manifestosu *Muhafazakâr Demokrasi*'nin yazarı ve Erdoğan'ın önemli danışmanlarından Yalçın Akdoğan "Siyasal bir ideoloji, çizgi veya konumlama sahibi olmayan bir siyasal hareketin tutarlı politikaları olması beklenebilir"²⁹ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu yüzden seçim stratejisi ve ideolojinin bu birleşimi parti politikalarını oluşturan ilkeleri daha derinden incelememizi gerektirmektedir.

Bununla birlikte, muhafazakâr demokrasinin parti içindeki tartışılma şekli, rakip siyasal görüşler için bir platform olma görevinin tartışma götüreceğini göstermektedir. Akdoğan'ın vardığı sonuçların aksine, birçok parti üyesi açık bir ideoloji desteklemek konusunda şüphelidir. Bunun yerine liderlik "gerçekçi" politikaların gerekliliğini vurgulamakta ve herhangi bir ideolojik duruş almaktan kaçınmaktadır. Parti programındaki "gerçekçi" ve uygulanabilir olma tekrarı ilgi çekicidir: "Partimiz kamu hizmetini temel amacı yapmak suretiyle dünyadaki gerçekler paralelinde geçmiş ve geleceğin birikimi ile ülke meselelerine orijinal ve kalıcı çözümler sunmayı ve siyasal faaliyetleri ideolojik platformlar yerine güncel demokratik platformlarda gerçekleştirmeyi amaçlayan bir partidir. AK Parti ideolojileri dayatan ya da siyasi çıkarlar dağıtan bir parti değildir ve olmayacaktır. Programın en önemli yönü, uygulamaya dönüştürülemez söylemler içermeyecektir."

mesidir. Programın doğruluğu, gerçekçiliği ve uygulanabilirliği parti politikalarımızın en belirgin özellikleridir.”

“Gerçekçi politikalara” yapılan vurgu, siyasal kararlar açısından AK Parti’ye daha geniş bir manevra imkânı yaratmaktadır. Ancak aynı zamanda pragmatizmi de ön plana çıkaran bu yaklaşım, partinin ülke siyasetinde sadece geçici bir koalisyon olduğu, uzlaşma sağlanamayan meselelerle yüzleştikçe koklu bir parti olamayacağı ve seçmen desteğini devam ettiremeyeceği savlarını güçlendirmektedir. Bu pragmatizmin fikirsel kökenleri aslında partinin böyle bir seçimi bilinçli olarak yaptığı yönünde bilgiler sunmaktadır. Partinin önemli fikirlerinin mimarı Akdoğan’a göre, siyasette iki radikal yaklaşım ve bunun sonucunda oluşan partiler mevcuttur: Birinci eğitim tartışmasız sadakatlere dayanan siyasal topluluklar yaratan tarikatımsı cemaat partileri, diğeri sadece ortak maddi çıkarlara dayanan “şirketvari” siyasi partileri vücuda getirmektedir. Her iki yaklaşım da siyaseti fikirlerin zenginliğinden mahrum etmektedir. Böyle bakılırsa muhafazakâr demokrasiyi kendi fikirlerinin dayanak noktası olarak benimsemesi AK Parti’ye hem aşırı uçlarla arasına mesafe koyma hem de kendini muhafazakâr kökleri olan bir kitle partisi olarak sunma imkânı vermektedir.³⁰

İlk bakışta açık olan ve partiyi siyasi düzlemdeki pazarlıklar ve seçimler konusunda iyi bir yere getiren bu yaklaşım, belli politik durumlara uygulandığında çok karmaşık bir hale gelebilmektedir. Özellikle muhafazakâr demokrasinin vaatleri ve amaçlarından öte, altında yatan temel önermelerin kapsamlı bir incelemesi bazı tanımlanmamış gri alanları ortaya koymaktadır. Örneğin muhafazakâr demokrasinin temel varsayımlarından biri, önerdiği politikaları toplumun ortak değerleriyle şekillendirdiği ve toplumun ortak aklını seslendirdiğidir. Bu varsayımın altında yatan, hem Türkiye’de siyasi sorunlara cevap oluşturacak nitelikte hemfikir olunan güçlü bir ortak sosyal değerler kümesinin varlığı, hem de partinin bu değerlerin ve toplumun ihtiyaç ve arzularının da tam bilgisine sahip olduğudur. Ortak değerlerin varlığının kabul edilmesi ve partinin bu değerlere tam vâkıf olduğunun ilan edilmesi bir kendi kendini tasvip durumu yaratmaktadır. Zaten var olan uzlaşmış milli kültürel değerleri siyasal sistemin bütün çıkmazlarından kurtulmanın temeli olarak göstermek yoluyla AK Parti birçok

meseledeki duruşunu ortak talep tarafından dikte edilen doğal duruş şeklinde sunabilmektedir. Bu görüş, yönettiği insanlara kararlarının gerekçeyle ilgili açıklama yapmaksızın kamu adına “ortak akıl yürütme” yetisini kendinde gören partinin, bir zamanlar Cumhuriyet Halk Partisi’nin yaptığı gibi, otoriter politikaları halk adına kabul etmesine zemin hazırlamaktadır. Oysa varsayımları ortaya koyarak muhafazakâr demokrasi üzerine yapılan tartışmaların geniş çaplı bir okuması AK Parti muhafazakârlığının halihazırdaki toplum yapısını hem korumayı hem de dönüştürmeyi amaçlayan proaktif bir muhafazakârlık olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki, Akdoğan’a göre “muhafazakârlıktan bizim [AK Parti’nin] anladığımız var olan [tüm] kurumların ve ilişkilerin değil, sadece bazılarının korunmasıdır. Muhafaza etmek dönüşüm ve ilerlemeye direnç göstermek değil, değişimlere özünüzü kaybetmeden uyum sağlamaktır.”³¹ Bu ve benzeri açıklamalar yoluyla hemen hiçbir zaman, partinin bu özü nasıl tanımlayacağı, korunması –ve korunmaması– gereken değerlerin hangileri olduğu, bunları kimlerin seçeceği ve partinin bu seçici dönüşümü nasıl takip etmeyi umduğu gibi sorulara cevap bulunamaz.

Muhafazakâr demokrasinin melez doğası parti liderliğinin AK Parti’nin gelenek ve modernitenin körü körüne reddedilmesine karşı çıktığı ve her ikisi arasında bir senteze ulaşılması gerekliliğini vurguladığı yönündeki görüşlerinde kendini daha iyi göstermektedir. Bu sentez beklentisi partinin ideolojik temellerinden birini teşkil ederken, bu birleşimin nasıl oluşturulacağı sorusu da birtakım çelişkili düşünceleri gündeme getirmektedir. Parti liderlerinin açıklamalarından öğrendiğimiz, gelenek ve modernitenin basitleştirilmiş bir şeklinin dikkate alındığı, aradaki sentezin de bu iki dünyanın en iyi değerlerini birleştirmek gibi, bu değişimin karmaşıklığını inkâr eden bir şekilde kurgulandığıdır. “Moderniteyi, özellikle de gelişmiş teknoloji, yüksek öğrenim ve şehirleşme gibi ilerici ayaklarını tamı tamına kabul etmek gereklidir. Bununla beraber felsefi temelleri –bireycilik, laiklik, rasyonalite ve maddecilik– öncelikle yanlış anlaşılan uygulama ve tasvirlerinden ayırt edilmeli, [ve ancak ondan sonra] yerel değerlerle kaynaştırılmalıdır.”³²

Bu tip reçeteler moderniteyle geleneğin her zaman çatışma halinde olması gerekmediğini belirtse de, bir toplumsal düzen modeli ve gerçekliği

olarak modernitenin felsefi temellerinin seçici bir anlayışla benimsenip benimsenemeyeceği ve benimsenirse de bunun nasıl yapılacağı gibi soruları dikkate almamaktadır. Sürmekte olan Batılılaşma ve modernleşmeyle ilgili tartışmalar içine yerleştirildiğinde, muhafazakâr demokrasi Türkiye İslamcılarının karşı karşıya kaldıkları sürekli soruya, yani bireycilik ve rasyonalite gibi temelleri kabul edilmeksizin yerel değerlerin modernitenin pratik sonuçlarıyla entegre edilip edilemeyeceği, eğer edilirse nasıl bir yöntem izleneceği sorusuna cevap verememektedir. Daha da ilginç, çeşitli pratiklerde neoliberalizm ve serbest pazar politikaları bu sentezin doğal alanı ve itici gücü gibi sunulmakta, bu şekilde de partinin pratiğiyle ideolojisi arasındaki çelişkilere bir kere daha dikkatimizi çekmektedir.

Bütün boyutlarıyla ele alındığında muhafazakâr demokrasi ilk aşamada AK Parti'nin dünya görüşünü tanımlamaktaki önemli rolüne rağmen birbirini değilleyen önermelerle dolu bir ideoloji oluşturma çabasının ürünüdür. Bu önermeler daha çok amaçlarını onaylamak için sunulmuş gibi görünmekte, parti ideolojisinin ne olmadığını ne olduğundan daha iyi anlatmaktadır. Bu ideoloji –uzlaşmacı tonunun altında– partinin tecrübe ettiği, devlet ve birey ile ortak değerler ve devlet değerleri arasındakiler gibi birtakım zıtlıklara dayanmakta ve demokratik bir toplum elde etmek için toplum değerlerini bilen, AK Parti benzeri bir grubun önderlik ettiği değişimin gerçekleşmesi gibi tartışmaya açık seçici bir uyarılma süreci önermektedir. Paradoksal muğlaklığı ve anlaşılmaz yapısı, İslamı geri planda bırakması nedeniyle zayıf olmasına rağmen, yine bu nedenlerden dolayı muhafazakâr demokrasinin üç önemli amaca hizmet ettiği iddia edilebilir: Muhafazakâr demokrasi partinin kimliğini uluslararası toplum için tehdit oluşturmayacak biçimde belirler; Türkiye'nin merkez sağ hareketine doğru gelişen bir siyasal gelenekle aynı hizada yer alarak laik kamuoyunun endişelerini giderir ve partinin temsil etmeyi amaçladığı ortak değerlerin temelini oluşturduğu savıyla İslamın politikalarında temel bir rol oynamaya devam edeceği hususunda çekirdek tabanına güvence verir. Buna rağmen aynı belirsizlikler nedeniyle şu anki haliyle muhafazakâr demokrasi çatışmalara yol açmayan bir sosyal dönüşüm projesi için ana değerler sunmaktan uzaktır; İslamın siyasal rolünü toplumda kendiliğinden bulunan birta-

kım geleneksel değerler dizisine indirgemek suretiyle İslami hareketin kendi içinde reform oluşturan ilerlemeci yönünün gücünü azaltmaktadır ve İslamın marjinalleşmeden kamusal alana dahil edilebileceği ve sadece muhtemel yolları aramanın gerektiği savıyla, İslamcı çevrelerin başını çektiği, sosyal uzlaşma yaratmada faydalı olacak toplumsal siyasi tartışmaları engellemektedir.

“KAÇINMA” SİYASETİ: İSLAMLA DEMOKRASİ ARASINDAKİ BİR ORTAK ALAN OLARAK AK PARTİ

İslamın kamusal rolünden kaynaklanan tartışmalı meselelerde nasıl bir yaklaşım benimsediğine yakından baktığımızda AK Parti’nin bu tip meseleleri doğrudan gündemine alıp siyasi sonuçlar aramak yerine bir kaçınma, nabız yoklama, uluslararası kuruluşların ve sivil toplum kuruluşlarının çözüm bulmasına güvenme ve erteleme politikası benimsediğini görmekteyiz. Destekçilerinin % 16’sının partiye oy vermesinin temel sebebi- nin hassas meseleleri çözmek yolundaki vaatleri olduğu dikkate alınırsa, bu politikanın siyasi açıdan belki de tercih edilir olduğu iddia edilebilir. Ancak partinin her bir kaçınma, nabız yoklama ve diğer kurumlarla çözüm yaratma, erteleme yaklaşımı genelde tutarlılığı hakkında sadece çekirdek seçmeninde değil laik seçmeninde de soru işaretleri yaratmaktadır. Türkiye siyasetinin kurumsal çerçevesi ve laikçi sınırlamalar nedeniyle partinin İslamla ilgili konularda doğrudan bir tavır almamasını sisteme ilişkin nedenlere dayandırmak bir dereceye kadar mümkündür.

Karar verme yetisini daha özgürce kullanabildiği ve seçimlerinde canla başla çalışan kadın destekçileri için önemli olan meselelere nasıl yaklaştığı, partiyi değerlendirmek için daha iyi bir zemin sağlayacaktır. Ayrıca kadınlarla ilgili olarak bünyesinde aldığı kararlar, bir zorlama olmadan geliştirdiği karar verme ve temsil geleneğini ortaya çıkararak partinin İslamla demokrasinin bağlantı noktasında kendini nasıl konumlandığı ve birbirleriyle çelişen politika taleplerini çözme kabiliyetini nasıl kullandığı konusunda daha net cevaplar bulmamıza da yardımcı olacaktır.

AK Parti’nin parti örgütünü cinsiyet penceresinden incelediğimizde ikili bir yapı görmekteyiz: Meclis’teki temsil oranı –ki burada partiye ya se-

çimden hemen önce ya da seçim sırasında katılan– genelde yüksek eğitim almış ya da meslek sahibi kadınların (profesörler ve avukatlar gibi) partinin üst kademelerini oluşturduğunu görmekteyiz. İl örgütlerinde ise partiyi iktidara getiren hareketin parçası olan ve alt kademeleri oluşturan, daha ita-atkâr diyebileceğimiz kadınların aktif rol oynadığı dikkati çekmektedir.

AK Parti bu ikili yapısını kamu alanında İslami simgelerin kullanıl-masına yönelik kısıtlamalara bir cevap olarak meşrulaştırmaktadır. Bu ikili yapı partinin iç mekanizmalarında yükselmeden “transfer” yoluyla üst ka-demelerde görev alan kadınları, kadın kollarında kısıtlanıp kalanlarla bir araya getirmektedir.

Seçim sonrasında AK Partili milletvekillerinin on üçü kadındı; üç yıllık görev süresinde bunlardan ikisi istifa etti. Türkiye’nin kadın milletve-kili sayısının genelde azlığı dikkate alınırsa AK Parti’nin kadın temsili as-lında oldukça iyidir. Ancak seçilen kadın milletvekillerinin bir kısmının ba-zı seçim bölgelerinde partinin tercih listesinin altlarında yer almasına rağ-men beklenmedik düzeydeki desteklerle seçildiğini dikkate alırsak, on üç kadın milletvekili sayısının kadınların desteklenmesi çabalarından öte, par-tinin 2002 seçimlerindeki muazzam başarısının belki de öngörülme-yen bir sonucu olduğu söylenebilir. Aday belirleme süreci ışığında kadınların ha-li-hazırdaki temsil düzeyinin AK Parti tarafından başta hedeflenen sayıdan çok yüksek olduğunu dikkate aldığımızda bu milli temsil konusunda parti-nin nasıl karar verdiğine daha ayrıntılı bakmamız gerekmektedir.”³ Sadece düşük sayıdaki kadın temsilciden dolayı değil, aynı zamanda bir kadın gru-bu oluşturulamamasından, kadınların tabandan kopuk bir şekilde göreve gelmesinden dolayı da partinin kadın temsiliinde bir dizi sorunlu alan belir-mektedir. Tek tek seçiliş şekillerine bakıldığında kadın milletvekillerinin bir kısmı kuruluş safhası ya da hemen sonrasında partiye katılmaya davet edilmiştir; bir kısmının siyaset sahnesinde hiç deneyimi yoktur ve daha da önemlisi, tabandan gelmedikleri, bağımsız siyasi güçleri olmadığı için par-ti liderliğiyle olası bir anlaşmazlıktan ne pahasına olursa olsun kaçınmak-tadırlar. Bunun bir sonucu olarak, liderlik onaylamadıysa kendileri için önemli meseleler tartışıldığında bile kadınlar kendi aralarında Meclis’te bir-leşik bir oy bloku oluşturmamaktadır. Kadınların siyasetteki zayıf temsil

lemekte ve bu yüzden de AK Parti tabanı için en önemli meselelerden birini oluşturmaktadır. Kısmen, parti içinde ve dışında aktif kadınların birleşik, sesli taleplerinin olmayışı ve kadın gruplarının kendi kendini sansürlemesi nedeniyle parti başörtüsü meselesiyle doğrudan doğruya ilgilenmekten kaçınmakta, Meclis'e bir kanun sunmak yerine meseleyi mümkün olan dolaylı diğer yollardan ele almaya çalışmaktadır.

Parti liderliğine göre AK Parti türban konusunu doğrudan çözme de kamusal alanının genelindeki kısıtlamaları kaldırmak ve sivil toplum örgütlerine daha çok söz vermek suretiyle meselelerin çözümü için altyapıyı oluşturmaktadır. Partinin bugünkü politikası, liderlerinin deyişiyle gerekli "kurumsal mutabakatın" olmaması nedeniyle meseleyi en uygun yer olan sivil toplum alanında çözmektir. Bu anlayışa göre, başörtüsü yasağını kaldırmak için sivil toplumla sosyal mutabakat oluşturup partinin siyasi kapitali güçlendirilmelidir; dolayısıyla çözüm arayışından aktif olarak sorumlu olan sadece parti değil, özellikle ve öncelikle sivil toplum ve bunlar arasında da özellikle kadın gruplarıdır. Partinin genel yaklaşımında önemli bir yer tutan bir kurum da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir. Ülkedeki kısıtlı siyasal alan nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi uluslararası ve milli politikalarda etkili kurumlar toplumsal çözümü hızlandırmada önemli rol oynama potansiyeline sahiptir. Kamusal alanda dini hakların sınırlandırılması ilgili birçok dava mahkemenin incelemesine sunulmuştur. Bu davalarda verilecek olumlu bir karar, yasağın kaldırılmasına imkân verecek bir emsal teşkil edebilecektir. AK Parti nispeten daha az kısıtlamayla karşılaştığı politika alanlarında ise yasama gücünü direk olarak türban konusunu etkileyecek konularda kullanabilme yönünde adım atmaktadır. "Öğrenci affı" ile ilgili son yasa gibi yeni kabul edilmiş yasalar başörtüsü takan kadınların haklarının aşamalı olarak geri verilmesini taahhüt etmektedir. Bu yasa 29 Haziran 2000'den sonra akademik ya da disiplinle ilişkili nedenlerden dolayı üniversitelerden uzaklaştırılan öğrencilerin eğitimlerine devam etmesine imkân sağlamıştır. Bazı gözlemciler göre 270.000'i başörtüsü mağduru toplam 677.000 öğrenci bu aftan faydalanıp eğitime tekrar başlayabilecektir.³⁵

AK Parti'nin genel değerlendirmesinde Türkiye'deki katı laik yönetimin başörtüsünü istisnai bir sorun haline getirdiği ve parti politikalarını

düzeyleri düşünüldüğünde AK Parti'deki bu durum istisnai görünmese de, seçim öncesinde ve sonrasında partinin çeşitli mevkilerindeki kadınların katkıları ve statülerinde görülen dengesizlik AK Parti örneğini farklı bir biçimde değerlendirmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır.

Partideki kadın temsiline ikinci kesimi partiye bağlı kadın kollarını kapsamaktadır. Parti tüm yerel örgütlerinin ayrı bir kadın kolu oluşturmamasını şart koşmakta ve bünyesinde belki de Türkiye'nin en aktif kadın gruplarını barındırmaktadır. Yerel politikada önemli bir unsur olan bu kadınlar ulusal çapta da bir ağ oluşturmaktadır. Kadın kollarının şu anki başkanı Selma Kavaf'a göre, yerel bölümler birer siyaset akademisi olarak çalışmaya gayret etmekte ve kadınları gelecekteki siyasi rolleri için daha aktif bir siyaset üretmek üzere hazırlamaktadır.³⁴ Kitlesele ve seçim zamanlarındaki inanılmaz gücüne rağmen AK Parti'nin kadın kolları, kendi üyelerinin deyimiyle kadınların siyasete aktif olarak katılmalarının önündeki engelleri kaldırmak ile geleneksel rollerini korumak arasındaki hassas dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Parti içindeki kadın hem siyasi kurumsal engeller, hem de dini geleneğin içinden gelen baskılarla yüzleşmekte, daha başka bir ifadeyle, başörtüsü takan kadınların kamu görevi yapmalarını engelleyen kısıtlamalar ile geleneksel kurallar arasındaki uzlaşmayı sağlamaya çabalamaktadır. Bu çabalar AK Partili kadınların partinin başarılı seçim kampanyası sırasında kazandığı birikmiş siyasi sermayeyi kullanmaktan kaçınmasına yol açmıştır. Merkezle yapılan düzenli toplantılara rağmen kadın kolları tecrit edilmiş örgütler olarak görev yapmakta ve parti politikalarında neredeyse hiç söz sahibi olamamaktadır.

Kadın temsiline ikinci yapısı ve bunlar arasında organik bir bağ olmaması parti içinde özellikle de başörtüsü meselesi –yani kamusal alanlarda başörtüsü takılması yasağının kaldırılması– gibi konuların tartışılmasında kadınların seslerini tutarlılıkla yükseltmemesinde de kendini göstermektedir. Anayasa Mahkemesi'nin 1997'de almış olduğu bir karar, Müslümanlığın gerekçesi olduğu inancıyla takılan başörtüsünün dini simge ilan edilmesine ve neticede okullar ve üniversiteler de dahil devlet tarafından işletilen kurumlarda başörtüsünün yasaklanmasına yol açmıştır. Bugün bu yasak, başörtüsü takanların kamusal alanda bütünüyle yer almalarını engel-

ölçmeye izin vermediği iddia edilebilir. Gerçekten de başörtüsü İslamın kamusal alanda sınırlı bir rolü olmasını savunanlarla, dini uygulama ve sembolere sınır koyulmamasını destekleyenler arasındaki çatışmanın tam kalbinde yer almaktadır. Anayasal düzenin dini sembolleri kamu alanında sınırlayan ve dinin siyasi amaçla kullanılmasını yasaklayan yorumlarıyla AK Parti kendini bir mayın tarlasında bulmuştur. İslamcı bir parti olarak değerlendirilmemek için, bir taraftan başörtüsü nedeniyle kamu alanında çalışamayan kadınların doğal temsilcisi olduğunu ilan ederken bir taraftan da bu tip tartışmalı konuları siyasi arenada savunmamak gibi çelişkili bir yol tutmayı tercih etmiştir. Bu karar her şeyden önce partinin sistem karşıtı bir noktada konumlanmama, yerleşik politikalar ve kurumları doğrudan doğruya karşısına almama kararlılığını yansıtmaktadır. Erdoğan, ailesiyle birlikte türban sorununun mağduru olduğunu ileri sürerek bu nedenle sorunu sahiplendiği mesajını verirken, bir taraftan devlete bağlı kurumların kararlarına yapılan itirazları (örneğin Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Milli Güvenlik Kurulu) çözüm üretmede sakıncalı bulduğunu bildirmektedir. Bu yaklaşım sorunun toplumda mutabakat isteyen kısmını geri plana itmekte ve “koşullar gereği” çözümü ileri bir tarihe ve dolaylı politikalara teslim etmektedir. Erdoğan’ın bu tip tartışmalı konularda sıkça yaptığı benzetmeler partinin genel yaklaşımını ve türban konusundaki politikasını anlamamız için ipuçları vermektedir. Siyasi arenayı futbol oyununa benzeten Erdoğan’a göre bazı durumlarda kurallar sonuç almayı engellerse haklının susması gerekir. Örneğin futbolda verdiği bir kararı değiştirmesi için hakemle münakaşa etmek çoğu zaman daha büyük felaketlere, örneğin kırmızı karta sebep olur: Erdoğan’a göre “ Haklı bile olsanız, hakemin verdiği bir karardan döndüğü bir örnek yoktur.” Dolayısıyla itiraz sonuç vermez. “Benzer şekilde devlet kurumlarıyla tartışmak da boşunadır.”³⁶

Bu açıklamalar partinin siyasette sonuç almanın kurumsal koşulları üzerinde yoğunlaştığını, demokrasilerin ana öğelerinden biri olan protestoların kendi içinde değerine inanmadığını, sorunun sahibi olarak gerekli ortamda sorunun çözümünü de kendisinin sunacağını ifade etmektedir. Halkı ile kendini organik bir bağ içinde görmeye dayalı bu yaklaşımın, çözülmemesine rağmen türbanı daha az tartışılır hale getirmesi ilginçtir.

Başörtüsü meselesinin ötesinde kadın temsiline ve sorunlarına yaklaşımını incelediğimizde AK Parti politikalarının sadece laikçi sınırlamalara açıklanamayacağını görmekteyiz. Benimsediği reformlar nadiren bir kamuoyu tartışmasına tabi tutulduğundan, partinin genel vizyonunu ve özellikle de cinsiyet rollerinin nasıl değiştirileceğiyle ilgili fikirlerini açıkça tanımlamak gayet zordur. Ancak temel ideolojik belge olan *Muhafazakâr Demokrası*'de "kadın"a sadece beş defa yer verildiği görülmektedir; buralarda da kadının parti anlayışının öngördüğü ideal toplumda hangi görevleri ve pozisyonları işgal edeceği esas alınmıştır.

Bu çok genel tartışmalar bir çerçeve sağlamaksızın sadece kadınların özgürleştirilmesinin ne kadar önemli olduğundan bahsetmektedir. Belki de bu sessizlik nedeniyle AK Parti liderliğinin yeni Ceza Kanunu'nda zina'yı cezalandırma girişimi partinin cinsiyetle ilgili politikalarının anlaşılmasında bir yol olarak yoğun ilgi çekmiştir. AK Parti liderliğine göre öneri geleneksel kadınların taleplerine cevap olarak hazırlanmıştır. Erdoğan'a göre böylesi bir korumadan en çok "aldatılan" kadın faydalanacaktı ve bu, insan onurunun korunmasını amaçlayan bir adımdı.³⁷

Zina konusundaki yaklaşımını nabzını sıkıca tuttuğu geleneksel kesimleri temsil kaygısıyla sunduğunu ilan etmesine rağmen, önerinin ulusal çapta protestoya sebep olması partinin aynası olduğunu ilan ettiği değerlerle ilgisinin karmaşıklığını göstermektedir. Partinin ortak değerler içinde gördüğü zinaya karşı tavır, özellikle İslamcı ve laik kadın gruplarının çoğunluğu tarafından, ailelerine karşı onursuzluk yapmakla suçlanan kadınlara zarar vereceği gerekçesiyle itirazlarla karşılanmıştır. Birçok kadın grubunun böyle bir maddenin özellikle çoğunlukla kadının öldürülmesi anlamına gelen namus cinayetlerinin hâlâ yaygın olduğu Doğu'daki kadınlara daha fazla zarar getirebileceğini iddia ederek yasaya karşı çıkacağını görmemesi partinin doğal temsiline sınırlarına işaret etmektedir.³⁸ Meclis'e yürüyen kadın ve özellikle de Kürt kadın grupları partinin ilk protesto hareketlerinden biriyle yüz yüze kalmasına sebep oldu. Dikkatle incelendiği için genelde dikkatlice sunulan partinin söyleminde Erdoğan'ın protestocuları "gerçek Türk kadını" temsil etmeyen marjinal gruplara ait olmakla itham etmesi de partinin aktif katılım beklediği kadın örgütlerine karşı ikircikli

bir tutum izlediğinin işaretlerini vermiştir. Yasa tasarısı geri çekilmiş olsa da tartışmalar partinin temsil ettiğini ileri sürdüğü, ülkenin ortak temel değerleriyle ve bu değerlerin anlamlarıyla ilgili ciddi soruların oluşmasına yol açmıştır. Zina tartışması AK Parti'nin siyasal ve ekonomik alanların liberalleştirilmesine olan sadık bağlılığına rağmen korunması gereken "geleneksel değerlerin" bazı geleneksel otoriter ve ataerkil değerleri de içine aldığına işaret etmektedir. Toplum değerlerini temel alan kararlarında itirazları da içeren diyaloglara izin vermekten ziyade AK Parti değerleri anlamak ve tanımlamak hususunda derin bir anlayışa sahip olduğu yönündeki ısrarını sürdürüyor görünmektedir. Partinin zinayla ilgili yasadaki pozisyonunu kamuda çıkan tartışmalardan itirazlardan ziyade uluslararası toplumun baskısı sonucunda değiştirmesi partinin toplumu temsil iddiasını daha da tartışmalı bir hale gelmiştir. Neredeyse topluma rağmen toplumu temsil kaygısı bir kere daha partinin ana eleştiri noktalarından biri olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin tavrını bize hatırlatmaktadır.

AK Parti'nin İslami kaynaklı meselelere dolaylı yaklaşımını daha da sorunlu bir hale getiren, genel yaklaşımı İslam ve cinsiyetin kesişim noktasına girmeyen, hassas olmayan konularda da sergiliyor olmasıdır. Örneğin kadınları dolaylı olarak ilgilendiren imam hatip liselerinin statüsüne ilişkin yaklaşımı partinin İslamın kamusal rolünü ele alırken genelde benimsediği karmaşık stratejiyi örneklemektedir.

AK Parti öncelikle imam hatip mezunlarının yüksek öğrenim kurumlarına daha iyi koşullarla erişebilmesini temin etmeyi amaçlayan bir yasa tasarısını Meclis'e sundu. Bu, şu anki uygulama meslek lisesi mezunlarının eğitim alanlarını üniversitede kısıtlamakta olduğu için partinin seçmenine seçim sürecinde verdiği bir vadin ürünüydü. Meslek liselerine genellikle alt-orta sınıfa mensup öğrenciler gitmekte olduğu için, konu imam hatipler kadar alt-orta kesimin eğitimde eşit haklara sahip olmaması şeklinde görülmüş ve önerilen yasa meslek lisesi mezunlarına da diğer okulların mezunlarıyla aynı şartlarda yüksek öğrenime erişim hakkı sağlamayı amaçlamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, laik kamuoyu ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından da imam hatiplerin gücünü ve popülaritesini artırmak için atılan bir adım olarak görülen bu yasayı veto etti. Ancak

yürürlükteki Anayasa kurallarına göre başbakan yasayı imza için tekrar gönderebilme ve yasa bu kez cumhurbaşkanının onayına gerek kalmaksızın yasalaştırma şansına sahiptir. Buna rağmen hükümet yasayı geri çekmeye karar verdi ve böylelikle AK Parti seçim kampanyası sırasında verdiği bu sözü diğer sözleri gibi ertelemiş oldu. Kendisi de imam hatip mezunu olan Erdoğan'ın yasanın neden geri çekildiğine dair yaptığı açıklama, AK Parti politikalarının iç çelişkisini ve özellikle sivil toplum örgütlerine karşı tutarsız yaklaşımını bir kere daha ortaya koymaktadır: “Çocuklarını meslek okullarına gönderen aileler meseleyi yeterince desteklemiyorlar. Toplum baskıya karşı durmuyor. Biz yasayı ikinci kez gönderebilirdik. Fakat sizler bedeli ödemeye hazır mısınız? Bunu yapmanın bir maliyeti var. Hükümet olarak biz bu bedeli ödemek için henüz hazır değiliz.”³⁹

Bu ve benzeri olaylar –örneğin türban meselesini çözme, zinayı suç haline getirme, öğrencilere af getirme girişimleri– partinin çekirdek tabanına onların hassasiyetini ciddiye aldığı ve çözümler sunmayı amaçladığı, her çözüm üretme çabasında benzeri hatırlatmalar gönderdiği bir stratejiye işaret etmektedir.⁴⁰ Politikalar başarısız olduğunda parti sivil toplumun kendi politika üretme süreçlerinde çok sınırlı bir rol tanımasına rağmen, başarısızlığın sebebi olarak bu grupların meselelere yeterince sahip çıkarmaması gösterilmiştir. Sonuç olarak AK Parti'nin genelde İslamın kamusal rolü ve özelde de kadının temsiliyle ilgili politikaları birbirleriyle bağdaşmayan yaklaşımlarla doludur. Cinsiyet politikaları yeni çözümler önerme ve İslamın kamusal görünümünü kamuoyunda tartışmaya açma imkânına sahip olduğu en güçlü alanlardan birini oluşturmaya karşın, parti bu alanda açık politikalar önermekten ve gelenek ve cinsiyet rolleri meselesini toplumun değerlendirmesine açmaktan kaçınmaktadır. Bu yaklaşımın ne ölçüde laikçi kurumların sınırlandırmalarının bir sonucu, ne ölçüde de partinin kendi siyasi gücünü kaybetmemek için oluşturduğu önceliklerin bir ürünü olduğunun dikkatle incelenmesi gerekmektedir.

Parti liderliğinin kadın haklarını savunabilme imkânı olduğu sahalarda dahi seçime endeksli politikalarının ve kadını dezavantajlı hale getiren geleneksel uygulamaları değiştirmekteki isteksizliğinin kadın haklarının önüne geçtiği görülmektedir. En son Mart 2004 yerel seçimlerinde ye-

rel popülerlik anketlerini temel aday belirleme kriteri olarak kullanması düşündürücüdür. Özellikle kadın gruplarını teşhis edip karşısında mücadele vermek istediği yerel siyasal elitin geleneksel ataerkil profiline karşı kadınlara destek vermek yerine, siyasi açıdan popüler olanı seçmek tercih edilmiştir. Ezici başarısı seçimlerden önce görülmüş ve hatta yüksek oranda oy alacağı garanti edilmiş olmasına rağmen gücünü kadınların temsilini artırmak yönünde kullanmamış olması, partinin siyasi tercihleri konusunda ipucu vermektedir. Benzeri kararlar partinin siyasi gücünü korumak için geleneksel yerel siyasal yapıları dönüştürmek yerine onlarla beslenen bir siyaseti tercih etme eğilimini göstermektedir.

Daha önce de işaret edildiği gibi, AK Parti'nin kadına yönelik birbirleriyle çelişen politikalarını daha da karmaşıklaştıran, kadın gruplarının liderliğin kararlarını ve genel uygulamalarını partiyi zayıflatmamak adına kabul etmesidir. Kadın grupları kısa dönemde kendi özlemleriyle çatışsa bile AK Parti'nin mevcut politikalarını –parti liderliğinin halihazırdaki laik yapı tarafından kuşatılmış ve siyasi gücünü kullanma kapasitesinin sınırlı olduğu ana gerekçesiyle– sorgulamak konusunda kendine sınır koymuştur. Bu zımni onayı alan kadın gruplarının pek çoğu günümüz siyasetine geçici bir dönem olarak bakmakta ve geleceğe hazırlanarak kendi siyasi gücünü ke-netlemektedir. Partinin özellikle başörtülü kadınlara önerdiği çalışma sahası bu sürecin sosyal patlamaya sebep olmadan geçmesine yardımcı olmaktadır. AK Parti'nin kendi kamusal alanında aktivitelerini sürdüren kadınlar, parti politikaları kendi siyasi konumlarına ters düştüğü durumlarda bile sessiz kalabilmiştir. Öyle ki, yerel liderlik pozisyonlarında kadınlara % 20 yer ayırmak şeklindeki parti politikasının uygulanmamasında dahi kadın grupları cılız bir tepki göstermiş, merkezi karşısına almak istememiştir.

Kadınların desteklenmesi yolunda koyulan kuralın ihlal edilmesinin kabullenilmesi, ancak bunun yanında seçimde istenen oranda başarı kazanamayan her yerel parti örgütünün ağır bir şekilde cezalandırılması tercihin ne yönde olduğunu göstermektedir. Parti merkezi Mart 2004 seçimleri sonrasında yerel seçimlerdeki başarısızlıkları nedeniyle on bir il örgütü liderinden istifa etmesini istemiş, aynı seçim süresinde % 20'lik kadın temsili kuralını devamlı olarak görmezden gelenlere herhangi bir ceza

verilmemiştir. Durumu daha da düşündürücü kılan, AK Parti politikaları karşısında sivil toplumun genelindeki muhalefet eksikliğidir. Seçmenin % 58,9'u AK Parti'nin başörtüsü konusundaki politikalarını başarısız bulurken, sivil toplum örgütlerinden bu hususta parti politikalarına yönelik açık bir muhalefet yoktur.

SONUÇ

AK Parti'nin başarısı Türkiye'nin iflas eden ilk kuşak siyasal İslamı kutuplaşmış, çoğulcu ancak farklılıkları gittikçe sembolikleşen parti sistemi ve siyasi ekonomik istikrarsızlığının neden olduğu toplumsal tepkilerin kolektif bir yan ürünüdür. Farklı nedenlerle bir araya gelen geniş bir sessiz tepki koalisyonu desteğini geleneksel partilerden çekip AK Parti'ye donmuştur. İktidarının ilk yılında bu desteği ülkede demokrasinin önündeki birçok engeli kaldırmayı ve liberal marketi yerleştirmeyi vaat eden kurumsal reformlar sunmak yönünde başarıyla kullanan AK Parti'nin reformları gerçekleştirmedeki başarısı dışında, Türkiye demokrasisine ve Müslüman dünyasındaki demokrasi açığının kapatılmasına katkısını değerlendirmemiz için her şeyden önce demokrasinin farklı kısıtlı ve kapsamlı anlamlarını dikkate almamız gerekir.

Yaygınca kullanılan pek çok demokrasi tanımı demokratik bir sistemin sadece olmazsa olmaz asgari niteliklerini ve devletle birey arasındaki ilişkileri dikkate almaktadır. Öte yandan daha kapsamlı tanımlar kurumların ve seçimlerin varlığının ötesinde birey ve özgürlüklerine ve bireyle devlet arasında ilişkiler kadar toplumun içindeki ilişkilere bakmadan demokrasiden bahsedemeyeceğimizi söylemektedir. Başka bir ifadeyle, kısıtlı tanımlar aslında sayısal çoğunluğa dayalı yarışmacı bir seçim sistemi olduğu varsayımıyla demokrasiyi ana kurallarına, hatta seçimlere indirgeyen bir anlayışa dayanmaktadır. Kapsayıcı tanım ise tüm aktörlerin temel birey hak ve özgürlüklerine sahip olduğu ve daha da önemlisi yeni sorunlarla karşılaştığında hak ve özgürlükleri kısıtlayamayacak şekilde çözümlerin üretildiği toplum modellerini ön plana geçirmektedir. İkinci gruba göre toplumsal tartışmalar, siyasi tartışmalar, mobilizasyon ve katılım demokrasilerde sorun değil bizzat en önemli unsurlardır. Katılımcı bir toplum ancak demok-

rasinin kurum ve kurallarının anlamlı toplumsal ortak karar alma sistemi-
ne yol açtıkça değerlidir.

Demokraside seçimlerin önemini vurgulayan ve asgari gerekleri esas alan ilk tanım önemli olmasına rağmen, demokrasinin amacını asıl ifade eden, kapsamlı liberal demokrasiye yakın tanımıdır. Birçok rejim göstermiştir ki seçimlerin varlığı ve partilerin mücadelesi liberal demokrasi için gerekli, ancak yeterli olmayan bir koşuldur. Demokrasiye bir spektrum olarak bakılınca AK Parti seçimi ve devlete karşı hakları vurgulayarak demokrasinin dar anlamına daha yakın bir tanımını kabul etmiş benzetmektedir. Daha da önemlisi, parti pratiğinde siyaseti ve demokrasiyi bir ekonomik pazar modeline indirgemekte, neredeyse devlet tekeli yok olduğunda vatandaşlar serbest piyasa ekonomisine aktif katılırsa diğer yapıların kurumsal değişimlerin güvencesinde kendiliğinden diğer haklarını daha iyi kullanabileceğini varsaymaktadır. Böyle bir yaklaşım vatandaşların toplumsal ve kültürel alandaki aktif rolünün değerini azımsamaktadır. Siyasi sorunların belli çözümleri dikte ettiği anlayışının sonucu olarak, parti sadece etkin politikalarla bu sorunların nasıl çözülebileceği üzerinden, idarenin siyasetin merkezine geçtiği, birçok önemli siyasi süreçten dışlandığı bir anlayışı ön plana çıkarmaktadır.

Demokrasinin çoğulcu anlamı dikkate alınarak bakıldığında AK Parti'nin siyasal başarısı iki farklı sonuç vermiştir. AK Parti tarafından başlatılan sessiz devrim Türkiye siyasetinin kurumsal çehresini bütün oyuncularını demokrasi oyununa dahil etmek yönünde kökten değiştirmiştir. Kamusal alanını özgürleştirmek için özellikle devlet merkezli yapılar yüzünden meydana gelen haklar üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak yönünde değerli kazanımlar elde edilmiştir. Kopenhag kriterlerini esas alan reform paketleri devletin birçok alandaki katı tutumunu sadece kurumsal değişiklikler anlamında olsa da yumuşatmak ve siyasal sistemi ademi merkeziyetçi bir yapıya doğru değiştirmek yönünde önemli adımlar atmaktadır; ancak yukarıda belirtil-
diği gibi liberal demokrasi kurumsal bir çerçeveden daha fazlasını gerektirmektedir. Liberal bir demokraside demokrasinin temel bileşenleri ve siyasetin işlevi aktif katılımcılar ve uzlaşma olmayan alanlarda mücadele ve müzakerelere imkânını sağlamak ve demokratik aktörlerin değişmeden bir arada ol-

masını kabul eden bir anlayışı hem idealde hem pratikte korumaktır. AK Parti'nin etkin reformlarına bakarken nasıl çıktıkları ve ne kadar uygulan-
dıklarını dikkate aldığımızda ve kanunları da İslama verilen rol üzerinden
değerlendirdiğimizde daha karmaşık bir resimle karşı karşıya kalırız.

Yukarıdaki değerlendirmelerde belirtildiği gibi, bir siyasal parti ve
toplumsal dönüşüm aktörü olarak AK Parti bir dizi çelişkili hedefi aynı an-
da gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bugünkü şekliyle partinin ideolojik pu-
sulası, muhafazakâr demokrasinin parti politikalarını belirlemekten ziyade
başkaları için partinin ideolojisini tanımlamak amacıyla kullanıldığı, her
yönü kapsayan geniş bir harita görünümündedir. Muhafazakâr demokrasi-
nin net olmayan içeriği ülke siyasetinin merkezkaç kuvvetleri tarafından bir
araya getirilen geniş bir koalisyon şeklindeki destekçileri korumaya yara-
maktadır. Buna rağmen iktidarının ikinci aşamasında ne kadar başarılı ola-
cağını belirleyecek reformların başarıyla hayata geçirilmesi AK Parti'nin fi-
kirlerini daha net açıklanmasını ve uygulamaların bu fikirlerle daha tutarlı
olmasını gerektirmektedir. Reformların ortaya çıkardığı ve çıkarmaya de-
vam edeceği siyasi boşluk, partinin genel politikalarına ilişkin tutarlı bir ha-
ritanın olmasını her zamankinden daha önemli bir hale getirmektedir.

AK Parti'nin hâlâ kaygan bir zeminde olduğunu sadece gözlemcile-
rin değil parti üyelerinin de kabul ettiği düşünülürse, liderlerin muhalefet-
teyken beslendiği kanalları tekrar açması gerekmedir. Öyle ki muhafazakâr
demokrasinin anlaşılması zor doğasına ilişkin kaygıları ele alırken, Akdoğan
AK Parti'nin de kendi içindeki ve ideolojisinin oluşumundaki dönüşümü ta-
mamlamadığını ve değişimin hâlâ devam ettiğini belirtmektedir. Bu açıkla-
ma başta partinin anlaşılması zor bazı duruşlarını kısa zaman içinde açıklı-
ğa kavuşturacağı izlenimini verse de, aynı açıklamada hemen şu şekilde uya-
rılıyoruz: “[AK Parti] bu dönüşümün son şeklini kendi iradesiyle belirleye-
mez. İslamcı bir hareketin siyasal alanda takip edilemeyeceğine olan inanç
var oldukça parti kendisini merkez sağ olarak tanımlamaya çalışacaktır.”⁴¹

Partinin değişim yönünü siyasal ortamın dikte ettiği öğelerin mi
yoksa parti elitleri, eylemciler ve destekçilerin mi tanımlayacağını öngö-
rüldüğü, bu açıklamalarda belirsiz bırakılmıştır. Ancak bu zamana kadar
gözlenen dönüşümün dar ve hiyerarşik bir yapı ortaya çıkarması, partinin

geçireceği değişimin daha iyi tanımlanmış tutarlı bir siyaset, dünya ve ülkedeki gündeme göre gündelik çözümler değil daha geniş toplumsal birliktelik modelleri içeren ideolojik temellerin oluşması istikametinde olmadığını işaret etmektedir. Eğer AK Parti kendi değişim sürecinde edilgen olacaksa, bundan çıkarılacak sonuçlardan biri, partinin politika gündemindeki değişimin yönünü çoğu zaman AB ilerleme raporlarının belirleyeceğidir. Bu raporlar partiyi tartışmalı konularla yüz yüze gelmeye zorlarken, diğer taraftan parti politikalarının merkezine yerleştirilen, anlaşılması zaten güç olan “geleneksel değerler” fikri ve tabandan gelen tepkilere açık olmadan bunlara ilişkin asıl ve ilerlemeci bir bilgiye sahip olduğu iddiası dönüşümü besleyecek unsurları iyice sınırlamış görünmektedir. AK Parti’nin kendi kendini doğrulayan meşruiyet iddiası ve mevcut ideolojik boşluğu, lider merkezli bir partiye doğru dönüşümüyle birlikte gündeminde sürekli ileriye attığı toplumsal kargaşaya yol açacak sorunları çözme kapasitesini zayıflatmaktadır.

Ak Parti’nin idealleriyle uygulamaları arasındaki gittikçe artan bağlantısızlık İslama yönelik gittikçe karmaşıklaşan bir yaklaşımını ortaya koymasına neden olmaktadır. Muhafazakâr demokraside İslamın açıkça tartışılmaması, partinin açık İslamcı köklerine rağmen ifade ettiği “Din toplumun çimentosudur” gibi –İslamcı olup olmadığına dair tartışmalar yaratan– sözleri tutarlı ve kapsamlı bir ideoloji öne sürmekten çok uzaktır.⁴² Genel söyleminde İslamın merkezi yeri ve tabanında İslami görüşleri savunan grupların hâkimiyetine rağmen AK Parti İslamla ilgili meselelerde kriz dışında yapılan açıklamalarda fikir beyan etmekten kaçınmaktadır. Anlaşılması zor bir şekilde parti politikaları dinin kamusal rolüyle ilgili farklı görüşleri kurumsal uzlaşmanın olmamasına bağlayarak toplumsal ittifakın derecesini açıkça ele almadan kamusal alanda İslamı tekrar yerleştirmeye çalışmaktadır. AK Parti’nin halihazırdaki yaklaşımı İslamı öncelikle özel alana indirgeyerek siyasal rolüyle ilgili tabanından gelen beklentileri, kurumsal olarak açılan alanlarda İslami değerlerin ve İslami grupların daha aktif rol oynamasıyla uzun zamanda siyasi pratiğe dönüştürmeyi amaçlayan bir strateji olarak da yorumlanabilir. Bu yaklaşım partinin İslamla ilgili meseleleri çözme beklentisiyle şu an sadece bireysel hakların güçlendirilmesine odak-

lanmasını gerektirmektedir. İlginçtir ki, halen devam etmekte olan İslamla siyasetin birbirlerinden ayrılması sürecini daha da güçlendiren işte bu teleolojik yaklaşımdır. Parti İslamın kamusal ve bireysel yönlerinin birbirinden ayrılıp ayrılamayacağı sorusundan kaçarken, politikalarının ikisini bu ayrımın olabilirliği üzerine kurmaktadır. Daha da önemlisi, dinin kamusal alandaki rolünü geleneksel değerlerin daha iyi temsil edilmesi sorununa indirgeyip muğlak bir değerler dizisi olarak İslamı somutlaştıran siyasal söyleminde önemli bir ideolojik boşluk meydana getirmiştir.

“İslamsız” İslamcı politika, partinin İslamın kamusal rolünü açıkça ele almadığı takdirde bu konudaki sessizliğinin dinle demokrasinin uzlaşması olarak anlaşılamayacağını öne sürmektedir. Başka bir deyişle İslamla açık bir ilişki kurmadan veya İslamı tartışmadan kendini İslami eğilimli bir parti olarak oluşturmaması, AK Parti’nin bu alana ilişkin birçok konuda hâlâ bir bilinmeyenler yumağının var olduğunu göstermektedir. Bütünsel olarak ve ülke siyasetinde İslamın rolüne genelde bakıldığında, AK Parti’nin İslamla ilişkisi, seleflerinin de sergilediği, devletin laikçi ideolojisi Kemalizm ile İslam ilişkilerini hatırlatmaktadır. Kemalist milliyetçiliğe açık muhalefetlerine rağmen Milli Görüş partileri zaman içinde bünyelerindeki ana İslami öğeyi besleyen, Türkiye’nin önde gelen dini tarikatlarından Nakşibendilerin rolünü sınırlandırarak ve siyasal ideolojilerinde artan bir şekilde milliyetçi ve gelişmeci bir ton edinerek sonuçta siyasal laikleşme içine girmiş, İslami değerleri siyasete taşımak yerine İslamcılık üzerinden siyaset yapmıştır. Hakan Yavuz’un milliyetçi görüş partilerine atfettiği gibi, bu partiler Kemalizmin öncüllerine bağlı siyaset yaparak eleştirel olup siyasi alanı yeni fikirlerle zenginleştirmek yerine “Yeşil Kemalizm” diyebileceğimiz, sadece Kemalizme karşı olmakla kendini tanımlayan, onun İslama bakışını benimseyen bir görüşün savunucuları haline gelmiştir.⁴³ Kemalist laikliğin dar tanımını değiştirme çabalarına rağmen Kemalizmi merkezinde referans noktası tutarak demokratik bir siyasada İslamın kamusal rolünü ele alan özgün siyasal projeler sunamayarak gündemlerini İslamı bireyci –kamu alanında ise kendiliğinden uzlaşmayla ifade edilebilecek ve neredeyse tüketime yönelik bir pratik– olarak indirgeyen fikirleri ön plana çıkarmışlardır.⁴⁴

Yerleşmiş olduğu hassas kesişme noktasına rağmen AK Parti'nin halihazırdaki politikaları İslam, devlet ve laiklik arasında uzun süredir devam eden karmaşık ve anlaşılması zor ilişkiyi çözecek gibi görünmemektedir. AK Parti, İslamı özgün bir siyasal kuvvet olarak yeniden konumlandırmaktan ziyade bireye indirgeyen politika türünü kopya ediyor görünmektedir. Daha önceki Kemalist laikçiler gibi AK Parti eliti de halkın katkısını da almama pahasına halkı özgürleştirecek Jakoben, yukarıdan aşağıya bir reform projesi benimsediğinin işaretlerini vermektedir. İslami değerlerin ortak değerler olarak popülist bir yaklaşımla ifadesi ve bunların siyasetteki yansımaları, çok şüpheli bir kavram ve Kemalist bir fikir olan "milli irade" ile benzeşen "ortak değerlerin ifadesi ve bu değerlere dayalı muhakeme" kavramı altında sınıflandırılmıştır.

AK Parti elitinin genelde Türk kadını ve başörtülü kadınların durumlarını iyileştirmek için özgün politikalar geliştirmeye yönelik zayıf çabaları, genel yaklaşımındaki bir başka paradoksa işaret etmektedir. Partinin söyleminde kadının siyasal statüsünü iyileştirmeye yönelik kararlılığı yanında statükoyu devam ettirme rızası ve daha da önemlisi başörtüsü takan kadınlar kamu alanında zorlandığını ilan ederken kendi bünyesinde bile kadını marjinalleştirilmesi kendi duruşuyla çelişmektedir. Özellikle yerel siyasetteki seçimleri ve kadınları geri plana itmesi AK Parti'nin kadının genelde temsiliyle ilgili politikalarında cumhuriyet geleneğinin kadını toplumsal dönüşümün önemli bir siyasal aktöründense siyasal bir sembole indirgeyen kalıcı etkisine meydan okumak yerine bunu benimsediğini göstermektedir. Son olarak partinin çekirdek görüşü olan muhafazakâr demokrasi Türkiye'nin yerel değerlerini evrensel muhafazakâr çerçeve karşısında yeniden tanımlamak yerine partinin siyasal reformlarını bu küresel siyasal duruşla meşrulaştırma rolünü üzerine almıştır. AK Parti, İslamın kamusal rolünün dışarıdan tanımlanmış siyasal dönüşüm modellerine güvenmeksiz ülke siyasetine nasıl dahil edileceğini belirleyemeyerek, cumhuriyetçi elitin işlediği, İslamı Batı modelleriyle görme ve onaylama günahını tekrar işlemekte gibi görünmektedir.

Sonuç olarak AK Parti politikalarının kısa vadede başarılı olması uzun vadede başarısı için ümit vermekle birlikte, birçok sorunun ertelendi-

ği anlamına da gelmektedir. Parti tartışmalı konulardan siyasi gücünü etkilememek için kaçınma politikasıyla Türkiye demokrasisine uzun vadeli katkısını ve kendi gücünü artan bir şekilde zayıflatıyor görünmektedir. İslamın kamusal rolü konusunda sadece partinin dışa dönük politikalarında değil kendi içinde de açık tartışmalar yapılmaması, gittikçe merkeze kayarken özgün bir model olma potansiyelinin de azaldığına işaret etmektedir. Çelişkiler barındıran politikaları bir yandan partinin şimdiki siyasal çekiciliğini artırırken diğer yandan da uzun vadede hem laik kamuoyunun hem de İslami eğilimli tabanının beklentilerini karşılayamama riskini beraberinde taşımaktadır. Politikalarının yeterince açık olmaması Ak Parti'nin demokratik ve İslami eğilimli bir parti şeklindeki imajını zedeleyen, orantısız yoğunlukta eleştirilere yol açmaktadır. Görünen odur ki AK Parti ancak kamuoyu tartışmaları olmaması pahasına girdiği yukarıdan aşağıya reformlardan İslamın kamusal rolünü açıklıkla ele alacak "açık tartışma ve fikir birliği oluşturulması siyasetine" geçtiği zaman İslami eğilimli demokratik bir parti modeli olma görevini üstlenebilir. Aksi halde ülke siyasetinde siyasal ortam tarafından yaratılan kısa ömürlü bir kıvılcım olarak kalacak ve Müslüman dünyasında bir model görevi yapabilecek, gerçek manada demokratik, İslami eğilimli bir parti modeli vücuda getirme imkânını yitirmiş olacaktır.

ÇEVİRİ: ALİ YILDIZ

NOTLAR

- 1 2002 seçimlerine ilişkin farklı değerlendirmeler için bkz. Soli Özel, "Turkey at the Polls: After the Tsunami," *Journal of Democracy*, c. 14, sayı 2, 2003, s. 80-94; Ziya Öniş ve Fuat Keyman, "Turkey at the Polls: A New Path Emerges," *Journal of Democracy*, c. 14, sayı 2, 2003, s. 95-107; Simten Coşan ve Aylin Özman, "Center-right Politics in Turkey after the November 2002 General Election: Neo-Liberalism with a Muslim Face," *Contemporary Politics*, c. 10, sayı 1, 2004, s. 57-74.
- 2 Kanunların detayları için bkz. www.tbmm.gov.tr.
- 3 Graham E. Fuller, "Turkey's Strategic Model: Myths and Realities," *Washington Quarterly*, c. 27, sayı 3, 2004; Fareed Zakaria, *Newsweek*, Ekim 2004.
- 4 Bu değerlendirmenin dayandığı alan araştırması ABD Barış Enstitüsü ve Chicago'daki Illinois Üniversitesi'nin sağladığı katkılarla mümkün oldu. Araştırmadaki örneklem Türk seçmenin

- 1016 ulusal temsilcisinden oluşmaktaydı. Anket yazar tarafından geliştirilmiş ve genelde Türkiye siyaseti, özelde de AK Parti politikaları ile ilgili 120 sorudan oluşmuştur. Yüz yüze görüşmelerin her biri yaklaşık 45 dakika sürmüş ve eğitilmiş kişiler tarafından yapılmıştır. Kamuoyu algılamalarıyla ilgili olarak bu çalışmada belirtilen tüm bulgular bu araştırmadan alınmıştır.
- 5 Örneğin 1999 seçimlerinde % 18 oy alan ve ana koalisyonun ortaklarından birisi olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 2002 seçimlerinde % 10'luk ulusal barajı geçememiştir. Türkiye'deki parti bölünmelerinin daha sistematik bir analizi için bkz. Cem Başlevent, Hasan Kirmanoğlu ve Burhan Şenatarlar, "Voter Profiles and Fragmentation in the Turkish Party System," *Party Politics*, c. 10, 2004, s. 307-324.
- 6 Merkezle çevre arasındaki bu gerilimin dönüşümünü açıklayan türde çalışmalar vardır. Örneğin bkz. Şerif Mardin, *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi*, Albany: State University of New York Press, 1989; M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, New York: Oxford University Press, 2003.
- 7 İki rakip iş derneği TUSİAD ve MÜSİAD Türk sanayicilerinin Türkiye pazar ekonomisini güçlendirecek politikalar benimsedikten sonra 1980'lerin ortalarından beri nasıl dönüştüklerini iyi bir şekilde örneklemektedir. TUSİAD (1971'de kurulmuştur) üyeleri Türkiye'nin yüz büyük firmasının tepe yöneticilerinden oluşan Batı eğilimli büyük iş elitini temsil etmektedir. MÜSİAD (1990'da kurulmuştur) küçük iş sahiplerinden büyük sanayi işletmelerine kadar uzanan dindar, kenardaki veya taşralı sanayicileri temsil etmektedir. Kısaltmasının ilk üç harfi "MÜS" genel olarak "müsta-kil" kimliklerinden ziyade "Müslüman" kimliklerinin bir belirtisi olarak değerlendirilmektedir. Raporlarına göre MÜSİAD'ın üye sayısı şu anda beş bin civarındadır. Daha detaylı bir tartışma için bkz. Ayşe Buğra, "Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations," *International Journal of Middle East Studies*, c. 30, sayı 4, 1998, s. 521-539 ve Ziya Öniş, "The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party," *Social Science Research Network*, 2004.
- 8 Fuat Keyman, "Türkiye'de Laiklik Sorunu'nu Düşünmek; Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme," *Doğu Batı*, sayı 23, 2003.
- 9 Türkiye'de İslamın rolünün nasıl kavramsallaştırıldığına ilişkin bir inceleme için bkz. Mustafa Erdoğan, "Türk Siyasetinde İslam: Türkiye'nin İslamsız Demokrasi Arayışı," *Liberal Düşünce*, c. 4, sayı 14, 1999, s. 103-117.
- 10 Anavatan Partisi % 19,6 oy alırken Doğru Yol Partisi % 19,1 oy aldı.
- 11 Ne koalisyon hükümetinin başında olması ne de laik elitin hükümet politikalarını ısrarlı bir şekilde eleştirmesi Refah Partisi'nin söylemini yumuşattı. Tam aksine parti politikaları üç alanda var olan devlet yapısı ve statükoyu devam ettiren politikalarla açık ve doğrudan bir çatışma içindeydi: (1) Refah Partisi Türk laikliğini İslamı baskı altına almak, Türkiye'yi ahlaki temellerinden yoksun bırakmak ve dindar grupları marjinalleştirmek için bir araç olarak görmeye devam etti. (2) Erbakan AB'nin çatışmacı politikalarının AB'nin ülkemizi kabul etmedeki isteksizliğini maskeleyecek bir şekilde "Türkiye için engeller" yarattığını savunarak Türkiye'nin AB'ye girmek için yaptığı anahtar reformları sorgulamaktaydı. (3) Parti ayrıca Türkiye'nin Batı dünyasının bir parçası olma kararlılığından da sapmaktaydı ve alternatif örgütlenmeler oluşturmaya çalışıyordu. Müslüman ülkeler arasında uluslararası bir koalisyon kurmak için Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya,

- Nijerya ve Pakistan'ı da içeren Gelişen-8'ler adlı ekonomik koordinasyon projesi ortaya atıldı. Erbakan Gelişen-8'ler fikrini İstanbul'da Ekim 1996'da yapılan "Kalkınmada İşbirliği" semineri sırasında ortaya koydu. D-8 projesi Güneydoğu Asya'dan Afrika'ya uzanan bölgelerdeki ülkeler arasında işbirliğini amaçlıyordu. D-8 15 Haziran 1997'de resmen kuruldu.
- 12 Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir darbenin gerekçesini açıkladı ve askeriye'nin laikliğe yaklaşımındaki çizgileri şu ifadelerle muğlaklaştırdı: "Yıllardan beri bizler [Türk askeri] önceliği PKK ile mücadeleye verdik. Kimse bunun siyaset olduğunu söylemedi. Şimdi önceliği laiklik-karşıtı hareketlere veriyoruz ve Erbakan hükümeti bundan rahatsız. Bunlarla uğraşmanın bizim sorumluluğumuz olmadığını söylüyorlar. Fakat biz Cumhuriyet'in tehlikede olduğunu görüyoruz ve bu yüzden harekete geçmek zorundayız." Stephen Kinzer, "Turkish Generals Raise Pressure on Premier," *New York Times*, 13 Haziran 1997.
- 13 Özellikle de bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasıyla ilgili olarak politika uygulamalarının durduğu görülmektedir. Örneğin reform paketi yeni bir Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nu bankacılık sistemi reformu için bir ilk adım olarak şart koşmuştu. Kurulun atanmasındaki beş aylık gecikme yeni atanan kurulun siyasal etkiye açık olacağı izlenimi vermektedir. Ekonomik spekülasyonları daha da kötüleştirecek bir şekilde uyum programının tüm detayları hiçbir zaman sistematik olarak kamuoyuna açıklanmadı.
- 14 Daha detaylı bir inceleme için bkz. Ziya Öniş, "Domestic Politics Versus Global Dynamics: Towards a Political Economy of the 2000-2001 Financial Crises in Turkey," *The Turkish Economy in Crisis* (ed. Barry Rubin ve Ziya Öniş), Londra: Frank Cass, 2003.
- 15 19 Şubat'ta, Milli Güvenlik Kurulu toplantısından sonra başbakan kendisi ile cumhurbaşkanı arasında derin bir fikir ayrılığı olduğunu ifade etti. Bu haberle gecelik faiz oranı 20 Şubat'ta % 2058 seviyesine yükseldi ve bir sonraki gün de % 4019 rakamını gördü. Dolar kuru 685.000 TL seviyesinden 958.000 TL'ye fırladı. Hazine müsteşarı ve Merkez Bankası başkanı istifa etti ve ardından ekonomi bakanı değiştirildi. Daha fazla detay için bkz. Fatih Ozatay, "Banking Sector Fragility and Turkey's Financial Crisis," *Brookings Trade Forum*, 2002, s. 121-160.
- 16 Türk yasaları seçmen yeterliliğine sahip olanların seçimlerde oy kullanmasını zorunlu kılmaktadır; bu yüzden oy kullanmayanlar para cezası riskiyle karşı karşıya kalabilir.
- 17 Mahkeme Erdoğan'ın bir şiirin dizelerini okumasının dini değerlere dayanarak çatışmaya davet anlamına geldiğine karar verdi. Mahkeme kararı ve bunun Erdoğan üzerindeki etkisinin bir değerlendirmesi için bkz. Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *1980 Sonrası İslami Hareket: Recep Tayyip Erdoğan, Bir Dönüşüm Öyküsü*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001.
- 18 AK Parti Parti Programı www.akparti.org.
- 19 Nur Doğan Topaloğlu başkanlığındaki komite incelediği davalarla ilgili olarak herhangi bir bilgiyi açıklamamaktadır; ancak söylendiğine göre ancak sınırlı sayıda davayı inceleyebilmişti. Komite'nin AK Parti üyeleri arasındaki düşük profilli yeri nedeniyle sembolik bir parti içi kurum haline gelmiştir. Nur Doğan Topaloğlu ile kişisel söyleşi, Mayıs 2004.
- 20 Yalçınbayır görevini partinin Irak politikasına açık sözlü bir şekilde karşı çıkması nedeniyle kaybetti. Türkiye'deki Irak kriziyle ilgili daha detaylı bir tartışma için bkz. Murat Yetkin, *Tezkere*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- 21 Meclis başkanlığı için yapılan seçim parti içinde tartışmalara yol açtı. Erdoğan görevdeki ismi ada-

- yı olarak ilan etti. Ersönmez Yarbay Erdoğan'ın meclis başkanlığı için aday önermesinin anayasa-ya uygunluğunu belirlemesi için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Yarbay'a göre Erdoğan şu anki meclis başkanını partinin tek adayı olarak belirleyerek kuralları ihlal etmişti.
- 22 NTV Haberleri, "Turizm Eski Bakanı AK Parti'nin kendisini dışladığını iddia ediyor," 16 Şubat 2005.
- 23 *Vatan*, 5 Ağustos 2006.
- 24 Larry Diamond ve Richard Gunther (ed.), *Political Parties and Democracy*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.
- 25 Tayyip Erdoğan, Uluslararası Stratejik Çalışmalar Merkezi'nde 9 Aralık 2002'de yaptığı konuşmadan.
- 26 Dengir Mir Mehmet Fırat, Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu, Ankara: AK Parti, 2004, s. 20.
- 27 Akif Gülle ile kişisel mülakat, Haziran 2004.
- 28 Konuşma metni www.akparti.org.tr adresinde görülebilir.
- 29 Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, Ankara: AK Parti, 2003, s. 5.
- 30 Akdoğan, *age*.
- 31 Akdoğan, *age*, s. 128.
- 32 Akdoğan, *age*, s. 133.
- 33 Türkiye'deki seçim kurallarına göre partiler her seçim bölgesinde adaylarının sıralamasını yapmaktadır. Bölgenin oyları partiler arasında dağıtıldığında kazanılan sandalyeler bu listelere göre belirlenmektedir.
- 34 AK Parti Kadın Kolları Başkanı Selma Kavaf ile yapılan kişisel mülakat, Temmuz 2004.
- 35 Alıntıya Ali Bulaç, "Başörtüsü Sorununa Kesin Çözüm," *Zaman*, 26 Şubat 2005'teki makalede yer verilmiştir.
- 36 Tayyip Erdoğan ile mülakat, NTV, Ekim 2003.
- 37 "Erdoğan: Zina Yasası Aldatılan Kadını Koruyor," *Zaman*, 9 Ağustos 2004.
- 38 Daha fazla detay için bkz. Helena Smith, "Turkey Split by Plan to Criminalize Adultery," *The Guardian*, 6 Eylül 2004; Susan Sachs, "Adultery a Crime? The Turks Think Again and Say No," *New York Times*, 15 Eylül 2004.
- 39 Recep Tayyip Erdoğan, "Meslek Liselerinde Yavrularını Okutanlar Duruma Sahip Çıkamadılar," *Milliyet*, 3 Temmuz 2004.
- 40 Öğrenci Affı Yasası olarak bilinen yasa 18 Mart 2005'te kabul edildi. Yasa üniversiteden atılan öğrencilere af getirdi. Bazı hesaplamalara göre ders sırasında başörtüsü taktıkları için üniversitelerden atılan kız öğrenciler de dahil yaklaşık 250.000 öğrencinin bu aftan yararlanabilecekleri tahmin edilmektedir.
- 41 Yalçın Akdoğan, "Adalet ve Kalkınma Partisi," *İslamcılık* (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 629.
- 42 *Sabah*, 12 Aralık 2005.
- 43 M. Hakan Yavuz, "Milli Görüş Hareketi; Muhalif Modernist Hareket," *İslamcılık* (ed. Yasin Aktay), s. 600.
- 44 Yavuz, *age*, s. 597.

LAİKLİĞİN YENİDEN YORUMLANMASI: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ ÖRNEĞİ

GİRİŞ

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 20 Eylül 2004'te düzenlenen III. Diyanet Sempozyumu'ndaki konuşmasında şu ifadeleri kullandı: "Laiklik bir yaşam biçimidir. Bu nedenledir ki laiklik bireyin içinde olması gereken bir kavramdır. Laik birey, dinsel inançlarıyla bir yurttaş olarak yaşamına ilişkin alanı birbirinden ayıran bireydir. Dinsel inanca ilişkin uygulamalar kişinin iç dünyasındaki kutsal yerinde kalmalıdır. Yurttaş olarak yaşamı ise bireyin tüm dış dünyasıyla ilgilidir. Laik birey, dinsel inancının bu dünyayı etkilemesine kesinlikle izin vermez."¹

Bu konuşma salonda bulunan diğer iki önemli siyasi lidere bir meydan okuma anlamına da geliyordu; zira bu iki lider, cumhurbaşkanı'nın aksine, laikliğin bireyler için zorunlu bir ideoloji değil, devlet için gerekli bir anayasal rejim olduğunu savunmaktaydı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan "Birey laik olmaz, devlet laik olur" şeklinde özetlenen ve Turgut Özal'dan Süleyman Demirel'e kadar birçok sağcı siyasetçi tarafından vurgulanmış bir görüşü benimsemekteydi. Meclis Başkanı Bülent Arınç ise konuşmasında Türkiye'deki laikliğin bireylerin dini hak ve özgürlüklerini vurgulayacak daha liberal bir yorumunun yapılması gerektiğine değindi.²

Siyasetçiler arasında "laik birey" üzerine yaşanan bu tartışma sadece bir söylem farklılığından kaynaklanmamaktadır; aksine Türkiye'de siyaset arenasında Kemalist seçkinlerle genelde sağcı/muhafazakâr partileri, özelde ise AK Parti'yi karşı karşıya getiren, süregelen bir çatışmanın yansımasıdır.³ Kemalistler açık veya zımni olarak partiyi laiklik karşıtlığıyla ve laik devleti İslami bir devletle değiştirmeyi hedefleyen gizli bir gündeme sahip olmakla suçlamaktadır. Bu ne derece geçerli bir eleştiridir? AK Parti laiklik karşıtı, İslamcı bir parti midir?

Kanımca AK Parti laiklik karşıtı olmayıp Kemalistlerden farklı bir laiklik anlayışını savunmaktadır. Kemalistlerle arasındaki tartışma İslamcılık ile laiklik arasındaki bir çatışmaya dayanmamaktadır; burada konu laikliğin doğru anlaşılması ve uygulanmasıdır. Marjinal grupları ayrı tutarsak, Türkiye’de laiklik toplumun ve siyasi grupların büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiştir ve bu konuda bir fikir birliği bulunmaktadır. Gerçek tartışma laikliğin farklı yorumlarının destekçileri arasında cereyan etmektedir.

İKİ TÜR LAİKLİK

Bir devletin laik olması iki temel özelliğe bağlıdır: Kanunların ve mahkemelerin herhangi bir dini müessese kontrolünde olmaması; devletin herhangi bir dini resmi din ilan etmemiş olması ve dinlere yönelik anayasal tarafsızlığı. Bu iki temel ortak özellik dışında laiklik tek bir anlamı olan yekpare bir kavram değildir;⁴ aksine ideolojik arka planları ve politik yansımaları farklı, “aktif laiklik” ve “pasif laiklik” şeklinde adlandırılabilen iki değişik laiklik yorumu vardır. Aktif laiklik devletin kamusal alanda⁵ laik dünya görüşünü savunması ve dini özel hayatla sınırlamaya çalışmasını ister. Bu anlayışa göre devlet, dini kamusal alandan çıkartmak için aktif bir rol oynamalıdır. Pasif laiklik ise dinin kamusal alanda yer almasına karşı çıkmaz; devletin dinler arasında veya dinlerle laik dünya görüşü arasındaki rekabette tarafsız ve pasif bir rol oynamasını önerir.⁶

Laikliğin aktif ve pasif türlerini Max Weber’in sosyal bilimler literatürüne kattığı “ideal tip” kavramı çerçevesinde düşünmek daha doğru olur. Weber’e göre sosyal bilimcilerin kullandıkları terimler gerçek hayatta var olan somut gerçeklerden çok, kavramsal genelleme ve soyutlamalara işaret etmektedir. Bu nedenle gerçek hayattaki laiklik uygulamaları genellikle bu iki “ideal tip” arasında gidip gelmektedir. Başka bir deyişle, ne aktif laikliğin hâkim olduğu ülkelerde din kamusal alandan tamamen çıkarılmıştır, ne de pasif laikliğin hâkim olduğu yerlerde dini semboller tamamen serbesttir.

ABD, Fransa ve Türkiye yukarıda kullandığımız genel tanıma göre laik olan üç devlettir. Bu ortak karakterin ötesinde bu üç devlet dinlere karşı farklı politikalar izlemektedir. ABD’deki din-devlet ilişkileri pasif laikliğe da-

ha yakınken, Fransa ve Türkiye’de devlet aktif laikliğe meyillidir. Bu ayrımın bir örneği olarak ABD’de –Fransa ve Türkiye’nin aksine– dini sembol ve ifadelerin kamusal alanda güçlü bir görünürlüğü vardır.⁷ ABD’de tüm madeni para ve banknotlarda “Biz Tanrı’ya güveniriz” cümlesi yer almakta, öğrencilere her sabah okullarda okutulan antta “Tanrı himayesinde, tek millet(iz)” ifadesi geçmekte, ABD başkanının yemini de dahil resmi yeminler “Tanrım bana yardım et” niyazıyla bitmekte ve sol elin Kutsal Kitap üzerine konulmasıyla icra edilmekte, Yüksek Mahkeme oturumları “Tanrı Birleşik Devletler’i ve bu şerefli mahkemeyi korusun” duasıyla başlamaktadır.⁸

Farklılığa dair diğer bir örnek ise bu üç devletin, öğrencilerin devlet okullarında dini simgeleri –özellikle de başörtüsünü– sergilemesine yönelik birbirine zıt politikalarıdır. Şekil 1, üç devletin politikalarının dini semboller konusunda iki tip laiklik arasında farklılaştığını göstermektedir. Pasif laikliğin hâkim olduğu ABD, öğrencilerin dini simgelerinin kamusal alanda görünürlüğünü serbest kılmaktadır. Fransa ise devlet ilkökul, orta-okul ve liselerinde öğrencilerin dini sembolleri (Müslüman başörtüsü, Yahudi takkesi, büyük Hristiyan haçı ve Sih sarığı) sergilemesini yasaklamıştır. Fransa’nın bu konudaki politikası Türkiye’ninkinden daha ılımlıdır; zira Türkiye’de başörtüsü resmi veya özel, okul veya üniversite, tüm eğitim kurumlarında yasaktır.⁹

Şekil 1. İki Tip Laiklik ve Üç Devletin Başörtüsü Politikaları

ABD	Fransa	Türkiye
Pasif laiklik		Aktif laiklik

İki tip laiklik tanımı sadece devletler arasındaki farklılıkları değil, bir devletin kendi içindeki çeşitlilikleri ve tartışmaları anlamamıza da yardımcı etmektedir. Türkiye’de aktif laik devlet uygulamalarının hâkimiyetine rağmen, laikliğin doğru anlaşılması ve uygulanması üzerine süregelen bir tartışma söz konusudur. Bu tartışma hâkim anlayış olan aktif laikliğin savunucularıyla alternatif olarak pasif laikliğe doğru yeni bir değişimi destekleyenler arasındaki bir mücadele olarak tanımlanabilir. Birinci grup Cumhurbaşkanı Sezer ve ana muhalefet (CHP) bile Anayasa Mahkemesi üyele-

rinin ve generallerin çoğunluğunu içine alan Kemalist seçkinlerden oluşurken, ikinci grup AK Parti gibi sağcı siyasal partileri içermektedir.

Bazı akademisyenlere göre bu tartışmanın temelinde “laikçilik” ile gerçek “laiklik” arasındaki fark yatmaktadır.¹⁰ Bu sınıflandırmanın temel sorunu aktif laikliğin meşruiyetini reddediyor olmasıdır. Daha objektif bir sınıflandırma birinci tipi laiklik, ikincisini ise sekülerizm olarak tanımlamaktadır.¹¹ Bu sınıflandırma da problemlidir, zira aktif laiklikle pasif laiklik arasındaki farkları abartarak bunları iki farklı rejim gibi takdim etmektedir. Pasif laikliğe “Anglosakson laiklik” isminin verilmesi de uygun değildir; zira Anglikanizmin resmi din olduğu İngiltere ile Luteran kilisesinin resmi olduğu İskoçya laik devletler değildir. Bu nedenlerle, aktif ve pasif laiklik sınıflandırması alternatiflerinden daha iyi bir kavramsal çerçevedir.

TARİHİ ARKA PLAN

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve kadrosunun laikliği yeni devletin temel bir prensibi olarak benimsediği dönemden günümüze Kemalist seçkinler dini bireyin vicdanıyla sınırlı görmeye meyletmiş ve aktif laikliği benimsemiştir.¹² İslami eğilimli muhafazakâr kesimin ise 1990’ların sonlarına kadar laiklik konusunda tutarlı bir bakış açısı geliştirdiğini iddia etmek güçtür. Sağcı olarak da nitelendirilen bu çevrelerde üç genel görüşün varlığından bahsedilebilir.

Liberal görüş: Bu görüşün savunucuları Türkiye’deki laiklik uygulamalarını liberalleştirmeyi amaçlıyordu ki bu, aktif laikliğin pasif laiklikle değiştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Demokrat Parti (1946-1960), Adalet Partisi (1961-1981), Anavatan Partisi (1983-) ve Doğru Yol Partisi (1983-) gibi merkez-sağ partiler genellikle bu görüşü savunmuştur. Bu görüşün ideologlarından, AP milletvekili ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Ali Fuad Başgil’e (1893-1967) göre, Diyojen’in İskender’den istediği gibi, Türkiye’deki Müslümanlar da laik devletten bir tek iyilik istemeliydi: “Gölge etme, başka ihsan istemem.”¹³

Zahit görüş: Nurculuk ve Süleymancılık gibi cemaatlerle Kadirilik gibi tarikatlar genellikle laiklik hakkında sessiz kalmayı yeğlemiştir. Bu grupların en etkililerinden olan Nur cemaatinin kurucusu ve *Risale-i Nur*

külliyyatının yazarı Bediüzzaman Said Nursi (1876-1960), taraftarlarına zahit bir şekilde siyasetten uzak durmayı salık vermiştir.¹⁴ Meşhur “Şeytandan ve siyasetten Allah’a sığınırım” sözünün sahibi¹⁵ Nursi’ye göre “Şeriat da, yüzde doksan dokuz ahlak, ibadet, ahiret ve fazilete aittir. Yüzde bir nispetinde siyasete mütealliktir; onu da ulü’l-emirlerimiz [devleti yönetenler] düşünsünler.”¹⁶

İslamcı görüş: 1990’ların sonlarına kadar Türkiye’deki ana siyasal İslamcı hareket Necmettin Erbakan tarafından başlatılan Milli Görüş hareketiydi. İslami söylemlerine rağmen Erbakan ve takipçileri genellikle laikliği doğrudan eleştirmekten kaçınmıştı. Milli Görüş’ün 1970’te kurduğu Milli Nizam Partisi ve 1972’de kurduğu Milli Selamet Partisi laiklik karşıtlığı iddiasıyla 1971 ve 1980 askeri darbelerini takiben kapatıldı. 1983’te Erbakan tarafından kurulan Refah Partisi 1995 genel seçimlerinde oyların % 21,4’ünü alarak en büyük parti haline gelince Erbakan RP-DYP koalisyon hükümetinin başbakanı oldu. Türkiye’nin AB’ye üyeliğine karşı çıkan¹⁷ RP, sekiz Müslüman ülke arasında D-8 (Kalkınmakta Olan 8 Ülke) adlı bir birliğin kurulmasına öncülük etti.¹⁸

28 Şubat 1997’deki “postmodern” askeri darbeden sonra RP-DYP koalisyonu dağıldı ve RP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Türkiye’deki İslami eğitim ve muhafazakâr Müslümanlar açısından tahrip edici etkileri olan bu süreçte üniversitelerde başörtüsü yasağı tavizsiz uygulamaya başladı, imam hatip okullarının orta kısımları kapatıldı ve on iki yaşından küçük çocuklara Kuran öğretilmesi yasaklandı; Silahlı Kuvvetler resmi söyleme göre “irticaya karışmış,” kendi ifadelerine göreyse “dindar” subayları ordudan attı. Bunlara ek olarak İslami eğilimli şirketler ve finans kurumları resmi ayrımcılıkla karşılaştı.¹⁹ Bu baskılar İslami eğilimli gruplarda Türkiye’nin AB üyeliği, demokrasi ve laiklikle ilgili görüşleri açısından bir değişimi ateşledi²⁰ ve AK Parti’nin bu değişimde önemli bir rolü oldu.

İSLAMİ KESİMİN LAİKLİĞE BAKIŞINDA DEĞİŞİM

28 Şubat darbesini takiben dini özgürlüklerin kendi öncelikleri olması gerektiğinin farkına varan İslami eğilimli siyasetçiler, hareketler ve entelektüeller aktif laik devletin baskısından korunmak için demokrasi ve pasif

laikliği benimsemeye yöneldi. Bu da daha önce bahsedilmiş olan üç görüşün bir noktada birleşmeleri anlamına geldi: Zahitler ve siyasal İslamcılar, liberallerin savunageldiği pasif laiklik anlayışını desteklemeye karar verdi.

Etkili İslamcı düşünürlerden Ali Bulaç “siyasal” İslam projesinin artık demode olduğunu ilan edip, siyasal bir rejim olarak laiklikle çatışmayan yeni bir “sivil” İslam çağrısı yaptı.²¹ Fethullah Gülen tarafından başlatılıp kitlesel desteğe ulaşan Gülen hareketi de laiklik konusundaki suskunluğunu bırakarak bu konuda toplantılar düzenlemeye başladı. Uluslararası medya ağı ve yüze yakın ülkede açtığı okullarla artan bir sıklıkta gündeme gelen bu hareket, 1990’ların sonlarına kadar –Nursi’nin öğretisini takip ederek– genelde siyaset özelde ise laiklik konusuna uzak durdu.²² Bu tarihten itibaren, Gülen hareketiyle ilişki içindeki Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Türkiye’de yeni bir sosyal sözleşme arayışına girerek farklı ideolojik arka planlara sahip Türk aydınlarını bir araya getiren Abant toplantılarını düzenlemeye başladı. İslam ve laiklik konusuna ayrılmış olan 1998’deki ilk toplantının basın bildirisinde Allah’ın ontolojik hâkimiyetinin insanın siyasal hâkimiyetiyle uyumlu olduğu vurgulandı. Bu fikir bazı Arap düşünürlerinin “Hâkimiyet İslamda Allah’a, demokraside ise halka aittir” iddiasına bir red-diye niteliğindeydi. İkinci toplantı ise devlet, toplum ve din arasındaki ilişkiyi inceliyordu. Her iki toplantıda da bir yandan genel anlamda laikliği benimseyen, diğer yandan Türkiye’deki aktif laik uygulamaları eleştiren görüşler ağır bastı.²³

Bu süreçte laikliğe bakışlarını gözden geçiren genç kuşak Milli Görüşçülerin önemli üyeleri laiklik yorumlarını tartışmak için Abant toplantılarına katıldı. 2000 yılında genç neslin üç lideri –Tayyip Erdoğan, Bülent Arınç ve Abdullah Gül– demokrasi ve laiklik yanlısı fikirlerini vurguladı.²⁴ Partilerinin kapatılmasını müteakip RP milletvekilleri Fazilet Partisi’ni kurdu. Anayasa Mahkemesi, AB ve demokrasi yanlısı söylemine rağmen²⁵ başörtüsü giyme özgürlüğünü savunduğu ve dolayısıyla laiklik karşıtı olduğunu iddia ederek FP’yi kapattı. Bu karar Erbakan önderliğindeki Milli Görüş’ün yaşlılarıyla Erdoğan liderliğindeki gençler arasındaki fikir ayrılığını daha da derinleştirdi. Yaşlılar Saadet Partisi’ni, gençler ise AK Parti’yi kurdu. Saadet Partisi AB karşıtı söyleme dönüş yaparken, AK Parti Türkiye’nin

AB üyeliği ile demokrasi ve laikliği savunmaya devam etti ve 3 Kasım 2002 seçimlerinde SP % 2 oyla marjinalleşirken % 34 oyla en büyük parti oldu.

Seçim sonrasında AK Parti, Milli Görüş hareketi ve siyasal İslamla ilişkilendirilmeyi reddetti²⁶ ve “muhafazakâr demokrasi” şeklinde belirlediği siyasi görüşünü resmi bir yayın olan *Muhafazakâr Demokrasi* ile duyurdu.²⁷ Michael Oakeshott ve Edmund Burke’ten de ilham alınarak hazırlanan bu esere göre partinin muhafazakârlığı sağduyu ve tedrici değişime vurgu yapıyor, bu noktada radikal değişim taraftarı sosyalizm ve liberalizm gibi ideolojilerden farklılık arz ediyordu. Dolayısıyla AK Parti akılcı ütopyaları, Jakobenliği ve sosyal mühendisliği reddetmektedir.²⁸

Laikliğin dini özgürlükleri daha iyi koruyabilmesi için demokrasiyle güçlendirilmesi gerektiğinden söz eden *Muhafazakâr Demokrasi*’ye göre, laikliğin totaliter ve Jakoben bir ideoloji ya da yaşam biçimi şeklinde empoze edilmesi sosyal barıştan ziyade çatışmaya yol açacaktır. Dinin siyasal bir araç olarak kullanılmasını tenkit eden kitabın laiklikle ilgili ana fikrini –bu makalenin terminolojisini kullanırsak– aktif laikliğin tenkidi ve yerine pasif laikliğin teklif edilmesi şeklinde özetlemek yanlış olmayacaktır.²⁹

AK Parti muhafazakâr ve demokratik duruşunu incelemek için uluslararası bir sempozyum da düzenledi. Bu sempozyumda Erdoğan partinin muhafazakârlık anlayışının yerleşik kurum ve ilişkileri korumak değil, ilerlemeyi takip ederken önemli değer ve prensipleri de muhafaza etmek anlamına geldiğini vurgulayarak, dinin siyasal bir araç olarak kullanılmasının sosyal barışa, siyasal çeşitliliğe ve dinin kendisine zararlı olduğunu da üzerinde durdu. Erdoğan’a göre parti yerel ve evrensel değerleri, gelenek ve modernliği, ahlak ve akılcılığı sentezlemeyi amaçlıyordu.³⁰

AK Parti’nin parti programı da laiklik prensibine olan bağlılığı vurgulamakta, laikliği tanımlarken din ve vicdan özgürlüğüne vurgu yapmakta ve laikliğin din karşıtı olarak yorumlanıp çarpıtılmasına karşı çıkmakta, dini tercihlerden kaynaklı ayrımcılığı da antidemokratik bulmaktadır. Programa göre “dini siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak... kabul edilemez.”³¹

Özetlemek gerekirse, AK Parti iki farklı tutumu bir arada sergilemek zorunda kalmakta, bir taraftan Kemalist seçkinler nazarında ülke siyasetinin

yasal ve meşru bir aktörü olabilmesi için laikliğe olan bağlılığını vurgulaması gerekirken³² diğer yandan da seçmen tabanı partinin Türkiye'deki aktif laik politikalara son vermesini ve bu konuda Kemalist seçkinlerden farklı olduğunu göstermesini talep etmektedir. Bu ikilem partinin laikliğin yeniden yorumlanması konusuna önem vermesiyle sonuçlanmıştır.

AK PARTİ VE PASİF LAİKLİK

Demokrat Parti'den AK Parti'ye kadar Türkiye'deki aktif laik politikalara karşı çıkan sağ partiler seçimlerde oyların % 70-75'lik kısmını almalarına rağmen Kemalist seçkinlerin direncini kıramadı ve aktif laik anlayışın hâkimiyetini sarsamadı. Başta Erdoğan ve Arınç olmak üzere, AK Parti liderlerinin laikliğin yeniden yorumlanmasını sık sık gündeme getirirken ileri sürdüğü laiklik tanımı burada pasif laiklik adı verdiğimiz anlayışla örtüşmektedir. Erdoğan da Arınç da laiklik tanımında dini özgürlükleri ön plana çıkartmakta ve laikliğin dini kamusal alandan dışlayan bir ideoloji olarak anlaşılmasına karşı çıkmaktadır. Erdoğan Ocak 2004'teki ABD gezisi sırasında Amerikan modelini analiz ederek Türkiye'deki laiklik anlayışını yeniden yorumlama arzusunu ifade etmiştir.³³

Yaptığım mülakatlarda AK Parti milletvekillerinin Amerikan modelini –özellikle kamusal alanda dini özgürlüklerin tanınması açısından– takdir ettiğini gözlemledim. Bu modelle aralarındaki en önemli fark ise kimilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeri hakkındaki devletçi görüşleridir. Bu siyasetçiler devletin Diyanet eliyle din hizmetlerini koordine etmeyi terk etmesi halinde İslami cemaatlerle tarikatlar arasında bir anarşi ve kargaşanın yaşanacağını iddia etmektedir.³⁴ Bu devletçi duruşun bir örneği, on beş bin yeni imam istihdam edilmesine yönelik eleştirilere Diyanet'ten sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Aydın'ın verdiği cevaptır. Türkiye'deki 75.941 camiden 22.344'ünün Diyanet tarafından atanmış bir imamı olmadığını söyleyerek bu “boş” camilerde irticai örgütlerin faaliyet gösterdiğini iddia eden Aydın'a göre “Din hizmetleri kamu hizmetidir.”³⁵ AK Parti içinde Diyanet'i eleştirenler de yok değildir; örneğin Arınç 2006'da Diyanet'in laikliğe uygun hale getirilmesi gerektiğini, bunun için de bütçesinin vakıflara bağlanabileceğini ve yönetiminin devletten özerk bir yapıya kavuşabileceğini söy-

lemiştir.³⁶ Arınç'ın bu çıkışı ne AK Parti'den ne de Kemalist çevrelerden bir destek gördü. Zorunlu din dersleri konusunda da parti devletçi refleksler ortaya koymaktadır. Şubat 2005'te Avrupa Konseyi'nin bu derslere eleştiri niteliğinde yayınladığı rapora cevap veren AK Partili siyasetçiler, derslerin İslam hakkında olmayıp din kültürü ve ahlak bilgisi üzerine genel bilgi verdiğini söyleyerek eleştiriye reddetti.³⁷

AK Parti'nin devletçi yaklaşımı pasif laiklikten göreceli bir sapma anlamına gelmekte, bu yaklaşım destekçileri tarafından bile kimi zaman eleştirilmektedir. Partiyle güçlü kişisel bağlantıları olan Fehmi Kuru, Türkiye'deki din-devlet uyumsuzluğuna çözümün "daha fazla laiklik" olduğunu vurgularken "daha fazla laiklik" ile gerçek manada bir cami-devlet ayırımına dayanan, daha liberal ve daha az devletçi bir bakış açısını kastediyor, AK Parti'yi böyle bir anlayışı savunacak kadar cesur davranmamakla ve Türkiye'de laiklikle ilgili derin sorunlara sadece geçici çözümler aramakla eleştiriyordu.³⁸ AK Parti devletçi bakış açısı nedeniyle, laikliğin yeni ve özgürlükçü bir yorumunu (pasif laikliği) talep eden diğer gruplarla –özellikle liberal ve solcu sivil toplum örgütleri ve aydınlar– ittifak kurmakta zorlanmaktadır.³⁹

KEMALİST SEÇKİNLER VE AKTİF LAİKLİK

AK Parti Türkiye'de laikliğin yeniden yorumlanmasını istese de bu konuda yeterince etkili olamamaktadır. Bunun en önemli sebebi Kemalist seçkinlerin aktif laikliğin savunuculuğunu tavizsiz yapmasıdır. Sözgelimi parti liderleri dindar subayların irtica bahanesiyle ordudan atılmasını onaylamamakta, ancak generallerin baskısından dolayı bu faaliyete karşı çıkamamaktadır; nitekim bu subayların sayısı 1996-2003 yılları arasında 900'ü geçmiştir.⁴⁰ Başbakan Erdoğan ve Savunma Bakanı Vecdi Gönül ordudan atılma kararlarını imzalarken sadece şerh koymakla yetinmektedir. Buna ek olarak, din-devlet ilişkilerinin yeniden yorumlanması önünde yasal engeller de mevcuttur. Örneğin Siyasi Partiler Kanunu bir partinin programında Diyanet'in kaldırılması hedefinin yer almasını yasaklamaktadır.⁴¹

Kemalist seçkinler içerisinde Cumhurbaşkanı Sezer'den CHP'ye, yüksek yargı üyelerinden generallere kadar birçok siyasetçi ve bürokrat yer

almaktadır. Laiklik konusundaki Kemalist ve aktif laik politikalar etkili medya grupları ve TÜSİAD tarafından da desteklenmektedir. Bu birey ve kurumlar Anayasa Mahkemesi'nin yorumunu laikliğin resmi ve değişmez tanımı olarak kabul etmektedir.⁴² Mahkemenin Niyazi Berkes'e atfen yaptığı tanıma göre laiklik “din işleri ile dünya işlerini ayıran bir rejimdir. Bu ifade ile anlatılmak istenen, sadece devlet içinde din ve dünya işleriyle, ilgili otoritelerin birbirinden ayrılması değil, aynı zamanda sosyal hayatın eğitim, aile, ekonomi, hukuk, görgü kuralları, kıyafet vb. gibi cephelerinin din kurallarından ayrılarak, zamana ve yaşamın zorunluluklarına, gereklerine göre saptanmasıdır.”⁴³

Mahkemenin laiklik anlayışı aktif laikliğin bile uç bir yorumudur; zira aktif laiklik dini kamusal alandan dışlarken, Anayasa Mahkemesi aile hayatı ve görgü kuralları konularında bile dinin dışlanmasını istemektedir. Öte yandan mahkeme laiklik kavramını sekülerleşme kavramıyla karıştırmaktadır. Laiklik dinle devlet arasındaki sınırları belirleyen anayasal bir rejimdir. Sekülerleşme ise sosyal bir süreçtir ve üç neticesi olduğu iddia edilmektedir; bunlar dinin ferdi inanç, aidiyet ve ibadet konularında etkisinin zayıflaması; dinin kamusal rolünün yok olması ve özel hayata sınırlanması ve dinsel alanın siyaset, ekonomi, bilim gibi diğer alanlardan ayrışmasıdır.⁴⁴ Mahkemenin laiklik tanımı anayasal bir rejimin ötesinde toplumsal bir sürecin tepeden inme ve devlet eliyle empoze edilmesi isteğini açığa vurmaktadır. Bu tanım din-devlet ilişkilerine dair kararlarda tekrar edilmiş ve laiklik resmi bir ideoloji, hak ve hürriyetlerin üzerinde, onlardan önce gelen bir prensip ve toplumu sekülerleştirmek için bir toplumsal mühendislik projesi olarak ele alınmıştır. Kısacası mahkemeye göre laiklik siyasal bir rejimin ötesindedir ve “Türkiye'nin yaşam felsefesidir.”⁴⁵

Anayasa Mahkemesi'nin laiklik anlayışı ilk olarak geleneksel/geri toplumlardan modern/gelişmiş toplumlara doğru bir evrimin olduğu şeklindeki “modernist” görüşü benimsemektedir. Bu görüşe göre geleneksel toplum dini dogmalara, modern toplum ise bilim ve akla dayanmaktadır. Bu bağlamda laiklik siyasal bir sistem olmanın ötesinde, “toplumların düşünsel ve örgütsel evrimlerinin son aşaması” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁶

İkinci olarak, İslam ve Hıristiyanlığı değişmez kitabî özlerden müteşekkil gören “özcü” bakışı kabullenen mahkemeye göre Türkiye’deki laiklik, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki farklılık nedeniyle, dini özgürlükler üzerindeki kısıtlamalar koymak ve Batılı ülkelerdeki benzerlerinden daha katı olmak zorundadır.⁴⁷ Mahkemenin zımnî iddiası, İslamın özü itibarıyla yaşamın tümünü kapsama iddiasındaki bir din olduğu ve böyle bir dini kontrol altına alabilmek için Hıristiyan toplumlarında ihtiyaç duyulmayacak oranda katı bir laiklik gerektiği yönündedir; ancak böyle bir laiklik İslamı vicdanlara hapsedip herhangi bir sosyal rol oynamasına engel olabilir.⁴⁸

Aslında bu iddia sağlam bir temele dayanmamaktadır. Amerikan Uluslararası Dini Özgürlük Komitesi’nin araştırmasına göre Müslüman ülkelerde din-devlet ilişkileri aynen diğer ülkelerde olduğu gibi bir çeşitlilik arz etmektedir ve İslamdan kaynaklanan bir tek tiplik söz konusu değildir. Araştırmanın sonuçlarına göre, kırk dört Müslüman ülkeden sadece onunda şeriat yönetimi bulunmakta; on birinde şeriat yönetimi olmayıp İslamiyet resmi din ilan edilmekte; on iki ülke ise İslamiyeti resmi din olarak kabul etmemekte, fakat anayasalarında laikliğe de atıfta bulunmamakta; on biri de anayasasında devleti açıkça laik olarak tanımlamaktadır.⁴⁹

Anayasa Mahkemesi’nin yukarıdaki laiklik tanımının altında imzası bulunan isimlerden Cumhurbaşkanı Sezer, laikliğin yeniden yorumlanması tekliflerini bir sorun olarak görmektedir. Türkiye’de laikliğin yorumlanmasının Anayasa Mahkemesi’nin tekelinde olduğunu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi de dahil diğer kurumların laikliği yorumlama hakkı bulunmadığını⁵⁰ düşünen Sezer’e göre dinle “dünya işleri” arasında kesin bir ayırım olması gereklidir ve bu yüzden “din vicdanlardaki kutsal ve özel yerinde korunur; devletin siyasal, sosyal, hukuksal, ekonomik hiçbir alanı din kurallarıyla düzenlenemez.”⁵¹ Sezer dini alanı sınırlama noktasındaki hassasiyetini devlet otoritesinin sınırları konusunda göstermemektedir; zira ona göre devlet gerektiğinde dini özgürlükleri kısıtlayabilir.⁵²

Pasif ve aktif laikliğin Türkiye’deki savunucuları arasındaki gerilim, daha önce değindiğimiz “laik birey” tartışmasında açıkça görülmektedir. Özal’dan Erdoğan’a kadar sağcı siyasetçiler laikliğin bireyler için mecburi bir

dünya görüşü değil, devlet için gerekli bir anayasal rejim olduğunu vurgulamıştır.⁵³ Sezer ise bu görüşe cevap verdiği değişik konuşma ve demeçlerinde laikliği bir yaşam biçimi, ideal vatandaşı da laik birey olarak tanımlamıştır. Vicdana yerleşmiş dini inanışların bu dünya üzerinde hiçbir şekilde etkiye sahip olmadığını⁵⁴ düşünen Sezer'in duruşu aktif laiklik tipine uymaktadır.

Türkiye'de pasif laiklikle aktif laikliği savunanlar arasındaki kutuplaşma sadece bir devlet-toplum gerilimini değil, devlet aktörleri arasında bir parçalanmayı da yansıtmaktadır. Bu parçalanmanın bir örneği olarak Şubat 2005'te düşünce özgürlüğü ve laiklik hakkında bir karar veren Yargıtay genelde laikliği, özelde ise laik eğitim politikalarını eleştirmekte yasa dışı aykırı bir durum olmadığına karar verdi; Türk halkı tarafından benimsenmiş olması nedeniyle artık laikliğin karşıtlarını cezalandırmak suretiyle korunmasına ihtiyaç kalmadığını iddia etti; ayrıca bir düşüncüyü sadece cezalandırmakla ortadan kaldırmanın imkânsız olduğunu vurguladı. On dört hâkim bu liberal karara katılırken, karşı oy kullanan on üç hâkim laiklik karşıtı fikirlerin cezalandırılması gerektiğini öne sürüyordu.⁵⁵ Kararın ardından medyada yaşanan tartışmalar ve Kemalistlerin baskıları sonucunda bir ay sonra mahkeme yirmi dörde karşı dört oyla tamamen zıt bir karar verdi. Yeni karara göre laiklik karşıtı fikirler içeren bir gazete yazısı nedeniyle bir köşe yazarı yirmi dört ay hapisle cezalandırılıyordu. Mahkemenin birçok üyesi önceki liberal kararı açıkça eleştirerek, laiklik korunmazsa başka güçlerin –yani askerlerin– bunu yapacağını iddia etti. Bu karar gazetelerde “Rövanş” başlığıyla yer aldı.⁵⁶

Pasif ve aktif laiklik arasındaki ihtilaf genellikle eğitim meselesinde odaklanmaktadır; zira eğitim gelecek nesillerin kimlik ve dünya görüşlerini şekillendirmek için bir mücadele alanı olarak görülmektedir. Bu çerçevedeki başörtüsü yasağı, imam hatip okullarının durumu ve Kuran kursları üzerindeki kısıtlama Türkiye'de din-devlet ilişkilerindeki gerilimin ana kaynağıdır. TESEV'in yaptığı araştırmaya göre halkın % 42,4'ü Türkiye'de dindar insanların baskı altında olduğunu düşünmektedir.⁵⁷ Böyle düşünenlerin % 64,8'i başörtüsü yasağını, % 7,1'i Kuran kurslarının kapatılmasını ve % 6,1'i de imam hatip ortaokullarının kapatılmasını dindar insanlara karşı yapılan baskının en önemli örnekleri olarak belirtmiştir.⁵⁸

Başörtüsü Meselesi

Üniversitelerde başörtüsü yasağı 1980'lerde YÖK tarafından genel ve katı bir şekilde uygulanmaya başladı.⁵⁹ Bu konudaki davalarda YÖK'ün başörtülü öğrencileri üniversitelerden atma politikasını onaylayan Danıştay'ın 1984'de verdiği, sonraki mahkeme kararları için de emsal teşkil eden bu karar şu görüşleri içeriyordu: "Yeterli öğretim görmemiş bazı kızlarımız hiçbir özel düşünceleri olmaksızın içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin gelenek ve göreneklerinin etkisi altında başlarını örtmektedirler. Ancak bu konuda, kendi toplumsal çevrelerinin baskısına veya gelenek ve göreneklerine boyun eğmeyecek ölçüde eğitim gören bazı kızlarımızın ve kadınlarımızın sırf laik Cumhuriyet ilkelerine karşı çıkarak dine dayalı bir devlet düzenini benimsediklerini belirtmek amacı ile başlarını örttükleri bilinmektedir. Bu kişiler için başörtüsü masum bir alışkanlık olmaktan çıkarak kadın özgürlüğüne ve Cumhuriyetimizin temel ilkelerine karşı bir dünya görüşünün simgesi haline gelmektedir. Davacı yükseköğretim düzeyinde eğitim gördüğüne göre bu ilkelerin Cumhuriyetimizin kuruluşunda ve korunmasındaki önemini bilmesi gerekmektedir. Aydın, uygar ve Cumhuriyetçi gençler yetiştirmekle görevli eğitim kurumlarının bazı kuralları öğrencilere uygulaması doğaldır. Bu kurallar herkesçe bilinen ve benimsenen Cumhuriyetin kurallarıdır. Bu kuralları öğretmek ve benimsetmekle görevli eğitim kurumlarının bunlardan ödün vermesi düşünülemez.

Bu nedenle yükseköğrenim görmek üzere okula geldiği sırada dahi başörtüsünü çıkartmamakta direnecek ölçüde laik devlet ilkelerine karşı bir tutum içinde bulunan davacının okuldan uzaklaştırılmasında yasalara aykırılık yoktur."⁶⁰

Danıştay'ın kararı başörtüsü üzerindeki tartışmaları sona erdirmemi; 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında en büyük parti olan ANAP üniversitelerdeki başörtüsü yasağını kaldırmak için birtakım yasal düzenlemelere gitti. Bu düzenlemelerde en önemli rolü ANAP lideri ve başbakan (1983-1989), sonrasında da cumhurbaşkanı (1989-1993) olan Turgut Özal oynuyordu. 1988'de Meclis'teki ANAP grubu üniversitelerde başörtüsü ve

diğer tüm kıyafetleri serbest bırakan bir yasanın geçmesine öncülük yaptı;⁶¹ ancak Cumhurbaşkanı Kenan Evren üniversitelerde mutlak kıyafet özgürlüğü sağlayan bu liberal kanunu Atatürk ilke ve inkılapları ile laiklik ve eşitlik ilkelerine aykırı olduğu iddiasıyla veto etti.⁶² Bu veto akabinde Meclis “modern kıyafet ve görünüşü” zorunlu kılan fakat dini inanç nedeniyle baş ve boynu başörtüsüyle kapatmaya izin veren başka bir kanunu geçirdi.⁶³ Evren bu kez de yeni yasanın Anayasa’ya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi’ne başvurdu.

Dini açıdan örtünmenin yasal bir istisna gerekçesi sayılmasını laiklik ilkesine aykırı görerek kanunu iptal eden mahkemeye göre, üniversitelerde başörtüsüne izin veren bu yasa “yükseköğrenim ilgilileri, özellikle gençler arasında sosyal görüş, inanç, din ve mezhep ayrılığını kışkırtarak bölünmelere yol açabilecek, sonuçta devlet ve ulus bütünlüğünü, kamu düzenini ve güvenini bozabilecek niteliktedir.” Dahası yasadaki özgürlükle “dinin, bireyin manevi yaşamını aşarak toplumsal yaşamı etkileyen eylem ve davranışlara neden olmasına izin verilmiş, din özgürlüğünün anayasal sınırları kaldırılmış olmaktadır.” Mahkemeye göre “laiklikle vicdan özgürlüğü karıştırılarak dinsel giyinme özgürlüğü savunulamaz. Giyim konusu Türk devrimi ve Atatürk ilkeleriyle sınırlı olduğu gibi vicdan özgürlüğü konusu da değildir.” Kısacası “derslere çağdaş görünüme aykırı giysi ve örtülerle girmenin özgürlük ve özerklikle ilgisi” yoktur.⁶⁴ Mahkeme Danıştay’ın yukarıda değinilen kararıyla da hemfikirdir: “Giysi durumu, salt bir biçimsel görünüm konusu değildir. Laiklik, düşünsel yapının değiştirilmesidir. Çağdaş, sağlıklı toplum oluşturma koşuludur. Kişi, iç ve dış dünyasıyla, duygu ve düşünceleriyle, beden ve ruh yapısıyla bir bütündür. Giysi, kişiliği yansıtan bir araçtır. Dinsel olsun olmasın, çağdaşlığa aykırı, devrim yasalarının öngördüğü düzenlemeyle çelişen giysiler uygun karşılanamaz. Dinsel nitelikteki giysiler ayrıca laiklik ilkesine ters düştüğünden daha yoğun bir aykırılık oluşturur.”⁶⁵

Mahkemenin on üyesi karara katılırken, sadece Mehmet Çınarlı karşı oy yazısı yazmıştır. Çınarlı’nın görüşü şu dört temele dayanmaktadır: Başörtüsü giymeyi yasaklamak Anayasa tarafından teminat altına alınmış bireysel özgürlüklere aykırıdır; Anayasa kamu düzeni gerekçesiyle özgürlükleri sınırlandırma yetkisini Meclis’e vermiştir ve eğer Meclis belirli bir

özgürlüğü genişletmeye karar vermişse yargının bunu sınırlama yetkisi yoktur; Atatürk'ün beyanları ve inkılap kanunları başörtüsüne karşı herhangi bir öge içermemektedir; mahkemenin başörtüsünün ya siyasal bir simge ya da geri bir gelenek olduğu şeklindeki tanımlaması gerçeği yansıtmamaktadır, zira, Diyanet'in resmi açıklamasına göre başörtüsü dini bir yükümlülüktür⁶⁶ ve örtülü öğrencilerin çoğu bu yükümlülüğü yerine getirmeye çalışmaktadır.⁶⁷

Mahkemenin kararı karşısında Meclis, Evren tarafından veto edilen ve dini istisna maddesini içermeyen ilk kanunun bir benzerini onayladı: "Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydıyla, yüksek öğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir."⁶⁸ Kanun Cumhurbaşkanı Özal tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi; fakat dönemin en büyük sol partisi olan SHP yasanın Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Mahkeme bu yasayı Anayasa'ya aykırı bulmadı ama gerekçeli kararında yasanın öğrencilerin başörtüsü giymesine izin veremeyeceği şeklinde bir yorumda bulundu.⁶⁹

Anayasa Mahkemesi'nin başörtüsü kararları bu konudaki tartışmalara bir son veremedi; zira başörtüsüne yönelik aktif laik politikalar Türkiye'de çok sınırlı bir halk desteğine sahiptir. Kamuoyu yoklamalarına göre üniversitelerdeki başörtüsü yasağını destekleyenler toplumun sadece % 16'sını oluştururken geri kalan % 76 bu yasağa karşı çıkmaktadır.⁷⁰ Fransa ile yapılan bir karşılaştırma duruma açıklık getirebilir: Fransa'da nüfusun % 69'u kamu okullarında başörtüsü yasağını savunurken sadece % 29 buna karşıdır.⁷¹ Bu kamuoyu desteği Fransa'da dini simgelere karşı aktif laik politikaları sağlamlaştırmıştır. İki ülke arasındaki farklılığın üç temel nedeninden bahsetmek mümkündür. İlk olarak Fransa'da başörtüsü göçmenlere ait bir simgesidir ve başörtüsü yasağı göçmen karşıtı ve İslamofobik akımlarla desteklenmektedir. Türkiye'de ise İslam büyük çoğunluğun dini-dir, üstelik kadınların % 64'ü bir çeşit başörtüsü takmaktadır.⁷² İkincisi, Fransa'daki yasak sadece kamu okullarıyla sınırlıyken Türkiye'deki yasak tüm eğitim kurumlarını kapsamaktadır.

Son olarak da Tablo 1.'de gösterildiği gibi –Tanrı'ya inanma, bir dini kabul etme ve haftalık kiliseye/camiye gitme oranları göz önüne alındı-

ğında– Fransa toplumu ile Türkiye toplumunda dindarlık seviyesi farklıdır. Dini simgelerin kamu okullarından dışlanması daha az dindar olan Fransız toplumunda anlayışla karşılanabilir ve hatta arzu edilebilir. Türkiye toplumu gibi dindar bir toplumda ise dini özel alana hapsederek kamusal alandan dışlamak çok zordur. Sonuçta Fransa’da sınırlı dindarlıkla devletin aktif laiklik politikaları arasında görece bir uyuşma varken Türkiye toplumundaki yüksek dindarlık olgusuyla dini kamusal alandan dışlamaya çalışan aktif laik politikalar arasında bir çatışma gözlemlenmektedir.

Tablo 1. Fransız ve Türk Toplamlarının Dindarlık Seviyeleri

	Tanrı'ya İnanç (%)	Dini Aidiyet (%)	Dini İbadet (Haftalık) (%)
Fransa ⁷³	60	55	10
Türkiye ⁷⁴	97	97	70

AK Parti ve DYP gibi sağcı partiler üniversitelerde başörtüsü kullanma hakkını desteklemelerine rağmen, mevcut yasaklama üzerinde neredeyse hiçbir etkide bulunamadı.⁷⁵ Erdoğan bu konudaki sınırlı girişimlerinde önce başörtüsü takmayı üniversitelerde serbest bırakıp yasağı sadece ilk ve orta dereceli okullarla sınırlandırmayı önerdi, fakat Kemalist seçkinlerden olumlu bir cevap alamadı.⁷⁶ İkinci teklifinde ise yasağı sadece kamu üniversiteleriyle sınırlayıp özel üniversitelerde kaldırmayı önerdi,⁷⁷ ancak bu öneri de Kemalistler arasında kabul görmedi.

Başörtüsü meselesi AK Parti için iki tarafı da keskin bir kılıç hükmündedir. Bir taraftan seçmen tabanı bu sorunun çözülmesi için aktif bir politika talep etmektedir, üstelik parti milletvekillerinin büyük çoğunluğunun başörtüsü takan eş ve çocukları vardır. Diğer taraftan ise başörtüsü sorununu çözme konusunda insiyatifi ele almaktan kaçınmaktadır; zira Anayasa Mahkemesi başörtüsüne özgürlüğü savunmayı RP’nin kapatılma nedenlerinden biri ve FP’nin kapatılmasının da tek nedeni saymıştır. Parti liderleri sorunun kapsamlı çözümü için bir konsensüs oluşmasını beklediklerini vurgulamaktadır. AK Parti imam hatip okulları ve Kuran kursları meselelerinde de benzer ikilemlerle karşı karşıya kalmaktadır.

İmam Hatip Okulları

1950'lerde açılan imam hatip okullarının sayısı 1980'ler ve 1990'ların başlarında artarken kalitede de bir yükselme gerçekleşti ve mezunlar dini hizmetlerin ötesinde tüm meslek çeşitlerine yöneldi. Aktif laikliği savunan Kemalistler alternatif İslami bir elit yetiştirdiği düşüncesiyle bu okullardan rahatsız oldu; zira onlara göre imam hatip liselerinin meslek okulu statüsünden çıkıp normal okula dönüşmesi Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na aykırıdır.

28 Şubat sürecinde imam hatip okullarını marjinalleştirmek için iki politika izlendi. İlk olarak, zorunlu eğitimi beş yıldan sekiz yıla çıkaran sekiz yıllık eğitim politikası uygulandı ve tüm diğer meslek okullarıyla Anadolu liselerine ek olarak imam hatip okullarının da orta kısımları kapatıldı. İkinci olarak da üniversite giriş sınavında yapılan bir değişiklikte bu okul mezunlarının ilahiyat fakülteleri hariç üniversiteye girebilmeleri neredeyse imkânsız hale getirildi. 28 Şubat darbesinin yapıldığı 1996-1997 akademik yılında imam hatip okulları 511.502 öğrenciyle tarihinin en yüksek öğrenci sayısına ulaşmıştı.⁷⁸ Bu iki politikanın sonucunda öğrenci sayısı 2002-2003 akademik yılında 64.534'e düştü.⁷⁹

Erdoğan da dahil olmak üzere birçok politikacısı imam hatip mezunu olmasına rağmen, AK Partili siyasetçiler bu okulların orta kısımlarının kapatılmasını bir sorun olarak görmeyip bu durumu kabullendi. Esas odaklandıkları nokta, imam hatip lisesi mezunlarının üniversitelerin her bölümüne girebilmesine tekrar izin verilmesiydi. 2004'te parti grubu imam hatip liseleri de dahil olmak üzere tüm meslek okulu mezunlarının üniversitelerin belirli bölümlerine girebilme şartlarında görece iyileştirme yapan bir yasayı Meclis'ten geçirdi.⁸⁰ Bu kanun Kemalist elitten büyük bir tepki görürken, tek destek DYP gibi diğer sağcı partilerden geldi.⁸¹

Aktif laiklik anlayışını tekrar ortaya koyarak veto kararı veren⁸² Cumhurbaşkanı Sezer, imam hatip mezunlarının üniversitelerin değişik bölümlerine girmesine izin veren kanunun "sosyal yaşamın, eğitimin, aile, ekonomi ve hukuk alanlarının din kurallarından arındırılarak, zamana, yaşamın gereklerine göre saptanması" anlamına gelen laiklik ilkesini ihlal ettiğini savundu. Sezer'e göre imam hatip liselerindeki eğitim "akla ve bilim" değil, "dinsel öğretiye" dayalıydı ve bu yüzden de bu okulların öne çı-

karılması “çağdaşlaşma hedefine ve ulusal birliğe” zarar vermekteydi.⁸³ İmam hatip tartışmaları uluslararası basının da ilgisini çekti. *New York Times* gazetesinin Sezer’in vetosunu “dini özgürlükler ve fırsat eşitliği önünde bir engel” olarak değerlendirip eleştirdiği bir başyazısı şu ifadeleri de içermekteydi: “Türkiye’deki 536 dini okul [imam hatip lisesi] karma eğitim yapmaktadır ve Kuran eğitimi hariç dini olmayan okullarla aynı müfredatı takip etmektedirler. Bu okulların 64.500 öğrencisi, aynen laik elitin kız ve oğulları gibi, Türkiye’nin geleceğidir.”⁸⁴

Kuran Kursları

Türkiye’de özel kurumların dini eğitim vermesi yasak olduğu için devlet İslam eğitim ve öğretimi üzerinde bir tekele sahiptir; bu doğrultuda Kuran eğitimi Diyanet tarafından yönetilen kurslarda verilmektedir. 28 Şubat sürecinde bu kurslar da hedef alındı; medya ve yüksek yargı mensuplarını bilgilendirme brifinglerinde generaller Kuran kursları ve imam hatip okullarını siyasal İslamcı oyların kaynağı olarak takdim etti. 28 Şubat yönetimi sekiz yıllık eğitim politikasını bahane ederek 15 yaşından küçüklere eğitim veren Kuran kurslarını kapattı; ancak sağcı partilerin girişimleri sonucunda 12-15 yaş arasındakilerin yaz ve hafta sonu Kuran kurslarına gitmesine izin verildi. 12 yaş altındaki öğrenciler için ise Kuran öğretimi her halükârda yasaklanmış oldu. Kuran kursları 28 Şubat darbesinin hemen öncesinde 1.685.000 öğrenciyle tarihinin en büyük öğrenci sayısına ulaşmışken⁸⁵ 28 Şubat yönetiminin politikaları sonucunda bu kurslardaki öğrenci sayısı 2004 yılı sonu itibarıyla 155.285 rakamına geriledi.⁸⁶

Aralık 2003’te AK Parti, Diyanet tarafından hazırlanan yeni bir düzenlemeyle Kuran kurslarının durumunu iyileştirmeye çalıştı. Yeni düzenleme akşam kursları açılması, asgari öğrenci sayısının on beşten ona indirilmesi, yaz aylarındaki zaman sınırlamasının (iki ay kaydı) kaldırılması ve yurt açılmasına izin verilmesi gibi bazı değişiklikleri içeriyordu.⁸⁷ Bu düzenleme aktif laiklik savunucuları tarafında ciddi bir muhalefetle karşılaştı ve parti gizli bir İslamcı gündeme sahip olmakla suçlandı. Yeni düzenlemeye karşı olan Cumhurbaşkanı Sezer, Bakan Aydın’la bir araya gelerek düzenlemeyi iptal etmesini istedi ve sonuçta karar bu yönde oldu.

Kuran kurslarının durumu Danıştay'ın 2005'te verdiği bir kararla daha da kötüleşti. Danıştay haftalık Kuran eğitim süresini üç günden beş güne çıkartan bir düzenlemeyi 7'ye karşı 16 oyla iptal etti; üstelik, beşinci sınıfı bitiren 12-15 yaş arasındaki öğrencilere yazları ve hafta sonları Kuran öğretilmesine izin veren yasanın Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Bu karara gerekçe olan görüşler de Danıştay'ın laiklik anlayışının aktif laiklik olduğunu göstermekteydi. Danıştay'a göre, laikliğe bağlı bireyler yetiştirmek devletin görevidir ve bu yüzden devlet laiklik karşıtı eğitime izin vermemelidir. Laik eğitim yoğun ve devamlı olmalıdır. Dini eğitim –tatillerde bile verilse– sekizinci sınıfı bitirmemiş 15 yaş altı öğrencilerin laik eğitimlerini olumsuz yönde etkileyecek bir engeldir.⁸⁸

SONUÇ

Türkiye'de dini kamusal alandan dışlamayı hedefleyen aktif laiklik uzun yıllardır hâkim olan laiklik anlayışdır; ancak dinin kamusal alanda özgür rol oynayabilmesine izin veren pasif laiklik de destekçilere sahiptir ve ülkede süregelen laiklik tartışmalarının temelinde bu iki anlayışın farklılığı yatmaktadır. Dini kamusal alandan dışlayan aktif laiklik doğrultusundaki devlet politikalarıyla toplumun dindarlığı arasında bir uyumsuzluk ve gerilim söz konusudur. Bu gerilimin sona ermesi için devlet politikalarında aktif laiklikten pasif laikliğe doğru bir değişim yaşanması veya toplumun dindarlığında bir gerileme olması gerekmektedir.

Yapmış olduğumuz analiz genelde tüm devletlerin, özelde ise Türk devletinin imajıyla uygulamaları arasındaki farklılığa da işaret etmektedir.⁸⁹ Devletin genel imajı toplumun parçalanmışlığından uzak tekil bir örgüt olması şeklindedir. İncelememiz, bu imajın çok ötesinde, Türkiye'deki devlet aktörleri arasındaki parçalanma ve mücadeleyi göstermektedir. Cumhurbaşkanı (Sezer) ile Başbakan (Erdoğan) arasında laiklikle ilgili var olan keskin fikir ayrılığı bu noktayı vurgulamaktadır. Tarihsel olarak da incelediğimiz iki cumhurbaşkanı (Evren ve Sezer) aktif laiklik yanlısıyken, üçüncüsü (Özal) pasif laiklik taraftarı olarak görülmektedir. Benzer bir şekilde, Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek mahkemelerin üyeleri arasında da laiklikle ilgili kutuplaşmalar mevcuttur. Özellikle Yargıtay'ın ele aldığımız iki kararı

mahkemelerin bu kutuplaşmalar sonucu birbiriyle çelişen kararlar aldığını göstermektedir.

Bu zamana kadar AK Parti devletçi görüşü ve Kemalist yapının direnci nedeniyle Türkiye laikliğini yeniden düzenlemekte başarılı olamamıştır. Bu konuda belki tek istisna gayrimüslim azınlıkların dini haklarına yönelik –yeni kiliseler inşa edebilmeleri⁹⁰ ve üzerlerindeki devlet takibinin kaldırılması⁹¹ gibi– iyileştirmelerdir. Parti bu reformlarda Türkiye’nin AB’ye uyumunun bir parçası olması ve bu yüzden de aktif laiklik savunucusu seçkinlerin bir kısmı tarafından desteklenmesi nedeniyle başarılı oldu. Politikacıları, seçmen tabanı tarafından Türkiye’deki laiklikle ilgili olarak beklenen değişikliklerin de AB’ye üyelik süreciyle gerçekleşeceğini umuyordu; fakat gerek AİHM’nin Leyla Şahin kararı,⁹² gerekse Türkiye’deki dini özgürlüklerle ilgili AB raporlarının sadece Aleviler ve Hristiyanlara odaklanması AB’nin umulan rolü oynamayacağını ortaya koydu. Görünen o ki, Türkiye’deki aktif laik devlet politikalarının yumuşamasında AB’ye üyelik süreci sadece siyasal liberalleşme ve demokratikleşme yoluyla dolaylı bir rol oynayacaktır.⁹³

AK Parti kendisinden önceki sağ partilerin Türkiye’nin pasif laikliğe doğru kaymasını savunan politikalarını benimsemiş görünmektedir. Türkiye siyasetini inceleyenler 1990’lı yılları laik –ve askeri– güçlerle İslamcılar arasında bir çatışma temelinde tasvir etmiştir, ancak günümüzde bu tasvir geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Türkiye’de siyasetin değişimini doğru okumak isteyenler farklı iki tip laiklik anlayışını ve bunların arasındaki mücadeleyi dikkate almak zorundadır.

ÇEVİRİ: ALİ YILDIZ

NOTLAR

Bu bölümün taslakları üzerindeki yararlı yorumları için başta Prof. Joel Migdal olmak üzere, Prof. Reşat Kasaba, Prof. Anthony Gill, Yüksel Sezgin, Etyen Mahçupyan, Bekim Agai, Ziyaeddin Akbulut, Ahmet Yükleyen, Etga Uğur ve Washington Üniversitesi’ndeki Türkiye Çalışma Grubu üyelerine teşekkür ederim.

1 “Zirvede Laiklik Atışması,” *Radikal*, 21 Eylül 2004.

2 Arıncı’ya göre, laiklik Türkiye’nin medeniyetlerin kesişme noktasında yer alması (bir yandan Batılı, diğer yandan ise Müslüman olması) gerçeği göz önüne alınarak yorumlanmalıydı. Yazarın Diya-

- net İşleri Başkanlığı'nın Ankara Dedeman Otelinde düzenlediği Üçüncü Din Şurası'ndaki şahsi gözlemleri. Ayrıca bkz. "Zirvede Laiklik Atışması," *Radikal*, 21 Eylül 2004.
- 3 Kemalizm ve Atatürkçülüğü iki farklı ideoloji olarak tanımlama mümkündür. Kemalizm, M. Kemal Atatürk'ün altı ilkesini –laiklik, milliyetçilik, cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık ve inkılapçılık– değiştirilmez ve yorumlanmaz prensipler olarak kabul etmektedir. Atatürkçülük ise evrensel medeniyet hedefine ulaşmak amacıyla ve zamanın değişen şartlarını göz önüne alarak bu prensipleri yorumlar ve güncelleştirir.
- 4 Jean Baubérot, "La laïcité, une chance pour le XXIe siècle," Jean Baubérot (ed.), *La laïcité à l'épreuve: Religions et libertés dans le monde*, N.P.: Universalis, 2004, s. 9.
- 5 Charles Taylor'a göre kamusal alan toplumun üyelerinin ortak meselelerini tartışmak ve böylece ortak bir şuur meydana getirmek için bir araya geldikleri bir ortak alandır. Charles Taylor, *Modern Social Imaginaries*, Durham: Duke University Press, 2004. Ayrıca bkz. Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge: MIT Press, 1999.
- 6 İki başka bilimadamı da laikliği bu tipolojiye benzer şekilde sınıflandırmaktadır. Charles Taylor birinci tür laikliği "dinden bağımsız bir siyasal ahlaka dayanan laiklik" ve ikincisini de "dini ortak bir temele dayanan laiklik" şeklinde tanımlamaktadır. Wilfred McClay ise "negatif" ve "pozitif" laiklik kavramlarını kullanmaktadır. Bu iki düşünür laikliğin iki türünü felsefi açıdan ele almaktadır. Elinizdeki makale ise bu tartışmaya somut bir örneği (Türkiye) inceleyerek katkıda bulunmaktadır. Charles Taylor, "Modes of Secularism" (ed. Rajeev Bhargava), *Secularism and Its Critics*, Delhi: Oxford University Press, 1988; Wilfred M. McClay, "Two Concepts of Secularism," *Wilson Quarterly*, c. 24, Yaz 2004.
- 7 ABD ve Fransa'nın dini semboller açısından bir karşılaştırması için bkz. Régis Debray, *Contre-temps: Eloges des idéaux perdus*, Paris: Gallimard, 1992, s. 22-23.
- 8 ABD'de de laiklik üzerine tartışmalar uzun yıllardır devam etmektedir. Bu kısa makalede bu tartışmalara değinme imkânımız yoktur. Söz konusu tartışmalar için bkz. Mary C. Segers ve Ted G. Jelen, *A Wall of Separation? Debating the Public Role of Religion*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 1998.
- 9 Türkiye ve Fransa'daki laikliğin bir karşılaştırması için bkz. Jean-Paul Bury ve Jean Marcou, "Laïcité/Laiklik: Introduction," *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, c. 19, Ocak-Haziran 1995, s. 5-34; Şahin Alpay, "Mukayeseli Açıdan Türkiye'de Laiklik," Atatürk ve Modern Toplum Uluslararası Konferansı'nda sunulan tebliğ, İstanbul, 25-27 Eylül 2002. Fransa'da öğrencilerin dini simgelerinin yasaklanmasıyla ilgili olarak bkz. Valentine Zuber, "La Commission Stasi et les paradoxes de la laïcité française," Baubérot (ed.), *La Laïcité à l'épreuve*.
- 10 Sami Selçuk, "Laiklik ve Demokrasi," *Türkiye Günlüğü*, c. 56, Yaz 1999, s. 45-49; Nur Vergin, "Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin Bitmeyen Senfonisi," *Türkiye Günlüğü*, c. 72, 2003, s. 39-44; Semih Vaner, "Laiklik, Laikçilik ve Demokrasi," *Laiklik ve Demokrasi* (ed. İbrahim Ö. Kaboğlu), İstanbul: İmge Kitabevi, 2001.
- 11 Andrew Davison, "Turkey, a 'Secular' State? The Challenge of Description," *South Atlantic Quarterly*, c. 102, Mart 2003, s. 333-350.
- 12 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, New York: Routledge, 1998; Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle: University of Washington Press, 1997.

- 13 Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, 1954; İstanbul: Yağmur Yayınları, 1977, s. 149.
- 14 Bkz. M. İbrahim Abu-Rabi' (ed.), *Islam at the Crossroads: On the Life and Thought of Bediüzzaman Said Nursi*, Albany: State University of New York Press, 2003.
- 15 Bediüzzaman Said Nursi, *Risale-i Nur Külliyyatı*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1996, s. 368.
- 16 Nursi, *age*, s. 1922.
- 17 İhsan D. Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- 18 D-8 üyeleri Türkiye, İran, Mısır, Pakistan, Bangladeş, Endonezya, Malezya ve Nijerya'dır.
- 19 M. Hakan Yavuz, "Cleansing Islam from the Public Sphere," *Journal of International Affairs*, c. 54, 2000, s. 21-42; M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, New York: Oxford University Press, 2003.
- 20 Ahmet T. Kuru, "Globalization and Diversification of Islamic Movements: Three Turkish Cases," *Political Science Quarterly*, c. 120, Yaz 2005, s. 253-274; İhsan D. Dağı, "Rethinking Human Rights, Democracy, and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey," *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, c. 13, Yaz 2004, s. 135-151.
- 21 Ali Bulaç'ın mülakatı, *Aksiyon*, 7-13 Kasım 1998; ayrıca bkz. Ali Bulaç, "Niçin AB?" *Zaman*, 11 Aralık 1999. Bulaç'ın laiklik yanlısı görüşleri için bkz. Ali Bulaç, *Din, Devlet ve Demokrasi*, İstanbul: Zaman Kitap, 2001, özellikle s. 11-65.
- 22 Bkz. M. Hakan Yavuz ve John L. Esposito (ed.), *Turkish Islam and the Secular State: The Gülen Movement*, Syracuse: Syracuse University Press, 2003; Ahmet T. Kuru, "Fethullah Gülen's Search for a Middle Way between Modernity and Muslim Tradition," *Turkish Islam* (ed. Yavuz ve Esposito).
- 23 *İslam ve Laiklik*, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1998; *Din, Devlet, Toplum*, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 2000.
- 24 Erdoğan ve Arınç'ın mülakatları, *Zaman*, 6 Şubat 2000; Gül'ün mülakatı, *Hürriyet*, 8 Şubat 2000.
- 25 Ziya Öniş, "Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence," *Contemporary Politics*, c. 7, Aralık 2001, s. 281-299.
- 26 "Erdoğan: Milli Görüş'ün Değil Demokrat Parti'nin Devamıyız," *Zaman*, 17 Mayıs 2003.
- 27 Yalçın Akdoğan bu kitabı yazarken büyük oranda Bekir Berat Özipek'in muhafazakârlık üzerine hazırladığı doktora tezinden faydalanmıştır.
- 28 Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, Ankara: AKP, 2003.
- 29 Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, s. 105, 132.
- 30 Recep Tayyip Erdoğan, "Açılış Konuşması," *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, Ankara: AKP, 2004.
- 31 AKP, *Parti Programı*, 2002.
- 32 Bkz. Yüksel Sezgin, "Can the Israeli Status Quo Model Help Post-February Turkey Solve its Problems," *Turkish Studies*, c. 4, Sonbahar 2003, s. 47-70.
- 33 Erdoğan, "Açılış Konuşması," s. 7-17; "Türkiye'deki Laiklik İslam Dünyasına Model Olabilir mi?" *Hürriyet*, 25 Nisan 2004.
- 34 Yazarın AKP'li milletvekilleri ile mülakatları, Nisan 2004, Washington, DC ve Eylül 2004, Ankara.
- 35 "İmam Ordusunun Gerekçesi İrtica," *Milliyet*, 26 Haziran 2003.
- 36 "Diyanet Kaldırılsın mı?" *Milliyet*, 6 Mayıs 2006.

- 37 "AB'ye Cevap: Din Konusu Bizim Bileceğimiz İştir," *Yeni Şafak*, 16 Şubat 2005.
- 38 Fehmi Kuru, "Çözüm: Daha Fazla Laiklik..." *Yeni Şafak*, 9 Şubat 2005; Fehmi Kuru, "Gelin Şu Adamları Şaşırtalım," *Yeni Şafak*, 16 Şubat 2005.
- 39 Bu tip örgütlere iki örnek Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı'dır (TESEV). Aydınlar konusunda bkz. Etyen Mahçupyan, "Laiklik Bu Kadar Zor mu?," *Zaman*, 25 Şubat 2005.
- 40 Adaleti Savunanlar Derneği (ASDER), *Ben Disiplinsiz Değilim*, İstanbul: ASDER, 2004.
- 41 Yazarın AKP'li milletvekilleri ile mülakatları, Eylül 2004, Ankara. 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesi.
- 42 Örneğin bkz. Genelkurmay İkinci Başkanı General İlker Başbuğ'un 27 Mayıs 2004 tarihli konuşması <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/bashalk/2004basinbringleri/mayis2004/sempozyumu.htm> adresinden, 1 Haziran 2004 tarihinde ulaşılmıştır.
- 43 Anayasa Mahkemesi'nin *Refah Partisi* davasındaki 16 Ocak 1997 tarih ve 1998/1 sayılı kararı. Kararın yorumu için bkz. Mustafa Erdoğan, "Religious Freedom in the Turkish Constitution," *The Muslim World*, c. 89, Temmuz-Ekim 1999, s. 377-388.
- 44 Jose Casanova, *Public Religion in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 1994, s. 19-39.
- 45 *Refah Partisi* davası. Ayrıca bkz. Yılmaz Aliefendioğlu, "Laiklik ve Laik Devlet," *Laiklik ve Demokrasi*, (ed. İbrahim Kaboğlu).
- 46 Anayasa Mahkemesi'nin *Başörtüsü I* davasındaki 7 Mart 1989 tarih ve 1989/12 sayılı kararı. Anayasa Mahkemesi'nin eski bir hakiminin dindar/dogmatik ve laik/bilimsel eğitim arasındaki ayrım- la ilgili vurgusu için bkz. Aliefendioğlu, "*Laiklik ve Laik Devlet*," s. 82-83.
- 47 *Başörtüsü I* davasındaki karar.
- 48 *Başörtüsü I* davasındaki karar.
- 49 Bu bilgi -Türkiye'deki genel görüşün aksine- İslam coğrafyasında Türkiye dışında on laik devlet daha bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu ülkeler şunlardır: Burkina Faso, Çad, Gine, Mali, Nijer, Senegal, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan. Tad Stahnke ve Robert C. Blitt, *The Religion-State Relationship and the Right to Freedom of Religion or Belief: A Comparative Textual Analysis of the Constitutions of Predominantly Muslim Countries*, 2005, Amerikan Uluslararası Dini Özgürlük Komitesi'nin internet sayfasındaki <http://www.uscirf.gov/countries/global/comparative-constitutions/03082005/Study0305.pdf> adresinden, 1 Nisan 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
- 50 "Sezer: Başörtüsünü Gündeme Getirmeyin," *Radikal*, 25 Kasım 2004.
- 51 "Laiklik Özgürlük Demek," *Radikal*, 6 Şubat 2004.
- 52 "Sezer'den Türban Konusunda Açıklama," *Radikal*, 7 Mart 2004.
- 53 "Cami Yerine Hastane Yapın," *Sabah*, 14 Haziran 2004.
- 54 "Laiklik Sosyal Barış İçin Şart," *Sabah*, 6 Şubat 2005.
- 55 Bkz. "En Özgür Düşünce," *Radikal*, 5 Şubat 2005.
- 56 "Yargıtay'da Laiklik Rövanşı," *Hürriyet*, 15 Mart 2005; "Yargıtay'da Rövanş," *Sabah*, 15 Mart 2005.
- 57 Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: TESEV, 2000, s. 69-70'te.
- 58 Çarkoğlu ve Toprak, *age*, s. 69; Ali Çarkoğlu, "Religiosity, Support for Şariat and Evaluations of Secularist Public Policies in Turkey," *Middle Eastern Studies*, c. 40, 2004, s. 129-130.

- 59 Üniversitelerde başörtüsü hakkında bkz. Nilüfer Göle, *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993.
- 60 Danıştay 8. Daire'nin 13 Aralık 1984 tarih ve 1984/1574 sayılı kararı. Atıfta bulunulan yer: Anayasa Mahkemesi'nin *Başörtüsü I* davasındaki kararı.
- 61 TBMM'den 16 Kasım 1998 tarihinde geçen 3503 sayılı kanun.
- 62 Evren'in 3503 sayılı kanunu 18 Kasım 1988 tarihindeki 166-8088 sayılı vetosu.
- 63 TBMM'den 10 Aralık 1988'de geçen 2547 sayılı kanuna yapılan 16 no'lu ek.
- 64 *Başörtüsü I* davasındaki karar.
- 65 *Başörtüsü I* davasındaki karar.
- 66 Diyanet Din İşleri Yüksek Konseyi'nin 30 Aralık 1980 tarih ve 77 sayılı kararı.
- 67 *Başörtüsü I* davasındaki karar. Başörtüsü meselesinde benzer görüşler için bkz. Mustafa Erdoğan, "Başörtüsü, İnsan Hakları ve Teamüller," *Türkiye Günlüğü*, c. 56, Yaz 1999, s. 45-49; Ali Ulusoy, "Türban Sorunu ve Hukuk," *Türkiye Günlüğü*, c. 56, Yaz 1999, s. 16-35.
- 68 Meclis'ten 25 Ekim 1990 tarihinde geçen 2547 sayılı kanuna yapılan 17 no'lu ek.
- 69 Anayasa Mahkemesi'nin *Başörtüsü II* davasındaki 9 Nisan 1991 tarih ve 1991/8 numaralı kararı.
- 70 Çarkoğlu ve Toprak, *age*, s. 59; Çarkoğlu, "Religiosity," s. 125. A&G ve *Milliyet* 2003 araştırmasında göre bu oranlar % 24,5 ve % 75,5 şeklindedir. *Milliyet*, 30 Mayıs 2003.
- 71 "La majorité des Français favorables à une loi," *Le Monde*, 17 Aralık 2003.
- 72 A&G ve *Milliyet* 2003 araştırması, *Milliyet*, 27 Mayıs 2003.
- 73 World Values Surveys 1999; CSA/La Vie/Le Monde, "Les français et leur croyances," 21 Mart 2003, s. 41, 91, http://ar692.g.akamai.net/f/1692/2042/1h/medias.lemonde.fr/medias/pdf_obj/sonda-geo30416.pdf adresinden, 18 Temmuz 2005 tarihinde ulaşılmıştır; Dominique Vidal, "La France des 'sans-religion'," *Le Monde Diplomatique* (Eylül 2001), s. 22-23; "Les Français et la prière," *Le Pèlerin Magazine*, 13 Nisan 2001.
- 74 World Values Surveys 2001; Çarkoğlu ve Toprak, *Türkiye'de Din*, s. 41, 45; A&G ve *Milliyet* 2003, *Milliyet*, 31 Mayıs 2003.
- 75 "Siyasi Partilerden Ortak Ses: Türban Sorunu Artık Çözülmeli," *Zaman*, 10 Şubat 2005.
- 76 Erdoğan'ın Ertuğrul Özkök ile mülakatı, "Yapma, Yıkarmı," *Hürriyet*, 22 Mart 2004.
- 77 "Türbanda Ara Formül," *Radikal*, 10 Temmuz 2004.
- 78 "Din Öğretimi Genel Müdürlüğüne Bağlı Okullar," Milli Eğitim Bakanlığı internet sayfasındaki <http://www.meb.gov.tr/Stats/ist97/MYHTML30.htm> adresinden, 25 Şubat 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
- 79 "İmam Hatip Liseleri," CNN Turk Online, 28 Mayıs 2004, www.cnntrk.com.tr/OZEL_DOSYALAR/haber_detay.asp?pid=392&haberid=9269 adresinden, 23 Şubat 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
- 80 Meclisten geçen 13 Mayıs 2004 tarih ve 5171 sayılı kanun.
- 81 "DYP'den İmam Hatip Desteği," *Sabah*, 6 Mayıs 2004.
- 82 AKP yasayı tekrar geçirmeyi denememiştir.
- 83 Sezer'in 5171 sayılı Yüksek Öğrenim Kanunu'nu vetosu, 28 Mayıs 2004, Türkiye Cumhurbaşkanlığı'nın internet sayfasındaki http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/ACIKLAMALAR/28.05.2004-2729.html adresinden, 1 Haziran 2004 tarihinde ulaşılmıştır.

- 84 "Mosque and State in Turkey," *New York Times*, 6 Haziran 2004.
- 85 "İşte Brifing," *Sabah*, 12 Haziran 1997.
- 86 "İstatistiki Bilgiler," Diyanet'in internet sayfasındaki <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/tanitimis-tatistik.asp>, adresinden, 18 Nisan 2005 tarihinde ulaşılmıştır.
- 87 "Kur'an Kursları Okullara Giriyor," *Radikal*, 5 Aralık 2003.
- 88 "Danıştay," *Radikal*, 10 Şubat 2005; Nazlı Ilıcak, "Laiklik Dinsizlik mi?" *Dünden Bugüne Tercüman*, 10 Şubat 2005.
- 89 Devletin imaj ve uygulamaları açısından sergilediği ikilik için bkz. Joel S. Migdal, *State in Society: Studying How State and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2001, s. 5-16.
- 90 AKP iktidarı döneminde yapılan yasal değişiklikle "cami" kelimesi "ibadethane" ile değiştirilmiş ve diğer dinlere de ibadet yeri açma imkânı sağlanmıştır. Bkz. Gareth Jenkins, "Non-Muslim Minorities in Turkey: Progress and Challenges on the Road to EU Accession" *Turkish Policy Quarterly*, c. 3, 2004, s. 53-61.
- 91 2004 yılında, kırk iki yıllık işlevini sürdüren ve gayrimüslimleri takip eden Azınlıklar Tâli Komisyonu kaldırılmıştır. Şükrü Küçükşahin, "Sessiz Azınlık Devrimi," *Hürriyet*, 23 Şubat 2004.
- 92 29 Haziran 2004'te *Leyla Şahin ve Türkiye* davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye devletinin Leyla Şahin'i başörtüsü nedeniyle üniversiteden atmakla İnsan Hak ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme'yi ihlal etmediğine karar verdi.
- 93 Bu konuda bkz. Ahmet Yükleyen ve Ahmet T. Kuru, *Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi: Fransa, Almanya ve Hollanda*, İstanbul: TESEV, 2006.

TÜRKİYE'DE YENİ NESİL İSLAMCILAR: DEĞİŞEN SEÇMEN İÇİNDE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN TEMELLERİ

Kasım 2002 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeni nesil İslamcılarına dönük desteğin artması Türkiye'deki merkez parti politikalarına sunulan seçmen desteğinin çöküşündeki gelişmenin yeni bir aşamasına işaret etmektedir. Sol eğilimli Cumhuriyet Halk Partisi, AK Parti dışında % 10'luk seçim barajını geçip Meclis'te sandalye kazanabilen tek parti olarak kalmış, buna rağmen % 20 civarındaki oy oranıyla AK Parti'nin yaklaşık % 14 puan altında yer almıştır.¹ 2002 seçimleri sonrasında ortaya çıkan temel soru, Türkiye'deki ideolojik yelpazede merkez sağın ölüp ölmediği ve sonunda AK Parti sembolü altındaki yeni nesil İslamcıların merkez sağın yerini alıp almayacağıdır. Eğer Türkiye'deki parti politikalarının geleceği AK Parti hâkimiyeti altında olacaksa, partinin sahip olduğu desteğin seçmen tabanının sağlıklı bir teşhisi gereklidir. Bu destek Türkiye'deki ideolojik alanın neresinden doğru verilmektedir? AK Parti seçmenleri kimlerdir ve ne ölçüde din temelinde tanımlanabilirler? Partinin destekçilerini hangi davranış özellikleri en iyi açıklayabilir? 2001 ekonomik krizi 2002'deki seçim başarısını ne ölçüde şekillendirmiştir? Avrupa Birliği ve Ortadoğu'ya ilişkin dış politika seçeneklerinin partiye oy verme kararındaki etkisi hakkında neler biliyoruz?

Bu bölümde bu sorulara Kasım 2002 genel seçimleri öncesinde yapılan kamuoyu araştırması verileri yardımıyla cevap vermeyi amaçlıyorum. Bazı sorular için Mart 2004 yerel seçimleri sonrasında toplanan verileri de kullandım. İlk olarak AK Parti'nin geleneksel sol-sağ skalasındaki konumlanışını tartışacağım ve daha sonra AK Parti'ye oy verme kararındaki belirleyici öğeler analizinin sonuçlarını sunacağım. Bu bulguların eleştirel bir analiziyle de bitireceğim.

Tartışmalı bir ilk deneyim olan 1946 seçimlerinden sonra siyasal ve ekonomik alanlarda gündeme gelen birçok soruna rağmen, Türkiye’de Mayıs 1950’den bu yana 14 kez milletvekili seçimi yapıldı. Seçmen desteğinin oynaklığı ve sürekli artan parçalanmalarla birlikte kurumsal devamlılığın olmayışı Türkiye’de parti sisteminin çarpıcı özellikleri haline geldi. Çokpartili seçimlerin en başından beri partilerin askeri rejimler ya da Anayasa Mahkemesi tarafından yasaklanması seçmenler arasında doğru tanımlanmış bir parti taraftarlığını engelledi. Kapatmaların olmadığı zamanlarda da seçim kanunlarındaki iktidar parti manipülasyonları seçmenlerin motivasyonunu ve dolayısıyla da seçim sonuçlarını, uzun vadeli eğilimlerin takibini neredeyse imkânsız kılacak bir şekilde etkiledi. Bu nedenle, seçmen tercihleri yeni kurulan partiler etrafında yeniden gruplaşmaya ve en fazla daha iyi bir patronaj dağılımı arayışıyla devamlı surette bir partiden diğerine geçmeye doğru zorlandı. Böylelikle Türkiye’de parti tercihlerinin ideolojik özelliklerinin uzun vadeli olarak anlaşılması en iyi bir tabirle “bulanık”laştı.²

Daha kısa vadede yeni kurulan partilerin özellikleri muğlak kalmakta, tipik biçimde örgütsel tutarlılıktan yoksun bu tip partilerde karizmatik lider egemenliği örgütsel güç ve yasamaya ilişkin hamlelerin yerine geçmektedir. Parti kadroları karakteristik olarak değişik seçmen kesimlerini hedeflemek için gerekli ideolojik tutarlılığı gösterememektedir. Benim buradaki amacım Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti ve seçime katılan diğer partilerin bazı ideolojik niteliklerini ve seçime ilişkin durumlarını ortaya çıkarmak olacak. Bu yüzden uzun vadeli soruların kapsamlı bir açıklamasını vermeyi değil, Kasım 2002 genel seçimlerinde partilerin seçmen tabanlarına ilişkin kısa vadeli bir teşhis sunmayı amaçlıyorum ve bunun seçimle ilgili dinamiklerin uzun vadeli yorumu için bir temel olacağını umuyorum.

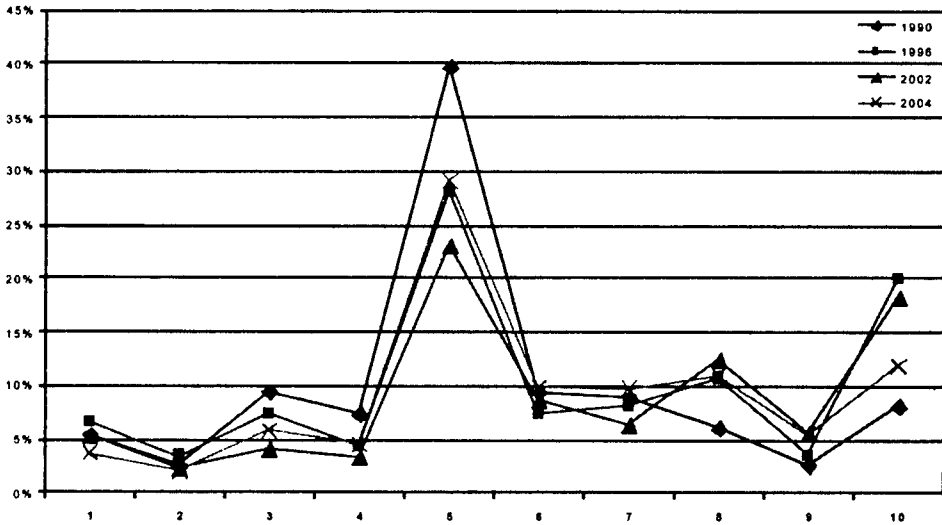
Kabul etmek gerekir ki Türkiye siyasetinde geleneksel sol-sağ, İslamcılık-laiklik ve etnik Türk milliyetçiliği-“Kürt kimliği” tartışmaları etrafında şekillenmiş birtakım ideolojik bölünmeler vardır. Buna bağlı olarak tüm siyasal partileri çokboyutlu bir ideolojik alan içine koymak daha uygundur.³ Böylesi bir analiz için bir başka zorluk da Türkiye’de ideolojik alanda-

ki çokboyutlu gelişmelerin zaman içinde bir değerlendirmesini yapmaktır. Bunların arkasındaki devamlı yer değiştiren seçim desteğinin ve bölünmelerin analizi geleneksel sol-sağ ölçeğinde daha kolay gerçekleştirilebilir.⁴

SEÇMENLERİN ALGILAMALARI

Şekil 1 seçmenin bakış açısından Türkiye’de parti sisteminin profilini ortaya koymaktadır. Bu sonuçların temelini oluşturan araştırma oy kullanan nüfusa yönelik olarak seçim öncesinde, ekim ayında otuz üç ilde 1984 kişiyle yüz yüze görüşerek yapılmıştır.⁵

Seçmen tercihlerine ilişkin seçim öncesi çalışmamızda, cevap verenlere 1-10 arası geleneksel sol-sağ ideoloji skalası verilmiş ve sistem içindeki her büyük parti için bir yerleştirme yapmaları istenmiştir. Bu yerleştirmelerin zaman içinde bir değerlendirmesinde, yelpazenin sağ tarafındaki son noktaya doğru devamlı bir kayma açık hale gelmektedir. 1990 yılından başlayarak verilen ideolojik yelpazenin tam merkezinde duran bu bireylerin –o dönem katılımcıların yaklaşık % 40’ını oluşturanların– sayısının düşmeye başladığı görülmektedir. Merkezci pozisyonlar 1996’da % 32,6’lık ve

Şekil 1. Seçmenin Sol-Sağ İdeolojik Ölçekte Dağılımı

2002’de % 31,9’luk bir kısmı içermekteydi. Tablo 1, 1990’dan bu yana merkezin solu ve merkezci pozisyonlar küçülürken merkezin sağının büyüdüğünü de göstermektedir. İdeolojik yönelimlerdeki kaymanın zamanlamasını tam olarak ortaya koymak zorsa da en büyük değişimin ülkenin Kürt ayrılıkçılığıyla yükselen İslamcı hareket arasında bölündüğü 1990’ların ortalarında gerçekleştiği görülmektedir.⁶ Seçimlerden gelen yeni bilgilerde en çarpıcı nokta bu sağa kaymanın, yavaşlıyor görünse de devam ettiğidir. Buna rağmen 2002’de seçmenlerin sadece % 15’i merkezin solundayken, yaklaşık % 43’ü kendini merkezin sağında konumlandırıyordu. Merkezin solunun ülkenin 1994 ve 2001’de iki büyük ekonomik krizle vurulduğu bir dönemde bile devamlı surette küçülmesi dikkat çekicidir.

Tablo 1. Oy Kullananların Sol-Sağ Doğrusunda Dağılımı

	1990 ^a (%)	1996 ^a (%)	2002 ^b (%)	2004 ^c (%)
Aşırı sol (1’den 2’ye)	7,0	9,2	7,8	5,7
İlimli sol (3’ten 4’e)	14,8	10,7	7,2	10,3
Merkez (5’ten 6’ya)	43,5	32,6	31,9	39,1
İlimli sağ (7’den 8’e)	13,3	17,3	18,8	20,8
Aşırı sağ (9’dan 10’a)	9,4	21,6	24,1	17,3
Cevap vermeyenler	11,9	8,6	10,1	6,6
	100	100	100	100

a Kalaycıoğlu, “The Shaping of Political Preferences in Turkey,” s. 58.

b Ali Çarkoğlu, Üstün Ergüder ve Ersin Kalaycıoğlu, “Seçim Öncesi Oy Verme Hareketi Çalışması, 2002” (henüz yayınlanmamış çalışma).

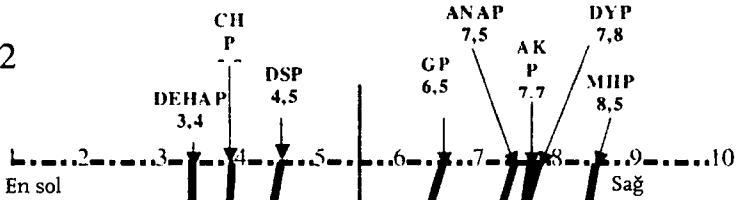
c Çarkoğlu, “Political Preferences of the Turkish Electorate,” 2005.

2004 Nisan’ında, ulusal çapta temsil özelliğine sahip örneklemle bir diğer araştırma yapıldı.⁷ Merkezin solundaki seçmen oranı % 15’te sabit kalırken, merkezin sağındaki seçmenlerin yaklaşık % 39 seviyesine düştüğü ve bunun sonucu olarak merkezin % 39 civarına büyüdüğü görülmektedir. İlginçtir ki AK Parti’nin tek parti görev süresinin birinci yılı dolduğunda Türkiye seçmeni bir kez daha merkezci hale gelmiştir. Seçmenin talep ve beklentilerine cevap veremeyen bölünmüş koalisyon hükümetlerine karşı artan rahatsızlığın ülkedeki yükselen kutuplaşmanın arka planını oluşturan

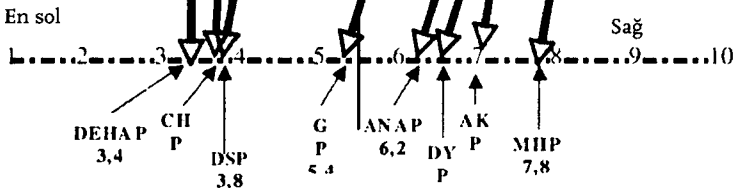
duğu kestirilebilir. Tek parti hükümeti, düzeni ve politika yapmada tahmin edilebilirliği tekrar sağlayıp görece rahat bir ekonomik ortam yarattığında seçmenler arasındaki kutuplaşma merkezciğe doğru tekrar geri dönmüş-tür. Bunun sonucu olarak seçmen tabanıyla merkezi el ele büyüdüğünde AK Parti'nin ideolojik görünümü de daha merkezci olacaktır. Bu eğilim öncelikle tüm seçmenler için meydana gelmiş olan merkezci yer değiştirmenin bir sonucudur. Buna rağmen, bu şartlar altında bile parti tabanının sol-sağ düzleminde seçmen tarafında ortalama yerleştirilişinin sistemdeki diğer partilere göre baskın bir şekilde değişmeden kaldığını göstereceğim.

Aynı resme parti tabanları perspektifinden baktığımızda, her partiye oy verenler tarafından sağlanan ortalama rakamların beklentilerimizin çoğuyla örtüştüğünü görmekteyiz (Şekil 2). Oy kullananlara göre, Kürt kökenli seçmene hitap eden Demokratik Halk Partisi (DEHAP) 2002'de aşırı sol pozisyonu ele geçirirken aşırı sağ pozisyon AK Parti'ye tahsis edildi. CHP ve DSP sistemdeki sol eğilimli diğer iki parti olarak görülürken, İsmail Cem'in Yeni Türkiye Partisi (şekilde gösterilmemiştir) merkeze daha yakın bir yere yerleştirildi; popüler duruşu nedeniyle ideolojik yönelimi olmamasını yansıtır bir şekilde Cem Uzan'ın Genç Parti'si ise en merkezci pozisyonda konumlandırıldı. ANAP ve DYP merkezin sağına eğilimli görülürken, aşırı sağ kanatlı diğer grup da ideolojik düzlemin sağ kanadının sonunda ayrı bir yere koyuldu. Bir başka deyişle, genel seçimde mücadele eden büyük partilerin tabanları Türkiye parti sistemiyle ilgili beklentilerimizle neredeyse tam olarak örtüşecek şekilde kendilerini sol sağ ideolojik yelpazede konumlandırdı.⁸ MHP ve DYP seçmenleri kendilerini ortalama olarak ideolojik yelpazenin en sonuna yerleştirirken AK Parti ve ANAP seçmenleri onları takip etti; dolayısıyla seçmenleri gözünde ANAP ve DYP ideolojik yelpazenin merkez sağında yer almaktadır. Burada vurgulanması gereken durum, AK Parti seçmenlerinin ANAP ve DYP seçmenlerine çok yakın olduğu ve MHP seçmenlerine göre hissedilir şekilde merkeze yakın durduğudur. İdeolojik olarak konuşursak, MHP ve AK Parti seçmenleri arasındaki fark, AK Parti ve ANAP ile AKP ve DYP seçmenleri arasındaki farktan çok daha büyüktür. Dolayısıyla AK Parti seçmenleri kendilerini ANAP ve DYP'ye oy verenlerle daha benzer görürken bu üç parti kendi seçmenleri gözünde ideolojik yelpaze-

2002

2004

Şekil 2. Sol-Sağ İdeolojik Yelpazede Parti Seçmen Tabanlarının Pozisyonları

nin merkezinden çok uzaktadır. 2002 genel seçimlerinden önce merkez (1'e 10'lu ölçeğimizde 5 ve 6) tüm parti tabanları tarafından boş bırakılmıştı ve sadece GP ve DSP seçmenleri kendilerini merkeze diğer uç noktaların herhangi birinden daha yakın görmüştü.

Şekil 2 aynı zamanda 2002 ve 2004 araştırmalarındaki parti tabanı yerleştirmelerini de karşılaştırmaktadır. Mart 2004 belediye seçimlerinden sonra, önceki bahsedilen ideolojik yönelimin merkezine doğru hareketin parti tabanlarını dikkate alarak daha da açık hale geldiğini görüyoruz. Ortalama pozisyonun 1'e 10'lu ölçekte 3,4 civarında sabit kaldığı DEHAP seçmenleri hariç, diğer tüm parti seçmenleri ortalama pozisyonunu değiştirdi. Tipik bir şekilde merkez sol parti, yani CHP ve DSP tabanı sola doğru kaydı ve dolayısıyla AK Parti hükümetinin görev süresinde ortalama olarak daha da solcu oldular; yani merkeze yaklaştılar. Ortalama olarak DEHAP ve

CHP seçmenlerinin kendilerini benzer bir şekilde sol-sağ ideolojik yelpaze-
si boyunca konumlandığı da fark edilmektedir ve muhtemeldir ki sade-
ce CHP'nin kendisine oy vermemiş olan etnik sol kanat parti tabanıyla bir
benzerlik sürdürerek daha geniş bir kitleye hitap etmekteki zorluklarını
yansıtmaktadır.

Buna karşın merkez sağ ve sağın merkezindeki parti tabanları mer-
keze doğru kaydı; böylece ideolojik duruşlarını AK Parti'nin görev süresi
içinde olgunlaştırdılar. Bunların önemsiz kaymalar olmadığını da görmek-
teyiz. GP için ortalama pozisyonlar 1.1 puan daha sol yönelimlidir, ki bu
da GP seçmenlerini ortalama 6,5 puandan 5,4 puana düşürmektedir. Ben-
zer bir şekilde ANAP seçmenleri 7,5'ten 6,2'ye, DYP seçmenleri 7,8'den
6,6'ya ve AK Parti seçmenleri de 7,7'den 7'ye düşmektedir. MHP, en aşırı
sağdaki konumlandırmasının bile ortalama 8,5'ten 7,8'e düştüğü görül-
mesine rağmen hâlâ en aşırı sağ pozisyonu işgal etmeye devam etmektedir.
Görece konumların yegâne değişimi DYP ve AK Parti seçmenlerinin orta-
lama pozisyonlarında ortaya çıkmıştır. DYP seçmenleri ortalama
2002'de AK Parti seçmenlerinin sağında yer alırken 2004'te ortalama
daha solunda bir yer işgal etmiştir. Kendi ideolojik pozisyonlarını olgunlaş-
tırmalarına ve 2002'yle karşılaştırıldığında 2004'te daha merkezci bir ko-
numlamaya sahip olmalarına rağmen AK Parti seçmenleri ortalama hâlâ
ikinci en sağ pozisyonu işgal etmektedir. Bu iki ölçümün arasında AK Par-
ti tabanı boyut olarak kayda değer bir şekilde büyümüş ve böylelikle eskiye
göre daha büyük sayıda insanı kapsar duruma gelmiştir. Bununla birlikte,
eğer bir birey AK Parti'ye oy verdiğini söylüyorsa ortalama ancak MHP
seçmenlerinin solundadır ve böylelikle ideolojik yelpazede açık bir şekilde
sağ kanatta bir pozisyon işgal etmektedir.

Bu noktada değinilmesi gereken önemli bir konu da Türkiye'de par-
ti sisteminin merkez pozisyonunun hâlâ güvenilir seçim örgütlerince işgal
edilmemiş olduğudur. GP ve ANAP çok küçük bir gruba hâkimdir ve lider-
leri Cem Uzan'a yönelik büyük bir yolsuzluk suçlaması paketiyle GP'nin
önü kesilmiş durumdadır. Bu resim, GP tabanının yeni bir seçimde payla-
şılmak için hâlâ orada durduğunu göstermektedir. Uzan'ın popülist söyle-
miyle harekete geçirilmiş olan taban, mevcut partilerin herhangi birinin ca-

zibesine kapılmaya hazırdır ve böylece sistemdeki daha sorumlu politika konumlandırmasına yönelik de potansiyel bir tehdittir; ancak bu grup küçüktür ve büyüme yönünde olmadığı da açıktır. DYP'nin yerel seçimlerdeki başarılı görüntüsünden dolayı parti liderliğinin Türk siyasetinin merkezine doğru uzun yürüyüş rotasını devam ettirip ettiremeyeceğini ve merkezci tabanlara hitap etmeye başlayıp başlamayacağını bekleyip görmemiz gerekmektedir.

Seçmen desteğindeki oynaklık ve parçalanma, derin yerel ayrımlar ve seçmen güçlerinin düşük düzeyli ulusallığı Türkiye'deki parti sisteminin karakteristik özelliklerindendir.⁹ Mikro düzeyde birtakım ek bireysel bulgular bu makro karakteristikleri desteklemektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, kamuoyu araştırmaları merkezci sol-sağ pozisyonlardaki seçmenlerin yelpazenin aşırı sağ ucuna doğru tutarlı bir biçimde kaydığını göstermektedir.¹⁰ Sonuç olarak sadece küçük bir azınlığın merkezin solunda kaldığı, merkezci pozisyonlar yarı yarıya küçülürken merkezin sağındaki pozisyonların devamlı olarak büyüdüğü ve neredeyse oy verenlerin % 20'sinin uzak sağ pozisyonda -1'e 10'luk ölçekte 10 numarada- konumlandığı görülmektedir. Çokboyutlu analizler Türkiye'de parti sistemindeki ideolojik mücadeleyi kontrol eden iki boyutu gösterir.¹¹ İlk ve görece daha baskın olanı, laikçiler-İslamcılar ayrımıdır. Bu ayrımın Türk siyasetindeki merkez-çevre oluşumları ve sol-sağ yönelimleriyle örtüştüğü ve böylelikle birçok açıdan Batı Avrupa geleneğiyle benzerlik taşıdığı belirtmeye değerdir. İkinci boyut, Kürt ve Türk kimliklerini birbirlerine karşı kuran ve ülkede AB üyeliği için Kopenhag siyasi kriterleri etrafında daha geniş bir reform tartışmasının parçalarını yansıtan etnik ayrımıdır.

Mikro bireysel düzey analizlerde seçmenin mevcut partilerden kendini gitgide daha çok ayırdığı daha açık ortaya konmaktadır. Ticari ve akademik kamuoyu araştırmaları uzun süre sadece seçmenin büyük bir kısmının hangi partiye oy vereceği konusunda kararsız olduğunu değil, aynı zamanda eşit büyüklükte bir kısmının mevcut partilerden herhangi birisine basit bir biçimde oy vermeyi reddettiğini de göstermiştir.¹² Bu seçmen grubu arasında negatif etki ya da basit öfke durumu vardır. Yıkıcı 1999 depremi ve ekonomik krizler sonrasında bile hükümetin acil ihtiyaçlara cevap ve-

rememesinin siyasetçilere ve genelde de siyasete karşı duyulan popüler öfkede önemli bir yeri olduğu açıktır. Türkiye seçmeni hayatından mutsuz görünmektedir ve siyasetçilerin bu eğilimlere karşı koyabilmek için tatmin edici politikalar ortaya koyamamasından dolayı öfkeli.

Dindarlığın Türkiyeli seçmenlerin parti seçiminde diğer tüm değişkenlerden daha belirgin rol oynadığı anlaşılmıştır. Araştırmacılar, sadece son kamuoyu araştırmalarının ikisinde parti seçimi konusunda değişik düzeylerde geçmişe dönük ve geleceğe yönelik ekonomik değerlendirmelerin varlığını tespit etmiştir.¹³ Ancak bunların büyüklüğü dindarlığın etkisiyle karşılaştırıldığında küçük kalmaktadır. 1999 seçimlerinde aşırı milliyetçi MHP yüksek kazanımlar elde ettiğinde Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak hem merkezin sağındaki partilerin, yani SP ve MHP'nin, hem de merkez sağdaki DYP'nin İslamcı seçmen tabanına yöneldiğini belirtmiştir.¹⁴ Oy verenlerin ideolojik yönelimlerindeki kaymaya paralel bir şekilde, parti seçimlerindeki belirleyici faktörleri İslamcılarla laikçiler arasındaki artan tansiyon biçimlendirmektedir. Meclis'te temsil hakkı kazanan beş partiden üçü İslamcı duygulara yönelirken, demetteki diğer partiler laikçi seçmen tabanına başvurmuş ve böylece her iki grup kendi gündeminde dini meselelere öncelikli yer vermiştir.

KASIM 2002'DEKİ OYLARIN BİREYSEL DÜZEYDEKİ BELİRLEYİCİLERİ

Tüm ülkeyi temsil yeteneğine sahip bir örneklem temelinde yürütülen kamuoyu araştırmasında Türkiye'nin kırsal ve kentsel alanlarındaki seçmenlerden oy kullanma yaşına gelmiş katılımcılar arasındaki parti tercihi belirleyicilerine dair analizimin sonuçlarını sunmadan önce, bu analizde kullanılan değişkenlerin kısa bir tanımını sunuyorum. Tablo 2 analizde kullanılan değişkenlerin kısa bir tanımını vermektedir. İlk olarak, bağımlı değişkenim görüşülen kişiler arasında beş seçmen grubunu ayırt eden çokterimli bir değişkendir. Ekim ayında yapmış olduğumuz seçim öncesi araştırmada AK Parti, GP, CHP, MHP/SP ve DYP/ANAP'a oy vermeye meyilli olduğunu ifade edenler farklı kategoriler olarak ele alınmıştır. Bunlar dışındaki partilere oy verme eğiliminde olduğunu belirtenler ve hâlâ kararsız olanlar oy verme niyeti fonksiyonunun dışında bırakılmıştır. MHP ve SP ve DYP ve ANAP seçmenlerini de iki farklı kategori oluşturmak için birleştir-

dim; zira bu partilerin ayrı kategoriler olarak değerlendirilmesi anlamlı yargı sonuçlarına imkân vermemektedir.

Hesaba kattığım bağımsız değişkenlere dindarlığın üç değişik boyutunu dahil ettim.¹⁵ R. Stark ve C.Y. Glock ile Riaz Hassan'ın daha önceki çalışmalarını takip ederek ele aldığım, birtakım temel inançlara vurgu yapan ideoloji ya da inanç boyutu,¹⁶ insanların uymak zorunda olduğu Tanrı'ya, günaha, cennet ve cehenneme, ruhun varlığına, ölümden sonraki hayata ve şeytanın varlığına inanma gibi birtakım çekirdek doktrinel inançları içine almaktadır. İkinci boyut din ya da inanç pratiklerinden oluşmaktadır ve inanların dinine bağlılığını göstermesi beklenen ibadet şekillerini içermektedir. İslamdaki çeşitli ibadet şekillerinden, her ikisi de namaza dayanan sadece iki ibadet pratiği bu ankette kullanılmıştır. İlkinde görüşülenlere hangi sıklıkla namaz kıldığı (özel bireysel bir hareket), ikincisinde de hangi sıklıkla camiye gittiği (kamusal bir hareket) sorulmuştur. Üçüncü boyut, dinsel meselelerdeki davranış farklılıklarını ele almaktadır. Deneklerden, 1'e 10'luk ölçekte aynı fikirde olma derecelerini belirtecekleri bazı ifadeleri değerlendirmeleri istenmektedir.¹⁷

Dindarlığın davranışsal boyutuna benzer olarak yabancı düşmanlığı, milliyetçilik ve siyasal etkisizlik ölçeklerini ortaya çıkarmak için toplam on bir ifadeye ait değerlendirmeleri kullandım. Tablo 3 bu boyutların birbirinden açıkça ayrılmış olduğunu göstermektedir. Yabancı düşmanlığı ve milliyetçiliğin artan faktör sayıları artan yabancı düşmanlığı ve milliyetçi davranışlara, üçüncü boyut için artan faktör sayı değerleri de deneklerin duygu ve davranışlarındaki artan siyasal etkisizliğe işaret etmektedir.

Tablo 4 ve 5 yukarıda anlatılan bağımlı değişkeni beş grup seçmenle kullandığım çokifadeli logit tahminimin (*multinomial logit estimation*) sonuçlarını göstermektedir.¹⁸ Tablo 4 oy kullanma niyeti fonksiyonu tahminimize ilişkin seçilen değişken için toplam 1984 gözlem içinden 701 gözlemimiz olduğuna işaret etmektedir, ki bu da 1283 denek için hazırlanan anketimizde cevaplanmayan sorular yüzünden meydana gelen veri kaybının sınırlarını gösterir.¹⁹ Kullanılan alt örnekleme görüşülen kişilerden AK Parti'ye oy vermeye meyilli olanlar % 44'lük kısmı oluştururken, CHP'ye oy vermeye meyilli olanlar yaklaşık % 23'e denk düşmektedir.

AK Parti'ye oy verenlerin karşılaştırılan diğer parti seçmen tabanı kategorilerinden nasıl farklılaştığını ifade edebilmek için, yukarıda anlatılan diğer dört seçmen kategorisi ile AK Parti'ninkini mukayese eden tahmin sonuçlarının bir özetini Tablo 5'te gösterdim.²⁰ Böyle yaparak MHP/SP, GP, CHP ve DYP/ANAP karşısında AK Parti'ye oy verme ihtimalini açıklamada kullandığımız değişkenlerin farklılaştırıcı etkilerini karşılaştırdık. Örneğin MHP/SP ve AK Parti'ye oy verme niyetinde olan deneklerin karşılaştırılmasına baktığımızda sol-sağ kendini konumlama sayısı yelpazenin sağına doğru kaydığında AK Parti'ye oy verme ihtimali hissedilir şekilde düşmektedir; başka bir deyişle, AK Parti seçmenleri MHP/SP seçmenlerine göre daha soldadır. Herhangi bir resmi eğitimi olmayan seçmenle üniversite mezunu seçmen karşılaştırıldığında AK Parti'ye oy verme ihtimali kayda değer bir şekilde artmaktadır; yani görece düşük düzeyli eğitime sahip denekler MHP/SP'den AK Parti'ye geçmeye meyillidir. MHP önceki koalisyon hükümetinin bir parçası olduğu için, alan araştırmamız sırasında önceki yılın ekonomik performansına dair olumsuz değerlendirmeleri olanlar MHP'den ziyade AK Parti'ye oy verme eğilimindedir. Analize dahil edilen dindarlık ölçütlerinden hiçbiri AK Parti'ye oy vermeye meyilli olanları MHP ya da SP'ye oy vermeye meyilli olanlardan ayırt etmede önemli bir faktör haline gelmemiştir. Geleceğe dair ekonomik değerlendirmeler de oy verme niyetlerinin MHP/SP'den AK Parti'ye ya da tersine doğru kaymasında etkili değildir. AB üyeliğine destek de AK Parti ve MHP/SP oy verme niyetlerini farklılaştırmada önemsiz görünmektedir. Benzer bir şekilde yaş, gelir, kırsal-kentsel ayrımı, dış politika tercihleri ve deneklerin oylarının Kasım 2002 seçimlerinin sonuçlarındaki önemine dair kendi değerlendirmeleri de istatistiksel açıdan anlamsızdır. Başka bir deyişle sol-sağ ideoloji, eğitim ve geçmişle ilgili ekonomik değerlendirmeler haricinde MHP/SP ve AK Parti seçmenleri birbirlerinden farklı görünmemektedir.

Buna karşılık GP'ye oy verenlere baktığımızda dini pratikler ve davranış ölçeklerinin her ikisi de bireylerin AK Parti'ye oy verme niyetlerinde kayda değer olumlu bir etkiye sahip olmuştur. Görece daha dindar seçmenler GP'den ziyade AK Parti'ye oy vermeye meyillidir. Sol-sağ düzleminde sağa doğru hareket de GP'den ziyade AK Parti'ye oy verme ihtimalini artırır.

Tablo 2. Parti Seçimi Analizine Dahil Edilen Değişkenler**Bağımlı Değişken**

AK Parti, GP, CHP, DYP/Anavatan Partisi ve MHP/SP'ye oy verenleri beş farklı denek kategorisi olarak ayıran çokifadeli parti oy verenleri kategorileri

Bağımsız Değişkenler

- İnanç, davranış ve pratik olarak dindarlık (birbirinden ayrı üç boyut olarak)
- Deneklerin kendini değerlendirmesi anlamında dindarlık
- Yabancı düşmanlığı, milliyetçilik ve siyasi etkisizlik (birbirinden ayrı üç boyut olarak)
- Sol-sağ ideolojisinin kendini konumlandırması
- Cinsiyet (erkekler için 1 kadınlar için 0 olarak alınan kukla değişken [*dummy variable*])
- Eğitim düzeyi (hiç okumamış, ilköğretim ve lise eğitimini üniversite düzeyinden ayıran kukla değişkenler)
- Ekonomik durum değerlendirmesi
- Kürtçe konuşanlar (Kürtçe konuşanları diğerlerinden ayıran kukla değişken)
- Deneklerin yaşı
- Deneklerin gelir düzeyi (en alt gelir düzeyindekileri diğerlerinden ayıran kukla değişken)
- İkamet yeri (kırsal kesimdekileri şehirdekilerden ayıran kukla değişken)
- AB üyeliği için destek (destekleyenleri=1 desteklemeyenlerden ayıran kukla değişken)
- Türk dış politikasında diğer Ortadoğu ülkelerinden ziyade İsrail'e destek (İsrail'i destekleyenleri=1 diğerlerinden ayıran kukla değişken)
- Türk dış politikasında Batılı ülkelere ziyade Müslüman ülkelere destek (Müslüman ülkeleri destekleyenleri=1 diğerlerinden ayıran kukla değişken)
- Kasım 2002 seçim sonuçlarında deneklerin oylarının önemine dair kendi kendilerine yapılan bir değerlendirme
- Kasım 2002 seçimlerinin galibinin hanehalkı gelirinin artırılmasındaki önemine dair kendi-kendine yapılmış bir bildirim
- Türkiye'de şeriat yönetimi kurulmasına destek (şeriat destekçilerini diğerlerinden ayıran bir kukla değişken)

maktadır. Üniversite öğrenimine karşılık ilköğretim insanların AK Parti'ye oy verme ihtimali üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Başka bir deyişle, AK Parti seçmenleri GP'ninkilere göre daha eğitilidir. Kadınlardan çok erkekler AK Parti'ye oy vermeye meyillidir. MHP'yle karşılaştırmalara benzer şekilde geçmişe dönük olumsuz ekonomik değerlendirmeler de GP'den ziyade AK Parti'ye oy verme niyeti ihtimalini artırmaktadır. AK Parti'nin

Tablo 3. Yabancı Düşmanlığı-Milliyetçilik ve Siyasal Etkisizlikteki Boyutlar

Döndürülmüş Bileşen Matrisi	Yabancı Düşmanlığı	Milliyetçilik	Siyasal Etkisizlik
Ülkemize yerleşen yabancılar kültürümüze zarar verir.	0.825	0.095	0.080
Ülkemize yerleşen yabacılar iş bulmamızı zorlaştırır.	0.745	0.167	0.097
Turistler manevi değerlerimize zarar vermektedir.	0.692	0.201	0.226
Bir yabancıнын komşun olmasını istemem.	0.660	0.225	0.124
Türklerin Türklerden başka dostu yoktur.	0.258	0.775	0.037
Türk bayrağını görmek kendimi iyi hissetmemi sağlar.	0.041	0.729	0.055
Bir kimse Türkiye'yi ya sevmeli ya da terk etmelidir.	0.260	0.691	0.073
Daha pahalı ve daha düşük kaliteli de olsa Türk ürününü kullanmayı tercih ederim.	0.152	0.674	0.0158
Yapabileceğim her şeyi yapıyorum ama rahat bir pozisyona ulaşabileceğimi zannetmiyorum.	0.144	0.144	0.723
Türkiye'yi küçük ve güçlü bir grup yönetmektedir.	0.129	-0.064	0.705
Benim gibi basit vatandaşların siyasi kararları kendi faydası doğrultusunda değiştirecek gücü yoktur.	0.097	0.186	0.692
Yüzdelik değişim	33.55	12.42	10.61

Çıkarım yöntemi: Temel bileşen analizi. Rotasyon yöntemi: Kaiser normalleştirilmesi ile Varimax. Rotasyon beş tekrarlama da birleştirilmiştir.

ekonomik meselelerdeki güvenilirliği GP ile karşılaştırıldığında daha yüksek olabilir. Geçmişe dönük değerlendirmeler yanında geleceğe dönük değerlendirmeler de AK Parti'nin yararına bir işlev görmektedir. Alan araştırmamızı yaptığımız dönemde katılımcılar, ailesinin gelecek yılki mali durumuna ilişkin beklentisi daha da kötüleşirse GP'den ziyade AK Parti'ye oy vermeye niyetli olduğunu ilan etmiştir; dolayısıyla AK Parti'nin ekonomi politikaları alanında GP ile karşılaştırıldığında daha fazla güven telkin ettiği tahmininde bulunulabilir. GP'den ziyade AK Parti'ye oy verme kararını etkileyen diğer bir önemli değişken de dış politika değerlendirmeleridir. Batılı ülkelerden ziyade Müslüman ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmayı destekleyenler GP'den ziyade AK Parti'ye oy verme niyetini ifade etmektedir. Kısacası AK Parti'ye oy vermeye niyetli olanlar GP'yi desteklemeye ni-

yetli olanlardan dindarlık, sol-sağ ideolojik duruşu, eğitim, cinsiyet, geleceğe yönelik ekonomik değerlendirmeler ve dış politika tercihleri açısından ayrılmaktadır. Buna bağlı olarak AK Parti seçmen tabanı MHP ile karşılaştırıldığında GP'ninkinden daha farklı görünmektedir.

Tablo 4. Oy Niyeti Fonksiyonu Vaka İncelemesi Özeti'nin Çokterimli Logaritmik Tahmin Sonuçları

	N	Marjinal Yüzde
AK PARTİ	306	43.7
GP	90	12.8
CHP	158	22.5
MHP/SP	70	10.0
DYP/ANAP	77	11.0
Geçerli	701	100
Eksik	1283	
Toplam	1984	
Pseudo R-kare	Cox ve Snell	0.60
	Nagelkerke	0.64
	McFadden	0.32

Sonuçlara AK Parti açısından CHP ile karşılaştırmalı olarak baktığımızda birtakım örüntülerin ortaya çıktığını görüyoruz. Dindarlık boyutunun çok etkili olduğu ve pozitif değer taşıdığı burada bir kez daha anlaşılmaktadır ki bu, daha dindar deneklerin CHP'den ziyade AK Parti'yi yeğlediğini göstermektedir. Sol-sağ düzlemindeki ideolojik bölünme de AK Parti'ye oy verenleri CHP'ye oy verenlerden ayırmakta önemlidir; yani sağ kanada daha yakın denekler CHP'den ziyade AK Parti'ye yönelmektedir. İlginçtir ki CHP'ye oy verenler AK Parti'ye oy vermeye niyetli olanlardan daha yaşlı görünmektedir.

AB adaylığı ve Türkiye'nin Batılı ülkelerden ziyade Müslüman ülkelerle ilişki kurma doğrultusundaki her iki dış politika tercihi de AK Parti'nin niyetlerini açıklamakta CHP'ninkileri açıklamaktan daha önemlidir. Seçim sonrası AK Parti'nin açıkça AB yanlısı duruşuna rağmen Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen deneklerin CHP ile karşılaştırıldığında AK Parti'ye oy vermesi daha düşük ihtimal olarak görülmektedir. Benzer şekil-

Tablo 5. Oy Verme Niyeti Fonksiyonu Sonuçlarının Çokterimli Logaritmik**Tahmini Özeti**

Parametre Tahminleri	MHP/SP'ye karşı karşı AKP	GP'ye karşı AKP	CHP'ye karşı AKP	DYP/ANAP'a karşı AKP
Dindarlık-inanç			+	+
Dindarlık-davranışlar		+	+	+
Dindarlık-pratik		+	+	+
Yabancı düşmanlığı				
Milliyetçilik				
Siyasal etkisizlik				
Sol-sağ konumlandırma	-	+	+	
Okula gitmemişler için sahte değişken	+			
İlköğretim için sahte değişken		-		
Lise eğitimi için sahte değişken				
Erkekler için sahte değişken		+		
Geçmiş yılda hükümetin uyguladığı ekonomik politikaların Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilediğini ifade edenler için sahte değişken	+	+		
Gelecek yılda ailelerinin gelir durumunun daha da kötüleşeceğini ifade edenler için sahte değişken				
Türkiye'nin ekonomik durumunun gelecek yıl daha da kötüleşeceğini ifade edenler için sahte değişken		+		
Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyenler için sahte değişken			-	-
Kürtçe konuşabilenler için sahte değişken				
Kasım 2002 seçimlerinin galibinin hane halkı gelirini artırmadaki önemi				
Deneklerin oylarının Kasım 2002 seçimlerinin sonucu üzerindeki önemi hakkında kendilerinin yapmış olduğu bir değerlendirme				
Türkiye'de bir şariat devleti kurulmasını isteyenler için sahte değişken				
Türkiye'nin Batılı ülkelerden ziyade Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler kurmasını tercih edenler için sahte değişken		+	+	+
Türkiye'nin Ortadoğu'daki diğer ülkelerden ziyade İsrail ile yakın ilişkiler kurmasını tercih edenler için sahte değişken				
Kendi kendine yapılmış bir dindarlık değerlendirmesi				
Aylık 200 YTL ya da daha az hane halkı geliri beyan edenler için sahte değişken				
Deneklerin yaşı			-	-
Kırsal yöreler için sahte değişken				

Tüm eşitlikler bir kesişmeyle tahmin edilmiştir.

de AK Parti'ye oy vermeye niyetli denekler Müslüman ülkelerle daha iyi ilişkiler geliştirmeyi desteklerken Batılı ülkelere karşı daha şüphecidir. Başka bir deyişle, dış politika tercihleri yanında dindarlık, sol-sağ ideoloji ve yaş, AK Parti'ye oy vermeye niyetli olan denekleri CHP'ye oy vermeye niyetli olanlardan ayırmaktadır.

DYP/ANAP yerine AK Parti'ye oy verme niyetinde olan denekler arasındaki farklılıkları açıklayan faktörler için de çok benzer bir resim ortaya çıkmaktadır. Tek istisna DYP/ANAP durumunda katılımcıların sol-sağ konumlandırmasının etkili olmamasıdır. Başka bir deyişle, AK Parti ve DYP/ANAP'a oy verenler arasında dindarlık, yaş ve dış politika tercihleri birbirinden bariz şekilde farklı görünürken, AK Parti ile DYP/ANAP arasındaki farklılıklar sol-sağ ölçek boyunca önemli değildir. Aslında DYP/ANAP seçmen tabanı bu açılarından daha dindar, AB karşıtı, daha genç ve Batılı ülkelere ziyade Müslüman ülkelerle işbirliğine daha yakın görünen AK Parti'den ziyade CHP'ye benzer görünmektedir.

Bu bağlamda inanç ve pratik boyutlarının çok az politik yansıması varken, davranış boyutunun AK Parti hükümeti için çok önemli politik ipuçları yansıttığını da vurgulamak gerekir. Üniversitelerdeki türban ve başörtüsü sorunu bu boyutun ayrılmaz bir parçasını oluşturmakta ve böylece parti-nin mevcut politikayı değiştirerek üniversitelerde başörtüsüne izin vermekte neden bu kadar ısrarcı olduğunu daha da açık ortaya koymaktadır. İnanç ve pratikten ziyade davranışsal dindarlığın GP, CHP ve DYP/Anavatan Partisi'nden ziyade AK Parti'ye oy verme niyetinde olan denekleri ayırt etmede etkili boyut olduğu görülmektedir ki diğer bağımsız değişkenlerin etkilerini kontrol altına aldıktan sonra dini davranışlardaki bir standart sapma artış AK Parti'ye oy vermeyi GP ile karşılaştırıldığında iki kat, CHP ile karşılaştırıldığında 3.8 kat ve DYP/ANAP ile karşılaştırıldığında 1.9 kat daha muhtemel kılmaktadır. Bu, diğer tüm bağımsız değişkenler arasında CHP vakası için en büyük, GP ve DYP/ANAP vakası için de ikinci en büyük etkidir.

SONUÇLAR

AK Parti seçmen tabanını mücadele ettiği diğer büyük rakiplerinin-kindenden ayırt eden birtakım ilginç farklılaştırıcı örnekler ortaya çıkmıştır. İlk

olarak, Türkiye'deki birçok laikçinin AK Parti görevde olduğu sürece rahat etmesini sağlayan yumuşak ideolojik görünüşe rağmen, partinin Kasım 2002'deki seçmen tabanı öncelikle kayda değer dindar muhafazakâr özelliklere sahip görece genç bir nesilden oluşmaktaydı. Bununla beraber bu taban Mart 2004 seçimlerinde oldukça genişledi. Yine de 2002 ve 2004 belediye seçimleri sonrasında parti seçmen tabanlarının ideolojik pozisyonlarıyla ilgili analizim AK Parti seçmen tabanı için merkezin sağındaki ideolojik pozisyonların gerçek anlamda çok az yumuşadığının öne sürülebileceğini göstermektedir. Merkezin sağındaki tüm parti tabanları 2002 ile karşılaştırıldığında 2004'te daha da merkezci bir pozisyona kaymışken, AK Parti'ye oy verenler geleneksel sol-sağ düzlemde hâlâ en sağdaki ortalama pozisyonu işgal etmektedir.

İkincisi, genel seçimler öncesindeki ekonomik krizin AK Parti'nin seçmen desteğinde olumlu bir etkisi olmuştur. Bununla birlikte DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinin görev süresinde yaşanan bu ekonomik zorlukların yardımı sınırlandırılmalıdır; zira geçmişe ve geleceğe dönük ekonomik performans değerlendirmeleri parti tabanını ancak MHP/SP ve GP'den ayırt etmeye yardımcı olabilir. Burada yaptığımız analiz, seçimden önce kesin bir şekilde buharlaşmış olan DSP tabanını dışarıda bırakmıştır. Bununla birlikte MHP oyları üzerinde geçmişe dönük değerlendirmelerin olumsuz etkisi beklentilerimizle büyük ölçüde örtüşmektedir. AK Parti'ye oy verenlerin GP'ye oy verenlerden hem geçmişe hem de geleceğe dönük değerlendirmeler ışığında farklılaştırılması ilginçtir. Bu, AK Parti'nin GP karşısındaki güvenilirlik avantajına işaret etmektedir; çünkü geçmişe ve geleceğe dönük değerlendirmeler olumsuz oldukça deneklerin GP'den ziyade AK Parti'ye geçmelerinin de daha muhtemel olduğu görülmüştür. Bu iki parti geçmiş hükümetin ekonomik başarısızlıklarını seçim kampanyalarında bir tema olarak kullanmaya dönük doğal bir eğilim taşıdığı için insanların GP yerine AK Parti'yi tercih etmeye meyilli olması dikkate değer bir gözlemdir. Bununla birlikte, bu güvenilirlik avantajı herhangi bir ekonomik başarısızlığın suçunu yüklenmek konusunda hükümette tek parti durumundaki AK Parti için uzun vadede bir yük olabilir. Önceki birçok hükümet gibi AK Parti hükümetinin de başarısı kritik bir şe-

kilde ekonomi alanındaki başarılarına bağlıdır. Parti cephesinde gelecek seçim zamanındaki ekonomik durum için sorumluluğu yükleyecek herhangi bir belirsizlik olmayacaktır; dolayısıyla başarısızlık doğrudan doğruya destek düzeyinin düşmesine dönüşecektir. Bununla birlikte başarı tam olarak ve doğrudan doğruya daha yüksek düzeyde bir desteğe dönüştürülemeyebilir, çünkü seçmen iki seçim arasındaki dönemin tamamını görece refah içinde geçirmiş olacaktır. Dolayısıyla ekonomik olmayan faktörlerin, AB ilişkileri ve Türk dış politikası alanında yeterli imkânlar bulabilecek olan muhalefet tarafından daha fazla vurgulanması muhtemeldir.

Üçüncüsü, en azından seçim öncesi araştırmamızı yaptığımız dönemde parti tabanı Türkiye'nin AB üyelik başvurusu hakkında sinik bir görüş sergiledi. Bununla birlikte icra görevinde oldukları sürece parti liderliği yeni ortaya çıkan ayrıntılara uyum sağlamakta olağanüstü bir yetenek gösterdi ve müzakerelerin en kısa sürede başlaması için gerekli olan koşulları yerine getirmek üzere eldeki tüm araçlar ustalıkla kullanıldı. Liderlikteki bu kararlılık sayesinde oy verenler arasında AB desteği üzerine yaptığım en yeni analiz, parti tabanı için açık bir olumlu dönüşü göstermektedir.²¹ Ancak bu taban Batılı ülkeler ve AB projesi yerine Müslüman ülkelerle bağlar kurulmasına daha sempatik bakmaktaydı. Geçen yıl boyunca AK Parti liderliği İsrail'i işgal altındaki Filistin topraklarındaki politikalarından dolayı eleştirmişti ve Türk medyasında Kuzey Irak'taki Kürt liderliği ile İsrail gizli servisi arasında yeni şekil verilmiş olan bir bağlantıdan bahsedilmekteydi. Bu tip spekülasyonlar Türk kamuoyunun bölgedeki Türk-İsrail işbirliğine yönelik desteğine zarar vermektedir. Kısacası icracı liderliğin yokluğunda AK Parti tabanının Batılı ülkeler yerine Müslüman ülkelerin desteklenmesi şeklindeki tutumunun son iki yılda değiştiğini düşünmek için çok az neden vardır. Batı dünyası ile Müslüman dünyası arasındaki bu gerilim partinin dış politikası için potansiyel olarak tehlikelidir ve parti liderliği tarafından üretken ve yapıcı bir şekilde ele alınmaya ihtiyacı vardır.²²

Dördüncüsü, ilginçtir ki AK Parti, CHP ve DYP/ANAP tabanları arasındaki temel farklılıklar muhtemel destekçileri arasındaki dindarlık, dış politikayla ilgili tercihler ve yaş farklılıkları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu-

nunla birlikte, alan çalışmamızı yaptığımız sırada AK Parti'nin MHP'den farkı, muhtemel tabanlarının dindarlığı ya da dış politika tercihinden çok, sol-sağ ideolojik pozisyonlar, tabanın eğitim durumu ve geçmişe dönük ekonomik cezalandırma etkisine odaklanmıştır. AK Parti ile CHP arasındaki bir diğer hassas farklılık, AK Parti ile MHP arasındaki farklılığa benzer bir sol-sağ ideolojik farklılığı yansıtmaktadır. Kısacası parti tabanının diğer partilerinkinden daha dindar olduğuna dair yetersiz bir iddianın elle tutulabilir bir yanı yoktur; taban büyük rakiplerinden farklı bir şekilde ayrılmaktadır. MHP için dindarlığın hiçbir farklılaştırıcı etkisi yokken GP, CHP ve DYP/ANAP için dindarlığın ayrı boyutları kritik duruma gelmektedir.

Son olarak, AK Parti'yi destekleyen taban kayda değer bir Kürt grubunu barındırmamaktadır. Parti bu sorunu doğru teşhis etmiş ve belediye seçimleri öncesinde yerel seçimler için kayda değer bir oy kazanmak yolunda hareket etmiştir. Bununla birlikte gelecek genel seçimlerde etnik kimlik siyaseti daha çarpıcı bir hale geldiği zaman bu desteğe tutunup tutunamayacağı bekleyip görmek gerekir. Partinin bu bağlamda yeteneğini sınırlayacak olan bir faktör, tabanın Türk toplumunun ekonomik açıdan en dezavantajlı olan kesimlerine değil, orta gelir grubuna yakın görünmesidir. Bu durum ekonomik büyümenin olduğu zamanlarda rahatlık sunarken, ekonomik krizin ufukta görüldüğü bir zamanda bir felaketin belirtisi olabilir; çünkü alt gelir grubundakilerin taleplerine özen göstermek, kaybetmekte olan orta gelir gruplarıyla uzlaşmaktan çok daha kolay olmaktadır. Bununla birlikte parti tabanı son iki yılda hissedilir şekilde büyümüştür. Gelecek seçime yaklaştığımızda bu teşhisin ne kadar kalıcı olacağının beklenip görülmesi her şeyden daha önceliklidir.

Sonuç olarak, Türk siyaset yelpazesinin merkezindeki boşluğu doldurmak için AK Parti uygun bir konumda mıdır? Bulguların bazıları ülkedeki geleneksel merkezci partilerden kalan boş ideolojik alanı doldurabileceği ihtimaline işaret etse de diğer bulgular merkezci mirasla zıtlık göstermektedir. Parti tabanının Türkiye'de ideolojik alanın merkezinde yer aldığı söylenemez. Mart 2004 belediye seçimleri ertesinde seçmen tabanının ikinci defa genişlemesinden sonra bile AK Parti tabanı MHP hariç diğer tüm parti tabanlarının daha sağındadır. Bu sonuçların teşhis edilen eğilim-

lerin önemini sürdürüp sürdürmediğinin görülmesi için bireysel-düzen analizler yoluyla elde edilen en yeni bilgilerle değerlendirilmesi gerekmektedir. Türk seçmeni çok değişkendir ve özellikle de laiklik ve dindarlık gibi hassas ideolojik meselelerde bölünmüş durumdadır. Bu ideolojik duruşların arka planı ülkenin mevcut ekonomik durumudur.

Yukarıdaki bulgular içinde en çarpıcı olanı, dış politika meselelerinin parti tabanlarını ayırt etmekteki belirgin etkisidir. AB üyeliği ve Batılı ülkeler yerine Müslüman ülkelerle ilişkiler AK Parti ile diğer partilerin tabanları arasındaki farkı açıklamaktaki en kayda değer faktörlerdir. Bu bulgu Türkiye’de ideolojik alandaki reform hazırlığının bir yansıması olarak düşünülebilir. AB üyeliği, Türkiye’de siyasal-ekonomik sistemi vatandaşların tüm temel özgürlüklerinin eşit şekilde garanti edildiği, açık, kendine güvenen bir Türkiye toplumu yaratan özgürlük yanlısı bir demokrasiyle beraber tam anlamıyla çalışan, etkin bir pazar ekonomisiyle Avrupa standartlarına uyumlu hale gelmeye yönelmiş birtakım politika inisiyatifleri kümesini de yanında getirmektedir. Avrupa projesi üzerinde inşa edilen bölünmenin her gün daha derinleştiği ve ülkenin seçmen siyaseti üzerinde daha açık bir yansımayla siyaset sahnesine egemen olmaya başladığı görülmektedir. Parti sisteminde Batılı ülkeler karşısında Müslüman ülkeler yanlısı genel tutumla birlikte, AB yanlıları ile karşıtları arasındaki bu bölünme, cumhuriyetçilerin milli bütünlük, modernleşme, güvenlik, ekonomik kalkınma, azınlık hakları ve demokrasiyle ilgili endişelerinin özüne dokunmaktadır. Bütün bu meseleler cumhuriyet öncesine dayanan ve son Osmanlı reformlarının sağlam bir tohum sağladığı, siyasetteki uzun vadeli reform hareketlerinin doğrudan temsilcileridir. Partiler ve seçmen tabanları kendi destek kamplarında bu reform çabalarını yansıtmaya başladıkça, öncelikle Avrupa projesi ve bununla bağlantılı dış politika meseleleri sebebiyle devlet reformu etrafında ortaya çıkan tartışma ve çekişmelerin bir sonucu olarak iç politika sahnesinin yeniden şekillendirileceği daha da açık hale gelmiştir

ÇEVİRİ: ALİ YILDIZ

NOTLAR

- 1 Kasım 2002 seçimleri öncesinde ve sonrasındaki parti sistemi ve seçim sonuçlarının kapsamlı bir tartışması için bkz. Ali Çarkoğlu, "The Rises of the New Generation Pro-Islamists in Turkey: The Justice ve Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey," *South European Society ve Politics*, c. 7, 2002, s. 123-156.
- 2 Türkiye seçimlerindeki parti seçmen tabanlarının uzun vadeli bir analizi için bkz. Ali Çarkoğlu ve Gamze Avcı, "An Analysis of the Turkish Electorate from a Geographical Perspective," *Politics, Parties, and Elections in Turkey* (ed. Yılmaz Esmer ve Sabri Sayarı), Boulder, CO: Lynne Rienner, 2002, s. 115-135 ve Ali Çarkoğlu ve İlga Eren, "The Rise of Right-of-Centre Parties and the Nationalisation of Electoral Forces in Turkey," *New Perspectives on Turkey*, c. 26, 2002, s. 95-137.
- 3 Türkiye ideolojik alanının çokboyutlu bir analizi için bkz. Ali Çarkoğlu, "The Turkish Party System in Transition: Party Performance and Agenda Transformation," *Political Studies*, c. 46, 1998, s. 544-571; Electoral Studies'de yayınlanacak olan Ali Çarkoğlu ve Melvin J. Hinich, "A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences," 2006; William M. Hale, "Democracy and the Party System in Turkey," *Turkish Transformation, New Century, New Challenges* (ed. Brian W. Beeley), Huntington, İngiltere: Eothen Press, 2002 ve bkz. Ersin Kalaycıoğlu, "Türkiye'de Siyaset," *Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri*, İstanbul: World Academy for Local Government ve Democracy Publications, 1998.
- 4 Türkiye siyasetiyle haşır neşir olmayanlar için Çarkoğlu, "The Rises of the New Generation Pro-Islamists" içerisindeki Tablo 1. partilerin ideolojik ve programla ilgili yönelimleri için bir kısayol referans görevi görebilir. Bununla birlikte bu tablo Türkiye partileri, ideolojileri ve seçmen tabanları ile ilgili birçok ayrıntıyı yer darlığı ve basitleştirme saikleriyle resmin dışında bırakmaktadır. Türkiye siyaseti uzmanlarına göre bu kategoriler çok basit gelebilir, çünkü her kategori içerisinde de partiler arasında büyük oranda çeşitlilik vardır.
- 5 Beklenen hata payı % 95'lik güven seviyesinde +/- 2.2'dir. Frekans Araştırma Şirketi alan çalışmasını 10-25 Ekim 2002 tarihleri arasında yapmıştır. Sabancı Üniversitesi ve İstanbul'daki İsveç Konsolosluğu da projeyi desteklemiştir.
- 6 Ersin Kalaycıoğlu, "The Shaping of Political Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold-War Era," *New Perspectives on Turkey*, c. 20, 1999, s. 71-72.
- 7 Bu çalışma Şubat-Mart 2004'te yapılan ve toplam 1536 görüşmenin gerçekleştirilen Ford Vakfı ve Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı-TÜSEV tarafından desteklenen Türkiye'deki Hayırseverlik projesi kapsamında toplanan ulusal düzeyli temsil edici örneklemdir.
- 8 Buradaki yerleştirmeler Çarkoğlu, "The Rises of the New Generation Pro-Islamists," Tablo 1'deki tasvirlerle tam olarak bağdaşmaktadır.
- 9 Bkz. Çarkoğlu, agm ve Çarkoğlu ve Eren, agm.
- 10 Ayrıca bkz. Üstün Ergüder, Yılmaz Esmer ve Ersin Kalaycıoğlu, *Türk Toplumunun Değerleri*, İstanbul: TÜSIAD, 1991; Çarkoğlu, "The Turkish Party System in Transition"; Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: TESEV, 2000; Kalaycıoğlu, "Türkiye'de Siyaset"; Kalaycıoğlu, "The Shaping of Political Preferences".
- 11 Bkz. Kalaycıoğlu, "Türkiye'de Siyaset"; Hale, agm; Ali Çarkoğlu ve Melvin J. Hinich, "An Analysis of the Ideological Space underlying Turkish Party Preferences," *Turkish Policy Quarterly*, c. 1, 2002, s. 87-100; Çarkoğlu ve Hinich, "A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences".

- 12 Ali Çarkoğlu, "The Turkish General Election of December , " *Electoral Studies*, c. 16, 1997, s. 86-95.
- 13 Dindarlık ve oy verme davranışı üzerine bkz. Yılmaz Esmer, "Parties ve the Electorate: A Comparative Analysis of Voter Profiles of Turkish Political Parties," *Turkey: Political, Social ve Economic Challenges in the 1990s* (ed. Ç. Balım vd.), Leiden: E. J. Brill, 1995, s. 74-89; Yılmaz Esmer, "At the Ballot Box: Determinants of Voting Behaviour in Turkey," *The Democratic Challenge: Elections, Parties, Voters in Turkey* (ed. Yılmaz Esmer ve Sabri Sayari), Boulder, CO: Lynne Rienner, 2001; Ersin Kalaycığlu, "Elections ve Party Preferences in Turkey, Changes ve Continuities in the 1990s," *Comparative Political Studies*, c. 3, 1994; Ersin Kalaycığlu, "Türkiye'de Köktenci Sağ Partiler ve Seçmen Tercihleri," *Dünya ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, c. 7, Ekim 1994, s. 65-84; Kalaycığlu, "The Shaping of Political Preferences in Turkey," s. 47-76 ve Çarkoğlu ve Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*.
- 14 Çarkoğlu ve Toprak'ın siyasal İslam üzerine yaptıkları araştırma SP, MHP ve DYP seçmenlerinin diğer partilerinkinden hissedilir bir şekilde daha dindar olduklarını ortaya koymuştur. Anavatan Partisi, DSP ve CHP gibi diğer üç merkezci partiye oy verenler kayda değer bir şekilde daha düşük bir dindarlık düzeyine sahiptir ve böylece hassas meselelerde laikçi bir duruşu savunmaktadırlar. MHP'nin dini özellikteki yerine getirilmemiş sözleri kullanarak kapatılmış olan İslami eğilimli CHP'nin dışlanmış olan seçmen tabanına etkili bir şekilde hitap ettiği şeklindeki iddia için bkz. Ali Çarkoğlu, "Geography of April Turkish Elections," *Turkish Studies*, c. 1, 2000, s. 149-171 ve Kalaycığlu, "The Shaping of Political Preferences".
- 15 Bu üç boyutun ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Ali Çarkoğlu, "Political Preferences of the Turkish Electorate: Reflections of an Alevi-Sunni Cleavage," *Turkish Studies* dergisinin *Religion and Politics in Turkey* özel sayısında yayınlanacak.
- 16 C.Y. Glock ve R. Stark, *Religion ve Society in Tension*, Chicago: Rve McNally, 1965 ve Riaz Hassan, *Faithfulness, Muslim Conceptions of Islam and Society*, Oxford, UK: Oxford University Press, 2002.
- 17 Yedi mesele üzerine davranışsal değerlendirmeler elde edilmiştir. Biri, üniversitelerde türbanın yasaklanmasının onaylanmasıyla ilgilidir. Bir diğeri, birisinin kız kardeşinin bir gayrimüslimle evlenmesine itirazı hakkındadır. Restoran ve kahvehanelerin ramazan ayında iftar saatine kadar kapalı tutulmasına onay verme dereceleri ve birisinin çocuğunu imam hatip lisesine göndermeyi düşünme derecesi de burada değerlendirmeye alınmıştır. Ticari hayatta dindar bir kimsenin dindar olmayana göre daha mı güvenilir olduğu hakkında da benzer değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak deneklere liselerde kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıfta yer almasını ve Türkiye'de bir şeriat devleti kurulmasını onaylayıp onaylamadıkları sorulmuştur.
- 18 Bu yöntemlerin ayrıntıları için bkz. Scott J. Long, *Regression Models for Categorical ve Limited Dependent Variables*, Londra: Sage Publications, 1997, altıncı bölüm. Tahminler SPSS 11.5 ile yapılmıştır.
- 19 Eksik olan 1283 gözlemden 142'si DEHAP/PDP (66), DSP/Yeni Türkiye (38) ve diğer partiler (38) için yetersiz sayıda denek olmasından dolayı; 450'si alan çalışmamızı yaptığımızda denekler hangi partiye oy vereceği hususunda kararsız olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. Başka bir deyişle 1984 gözlemden sadece 69'i (% 35) cevaplanmayan sorular nedeniyle kaybedilmiştir.
- 20 Açıktır ki böylesi birçok karşılaştırma yapılabilir. Bununla birlikte ben sadece burada amaçlarımız için merkezi öneme sahip olanları bildiriyorum. Tahmin raporlarının ayrıntıları yer kazanmak amacıyla bildirilmemiştir.

- 21 AKP seçmen tabanındaki AB desteğinin ayrıntıları için bkz. Ali Çarkoğlu, "Who Wants Full Membership? Characteristics of Turkish Public Support for EU Membership," *Turkish Studies*, c. 1, 2000, s. 171-194; Ali Çarkoğlu, "Societal Perceptions of Turkey's EU Membership: Causes ve Consequences of Support for EU Membership?," *Turkey and European Integration: Accession Prospects ve Issues* (ed. Nergis Canefe ve Mehmet Uğur), Londra: Routledge, 2004, s. 19-45. Ekim ayına geri döndüğümüzde AB üyeliği hakkındaki toplam destek % 65 civarındaydı ve bu oran Mart 2004'te % 72'ye yükseldi. AKP seçmen tabanındaki AB desteği ulusal ortalamanın altında kaldı, fakat AKP hükümetinin görevde kaldığı süre içerisinde açık bir çoğunluk düzeyine yükseldi.
- 22 Batılı ülkeler karşısında Müslüman dünyası hakkında kamuoyundaki bu bölünme sadece Türkiye-AB ilişkilerinde ve Kıbrıs üzerindeki Türk-Yunan tartışmalarında değil Irak'taki politikalar yüzünden çok gergin bir hal alan Türkiye-ABD ilişkilerinde de doğrudan gözlemlenebilir.

İKİNCİ AYRIM
AK PARTİ POLİTİKALARI

SEMBOLLER VE GÖLGE OYUNU ORDU-AKP İLİŞKİLERİ, 2002-2004

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde kazandığı büyük başarı, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana süregelen laiklik anlayışına belki en büyük meydan okumayı temsil etmektedir.¹

Meclis'te ilk defa açıkça İslamcı kökleri olan bir parti büyük bir çoğunluk sağladı. AKP liderleri laiklik ilkesine bağlılıklarını sürekli tekrarlasa da, AKP'nin eninde sonunda laikliğin uygulama şeklini değiştirmeye teşebbüs edeceğinden pek şüphe yoktu; soru, bu değişikliği ne ölçüde ve ne zaman yapacağıydı.

Türk Silahlı Kuvvetleri kendini cumhuriyetin kurucusu ve Kemalizmin koruyucusu olarak görmektedir. Kemalizmin iki temel ilkesi toprak bütünlüğü ve laikliktir; dolayısıyla TSK için, ne kadar ılımlı olursa olsun, herhangi bir İslamcı parti kabul edilemez. 3 Kasım seçimlerini takip eden haftalarda TSK, AKP'yi kamuoyu önünde açıkça eleştirmekten sakınmışsa da özel ortamlarda kaygılarını saklamamıştı. Bununla beraber pratik olarak yapabileceği fazla bir şey de yoktu. Meclis içinde veya dışında alternatif bir hükümet oluşturabilecek etkin bir siyasi muhalefetin yokluğunda AKP'nin iktidardan uzaklaştırılmasını sağlamak pek muhtemel bir seçenek değildi. TSK'nın kabul edebileceği düşünülen parametreler çerçevesinde kalmasını sağlamak için AKP'ye baskı yapmaya dönük açık girişimler ise Avrupa Birliği'ni TSK aleyhine çevirebilecekti.

Ordu üzerinde sivillerin kontrolü AB üyeliğinin olmazsa olmazlarından. TSK, AB'nin Türkiye'ye tam üyelik vereceğinden hep şüphe etse de AB üyeliğini Atatürk'ün Batılılaşma politikasının nihai aşaması olarak gördüğü ve üyeliğin AKP gibi partilere seçmen desteğini düşürecek daha yüksek refah ve eğitim seviyesiyle sonuçlanacağına inandığı için Türkiye'nin AB'ye katılımını desteklemektedir. Halkın büyük çoğunluğunun AB

üyeliğini desteklediğinin ve bu sürece karşıymış gibi veya bu süreci engel-
liyormuş gibi görünmenin ordunun kamuoyu nezdindeki hâlâ yüksek iti-
barını zedeleyeceğinin farkında olması da aynı derecede önemlidir.

AKP de TSK'nın en amansız muhalifi olduğunun farkındaydı. So-
nuç olarak AB üyeliğinin kendi cazibesine ilaveten AB üyelik süreci, AKP
için TSK'nın siyasi gücünü sınırlayan araçlardan biri olarak yeni bir önem
kazandı; ancak ordunun toleransının sınırları vardı. Kemalizmin temelle-
ri olarak görülen değerlere yapılacak doğrudan bir saldırı, Türkiye'nin
AB'ye üyelik sürecine etkileri dikkate alınmaksızın TSK'nın tepkisini ha-
rekete geçirecekti. Böyle bir tepki yalnızca AB üyelik sürecini geciktirmek-
le kalmaz, ordu üzerindeki kısıtlamaları daha da azalır; bunun sonucun-
da ortaya çıkacak siyasi istikrarsızlık hâlâ hassas olan ekonomik iyileşme-
yi raydan çıkarabilirdi. Ancak AKP, İslami dindarlığın kamusal alanda ka-
dınların başörtüsü takması gibi ifadeleri üzerindeki birçok engelin –bu
engeller laikliğin Kemalist yorumu kapsamındadır– kaldırılacağı veya
gevşetileceği beklentisiyle partiye oy veren çok sayıda destekçinin baskısı
altındaydı.

Sonuç olarak, AKP iktidarını pekiştirdikçe TSK ile sembollerin göl-
ge oyununa ve dolaylı bir atışma içine girdi. Buna göre AKP Kemalist orto-
doksinin sınırlarını yoklayacak, eğer orduda güçlü bir tepki yaratmışsa ge-
ri çekilecek, TSK da laikliğin ortodoks Kemalist yorumunu korumaya çalış-
tığı halde siyasete doğrudan müdahaleden kaçınacaktı. Bu sırada her iki ta-
rafın da bir gözü AB ve üyelik sürecindeki ilerleme üzerinde olacaktı.²

İSLAM KEMALİZM VE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ

Askeri akademi ve kolejlerde Türk subaylarına yalnızca Türkiye
Cumhuriyeti'nin ülkesini ve milletini değil, Atatürk'ün ideolojik mirası Ke-
malizmin ilkelerini ve kurallarını savunmanın da kutsal görevlerden oldu-
ğu öğretilir. TSK için Kemalizm Türkiye Cumhuriyeti devletinin yalnızca
ideolojik rengi değil, özüdür. Laiklik yalnızca Kemalist devletin temellerin-
de yatan, Atatürk'ün 1920'lerdeki ve 1930'lardaki reformlarının arkasında-
ki sürükleyici güç değil, aynı zamanda en tartışmalı, şiddetli protestoları ve
hatta isyanları ateşleyen bir olgu olmuştur.³ Kanlı olaylar laiklik karşıtlarına

karşı zamanın Kemalist hükümetinin tutumunun sertleşmesinin yanı sıra bir şehitler listesi yaratılmasıyla da sonuçlanmış,⁴ bu ayrıca laikliğin bir güvenlik meselesi ve TSK'nın da onun esas koruyucusu olduğu algısını askerler arasında güçlendirmiştir.

Atatürk'ün laikleştirici reformlarına karşı şiddetli muhalefet Kemalist seçkinler arasında laikliğin yalnızca devlet işlerine dinin karıştırılması değil, –tabii ki en önemlisi Kuran'm ve Hz. Muhammed'in sözlerinin yasa kaynağı olarak reddedilmesi– alttan alta özel alanda da din üzerinde devletin kontrolü olarak görülmesi eğilimine yol açtı. Başbakanlığa sıkı şekilde bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'de Sünni din adamlarının atamasını yapıp maaşlarını ödemesi⁵ –onlar böylece devlet memuru haline gelirler– ve her cuma camilerde okunmak üzere standart hutbeler yayınlaması laiklik ilkesine aykırı görülmez. Ancak kız öğrencilerin okullara veya üniversitelere başörtüsü takarak devam etmesi Kemalist elitlerin çoğu tarafından laikliğe doğrudan bir saldırı şeklinde değerlendirilir.⁶

Böylece ordunun, savunulmasını kendi görevi dahilinde gördüğü laiklik, genel bir ilkeden ziyade özel bir yorum haline gelmiştir. Bu görev anlayışının temeli yalnızca duygusal bir sorumluluğa değil kanuni bir zorunluluğa dayanmaktadır.

Kemalizmin içine yerleştirildiği Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın “başlangıcında” bu anayasanın “Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılap ve ilkeleri doğrultusunda” hazırlandığı belirtilir.⁷

Anayasanın ikinci maddesi şöyledir: “Türkiye Cumhuriyeti toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.” Dördüncü madde ise “[Anayasa'nın] 2. maddesindeki Cumhuriyet'in nitelikleri ... değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” der.

Ordunun kanuni rolünün ve yükümlülüklerinin en detaylı ifadesini içeren Ocak 1961 tarihli Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi şöyledir: “Silahlı Kuvvetler'in vazifesi Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır.”⁸

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetleri Yönetmeliği'nin 85. madde 1. fıkrasında ise daha açık bir ifadeyle şöyle denir: "Türk yurdunu ve Cumhuriyeti iç ve dış tehditlere karşı, gerekirse silahla korumak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görevidir."

Ancak, bir ölçüde 1960 ve 1980'deki darbeler –siyasi istikrarı yeniden sağlama yönündeki kısa vadeli hedeflerine ulaşmalarına rağmen– ordunun hem kamuoyundaki itibarını hem de iç bütünlüğünü zedelediği için TSK doğrudan iktidarı ele geçirme hırısında değildir; aksine ordunun amacı sivil hükümetin kabul edilebilir sınırlar çerçevesinde siyaset izlemesinin sağlanmasıdır.

İSLAM, KEMALİZM VE AKP

AKP, Anayasa Mahkemesi tarafından laiklik karşıtı faaliyetleri olduğu iddiasıyla 22 Haziran 2001'de kapatılan Fazilet Partisi'nin kalıntılarından oluşan iki partiden biridir.⁹ AKP liderlerinin hemen hepsi –Başbakan Recep Tayip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Meclis Başkanı Bülent Arınç dahil– Ocak 1998'de yasaklanan İslamcı Refah Partisi'nin de üyesiydi.¹⁰

1990'ların ilk yılları boyunca Erdoğan sık sık, açıkça "Türkiye'nin geleceğinde Kemalizmin veya herhangi bir resmi ideolojinin olmadığını" söyleyerek sakınmadan Kemalizmi eleştirirdi.¹¹ 1994'te Refah Partisi'nden İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildikten sonra bile "Allah'a şükür şeriat hukukunu destekliyoruz" (1994)¹² ve "Meclis dualarla açılmalıdır" (1996) diyerek tartışmayı sürdürdü.¹³ Ancak, İslamcı geçmişine rağmen 2001 Ağustos'undaki kuruluşundan bu yana AKP kendisini sürekli dini değil muhafazakâr bir parti olarak sunmaya, hatta Kemalizme bağlılığını ispatlamaya bile çalışmıştır. Parti lideri Erdoğan'ın 14 Ağustos 2001'de AKP'nin kuruluşunu ilan etmek için yaptığı basın toplantısı sırasında salon büyük bir Atatürk portresiyle süslenmiş ve toplantıya katılanlardan Atatürk'ün anısına bir dakika saygı duruşunda bulunmaları istenmişti. Basın toplantısından sonra Erdoğan ve partinin diğer kurucu üyeleri Atatürk'e saygılarını sunmak üzere Anıtkabir'i ziyaret etti.

Aralık 2001'de AKP, iktidara geldiğinde politikalarının temelini oluşturacağını söylediği altmış iki sayfalık *Kalkınma ve Demokratikleşme*

Programı'nı yayınladı.¹⁴ Programda din hususunda şu ifade mevcuttur: "Partimiz dini insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı görür."¹⁵

Programa göre laiklik "her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını, ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir."¹⁶ Program "Partimiz Atatürk ilke ve inkılaplarını Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmanın en önemli vasıtası olarak alır ve bunu toplumsal barışın bir unsuru olarak görür" diyerek AKP'yi Kemalizme bağlar.¹⁷

Programda açıkça ifade edilmese de Türkiye'de laikliğin Kemalist elitler tarafından yorumlanış şekline gönderme yapılarak AKP'nin "laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine karşı"¹⁸ olduğu belirtilir. Devamında da şunlar ilave edilmektedir: "[AKP] Dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını antidemokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan dini, siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak kabul edilemez."¹⁹

Program AKP'nin iktidara geldiğinde laiklik yorumunu nasıl değiştireceğine dair herhangi bir bilgi vermez. Partinin birçok muhalifine göre laikliğin farklı yorumları arasındaki ayrım bir safsatadan ibarettir ve AKP'nin Kemalizme bağlılığı dinen izin verilen gerçek düşüncelerini gizlemenin, yani takiyenin bir örneğidir. Bu kişiler AKP'nin bir kez iktidara gelince laikliğin sadece geleneksel Kemalist yorumunu değil, bir ilke olarak kendisini de tedricen aşındırmasından ve hatta en sonunda Türk Anayasası'ndan çıkarmasından kaygılanmıştır.

Meclis'in yaz tatiline girdiği Temmuz 2004'e kadar AKP'nin laikliğin geleneksel yorumunu dahi değiştirme amaçlı hiçbir yasa geçirmemiş olması gerçeği bile Kemalistlerin korkularını yatıştırmaya yetmemiştir; zira onlara göre AKP Kemalizm karşıtı, fiili olmasa bile beklemedeki bir İslamcı partidir.

İktidardaki ilk yirmi dört ay boyunca AKP'nin –bazen bir parti olarak, bazen de milletvekillerinin bireysel inisiyatifıyla– hâkim laiklik anlayışını ve Atatürk etrafındaki kişisel kültü biraz değiştirmek için deneme niteliğinde bazı adımlar attığından hiç şüphe yoktur. Her defasında Kemalist elitlerin, öncelikle Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ve/veya TSK'nın müdahaleleri sonucunda bazı geri adımlar atılmak zorunda kalınmıştır.

İÇ SİYASAL BAĞLAM

Türkiye'de otoriter bir siyasi kültür hâkim olduğundan, tabandan kaynaklanan bir değişim geleneği söz konusu değildir. Siyasi partiler ortak ideolojik kanaatlerden ziyade karizmatik kişiler etrafında kurulma eğilimindedir. Parti içinde yükselme yetenekten çok lidere kişisel sadakate göre belirlenir; bu yüzden yozlaşma ve kayırmacılık kurumsallaşır ve seçmenlerin güvenini kaybetse bile parti liderini değiştirmek çok zorlaşır. Sivil toplum Türkiye'de son zamanlarda hızla gelişse de hâlâ emekleme aşamasındadır; etkinliğinden ziyade görüntüsü vardır.

Türkiye'de siyasetin son otuz yılda her iki yeniden canlanışının da “demokratik olmayan” müdahalelerin dolaylı bir sonucu olması ilginçtir. 1980 askeri darbesini müteakip bütün siyasi partilerin yasaklanması 1983'te Anavatan Partisi'nin (ANAP) kuruluşunun yolunu açmıştır. Farklı eğilimlere sahip milletvekilleri olsa da 1983'ten 1991'e kadar süren ANAP iktidarının, AKP'nin Kasım 2002'deki seçim başarısındaki gibi, ülke siyasetinde yeni bir çağın habercisi olduğuna şüphe yoktur; ancak “AKP'nin selefti olan Refah Partisi (RP) ve Fazilet Partisi (FP) mahkemeler tarafından kapatılmasaydı ve İslamcı hareketin duayeni Necmettin Erbakan'ın siyaset yapması yasaklanmasaydı AKP kurulur muydu?” sorusunun cevabı şüphelidir.²⁰ 1998'de dini ve askeri tasvirleri birleştiren bir şiir okuyarak dini nefret uyandırma iddiasıyla takibata uğraması, Erdoğan'ın imajının maharetli bir belediye başkanından ulusal bir sembole dönüşmesine yardımcı oldu²¹ ve Erbakan'ın aktif siyasetten uzaklaştırılmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmak yolunda ona önemli bir kapı açtı.

AKP'nin kuruluşu aynı zamanda Türkiye'yi son elli yıldaki en kötü ekonomik krize sokan Şubat 2001 mali krizinden hemen birkaç ay sonrası-

na denk geldi. Kriz Türkiye seçmeninin mevcut siyasi partilere olan ilgisi- ni yok etti. Halkın siyasetçileri başarısızlıklarından dolayı sorumlu tutması- nın daha önce eşi görülmemiş bir tezahürü olarak, bir önceki, Nisan 1999 genel seçimlerinde Meclis'te sandalye sahibi olan partilerin hiçbirisi Kasım 2002'de Meclis'te temsil edilmek için gerekli % 10 barajını aşamadı. Bu baraj aynı zamanda, Kasım 2002 seçimlerinde kullanılan oyların % 46,3'ü Meclis'te temsil edilmezken, AKP'nin ulusal oyların üçte birini almış olma- sına karşın Meclis'teki sandalyelerin yaklaşık üçte ikisini kazanması anla- mına geliyordu. Meclis'te AKP karşısında tek muhalefet, toplam sandalye sayısının ancak üçte birinden azına sahip olan, tecrübeli lider Deniz Bay- kal'ın genel başkanlığını yaptığı Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) aitti.

Baykal'ın siyasi kariyeri siyasi meselelerde stratejik vizyonun zararı- na olsa da parti içi tartışmalardaki taktik zekâsıyla şekillenmiştir. Kasım 2002'den Temmuz 2004'e dek geçen sürede CHP'nin muhalefetteki per- formansı zayıftı; hükümete yönelik aralıksız eleştirileri genellikle üstünkö- rü ve yıkıcı olup alternatif siyaset önerileri içermiyordu. Aslında parti yöne- timi bir sonraki seçimde AKP'yi mağlup etmekten çok, parti içi muhalefeti bastırmakla meşguldü. Türkiye'de siyasal parti kültürünün kurumsallaşa- maması nedeniyle Kasım 2002 seçimlerinde sandalye kazanamayan parti liderlerin istifası sadece parti yönetimindeki bir değişikliği değil, aynı za- manda parti mekanizmalarının baştan aşağı yenilenmesini de beraberinde getirmişti.²²

Bu partilerin aksine AKP, Mart 2004'teki yerel seçimlerde hâlâ şan- sının ve ihtiyatlı tutarlılığının bileşimiyle –aslında sözlerinde her zaman ih- tiyatlı olmasa da– uzatılmış bir seçim zaferi sarhoşluğu yaşıyordu.²³ Gerçek- te CHP içindeki mücadeleyle, Meclis dışındaki muhalefette devam eden ka- rışıklık ve yeniden yapılanma süreci karşısında tam olarak işleyen tek siya- si parti AKP'ydi. 28 Mart 2004'teki yerel seçimlerde AKP'nin oylarını % 41,7'ye –CHP'nin % 18,3 puan ilerisine– yükseltmesi sürpriz olmadı.

Hâlâ emekleme aşamasındaki sivil toplumla²⁴ birlikte Meclis içinde- ki veya dışındaki diğer siyasi partilerin AKP karşısında etkin bir muhalefet ortaya koyamaması, hükümetin laikliğin Kemalist yorumunu değiştirmeye yönelik muhtemel tutkuları karşısında görülen esas engelin Kemalist dev-

letin kendisi, öncelikle Cumhurbaşkanı Sezer ve her şeyden önce TSK olduğu anlamına geliyordu.

Anayasa'nın 89. maddesine göre cumhurbaşkanı, onayına sunulan yasa tasarılarını on beş gün içinde veto etme ve yeniden görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderme hakkına sahiptir. Eğer Meclis geri gönderilen yasa tasarısını aynen kabul ederse cumhurbaşkanının yasayı onaylamak dışında bir seçeneği yoktur;²⁵ ancak, onaylanmış yasaları bile Anayasa Mahkemesi'ne –yasa burada Anayasa'ya aykırı bulunursa iptal edilebilir– götürme hakkına sahiptir. Bununla beraber, hükümetin önündeki asıl engel ne prosedürel ne de hukukidir; asıl engel Türk ordusunun gayri resmi otoritesidir.

NÜFUZ ARAÇLARI

Türk ordusu, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesine göre, anayasal bir ilke olan laikliği korumakla yükümlü olmasına rağmen, yasa koyucu laiklikten ne kastettiğini tanımlamamış ve Türk ordusuna bu yükümlülüğünü yerine getirmesi için herhangi bir araç sağlamamıştır. Bunun sonucunda Kasım 2002 seçimlerinden önce TSK öncelikle dolaylı yollarla, aylık Milli Güvenlik Konseyi (MGK)²⁶ toplantılarında ve hükümet yetkilileriyle yaptığı özel görüşmelerde veya kamuya açık faaliyetlerde verilen demeçlerle, basın yoluyla ve belirli gazetecilere verilen briefingerle hükümetleri “askerin kaygıları” konusunda bilgilendirerek hükümet politikalarının sınırlarını çizmek için nüfuzunu kullanırken, AKP'nin iktidara gelmesi ve Türkiye'yi AB üyeliğine hazırlamak için yasal reformların yürürlüğe girmesi orduyla hükümet arasında hem kurumsal hem de dolaylı temasların azalmasına yol açmıştır.

Önceki yönetimler döneminde başbakanla genelkurmay başkanı arasında gerçekleşenler gibi üst düzey toplantılara ilaveten ordu, TSK'nın üst düzey üyeleriyle sivil hükümetin zirvesinde veya zirveye yakın birileriyle bilgi alışverişinde bulunmak gerektiğinde gizli kanallar olarak kullanılmak üzere bir dizi dolaylı “temas noktası”na sahipti. Bu kanalların bazen hükümete baskı yapmak ve hükümetin TSK'nın kabul edilebilir sınırlar olarak gördüğü çerçeve içinde kalmasını sağlamak için kullanılmasına rağmen, iki taraflı bilgi akışı genellikle –kesinlikle ortadan kaldırılmasını de-

ğilse bile– karşılıklı şüphelerin azaltılmasını sağlamıştır. AKP’nin iktidara gelmesinden sonra TSK ile hükümet arasında üst düzey görüşmeler azal- makla kalmamış, ordu artık sivil hükümetle arasında bilgi alışverişini sağ- layan çok sayıda “arka kanalı” kaybetmiştir.²⁷ AB’nin Türkiye’ye Kopenhag kriterlerinden ordu üzerinde sivil kontrolünün sağlanması için yaptığı bas- kı da TSK’nın kurumsal bir platformda, MGK toplantılarında hükümete karşı baskı yapma ihtimalini azaltmıştır.

Temmuz 2003’te hükümet iki ayda bir yapılan MGK toplantılarını aylık periyoda bağlayan ve MGK genel sekreterinin ordudan bir subay ol- ması şartını kaldıran bir dizi reformu Meclis’ten geçirdi.²⁸ Anayasa’nın 118. maddesine göre cumhurbaşkanı, “başbakan ve genelkurmay başkanının önerilerini dikkate alarak” MGK toplantılarının gündemini belirlemekle yükümlüdür.²⁹ Bununla birlikte, MGK üyelerine yönelik brifinglerin ve di- ğer belgelerin hazırlanması MGK genel sekreteri altındaki müsteşarlığın yükümlülüğündedir. Geleneksel olarak MGK müsteşarlığı devlet aygıtının diğer kollarıyla, özellikle de TSK ile yakın işbirliği içinde çalışan, çoğunlu- ğunu Türk ordusunun eski veya muvazzaf üyelerinin oluşturduğu bir yapı- dır. MGK düzenlemelerinin, atamalarının ve personelinin yayınlanması ya- sağını kaldırarak müsteşarlığın işlemleri etrafındaki gizliliği kaldıran bir yasa Aralık 2003’te Meclis’te kabul edildi.

Ordu için MGK toplantılarında hükümete baskı yapmak hâlâ müm- kün olsa da, reformlar TSK’yı bunu nazikçe yapmak zorunda bıraktığı için bu daha da zorlaşmıştır. MGK Genel Sekreterliği’nin Genelkurmay Baş- kanlığı’ndan koparılması teorik olarak ordunun MGK toplantıları sırasın- daki tartışmaları şekillendirme imkânını azalttı.³⁰ Bu durum ayrıca MGK toplantılarında ordunun hükümete detaylı politikalar önerme imkânını –nadiren de olsa geçmişte yaptığı bir uygulama–³¹ ciddi şekilde sınırladı.

AKP’nin seçim zaferi ve TSK’nın hem dolaylı “arka kanallar” yoluyla hem de MGK’daki kurumsal düzeyde nüfuz kurma imkânının azalması, görece ihtiyatlı bir genelkurmay başkanının atanmasıyla aynı zamana denk geldi. Orgeneral Hilmi Özkök Ağustos 2002’nin sonunda, Kasım 2002 se- çimlerinden sadece iki ay önce resmen görevine atanmıştı. Sözünü sakın- mayan halefi, 1998’den 2002’ye kadar Genelkurmay Başkanı olan Orgene-

ral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun aksine Özkök büyük ölçüde, Türkiye resmi katılım müzakerelerinin başlaması için bir tarih verilmesinin eşiğindeyken, siyasi sürece müdahale teşebbüslerinin Brüksel'de AB üyeliği için gerekli Kopenhag siyasi kriterlerine aykırı görüleceği düşüncesiyle, siyasi süreci etkilemeye çalışıyormuş gibi görünmekten sakınmaya çalıştı.

AKP ile karşı karşıya gelmeye isteksiz olması aynı zamanda açık demeciler yoluyla veya basının akredite üyelerine brifingler kanalıyla baskı yapmaktan kaçınması anlamına geliyordu ama, Özkök'ün Kemalizmi korumak üzere haleflerinden daha isteksiz olduğuna inanmak için geçerli bir neden yoktur. Özkök, genel kurmay başkanı olarak mümkün olduğu kadar düşük bir siyasi profil benimsediğini göstermeye çalışarak ve ancak laikliğin Kemalist yorumunun yakın bir tehlike altında olduğuna inanırsa hükümeti uyarmak için müdahale ederek, daha zekice bir strateji izlemeye çalışıyor gibi görünmektedir.

Bu strateji TSK içinde AKP'nin Kemalizmi ansızın yıkmak yerine giderek büyüyen adımlarla yok etmeye çalıştığına inanan radikaller arasında sabırsızlığa ve zaman zaman da telaşa yol açtı. Kasım 2002'den Temmuz 2004'e kadar geçen süre içinde Özkök daha kararlı olunmasını isteyen ordu içindeki bu radikallerin baskılarına karşı çoğunlukla direndi; ancak yine de açıkça veya perde arkasından siyasi arenaya müdahale ettiği zamanlar oldu. Özkök bu tür müdahalelerden kaçınmaya ne kadar çalışırsa çalışsın Türk subaylarının korumaya yemin ettiği Kemalizm ideolojisinin kendisi zaten siyasi alandaydı.

ORDU-AKP İLİŞKİLERİ: KASIM 2002-TEMMUZ 2004

Kasım ayının 4'ünde, AKP'yi iktidara taşıyan seçimlerden bir gün sonra Özkök ordunun sandık sonuçlarının "halkın iradesi"ni temsil ettiğini onayladığını açıkladı.³² Buna rağmen 10 Kasım 2002'de, Atatürk'ün ölüm yıldönümünde genel kurmay başkanlığınca yayınlanan bir yazılı bildiride Türk ordusunun "Cumhuriyet'i her tür tehdide, özellikle irtica ve bölücülüğe karşı korumaya" devam edeceğine ant içti. Bununla birlikte Özkök, meslektaşlarıyla özel görüşmelerinde TSK'nın, diğer kaygılar bir yana laikliği ihlal etmek üzere fiili bir teşebbüste bulunulmadıkça veya bu yönde

niyet ortaya konmadıkça AKP'ye karşı hareket edemeyeceğini söyledi. Nitekim ilk gerilimler TSK ile AKP arasında değil yeni hükümet ile Sezer arasında yaşandı.

Anayasa'nın 76. maddesine göre, 1998'deki mahkûmiyeti Erdoğan'ın kamu görevi üstlenememesi anlamına geliyordu. Kasım 2002 seçimlerinde aday olamayan Erdoğan yeni AKP yönetiminin bu yasağı kaldırmak için Anayasa'yı değiştirebilmesini beklemek zorundaydı; nihayet 9 Mart 2003'te Siirt'ten milletvekili seçilerek Meclis'e girebildi.³³ Bundan dolayı ilk AKP hükümeti Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül'ün başbakanlığı altında kuruldu. 18 Kasım 2002'de Gül, kabinesinin üyelerini resmi onay için Cumhurbaşkanı Sezer'e sundu. Kabine üyeleri arasında, İslamcı faaliyetleri iddiasıyla görevinden uzaklaştırılmış eski bir üniversite rektörü olan Beşir Atalay eğitim bakanı olarak yer alıyordu. Sezer atamayı onaylamayı reddetti ve Gül'ü Atalay'ın yerine genellikle ılımlı olarak bilinen Erkan Mumcu'yu ataması için zorladı. Bununla birlikte, AKP'nin başörtüsü yasağını kaldırmaya teşebbüs etmesinden şüphelenildiğinde, buna tepki gösteren ordu oldu.

Sezer ile eşi 20 Kasım 2002'de Prag'da NATO zirvesine katılmak üzere Türkiye'den ayrıldı. Protokol gereği cumhurbaşkanı ülke dışında olduğunda törenlere ilişkin sorumlulukları Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'na (TBMM) geçeceğinden, yolcular Meclis Başkanı Bülent Arınç ve beraberinde –AKP liderlerinin çoğununki gibi– başörtülü eşi tarafından Ankara'da havaalanından uğurlandı. Arınç kasten provokasyon yapmadığını iddia etse de³⁴ bu olay, yani başörtülü bir kadının resmi sayılan bir törene katılması Kemalist elitlere göre laikliğe yapılan bir saldırıydı. 28 Kasım'da Özkök başkanlığındaki kuvvet komutanları Arınç'ı Meclis'teki odasında ziyaret edip, üç dakika boyunca tamamen sessiz kalarak örtülü bir ikazda bulundu.³⁵

TSK 1990'lar boyunca İslamcı faaliyetlerinden veya aşırı dindarlığından şüphelenilen yüzlerce subayı ordudan uzaklaştırarak düzenli tasfiyeler yaptı. Mevcut kanunlar ordudan uzaklaştırılan subayların temyiz hakkı olmamasını öngörüyordu ve askeri prosedürlere göre bu kişilere durumlarının görüşüldüğü Yüksek Askeri Şura'da (YAŞ) savunma yapma hakkı

bile verilmiyordu. AKP'nin iktidara gelmesinden sonra, İslamcı faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla 1997'de ordudan uzaklaştırılmış eski bir subay olan Ramazan Toprak'ın TBMM Savunma Komitesi'nin başına atanması TSK'yı daha da kızdırdı; yapılan baskılar sonucunda Toprak Ocak 2003'te görevinden istifa etti. Bununla birlikte, askerin AKP hakkındaki şüpheleri 27 Aralık 2002'de hem Gül'ün hem de Arıç'm açıkça YAŞ kararlarının temyize açık olması gerektiğini söylemeleriyle yoğunlaştı. Gül ve Arıç kendilerini irticacıları TSK'ya sızmak ve zayıflatmak için cesaretlendirmekle suçlayan Özkök'ten sert bir uyarı aldı.³⁶

2003 yılının ilk aylarında iç ve dış siyaseti gölgede bırakan başka bir meselede –Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'i devirmek için ABD önderliğinde yaklaşan savaş konusunda– hem AKP hükümeti hem de TSK kendi siyasetini dayatmak yerine, sorumluluğu birbirlerine atmayı tercih etti. 2002 yazının başı itibarıyla TSK savaşın kaçınılmaz olduğuna ve Türkiye'nin ABD'yi desteklemekten, hatta hem Washington'la ittifakını korumak hem de halihazırda huzursuz olan kendi Kürt azınlığını etkilemesinden korktuğu Iraklı Kürtlerin bağımsızlık ihtiraslarının bastırılması için Kuzey Irak'a karadan asker yerleştirmekten başka seçeneği olmadığına hükmetmişti. Türk askeri 2002 sonbaharından 2003'ün başlarına kadar Pentagon'daki savaş planlayıcılarıyla düzenli temaslar sürdürmesine rağmen, ABD birlikleri yanında savaşmak veya Körfez'den yapılacak ana askeri taarruza ilave olarak kuzeyden bir cephe açmak üzere Amerikan askeri birliklerinin Türkiye'den transit geçişine izin vermek için Washington'a açık bir taahhütte bulunmaktan kaçındı. Bu, bir ölçüde TSK'nın anlaşmayı geciktirerek –hem Irak'ta Türk birliklerinin konuşlandırılması açısından hem de ileride ABD'den yapılacak askeri yardım beklentisiyle– koalisyona daha iyi şartlarda katılabileceğini düşünmesinden, bir ölçüde de herhangi bir taahhüdün sadece Türk ordusunun değil hükümetin de katılımını gerektirmesinden kaynaklanıyordu.

AKP'nin seçilmesi durumu daha da karmaşıktı. Türkiye kamuoyu Irak'a karşı savaşa derinden –ve giderek artan şekilde– karşı çıkıyordu.³⁷ Ayrıca AKP dini değil muhafazakâr bir parti olduğunu iddia etmesine rağmen, sorun Irak olduğunda milletvekillerinin ve seçmenlerinin büyük

çoğunluğunun öncelikle Amerikan karşıtlığı ve İslami dayanışma dürtüleriyle hareket edeceğinden hiç şüphe yoktu. AKP yönetimi –uluslararası reelpolitik nedenlerden ötürü– yaklaşan çatışmadan uzak kalmayı göze alamayabileceğinin farkında olsa da, hissi ve siyasi nedenlerden –karşı çıkılan bir savaşa verilecek desteğe seçmenlerin göstereceği güçlü tepkiden– dolayı savaşa katılmanın sorumluluğunu orduya yıkmayı tercih ederdi. Benzer nedenlerden dolayı TSK, savaşa katılma taahhüdünde bulunmak için sivil hükümete baskı yapmak istemiyordu; zira bu durum AKP tarafından Türk ordusunun kamuoyundaki itibarını yıkmak için kullanılabilirdi.³⁸ Ordunun siyasi nüfuz kurmak için silahlı gücünü kullanmakta isteksiz olduğu dikkate alındığında en önemli aracı kamuoyundaki prestijiydi.³⁹ TSK’nın önceki hükümetlerle kullanabildiği “arka kanalların” çoğunun kaybedilmesi orduyla hükümet arasında şimdi daha az iletişim anlamına geliyordu.⁴⁰

Amerikan yönetimi, birliklerinin Irak’a geçişine izin verip vermeyeceğine şu veya bu şekilde bir karar vermesi için Türkiye’ye baskı yapmaya devam edince AKP hükümeti Şubat 2003’te konunun 1 Mart Cumartesi günü Meclis’te oylanmasına karar verdi. 28 Şubat’ta bir MGK toplantısı yapılacaktı. AKP, TSK’nın MGK toplantısını tezkerenin kabul edilmesi için Meclis’e açık bir tavsiyede bulunmak üzere kullanacağını ve böylece hükümete Amerikan askerinin konuşlandırılmasının sorumluluğunu orduya yıkma imkânı vereceğini hesaplamış görünüyordu; ancak Özkök toplantı sonunda yayınlanan bildiride tezkereye ilişkin herhangi bir yorum bildirmekte ısrar etmedi.

Taktik olarak kaybeden AKP’nin tezkerenin Meclis’ten geçmesini sağlamaktan başka bir seçeneği kalmamıştı. O dönemde Meclis üyesi olmasına rağmen Erdoğan AKP milletvekilleri arasında gayri resmi bir oylama yaptı. Bu oylamada çok az sayıda milletvekili tezkereye karşı çıkacağını gösterdi. O akşam Meclis’te resmen oylandığında ise tezkere 19 çekimser oy ve 250’ye karşı 264 oyla kabul edildi. Anayasaya göre kabul için oylamaya katılan milletvekillerinin salt çoğunluğunun onayı gerekiyordu. Bu yüzden, kabul için verilen oylar, gerekli olandan üç oy eksik kaldı.⁴¹ Hükümet için küçük düşürücü olan bu sonuç ülke genelinde sevinçle karşılanırken Washington’da öfkeli bir düş kırıklığına yol açtı.⁴² İkinci bir yenilginin partiyi bölmesinden korkan hükümet Meclis’e başka bir tezkere göndermeyi reddetti.

Saddam Hüseyin'i devirmek için ABD liderliğindeki askeri saldırının beklenenden daha hızlı olması ve daha az Amerikan askeri kaybıyla sonuçlanması, tezkerenin Meclis'ten geçmemesinin Türk-Amerikan ilişkilerine verdiği zararın sınırlanmasında bir ölçüde etkili oldu. Bununla beraber Ekim 2003'te AKP'nin Irak'a barış koruma birlikleri göndermeyi önermesiyle –ki Iraklılar bu öneriyi reddetti– aradaki bağlar biraz güçlense de Ankara-Washington ilişkileri 1 Mart kararıyla geri dönülmez biçimde değişti.⁴³

1 Mart yenilgisi sonucun bölgede doğrudan asker bulundurarak veya Washington'ı Iraklı Kürtleri dizginlemesi için ikna ederek Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bir Kürt siyasi varlığının ortaya çıkışını önleme imkânını azaltmasından korkan TSK için de şok edici oldu. Ayrıca tezkerenin reddinin sonuçlarının hâlâ Türkiye'nin en büyük silah ve askeri ekipman sağlayıcısı olan ABD'den askeri alımları etkilemesinden kaygı duyuluyordu. TSK içindeki radikaller açıkça Özkök'ün 28 Şubat'taki MGK toplantısında ısrar etmemiş olmasından yakınmaya başladı.

Başörtüsü yasağı söz konusu olduğunda ise ne Özkök ne de Sezer AKP'ye manevra alanı bırakmak istiyordu. TSK 23 Nisan 2003'te Bülent Arınç'ın ulusal egemenlik ve çocuk bayramını kutlamak üzere verdiği resepsiyonun ev sahipliğini başörtülü eşiyile birlikte yapacağını öğrenince boykot yoluna gitti. 30 Nisan 2003'teki MGK toplantısında TSK, Avrupa'da Türk diasporası içindeki "irticacı örgütler" diye tanımladığı örgütler arasındaki bağları güçlendirmekle itham ettiği hükümet üzerindeki baskısını artırdı. TSK ayrıca toplantıdan sonraki basın bildirisinin şu ifadeyle başlamasını sağladı: "[Bu toplantı] devletin temel özelliklerinden biri olan laiklik ilkesinin hassasiyetle korunmasının önemini vurgulamıştır."⁴⁴

Birkaç gün sonra, 5 Mayıs 2003'te Genelkurmay Başkanlığı TSK'yı "Atatürk'ün mirasının korkusuz koruyucusu" olarak tanımlayan ve "Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bir ve bütün olarak, bugün de geçmişte olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik ve sosyal özelliklerinin en büyük garantisidir ve yüce milletimizin hizmetinde olmaya devam edecektir" sözleriyle uyarıda bulunan bir basın bildirisi yayınladı.⁴⁵

23 Nisan 2003 resepsiyonuyla yükselen gerilim giderek dağıldıysa da 29 Ekim 2003'te Cumhurbaşkanı Sezer'in cumhuriyet bayramını kutlamak

için ev sahipliği yaptığı resepsiyonda kriz yeniden su yüzüne çıktı. Sezer'in eşleri başörtülü milletvekillerini davet etmemesi milletvekillerinin çoğunun resepsiyonu boykot etmesine yol açtı; ancak hükümet Kemalist elitte doğrudan karşı karşıya gelmek istemiyordu. Erdoğan ve Gül gibi AKP liderleri yurtdışına resmi gezilere çıktıklarında başörtülü eşlerini yanlarına alıp, ülke içindeki resmi faaliyetlere eşleri yanlarında olmaksızın katılarak uzlaşmacı bir yol benimsedi. Bununla birlikte sorun, hükümetin önde gelen üyeleriyle yaşanmaya devam etti. 2004 yılı Nisan ayı ortalarında bir gazeteci yaklaşmakta olan 23 Nisan resepsiyonuna davetlilerin arasında niçin eşinin bulunmadığını sorduğunda Arınç, devlet kanalı Türkiye Radyo ve Televizyonu'nu (TRT) canlı yayını kesmeye zorlayacak bir argo tabirle karşılık verdi.⁴⁶

Kadınların başörtüsü takması hususundaki çatışmalar geçici olarak ertelense bile başka alanlarda sürtüşmeler devam ediyordu. Eylül 2003'te hükümetin ABD ile Türkiye'nin Iraklı Kürtleri caydırmak veya Türkiyeli asi Kürtlerin⁴⁷ kamplarını vurmak amacıyla Kuzey Irak'a sınır ötesi operasyonlar yapmaması taahhüdüne bağlı olduğu belirtilen 8,5 milyar dolarlık bir kredi anlaşması imzaladığını gazetelerde okumak TSK'yı kızdırmıştı. TSK'ya göre haberlerde bildirilen şart kabul edilemezdi ve önce askerlere danışmadan böyle bir anlaşma yapmakla hükümet TSK'nın hâlâ kendi yetkisinde gördüğü en önemli alanlardan birine, yani güvenlik meselesine el uzatıyordu. TSK hem AKP yetkilileriyle yaptığı özel görüşmelerle doğrudan, hem de basına yaptığı yorumlar yoluyla dolaylı olarak rahatsızlığını hükümete ilettili.⁴⁸ Sonuçta kredi anlaşması fiilen donduruldu.

2003 sonbaharı da belki en hassas alanda, eğitim konusunda hükümetle ordunun karşı karşıya gelmesine şahit oldu. Kemalistler hükümetin yüksek öğretim sisteminde reform yapma planlarının imam hatip okullarının yaygınlaşmasını cesaretlendireceğini ve bu okullardan mezun olanların üniversiteye girişini kolaylaştıracağını iddia etti.⁴⁹ 9 Eylül 2003'te Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aytac Yalman reform yasası tasarısına olan muhalefeti tartışmak üzere üniversite rektörleriyle bir araya geldi. Yalman radikal biri olarak biliniyordu ve Özkök'ün pasif diye nitelendirilen tutumuna karşı bazı subayların sabrının tükendiğine dair söylentiler basında sık sık yer alıyordu. Basındaki ilk haberler üniversite rektörleriyle görüşmenin

Yalman'ın insiyatifiyle gerçekleştiğini öne sürüyordu. 14 Eylül 2003'te Genelkurmay Başkanlığı bu görüşmenin Özkök'ün 1 Eylül'de yaptığı bir görüşmenin devamı olduğunu belirten yazılı bir açıklama yapmak zorunda kaldı. Açıklamada "Doğaldır ki, Türkiye için hayati bir öneme sahip ulusal eğitim sistemi ile ilgili gelişmelerin Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yakından ve dikkatlice izlenmesi gerekir"⁵⁰ denerek eğitimin ordunun sorumluluk alanları dışında kaldığı iddiaları reddediliyordu.

Sonraki haftalarda TSK hem perde arkasından, hem de önde gelen komutanların basma verdiği demeçler yoluyla hükümete baskı uygulamaya devam etti. 14 Ekim 2003 tarihinde bir basın toplantısında Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ her yıl imam hatip okullarından mezun olan 25.000 öğrenciden 2.500'ünün ilahiyat fakültelerinde öğrenime devam ettiğine ve Müslüman din adamlarını yasal olarak istihdam eden tek kurum Diyanet'in yıllık toplam eleman alımı ihtiyacının 5.500 olduğuna işaret ederek açık açık eğitim reformu planlarının arkasındaki dürtüyü sorguladı.⁵¹ Bunun ardından hükümet eğitim reformlarını Meclis'ten geçirme çalışmalarını erteledi. Ancak bazı komutanların AKP'nin, Özkök'ün hükümetle karşı karşıya gelmekte isteksiz oluşundan güç aldığına inandığına dair söylentiler devam ediyordu. 29 Aralık 2003'te önde gelen AKP milletvekillerinden Fehmi Hüsrev Kutlu, Meclis'te askeri üniformalı Atatürk portrelerinin kendisinde kışlaya hapsedilme hissi uyandırdığından öfkeyle yakındı. 30 Aralık 2003'te Kutlu'nun ifadelerini şiddetle kınayan bir bildiri yayınlayan Yalman, eşi görülmemiş bir şekilde askeri hiyerarşinin dışına çıkarak, Özkök ile ne söyleyeceğini netliğe kavuşturmadan kamuoyu önünde Kutlu'ya çatarken bağımsız bir şekilde hareket ediyordu. TSK içinde ayrışmaların olduğuna dikkat çekerek TSK'nın kamuoyundaki prestijini azaltacağı korkusuyla neredeyse bir başkaldırı eylemini cezalandıramayan Özkök'ün ise 31 Aralık 2003'te Yalman'ı destekleyen ve Kutlu'yu kınayan kendi açıklamasını yayınlamaktan başka seçeneği yoktu.

Mart 2004'e kadar Özkök ve Yalman arasındaki gerginlik azalan bir yol izledi. Özkök 3 Mart 2004'te, TSK'nın üst rütbeli subaylarının hemen hepsinin dahil olduğu bir heyeti Yalman başkanlığında Atatürkçü Düşünce Derneği'nin Atatürk'ün hilafeti kaldırışının 80. yıldönümünü anmak üze-

re tertip ettiği konferansa göndererek AKP hükümetine o zamana kadarki en açık ikazını yaptı. TSK heyeti etrafı televizyon kameralarıyla çevrilmiş olduğu halde konferans salonundaki ön sıraların hepsini doldurdu; laikliğin karşı karşıya olduğu tehditlere dikkat çeken konuşmacıların başarısının bir işareti olarak onlara alkış tuttu ve ne pahasına olursa olsun laikliği savunma kararlılığını teyit etti.⁵²

Mayıs 2004 başlarına gelindiğinde ise marttaki yerel seçimlerde sağladığı başarıyla cesaretlenen hükümet bir defa daha eğitim sisteminde reform yapmaya ve imam hatip mezunlarının üniversiteye girişini kolaylaştırmaya karar verdi. Reform paketinin bütün ayrıntıları Milli Eğitim Bakanlığı Hüseyn Çelik tarafından 4 Mayıs 2004'te açıklandı. İki gün sonra Genelkurmay Başkanlığı reform paketini "laik eğitim ilkesini bozmak üzere" tasarlanmış olmakla itham eden bir bildiri yayınladı ve ağırlıkla eski RP üyelerinden müteşekkil hükümet için üstü kapalı bir uyarı gönderdi: "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Cumhuriyet'in demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti özellikleri hakkındaki görüşü ve tutumu bugün dünkünün aynısıdır ve yarın da aynı kalacaktır. Bu bağlamda kimse Türk Silahlı Kuvvetleri'nin düşüncesi ve tutumu hakkında şüphe etmesin ve yanlış anlamasın."⁵³

Buna karşılık kararlı, hatta cüretkâr görünen hükümeti temsilen Başbakan Erdoğan sert bir cevap verdi: "Hiç kimse halkın iradesi üzerinde baskı uygulamaya çalışmamalı. Eğer böyle yaparlarsa Meclis'in cevabını göreceklidir. Eğer Meclis halkın iradesini temsil ediyorsa, onun kararları herkes tarafından saygı görmelidir."⁵⁴

Meclis on sekiz saat aralıksız süren tartışmaların ardından reform paketini 13 Mayıs günü sabahın erken saatlerinde kabul etti ve onaylaması için Cumhurbaşkanı Sezer'e sundu. Sezer 28 Mayıs'ta "Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan bütün değerlerin temel taşı" diye nitelendirdiği Anayasa'nın laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle reform paketini veto ettiğini açıkladı.⁵⁵

Reform yasasının yeni akademik yıla yetişecek şekilde yürürlüğe girmesi için temmuz ayında tatile girilmeden önce yeniden Meclis'ten geçirilmesi gerekiyordu.⁵⁶ Fakat TSK'nın ve cumhurbaşkanlığının birlikte karşı koşuyla yüz yüze olan AKP ısrarından vazgeçti. Erdoğan 3 Temmuz 2004'te "hükümet olarak hesabı ödemeye hazır olmadıkları" itirafında bulundu.⁵⁷

GİDİŞ ÇATIŞMAYA MI YOKSA UZLAŞMAYA MI?

Erdoğan'ın ve diğer AKP üyelerinin gençlik yıllarındaki radikalizmin zamanla ve siyasi iktidar tecrübesinin ideolojik inanışlar üzerindeki yumuşatıcı etkisiyle törpülendiğine inanmak için yeterli neden vardır. Ancak, AKP'nin laiklik anlayışının Türkiye'de bugün Kemalist seçkinler tarafından uygulanan laiklik anlayışıyla uyum sağlamadığına dair de pek şüphe yoktur. Belki daha önemlisi, parti içindeki radikal unsurların sabrı ve partiye destek veren tabanın beklentileri sınırsız değildir. Bazı seçmenler önceki hükümetlerin yolsuzluklarına ve beceriksizliklerine tepki olarak AKP'ye oy vermiş olsa da, pek çoklarının oy verme nedeni bir kere iktidara sağlam şekilde yerleşince partinin kamusal alanda İslami dindarlığın ifadesi üzerindeki sınırları kaldıracağına inanmasıdır.⁵⁸ AKP beklentileri bir ölçüde karşılamak zorunda kalacaktır.

AKP karşısında Meclis içinden veya dışından etkin bir siyasi muhalefetin yokluğunda Kemalistlerin büyük bölümü liderlik ve rehberlik etmesi amacıyla orduya yönelecektir. Nihayetinde AKP ile TSK arasında bir çatışma kaçınılmazdır. Bu çatışma ertelenebildiği sürece ve Türkiye AB'ye yaklaştığı ölçüde ordunun manevra alanı da daralacaktır; ancak çatışmayı ertelemek de AKP nezdinde şu ana kadar örneğini görmediğimiz derecede yüksek sabır, beceri ve ustalık gerektirmektedir. Hükümetle doğrudan bir çatışmaya girerek AB'yi kızdırmaktan kaçınmak için dikkatlice ölçülmüş hareketleri yüzünden zaman zaman radikal laikçiler tarafından eleştirilse de, Özkök'ün veya TSK'nın önde gelen diğer mensuplarının Kemalizmi koruma kararlılığını hafife almak hatalı olacaktır.

ÇEVİRİ: BAYRAM SINKAYA

NOTLAR

- 1 AK Parti, 3 Kasım 2002 seçimlerinde kullanılan oyların % 34,3'ünü alarak 550 sandalyeli Meclis'te 363 sandalye kazandı. Mecliste temsil edilebilmek için barajı aşan diğer parti, oyların % 19,4'ünü ve Meclis'teki sandalyelerin 178'ini kazanan merkez sol Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) idi. Geriye kalan 9 sandalye ise bağımsız adaylar tarafından kazanılmıştı.
- 2 Bu makale kaleme alındığı sırada, AB'nin Aralık 2004'te Hollanda'da yapacağı zirve toplantısında Türkiye ile katılım müzakerelerinin resmen başlaması için bir tarih –belki 2005 içinde bir tarih– belirlenmesi yaygın olarak beklenmekteydi. Bununla beraber müzakereler hem uzun hem de sorunlu olacak gibi.
- 3 En ciddi isyan 1925'te, ülkenin güneydoğusunda oldu. İsyanı tetikleyen şey Atatürk'ün 1924'te hilafeti, medreseleri ve şeriat mahkemelerini kaldırmasıydı. Bu gelişme, Türkiye'nin 1928'de laik bir devlet olarak yeniden tanımlanmasının habercisiydi. İsyanın lideri bir Kürt aşiret lideri olan Şeyh Said'di –daha sonra isyana onun adı verildi– ve isyan İslamcı ve nüve halindeki Kürt milliyetçisi unsurları birleştirmişti. İsyan sonunda bastırıldı; Şeyh Said ile yüzlerce destekçisi “istiklal mahkemeleri” olarak bilinen seyyar mahkemelerde yargılandı ve idam edildi.
- 4 Bu şehitlerin en meşhuru 23 Aralık 1930'da, Ege Bölgesi'nde Menemen kasabasında laiklik karşıtı bir grup tarafından linç edilen genç subay Kubilay'dır. TSK, Kubilay'ın ölüm yıldönümünde anma törenleri düzenler ve onun izinden gitme kararlılığını yineler.
- 5 Güvenilir rakamlara ulaşılammakla birlikte Sünni Müslümanlar 75 milyonluk Türkiye nüfusunun yaklaşık % 80'ini oluşturmaktadır. Geriye kalanların hemen hepsi Şii İslamın bir kolu olan Alevilerdir. Diyanet ne Aleviler, ne de sayıları giderek azalan gayrimüslim azınlıklar için mali kaynak veya din adamı sağlar. Zorunlu milli eğitim müfredatı yalnızca Sünni İslamın öğretimini içermektedir.
- 6 Tam manasıyla söylersek, Kuran kadınların başını örtmesini emretmez. 24. sure 31. ayet vücudun sadece belirli bir bölümüne atıfta bulunur; kadınlardan örtülmesi istenen başları değil göğüsleridir. Kuran'da giyim kurallarına ilişkin diğer referanslar kadınlara yalnızca gösterişsiz giyinmelerini telkin eder; mesela 7. sure, 26. ayet; 24. sure, 60. ayet; 33. sure, 55. ayet ve 33. sure 59. ayet.
- 7 1982 Anayasası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 8 Adalet Bakanlığı, <http://www.adalet.gov.tr>.
- 9 Diğer, genellikle Türk İslamcı hareketinin duayeni Necmettin Erbakan'ın takipçilerinden oluşan Fazilet Partisi'dir (FP).
- 10 RP 12 Eylül 1980 darbesinin ardından kapatılan Milli Selamet Partisi'nin (MSP), o da 1971 askeri muhtırasının ardından kapatılan Milli Nizam Partisi'nin halefiydi. Hem Erdoğan hem de Arıncı RP'nin selevi MSP'nin de üyesiydi. Erdoğan ve Gül 1970'lerde İslamcılıkla güçlü bir Türk milliyetçiliğini birleştiren Milli Türk Talebe Birliği'nin üyesiydi.
- 11 Tayip Erdoğan ile Mülakat, 2. *Cumhuriyet Tartışmaları* (ed. Metin Sever ve Cem Dizdar), Ankara: Başak Yayınları, 1993.
- 12 *Milliyet*, 29 Kasım 1994.
- 13 *Milliyet*, 8 Ocak 1996.
- 14 Programın tamamına AKP'nin web sayfasından (İngilizce ve Türkçe) ulaşılabilir, www.akparti.org.tr. [Programın Türkçesi 116 sayfadır; bkz. *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, Ankara: AK Parti, 2002 –ç.n.]

- 15 Yazar makalede programın İngilizce'sini kullanmış; ancak biz çeviri yaparken programın Türkçe'sini esas aldık –ç.n. *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, Temel Hak ve Özgürlükler bölümü, s. 14.
- 16 Age, s. 14.
- 17 Age, s. 13.
- 18 Age, s. 14.
- 19 Age, s. 15.
- 20 Erbakan, her biri mahkemeler tarafından kapatılan bir öncekinin yerini alan bir dizi siyasi parti kurdu: 1970'te Milli Nizam Partisi (MNP), 1972'de Milli Selamet Partisi (MSP), 1983'te Refah Partisi (RP), 1997'de Fazilet Partisi (FP) ve 2001'de Saadet Partisi (SP). RP'nin, FP'nin ve SP'nin kuruluş aşamalarında Erbakan'ın siyaset yapma yasağı yüzünden, partinin liderliğini resmen üstlenmek için siyaset yasağının kalkmasını beklemek zorunda olduğundan bu partiler Erbakan'ın vekilleri tarafından kurulmuştur.
- 21 Erdoğan, Nisan 1998'de, çoğunlukla Kürt olan bir güneydoğu şehri Siirt'te Aralık 1997'de yaptığı konuşma sırasında dini nefret uyandırmaktan suçlu bulundu. Erdoğan aşırı milliyetçi Ziya Gökalp'in şu satırları içeren bir şiirini okumuştur: "Camiler kışlamız, minareler süngümüz / Kubbeler miğferimiz, müminler askerimiz." Kemalist öğretiyi göre Türkiye Cumhuriyeti sürekli tehdit altındadır ve bu tehdit esas olarak Atatürk zamanından beri aymdır. Kemalist elitler için, Erdoğan'ın bir Kürt şehrinde dini ve askeri tasvirleri birleştiren bir şiir okumaya karar vermesi Şeyh Said isyanının yeniden canlandırılması korkularını beslemiştir (yukarıda 3. nota bkz.). Bunun ardından Erdoğan on aylık hapis cezasının dört ayını cezaevinde çaktı ve 1999 yılı başlarında serbest bırakıldı.
- 22 Nisan 1999 seçimlerinde Meclis'e girmeyi başaran beş partiden biri (Fazilet Partisi) Haziran 2001'de kapatıldı. 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra, diğer dört partinin liderleri istifa edeceklerini açıkladı. Anavatan Partisi (ANAP) lideri Mesut Yılmaz ve Doğru Yol Partisi (DYP) lideri Tanu Çiller sırayla hemen istifa etti. Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Başkanı Bülent Ecevit, Temmuz 2004'te aktif siyasetten ayrılıncaya kadar istifa etmedi. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise Ağustos 2004 itibarıyla hâlâ görevinin başındaydı.
- 23 Farklı bakanlar sık sık ve açıkça birbirleriyle –bazı zamanlar kendileriyle (mesela Ocak 2003'te Kırıs meselesinde)– tezada düşse de konuşmalarında fiili hükümet politikası, AB'ye katılım için Kopenhag kriterlerini yerine getirme arzusuyla şekillenen siyasi reform süreci, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile işbirliği içinde formüle edilen ve IMF fonlarıyla desteklenen ekonomik istikrar programı gibi dışarıdan kurumların çizgileri doğrultusunda olsa da görevli olarak tutarlıydı.
- 24 Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) 1997'de, Refah Partisi liderliğindeki on bir aylık hükümet devrilmesinde başarılı bir kampanya yürüterek etkili oldu. Ancak kampanyanın öncüsü ve koordinatörü TSK'ydı.
- 25 Türkiye Anayasası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 26 MGK üyeleri cumhurbaşkanı başkanlığında başbakan, başbakan yardımcıları; milli savunma, iç işleri, adalet ve dış işleri bakanları; Genel Kurmay başkanı, kara, deniz, hava kuvvetleri komutanları ve jandarma komutanıdır. Askerler MGK'da hiçbir zaman sayısal çoğunluk elde etmemişse de kararların oy çokluğu yerine konsensüsle alınması nedeniyle TSK'nın gayri resmi otoritesi ve prestiji hükümetin etkisini kırmıştır.

- 27 Bu durum ordunun hem hükümet politikaları hakkındaki bilgisini hem de hükümet üzerindeki gücünü azalttı. Sonuçta, otoritenin yönünün değişmesi yerine –ordudan sivile yerine, sivilden orduya– her ikisi arasında herhangi bir konudaki bilgi akışında çarpıcı bir dönüş oldu.
- 28 MGK'ya ilk sivil genel sekreterin atanması teorik olarak Eylül 2003'te mümkün olmuşsa da ilk sivil genel sekreter olarak Türkiye'nin Atina büyükelçiliğini yürüten, meslekten gelen bir diplomat olan Yiğit Alpagon'un bu göreve atanması Eylül 2004'te olmuştur. Ordunun etkisini azaltan diğer reformlar şunlardır: askeri harcamaların sivillerin denetimine açılması; barış zamanlarında sivil-lerin askeri mahkemelerde yargılanmasının yasaklanması; askerlik süresinin on sekiz aydan on beş aya düşürülmesi (böylece silahlı kuvvetlerin ve subayların toplam sayısının azaltılması).
- 29 Türkiye Anayasası, <http://www.mfa.gov.tr>.
- 30 Bu makalenin yazıldığı Ağustos 2004, MGK Genel Sekreterliği'nin teorik olarak Genel Kurmay Başkanlığı'ndan ayrılmasının uygulamaya dönük sonuçları hakkında bir değerlendirme yapmak için çok erkendi. Daha çok genel sekreterin kişiliği ve anlayışına ve brifing notlarını ve diğer belgeleri hazırlarken ne ölçüde TSK'nın veya hükümetin baskısı veya şüphesi altında kalacağına bağlı gibi görünmekteydi.
- 31 En meşhuru, asker üyelerin Refah Partisi liderliğindeki hükümetin Başbakanı Necmettin Erbakan'a, TSK'nın laiklik karşıtı olduğuna inandığı faaliyetleri bastırması için 18 maddelik bir liste sunduğu 28 Şubat 1997 tarihindeki MGK toplantısıdır. Bu toplantı Erbakan'ın 18 Haziran 1997'de istifa etmesiyle sonuçlanan, hükümet üzerinde baskı kurmak için ordunun önderliğinde yürütülen kampanyanın, "28 Şubat süreci"nin başlangıcı olmuştur.
- 32 *Milliyet*, 5 Kasım 2002.
- 33 Yeni Meclis 13 Aralık 2002'de Anayasa'nın 176. maddesini değiştirdi. Değişiklik Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edildi ve tekrar görüşülmek üzere 19 Aralık 2002'de Meclis'e gönderildi. Ancak Meclis anayasadaki değişikliği 27 Aralık 2002'de yeniden, aynen kabul ederek cumhurbaşkanına değişikliği onaylama dışında bir seçenek bırakmadı. Yeni Meclis için ilk ara seçimin Erdoğan'ın okuduğu şiir yüzünden hapsedildiği ve siyaset yapmaktan yasaklandığı şehirde olması ilginçtir. Erdoğan Meclis'e girer girmez Gül başbakanlıktan istifa etti ve Erdoğan 14 Mart 2003'te resmen başbakan olarak atandı.
- 34 Arınç *Milliyet* gazetesine şöyle konuştu: "Cumhurbaşkanı yurtdışına eşiyle birlikte gidiyordu bu yüzden ben de onları eşimle birlikte uğurladım. Yaptığımız şey normaldir. Yaptığımız her şey protokol kurallarımızla tamamen uyumludur. Bunun dışında herhangi bir girişimimiz olmamıştır", *Milliyet*, 21 Kasım 2002.
- 35 Arınç'm babası orduda çalışmıştır. Askerler daha sonra yaptıkları bir ziyarette anlamlı bir şekilde babasının hizmet dosyasını –bir suç işlerken yakalandığı fakat ordudan atılmak yerine bir daha yapmaması için uyarıldığı, bundan sonra başka bir suç işlemediği ve orduda kalan hizmet süresini tamamlamasına izin verildiği gibi detayları içeren bir dosya–Arınç'a sunmuştur.
- 36 "AKP'ye İlk Eleştiriler", *Radikal*, 9 Ocak 2003.
- 37 2003 yılının başlarında yapılan kamuoyu yoklamaları Türk halkının % 94'ünün savaşa karşı çıktığını gösteriyordu.
- 38 Örneğin Genel Kurmay Başkanlığı'nın 21 Şubat 2003'te yayınladığı bir bilgi notunda Amerikan askerlerinin Türkiye'den transit geçişine izin verme kararının sivil hükümetin sorumluluğu altında

olduğu vurgulanıyordu. “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kararı olmadan hiçbir yabancı askeri unsurun (birlik, tank, top, savaş uçağı vb.) Türk topraklarına girişine izin verilemez.” “Genel Kurmay Başkanlığı Brifing Notu No. BN-10/03”, 21 Şubat 2003, www.tsk.mil.tr/GenelKurmay/bas-halk/bilginotu/2003/bn10.htm.

- 39 Türk halkının en çok güvendiği kurumlar anketlerinde geleneksel olarak ordu en baştadır. Ancak ordunun popülaritesi ihtiyaç algılamalarına göre değişir; istikrar zamanlarında düşer ve kriz zamanlarında artar.
- 40 Mesela Erdoğan, Aralık 2002’de Washington’da ABD Başkanı George W. Bush ile görüştü. Ancak TSK ve AKP arasındaki iletişim eksikliği yüzünden komutanlar, Erdoğan’ın Saddam Hüseyin’i devirmek için yapılan çalışmalara Türkiye’nin katılmasına ilişkin herhangi bir söz verip vermediğini öğrenemedi. Gerçekte Erdoğan açıkça söz vermese de Amerikan yetkililerinde Türkiye’nin koalis-yona muhtemelen katılacağı izlenimini uyandırdı. Yazarın Amerikalı yetkililerle görüşmeleri, Washington, Haziran 2003.
- 41 Tezkerenin 1 Mart 2003’te Meclis’ten geçmemesi bilinçli şekilde ABD’ye verilen ters bir cevaptan ziyade bir kaza gibi görünüyor. 1 Mart sabahı Erdoğan’ın gayri resmi oylamasından sonra birçok milletvekili tezkerenin nasıl olsa geçeceğini, bu yüzden gizli oylamada kendi vicdanlarına göre oy verebileceklerini düşünmüş olmalı. Ancak, eğer TSK hükümete baskı yapsaydı birçok AKP millet-vekilinin özellikle tezkerenin reddi yönünde oy kullanması muhtemeldi. Yazarın AKP üeleriyle görüşmeleri, Ankara, Mayıs 2003.
- 42 TBMM 6 Şubat 2003’te yapılan oylamayla altmış iki bin Amerikan askerinin transit geçişinin sağ-lanmasına hazır hale getirilmek üzere ABD’ye Türkiye’de askeri tesislerin geliştirilmesi için izin verdi. Ancak bu karar TBMM, Amerikan birliklerinin geçişi için ayrıca izin vermedikçe anlamsızdı. Amerikan personeli 1 Mart’a kadar zaten Türkiye’ye gelmişti ve askeri tesisleri geliştirmeye baş-lamıştı. O zaman Pentagon’daki savaş planlayıcıları Türkiye’nin, Amerikan birliklerinin kuzeyden bir cephe açmak üzere ülkeden transit geçişine izin vermemesinin maliyetinin fazladan bin Ame-rikan askeri kaybı olacağını hesap etmişti. Yazarın ABD’li yetkililerle görüşmeleri, Haziran 2003.
- 43 “1 Mart ilişkilerimizdeki romantizmi götürdü. Türkiye hâlâ bizim NATO müttefikimizdir ve biz yakın derecede birlikte çalışabileceğimize inanıyoruz. Biz bunu istiyoruz ve buna ihtiyacımız var. Ancak güvenin geri gelmesi kesinlikle çok uzun zaman alacaktır.” Yazarın ABD’li yetkiliyle görüş-mesi, Washington, Aralık 2003.
- 44 *Hürriyet*, 1 Mayıs 2003.
- 45 <http://www.tsk.mil.tr/GenelKurmay/bas-halk/aciklama/2003/ao8.htm>
- 46 Hakkı Devrim, “Arınça’a Argo Sözlüğü Lazım”, *Radikal*, 16 Nisan 2004.
- 47 Öncelikle Kongra-Gel (PKK) mensupları.
- 48 Mesela “Askerden Şartlı Krediye İtiraz”, *Hürriyet*, 2 Ekim 2003.
- 49 İmam hatip okulları ilk olarak imam yetiştirmek üzere kuruldu, fakat bir süre sonra çocuğunun dini eğitim almasını isteyen ama imam olmasını istemeyen aileler arasında popüler hale geldi; İslamda kadın imam olmamasına rağmen 1976’da kız öğrenci kabul etmeye başladılar. Kemalistler bu okulların radikal İslamcı yetiştirdiğini ve mezunlarının birçoğunun laiklik karşıtı gruplar tara-fından “devlete sızmak” için kullanıldığını düşünüyordu. Milli Eğitim Bakanlığı’na göre Türki-ye’de 1997-1998 eğitim-öğretim yılında 605 imam hatip okulu ve 192.736 imam hatip öğrencisi

- vardı. “28 Şubat süreci”nde (bkz. not 31) uygulamaya konan reformlar neticesinde 2002-2003 eğitim öğretim yılında bu okulların sayısı 450’ye, öğrencilerin sayısı 64.534’e düştü. AKP iktidara geldikten sonra bu okullara yapılan kayıtlar arttı. 2003-2004 eğitim-öğretim yılında 452 imam hatip okulu; 49.336’sı erkek ve 35.562’si kız toplam 84.898 imam hatip öğrencisi vardı.
- 50 “Genel Kurmay Başkanlığı Basın Açıklaması No. BN-19/03,” 14 Eylül 2003, <http://www.tsk.mil.tr/GenelKurmay/bashalk/aciklama/2003/a19.htm>.
- 51 “Askerden İmam Hatip Muhtırası”, *Hürriyet*, 14 Ekim 2003.
- 52 “Komutanlı Hilafet Paneli”, *Radikal*, 4 Mart 2004.
- 53 “Genel Kurmay Başkanlığı Basın Açıklaması No. BN-07/04”, 6 Mayıs 2004, <http://www.tsk.mil.tr/GenelKurmay/bashalk/aciklama/2004/a07.htm>.
- 54 *Turkish Daily News*, 12 Mayıs 2004.
- 55 *Radikal*, 29 Mayıs 2004.
- 56 Yasa tasarısını Meclis’ten geçirme telaşıyla AKP, kompozisyonunu yeni değiştirdiği Yüksek Öğretim Kurulu’nun artık geçersiz bir tanımını tasarıya koyduğunu fark etmemiş gibiydi. Yüksek Öğretim Kurulu’nun tanımını değiştirmek, kanunun metninde değişiklik yapmayı gerektirecekti ki bu durumda tasarı teknik olarak cumhurbaşkanının vetosuna tabi yeni bir tasarı haline gelecekti (bkz. not 25).
- 57 “Erdoğan: YÖK’ü Zorlamayız”, *Radikal*, 4 Temmuz 2004.
- 58 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden sonra AKP’ye oy veren seçmenler arasında yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, AKP seçmenlerinin neredeyse yarısı (% 46’sı) dinin dünyevi işlerden ayırmanın imkânsız olduğunu söyledi; sadece % 44’ü bütün Müslüman kadınların başlarını örtmesi gerektiğini düşünürken, % 93’ü AKP’den kamusal alana girişte başörtüsü yağsını kaldırmasını istiyordu. AKP seçmenlerinin % 55’i eğitim sisteminin İslami esaslara göre düzenlenmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu araştırma Boğaziçi Üniversitesi tarafından yapılmıştır ve 15-18 Kasım 2002 tarihlerinde *Milliyet* gazetesinde yayınlanmıştır.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN EKONOMİ-POLİTİĞİ

Birbirini takip eden on yıllık koalisyon hükümetleri dönemindeki siyasal istikrarsızlıktan sonra Kasım 2002 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin görülmemiş bir seçim başarısı elde etmesi Türkiye'nin siyasal ve ekonomik hayatında önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Sözü edilen başarının ekonomik temelleri üzerine birbiriyle bağlantılı üç önerme geliştirilebilir. İlk olarak parti, saflarına neoliberal küreselleşme sürecinin hem kazananlarını hem de kaybedenlerini katmak suretiyle sınıflararası bir seçmen ittifakı kurmakta başarı sağlamıştır. İş dünyasının, özellikle de ulusal çapta büyük bir meslek örgütünün şemsiyesi altında yer alan küçük ve orta ölçekli meslek birimlerinin desteği AK Parti'nin seçim başarısının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İkincisi partinin selefleri Refah ve Fazilet Partilerinin belediye yönetimleri düzeyindeki daha önceki başarıları önemli bir unsurdur. Üçüncüsü, gerek merkez sağ, gerekse merkez soldaki yerleşik ve geleneksel partilerin sürdürülebilir ve adil büyümeyi elde etmek, maliyeti yüksek finansal krizleri engellemek ve her yeri kaplamış olan yolsuzluk sorununun üstesinden gelmek konusundaki başarısızlığı da partinin son zamanlardaki eşi benzeri görülmemiş seçim başarısının yolunu açmıştır. İslamcı köklerine, liderlik ve siyasal tabanı itibarıyla Refah ve Fazilet Partileriyle organik bağlarına rağmen AK Parti kendini Türkiye siyasetinin tam da merkezine hitap eden yeni bir parti olarak sunmayı başarmış, dolayısıyla da iki ana selefine kıyasla çok daha geniş bir seçmen koalisyonu kurabilmiştir.

Partinin yükselişini açıklamak başlı başına ilginç bir mesele olmakla birlikte, daha da ilginç olan soru, bu gücünü sağlamlaştırıp en azından gelecek on yılda ülke siyasetindeki hâkim konumunu koruyup koruyamayacağıdır. Böylesi bir soruya verilecek cevabın AK Parti hükümetinin özellikle de ekonomik alandaki performansının sistematik ve eleştirel bir analizinin yapılmasını gerektirdiği açıktır. Bu bağlamda bizim değerlendirmemiz bazı çekinceleri korumakla beraber olumlu yöndedir. Kapsamlı bir de-

ğerlendirme yapmak için henüz erken olsa da, bu zamana kadarki veriler AK Parti hükümetinin ekonomi, siyaset ve dış politika gibi birbiriyle ilintili alanlardaki girişimlerinin epey başarılı olduğunu göstermektedir. Sadece ekonomi alanında hükümetin IMF programına olan bağlılığı, enflasyon rakamlarını 1970'lerin başlarından bu yana en düşük seviyesine getirerek Türkiye'nin 2000 ve 2001 yıllarında yaşadığı derin ekonomik krizlerden sonraki ekonomik iyileşme sürecine katkıda bulunmuştur. Ayrıca hükümetin hem ekonomi hem de demokratikleşme alanlarında, AB üyeliği ve bununla ilintili olarak reform gündemine bağlılığı yerli ve yabancı yatırımcılarda güven uyandırılmasına yardımcı olmuştur.

Uzun yıllardan sonra Türkiye'nin ilk kez kendini ekonomik ve siyasal reformların gerçekleştirildiği, dış politikada önemli insiyatiflerin alındığı, ekonomik büyüme için elverişli bir ortamda bulmasını sağlayan bu gelişmeler ışığında benim temel iddiam, yakın gelecekte AK Parti'nin oy tabanında çok büyük bir değişiklik yaşanmasının muhtemel görünmediğidir. Sadece yeni bir finansal kriz ya da muhtemel bir ekonomik krizi tetikleyebilecek olan Türkiye'nin üyelik isteğine AB'den gelecek olumsuz bir yanıt ya da tam üyelik seçeneğinin tamamen kapatılması gibi büyük engeller partinin seçim şansını ciddi anlamda zayıflatır. Bu kadar olumsuz bir senaryonun gerçekleşme olasılığı tamamen yok sayılamasa da bu makale yazıldığı dönemde böylesi bir sonucun gerçekleşmesi uzak bir ihtimal olarak görünmekteydi.¹ Daha muhtemel görünen ve başarıya ulaşması durumunda AK Parti'nin oy tabanını daha da sağlamlaştıracak olan ise AB'den ekonomik ve siyasal reform sürecine katkıda bulunacak olumlu sinyallerin gelmesine dayanan iyimser bir senaryonun gerçekleşmesidir. Gelecek on yılda partinin kendi ekonomi, siyaset ve dış politika gündemine yönelik ciddi birtakım tehditlerle karşılaşacağı muhakkaktır. Yine de benim tahminim bu tip ciddi tehditlerin bu zamana kadarki kazanımlar sayesinde seçmen tabanında çarpıcı bir kayba yol açmayacağıdır.

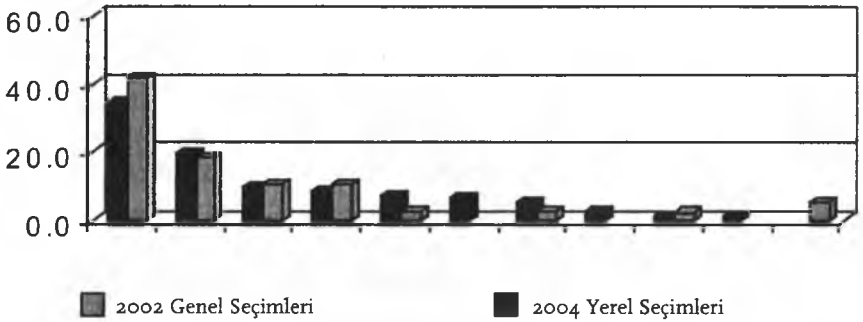
AK PARTİ'NİN SEÇİM BAŞARISININ ALTINDA YATAN EKONOMİ-POLİTİK

Türkiye'nin yakın tarihindeki en derin kriz olan ve toplumun zengin fakir, okumuş okumamış, şehirli kırsal tüm kesimleri üzerinde olum-

suz etkilere yol açan 2001 ekonomik krizinin yerleşik siyasal partilerin seçim sonuçları üzerinde yıkıcı bir rol oynadığı şüphesizdir.²

2002 seçimlerinde seçmen desteğini büyük ölçüde kaybeden üç parti, Nisan 1999 seçimleri sonrasında göreve gelmiş ve istemeden de olsa yakın zamandaki bazı büyük ekonomik ve siyasal reformları gerçekleştirmiş olan koalisyon hükümetini oluşturan partilerdi. Koalisyon hükümetinin en büyük ortağı, Bülent Ecevit tarafından yönetilen Demokratik Sol Parti (DSP) 2002 seçimlerinde topyekûn bir çöküş yaşadı. Benzer şekilde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi de (ANAP) seçmen tabanlarında çarpıcı bir düşüşle karşılaştı. Aslında koalisyon hükümetini oluşturan partilerin üçü de Kasım 2002 seçimlerinde % 10'luk seçim barajını geçemedi ki bu da 1999'dan sonra parlamenter siyasetten dışlandıkları anlamına geliyordu. 1999-2002 döneminde hükümette yer almayıp 1990'larda büyük bir siyasal güç haline gelmiş bir diğer siyasal parti olan Doğru Yol Partisi de (DYP) büyük çapta bir düşüş yaşadı ve ikincil konuma itildi. Büyük bir seçmen kitlesi seçim sonuçlarıyla siyasal yelpazenin hem sağında hem de solunda yer alan yerleşik siyasal partilere karşı derin bir memnuniyetsizlik içinde olduğunu gösterdi. Bunun sonucu, merkez sol partiler fakirlerin ve temel olanaklardan yoksun olanların çıkarlarını korumada başarısız oldukları için cezalandırılırken, merkez sağ partilerin buna ek olarak yolsuzlukla olan bağlantılarının cezasını çekmesiydi.

Bu bağlamda Türkiye siyasetinde yeni bir güç olarak geleneksel siyasal partilerin başarısızlıklarından da faydalanan AK Parti kendini toplumun geniş kesimlerine ekonomik küreselleşmenin küresel piyasalara aktif katılım ve rekabete dayanan olumlu yönlerine uyum gösterebilecek ilerlemeci bir güç olarak tanıttı. Aynı zamanda yeniden dağıtım ve bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesini içeren sosyal adalet meselelerine karşı da duyarlı bir yaklaşım içindeki parti, rakipleriyle karşılaştırıldığında küresel güçlerle baş etmeyi, yani küreselleşmenin maddi imkânlarından faydalanan bazı olumsuz sonuçlarını da düzeltmeyi amaçlayan ileri görüşlü ve reformcu bir yaklaşıma sahip görünüyordu. Aslında bazı yönlerden AK Parti, Kasım 2002 seçimlerindeki başlıca rakibi Cumhuriyet Halk Partisi

Şekil 1. Siyasal Partilerin 2002 ve 2004'teki Seçim Performansları

Kaynaklar: <http://www.secim2002.com>; <http://www.secim2004.com>; ve <http://www.ntvmsnbc.com>

(CHP) ile karşılaştırıldığında Avrupa tarzı sosyal demokrasiye daha yakın durmakta, piyasanın yararlarına olan inancı, devleti, “kalkınma sonrası düzenleyici devleti” doğrultusunda reforme etme ihtiyacına vurgusu, sosyal adalet meselerine olan ilgisi, çokkültürlülük ve dini özgürlüklerin genişletilmesine ve AB üyeliği ve ilintili reform paketine olan bağlılığıyla Üçüncü Yolcu bir siyasal parti imajı çizmektedir. Buna karşılık, CHP Avrupa tarzı Üçüncü Yol siyasetin standartlarıyla değerlendirildiğinde daha içe dönük ve bazı açılardan daha muhafazakâr görünmektedir.³

2002 seçimlerinde 1999-2002 döneminde hükümette ve hatta Meclis'te bulunmamış olmasından faydalanan CHP, uzun geçmişine rağmen bazı yönlerden, görevde olan başlıca partilerden derin bir memnuniyetsizlik duyan seçmenlerin yüzünü çevirebileceği yeni bir parti niteliğindedi; ancak, ekonomiden sorumlu eski devlet bakanı Kemal Derviş'i de arasına katmasına rağmen, parti içindeki şiddetli milliyetçi, devletçi ve içe dönük yönelimin üstesinden gelmekte başarılı olamadı. Buna ek olarak sert ve katı laiklik yorumu, partinin kendini toplumun laik devlet sınırları içinde dini hak ve özgürlüklerin genişletilmesini savunan önemli bir kesiminden yabancılaştırmasına neden oldu.

CHP'nin gelenekselciliği, günün gereklerine uyum sağlayamaması ve ekonomik meselelere görece ilgisizliği AK Parti'nin seçim şansının artmasına ve iki partinin arasının Mart 2004'te yapılan belediye seçimlerinde daha da açılmasına yardım etti. (Şekil 1) Siyasi yelpazenin hem sağında hem de solunda kendini değiştiren şartlara ve siyasi arenada faaliyet göstereceği yeni parametrelere uyduracak gerçek bir alternatifin olmayışı gelecek yıllarda da muhtemelen AK Parti'nin hâkimiyetini daha da artırmasına yardımcı olacaktır.⁴

AK Parti'nin seçim başarısının daha derin bir analizi, bir yandan kendini merkezi hedefleyen bir siyasal hareket olarak sunarken bir yandan da selefleri RP ve FP tarafından yapılan hataları yapmamaya, ama aynı zamanda seleflerinin güçlerinden bazılarında faydalanmaya çalışması hasebiyle partinin İslami köklerini dikkate almak durumundadır. AK Parti'nin kendinden önceki partilerden aldığı temel ders, geniş tabanlı sınıflararası bir ittifak kurma gereğidir. Bu ittifak toplumun küreselleşme sürecinden maddi fayda sağlayan daha dinamik ve zengin kesimlerinin yanı sıra, eşit derecede faydalanamayan grupların yer aldığı hem kırsal kesimde hem de büyük metropollerin kenarlarında yaşayan dezavantajlı ve temel haklardan yoksun kesimlerini de içermektedir. Ashında Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) şemsiyesi altında toplanan, özellikle yükselen Anadolu şehirlerindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin aktif desteği RP'nin 1990'ların ortasındaki yükselişinde önemli bir unsurdu.⁵ Bu işletmelerin desteği AK Parti'nin yükselişinde de önemli bir unsur olmaya devam etti.

Türkiye'deki merkez sol partilerin küçük ve orta ölçekli işletmelerin harekete geçirilmesini de içeren geniş sınıflararası ittifaklar kurmakta başarısız olması ironiktir.⁶ Ekonomi politik perspektifinden rakipleriyle arasındaki önemli farklardan biri, partinin dini etkin bir ortak güven ve bağlılık mekanizması biçiminde kullanıp sınıfsal farklılıklardan bağımsız olarak toplumun çok değişik kesimlerine hitap edebilmesi, diğer partilerin ise toplumun küreselleşme sürecinin galibi ya da mağlubu olan sadece belli kesimlerine seslenmesidir. Küreselleşmenin galiplerinin geniş seçim koalisyonunun bir parçası olması Türkiye'de İslamcı siyasetin son yıllarda neden daha ılımlı bir yöne doğru evrildiğini bir nebze de olsa açıklar; çünkü bu

grupların laik yapı ve devlet elitleriyle karşı karşıya gelmeleri durumunda toplumun fakir ve temel haklardan yoksun kesimlerine kıyasla kaybedecek daha fazla şeyleri vardır.

AK Parti'nin seleflerinden devraldığı diğer bir olumlu miras da yerel yönetimlerin performansıydı. 1990'lar boyunca İslamcı siyasal partiler tarafından yönetilen belediyeler diğer siyasal partiler tarafından yönetilen belediyelerden daha etkindi ve daha az yozlaştı.⁷ Genel olarak İslamcılar ve son zamanlarda da İslamcı kökleriyle AK Parti, yerel düzeyde yüksek bir etkinlik göstererek yoksulluk ve yoksunluk sorunlarını çözmek amacıyla gayri resmi ilişkiler ağından faydalandı. Geçmişe bakıldığında, yerleşik partiler bu bağlamda ona meydan okuyabilmelerine imkân sağlamak üzere kendilerini destekleyecek gayri resmi ilişki ağlarından ve hareketlilikten yoksundu.

Türkiye'deki İslamcılar kendilerine geçmişteki hatalarını tekrarlamamalarını salık veren ciddi bir öğrenme sürecinden de geçti. Bu süreç 1997'de RP ve lideri Necmettin Erbakan tarafından yönetilen koalisyonun sonunu getiren, "postmodern darbe" olarak da anılan 28 Şubat süreci sonrasında daha da belirgin hale geldi. Bunu takiben laiklik prensibine saygılı olmayan bir partinin anayasal sınırlamalar nedeniyle siyasal sistemde sürdürülebilir ve etkin bir katılım şansı olamayacağı daha da açık bir hal almakla birlikte, söz konusu öğrenme süreci Türkiye'deki İslamcıları daha ılımlı ve merkezci bir yöne doğru itelemekte de etkili oldu. Radikal İslamcı siyasetçiler önceleri toplumun sadece küçük bir kesimine hitap ederken, bu süreçte geniş bir seçmen desteğine sahip bir kitle partisi kurmak için daha ılımlı hale gelmek gerektiğini öğrendi.

Bu bağlamda yardımcı bir diğer faktör de Türkiye'nin AB ile derinleşen ilişkileriydi. Türkiye'deki İslamcılar AB ile ilişkileri desteklemelerinin kendilerini devlet elitlerinin aşırı laikliğine karşı koruyacağını ve dini özgürlüklerin desteklenmesi için uygun bir ortam yaratacağının giderek daha çok farkına vardı. AB ile daha yakın ilişkiler İslamcıların kendileri üzerinde de kısıtlamalar yarattı ve laiklik prensibine saygı duymaksızın siyasete katılma seçeneğini tamamen ortadan kaldırdı. Açıkçası AB tarafından sağlanan imkânlar ve manevra alanı son yıllarda AK Parti liderliği tarafından daha iyi anlaşıldı ve kullanıldı. Parti ayrıca Türkiye'nin AB ile bütünleşme-

1995'te REFAH PARTİSİ

1999'da Fazilet Partisi

2002'de AK Parti

2004'te AK Part

Şekil 2. Selefleri ile Karşılaştırıldığında AK Parti'nin Seçim Koalisyonunun Kapsamı

Kaynaklar: <http://www.secimdogru.net>; <http://www.secimsonucu.com>; ve <http://www.lib.ute-xas.edu/maps/turkey.html>.

sinin ekonomik faydalarının da farkına vardı ve içinde Türkiye'deki büyük sermayenin temsilcisi olan TUSİAD ve MÜSİAD gibi önemli iş dünyası örgütleri tarafından başı çekilen sivil toplum örgütlerinin de bulunduğu AB yanlısı koalisyonun etkin ve aktif bir üyesi haline geldi. Bu bağlamda İslamcılarının geçmiş birkaç on yıl boyunca içinden geçtiği öğrenme sürecinin CHP gibi geleneksel partilerdeki rakiplerinden daha hızlı ve derin seyrettiğini söylemek doğru olacaktır.

Merkeze doğru kayma sürecinde AK Parti geleneksel İslamcı tabanını korumaya çalışırken seçmen tabanına toplumun muhafazakâr ve dindar eğilimli olup da radikal İslamcı siyasetin bir parçası olmamış geniş kesimlerini de katarak genişletmeye uğraştı.⁸ Partinin bu geniş tabanlı karakteri Kasım 2002 ve Mart 2004 seçimlerinden sonra ortaya çıkan seçim tablosuna da açıkça yansdı. Oysa bu tablo Türkiye'deki bölgesel ve özellikle de İç Anadolu'dan gelen oylara dayanan İslamcı siyasetin ilk versiyonuyla büyük bir karşıtlık sergiliyordu (Şekil 2). İlimli politikaları ve geniş tabana hitap etmesi nedeniyle AK Parti'nin şu anki profilinin kısıtlı seçmen kitlesine seslenen 1990'ların ortasındaki Erbakan'ın Refah Partisi'nden çok, 1950'lerin Menderes tarzı Demokrat Parti'sine veya 1980'lerin Özal tarzı Anavatan Partisi'ne benzediğini söylemek yerinde olur.

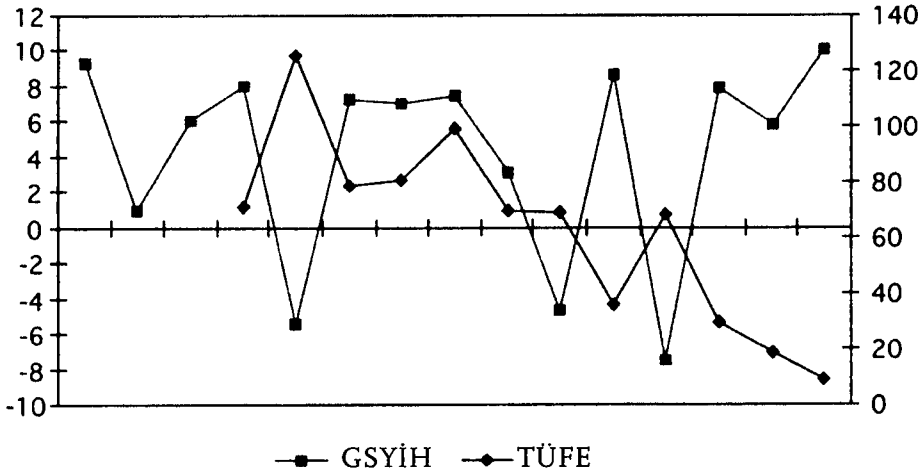
AK PARTİ'NİN EKONOMİ ALANINDAKİ PERFORMANSI:

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Ulusal iş ve uluslararası finans çevrelerindeki önemli kesimlerin AK Parti'nin bu ezici seçim başarısına ilk tepkisi ciddi bir endişe şeklindeydi. Türkiye'nin on yıldan fazla bir süre sonra ilk defa Meclis'te büyük bir çoğunluğa dayanan bir tek parti hükümetine sahip olması ekonomik ve siyasal istikrara katkıda bulunabilecek bir faktör olarak görülse bile, tek parti hükümetinin potansiyel faydaları, hükümetin geniş seçmen tabanı nedeniyle ülkeyi bir kez daha büyük bir makroekonomik krizin eşiğine getirecek bir başka popülist harcama dalgasına kapılma ve IMF programından sapma ihtimali korkusuyla dengelenmişti. Daha derin bir düzeyde, partinin dini özgürlüklerin genişletilmesi adına geliştirdiği siyasal gündeminin kaçınılmaz bir şekilde laik yapıyla ve orduyla çatışacağı ve bunun da kriz sonra-

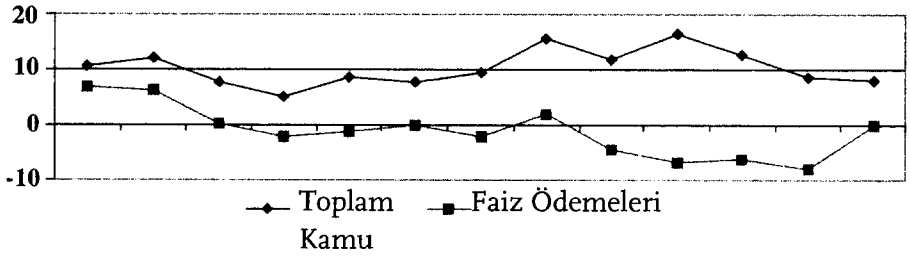
sı toparlanma süreci gibi hassas bir dönemde siyasi ve ekonomik istikrar-sızlık kaynağı olacağı korkusu vardı.

Buna rağmen görevdeki birkaç ay sonrasında AK Parti ile ilgili korku ve kaygıların ciddi bir temelden yoksun ve abartılı olduğu açıkça ortaya çıkmış, hükümet IMF programında ifade edilen yapısal reformlar ve mali istikrarın temel prensiplerine güçlü bir bağlılık sergilemişti. Makroekonomik göstergeler açısından değerlendirildiğinde partinin performansı kayda değer bir başarı olarak ele alınabilir. İki yıllık süreçte ekonomik büyüme en iyimser tahminlerden bile daha yüksek gerçekleşti ve enflasyon da IMF ile beraber belirlenen yılsonu hedeflerinden daha düşük çıktı. Programa hükümet tarafından sergilenen bağlılık derecesi yatırımcı güveninin tekrar sağlanmasına yardımcı oldu. Aslında 2004 yılının ilk çeyreği boyunca artan yatırımcı güveninin somut bir belirtisi olarak Türkiye ekonomisi gerçek GSMH'da % 12'lik şaşırtıcı bir büyüme kaydetti (Şekil 3).

Şekil 3. Türkiye'nin Kriz Sonrası Enflasyon ve Büyüme Performansı

Not: TÜFE tüketici fiyat endeksi bazındaki enflasyona işaret etmektedir. Kaynaklar: <http://www.dpt.gov.tr> ve <http://www.treasury.gov.tr>

Şekil 4. Kamu Sektörü Açıkları: KSBG/GSMH

Not: KSBG kamu sektörü borçlanma gerekliliğine işaret etmektedir.

Kaynaklar: <http://www.treasury.gov.tr>

Bu hızlı iyileşme sürecinin temelinde mali disipline olan kararlı bağlılık vardı. Bu bağlılık ülke ekonomisinde 1980'lerin sonlarından itibaren yaşanan büyük iç ve dış borç yükü ve birbirini izleyen mali krizlerin yaşandığı istikrarsız dönemlerle ciddi bir karşıtlık sergilemekteydi. Ciddi bir faiz yüküne rağmen hükümet IMF hedefleri doğrultusunda ödemeler dengesinde fazla vermeyi ve bunu devam ettirmeyi başarabildi (Şekil 4). Ek olarak bankacılık sistemindeki düzenlemeler gibi önemli kurumsal reformlar da sürdürüldü. Bunun sonucunda birçok iktisatçı 2004'ün ortalarında bankacılık ve finans sisteminin geçmiştekinden daha iyi yönetildiğini, Türkiye ekonomisinin muhtemel iç ve dış şoklara karşı daha esnek ve güçlü olduğunu dile getirdi.⁹ Aslında Türkiye ekonomisi hakkında sıklıkla yayınlanan raporlar bir yandan ekonominin önceki yıllardan devraldığı ciddi borç yükü nedeniyle hükümeti bekleyen tehlike ve tehditlere işaret ederken, bir yandan da hükümetin bu zamana kadarki geniş makroekonomik kazanımlarına dikkat çekmekteydi.¹⁰

Makroekonomik alandaki kazanımlarına ek olarak AK Parti hükümeti neoliberal dönem boyunca Türkiye ekonomisinin en önemli ve yaygın sorunlarından biri olan yolsuzluğu da çözümlemek için ilk kez yoğun bir çaba içine girdi. Bu sorunla, yasal sistemin iyileştirilmesinin yanı sıra son zamanlarda yolsuzluğa bulaşmış önemli işadamları ve siyasetçilere karşı

yasal tedbirler alınması yoluyla mücadele edildi. Açıkçası yolsuzluğa karşı sürdürülen bu yoğun mücadelenin tek tek başarılarından ziyade genel bir başarı sağlayıp sağlamayacağını kestirmek için henüz çok erkendir. Yine de bu sorunla geniş çapta mücadelenin AK Parti tarafından, ana unsurları hukukun üstünlüğü ve demokratikleşme olan hızlı bir “Avrupalılaştırma” sürecinin yaşandığı bir zamanda, etkin bir şekilde başlatıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hiç şüphesiz, yolsuzluğa karşı yürütülen başarılı bir mücadele nüfusun geniş kesimlerince ihtiyaç duyulan eğitim alanında ve diğer sosyal alanlardaki harcamaların finanse edilmesinde kullanılacak kaynaklar yaratılmasına da yardımcı olacaktır.

Sosyal politikalar alanında söz verdikleriyle şimdiye kadar yapabildikleri arasındaki büyük fark, yeni göreve gelmiş hükümetin büyük bir mali zorluk sürecinden geçen borç içindeki ekonomide ciddi bir mali kısıtlamayla karşı karşıya kalmasıyla kısmen açıklanabilir. Yine de yoksulluğun azaltılması amacıyla bütçe kısıtlamaları içinde özel programlar geliştirildiğine dair bulgular vardır. Ayrıca ekonominin toparlanmasıyla birlikte AK Parti hükümetinin büyük ve küçük işletmeler arasındaki temel dengesizlikle mücadelede küçük ve orta ölçekli işletmelere kamu bankaları yoluyla büyük miktarlarda kredi vererek daha fazla kaynak sağladığına dair de kanıtlar vardır.”

AK PARTİ’NİN EKONOMİ ALANINDAKİ BAŞARISINI AÇIKLAMAK: DIŞ POLİTİKA İNSİYATİFLERİ VE EKONOMİK VE SİYASİ UNSURLARIN KARŞILIKLI ETKİLEŞİMİ

AK Parti hükümetinin görevdeki ilk zamanlarında makroekonomik performansının genelde başarılı olduğunu savunduktan sonra bu başarıyı sadece partiye mal etmek haksızlık olacaktır. Aslında Türkiye ekonomisinde 1990’larda neoliberal reformların ikinci safhası süresince de birtakım reform girişimleri olmuştur. Bu süreçte 1996’nın başından itibaren yürürlüğe giren Gümrük Birliği ve Aralık 1999’da ekonomik krizin başlamasından önce imzalanan IMF programı önemli dönüm noktalarıydı. Aralık 1999’da AB Konseyi’nin Türkiye’yi tam üyelik için aday ülke olarak ilan etme kararı, ekonomik ve siyasi aktörleri büyük ölçüde teşvik ederek ekonomi ve demokratikleşme alanlarında önemli reformların yapılmasına büyük bir ivme kazan-

dırdı. Sağlanan güçlü dış destek sayesinde koalisyon hükümeti reformlara karşı ilgisiz tutumu ve ulusal egemenlikle ilgili çekincelerine rağmen Türkiye'nin yakın tarihindeki en kapsamlı reformlara imza attı.¹²

Şubat 2001 ekonomik krizi tüm yıkıcı sonuçlarına rağmen hiç hesapta olmayan olumlu bir sonuca da yol açtı; Avrupa'ya kuşkuyla bakanlar arasındaki reformlara direnci kırmaya ve reform sürecinin hızını artırmaya yardımcı oldu. Kriz sonrasında olası bir AB üyeliğinin getireceği maddi faydalar öne sürülerek AB üyeliği ve ilintili şartlara destek toplamak daha da kolay bir hale geldi. Ölüm cezasının kaldırılması gibi bazı büyük reform girişimleri de aynı süreçte, 2002'nin kritik Ağustos ayında gerçekleştirildi. Kriz aynı zamanda IMF'nin de elini güçlendirdi. Bu sayede yurtiçindeki kimi çevrelerce uzun zamandır direnç gösterilen bankacılık sektörünün düzenlenmesi, bağımsız ve düzenleyici bir kurum olarak Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) etkin işleyişinin sağlanması gibi önemli reform girişimleri de hayata geçirilebildi.

Ekonomik krizden kısa bir süre sonra Dünya Bankası'ndan Kemal Derviş'in koalisyon hükümeti tarafından ekonomiden sorumlu bakan olarak atanması da önemli bir gelişmeydi. Derviş ve ekibi kriz sonrası iyileşme sürecinde ciddi adımların atıldığı kritik Mart 2001 ve Ağustos 2002 arasındaki dönemde önemli bir rol oynamış görünmektedir. Uluslarüstü finans çevreleriyle bağlantıları nedeniyle Derviş'in varlığı iyileşme sürecinde güven oluşturulması ve dış desteğin sağlanması açısından da önemliydi.

Burada bir paradoks meydana çıkar: AK Parti bir yandan, koalisyon hükümetinin ikiz ekonomik krizleri hızlandırması nedeniyle uğradığı popülarite kaybından, bir yandan da koalisyon hükümeti tarafından özellikle kriz sonrasında başlatılan bazı önemli girişimlerden faydalandı. Aslında Kemal Derviş de (o zaman bir DSP üyesi olarak) önce ekonomik iyileşme sürecinin temellerini atarak, sonra da koalisyon hükümetinin dağılmasına ve AK Parti'yi göreve getirecek olan erken seçim kararı alınmasına yol açan parti içi çatışmaya katkıda bulunarak istemeden de olsa bu rakip partinin sonraki başarısına katkıda bulundu.

Bu tarihsel arka plan partinin son zamanlardaki performansını doğru bir şekilde değerlendirmek açısından önemlidir. Buna rağmen, önceki

koalisyon hükümetiyle karşılaştırıldığında partinin hem ekonomi hem de siyaset alanında reform sürecinde daha büyük bir birlik ve kararlılık sergilediği savunulabilir. Örneğin Türkiye'nin AB üyeliğiyle ilgili olarak, üyeliği soyut bir ideal biçiminde algılamaktan ziyade üyelik için gerekli reformları gerçekleştirme kararlığı göstermek üzere yakın tarihimizdeki tüm partilerden daha fazla inisiyatif alması çarpıcıdır. Kasım 2002 seçimlerinin hemen sonrasında Kıbrıs sorununu çözmek için son derece kararlı diplomatik girişimlerde bulunması da yine dikkat çekicidir.

Kıbrıs konusunda AB üyeliği yolundaki önemli engellerden birini kaldırmaya yönelik takınılan bu proaktif duruş, ordu ve dış politikadaki geleneksel yapının unsurlarıyla ciddi bir çatışma yaratması ihtimaline rağmen benimsendi; bununla birlikte bu çabalar hem iç hem de dış çevrelerden daha fazla destek sağlanmasına ve partinin İslami kökleriyle ilgili ilk başlarda ortaya çıkan çekincelerin aşılmasına da yardımcı oldu. Aslında AK Parti'nin AB alanındaki etkin tutumu, Avrupa'daki kamuoyunun yeniden şekillendirilmesinde ve Türkiye'nin tam üyelik davası için Avrupa çapındaki önemli merkezlerden destek sağlanmasında da rol oynadı.

Genel olarak değerlendirildiğinde AK Parti hükümetinin ekonomi, demokratikleşme ve dış politika alanlarındaki girişimleriyle yaratmış olduğu sinerjiden faydalanmayı bildiği söylenebilir. Hem yerli hem de yabancı piyasa aktörleri için Türkiye ekonomisinin gelecekteki başarısı AB üyeliği ihtimaline bağlıydı. AB üyeliği, IMF'nin oynadığı rolün geçici olduğu düşünüldüğünde, Türkiye ekonomisinin istikrarlı biçimde gelişmesi için gerekli kalcı ve uzun vadeli çapa olarak görülmekteydi. AB ile ekonominin iyi işleyişi arasındaki bu bağlantı nedeniyle, AB meselelerindeki etkin tutumu ve Kıbrıs gibi hassas meselelerde yerleşik ulusalcı söylemin ötesine gidebilme kabiliyeti partinin güven uyandırmasına yardımcı oldu ve bu da ekonomik iyileşme sürecine katkıda bulundu.

Hükümette olduğu iki yıl boyunca AK Parti'nin ekonomik performansına baktığımızda kararlılık ve pragmatizmin yan yana yer aldığı görülebilir. Örneğin mali disiplin konusunda hükümet hedeflere son derece bağlıydı; ancak buna rağmen mali disiplinin vazgeçilmez unsurları olan BDDK gibi bağımsız düzenleyici kurumlara karşı tutumu ilk zamanlarda biraz so-

ğuktu. Bu tutum biraz da partinin oy tabanını oluşturan küçük işletmelerden gelen, daha fazla banka kredisi alabilmek için bankacılık sektörünün düzenlenmesinde rahat bir tutum sergilenmesi yönündeki baskıyı yansıtmaktaydı. Bu nedenle bu konuda hükümetle IMF arasında ilk zamanlarda bir fikir ayrılığı vardı; hükümet bu tip kurumların daha fazla siyasal kontrolünü ve hesap verebilirliğini savunurken IMF özerk olmaları gerektiğini savunuyordu.¹³ Buna rağmen hükümet bu çatışmanın ekonomik programa zarar verip önemli aktörlerin güvenini zedeleyebileceğini anladığında bu konu giderek bir kenara itildi ve özerk kurumlar üzerindeki fikir ayrılığı ortadan kalktı. Benzer pragmatik tutumlar partinin tartışmalı herhangi bir konuda kamuoyunun dikkatini bahse konu meseleden çok süratli bir şekilde kaydırmak suretiyle muhtemel krizleri önlediği durumlarda da görülebilir. Örneğin yine muhafazakâr ve dindar eğilimli seçmen tabanından gelen baskıları yansıtır bir biçimde 2004 baharında İslamcılara ciddi imtiyazlar sağladığı iddia edilen bir yüksek öğrenim reformu yasası hazırlandı. Bu girişim laiklerle İslamcılar arasında ekonomi üzerinde olumsuz bir etki yaratabilecek büyük bir krize yol açtı. Yasanın istikrarı bozabilecek sonuçlar doğurabileceğini anlayan hükümet, cumhurbaşkanı tarafından verilen veto kararına karşı çıkmadı ve tartışmalı yasa fiilen gündemden düştü.

AK Parti hükümetinin belirli oranda şans faktöründen de faydalandığına şüphe yoktur. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, hükümet Irak Savaşı'nda ABD ile ilişkilerinde fazla zarar görmeden vaziyeti kurtarmayı başardı. Bu durum, yani Türkiye'nin Amerikan güçlerine Türkiye topraklarından Kuzey Irak'a geçme iznini –Ak Parti liderliğinin kendi arzusuna zıt bir şekilde– vermeyerek savaşın tamamen dışında kalabilmesi, aynı zamanda istemeden de olsa Türkiye'yi Avrupa'nın merkezine daha da yaklaştırdı ve toplumun Avrupa'dan şüphe duyan kesimlerinin direncini kırmaya yardımcı oldu. Bundan dolayı Irak Savaşı, devlet güvenlik mahkemelerinin kapatılması ve Kürtçe yayın yapılması gibi daha birkaç yıl öncesinde düşünülmese bile imkânsız olan AB ile ilgili reformların hızlandırılmasında da etken olmuştur.¹⁴

AK PARTİ HÜKÜMETİNİN PERFORMANSININ İŞ ÇEVRELERİNDEKİ ALGILANIŞI: TÜSİAD VE MÜSİAD KARŞILAŞTIRMASI

TÜSİAD şemsiyesi altında temsil edilen ve özellikle Marmara Bölgesi ve İstanbul'da yerleşik olan Türkiye'deki büyük iş çevreleri İslamcı köklere ya da yönelimlere sahip siyasal partiler ve hükümetlerle genellikle gergin bir ilişki içinde oldu. TÜSİAD'ın cumhuriyetin laik özelliklerinin korunmasındaki tutumu yerleşik devlet elitlerinin tutumlarına daha yakındı. Buna zıt bir şekilde üyeleri arasında hem İstanbul'daki hem de dinamik Orta Anadolu şehirlerindeki işletmeler bulunan ve daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin temsilcisi durumundaki MÜSİAD, 1990'da ortaya çıkmasından itibaren, özellikle 1990'ların başları ve ortalarında Refah Partisi ile olan yakın ilişkisinden dolayı İslamcı siyasetle yakından ilintilendirildi. 28 Şubat sürecinden sonra siyasal partilerle arasına mesafe koymasına rağmen, MÜSİAD'm gündemiyle AK Parti'ninki arasındaki ciddi örtüşme şüphe götürmez. Son yıllarda, aralarında dini özgürlüklerin genişletilmesi konusunda ufak bir görüş ayrılığı olmasına rağmen TÜSİAD'ın açtığı yolu takip eden MÜSİAD, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesine ve bununla bağlantılı demokratikleşme ve reform gündemine güçlü bir bağlılık ortaya koydu.¹⁵

MÜSİAD'ın üyeleri AK Parti'nin geniş seçim koalisyonunun bir parçasıyken, TÜSİAD tarafından temsil edilen büyük iş çevreleri bu koalisyonun dışındaydı ve parti Kasım 2002'de Meclis'te açık bir çoğunluk sağladığında oldukça endişeliydiler. Bu yüzden partinin neredeyse iki buçuk yıldır görevde olduğu bir dönemin ardından bu hükümetin performansı konusunda bu iki farklı derneğin görüşlerini karşılaştırmak ilginç olacaktır. Karşılaştırma her iki örgüt tarafından özellikle Türkiye ekonomisinin durumuyla ilgili olarak yayınlanan düzenli raporlara ve örgütlerin ileri gelenleri tarafından kamuyolu önünde yapılan resmi açıklamalara dayanmaktadır.

Karşılaştırmamız son derece ilginç ve paradoksal bir gidişatı ortaya koymaktadır. AK Parti'nin laik anayasal düzene saldırarak siyasal istikrarsızlık ve popülist genişleme yoluyla ekonomik istikrarsızlık yaratması ihtimaline dair korkularına rağmen TÜSİAD, hükümetin bugüne kadarki performansından oldukça hoşnuttur. Örgüt tarafından yapılan düzenli değerlendirmeler Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansındaki ge-

nel düzelmeye dikkat çekmekte ve hükümetin istikrarın önemli bir bileşeni olarak mali disipline olan bağlılığından övgüyle söz etmekte, benzer şekilde AK Parti tarafından AB üyeliği konusunda benimsenen proaktif duruşu ve uzun zamandır çözilemeyen Kıbrıs sorunu konusunda yapılan girişimleri de memnuniyetle karşılamaktadır.¹⁶ Bizim açımızdan ilginç olan, partinin, görevde olduğu sürece sergilediği IMF disiplinine ve AB'ye üyelik amacına bağlılık derecesi hassas bu meselelerde TÜSİAD'mkine oldukça yakın bir duruş sergilemesidir.¹⁷

MÜSİAD'ın son zamanlardaki raporlarının ayrıntılı bir incelemesi ise görevde olduğu ilk yıllarda hükümetin ekonomik performansa yönelik daha eleştirel bir tutum sergilendiğini ortaya koymaktadır.¹⁸ MÜSİAD hükümetin mali istikrar, enflasyonun kontrol altına alınması ve kriz sonrası dönemde reel ekonominin düzelmesi açısından belli bir başarı düzeyi yakaladığını kabul etmektedir. Yine de düzelmeye sürecinde kısa vadeli sermaye girişlerine olan bağımlılık ve ödemeler dengesi açığı nedeniyle karşılaşılabilecek sorunlara işaret ederek iyileşme sürecinin dengesizliğini kuvvetle vurgulamaktadır. IMF tarafından empoze edilen, örneğin GSMH'nın % 6,5'i oranındaki faiz dışı fazla hedefi gibi son derece sıkı mali kurallara eleştirel yaklaşan örgüt benzer şekilde BDDK benzeri özerk düzenleyici kurullar tarafından bankaların verdiği kredilere yönelik getirilen sıkı kurallardan da, bu tip yaklaşımların reel ekonominin gelişmesi karşısında finans sektörünün istikrarına daha fazla önem verdiği gerekçesiyle şikâyetçidir.¹⁹ Aslında MÜSİAD, IMF ile halihazırdaki anlaşmanın Şubat 2005'te sona ermesinin ardından bağımsız bir istikrar ve reform yolu benimsenmesinin Türkiye için daha uygun bir strateji olacağını düşünmektedir. Bu yaklaşım, krizsiz bir Türkiye ekonomisi için AB çapasının yanı sıra IMF ile ilişkinin bir şekilde devam ettirilmesinin önemine kesinlikle ve kuvvetle inanan TÜSİAD ile yerli ve uluslararası camianın önemli bir kesiminin tutumundan keskin bir şekilde ayrılmaktadır.²⁰ TÜSİAD ile MÜSİAD'm birtakım önemli ekonomik meselelerdeki tutumlarının sistematik bir karşılaştırması Tablo 1'de görülmektedir.

İki örgütün algılamalarındaki bu keskin farklılık, büyük iş kesimleriyle küçük/orta ölçekli iş çevrelerinin küreselleşme sürecinde kendilerini

Tablo 1. Hükümetin Ekonomik Performansı Üzerine MÜSİAD ve TÜSİAD: Kategorize Edilmiş Bir Karşılaştırma

	MÜSİAD	TÜSİAD
IMF'ye Karşı Tutum	IMF programına bazı noktalarda oldukça eleştirel. Hükümet sosyal meseleler ve reel ekonominin ihtiyaçları hususunda IMF ile daha etkin bir pazarlık sürdürmelidir. Politika oluşturma sürecinde IMF'nin ağırlığı ve etkisi azaltılmalıdır.	Hükümetin IMF programının temel prensiplerine uyması gerektiğine dair katı inanış. 2005 sonrası dönem için de IMF ile anlaşma imzalanması zaruridir. Programın parasal, mali ve yapısal reform unsurları uzun vadeli başarı için önemlidir.
Programa Bağlılık Derecesi	Halihazırdaki programdan önemli noktalarda ayrılan alternatif bir istikrar ve reform programı teklif edilmiştir.	Kesin bir bağlılık. Program hedeflerinden sapılmasının maliyeti ağır olacaktır.
Büyüme	Değerlendirme olumlu, fakat eleştirel. Kısa vadeli sermaye girişlerine ve artan ödemeler dengesi açığı nedeniyle düzelme sürecinin dengesiz ve kırılgan yapısına dikkat çekilmektedir.	Büyüme ve enflasyon performansı ile ilgili olumlu bir değerlendirme. Hükümet uzun vadeli yapısal reformlara daha yoğun odaklanmalıdır.
Bütçe Disiplini	Hükümetin mali disiplini sağlamakta başarılı olduğunu kabul etmekte, fakat fazla katı bütçe disiplininin özellikle kamu yatırımları alanındaki bazı maliyetlerine dikkat çekmektedir.	Hükümetin bütçedeki duruşu ve mali disipline olan bağlılığı konusunda oldukça destekleyici.
İşsizlik	En büyük sosyal ve ekonomik mesele olarak altı çizilmiştir. Hükümet bu sorunla etkin mücadele etmek için yeterli çaba göstermemektedir. Büyümeye ek olarak doğrudan tedbirler de gereklidir.	İşsizliği ciddi bir mesele olarak değerlendirmektedir. Yine de bu sorunla mücadele etmenin var olan programdan sapmakla değil ona bağlılık göstermekle mümkün olacağını düşünmektedir.
Finans Sektörü Düzenlemesi ve Reel Sektör	Finans sektöründeki düzenlemeler reel sektörün ihtiyaçlarıyla uyumlu olmalıdır. Katı bankacılık düzenlemelerine tek yönlü odaklanma, büyüme ve reel ekonomiye zarar verebilir.	Finans sektörünün katı bir şekilde düzenlenmesi önemlidir. Zayıf düzenlemeler yeni bir finans krizinin temellerini yaratabilir.
Düzenleyici Kurumların Faaliyetleri	Bu tip kurumlara karşı eleştireldir. Söz konusu kurumlar daha fazla hesap verebilir olmalıdır.	IMF ile benzer şekilde sıkı ve etkin düzenleme için bu kurumların özerk olması gerektiğine yönelik inanç. Hesap verebilirliğe fazla vurgu yapılmamaktadır.

buldukları farklı yapısal konumlar nedeniyle belki de o kadar şaşırtıcı değildir. Büyük sermayeyle küçük sermaye arasında, büyük sermayenin her ne pahasına olursa olsun istikrara önem vermesi, küçük sermayenin ise sürdürülebilir büyüme ve rekabet edebilirlik için banka finansmanı ve devlet kaynaklarına gerek duyması açısından temel bir fark bulunmaktadır. Başka bir şekilde ifade edersek, TÜSİAD üyelerinin büyük bir kısmı MÜSİAD şemsiyesi altında yer alan küçük ve orta ölçekli işletmelerin karşılaştığı finansal kısıtlarla karşılaşmamaktadır; ya büyük holdinglerinin bir parçası olarak kendi bankaları vardır ya da itibarları yerli veya yabancı kaynaklardan büyük bir sorunla karşılaşmaksızın borç almalarına imkân vermektedir. Üstelik büyük iş çevreleri, halihazırda devlete çok daha az bağımlı olmalarına rağmen geçmişte yakın ilişkileri sayesinde devlet kaynaklarına daha büyük bir erişim olanağına sahip olmuştur. Burada önemli olan bir başka konu da Türkiye'nin yürütmekte olduğu IMF programının sadece makro-ekonomik performansı değil gelir dağılımını da etkilemesidir. Bütçe disiplini ve finansal düzenlemeler üzerindeki sıkı kuralların gelir dağılımı açısından önemli bir sonucu, büyük işletmelerle küçükler arasındaki asimetrinin daha da büyümesidir.

Ekonomi politik perspektifinden bakıldığında bu karşılaştırmadan çıkarılabilecek başka bir ilginç sonuç, mevcut ekonomik ve siyasal yapılar kadar ekonominin küresel ekonomi ve finans pazarlarına eklemlenme şeklinin de hükümetlerin ellerindeki seçenekleri kısıtladığı ve AKP hükümetinin bu açıdan bir istisna teşkil etmediğidir. Dolayısıyla böyle bir ortamda başarının anahtarı hükümetin mevcut yapıdan faydalanma ve bu süreçte seçim başarısına zarar vermeden olumsuz yan etkilerin üstesinden gelebilme derecesine bağlıdır.

**KISIR DÖNGÜDEN ERDEMLİ DÖNGÜYE GEÇİŞ SÜRDÜRÜLEBİLİR MİDİR?
ORTA VADEDE AK PARTİ'NİN SEÇİM ÜSTÜNLÜĞÜNE OLASI TEHDİTLER**

Şu ana kadar ortaya koyulan resim, Türkiye'nin son yıllarda 1990'lardaki istikrarsızlığı ve çıkmazı aşmayı başarıp kriz sonrasında ekonomik düzelme ve demokratikleşmeye katkıda bulunan ekonomi, politika ve dış politikaya ilişkin girişimler silsilesinin yer aldığı, çoğu analizcinin

beklediğinden daha belirgin, eşi benzeri görülmemiş bir sürece girdiğini ortaya koymaktadır. AKP bu süreci kendisi başlatmış olmasa da Kasım 2002 sonrasında kayda değer bir şekilde hızlandırmaya yardımcı olmuştur. Bu düzelme süreci kesintisiz bir şekilde devam ederse ve Türkiye aralık ayında katılım müzakerelerinin başlaması için bir tarih alabilirse, AK Parti kendini daha da güçlü bir durumda bulacak ve 2007’de yapılacak bir sonraki seçimde de üstünlük kazanma şansı artacaktır.

AB alanındaki düzgün gelişmelerin ekonomi alanına yansımaları muhtemeldir ve bu, Polonya’nın 1994’ten beri yaşadığı şekilde kayda değer bir uzun vadeli yabancı yatırım dalgasına da çevrilebilir. Ayrıca hükümetin IMF ile yeni bir anlaşma imzalaması da kuvvetle muhtemeldir ve bu, Türkiye gibi büyük borç yükü olan bir ülkenin yatırımcıların güvenini kazanması ve ek borçlanma maliyetlerini makul düzeylerde tutması açısından önemlidir. Örneğin MÜSİAD’ın önerdiği gibi kısa vadeli sermaye girişlerinin kontrol edilmesi ve bütçe disiplini ile bankacılık sektörü düzenlemelelerinin daha esnek uygulanması gibi aykırı araçların kullanılmasını da içeren bağımsız bir reform ve istikrar yolu izlenmesi alternatifini Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu şartlarda çok riskli bir yol olabilir.²¹ Yatırımcı güveninin yükseldiği, neoliberal dönem boyunca görece düşük seviyede kalmış olan yabancı yatırımların kayda değer bir yükseliş gösterdiği ve bunun yerli ekonomik aktörlerin üretkenliğiyle desteklendiği bir ortamda, Türkiye ekonomisi zaman içinde yıllık % 6-7’lik sürdürülebilir bir büyüme oranı yaratabilecektir. Ancak böyle bir sürdürülebilir büyüme, kişi başına düşen geliri kayda değer oranda yükseltecek ve yoksulluk ve eşitsizlik gibi yaygın sorunlarla başarıyla mücadele edilmesini sağlayacaktır. AK Parti’nin ekonomik büyümenin avantajlarından faydalanacağı bu tip bir ortamda, muhalefet partilerinin en azından kısa vadede partinin seçim üstünlüğüne karşı ciddi bir tehdit ortaya koyabilmesi çok daha zor olacaktır.

Yine de dengeli bir değerlendirmenin bu hassas dengeyi bozabilecek bazı gelişmelerin ortaya çıkabileceğini dikkate alması gerekmektedir. Bu bağlamda hemen akla gelen, –uzak da olsa– AB’nin Türkiye’nin üyelik isteğini sona erdiren kati bir olumsuz cevap vermesi ve bazı Alman Hristiyan demokratların da savunduğu gibi imtiyazlı ortaklığa dayanan bir iliş-

ki seçeneği önermesi ihtimalidir. Katılım müzakerelerinin başlatılmasının tamamen ortadan kaldırılmadığı fakat reformların uygulanması sürecindeki birtakım eksiklikler nedeniyle Komisyon'un tavsiyesi üzerine askıya alınması ihtimalinden epey farklı olan böylesine nahoş bir senaryo gerçekleşirse bu durum Türkiye'deki Avrupa şüphencilüğünün yeniden canlanmasına sebep olabilir. Böylesi bir senaryo, finansal pazarlar ve hem yerli hem de yabancı ekonomik aktörler üzerinde olumsuz bir etki yaratabilir ve bu da son yıllarda kazanılmış olan yatırımcı güveninin zedelenmesine sebep olabilir. Böylesi bir ortamda Mart 2004'te yapılan belediye seçimlerinde aldıkları oy oranlarında bir iyileşme yaşayan iki parti, yani merkez sağdaki DYP ve aşırı milliyetçi MHP (bkz. Şekil 2.) gelecek seçimde seçim şanslarını kayda değer bir şekilde artırabilir ve AKP'nin üstünlüğüne gölge düşürebilir.

AK Parti'nin orta vadedeki seçim şansını değerlendirmek için AB faktöründen başka bazı unsurları da dikkate almak gerekir. Ekonomi, düzelme süreci devam etse de kırılganlığını korumaktadır. 2003'teki düzelme sürecinin sebebinin kısmen ABD'deki düşük faiz oranları nedeniyle yaşanan kısa vadeli sermaye girişleri olduğu unutulmamalıdır.²² Kısa vadeli borç payının çok yüksek olduğu büyük bir kamu borç yükünün varlığı, sürekli büyüyen ödemeler dengesi açığı, ABD'de yükselen faizler ve 2005-2006'daki yüksek dış borç geri ödemeleri ekonomiyi yatırımcı tercihlerindeki ani değişikliklere karşı korunmasız kılmaktadır (Tablo 2). Bu bağlamda, finansal analistlerin çoğu güçlü ekonomik büyüme, artan bütçe fazlası ve esnek kur politikası sayesinde borç ertelemesi riskinin ciddi bir şekilde azaldığını iddia etse de, yüksek maliyetlere yol açacak yeni bir finansal kriz ihtimali tamamen yok sayılamaz. Bununla birlikte, eğer Türkiye son yıllarda yararlanmakta olduğu ikiz dış çapayı sağlamlaştıracak şekilde AB yürüncesinde kesintiye uğramadan ilerlemeye devam eder ve IMF ile yeni bir anlaşma imzalarsa doğal olarak kriz riski azalacaktır; ancak dış çapaların tek başına yeterli olmadığını ve mali disipline ve genel reform sürecine kararlı bağlılığın yerine geçemeyeceğini vurgulamak da önemlidir.

AK Parti'nin seçim şansını etkileyecek önemli bir diğer unsur da ekonomi politikalarının dağıtımına ilgili kısımlarıdır. Bu bağlamda önemli olan yalnızca yüksek ekonomik büyüme oranları değil, büyümenin nüfu-

sun geniş bir kesimine yayılması ve maddi durumları iyileştirmesidir. Hükümetteki partinin gelir dağılımında en alt düzeyde yer alan grupları hedefleyen aktif sosyal politikalar izlemesi de aynı şekilde önemlidir. Hükümet bu açıdan ciddi bütçe kısıtlarıyla karşılaşsa da yüksek büyüme, etkin bir yolsuzluk karşıtı kampanya sayesinde kazanılan kaynaklar ve savunma harcamalarındaki azalma, yoksulluğun ortadan kaldırılmasında kayda değer bir etki yaratmaya yardımcı olabilir.²³ Bu bağlamda işsizlik önemli bir sosyal ve ekonomik sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun doğal sonucu, büyük oranda genç nüfusa sahip ülkedeki büyüme iş imkânlarına dönüştürülemezse bu sorunun AK Parti'nin seçim şansı üzerinde büyük bir tehdit oluşturma ihtimalidir.

Son olarak partiye önemli bir meydan okuma da başörtüsünü kamusal alanlarda takabilme özgürlüğü ve imam hatip mezunları için imkânların genişletilmesi gibi İslami kimlikle ilgili meselelerde kayda değer ilerlemeler bekleyen çekirdek oy kitlesinden gelebilir. AK Parti kendini “muhafazakâr demokrat” olarak adlandırırsa da, geleneksel anlamda İslamcı siyasi partilerle ilişkilendirilmiş belli bir çekirdek destekçi grubunu içine aldığına şüphe yoktur. Görevde olduğu ilk yıllarda, ekonomi ve AB ile ilişkiler gibi daha acil meselelerin önce ele alınması gerektiği savıyla parti bu tip hassas meselelerin çözümünü kolayca erteleyebilmişti.²⁴ Halbuki kültürel tanınma amaçlı bu tip talepler sonsuza kadar ertelenemez. Aynı zamanda, halihazırındaki iç ve dış koşullarda bu taleplere cevap verme çabası siyasal ve ekonomik istikrarsızlık yaratma potansiyelini de içerir ki bu, tartışmalı eğitim reformu tasarısı sürecinde açıkça görülmüştür.²⁵ Dolayısıyla parti, merkezi ele geçirme ve geniş tabanlı bir merkez sağ koalisyonu oluşturma arayışıyla bir yandan da aynı seçmen kitlesi için mücadele eden radikal İslamcı SP ve hatta aşırı milliyetçi MHP'ye kayabilecek kendi çekirdek destekçi grubunun bir kısmını dışlama ikilemi arasında sıkışıp kalmıştır.

Aynı sorun partinin seçmen tabanının önemli bir kısmını oluşturan küçük ve orta ölçekli işletmeler için de başka bir şekilde de olsa geçerlidir. MÜSİAD üyelerinin hükümetin programa olan kararlı bağlılığını eleştirdiğine dair önceki gözlemimize bağlı olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin rakip siyasi partilerde kendine sığınacak yer araması tamamen göz ardı

edilecek bir ihtimal değildir. Kırsal yoksul kesimin kötü durumu, aktif çalışan kesimin % 35'inin hâlâ tarım sektöründe istihdam edildiği düşünüldüğünde başka bir endişe verici nokta haline gelmektedir ki, toplumun bu kesimi IMF tarafından getirilen mali düzenleme sürecinde devlet sübvansiyonlarından önemli ölçüde mahrum bırakılmıştır. Partiye inancını yitirmiş kırsal nüfus içindeki AK Parti seçmenlerinden DYP ve MHP'ye doğru kayda değer bir yöneliş olması ihtimali gözden kaçırılmamalıdır.

Dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta da partinin sonuçta siyasal yelpazenin sol ve sağındaki siyasal partilerin başarısızlıklarından faydalanan geniş bir koalisyona dayandığıdır. Bu koalisyon çok değişik çıkar gruplarından meydana gelmiştir ve Türkiye şartlarında ana hatlarını vermiş olduğumuz hızlı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyle ilişkilendirilen iyimser senaryo gerçekleşmeksizin bu geniş yapıyı bir arada tutmak gittikçe zorlaşacaktır.

Tablo 2. Türkiye Ekonomisinin Karşılaştırmalı Borç Performansı, 2002

	Türkiye	Arjantin	Polonya	Çin	Güney Kore	Brezilya
Dış Borç /GSMH ^{a6}	-2.2	53.6	38.8	12.7	28.1	49.6
Kısa Vadeli Borç	15,190	20,560	9,325	18,414	42,514	26,765
Toplam Borç Servisi ^{a7}	29,872	32,437	8,763	20,825	26,311	53,390

a. Yüzde olarak

b. milyon dolar

Kaynak: <http://www.bradynet.com> ve <http://www.die.gov.tr>

BİTİRİRKEN GÖZLEMLER

Finansal küreselleşme çağında ekonomiyle politika birbirine çok özel bir bağla bağlıdır. Küreselleşmeye Türkiye'deki diğer partilerden daha fazla uyum gösterebilen AK Parti'nin bu zamana kadarki başarısı, sınıf tabanlı siyasetin ötesine geçebilme ve neoliberal küreselleşmenin hem galip hem de mağluplarını da içine alan geniş bir sınıflararası koalisyon kurabilme yeteneğine dayanmaktaydı. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde sergilediği proaktif tutum ve belli oranda pragmatizmi de içeren IMF programına karşı gösterdiği bağlılık sayesinde AK Parti, görevde olduğu sürede ülkenin ekonomik iyileşme ve parti göreve gelmeden önce başlamış olan demokra-

tikleşme sürecine katkıda bulunmuş, İslamcı geçmişine rağmen siyasetin merkezine doğru başarıyla ilerlemiş, devlet elitleri ve toplumun laik kesimleriyle ortaya çıkabilecek çatışmalardan büyük bir başarıyla kaçınmıştır. Geriye doğru baktığımızda AK Parti hem merkez sağ hem de merkez soldaki partilerin yetersizliklerinden faydalanmıştır. Aslında partinin kendisi karma bir yapıya sahiptir: Bir yandan din ve muhafazakârlık değerlerine vurgusuyla Avrupa'daki Hristiyan demokrat geleneğe yakın, tipik bir merkez sağ partiyken, diğer yandan kozmopolitlik, çokkültürlülüğe bağlılık ve sosyal adalet vurgularıyla "Müslüman" veya "muhafazakâr demokratlar" Hristiyan demokrat benzerlerinden keskin biçimde farklılaşmakta ve Avrupa'daki Üçüncü Yolcu sosyal demokrat partilere daha çok benzemektedir.

Benim temel öngörüm, Avrupa ile ilişkiler düzgün bir şekilde geliştiği ve ekonomik iyileşme sürecine daha fazla katkı yaptığı sürece AK Parti'nin durumunu sağlamlaştıracağı ve gelecek seçimlerde de siyasetteki üstünlüğünü koruyacağı şeklindedir. Yıllık % 6-7 oranındaki sürdürülebilir büyüme hızı partinin geniş seçim koalisyonunu bir arada tutabilmesi açısından önemli olacaktır; bununla beraber, eğer bu iyimser senaryo gerçekleşmezse şimdiye kadarki başarısına rağmen popülerliğinde ve seçmen tabanında kayda değer bir kayıp yaşayabilir. Olağanüstü yüksek borç yükü ve açık sermaye rejimiyle Türkiye ekonomisi kırılgan yapısını korumaya devam etmektedir ve 2005 sonrası dönemi kapsayan yeni bir IMF anlaşması imzalanırsa bile gelecekte yaşanabilecek yüksek maliyetli kriz ihtimalini kimse göz ardı edemez. IMF programı önemli bir himaye ve disiplin kaynağıdır. Yine de, 2000 ve 2001 tecrübelerinin de açıkça gösterdiği gibi, sürmekte olan bir IMF programı muhtemel bir kriz için tek başına tam garanti sağlayamaz. Ekonomik başarı sadece AB ve IMF'den gelecek olumlu sinyallerle değil, hükümetin uzun vadeli yapısal ve düzenleyici reformlara sürekli bağlılığıyla da ilgilidir. Hükümetin ilk yıllardaki performansının olumlu bir değerlendirmesi bile, kamu iktisadi işletmelerinin özelleştirilmesi ve sosyal güvenlik sisteminin reforme edilmesi gibi önemli alanlarda taahhütlerini yeterince yerine getirmede başarısız olduğunu göz ardı edemez. Daha da ileri giderse, krizler engellense bile yavaş büyümenin AK Parti'nin geniş seçim koalisyonunu uzunca bir süre bir arada tutmaya yeterli olmayacağı da iddia

edilebilir. Yavaş büyüme-yüksek işsizlik senaryosunda IMF programının dağıtım açısından olumsuz etkileri mevcut seçim koalisyonu içindeki önemli unsurların yabancılaştırmasına ve DYP ve MHP gibi rakip partiler lehine kayda değer kaymalar yaşanmasına sebep olabilir.

Son olarak ekonomik alanın ötesine geçerse, laikliğin sınırlarıyla ilgili tartışma Türkiye siyasetinde henüz tam olarak çözülmemiştir ve AB üyeliğiyle çözülecek gibi de değildir; çünkü AB de bu konuda tek bir çözüm önermemektedir. Bu gözlemin AK Parti'nin geleceği açısından önemli sonuçları vardır. Devlette ve toplumun geniş kesimlerinde partinin merkezci davranışlarıyla ilgili hâlâ bir güvensizlik söz konusudur.

Doğrusu AK Parti'nin uluslararası çevrelerdeki popülerlik derecesinin yurtiçindekinden daha yaygın ve istikrarlı olduğu iddia edilebilir. Bu yüzden parti eninde sonunda yüz yüze geleceği bir ikilemle karşı karşıyadır; ya kültürel tanımaya dair taleplerini arka plana atmak suretiyle çekirdek İslamcı destekçilerini dışlamayı seçecek ya da devlet ve toplumun önemli kesimlerinin, aslında hiçbir zaman merkezi hedefleyen bir siyasal hareket olmadığı, aksine kimlik merkezli bir parti olduğu suçlamalarıyla karşı karşıya kalacaktır. Bu tip ikilemler ve çatışmalar partinin gelecek yıllardaki seçim şansı üzerinde de doğal olarak önemli bir etki yapmaya devam edecektir.

ÇEVİRİ: ALİ YILDIZ

NOTLAR

Bu bölüm "Türk Siyasetinin Dönüşümü Çalıştayı: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği," 10-11 Eylül 2004, Utah Üniversitesi, Salt Lake City'de bir bildiri olarak sunulmuştur. Ahmet Faruk Aysan, Korkut Ertürk, Fikret Şenses ve Ali Tekin'e değerli yorumları, Evren Tok ve Burcu Yiğiter'e yardımları için şükranlarımı sunarım.

- 1 Bu makale 2004 yazında AB'nin Türkiye'nin tam üyeliğine yol açacak katılım müzakerelerinin başlatılmasıyla ilgili kritik kararı öncesinde yazılmıştır.
- 2 Türkiye ekonomisi ve toplumu üzerinde böylesi derin bir etki yapan 2000 ve 2001 ikiz krizleriyle ilgili olarak Ziya Öniş ve Barry Rubin, *The Turkish Economy in Crisis*, Londra: Frank Cass Publishers, 2003'teki makalelere bakınız.
- 3 AKP'nin Türkiye'nin yerleşmiş ekonomik ve siyasal sorunlarına küresel bir Üçüncü Yolcu cevap olarak karakterize edildiği bu noktanın daha ileri bir değerlendirmesi için bkz. Fuat Keyman ve Zi-

- ya Öniş, "Turkey's Delayed Encounter with Global Third Way Politics: The AKP and the Possibility of Democratization" *Journal of Democracy*, c. 14, sayı 2, 2003, s. 95-107 ve Fuat Keyman ve Ziya Öniş, "Globalization, Social Democracy and the Third Way: Paradoxes of the Turkish Experience" <http://home.ku.edu.tr/~zonis/publications.htm>. adresinden ulaşılabilir.
- 4 Türkiye'de parti sisteminin doğası ve yer alan siyasi partilerin temel özellikleriyle ilgili olarak Metin Heper ve Barry Rubin, *Political Parties in Turkey*, Londra: Frank Cass, 2002'deki makalelere bakınız.
- 5 Burada bir noktanın altı çizilmelidir: Küçük ve orta ölçekli işletmelerin sadece belli bir kısmı MÜSİAD tarafından temsil edilmektedir. Tam bir değerlendirme TOBB'un rolünü de dikkate almak durumundadır. Bu örgüt kanunen tanınmış olan tüm işletmelerin üyeliğinin zorunlu olduğu bir yapıdır. Küçük ve orta ölçekli sanayiciler arasındaki muhafazakâr olmayan unsurlar bu oluşum hiyayesinde temsil edilmektedir.
- 6 Refah Partisi'nin seçmen desteğinin sosyal içeriği ve bu bağlamda küçük ve orta ölçekli sanayicilerin önemi için bkz. Ziya Öniş, "The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective" *Third World Quarterly*, c. 18, sayı 4, 1997 ve Haldun Güllalp, "Globalization and Political Islam: The Social Bases of Turkey's Welfare Party" *International Journal of Middle Eastern Studies*, c. 33, sayı 3, Ağustos 2001, s. 433-448. 1970'lerin başlarından itibaren Türkiye'deki İslamcı siyasetin evrimi için bkz. Ayşe Buğra, "Political Islam in Turkey in Historical Context: Strengths and Weaknesses" *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey*, ed. Neşecan Balkan ve Sungur Savran, New York: Nova Publishers, 2002, s. 107-145. Türkiye'deki İslamcılarla küreselleşme süreci arasındaki ilişki konusundaki yeni bir katkı için bkz. Yıldız Atasoy, "Cosmopolitan Islamists in Turkey: Rethinking the Local in a Global Era" *Studies in Political Economy*, c. 71-72, 2004, s. 133-163.
- 7 Kanıt için bkz. Uğur Akıncı, "The Welfare Party's Municipal Track Record: Evaluating Islamist Municipal Activism in Turkey," *Middle East Journal*, c. 53, sayı 1, Kış 1999, s. 75-94.
- 8 Fazilet Partisi'nin parçalanmasını takiben partinin yenilikçi kanadı AKP'yi, daha geleneksel kanadı ise Fazilet Partisi'ni oluşturdu. 2002 seçimlerinde Erbakan tarzı İslamcı siyaseti temsil eden FP sadece % 2,49 oy alarak bu tarz siyasetin artık seçmenler arasında prim yapmadığını göstermiştir. Türkiye'deki İslamcıları daha ılımlı bir yöne doğru iten güçlerle ilgili olarak bkz. Ziya Öniş, "Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Coexistence," *Contemporary Politics*, c. 7, sayı 4, Aralık 2001, s. 281-299 ve R. Quinn Mecham, "From the Ashes of Virtue, a Promise of Light: The Transformation of Political Islam in Turkey," *Third World Quarterly*, c. 25, sayı 2, 2004, s. 339-358.
- 9 Detaylar için <http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/yayinlarveraporlar.htm>. internet adresinden ulaşılabilen BDDK tarafından yayınlanan değişik raporlara bakabilirsiniz.
- 10 TÜSİAD tarafından hazırlanan ve <http://www.tusiad.org.tr> internet adresinden ulaşılabilen *Türk Ekonomisi 2003-2004* raporları ve Ekonomist Dergisi İstihbarat Birimi'nin "Turkey at a Glance: 2004-2005, Country Forecast" Haziran 2004 isimli yayını Türkiye'nin son zamanlardaki makro-ekonomik performansının genel hatlarını göstermektedir. Bankacılık sektörünün kriz sonrası dönem performansındaki iyileşme için bkz. BDDK tarafından hazırlanan "Bankacılık Sektörü Değerlendirme Raporu" (Şubat 2004); "BDDK Yıllık Raporu" (2003); "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı: VII. İlerleme Raporu" (Ekim 2003). Tüm raporlar BDDK çalışanları tarafından hazırlanmıştır ve <http://www.bddk.org.tr> internet adresinden ulaşılabilir.

- 11 AKP hükümeti mali disiplin içinde aktif bir sosyal politika izlemeye çalışıyordu. Yoksulluğun ortadan kaldırılmasıyla doğrudan ilgili birçok program geliştirildi. Hükümet Türkiye Kömür İşletmeleri yetkilileriyle toplumun en fakir kesimlerine bedava kömür dağıtılması hususunda işbirliği içindeydi. Ayrıca Tarım Bakanlığı tarafından da ifade edildiği gibi, kırsal yörelerde “Sosyal Yardım Projesi”nin genişletilmesi süreci de devam etmektedir. Benzer programlar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde de geliştirilmiştir. Bu tip projelerin detayları AKParti’nin resmi internet sitesi <http://www.akparti.org.tr>’de yer almaktadır.
- 12 Burada Mesut Yılmaz liderliğindeki koalisyonun küçük üyesi Anavatan Partisi’nin daha milliyetçi eğilimli koalisyon hükümetinin iki büyük üyesi DSP ve MHP’yle karşılaştırıldığında tüm alanlarda reformlara daha fazla bağlılık sergilediği vurgulanmalıdır.
- 13 AKP liderliği özerk kurumlara karşı eleştirel bir yaklaşım takındı. Buna rağmen, eleştirel yaklaşım hükümetin bu kurumları toptan kaldırmayı amaçladığı şeklinde algılanmamalıdır. Amaç bu kurumların ve çalışma tarzlarının yeniden yapılandırılmasıdır. Abdullah Gül’ün de söylediği gibi “Düzenleyici kurumların faaliyetleri ve özellikle de bu kurumlara yapılan atamalar ve kurumların hesap verebilirlikleri ile ilgili olarak bazı sorunlar vardır.” Daha detaylı bilgi için lütfen <http://turk.internet.com/haber/yazigoster.php?yaziid=5858> adresine bakınız. Benzer görüşler AKP’nin seçim beyannamesinde de yer almaktaydı: “Bu kurumlar düzenleyici ve denetleyici faaliyetlerine devam edecekler fakat biz bu kurumları kamuya karşı daha fazla hesap verebilir yapacağız ve kamuoyuna daha fazla bilgi vereceğiz.”
- 14 Bu noktanın daha geniş bir değerlendirmesi için bkz. Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, “Turkey-EU-US Triangle in Perspective: Transformation or Continuity?” <http://home.ku.edu.tr/~zonis/publications.htm> adresinden ulaşılabilir. İslamcıların Avrupa karşısında değişen tutumları için bkz. Burhanettin Duran, “Islamist Redefinition(s) of European and Islamic Identities in Turkey,” *Turkey and European Integration: Accession Prospects and Issues*, ed. Mehmet Uğur ve Nergis Canefe, Londra: Routledge, 2004. Türkiye-AB ilişkilerinin 1999 sonrası dinamikleri ve Türk siyaseti ve demokratikleşme sürecine etkileri için Uğur ve Canefe, *Turkey and European Integration*, s. 125-147’deki makalelere ve Paul Kubicek, “Turkish Accession into the EU in Comparative Perspective,” *St. Anthony’s College Oxford, Occasional Paper*, sayı 1 / 04, Mayıs 2004 isimli esere bakabilirsiniz.
- 15 Bu iki önemli iş derneğinin sistematik karşılaştırması için bkz. Ayşe Buğra, “Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations,” *International Journal of Middle East Studies*, c. 30, sayı 4, 1998, s. 521-539; Ziya Öniş ve Umut Türem, “Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations,” *Turkish Studies*, c. 2, sayı 2, Sonbahar 2001, s. 94-120.
- 16 TUSİAD, AKP hükümetinin performansından epey tatmin olmuş görünmektedir. Hem IMF ile ilişkiler açısından (Fon ile işbirliğinin genişletilmesi) hem de partinin AB’ye yönelik duruş ve tutumu açısından TUSİAD ile AKP benzer fıkirlere sahiptir. TUSİAD’ın <http://www.tusiad.org.tr> internet adresinden ulaşılabilen “Türkiye Ekonomisi 2003” isimli son raporunda şöyle yazmaktadır: “Son zamanlarda kaydedilen büyüme oranları ve anahtar makroekonomik değişkenlerdeki düzeltilmeler ekonomide arzu edilen yapısal dönüşümlerin yerine getirilebilmesi için gerekli çerçeveyi oluşturmaktadır. Enflasyondaki düşüşle birlikte reel faiz oranlarında da bir düşüş gözlemlenmekteyiz ve reel döviz kurlarının aşırı değerlendirilmesine ek olarak ekonomik büyümenin sürecini bekleyebiliriz.”

Ayrıca kamu finansmanında hükümetin gösterdiği başarı enflasyon ve faiz oranlarının düşmesi açısından belirleyici bir faktör olacaktır.” Daha fazla bilgi için bkz. TÜSİAD “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Türkiye’deki Kamu Sektörü Göstergeleri” (2004) <http://www.tusiad.org.tr> adresinden ulaşılabilir ve TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan’ın olumlu görüşleri ve AKP hükümetinin acil durum planları hakkındaki görüşler için bkz. <http://www.milliyet.com.tr/2002/11/17/ekonomi/ekoor.html>.

- 17 Bu, TÜSİAD’ın hükümetin faaliyetleri konusunda hiç eleştirel olmadığı ya da bunları tamamen kabullendiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Örneğin TÜSİAD raporları özelleştirme ve sosyal güvenlik gibi uzun vadeli yapısal reformların hızlandırılması ihtiyacını vurgulamakta ve hükümetin bu hassas alanlarda gerekli ilerlemeyi ortaya çıkarmak için yeterince çaba göstermediğini iddia etmektedir. TÜSİAD hükümetin performansını takdir etse de yüksek büyüme-düşük enflasyon seçeneğinin devam ettirilmesi hususunda hâlâ şüphecidir. Ayrıca özel sektör bakış açısıyla TÜSİAD’ın raporları özel sektörün daha rekabetçi ve üretken bir yapıda olması gerektiğini vurgulamıştır. Var olan üretkenlik seviyesi ve işgücü arz fazlası yeni istihdam olanaklarını engellemekte ve reel ücretlerdeki artışı kısıtlamaktadır. Detaylar için bkz. TÜSİAD, “Türk Ekonomisi 2003” <http://www.tusiad.org.tr> adresinden ulaşılabilir. Benzer şekilde TÜSİAD hükümetin Irak Savaşı sırasında politikasına karşı da oldukça eleştireldi ve hükümeti Irak Savaşı’nın hemen akabinde Türkiye-ABD ilişkilerindeki bozulmadan dolayı suçlamıştı. Tuncay Özilhan’ın sözleriyle “Irak’taki savaş Türkiye’nin kontrolü dışında zaten başlayacaktır dolayısıyla eğer bizim savaşı başlatma ve sona erdirmeye hakkımız yoksa o zaman kendi çıkarlarımızı koruma uğruna Türkiye savaşın tamamen dışında kalmamalıdır” ve ayrıca “Türkiye savaşta rol alarak bölgedeki amaçlar ve olacaklar hakkında daha fazla şey öğrenebilir ve daha sistematik önlemler alabilir.” Detaylar için bkz. Tuncay Özilhan, “Iraq Crisis: Military Intervention and Political Outlook” Açılış Konuşması, 28 Şubat 2003, Swissôtel İstanbul, <http://www.tusiad.org.tr/haberler/konusma/duyuruno.pdf> adresinden ulaşılabilir. Eğitim ve üniversiteler üzerine son tartışmalar konusunda TÜSİAD bu husustaki geleneksel katı laikçi duruşunu ve hükümete karşı eleştirel tutumunu korumuştur. Detaylar için bkz. Güntay Şimşek, “Kimin TÜSİAD’ı?” <http://www.sabah.com.tr/2004/04/05/simsek.html> adresinden ulaşılabilir.
- 18 Bu bağlamda bkz. MÜSİAD raporu, “AK Parti Hükümetinin İlk Yılındaki Performansı,” 2 Aralık 2003, 32, İstanbul <http://www.musiad.org.tr> internet adresinden ulaşılabilir. Örneğin MÜSİAD’ın o zamanki başkanı Ali Bayramoğlu “hükümetin IMF’nin özellikle de maaş artışlarına kısıtlama ve ek vergiler getirilmesi gibi bazı önemli isteklerine karşı koyması gerektiğini... ve iş dünyası maliyetlerinde bir düşüş beklerken ek vergilerin zararlı olacağını” iddia etmiştir. Detaylar için bkz. MÜSİAD basın açıklaması <http://www.musiad.org.tr/basinBultenleri> adresinden ulaşılabilir.
- 19 Detaylar için bkz. <http://www.musiad.org.tr/detay.asp?id=143>. Ayrıca, yukarıda bahsedilen MÜSİAD raporu (“AK Parti Hükümetinin İlk Yılındaki Performansı,” 2 Aralık 2003, 32, İstanbul <http://www.musiad.org.tr> internet adresinde) MÜSİAD’ın düzenleyici kurumlara yönelik yaklaşımının daha iyi anlaşılması için önemlidir.
- 20 MÜSİAD raporu “AK Parti Hükümetinin İlk Yılındaki Performansı.”
- 21 Bu, heterodoks politikaların daha az önemli olduğu anlamına gelmemektedir. Tam aksine, iddia edilen, bu tip politikaların geçmişte finansal krizleri engellemiş ve görece daha düşük düzeyde kamu borcu sergileyen ülkelerce daha etkin bir şekilde kullanılabileceğidir.

- 22 Bkz. Mahfi Eğilmez, "Hızlı Büyümenin Arkaplanı," *Radikal*, 8 Temmuz 2004 ve Hurşit Güneş, "Krizden Ne Öğren(me)dik?" *Milliyet*, 20 Temmuz 2004.
- 23 Savunma harcamalarındaki azalma son zamanlardaki Avrupalılaşıma süreci ve demokratikleşme reformlarının etkisini açık bir şekilde gösteren Türkiye için yeni bir olgudur. Bu sürecin kökenleri PKK ile silahlı çatışmanın sona erdiği 1999'ların başlarına kadar götürülebilir.
- 24 AKP'nin muhafazakâr demokrat bir parti olarak karakterize edilmesi için bkz. Yalçın Akdoğan, "AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi" <http://www.akparti.org.tr/muhafazakar.doc>. adresinden ulaşılabilir.
- 25 Siyaset ve ekonomi, özellikle de finans sektörü arasındaki yakın etkileşim Türkiye'de hâlâ belirleyici bir rol oynamaktadır. Siyaset alanından gelecek olumsuz sinyaller kolaylıkla finans sektörünü etkileyebilir ve geçici bir süreliğine de olsa kargaşa yaratabilir. Birkaç ay önce de yaşandığı gibi, AKP'nin imam hatip okullarıyla ilgili tutumu ve önerileri benzer bir istikrarsızlık yaratmıştır. Bu, partinin İslamcı bir gündemi öne sürmesi ve ordu ve laikler gibi aktörlerin durumu değerlendirme şekillerini kontrol etmesinin mükemmel bir örneğiydi. Detaylar için bkz. Ömer Sabancı, "Sapmayın," *Radikal*, 5 Temmuz 2004 ve Haluk Şahin, "Reform Süreci Gerçek Bir Gerilim ile Karşı Karşıya," *Radikal*, 4 Temmuz 2004. Ayrıca TİM Başkam Oğuz Satıcı'nın görüşleri açısından bkz. "The Critique of YÖK from TİM," *Radikal*, 2 Temmuz 2004.

EMEK KARŞISINDA ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Kasım 2002'de iktidara gelişi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilginç bir dönemi başlattı; bu yeni hükümet demokratikleşme sürecine bir ivme kazandırdı. Her ne kadar AKP'nin söylemi sivil toplum ve demokratikleşmeyi ön plana çıkarsa da, sermaye temsilcilerinin etkisiyle karşılaştırıldığında sivil toplumun önemli bir parçası olarak görülen emeği marjinalleştirdiğini söyleyebiliriz. Burada sorulacak soru, AKP'nin emeğe yönelik politikasını hangi unsurların etkilediği ve emeğin marjinalleşmesinin arkasında yatan nedenlerin neler olduğudur.

AKP'nin emeğe yaklaşımı iki zıt süreçten etkilenmektedir. Bir taraftan 1980'lerin başlarında izlenmeye başlanan, emek piyasasının esnekleştirilmesi hedefli emek ve sendika karşıtı politikaları benimsemiş görünen AKP, diğer taraftan önemli bir destek aldığı alt sınıfların hoşuna gidecek politikaların izlenmesi gerektiğinin de farkındadır.

AKP'nin emeğe yaklaşımı demokratik değerleri ne derecede benimsemiş olduğunun bir göstergesi olarak da anlaşılabilir. Partinin emekle ilişkisinin incelenmesi, siyasi söyleminin İslami çizgiden ziyade evrensel ve demokratik çizgide ne oranda gelişmiş olduğu tartışmasına katkı sağlayabilir. AKP ile sendikalar arasındaki ilişkilerin çözülmesi, Türkiye İslami hareketinin demokratikleşme macerasında edindiği tecrübeler ve karşılaştığı sorunlar hakkında bilgi sahibi olmaya katkıda bulunacaktır.

Makale ilk olarak AKP'nin sosyoekonomik arka planını, dünya görüşünü ve seçmen kitlesini inceleyecek, bunu takiben Türkiye'de endüstri ilişkilerinin ana aktörlerini tanıtacaktır. İlerleyen bölümlerde AKP'nin emek alanındaki politikalarını grev hakkının kullanımı, yeni iş yasası ve sosyal güvenlik yasa tasarısı tartışmaları ve bir sosyal diyalog örneği olarak Ekonomik ve Sosyal Konsey (ESK) örnekleri üzerinden tartışacağız. Son olarak da işçi konfederasyonları ile AKP arasındaki ilişkilerden bahsedeceğiz.

AKP’nin İslamcı köklerini düşündüğümüzde ilk yapmamız gereken İslami hareketlerin emekle ilgili konulara nasıl yaklaştığını araştırmak olacaktır. İslami hareketler toplumu birbirine muhalif zıt sınıflardan ziyade işlev bakımından farklılaşmış kolektif organik yapılar olarak görme eğilimindedir. Bu hareketlerin emek-sermaye ilişkisine bakışı şura temelli yönetime, karşılıklı saygıya ve tüm çalışanlar tarafından paylaşılan bir sorumluluk duygusuna dayanan geleneksel bir tür korporatist temel tarafından biçimlendirilmektedir. İslamcılar için sınıf çatışmasından ziyade kardeşlik ruhu içinde karşılıklı hak ve görevleri içeren ve sosyal sorumluluğa dayanan bir işçi-işveren ilişkisi tercih sebebidir; zira İslam “emek-sermaye arasındaki ilişkiye ahlaki bir boyut katarak taraflar arasında mutlu bir evlilik oluşturur.”²

Yukarıda değinilen görüşler İslami hareketlerin neden özellikle endüstri sektöründe çalışanların desteğini alamadığı hususunda yol göstermektedir.³ Diğer yandan bu durum İslam dünyasında dini temelli emek örgütlenmelerinin olmadığı anlamına gelmez. Türkiye’de bunun ilginç bir örneği olan Hak-İş ve benzeri emek örgütleri sadece laik sosyalist ve/veya milliyetçi emek örgütlerince değil, çalışan çocukların problemleri, işsizlik, iş sağlığı ve güvenliği gibi konuları gündeme almalarından dolayı İslami hareketler tarafından da genellikle komünist olmakla itham edilmekteydi.⁴ Hak-İş’in başkanı bazı İslamcıların emek-sermaye ilişkisine nasıl yaklaştıklarını şu şekilde özetlemiştir: “Bazı Müslümanlar bütün sorunların nedenini ahlaksal değerlerin eksikliği olarak gördüğünden, buna yanıt olarak geleneksel İslami değerleri çözüm olarak sunmaktadır. Müslümanlar sınıf sorunsalını kabul etmeli ve anlamaya çalışmalıdırlar.”⁵ Diğer bir deyişle, Hak-İş başkanına göre Müslümanlar arasında sınıf farklılıkları vardır ve bu farklılık sadece dini değerlere başvurularak hafifletilemez.

AKP dindar burjuvazi, esnaf, işçi ve köylü gibi kesimlerden oy almakla beraber, çoğu araştırmacıya göre genel anlamda gelişmekte olan Anadolu sermayesi ve orta sınıfını temsil etmektedir.⁶ Zımni veya alenen merkez-çevre modelini benimseyen araştırmacılar AKP’yi çevrede yer alan toplumsal güçlerin en son ortaya çıkan siyasi temsilcisi olarak görme ve küçük ve orta ölçekli işletme sahipleriyle özdeşleştirilme eğilimindedir. Bu

“kültürel olarak muhafazakâr, siyasi olarak ılımlı otoriter ve milliyetçi ve iktisadi olarak liberal” yeni orta sınıf AKP’yi desteklemektedir.⁷ Benzer biçimde partinin “İslami hareket içinde piyasa sisteminden kazançlı çıkanları” temsil ettiği de dile getirilmektedir.⁸ Bütün bu argümanlar doğru olmakla birlikte AKP 2000’li yılların başlarında yaklaşık iki milyon kişinin işini kaybetmesine yol açan iktisadi krizlerin mahvettiği alt sınıfların temsilcisi olduğu iddiasında da bulunmaktadır.⁹

3 Kasım 2002 seçiminde temel konunun ekonomi olması bağlamında, ekonomik krizin nasıl üstesinden gelinebileceği ve işsizlik ve fakirlik gibi iki büyük sorunun nasıl çözülebileceği büyük önem kazanmıştır. Seçimlerin hemen öncesinde ve sonrasında yürütülen bazı çalışmaları özetleyen Özbudun, Türkiye siyasetindeki ana fay hattının sınıfsal veya sosyo-ekonomik temelli olmayıp kültür ve kimlik sorunlarıyla ilgili olduğunu iddia etmiştir.¹⁰ Bu iddianın gerçeklik payı bulunsa da oy verme ve hükümet politikalarını etkilemede sosyal sınıflar arasındaki sosyoekonomik farklılıklarının rolünü göz ardı etmemek gerekir. Yeni orta sınıfın yanı sıra, AKP işçi sınıfının önemli bir kısmından da oy almıştır. Tablo 1, AKP ile rakibi Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) son genel seçimde işçi sınıfının yoğun olduğu bazı endüstri merkezlerindeki performanslarını göstermektedir.

Tablo 1. Kasım 2002 Genel Seçimlerinde Bazı Endüstri Merkezlerindeki Oy Dağılımı (%)

Endüstri Merkezi	AKP	CHP	Oy Kullanma Oranı
Aliağa	22,19	26,33	86,30
Bozüyük	24,02	18,47	89,90
Çerkezköy	26,66	21,19	76,59
Ereğli	32,05	22,97	83,86
Gebze	42,16	16,52	81,46
İskenderun	26,56	31,74	73,12
İzmit	45,68	19,58	80,89
Karabük	45,19	13,62	82,69
Kırıkkale	49,12	12,81	80,19
Körfez	40,82	18,70	76,85
Seydişehir	54,55	14,23	88,76
Zonguldak (Merkez)	28,32	21,12	76,59

Kaynak: http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=14 (erişim 02.08.2004)

Tablo 1’de görüldüğü üzere AKP sendikalaşmış mavi yakalı işçilerin çoğunlukta olduğu yerleşim bölgelerinin önemli bir bölümünde çalışanların oylarını almada genelde başarı sağlamıştır. Parti lideri Erdoğan’ın toplumun alt katmanlarından gelmesi bazı kişilerin kendini onunla özdeşleştirmesine yol açmış olabilir.¹¹ 1990’ların başlarından bu yana mavi yakalı çalışanların hiç de küçümsenmeyecek bir kısmının İslamcı partileri desteklemesi Türkiye’de siyasal yaşamın bir gerçeği haline gelmiştir. Seydişehir (Konya), Aliağa (İzmir), İskenderun (Hatay) ve Kırıkkale gibi bölgelerde yerel ekonomi özelleştirme sürecinden önce tamamen devlete ait işletmelere bağımlıydı. Programında kamu işletmelerinin özelleştirilmesi amacı bulunan AKP’nin, özelleştirme süreci devam ederken bu bölgelerdeki işçilerden destek alması ilginçtir. Yerel seçimler öncesinde Tayyip Erdoğan “özelleştirmenin ekonominin rasyonelleşmesi için gerekli olduğu” iddiasında bulunmuştur.¹² Büyük bir petrol rafinerisinin bulunduğu Aliağa’da Petrol-İş sendikasının üyelerine yapılan, yerel seçimlerde AKP’yi desteklememeleri çağrısına rağmen sonuç AKP’den yana olmuştur.

Alt sınıfların desteğini almakla beraber AKP yönetimi ve kadroları küçük ve orta büyüklükteki işletme sahipleri, bürokratlar ve orta sınıf meslek sahiplerinden oluşmaktadır. Örneğin 3 Kasım seçimlerinde sadece iki sendikacı (Hak-İş’e bağlı sendikalardan) AKP’den milletvekili seçilirken, seçilen MÜSİAD üyeleri yirmi bir kişidir.¹³

Genel seçimler öncesinde AKP’nin yayınladığı *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı* başlıklı kitapçıkta ekonominin reformu öne çıkarken sosyal politikalar zenginin ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi esasına dayanan bir toplumsal dayanışma söylemiyle sınırlı tutulmuştur.¹⁴ Bu durum hükümetin IMF programları doğrultusunda tasarlanan ve uygulanan ekonomi politikalarına da yansımıştır. IMF’nin istikrar programlarının uygulanmasının bir sonucu olarak 1980’ler ve 90’larda ücretlerde ve maaşlarda önemli düşüşler görülmüştür. Öte yandan AKP kendini tamamen IMF politikalarıyla sınırlandırmamaya da gayret etmektedir. Nitekim iktidarının ilk aylarında emekliler için enflasyonun üzerinde bir maaş artışı yapması IMF tarafından sert bir dille eleştirilmiş, benzer biçimde asgari ücretin de enflasyon oranından fazla artırılması işverenlerin şiddetli eleştirile-

riyle karşılanmışır.¹⁵ Ne var ki seçmenlere vaat ettiği istihdamı ve ücretleri artırma ve fakirlikle savaşma gibi politikaları genel olarak IMF'nin çizdiği sınırlar içinde yapmak durumunda olan AKP, finans kesimi ve IMF ile kendisine destek veren toplum katmanlarının talepleri arasında sıkışmış durumdadır.

Bazı araştırmacılar AKP deneyimini “devlet, ekonomi ve sosyal adalet arasında bağlantı kurmayı hedefleyen” küresel üçüncü yol politikalarının bir yansıması olarak görmektedir.¹⁶ Gelgelelim bu bakış biraz tartışmalıdır, çünkü AKP kendini merkez sağ “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlamaktadır. Muhafazakârlık ve demokrasi konusunda düzenledikleri uluslararası bir sempozyumda da Erdoğan AKP'nin muhafazakâr yöne vurgu yapmışır.¹⁷ Ayrıca partinin kültürel olarak “ılımlı ve popülist Amerikan muhafazakârlığına” benzediği de bazı yazarlar tarafından belirtilmiştir.¹⁸

AKP, politikalarında demokratik bir devlet, düzenlenmiş piyasalar ve sosyal adaleti öne çıkarma amacı taşımaktadır. Erdoğan'a göre “devlet sosyal politikada aktif olmalıyken ekonomide de önderliği özel sektör üstlenmelidir.”¹⁹ Diğer taraftan partinin sosyal politikalardan sorumlu başkan yardımcısı Nükhet Hotar ise “Türk devletinin çok fazla sosyal sorumluluk üstlendiğinden” şikâyet etmiştir.²⁰ Erdoğan ve Hotar'ın devletin sosyal sorumlulukları konusundaki birbiriyle tezat düşünceleri, AKP yönetiminin izlenecek sosyal politikalarla ilgili olarak kendi içinde bir uzlaşma sağlayamadığının yansıması gibi görülebilir.

Sözünü ettiğimiz kitapçık, AKP'nin muhalefetteyken gelecekte izlemeyi düşündüğü endüstri ilişkileri politikaları hakkında bazı ipuçları vermiştir. “Ülkemizde emeğin evrensel hakları ve özgürlüklerinin tam olarak uygulanacağını” vaat eden AKP,²¹ dahası, endüstri ilişkileri konusunda sosyal diyaloga ve Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi yapılara büyük bir önem verdiğini de vurgulamışır. Kitapçık “emek maliyetini azaltmak ve istihdamı artırmak için İş Kanunu'nu modernleştirme gereksiniminden de” bahsetmekteydi.²² Son olarak “sendikalaşmanın teşvik edileceği ve örgütlenme özgürlüğünün tanınacağı da” vaat edilmiş, bu çerçevede “kamu görevlilerinin sendika, toplu pazarlık ve grev haklarının sağlanması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağı” vurgulanmışır.²³

AKP'nin destekçileri arasında iktisadi hayat ve çalışma hayatıyla ilgili konularda sınıf temelli farklılıkları yansıtan görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. "İslami" sermayenin çalışma ilişkileri hususundaki yaklaşımına göre "ücretli emek belli haklara sahip sosyal bir katmandan ziyade ekonominin organik bütünlüğü bağlamında hizmet sunucuları olarak" değerlendirilmektedir.²⁴ AKP'nin karşı karşıya olduğu en önemli çelişkilerden biri, onu iktidara taşıyan alt sınıflarla destekleyen işadamları arasındaki olası çatışmadır.²⁵

AKP'yi destekleyen sosyal sınıflar arasındaki zıtlaşma endüstri ilişkileri alanında en açık haliyle gözlenmekte, bu alandaki politikaları partinin emek ve sermaye arasındaki çatışmayla nasıl başa çıktığını göstermektedir.

TÜRKİYE'NİN ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNDE TEMEL AKTÖRLER

Kamu sektöründe çalışanların toplam ücretli çalışanların % 40'ını oluşturduğu Türkiye'de devlet, endüstri ilişkilerinin temel özelliklerini belirlemede önemli bir rol üstlenmektedir. Bunun da ötesinde sendikali işçilerin % 70'i kamu sektöründe çalışmaktadır. Bu oranlar ülkede endüstri ilişkileri sisteminde devletin oynadığı rolün önemine işaret eder.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇŞGB) 2004 yılı istatistiklerine göre bakanlığa kayıtlı 4,9 milyon çalışandan 2,8 milyonu, farklı bir yasal düzenleme altında çalışan 1,2 milyon kamu görevlisinden 788 bini sendika üyesidir.²⁶ Sendikalaşma oranı toplam işgücünün % 10'u civarındadır. Aralarındaki rekabet sonucunda sendikaların üye sayılarını olduğundan fazla gösterdiği de akılda tutulmalıdır. Türkiye'deki gerçek sendikalaşma oranını daha iyi yansıtan bir gösterge, toplu sözleşme kapsamındaki işçilerin oranıdır ki bu oran da işgücünün % 5'i civarındadır.²⁷ Dünyadaki benzerleri gibi Türkiye sendikaları da ekonomik ve mali krizler, deregülasyon ve özelleştirme politikalarından olumsuz yönde etkilenmektedir. Enformel ve/veya kayıt dışı sektörün büyüklüğü de sendikalaşmanın önünde bir engel teşkil etmektedir. Ağırlıklı olarak küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden oluşan bu kesimde istihdam genel olarak düşük vasıflı ve düşük ücretli işlerden oluşmaktadır.

Türkiye'de aralarında önemli ideoloji ve politika farklılıkları bulunan birbirine rakip konfederasyonlardan oluşan iki çeşit emek örgütlen-

mesi mevcuttur. İlk grupta İş Kanunu kapsamında çalışan, genel olarak mavi yakalı çalışanları bünyelerinde toplayan işçi sendikaları yer alır. Faaliyetlerini Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu çerçevesinde yürütmekte olan bu sendikalar Türk-İş, DİSK ve Hak-İş konfederasyonları şeklinde üst örgütlenmelere de gitmiştir. Hiçbir konfederasyona üye olmayan bağımsız sendikalar da mevcuttur. İkinci gruptaki, Devlet Memurları Kanunu'na göre istihdam edilen kamu görevlilerinin oluşturduğu memur sendikaları faaliyetlerini Kamu Görevlileri Sendikalar Kanunu çerçevesinde yürütmektedir. Türkiye Kamu-Sen, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) ve Memur-Sen bunların önde gelenleridir.

1952'de kurulan Türk-İş en büyük işçi konfederasyonu olup, mevcut 33 üye sendikada 1,9 milyon işçi adına bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak kamu kuruluşlarında çalışan işçileri temsil eden Türk-İş, siyasi yelpazede merkez olarak nitelendirilebilecek konumdadır. Bünyesinde sağda yer alan sendikalar çoğunlukta olmakla birlikte sol görüşe yakın sendikalar da bulunmaktadır. Türk-İş tarihinde "partiler üstü politika" izlemeye büyük çaba göstermiş, AB üyeliğine karşı olmamakla birlikte üyelik sürecinde gerçekleştirilen reformlara ulusal güvenliği ve egemenliği zayıflatıkları gerekçeyle sıcak bakmamıştır.²⁸

1967'de Türk-İş'in "partiler üstü politikasını" eleştiren sol eğilimli dört sendika tarafından kurulan DİSK, 1970'lerde militan bir sosyalist sendikacılık anlayışını uygulamaya çalıştı; 12 Eylül döneminde askeri rejim tarafından kapatıldıysa da 1992'de yeniden faaliyete geçti. Günümüzde ılımlı bir sol çizgi izleyen ve kendisine bağlı 21 sendikada 450.000 işçiyi örgütleyen DİSK'in üyeleri genellikle İstanbul ve civarındaki büyük özel sektör endüstri kuruluşlarında çalışmaktadır.

1976 yılında kurulan Hak-İş'in 2004 yılı ÇSGB istatistiklerine göre kendisine bağlı sekiz sendikada toplam 330.000 üyesi vardır. Hak-İş'in kuruluş yıllarındaki temel ilkesi Müslüman kardeşliği çerçevesinde işçi ve işverenlerin kardeş olduklarıydı.

1980'lerin sonlarından itibaren İslamcı kimliğe sahip bir işçi konfederasyonundan demokratik değerleri savunan bir işçi örgütüne doğru ev-

rimleşmeye çalışan Hak-İş, bu bağlamda “işçi-işveren kardeşliğinden” demokratikleşmeyi, AB’yi ve işçi haklarını öne çıkaran bir söylemi geliştirmeye çalışmaktadır.²⁹

İşveren örgütleri de işletme büyüklükleri ve örgütsel amaçlar doğrultusunda farklı gruplara bölünmüştür. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) çalışma ilişkileri ve istihdam konularında uzmanlaşmış önde gelen işveren örgütüyken, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) çalışmalarını daha ziyade mali ve diğer makroekonomik konular üzerinde yoğunlaştırmıştır. TÜSİAD büyük sermayeyi, TOBB daha ziyade küçük ve orta ölçekli işletmeleri temsil etmektedir. Bunlara ek olarak Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), muhafazakâr küçük ve orta ölçekli sermayeyi temsil eden önemli bir örgüt olarak son yıllarda ortaya çıkmıştır. Kamu işverenlerinin kendi örgütleri olmakla birlikte bu örgütler de TİSK üyesidir.

Türkiye’deki endüstri ilişkileri sisteminin temelleri 1983 yılında çıkan ve sendikal hakların kısıtlanması esasına dayanan iki yasa tarafından atılmıştır. Son yıllarda gerçekleştirilen bazı iyileştirmelere rağmen sendikaların faaliyetleri sıkı bir denetime tabidir. 2001’de çıkan Kamu Görevlileri Sendikalar Kanunu memurların sendika hakkını tanımakla beraber toplu sözleşme ve grev haklarını tanımamıştır.

AKP VE SOSYAL DİYALOG: EKONOMİK VE SOSYAL KONSEY ÖRNEĞİ

Belli başlı toplumsal çıkarları temsil eden örgütlerle devletin temsilcilerinin eşzamanlı olarak ekonomik istikrar ve kabul edilebilir sosyal refah standartlarını oluşturmak amacıyla bir araya geldiği yapılanmalardan oluşan bir sistem olan sosyal diyalog, Kuzey ve Batı Avrupa’da ekonomik büyümenin bir sonucuyken, Doğu Avrupa geçiş ekonomilerinde toplumsal kesimlerin hükümetlerin ekonomik politikalarına destek sağlama amacına dönük olarak ortaya çıkmıştır.³⁰ Türkiye’deki sosyal diyalog deneyimi Doğu Avrupa ülkelerindekilere benzemektedir.

AKP iktidara geldiğinde farklı alanlarda acilen uygulanacak bir “eylem planı” ilan etmişti. Planın endüstri ilişkileriyle ilgili temel noktasını “Ekonomik ve Sosyal Konsey’in (ESK) yapısının ve işleyiş biçiminin

üç ay içinde yeniden tasarlanacağı” sözü oluşturmaktaydı.³¹ Ancak parti bugüne kadar ESK’nın yeniden yapılandırılması konusunda önemli bir çaba sarf etmedi.

1995’te yayınlanan bir hükümet genelgesiyle kurulan ESK’nın işlevleri ve yapısının düzenlendiği 2001 tarihli yasaya göre, bir danışma organı şeklinde tasarlanan bu konseyin temel işlevleri arasında ekonomi politikalarının geliştirilmesinde farklı çıkarların temsil edilmesini sağlayarak toplumsal uzlaşmaya katkıda bulunmak, endüstri ilişkilerinde barışı tesis etmek ve istihdam, verimlilik ve ücretler gibi temel makroekonomik konular hakkında hükümete tavsiyelerde bulunmak sayılabilir.³² Daha sonra bu işlevler arasına sosyal hukukla ilgili düzenlemelerde hükümete önerilerde bulunmak da eklenmiştir.

Tablo 2. ESK’nın yapısı

Hükümet	16
Çalışanlar (Türk-İş+Hak-İş+DİSK+Türkiye Kamu-Sen)	12
İşverenler (TİSK+TOBB)	6
TESK	3
TZOB	3
Toplam	40

Genellikle hükümetlerin ekonomik politikalarına sosyal tarafların desteğini almak amacıyla topladıkları ESK yapısının yakın zamanlara kadar sık sık değiştirilmesi nedeniyle kurumsallaşma ve işlevlerini yerine getirme konusunda engellerle karşılaşmıştır. ESK ve benzeri yapılanmaların başarısının temel ön koşulu tarafların birbirlerine ve hükümete güven duymasıdır. İşçi ve işveren tarafları konseyin kurulduğu günden beri hükümetler tarafından bir tür politika dayatma ve onaylatma-kuruluşu gibi algılandığından şikâyetçidir. Hükümetler hangi konuları ne zaman ESK’ya götüreceklerine kendileri karar vermekte, bu da taraflar arasında hoşnutsuzluğa yol açmaktadır.

AKP hükümeti ESK’yı geçmiş hükümetlere göre daha sık toplantıya çağırarak beraber, özellikle işçi tarafı önemli konuların tartışılmasında kendilerinin dışlandığını düşünmektedir. Örneğin yeni iş kanunu konusunun ESK’da yeterince tartışılmadığı, sendikalar tarafından hükümete yö-

neltiren eleştirilerden biridir.³³ Konsey toplantılarında tartışılan konular arasında asgari ücret, AB üyeliği, iş güvencesi, memur maaş zammı ve kamu sektöründeki toplu görüşmeler sayılabilir. Yakınlarda gerçekleştirilen toplantıların birinde başbakan, ESK'nın il düzeyinde de kurulmasının ve içindeki kamu temsilcilerinin sayısının azaltılmasının gerekli olduğunu vurgulamıştı. Hükümet izlemekte olduğu ekonomik ve sosyal politikaların sosyal taraflarca desteklenmesi için ESK'yı daha aktif hale getirmek istemekte, Başbakan Erdoğan konsey toplantılarını katılımcı demokrasinin bir örneği ve partisinin sosyal tarafların düşüncelerine verdiği değerin bir kanıtı olarak görmektedir.³⁴

Hükümet tarafının egemen konumu ESK'nın gerçek bir danışma organı olma niteliğine zarar vermektedir. AB yayınladığı ilerleme raporlarında tüm seviyelerde gerçek ve özgür ikili ve üçlü sosyal diyalogun gerçekleşmesi için bir dizi düzenleme yapılmasının şart olduğunu belirtmiş,³⁵ ESK'ya toplumsal antlaşma yapma ve ücret politikasını belirleme gibi konularda yasal olarak yetki tanınmamıştır.

Neden AKP göreceli olarak diğer hükümetlere göre önem vermekte veya en azından öyleymiş gibi yapmaktadır? Partinin İslamcı bir geçmişe sahip kadrolarının işçi sorunlarına en uygun çözümün üçlü yapılarla sağlanabileceğini düşünmekte olduğunu söyleyebiliriz; zira bu yaklaşım “işçi-işveren kardeşliğine” dayanan geleneksel İslami korporatist anlayışa yakın görünmektedir. Aslında sosyal diyalog “işçi-işveren kardeşliğinin” modern biçimi olarak da değerlendirilebilir. AKP'nin ESK'ya olan ilgisinin bir diğer nedeni de muhtemelen AB üyelik sürecinin gerekliliklerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de endüstri ilişkileri sisteminin AB standartlarına uyumu için üçlü yapıların kurulması ve işlevsel hale getirilmesi gerekmektedir. Katılım Ortaklığı Belgesi de Türkiye'nin, sosyal ortakların AB standartlarına ulaşma çabalarına destek vermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sosyal diyalog Avrupa sosyal modelinin önemli bir boyutunu oluşturduğu için AB, endüstri ilişkilerinde bu alandaki mekanizmalarının geliştirilmesine büyük önem vermektedir.³⁶ Her aday ülkenin kendi sosyal ve endüstriyel ilişkiler kültürüne uygun ve AB üyeliğinin gerekliliklerini de karşılayan, işleyen bir sosyal diyalog mekanizmasının var olması bu açıdan önemlidir.

İP CAMBAZI GİBİ DENGİYİ SAĞLAMAYA ÇALIŞMAK: İŞ GÜVENCESİ VE YENİ İŞ KANUNU TARTIŞMALARI

İş güvencesi ve yeni iş kanunu hakkındaki tartışmalar AKP'nin emek-sermaye ilişkilerine nasıl yaklaştığını anlamamıza katkı sağlar. İş güvencesi yasası işverenlerin tepkisini çekerken, yeni iş kanunu da sendikalarca eleştirilmişti. Sendikalar hükümeti işveren yanlısı bir tutum almakla itham ediyordu. Bir önceki koalisyon hükümetince çıkartılan iş güvencesi yasası işverenlerin “haklı bir neden” olmaksızın işçi çıkarmasını güçleştirmişti. Örneğin işverenler sendika üyeliği, hamilelik ve kendilerini mahkemeye verme gibi nedenlerden dolayı işçi çıkartamayacaktı. Toplu işten çıkartmalarda da geçerli ve makul bir neden ileri sürmek zorundaydılar. MÜSİAD'ın da aralarında bulunduğu işveren örgütleri yasayı ağır biçimde eleştirirken, Hak-İş'in de aralarında bulunduğu işçi konfederasyonları yasanın çıkması için Meclis'te lobi faaliyetleri yürüttü. Yasa Meclis tarafından kabul edilmekle beraber, yürürlüğe koyulması o zamanki hükümet tarafından 3 Kasım 2002 seçimlerinden dolayı ertelendi.

AKP iktidara geldiğinde MÜSİAD'ın da aralarında olduğu işveren çevrelerinin yasanın uygulanmasının ertelenmesi yönündeki baskısıyla karşılaştı. İlk başlarda ertelemeye karşı olan Erdoğan'ın başbakan olduğunda yaptığı ilk icraatlardan biri, iş yasasının uygulanmasını Haziran 2003'e kadar ertelemek oldu.³⁷ İlginçtir ki parti muhalefetteyken yasayı hararetle savunmuştu; milletvekilleri iş güvencesinin “çağdaş devletler için bir zorunluluk olduğunu” vurgulamış ve yasanın çıkmasını önceki dönemlerde engelleyen “belli baskı gruplarını” da eleştirmişti.³⁸

Hükümetin erteleme kararı işçi kuruluşlarının tepkisini çekti. Örneğin Hak-İş'e bağlı Öziplik-İş sendikasının başkanı karardan dolayı büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını belirtirken,³⁹ *Yeni Şafak* gazetesi yazarlarından Kürşat Bumin'e bir mektup gönderen Hak-İş'e bağlı bir sendikanın başkanı AKP'nin işverenleri insanlara iş ve ekmek sağlayan hayırseverler olarak gördüğünü dile getiriyordu.⁴⁰ Nitekim Sanayi ve Ticaret Bakanı Ali Çoşkun MESS'te yaptığı bir konuşmada sanayicileri övüyor ve “çilekeş insanlar” olarak betimliyordu.⁴¹

İş güvencesi yasasının önüne geçemeyen işverenler, emeği daha esnek kullanmalarına olanak tanıyacak yeni bir iş kanunu çıkarılması için

büyük çaba gösterdi. 1475 sayılı İş Kanunu'nun esnek istihdamı gerçekleştirmede büyük engeller içerdiği, bunun da rekabet gücünü olumsuz yönde etkilediği uzun zamandan beri işveren çevreleri tarafından ifade edilmekteydi. OECD'nin iş kanunlarının ne derece katı olduğunu inceleyen bir araştırmasında Türkiye'nin Portekiz'den sonra en katı, yani esnek olmayan ve iş güvencesini sağlayan yasal düzenlemeye sahip ülke olduğu görülmüştü.⁴²

AKP iktidara gelmeden önce iş kanununu “modernleştirme” konusunda söz vermiş, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Murat Başeskioglu esnek çalışmanın gerçekleştirilmemesi halinde Türkiye'nin az gelişmiş bir ülke olacağını iddia etmişti.⁴³ Yeni iş kanunuyla ilgili tartışmalar sırasında AKP kendini “iki arada bir derede” hissediyordu. Bir taraftan TİSK başkanı AKP'yi sendikaların baskısına boyun eğmekle ve “sanayiden ziyade sendika baronlarına” hizmet etmekle suçlarken,⁴⁴ diğer yandan aralarında Hak-İş'in de bulunduğu emek örgütleri yasanın Meclis'ten geçmemesi için çaba gösterip, hükümeti etkilemeye çalıştı. Yeni iş kanunu işverenlerin istekleri doğrultusunda Meclis'ten geçti. Örneğin TUSİAD başkanı yasanın “istekleri doğrultusunda” çıktığını vurgulamakta bir sakınca görmemişti.⁴⁵ Buna karşılık sendikalar yasayı “işverenlerin işçileri diledikleri zaman işe alıp diledikleri zaman işten attıkları kölelik yasası” olarak değerlendirdi.⁴⁶ Sendikalara göre yeni iş yasası daha önce çıkmış olan iş güvencesi yasasının bazı hükümlerini zayıflatmıştı. Sendikalar ayrıca DYP ve ANAP gibi sağ partilerin iktidar olduğu dönemlerde yeni iş kanunu çıkartmaya cesaret edemediklerini de vurgulamayı ihmal etmedi.⁴⁷ Emek çevreleri AKP'nin yasanın çıkması konusundaki ısrarını sermayenin gözüne girme çabası olarak yorumladı.

22 Mayıs 2003'te kabul edilen yasa, ilgili AB müktesebatını da dikkate alarak standart olmayan istihdam, esnek çalışma saatleri, geçici çalışma, işverenin iflası halinde işçinin korunması, iş güvencesi, işverenin işçiye bilgi verme yükümlülüğü ve iş güvenliği ve sağlığının etkin uygulanması gibi konularda düzenlemeler yapmaktadır. Kısmi ve sabit süreli çalışma gibi tipik olmayan istihdam biçimlerini yasal bir çerçeveye kavuşturan yasanın en önemli niteliği, emeğin daha esnek istihdamına olanak tanımasıdır. İşverenler de yasanın en çok bu yönünden memnuniyet duymaktadır.

Yeni iş yasası, iş güvencesi yasasının kapsamını daraltmıştır. İş güvencesi yasasında on kişiden az işçi çalıştıran işyerleri kapsam dışı tutulmuşken, bu rakam yeni iş kanununda otuz işçiye çıkarılmış, böylece küçük ve orta ölçekli işyerleri (KOBİ) için önemli bir emek esnekliği imkânı sunulmuştur. KOBİ sahipleri ve yöneticilerinin AKP'nin en önemli destekçileri arasında bulunması partinin iş güvencesinin kapsamının daraltılmasına neden sıcak baktığını bize açıklayabilir.

MÜSİAD üyelerinin önemli bir bölümü işyerlerinde sendikaya Hak-İş üyesi olsa dahi sıcak bakmamaktadır. MÜSİAD danışmanları resmi endüstri ilişkileri prosedürlerinin yerini karşılıklı güven ve saygıya dayanan bir sistemin alması gerektiği iddiasında bulunmuştu.⁴⁸ Emek söz konusu olduğunda İslami sermaye kendi sınıf çıkarları için en uygun olanı yapmaya çalışmaktan çekinmemektedir; bu kesime göre sendikalar nadiren hoşgörü gösterilebilecek, hatta İslami iş ahlakına göre gerekli olmayan kuruluşlardır. Ayşe Buğra'nın da belirttiği gibi, benzer dünya görüşü ve siyasi eğilimlere sahip olmalarına rağmen Hak-İş ve MÜSİAD endüstri ilişkileri ve ekonomi politikaları gibi alanlarda temsil ettikleri sınıfların çıkar farklılığını yansıtan anlaşmazlıklar içine düşebilmektedir.⁴⁹

“BİZİM İŞÇİ RECEP'TEN ONLARIN PATRON RECEP'İNE” - AKP VE SENDİKALAR

Siyasi partilerle sendikalar arasındaki ilişkiler, benzer siyasi görüşleri paylaşırsalar bile çoğu zaman uyum içinde değildir. AKP ile sendikalar arasındaki ilişkiler de benzer bir nitelik taşır. Sendikalar AKP iktidarına ilk aylarda temkinli bir iyimserlikle yaklaşırken, bu iyimserlik zamanla ortadan kaybolmuştur.

Yeni iş yasasının çıkması ve hükümetin özelleştirme programına devam etmesi özellikle Türk-İş'in hükümete bakışını olumsuz etkilemiştir. Türk-İş'e bağlı sendikalar ağırlıklı olarak kamu sektöründe örgütlü olduğu için süregelen özelleştirmeler Türk-İş ve ona bağlı sendikaların kendini tehdit altında hissetmesine yol açmaktadır. Ayrıca Türk-İş, AKP iktidarından farklı olarak AB'ye üyelik konusuna daha temkinli yaklaşmaktadır.⁵⁰ İlke olarak AB üyeliğini benimseyen Türk-İş, üyelik sürecinin gerekli kıldığı reformlara ulusal egemenlik ve güvenliğe tehdit oluşturdukları gerekçesiyle

le karşı çıkmış, Kıbrıs konusunda da ulusalcı nitelendirilebilecek bir çizgi izlemiş, bu konularda askeri güvenlik aygıtını oluşturan organların görüşlerine yakın bir çizgide kendini konuşturmayaya dikkat etmiştir.

2003 yılı içerisinde Türk-İş özelleştirme politikalarını ve yeni iş yasasını protesto etmek amacıyla beş miting düzenlemiştir. Ankara mitinginde Türk-İş başkanı hükümeti işverenleri desteklemekle itham etmiştir: “(Hükümet) sosyal ortaklara birlikte yöneteceğiz demişti. Simdi anlaşılıyor ki sosyal ortak deyince sadece TUSİAD ve TOBB anlıyorlar.”⁵¹ Türk-İş’e bağlı önde gelen sendika yöneticileri de hükümeti eleştirmekten geri durmamışlardır. Örneğin Tek Gıda-İş başkanı “hükümet politikalarının sermaye yanlısı tavrının” tartışılmaz bir gerçek olduğuna işaret etmiştir.⁵²

Bütün bunlara rağmen Türk-İş, Mart 2004 yerel seçimlerinde AKP karşıtı bir kampanya düzenlemekten kaçınmıştır. Türk-İş Başkanı Salih Kılıç, “zaman zaman emekten yana tavır alır görüldüğüne, diğer zamanlar ise sermayeyi desteklediğine” dikkat çektiği başbakanın bir ikilemle karşı karşıya kaldığını söylemiştir.⁵³ Öte yandan Türk-İş’e üye bazı sendikalar açık veya örtülü olarak üyelerine yerel seçimlerde AKP’ye oy vermeme çağrısı yapmaktan kaçınmamış, örneğin özelleştirme kapsamındaki TÜPRAŞ ve PETKİM gibi büyük kamu işyerlerinde örgütlü olan Petrol-İş üyelerinden açık bir şekilde AKP’ye oy vermemelerini istemiştir.⁵⁴ Yol-İş sendikası ise AKP’ye verilecek oyların, sendikanın örgütlü olduğu Köy Hizmetleri gibi kamu kuruluşlarının küçültülmesi veya başka birimlere devredilmesi gibi uygulamalar içeren Kamu Yönetimi Reformu Yasası’na destek anlamına geleceğini iddia etmiştir.

Sol eğilimli yönetimlere sahip adı geçen sendikalarından farklı olarak, Türk-İş içindeki sağ eğilimli sendikaların bazıları hükümete iktisadi ve sosyal politikalarından ziyade politikadaki tutumundan dolayı cephe almıştır. Örneğin milliyetçi eğilimli sendikacılarca yönetilen Türk-Metal, Kıbrıs ve AB üyeliği konusunda AKP hükümetine sert eleştiriler yöneltmiş ve hatta örtülü olarak hükümeti ihanetle suçlamıştır.⁵⁵

Hak-İş ise hükümetin olumlu politikalarını desteklerken olumsuz politikalarına ise karşı çıkacağını ilan etmişti.⁵⁶ Hükümetin olumlu politikalarına AB politikasını ve ESK’yı işlevsel hale getirme çabalarını örnek verirken, özelleştirme programını ve “istisnadan ziyade kural halini almaya baş-

layan” grev ertelemelerini olumsuz politikalara örnek gösteren⁵⁷ Hak-İş’e, göre yasal grevlerin ertelenmesi AKP’nin Türkiye demokrasisinin standartlarını AB seviyesine çıkarma amacına önemli bir darbe vurmaktaydı.

Sendikalar ve toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt kanun taslakları da Hak-İş tarafından eleştirilmiştir. Hak-İş’in 1 Mayıs’ın resmi tatil günü ilan edilmesi teklifi de hükümetin AB’ye üye olunduğunda bunun gerçekleşebileceği cevabıyla karşılanmıştır.⁵⁸ Hak-İş Başkanı Salim Uslu hükümeti fa-kirlik ve işsizlik sorunlarını yeterince ciddiye almamakla da suçlamıştır.⁵⁹

DİSK de hükümete özelleştirme politikaları ve yeni iş yasasından dolayı eleştiriler yöneltmiştir.⁶⁰ Memur konfederasyonları arasında KESK ve Türkiye Kamu-Sen de özellikle Kamu Yönetimi Reform Yasası taslağı nedeniyle hükümeti kıyasıya eleştirmişlerdir. KESK yasanın istihdam azaltmaya yol açacağından endişeliyken, milliyetçi eğilimli Türkiye Kamu-Sen bölücülüğü teşvik edeceği endişesiyle taslağa karşı çıkmış,⁶¹ hükümetin Kıbrıs ve AB politikalarını “hatalı” bulmuştur. Muhafazakâr eğilimli Memur-Sen ise hükümeti eleştirmekten dikkatlice kaçınmıştır.

Sendikalar arasında artan rekabette taraf tutmakla suçlanan AKP’nin, kendine yakın hissettiği Hak-İş ve Memur-Sen lehine sendikalar arası rekabette rol oynadığı iddia edilmektedir. Örneğin Hak-İş’e bağlı Tarım Orman-İş üç ayda üye sayısını 837’den 18.000’e çıkartmış, burada üye kaybına uğrayan, aynı iş kolunda faaliyet gösteren Türk-İş’e bağlı Orman-İş olmuştur. Hak-İş üyesi sendikanın bu kadar kısa sürede hızla büyümesinin arkasında ilgili kamu kuruluşlarında görevli bürokratlar ve bazı AKP milletvekillerinin bulunduğu iddia edilmiştir.⁶² Aynı şekilde Denizli ve Amasya belediyelerinde işçilerin DİSK’e bağlı Genel-İş’ten ayrılıp Hak-İş’e bağlı Hizmet-İş’e geçmeleri yönünde baskılar olduğu da öne sürülmüştür.⁶³ AKP’nin hükümete her durumda muhalefet etmeyecek, kendisine önyargıyla yaklaşmayacak, dost sayılabilecek bir işçi örgütü için örtülü olarak Hak-İş’e destek verdiği söylenebilir. 1980’lerin sonlarında da Turgut Özal kendisine ciddi anlamda muhalefet eden Türk-İş’e karşı Hak-İş’i öne çıkarmaya çalışmıştır. 28 Şubat’ta Türk-İş ve DİSK’in “beşli çete” içinde oynadığı rolün farkında olan AKP yöneticileri bu konfederasyonlara karşı Hak-İş’in desteğine önem atfediyor olabilir.

AKP iktidarı örgütlenme hakkına karşı işverenlerin gerçekleştirdiği engellemeler karşısında genellikle sessiz kalmıştır. Örneğin Eskişehir’de 365 cam işçisinin Kristal-İş’e üye olmalarından dolayı işten atılması karşısında bir şey yapmamıştır.⁶⁴ Benzer biçimde Türk-İş üyesi Belediye-İş’in İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı hazır beton üreten İSTON işletmesindeki işçileri örgütlenme çabası işletmenin genel müdürü tarafından önlenmiştir.⁶⁵

Türkiye’nin AB üyeliği için büyük gayret gösteren AKP, konu emek haklarına gelince AB standartlarının gerisinde kalmayı sindirebilmektedir. AB, yayınladığı ilerleme raporlarında Türkiye’deki sendikal hakların genişletilmesini ve bu haklara uyulmasını sık sık talep etmektedir.⁶⁶

DEMOKRATİKLEŞMENİN SINIRLARI: AKP VE GREV HAKKININ KULLANIL(AMA)MASI

AKP iktidarı döneminde yasal bazı grevler milli güvenlik ve kamu sağlığı gerekçe gösterilerek ertelenmiştir. Aslında bu, Türkiye’de endüstri ilişkilerinin alışık olmadığı bir durum değildir. Burada sorun, demokratikleşmeye vurgu yapan bir siyasi iktidarın grev gibi temel bir hakkın kullanılmasını sekteye uğratmaya çalışmasıdır. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de grevlerin ve greve katılanların sayıları azalmakta, grevlerin etkisinde de bir gerileme gözlenmektedir. 1980 sonrası dönemde 1989-1994 arasındaki yıllar dışında Türkiye yoğun grevlerin yaşandığı bir ülke olmamıştır. 2000’li yıllarda da bu eğilim devam etmektedir.

Tablo 3. Türkiye’de Grevler

Grevler	2001	2002	2003	2004	2005
Grev sayısı	35	27	23	30	34
Greve katılan işçi sayısı	9.991	4.618	1.535	3.557	3.529
Kayıp işgünü sayısı	286.015	43.885	144.772	93.161	176.824

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma İstatistikleri 2006

Görüldüğü üzere, grevlerin önemi azalırken AKP ekonomiye zarar vereceğini düşündüğü önemli grevleri yasal yetkilerini kullanarak ertelemekten çekinmemiştir.

Kristal-İş'in cam işkolunda yaklaşık 5.000 işçiyle gerçekleştireceği grev "milli güvenliği ve halk sağlığını tehdit ettiği" gerekçesiyle iki kez altmış gün süreyle ertelenmiştir. Grev erteleme kararı almadan önce hükümet Milli Güvenlik Konseyi (MGK) genel sekreterliğine başvurarak cam işkolundaki grevin milli güvenliği tehdit edip etmediğini sormuştur. İlginçtir ki MGK, hükümete grevin milli güvenliğe tehdit oluşturmadığı yönünde tavsiyede bulunmuştur.⁶⁷

Kararı kınayan sendika, hükümeti işverenlerin istekleri doğrultusunda hareket etmekle itham ederek kararı Danıştay'a götürdü.⁶⁸ Danıştay'ın kararı grev erteleme kararının ilgili yasalara aykırı olduğu yönündeydi. Hükümet kararını savunan adalet bakanı cam sektöründeki grevin otomotiv ihracına zarar vererek önemli bir pazar kaybına yol açacağını iddia etti. Maliye bakanı da işverenlere hükümetin grevi ertelemek için elinden geleni yaptığını, ancak "yargı organlarıyla sorunlar olduğunu" ve bunların aşılmasında "yardımlarına ihtiyaç duyulduğunu" söyledi.⁶⁹ Danıştay'ın kararından sonra hükümet grevi bir kez daha erteledi. Bunun üzerine Kristal-İş konuyu uluslararası alana taşıdı. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) genel sekreteri hükümeti grev erteleme kararından dolayı eleştirdi. Daha da önemlisi, zamanın Genişlemeden Sorumlu AB Komiseri Verheugen, Kristal-İş'in konuyla ilgili mektubuna verdiği yanıtta aday ülkelerin Kopenhag kriterlerinde belirtilen temel insan haklarına ve bu bağlamda sosyal haklara saygı göstermeleri gerektiğini belirterek grev hakkının da temel sosyal haklardan olduğuna dikkati çekiyordu.⁷⁰ Bu eleştirilere rağmen hükümet lastik işkolunda yapılması planlanan bir grevi de "milli güvenlik" gerekçesiyle ertelemekte bir sakınca görmedi.

AKP'nin sosyal politikalardan sorumlu genel başkan yardımcısı Nühket Hotar hükümetin grev erteleme kararlarını savunurken "grevlerin süresi ve grevlerden dolayı kaybolan işgünü sayıları gibi kriterler açısından Türkiye'nin pek çok ülkeden önde olduğunu" dile getiriyordu. Bu iddia 1988-1995 yılları için doğru olmakla beraber, 1997'den sonra, daha önce de değindiğimiz gibi Türkiye'de grev sayıları, süreleri ve kayıp işgünleri hızla azalmaya başladı.⁷¹ Buna ek olarak Hotar, ekonomik krizin üstesinden gelmeye çalışırken stratejik önemi haiz endüstrilerde greve gitmenin uygun

olmadığını da savunuyordu. Gerek cam gerekse lastik işkolları önemli ih-
raç kalemlerinden biri olan otomotiv sanayii için önem taşıdığından, hükü-
met bu endüstrileri stratejik olarak değerlendirdi. Gelgelelim Hotar “bir de-
mokraside grev ertelemenin ilke olarak doğru olmadığını” eklemeyi de
unutmadı.⁷² Ertelemelerin “kuraldan ziyade istisnai” durumlar olduğunu
düşünen Hotar, “bir daha AKP iktidarında grev ertelenmesi olmayacağını”
ümit ediyordu.⁷³

SONUÇ

Halkın büyük ümitlerle iktidara getirdiği AKP, iktisadi büyümenin
gündelik hayata tam olarak yansıyamamasının sıkıntılarını çekmeye başla-
mıştır. Bu durum en çok istihdam alanında ortaya çıkmakta, ekonomik bü-
yüme işsizlik sorununa çare olmaktadır. İşsizlik ve fakirlik AKP’nin karşı
karşıya olduğu en önemli sorun alanlarından biridir ve buradaki sorunların
çözülememesi alt sınıfların partiden soğumasına neden olabilir.

Emekle sermayenin çıkarları arasında bir denge tutturmaya çalış-
mak AKP’nin önündeki en önemli meydan okumalardan birini oluşturu-
maktadır. Çıkar uyumsuzluğunu azaltmada AKP kurumsal bir mekanizma
olarak ESK’yı kullanmak istemekle beraber, bunda şu ana kadar başarılı
olamamıştır. “İşçi-işveren kardeşliği”ni benimseyen bir siyasi gelenekten
gelen parti kadroları için günümüz dünyasında bunun modern karşılığı
olarak nitelendirilebilecek sosyal diyalog ve sosyal ortaklık söylemi önemli
bir fırsat sunmaktadır.

Yeni iş kanunu ve grev ertelemeleri AKP’nin işveren çevrelerinin ta-
leplerine daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Özellikle grev ertelemele-
ri partinin demokratik haklara saygılı olma ve demokratikleşmeyi sağlama
iddialarının üstüne bir gölge gibi düşmüştür. MGK’nın ülkede demokrasi-
yi AB standartlarına ulaştırma hedefi olduğunu söyleyen AKP hükümetin-
den grev hakkına daha fazla saygı göstermesi gibi ilginç bir durum da orta-
ya çıkmıştır.

Görünen o ki, işçi hakları AKP’nin demokratikleştirme politikasının
sınırlarında yer almaktadır. Büyük bir olasılıkla AKP yöneticileri ve kadrola-
rı endüstri ilişkileri sorunlarını çözmede patrimonial ilişkilerin önemli ol-

duğuna inanmaktadır. Buna göre, ahlakçı bir bakış açısıyla emek “korunacak, bakılacak, iyilik yapılacak” bir kategori olarak değerlendirilmektedir. Burada işveren veya girişimci istihdam yaratan, muhtaçlara yardım eden bir çeşit insanüstü yaratık olarak görülmektedir. Bu çerçevede emek sahibinden beklenen, kendisine iş imkânı sağlayan işverene müteşekkir olmasıdır.

AKP’nin toplumsal adalet anlayışının bireysel ve toplumsal hakları güçlendirmekten ziyade yardımseverlik, dayanışma ve işbirliği gibi hasletleri öne çıkarmaya dayanmakta olduğunu söyleyebiliriz. Bunun modern dünyada emeğin karşı karşıya kaldığı sorunları çözmede ne derecede başarılı olacağı tartışmalıdır. Her ne kadar emeğin siyasi gücü son yirmi beş yılda azalmışsa da, emek hükümetlerin kolayca görmezlikten geleceği bir siyasi aktör de değildir. Türkiye’nin yakın dönemdeki siyasi hayatı bunun canlı bir kanıtıdır. AKP’nin, 1980’lerin sonlarındaki ve 1990’ların başlarındaki grev dalgası ve işçi olaylarının ANAP’ın çöküşüne yol açan süreci başlatan anahtar olaylardan olduğunu unutmamasında fayda vardır.

NOTLAR

- 1 Sakarya Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.
- 2 Muhammad Abdul Mannan, *Islamic Economics*, Cambridge: The Islamic Academy, 1986, s. 88.
- 3 Joel Beinin ve Zachary Lockman, *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam and the Egyptian Working Class (1882-1954)*, Londra: IB Tauris, 1988, s. 375; Nazih N. Ayubi, *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*, Londra: Routledge, 1993, s. 159.
- 4 Bkz. *Hak-İş Dergisi*, c. 9, Mart 1987, s. 15.
- 5 Salim Uslu, “Bir Konuşma”, *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren İlişkileri*, İstanbul: ISAV, 1992, s. 368.
- 6 Bülent Aras ve Bülent Gökay, “Turkey after Copenhagen: walking a tightrope”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, c. 5, 2003, s. 158; Ergun Özbudun, 2002 Seçimleri Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler, Ankara: TÜBA, 2004, s. 21; Ziya Öniş, and Fuat Keyman. “Turkey at the polls: a new path emerges”, *Journal of Democracy*, c. 14, 2003, s. 100; Üzeyir Tekin, *AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*, Ankara: Orient, 2004.
- 7 Ahmet İnsel, “The AKP and Normalizing Democracy in Turkey”, *The South Atlantic Quarterly*, c. 102, 2/3, 2003, s. 297.
- 8 Hakan Yavuz, “Opportunity Spaces, Identity and Islamic Meaning in Turkey”, ed. Quintan Wiktorowicz, *Islamic Activism: A Social Movement Approach*, Bloomington: Indiana University Press, 2003, s. 270-288.

- 9 TİSK İşveren, Mart 2003, s. 4.
- 10 Özbudun, *age*, s. 13.
- 11 İnsel, *age*, s. 299.
- 12 Recep Tayyip Erdoğan. *Konuşmalar*, Ankara: AK Parti, 2003, s. 62
- 13 Agah Kafkas ve Hüseyin Tanrıverdi sendikacı milletvekilleridir. MÜSİAD üyesi AKP milletvekilleri arasında aşağıdaki isimler örnek verilebilir: Hüseyin İrfan Rıza Yazıcıoğlu (Diyarbakır), Ali Osman Başkurt (Malatya), Abdurrahman Müfit (Sanlıurfa), Ahmet Edip Uğur (Balıkesir), Mehmet Asım Kulak (Bartın), Hasan Arıği (Konya), Mustafa Demir (Samsun), Ahmet Uzer (Gaziantep), Ni-yazi Özcan (Kayseri). Bkz. <http://stargazete.com/index.asp?haberid=9782> (erisim 04.09.2004).
- 14 Justice and Development Party, *Development and Democratization Program*, Ankara: AK Parti, 2002.
- 15 TİSK İşveren Dergisi, c. 4, Mart 2003; MESS İşveren Gazetesi, Nisan 2003, s. 10.
- 16 Öniş ve Keyman, *age*, s. 99.
- 17 Recep Tayyip Erdoğan'ın the *International Symposium on Conservatism and Democracy* sempozyu-munda yaptığı konuşma, Ankara: AK Parti, 10-11 Ocak 2004, s. 7-17.
- 18 İnsel, *age*, s. 302.
- 19 Adalet ve Kalkınma Partisi 1. Olağan Büyük Kongresi, Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan'ın Ko-nuşması, Ankara: AK Parti, 12 Ekim 2003, s. 83.
- 20 Alıntıl原因 Türk Harp-İş Dergisi, Nisan 2004, s. 31.
- 21 Justice and Development Party, s. 14.
- 22 *Age*, s. 96.
- 23 *Age*, s. 28, 97.
- 24 Keyman'dan aktaran İnsel, s. 298.
- 25 Hakan Yavuz, "The International Symposium on Conservatism and Democracy" başlıklı sempo-zyuma sunulan bildiri, Ankara: AK Parti, 10-11 Ocak 2004, s. 204; 202-208.
- 26 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), *Çalışma Hayatı İstatistikleri*, Ankara: ÇSGB, 2004, s. 40.
- 27 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *age*, s. 42.
- 28 Erdinç Yazıcı, *Sendikal Perspektif: İşçi Liderleri Konuşuyor*, Ankara: İlke Emek Yayınları, 2004, s. 176.
- 29 Hak-İş'le ilgili yeni bir çalışma için bkz. Burhanettin Duran ve Engin Yıldırım, "Islamism, Trade Unionism And Civil Society: The Case of Hak-İş Labor Confederation in Turkey", *Middle Eastern Studies*, c. 41, 2005, s. 221.
- 30 Martin Myant, Brian Slococok ve Simon Smith. "Tripartism in the Czech and Slovak Republics", *Europe-Asia Studies*, c. 52, 2000, s. 724.
- 31 www.belgenet.com/eko/acileylem_161102.html erişim 06.08.2004.
- 32 www.belgenet.com/eko/k4641.html. erişim 06.08.2004.
- 33 *Türk Metal Dergisi*, Ağustos 2004, s. 13.
- 34 Erdoğan, *age*, s. 89.
- 35 Örneğin The European Commission (EC), 2003 *Regular Report on Turkey's Progress towards Accessi-on*, http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2003/pdf/tr_tk_final.pdf, erişim 01.08.2004.
- 36 Paul Teague. "EU Social Policy : Institutional Design Matters." *Queen's Papers on Europeanization*, c. 1 2000, s. 15.
- 37 *Zaman*, 03.11.2003, s. 5.

- 38 Kristal-İş. 14. Genel Kurul Çalışma Raporu 2000-2004, İstanbul: Kristal-İş, 2004, s. 88.
- 39 “İşçi Kırgın, İşveren Mutlu”, *Yeni Şafak*, 17 Mart 2003, s. 7.
- 40 Kürşat Burnin, “Güvence Ertelemeye’ Okurlar Ne Diyor?”, *Yeni Şafak*, 18.03.2003, s. 9.
- 41 MESS İşveren Gazetesi, Mayıs 2004, s. 10.
- 42 OECD Employment Outlook 2004’dan aktaran TİSK İşveren Dergisi, Temmuz 2004, s. 28.
- 43 TİSK İşveren Dergisi, Mart, 2003, s. 2.
- 44 Refik Baydur, “‘İş Güvencesi’ Tartışmaları”, İstanbul: Doğan Kitap, 2004, s. 393.
- 45 http://www.Turkishdailynews.com/old_editions/05_24_03/dom2.htm erişim 03.08.2004.
- 46 TES-İŞ Dergisi, Mayıs 2003, s. 9.
- 47 Kristal-İş, s. 90.
- 48 Aktaran Ayşe Buğra, “Labor, Capital and Religion: Harmony and Conflict among the Constituency of Political Islam in Turkey.” *Middle Eastern Studies*, c. 38, 2002, s. 188.
- 49 Ayşe Buğra, age, s. 188.
- 50 Türk-İş. 19. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara: Türk-İş, 2003.
- 51 Aktaran TES-İŞ Dergisi, s. 6.
- 52 Yazıcı, age, s. 110.
- 53 Kılıç’tan aktaran Türk Harb-İş Dergisi, Şubat 2004, s. 8.
- 54 Petrol-İş Dergisi, Nisan 2004, s. 3.
- 55 Türk Metal Dergisi, Ağustos 2003, s. 3.
- 56 Hak-İş. 10. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu, Ankara: Hak-İş, 2003, s. 13.
- 57 Hak-İş, s. 14.
- 58 <http://www.hakisorg.tr/arsiv/1mayis.htm> erişim 06.08.2004.
- 59 Uslu’dan aktaran http://www.hakis.org.tr/arsiv/2821-2822_panel.htm erişim 06.08.2004.
- 60 Birleşik Metal. 16. Merkez Genel Kurul Çalışma Raporu, İstanbul: Birleşik Metal, s. 74.
- 61 <http://www.kesk.org.tr/kesk.asp?sayfa=yonet&id=41> ve <http://www.kamusen.org.tr/imaj/arge/akpkarne.pdf>, erişim 03.08.2004.
- 62 <http://www.evrensel.net/04/07/28/sendika.html> erişim 02.08.2004.
- 63 <http://www.birgun.net/index.php?sayfa=61&inid=devami=2253>, erişim 27.08.2004.
- 64 Kristal-İş, s. 391.
- 65 <http://www.evrensel.net/04/07/08/belediye.html> erişim 02.08.2004.
- 66 The European Commission, 2003 Regular Report on Turkey’s Progress towards Accession, http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2003/pdf/rr_tk_final.pdf, erişim 01.08.2004.
- 67 Aziz Çelik. “Muhafazakâr Demokrasinin Grevle İmtihanı”, *Radikal*, 1 Şubat 2004, s. 10.
- 68 Kristal-İş, s. 390.
- 69 Kristal-İş, s. 144.
- 70 Kürşat Burnin, “Öyle Bir ‘Grev Hakkı’ Olsun ki, İşler Yine Tıkırında Yürüsün”, *Yeni Şafak*, 2 Mart 2004, s. 5.
- 71 Jack Eaton. *Comparative Employment Relations*, Cambridge: Polity, 2000, s. 140.
- 72 Aktaran Türk Harb-İş Dergisi, s. 32-3.
- 73 Aktaran Türk Harb-İş Dergisi, s. 33.

AK PARTİ’NİN KADIN SİYASETİ VE AK PARTİLİ KADIN KİMLİKLERİ

Bu çalışmada, AK Partili kadınlarla görüşmeler yapılarak, partinin kadın/toplumsal cinsiyet (gender) siyasetinin özellikleri belirlenmiş, parti ve hükümet pratikleri dahilinde kadınların siyasi kimlikleri irdelenmiştir. AK Partili kadınların kimlikleri AK Parti taraftarı “İslamcı kadınlar”; parti teşkilatlarında çalışan “muhafazakâr kadınlar” ve merkez sağı temsil eden “milletvekili kadınlar” şeklinde üç tiplemeyle tasvir edilmiştir. Yine bu çalışma çerçevesinde, Türkiye’de gündelik hayatta kadınlar tarafından üretilen güçlü siyasi dile karşın, siyasi alandaki kadın söylemlerinin daha çok kültürel kodlara dayalı olduğu, buna bağlı olarak da toplumsal cinsiyet politikalarının siyasal olmaktan çok kültürel kökleri olduğu fikri öne sürülmüştür. Siyasi alanda erkeklerle “benzeşme” sürecine giren kadınların, siyasi rol dağılımında da rollerini kimi zaman erkeklere bağışlayan/veren ikameci bir anlayış içinde olduğu tahlil edilmiştir. Çalışmada, son elli yıldır kadın konusuna en fazla eğilen bir parti olarak AK Parti’nin –ve hükümetinin– turban-kamusal alan tartışmalarına nasıl ve ne şekilde dahil olduğu basında çıkan haberler çerçevesinde incelenmiştir. AK Parti bağlamında, Türkiye’deki modernleşme sürecinin yapısal olmaktan çok, etkileşimsel bir özellik gösterdiği ve modernin dindarlaşması, dindarın modernleşmesiyle farklı inanç kesimleri arasında daralan etkileşimsel/kültürel mesafenin çapraz bir modernleşme sürecine işaret ettiği vurgulanırken, laik alan/kamusal alan/lar ile özel alanlar arasındaki gerilimli ilişkilere de dikkat çekilmiştir.

KÜLTÜREL KADIN SİYASETİ

Kadının gerçekliğini ikincil konumdan ve mitlere dayandıran anlayıştan kurtaran toplumsal cinsiyet siyasetinin temelinde liberalleşme, paylaşım, katılım, kendini temsil ve iletişim yer alır.¹ Toplumsal cinsiyet siyaseti, demokrasinin sürekliliği içinde, demokrasinin etkinliğini artıran ka-

dm pratiklerini önceler. Kadın haklarının savunulması ve kazanılması, kültür ve cinsiyet ayrımcı siyasetlere ilişkin eleştiriler, siyasete sürekli katılım, başta savaşlar olmak üzere sivil hayatta kadına yönelik şiddet ve suçların kadınlar tarafından dile getirilmesi, olumlu barış sürecini yeniden üretme, küresel güvenliğin sarsılmasına ilişkin söylemler, eğitimde fırsat eşitliği, istismar edilen çocukların hakları gibi konular toplumsal cinsiyet siyasetlerinin alanına girer. Toplumsal cinsiyet siyaseti aynı zamanda güç ilişkilerini açığa çıkaran bir sürecin adıdır.

Akademik ilgiler, sosyal hareketler, siyasi ve kültürel pratikler olarak toplumsal cinsiyet siyaseti, sadece ihtiyaçlar alanını değil, toplumsal duyarlılıklar alanını da içine alarak genişler. Eril demokrasi söylemlerinin aksine, toplumsal cinsiyet siyasetiyle belirlenen demokrasi söylemlerinde kadın duyarlılıklarına ilişkin bir dilin de siyasete nüfuz ettiği görülür: Göçmenlerin ve marjinal grupların tanınması, pozitif barış sürecine ilişkin yeni stratejilerin ortaya çıkması bunun örnekleridir.

Türkiye’de siyasetin son elli yılına bakıldığında kadınların demokrasiye katılımında bir sürekliliğin olmadığı görülür. Kadının siyasete katılımı açısından demokrasinin niteliği seçim demokrasisi şeklindedir. Kadınlar demokrasinin sürekliliği içinde siyasette yer almaktan çok, seçim öncesi faaliyetlerde ve seçim anında vardır. Bu durum kadın siyasetinin olmadığı anlamına gelmez; siyasetin daha çok kültürel yapıya göre belirlendiğini gösterir. Aslında kadın siyasetlerine ilişkin böylesi bir tanım da mevcuttur.² Kadınlar siyasetin dışında siyaset üretir, siyaset arenasında ise toplumsal ya da kültürel olarak kendilerine atfedilmiş rolleri yerine getirir. Siyaset bu anlamda kültürel, iletişimsel ya da sosyal olanla ikame edilir.

Kadınların siyasetteki oranını belirleyen bir istatistiğe göre Türkiye 164 ülke arasında 110. sıradadır. Aynı istatistiğe göre kadın parlamenter oranlarının dağılımı İsveç’te % 45, Danimarka’da % 38, Finlandiya’da % 37,5, Hollanda’da % 36,7, Norveç’te % 36,4, Küba’da % 36, Belçika’da % 35,3, İzlanda’da % 30, Uganda’da % 24,7, Eritre’de % 22, Pakistan’da % 21,6, Arnavutluk’ta % 5,7, Sri Lanka’da % 4,4, Türkiye’de % 4,4, İran’da % 4,1’dir.³

Türkiye’de siyasette kadın oranının düşüklüğü kadınların siyasi bir görüşü olmadığı ya da kendini temsil konusunda bir duyarlılık taşımadığı

anlamına da gelmez; aksine, gündelik hayatta kadınlar sürekli siyaset üretir ve siyaset gündelik hayatlarının başat konuları arasındadır; ancak, birtakım engeller siyasette kadın oranının azlığını ortaya çıkarmaktadır. Engellerin ilki siyasi arenada kadınların siyasi rol farklılaşmasından çok, rol benzeşmesi sürecini benimsemesidir. Cinsiyetlerarası benzeşme de denilebilecek bu süreçte kadınlar öğrenilmiş birer kültürel kodla, erkeklerin başarısını kendi başarısı olarak görür. Cinsiyet rolleri bağlamında, siyasetten beklenen rol farklılaşmasının yerini rol ikamesi alır. İkinci engel, kendini temsil sürecinin yeniden temsille ikame ediliyor olmasıdır; ilk özelliğe benzer biçimde, kadınların doğrudan temsil yerine Türkiye’de gerek sol gerek sağ siyasetlerde gözlemlendiği gibi erkekler tarafından temsil edileceklerine inanmasıdır. Üçüncü engel ise kadına ilişkin sorunların kendileri tarafından tartışmaya açılmaması, kamusal kadın söylemini oluşturacak ve rasyonel uzlaşmayı sağlayacak sivil toplum kuruluşlarının yeterli faaliyet göstermemesidir. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin yetersiz oluşunun sebeplerinden biri, bu tür birimlerin demokrasiye yapacağı katkıyı hesaba katmamaktır. Demokrasi sadece meclise ve yasa yapıcılara ilişkin bir kavrammış gibi algılanır; oysa cinsiyet demokrasisinde demokrasi toplumun hemen her kesiminde var olan merkezsiz bir süreç ve bir gündelik hayat pratiğidir.

İKAME EDİLMİŞ ROLLER VE SEÇİM DEMOKRASİSİNDAKİ KADINLAR

Laik devleti sorgulamadan, 28 Şubat sürecinin toplumsal boşluğunu doldurarak özgürlük, dönüşüm, değişim talepleri ve mutlak çoğunlukla 3 Kasım 2002’de iktidara gelen AK Parti demokrasinin sürekliliği ve dönüşümü açısından kadını siyasal ve kültürel yapıda nasıl tanımlanmaktadır? AK Partili kadınlar sosyal ve siyasal yapıyı nasıl ve ne şekilde dönüştürmek istemekte, kendilerini ve “ötekiler”i nasıl tanımlamaktadır?

Parti tüzüğünde de değinildiği gibi, toplumsal cinsiyet eşitliği, kalkınma ve barış, özel alan ve kamusal alan meselelerine ilişkin ibareler parti demokrasisi hakkında bilgi verir. Genç bir tarihe sahip partide üç kadın tipten söz edilebilir: Birincisi 27 Mart 1994 yerel seçimlerindeki Refah Partisi’nin yerel iktidar başarısına⁴ katkıda bulunan, fakat siyasi arenada görün-

meyen Refah Partili kadınlardır. İkinci tip, halihazırda 81 il ve yaklaşık 934 ilçede faaliyet gösteren kadın teşkilatlarında çalışan Refah Partili, Fazilet Partili ve hatta Milli Selamet Partili kadınlar; liberal kadınlar; iyi eğitim almış fakat çalışma hayatına atılmamış kadınlar ve daha önce hiçbir partide çalışmamış kadınlardır. Üçüncüsü ise ilk iki tipten farklı oldukça farklı merkezi, merkez sağı temsile daha yatkın AK Partili kadın milletvekilleridir.

Bu çalışmada tasnif edilmemekle beraber, AK Parti'yi belki de en iyi temsil eden kadın tipi "Hanımefendi" unvanıyla Emine Erdoğan'dır. Bunun nedeni, Emine Erdoğan'ın ilk iki kadın tipinin özelliklerini taşıması ve üçüncü tip kadınlarla da iyi iletişim kurma gücüne sahip olmasıdır.

AK PARTİ TARAFTARI TİPİ: REFAH PARTİLİ KADINLAR

AK Parti'yi bugüne taşıyan kadın hareketinde ilk tip, direnen ve dönüşümü arzu eden Refah Partili kadınlardır. Bu kadınlar Batı'daki erkek egemen düzene başkaldıran kadın hareketlerinin aksine ve salt kendileri için sisteme meydan okuyan bir süreci izlemekten çok, "hak düzen" adına faaliyetlerini sürdürmüştür.

Bu aşamada kadın hareketini belirleyen üç ana unsur hizmet, mağduriyet ve dışlanmışlıktır; izlenen yol siyasi olmaktan çok sosyopsikolojiktir, çünkü hareketin özünde siyasi katılım ya da kendini temsil yerine kendine güveni yaygınlaştıran bir tavır vardır. İslamcı kadın yazarlar karşı çıksa da, daha sosyolojik bir tahlille, kadın hareketinin özünde kentlerin yeni sahipleri olma arzusu ve sahiplik eylemi güçlüdür. Küresel akışkanlıktan kazanılan söz dağarcığı dahilinde güç ilişkilerinin tersine çevrilmesi, yeni bilimsel paradigmlar, yeni düşünce biçimleri, İslamcı sermayenin palazlanması yanında laik kesimlerin kent politikalarını üretme konusunda başarısız kalması İslamcı kesimi güç ilişkileri içinde yeni sahipler konumuna da getirmiştir; fakat burada özellikle vurgulanması gerekir ki, 1994 yılında Türkiye'de genel bir dindarlaşma eğilimi de söz konusudur. "Refah Partisi'nin toplumda seyreden genel dindarlaşma sürecinin sadece bir kısmını temsil ediyor olması ve bundan payını alıyor olması" sürecin özelliklerindendir.⁵

27 Mart 1994 yerel seçimlerinde Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olması aşamasında kadınların gayretli çalışmalarını

değerlendiren Sibel Eraslan, yerel yönetimlerde Erdoğan'ın kadın hareketini bizzat mobilize ettiğini, daha sonra onunla yollarını ayıran ve yenilikçi kanadı en fazla eleştiren, gelenekçi kadının temsilcilerinden Bahri Zengin'in fikir organizasyonunda önemli bir role sahip olduğunu, 1995 yılında da yine Erdoğan'la çalışan 32 ilçe kadın kolunun değiştirilmesiyle kadın örgütlenmesinin sağlandığını belirtir.⁶

Refah Partili kadın hareketinin amacı demokrasinin etkinliğini artırmaktan çok, daha İslami bir kimlikle hak düzeninin temini ya da hak düzeni adına bir soyut taleptir. Soyuttur, çünkü kadınların iktidara ortak olma arzusu yoktur. Seçim demokrasisi kuralları gereği kadınlar rollerini yerine getirmiş, erkekler başarı sağlamış, roller ve başarılar birbiriyle ikame edilmiştir.

Seçim aşamasında kendilerini tasvir etmeyen Refah Partili kadınlar –atıfta bulunmuşlarsa da– kurgulanan “öteki”yi tasvir etmemiştir. Refah Partisi'yle başlayan bu kısa süreli kadın hareketinde başörtüsü mağduru öğrencilerin yanında ev kadınları yer alırken, “öteki” diye nitelenen kesimlere karşı anlama, açıklama ve diyalog çabaları da gündeme gelmiştir.⁷

Aktaş'ın kurguladığı “öteki,” kendilerini mağdur eden, dışlayan kesimler şeklinde zikredilmiş olmakla beraber, yazılı metinlerde net bir tasvir yoktur. Her ne kadar kadınlar kendilerini İslamcı olarak tanımlasa da “öteki”ne karşı tavırları siyasi olmaktan çok, sosyal ve kültürelidir. Daha net bir ifadeyle, İslamcı kadının kimliği “öteki”ne yapılan muğlak vurgudan dolayı da açık ve net değildir.

Bu düşüncenin aksine, kadının siyasal kimliğinin oluştuğuna ve bu kimliğin kazanımında da öncülleri olduğuna değinen Sibel Eraslan İslamcı kadınların 1986 yılına kadar Mevdudi ve Seyyid Kuttub'dan beslendiğini, 1990'ların ikinci yarısına kadar kendilerine özgüven sağlayacak şekilde İsmet Özel'in *Üç Mesele* adlı kitabı başta olmak üzere Ali Bulaç, Abdurrahman Aslan okuduğunu, 1997'den itibaren de Batı karşıtı bir politikayı benimsediğini dile getirir.⁸

Refah Partisi'nin yerel seçimler başarısını müteakip gerek Erbakan'ın parti içindeki engelleyici tavrı, gerek kendi rol ikameci anlayışlarından ötürü siyasetin dışında kalan kadınlar kamusal alana yazılı kültür ürünleriyle çıkmayı başarmıştır.

Bu dönemde Necla Koytak ve Seyhan Büyükcoşkun, Fatma Bostan gibi kadınlarla birlikte uluslararası tartışmalarda, sosyal bilimler ve edebiyat alanında Sibel Eraslan, Cihan Aktaş, Elif H. Toros, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, Melek Paşalı, Münire Daniş, Selvigül Kandoğmuş Şahin, Yıldız Ramazanoğlu, Hülya Aktaş, Hidayet Ş. Tuksal, Nazife Şişman, Ayşe Böhürler, Nevin Meriç önde gelen isimler olmuştur.⁹

Nilüfer Göle, Aynur İlyasoğlu, Deniz Kandiyoti, Binnaz Toprak, Elisabeth Özdalga, Serpil Üşür, Serpil Çakır, Sevda Alankuş Kural, Abdurrahman Dilipak, Hüseyin Hatemi ve Fatmagül Berktaş'ın birer dıştan gözlemci olarak yaptığı çalışmalar da İslamcı kadın söyleminin şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

AK PARTİ VE KADIN TEŞKİLATLANMASI

Türkiye genelindeki rakamlara bakıldığında il, ilçe, köy ve belde toplamında kadının siyasete katılımının düşük olduğu görülür: 34.044 belediye meclis üyesinden 540'ı kadındır ve bunun temsil oranı olarak karşılığı ancak % 1,6'dır. 3215 belediye başkanından 20'si kadın, temsil oranı % 0,6'dır. 3122 il genel meclisi üyesinden 21'i kadın, temsil oranı % 0,7'dir.¹⁰ Kadın milletvekili oranı geçen dönem % 3,8 iken 2002'de % 4,4'e çıkmıştır.

Refah Partisi'nin kapatılıp Fazilet Partisi'nin kurulmasının ardından, Fazilet Partisi'ndeki gelenekçi-yenilikçi ayrımında yerel yönetimler konusunda iktidar deneyimine sahip olan yenilikçi kadının temsilcisi AK Parti, 1994 yerel seçimlerinde olduğu gibi sürpriz yaparak ya da görünmez kadınları arkasında bırakarak değil, medyanın da yoğun ilgi ve bilgisi dahilinde iktidara gelmiştir.

Siyasi açıdan Türkiye de üç farklı platformun olması gerektiğini, bunların da sol, muhafazakâr ve liberal platformlar olduğunu vurgulayan Başbakan Erdoğan, benimsedikleri merkez siyasetin özelliğini şöyle tanımlamıştır: "Türkiye siyasetine oturtacak bir yapılanma ve gelişim olarak da ben, merkez siyasetini görüyorum. Merkez siyasetin ilkeleri olacak. Bu, şahıs merkezli bir siyaset olmayacak. Bu, kolektif bir atılım, ortak düşüncüyü ortaya koyan bir siyaset olacak."¹¹

Vergin, AK Parti'nin başarısını siyaset sosyolojisi açısından tahlil ederek "taşıyıcısı olduğu ideolojiden çok, genel başkanı ve kadrolarıyla Türkiye'nin sosyolojisine denk düşen bir siyasi parti kimliği"ne¹² bağlamıştır. Bu yerinde tespit yanında Yavuz ise bu başarının politik ve kamusal alanın genişlemesi için bir fırsat olduğunu, seçmen kitlesinin etik prensipler altında, sosyal adalet, insan hakları ve demokrasinin küresel söylemlerini temel alan yeni bir sosyal sözleşme arayışına gireceğini, partinin "fırsat alanları ve sosyal mobilite için bir umut"¹³ olduğunu ifade etmiştir.

Şerif Mardin ise AK Parti'nin başarısını teşkilatlanma açısından değerlendirmiştir: "En başarılı şeylerden biri, eskiden zayıfın stratejisi dediğim, insandan insana ağlar kurmak. Sadece onun adam kayırma yönünü konuşuyoruz, ama bunun bir de teşkilat ve kurum oluşturma yönü var. Bunda çok başarılılar. Fakat bir kurumsal geçmişin insana verdiği yeteneklerden olan kanun yapma yeteneği konusunda o kadar güçlü değiller... T.C. kurumlar tecrübesinin ne dereceye kadar ciddiye alınması gerektiğini ancak tecrübeyle görecekler."¹⁴

Kadın teşkilatlanmasını 81 il ve 934 ilçede gerçekleştiren AK Parti, teşkilatlanma düzeyinde önemli bir mesafe kat etmiştir. "İl kadın kolları başkanları ile ayda bir kez toplanıldığını, kurumsallaşma konusu başta olmak üzere Türkiye'nin her bir aylık dönemine ilişkin gündem konularını ve ilgili projeleri değerlendirdiklerini, kadına ilişkin siyasi bir dilin geçişine katkıda bulunmak için 'politika okulu' başlığında çalışmalar gerçekleştirdiklerini, "insiyatıflı" kadın hareketini geliştirecek bir yöntem izlediklerini" belirten¹⁵ Kadın Kolları Genel Başkanı Selma Kavaf, muhafazakâr demokrat kadın profilinin muhafazakârlığı gerçekten temsil ettiğine, kadın kollarının bir merkez partisi olan AK Parti'yi temsil etme gücünün de yüksek olduğuna işaret etmiştir.

Yerel yönetimlerde somut bir iktidar deneyimine sahip olan AK Parti'nin yerel yönetim başarısında ve kadın-erkek eşitliği konusundaki tereddütlerini partinin kurucularından Fatma Bostan Ünsal ise şöyle ifade etmiştir: "Tayyip Bey kadınlarla beraber çalışması sayesinde belediye başkanı seçildi. Bunu dillendirmesi konusunda biraz muhafazakâr kaldığı olsa da kadınlarla çalışmayı biliyor. Fakat ekibi konusunda kuşku var."¹⁶ Parti Mer-

kez Karar Yönetim Kurulu üyesi Belma Sekmen Satır ise teşkilatlarda, üst düzey parti yöneticileriyle kadınlar arasında son derece “saygılı” bir iletişim biçiminin olduğunu vurgulamıştır.¹⁷ Ancak, toplumsal hiyerarşinin saygıya göre belirlendiği böylesi bir yapılanma kadınların erkek siyasetini dönüştürmemesi gibi bir riski de taşımaktadır. AK Parti’de kadın siyasetini geliştirme konusunda hassasiyet gösteren, Refah ya da Fazilet Partisi geleneğinden gelmeyen, siyasette istişare geleneğine inanan Merkez Karar Yürütme Kurulu üyelerinden (türbanlı) Sema Ramazanoğlu hem kadın siyasetini sorunsallaştırdıklarını hem de partili kadının siyasi kimliğini oluşturma anlamında sürecin başından itibaren siyasi çalışmalar gerçekleştirdiklerini ifade ederken, rol model arayışı içinde olduklarını da vurgular: “ANAP, DYP, Fazilet, Refah, CHP’nin kadın kolları var mıdır, varsa bunlar nasıl faaliyet gösteriyorlar? ANAP denince akla gelen Papatyalar’dır. Kadın teşkilatlarından söz etmek mümkün değil. DYP’de kâğıt üzerinde kadın kolları var, tamamen sanal. CHP’de ise tam bir oligarşik yapılanma var. Güldal Okuducu 15 yıldır devamlı başkan, kadın kolları 8 yıldan beri kongre yapmamış. 8 yıl aradan sonra ‘bölgede ve dünyada barış’ adına gerçekleştirilen kurultay dışında bir şey yok. Refah ve Fazilet’e gelince, kadınlar aktif siyasetin içinde varlar ama kurumsal yapılanma, kurumsal görünürlük ve teamüller yok; daha çok ev toplantıları yapıyorlar; bu toplantılar yapılırken kadınlar, çocuklar, kayınavliler, anneler de yanlarında bulunuyor. Çaylar, kurabiyeler, dini sohbetler, Kuran-ı Kerim okuma bölümleri, ilahilerin söylenmesi gibi ritüeller toplantıların içeriğini oluşturuyor. Bizim için bir rol model yok. Biz din eksenli bir parti değiliz. Biz şeffaf ve netlikten, aynı zamanda da kendini eleştiren bir anlayıştan yanayız. Biz, kadın kalarak, kadın bakış açısıyla siyaset üretmek istiyoruz. Sayın Başbakan’ın talebiyle de belediye meclislerinde kadın oranını % 20’ye çıkarma konusunda çalışmalarımız devam ediyor. Erzurum, Kars, Ağrı, Iğdır, Bayburt, Artvin, Malatya, Gümüşhane illerinde yerel seçimlerde kadın adayların ortaya çıkması çalışmalarına katıldık. Kadınların siyasete katılımı gündeme geldi, sayıca bir kazanım olmasa da katılım fikri zihinlerde yer aldı. Bu önemli bir zihinsel devrimdir.”¹⁸

Gerek benimsenen kadın siyasetinde gerek teşkilatlanma düzeyinde AK Parti’nin muhafazakâr demokrasi söyleminin henüz ideolojik bir ör-

gütlenmeyi sağlamadığı görülür. Teşkilatlardaki yapılanma daha çok kültürel- dir. Yerel ihtiyaçlar düşünüldüğünde, böylesi bir kültürel yapılanma, siyasi rollerin en azından kazanımı için elverişli görünmektedir. Anlamlandırıldığı üzere, partinin ideolojisini belirleyen muhafazakâr demokrasi söylemi eril karakterlidir. Muhafazakâr siyasetler pratiğine ilişkin en büyük açmaz, ekonomik değerlerle ahlaki değerler arasında bir denge kurulamamasıdır.¹⁹ Diğer muhafazakâr siyasetlerde olduğu gibi AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi söylemi de bu dengeyi henüz kurgulayamamıştır. Kadınlar bu dengenin ahlaki değerler yönünün belirleyicisi olabilir, fakat yetersiz kamusal söylem kadının demokrasideki etkinliğini en aza indirmektedir. Örneğin gündelik hayat pratiğinin başat konularından biri, Türkiye'de yapısal hale gelen yolsuzluk meselesi, tarımsal alanda gizli işsizlik, medyada kadınının kullanımı/nesnelleştirilmesi, kamusal alanda kadınların meselesi değilmiş gibidir. Kadın meselelerini belirleyici ya da manipüle edici söylemler kadınlar tarafından değil, kadınlar adına üretilmiş niteliktedir.

AK PARTİLİ KADIN MİLLETVEKİLLERİ VE KADINA YÖNELİK UYGULAMALAR

AK Parti'deki üçüncü kadın tipini kadın milletvekilleri oluşturur. Partili kadın milletvekilleri Batı ile sorunu olmayan, seküler ve İslami hassasiyet sahibi kişilerdir. Türkiye siyasetinde türbanıyla meclise giren Merve Kavakçı'nın yarattığı siyasi gerilimle yaşanan türban tecrübesi, kamusal alanda türban yaşağının sürüyor olması ve türbanlı milletvekillerinin Meclis'te yer almamasının yanında, Merkez Yürütme Kurulu hariç, AK Parti Merkez Karar Yönetim Kurulu ve kadın teşkilatlarında türbanlı kadınlar görevlerini sürdürmektedir.

Parti programında Kadınlara Karşı Her Türklü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ile getirilen ilkelerin uygulanacağına, kadınlar aleyhindeki ayrımcı hükümlerin ayıklanacağına, çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığının önüne geçileceğine, kadınların kamusal yaşama katılımının özendirilmesi için gerekli önlemlerin alınacağına, kadınlarla ilgili dernek, vakıf ve sivil toplum örgütlerine destek sağlanacağına dair hükümlere yer verilmiştir. Kadının farklılaşmasını önceleyen bu hükümlere rağmen, siyaset pratiğinde kadın-erkek benzeşmesi hâkimdir. Bugün için izlenen siyasette kadının

farklılaşmasından çok, toplumsal ihtiyaçlar dahilinde, kadın sorunlarına ilişkin çözüm yolları aranmaktadır. Bu ihtiyaçların başta geleni eğitimidir.

Herkes İçin Eğitim 2003/2004 Küresel İzleme Raporu'na göre Türkiye 2015'e kadar ilk ve ortaöğretimde toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirememeye riskini taşıyan on iki ülkeden biridir. Diğer on iki ülke arasında Burkina Faso, Fildişi Sahilleri, Etiyopya, Hindistan, Moğolistan ve Irak gibi ülkeler vardır.²⁰

Halen yüz kadından yirmi beşinin okuma yazma bilmediği günümüz Türkiye'sinde, Milli Eğitim Bakanlığı ve UNICEF ortaklığıyla 3 Haziran 2003 tarihinde başlatılan ve 2005 yılının sonuna kadar sürdürülecek "Haydi Kızlar Okula" kampanyasının amacı toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaktır. Ağrı, Batman, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Van'ı kapsayan proje 2005 yılında yirmi il daha eklenerek devam edecektir.

Devlet Eski Bakanı Akşit kadına yönelik bir dizi projelerinin var olduğunu, "1000 Kadına 1000 İş ve Aş" yanında, evlerinde üretim yapan kadınların ürettiklerini satışa sunma imkânına sahip olacak şekilde "Anadolu Bahçeleri" adlı bir projelerinin bulunduğunu ifade etmiştir.²¹ Akşit, kadınlara uygulanan şiddeti önleme konusunda da çalışmalar gerçekleştirdiklerini ve Aile ve Sosyal Araştırma Bölümü'nün araştırmasına göre Türk ailelerinin % 34'ünde fiziksel, % 53'ünde sözlü tacizin söz konusu olduğunu ifade etmiş, 2006'da Kadın Statüsü Merkezi'nin kadına yönelik şiddetle mücadele edeceğini ve AB'nin bu projeyi destekleyeceğini belirtmiştir.²² Kadınlara yönelik bir diğer uygulama, yeniden düzenlenen TCK'daki zina maddesinin kaldırılmasına ilişkindir.

AK Partili kadın milletvekilleri tarafından gerçekleştirilen bir diğer önemli çalışma, işçi kadınların doğum izniyle ilgilidir. Doğum öncesi 8 hafta, doğum sonrası 8 hafta olmak üzere doğum izni ücretli olarak 16 haftaya çıkarılmış, çoğul gebeliklerde bu izin 18 hafta olarak belirlenmiş, süt izni de 1 yıl boyunca günde 1.5 saat olarak yeniden düzenlenmiş, ücretsiz doğum izni ise 6 ay olarak belirlenmiştir. İstendiği takdirde 6 ay daha uzatma imkânı verilerek 12 haftalık bir doğum izni öngörülmüştür. İş Yasası'nın değişimi konusunda önerge veren ve devlet memurları konusunda

da kanun teklifinde bulunan partili kadınler adına Uslu, devlet memurlarında da 9 hafta olan doğum izninin kanun değişikliğiyle 16 haftaya çıkarıldığını belirtmiştir.²³

AK Partili kadın milletvekilleri bağlamında kadın kimliği kolektif kültürel değerler çerçevesinde tanımlanan bir kimliktir. Kadınlar merkez siyasetini kabul etmiştir. Örneğin Anayasa değişikliği paketinde yer alan, kadın-erkek eşitliğinin devlet eliyle sağlanması ve kadın haklarının geliştirilmesi için devletin önlemler almasını öngören pozitif ayrımcılık ilkesi hakkındaki Meclis oylamasında AK Parti İzmir Milletvekili Serpil Yılmaz dışındaki kadınlar ret oyu kullanmıştır. Oylamada çoğunluğun reddine ilişkin açıklama getiren Adalet Bakanı Cemil Çiçek, Türkiye'nin imzaladığı BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) hükümlerinin CHP'nin kadınlar için yapmak istediği şeyi kapsadığını, bu yüzden Anayasa değişikliği için önerge getirmeye gerek olmadığını savunmuştur.²⁴ Meclis'te CHP'nin ısrarına rağmen pozitif ayrımcılık hükmü Anayasa'ya girmemiştir. AK Partili milletvekili Ayhan Zeynep Tekinbörü, Türkiye bağlamında bölgesel eşitsizlik, kentsel sorunlar, eğitimde fırsat eşitliği gibi yapısal sorunlar halledilmeden pozitif ayrımcılık ilkesinin kabulünün ancak yasal bir hak olarak algılanacağı endişesini taşıdıklarından ret oyu kullandıklarını ifade etmiştir.²⁵

İstanbul Kadın Kolları Dış İlişkiler Sorumlusu Canan Kalsın ise "kadınların çoğunun daha iyi yaşamayı mümkün kılan liberal değerleri benimsemeye yatkın" olduklarını ifade ederek, "kadın taleplerinin daha çok kişisel talepler" olduğunun altını çizmiştir.²⁶ İzlenen kadın siyasetinde liberal değerler hâkimiyetinde daha iyi ya da daha lüks hayatlar kurma yolundaki çabalar öne çıkarken, modern/kültürel hayatın siyasi hayata öncelendiği, kadınlar arasında yaygındır.

1994'teki kadın hareketinin 2004 yılında hangi noktaya geldiği yolunda bir değerlendirme yapan kadın yazar Y. Ramazanoğlu, Müslüman kadınlar olmasaydı kamusal alanın tartışılmayacağı tezini öne sürerken, kamusal alanda var olma mücadelesini sürdürdüklerini ve cinsiyet siyasetini de farklı yorumladıklarını şöyle ifade etmiştir: "Eşitlik kavramını reddediyoruz. Eşitlik ikinci feminist dalga altında şekillendi! 1995'de Pekin de ya-

pılan kadın toplantısında ‘meydan okuma’ süreci başladı. Biz ‘hakkaniyet’ kavramını ortaya koyuyoruz. Hakkaniyet adına ‘meydan okuma!’ Afrika’da da, Asya’da da insani olan budur!”²⁷

Müslüman ülkelerde cinsiyet ilişkileri ve ideolojileri üzerine çözümlemeler yapanlar ısrarla İslamın rolü üzerinde durur.²⁸ İslami hassasiyetleri olan AK Parti’nin kadın siyaseti ise oldukça Batılı ve modernidir. Kadın milletvekilleri bağlamında da siyasi pratikler modern ve sekülerdir. Kadınların siyasi pratikleri, kültürel kodlarda olduğu gibi çatışmaya değil uzlaşmaya, farklılaşmaya değil benzeşmeye göredir. Yine kadın milletvekillerinin proje veya yenilik referansları Avrupa Birliği ülkelerindeki uygulamalar ve Kopenhag kriterleridir.

HANİMEFENDİ: EMİNE ERDOĞAN

Hanımefendi sıfatıyla Emine Erdoğan, hem geçmişteki AK Parti taraftarlığının siyasi temsilcisi hem de bugünün “muhafazakâr demokrat” kimliğinin taşıyıcısıdır.

Üç Emine Erdoğan vardır: Emine (Gülbaran) Erdoğan, siyasi kimliğiyle Şule Yüksel Şenler başkanlığında kurulan İdealist Kadınlar Derneği’nin üyesidir. 1977 yılında MSP Genel Başkanı Erbakan’ı dinlemek üzere diğer kadın üyelerle gittiği Tepebaşı’ndaki Milli Şahlanış Gecesi’nde konuşmasından etkilendiği ve daha önce de rüyasında görmüş olduğu Tayyip Erdoğan²⁹ ile 1978’de görücü usulüyle evlenmiştir.

İkinci Emine Erdoğan her şeyden önce bir eş ve annedir. Kültürel kodlara göre benimsenmiş bir tavırla eşinin arkasında duran, siyasi rolünü diğer kadınlarla paylaşarak sürdüren, kamusal alanda ve medyada yer almayan bir şahsiyettir. İkinci Emine Erdoğan’ın bu kültürel kadın kimliği AK Parti iktidar oluncaya kadar da devam etmiştir. 2002 genel seçimi öncesi Emine Erdoğan’ı merak eden bir medya vardır, nadiren medyada yer aldığı da “Erdoğan ailesi objektife yakalandı” şeklindeki haberlere konu olan, bunlara rağmen sessizliğini sürdüren bir Emine Erdoğan söz konsudur.

Üçüncü Emine Erdoğan, çoğu zaman popüler ulusal medyanın, kimi zaman da küresel medyanın gündeminde olan bir Hanımefendi’dir: Hayırsever, mütevazı, çocuklarıyla barışık bir anne; partinin kadına yönelik

uygulamalarında bizzat yer alan, açılış konuşmalarına katılan, fikirlerini, iktidarın söylemine uygunlukla kamuya açıklayan bir siyasi kimliktir.

Emine Erdoğan'ın kadının siyasal hayata katılımını ve kadının eğitimi öncileyen unsurları dile getirmesi kadın siyasetine katkıda bulunacak mahiyettedir. Mart 2004 yerel seçimlerinde İstanbul'da bir belde, Mersin'de ve Hatay'ın Dörtöyöl ilçesi Yeşilköy beldesinde kadın belediye başkan adaylarını desteklemek için bizzat seçim propagandası çalışmalarına katılan Emine Erdoğan'ın Türkiye genelinde başlatılan Haydi Kızlar Okula kampanyasının açılış konuşmasını da yapmış olması, bu kampanyanın güvenilirliğini artırması yanında kamuoyunun bilgilendirilmesinde etkin olmuştur. Türkiye'deki medya bireysel özellikleri kamusal mesajlardan daha anlamlı kılacak bir strateji içindedir. Buna uygun olarak Cumhurbaşkanı Sezer'in eşi "First Lady" Semra Sezer ile <Emine Erdoğan'ın kıyafetlerinin karşılaştırılması, renk, aksesuar gibi modacıları ilgilendiren hususların haber konusu olması siyasi çabaları ikincil konuma getiren bir anlayışın ürünüdür.

Kimi zaman uyumlu, kimi zaman muhalif bir karakter ya da duruş sergileyen Emine Erdoğan kamusal alan engeline takılan bir türbanlı olmakla halihazırda çözümlenmemiş bir sorunun da en büyük muhataplarından biridir. Örtünmeyi İslami hayatın bir sembolü olarak gören Emine Erdoğan "fikir ve vicdan hürriyeti"nin ilim dünyasından beslenecek fikirlerle yaygınlaşması sonucunda meselenin çözümleneceği inancındadır.³⁰

The Economist'te Amberin Zaman'la yaptığı röportajla ulusal medyada ve Avrupa medyasında yer alan Emine Erdoğan için "imkânsız dengeyi tutturan kadın" tanımlaması yapılmış ve onun aşırı dincilerle modernlik yanlılarının arasında kalmadığına dikkat çekilmiştir.³¹

AK PARTİ VE KADIN: TÜRBAN VE KAMUSAL ALANLAR

AK Parti iktidarında, yoğun söz düellolarının büyük bir kısmı kamusal alan ve türban meselesine odaklanmıştır. Her iki meselenin de muhatapları, kadın kamusal söyleminin de yetersizliğinden ötürü erkeklerdir. AK Parti üzerine çalışan akademisyen veya araştırmacıların bir kısmı türban meselesini merkeze alarak partinin bu sorunu "normalleştirdiği,"³² bir kısmı da

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuran türbanlı tıp fakültesi öğrencisi Leyla Şahin'in kamusal alanda türban yasağıyla ilgili açtığı davada T.C.'nin oybirliğiyle haklı görülmesinde olduğu gibi, meselenin en azından şimdilik Avrupa bağlamında da çözümsüz kaldığı kanaatindedir. AİHM kararı biraz da dönüşsüz bir biçimde türbanın kişisel değil, öncelikle toplumsal bir boyutunun olduğunu karara bağlamıştır.³³ AİHM Başkanı Luzius Wilhaber laikliğe kamusal alanın tarafsızlığı ilkesi çerçevesinde bir tanım getirir ve dikkat çekici bir biçimde, İslam dininin kadının hukuki statüsü konusunda getirdiği dogmaların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile çeliştiğini vurgular.³⁴

AK Parti 3 Kasım seçimlerinin akabinde "başörtülü protokol krizlerini" yaşamaya başlamış, Meclis Başkanı Bülent Arınç eşiyile beraber yurtdışına çıkan cumhurbaşkanını "protokol gereği" yolcu etmiş ve karşılamıştır. Arınç'ın eşinin türbanlı olması ve bu tür protokollerde bulunup bulunamayacağı sorusu, türban-protokol gerilimine bir adım attırmıştır.

Cumhurbaşkanlığı konutunda verilen resepsiyonlara AK Partili milletvekillerinin türbanlı eşlerinin bizzat davet edilmemesi, türban meselesinden çok, kamusal alan tartışmalarını hızlandırmıştır. Kamusal alan cumhurbaşkanı dahil olmak üzere başbakan, meclis başkanı ve köşe yazarlarının gündemindedir. Tanımların hemen hepsinde geline nokta, türbanlının kamusal alanda yer alıp almayacağına ilişkindir.

Aslında türban 1968 yılından itibaren Türkiye'nin sorunudur; fakat kamusal mesele haline gelmesi yenidir. Öncelikle rejimin bir korku nesnesi olan türban şimdilerde ise belirsiz, tanımlanamayan kamusal alanların korkusudur. Türbanın tekliğine rağmen kamusal alanların çokluğu ise dikkat çekicidir. Türkiye'de neredeyse herkesin sığındığı ya da sahiplendiği farklı kamusal alanlar mevcuttur.

Kadın yazar Şişman, kamusal alanda yer almak isteyen başörtülü kadınların algılanışını etkileyen en önemli unsurun Türkiye'deki kamusal alanın ortak bir yaşam çerçevesi değil de vatandaş olanla olmayanı ayırt eden bir filtre olarak kabul edilmesine, yani kamusal alanın hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu dile getirir: "Bu hiyerarşik yapı nedeniyle çağdaş kadınlar bu alanın gerçek sahipleri, İslamcı kadınlar ise bu filtreyi delen unsurlar olarak algılanmaktadır."³⁵

1978 kuşağının hem modernleşmeyi hem de geleneği sorgulamasıyla İslamcı kadınların ortaya çıktığını belirten Yıldız Ramazanoğlu, Müslüman kadınlara göre “başörtüsü”nün kullara, erkek egemen sistemlere, dünyaya, hatta kendi nefesine kul olmak yerine Allah’a kul olmanın, böylece içindeki sonsuzluk duygusuyla tanışmanın yolunu açtığını ifade eder.³⁶ Cihan Aktaş ise İslam dünyasında örtünme hareketini dine dönüş olgusuyla açıklamaya çalışırken, türbanın dine dönüşü temsil eden sembolik bir değer olduğunu ifade eder.³⁷

Türban meselesinin farklı boyutlarda irdelenmesi bir yana, bugün gelinen nihai noktada 11 Eylül terörü başta olmak üzere Fransa, Almanya gibi ülkelerdeki Müslüman nüfusunun artışıyla beraber bir İslam fobisi üretilmiş ve İslami semboller bu fobi dahilinde yeniden anlamlandırılmıştır.

AB sürecinde de Türkiye’de türban farklı kamusal alanlardan dışlanması gereken bir sembole dönüşmüştür. AK Parti iktidarında bu konuda en büyük değişim, daha önce ulusal bir sorun olan türbanın küresel çözümsüz bir soruna dönüşmüş olmasıdır. Aslında türbanın ortaya çıkışı, geleneğin modernleşmesinden ayrı düşünülemeyeceği gibi, etkileşimsel bir sürecin ürünüdür. Konuya ilişkin bir ampirik çalışma yapan Kömeçoğlu, örtülü genç kızların kamusal görünürlüğüünün tamamıyla geleneğin içinden çıkan yumuşak bir toplumsal süreç içinde hayat kazanmadığını, tam tersine kentli ve eğitimli toplumsal gruplar arasındaki yeni etkileşimlerin yorumlanmasıyla varlık gösterdiğini ifade eder.³⁸

Diğer partilerle mukayese edildiğinde, AK Parti’nin seçmen kitlesinin değerleri arasında en yüksek değer % 52,8 ile demokrasi ve insan hakları, % 40,1 ile din, % 16,5 ile milli değerlerdir.³⁹ 3 Kasım 2002 seçimlerinde % 34’ü AK Parti’ye, % 19,4’ü CHP’ye, % 9,5’i DYP’ye oy veren 2527 kişi üzerinde 11 ilde yapılan bir başka araştırmaya göre, bireyler kendilerini % 40 oranında demokrat, % 38 oranında Atatürkçü, % 33,4 oranında laik, % 27 oranında milliyetçi, % 20 oranında da sağcı olarak tanımlamaktadır.⁴⁰ Her iki araştırmaya göre AK Parti seçmeni demokrat kimliğiyle demokrasiye ve insan haklarına inanmış bir kitle olsa da, Türkiye sağının kendine özgü kültürel anlayışında kadınlar demokrasinin sürekliliğini ve insan haklarını halihazırda gündelik hayatın birer verisine dönüştürememiştir.

Türban AK Parti iktidarı öncesinde salt üniversiteye gidemeyen genç kızların meselesiyken, iktidar sonrası devlet katında verilen resepsiyonlara türbanlı eşlerin davet edilmemesiyle kadınların meselesine dönüşmüştür. Babaların ya da büyüklerin çözüm aradığı bu mesele eşlerinin sorununu çözemeyen erkeklere (kocalara) devredilmiştir. Böylesi bir dönüşüm Türkiye'deki cinsiyet hiyerarşisini görmek açısından önemlidir. Türbanlı genç kız meselesi kadın meselesine dönüşürken daha çözümsüz hale gelmiş, idealize edilen çözüm arama yeri kamusal alanken, sorun özel alanlara devredilmiştir.

Kızları için konuşan babaların ya da büyüklerin yerini eşleri için susan eşler almış, erkek suskunluğu meselenin çözümünü medya alanına taşımış ve türban medyanın popüler söyleminin en önemli nesnesi haline gelmiştir. AK Parti kadına yönelik uygulamalarıyla belirli bir kadın siyasetini benimsemiş olsa da medyanın bu siyaseti sadece türbanlı kadınla sınırlandırması ya da daraltması meseleyi sıradanlaştırmıştır. En önemlisi de medya dilinin kadın siyasetini dinamitleyecek bir kült erkekçi –erkek ege-men değil– dil yapısına sahip olması, hangi iktidar olursa olsun kadın siyasetinin gelişiminin önündeki en büyük engeldir.

AK Partili kadın kimliği türbanlı olanla olmayanı bir arada tutan bir özelliğe sahiptir. Türbanlı olanla olmayan arasındaki toplumsal mesafenin daralması ve empati kurulması partinin kültürel ya da sosyal muhafazakâr yönünün siyasal muhafazakârlıktan daha önde oluşunun bir göstergesidir; çünkü her iki kadının eylem düzeyinde amaçları birdir: modernlikte buluşma, sistemden pay alma ve hayat kalitesini yükseltme.

Türbanlı kadın modernleşmeye, türbanlı olmayan da İslama yakınlaşmaktadır. Bu anlamda kadın modernleşmesi sanıldığı gibi doğrusal değil, çaprazlama bir modernleşme özelliği göstermektedir. AK Parti'yi iktidara getiren seçmen kitlesinin bu tarz bir modernlik anlayışına sahip olduğunu unutmamak gerekir. Türkiye'deki burjuvazinin sınıfsal temelli olmaması yanında bireysel mobilitelerin yüksek oluşu bu tarz bir modernleşmeyle de örtüşmektedir.

Eraslan çok haklı olarak siyaset alanının sadece örtülü kadınların sorunlarını dile getirmek olmadığını ısrarla vurgularken, bu alanın örtünmey-

le daraltıldığını öne sürer ve kadınların işlerini “Allah rızası için” yaptığını, kadın tecrübesinin kadın hareketi için yetersiz olduğunu vurgular.⁴¹

KAMUSAL ALANLAR

Başbakan Tayyip Erdoğan kamusal alanı “devletin değil, özgürlüklerin ve farklılıkların alanı” olarak tanımlar.⁴² Hukukçu Yüzbaşıoğlu ise bu tanımda mekânı değil işlevselliği esas almaktan yanadır: “Kamusal alanda her şey serbesttir, diyemezsiniz. Her şey yasaktır da diyemezsiniz.”⁴³

AB uzmanı Karakaş “Evin dışında her yer kamusal alandır” derken, bu alanın resmi ve ortak alanlar şeklinde ikiye ayrılacağını belirtir: “Resmi kamusal alanda kamu erkini kullananlar, kamu hizmetinin tarafsızlığı nedeniyle türbanı giymemeli.”⁴⁴ Sosyolog Ayata bir kamusal alan tanımının bulunmadığını, bu alanın bir müzakere alanı olduğunu ifade eder: “Kamunun bir tanımı yoktur, bulunduğumuz duruma, topluma göre değişir, görelî bir kavramdır. Kamuda neyin olup olmayacağına güçler karar verir.”⁴⁵

Anayasa Hukukçusu Zafer Üskül ise “insanların bir arada bulunduğu, bireysel alanın dışında kalan bütün alanlar, yani toplumsal alan ya da kamusal alan, bir toplumu oluşturan bireylerin ortaklaşa kullandıkları alanlar” şeklinde bir tanımdan yanadır.⁴⁶

Türkiye’de kamuyla devleti özdeş sayma eğiliminin kamusal alan tanımını güçleştirdiğini ifade eden *Radikal* yazarı Murat Belge, makalesinde sorunlu iki kamusal alan tanımı verir. Bunlardan biri *Hürriyet* başyazarı Oktay Ekşi’nin tanımıdır: “Kamu alanı, cumhurbaşkanı forsunun görülebileceği her yerdir.” Diğer tanım ise YÖK Başkanı Erdoğan Teziç’e aittir: “Kamusal alan, polisin kimlik tespiti yaptığı alandır.” Belge her iki aykırı tanımdan hareketle kamunun, devletin sivil toplumu fethettiği ve kendini kayıtsız şartsız iradesine dayattığı bir alana dönüştürüldüğünü ifade eder.⁴⁷

TBMM Başkanı Bülent Arınç ise Anayasa’da kamusal alan diye açıkça tarif edilmiş bir ögenin olmadığını, Anayasa’da olmayan bir kavram hakkında kimsenin kendi düşüncesiyle “Böyle olmalıdır, böyle anlıyorum” diye kural koyamayacağını, “kişisel olanın kural haline getirilemeyeceğini” belirtir.⁴⁸

Kamusal alan ve türban konusunda en çok yazan köşe yazarlarından *Radikal* yazarı Hasan Bülent Kahraman “Kamusal alan kavramıyla laiklik

kavramını biraz daha kapsamlı bilseydik, türbanla ilgili tartışmayı bu kadar katı bir hale getirmezdik. Buna bir de devletin yurttaşına güvenmemesini, onu ergin, erişkin bir varlık olarak görmemesini de ekleyelim”⁴⁹ derken, devletle sivil toplum arasındaki gerilime dikkat çeker.

Anayasa Hukukçusu Mustafa Erdoğan kamusal alanın hukukun değil siyaset felsefesinin bir terimi olduğunu söyler ve Türkiye’de devlet seçkinlerinin kılık kıyafet meselesiyle ilgili olarak “kamusal alan” kavramını kullanılmasını siyaset felsefesine aşına olunmamasına bağlar. Türkiye’de kamusalın ısrarla fiziki mekânı çağrıştıracak şekilde kullanılmasının yanlışlığına dikkat çeken Erdoğan, laikliğin de yanlış tanımlandığını ifade eder: “Laiklik dinin kamusal alandan değil, devlet alanından uzak tutulmasıdır. Devlet resmi kurumlarda istediği kuralları koymakta serbesttir, ama kamusal alanda böyle bir kısıtlama yoktur.”⁵⁰

Habermasçı anlamda kamusal alan bir tartışma ve düşünce üretme alanıdır; tarihsel süreç içinde yenilik taraftarlığıyla paralel giden bir kavramdır.⁵¹

Uygulamalara bakıldığında da türban yasağı gericiliğin simgesi olarak kamusal alanla ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Türkiye’de türban ve kamusal alan çatışmasına ilişkin olaylardan birkaçı şöyledir: “Yargıtay Eski Başkanı Eraslan Özkaya, Yargıtay 4. Ceza Dairesi Başkanı Fadıl İnan’ı türbanlı sanığı duruşma salonunda çıkarmasını haklı bulur. Özkaya ‘mahkeme salonu’ kamusal alanın başında gelir, evet, savunma kutsaldır, ancak savunma hakkı yasalara uygun yapılmalıdır.”⁵² Bir diğer uygulama Meclis Dışişleri Komisyonu toplantısına türbanlı bir stajyer öğrencinin katılmasına ilişkindir. Türk Demokrasi Vakfı’nın Başkent Staj Programı kapsamında Meclis’e gönderdiği beş öğrenci arasında bulunan bir türbanlı öğrenci, CHP milletvekillerinin komisyon salonunun “kamusal alan olduğunu” anımsatması sonucu salonu terk etmiştir.⁵³

“Türkiye’de kamusal alan laikleşmenin ve ilerlemenin bir aracı olarak kurumsallaştırılmıştır. Türkiye’de kamusal alan devletin modernist ve laik ideolojisinin sergilendiği bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda modernitenin en çok görünür olduğu alan olarak da kadın seçilmiş ve onun üzerinden siyaset yapılmaya başlanmıştır.”⁵⁴ Sosyal bilimlerde kamusal ala-

nın tarihsel koşullarını, günümüzdeki durumunu derinlemesine irdeleyen Richard Sennett, kamusal alanın modern toplumda gücünü kaybettiğini, günümüz toplumunun “mahrem toplum” olarak niteleneceğini belirtir. Sennett’e göre son yüzyıl içinde kolektif kişilik cemaatleri oluşmaktadır ve modern cemaat, eylemden daha büyük olan bir hissetme durumudur: “Cemaatin üstlendiği tek eylem duygusal gözetimdir; ötekilerle aynı duyguları taşımadıkları için oraya ait olmayanları çıkarmaktır.”⁵⁵

Türkiye’deki kararsız kamusal alan tartışmalarının özünde, hissedilen güç cemaatlerinin hislerini rasyonalize etme eğilimleri vardır. Rasyonalizasyonun aracı ise her zaman hukuktur. Bu sebeple, kamusal alan tanımlarının çoğu hukuk merkezlidir. Kamusal alan tartışmalarının bir karmaşa içinde devam ediyor olmasının önemli sebeplerinden biri, kamusal alanın laik kurallar alanıyla ikame edilerek kullanılmasıdır.

Batı’da kamusal alan konusunun pirlerinden Habermas, Arendt ve Sennett’in çalışmaları yan yana konduğunda ortaya çıkan genel resim şudur: 17. ve 18. yüzyıllarda ve hatta 19. yüzyılın ilk yarısında Batı’da oluşan canlı kamusal alan modernitenin hâkimiyetiyle gücünü kaybetmiş, insanlar özel alandaki kimliklerini daha çok önemser olmuştur.⁵⁶ Türkiye’de birer kamusal söylem olarak kadınlara ilişkin matbuat dünyasına bakıldığında Sennettçi anlamda birbirinden farklı kolektif/cemaat özelliklerine rastlanır.

Edebi, kültürel ve siyasi kamusal alanlar olarak kabul edilecek şekilde, Türkiye genelinde kadınlara yönelik yaklaşık altmış web sitesinin, yerli ve tercüme binlerce kadın eserinin ve yayın hayatı tamamlanmış dahil olmak üzere iki yüze yakın derginin varlığı bilinmektedir. Edebi, kültürel ve siyasi söylem oluşturan bu tür yayınlarda da üç kadın söylemi hâkimdir: laik, İslamcı ve feminist. Laiklik söylemi başta *Kazete*, *Özgür Kadının Sesi* adlı dergi ve internet sitesinde etkindir. Burada hâkim konular eğitimde ve iş yaşamında fırsat eşitliği, sosyalizasyon ve çağdaş katılımcı siyasettir. İslamcı söyleme ilişkin dergiler ise *Mektup*, *Kadın ve Aile*, *Evrensel Kadın*, *Kadın Kimliği* olup buralarda İslam ve gelenek tartışmaları anne kimliği, kadının aile sorumluluğu gibi konular üzerinde durulup kadının siyasi hayata katılımının şart olmadığı tezi işlenir. Feminist söylemin hâkim olduğu *Pazar-tesi*, *Koza*, *Sosyalist Kadın*, *Eksik Etek* ve *Mart* adlı dergilerde ise konular da-

ha çok dayaağı karşı kadının korunması, cinsel taciz ve göç sorunlarıyla ilgilidir.⁵⁷ Günümün en etkin kamusal alan üreticisi olarak televizyon programlarına bakıldığında kadına ilişkin bir kamusal alan söyleminin henüz üretilmediği görülür. 2000'li yıllarda Türkiye televizyonlarında çalışan kadınların nasıl temsil edildiğini inceleyen bir araştırmanın sonuçlarına göre, kadınların *prime-time* haberlerdeki konumlanması şöyledir: Fadime Şahin olayı (tarikât şeyhi tarafından iğfal edildiğini söyleyen genç kız), taksi şoförlerine yapılan saldırılar, hastaneye kabul edilmeyen hamile kadın, cezaevinde kadınlarla röportaj, çift cinsiyetlilerin yaşadığı köy, çocuk şarkıcı sorunu, koca dayaağı, kadın sığınma evleri, irtica sorunu vs.⁵⁸ Yine aynı çalışmada yerli diziler incelenerek, çalışma hayatı ve buna ilişkin sorunların dizilerde yer almadığı saptanmıştır. Dizilerdeki kadınların daha çok ev kadını kimlikleriyle temsil edildiği ve kadınlara ilişkin sorunların hiçbir şekilde gündeme getirilmediği tespit edilmiştir.⁵⁹

Türkiye genelinde yapılan bir başka çalışmada da belirlendiği üzere, kadınlar tarafından en sık dile getirilen istek “okumak ve meslek sahibi olarak çalışmak”tır.⁶⁰ Sonuçlar böyle olmasına rağmen edebi, kültürel ve siyasi mevcut kamusal alanlar da kadının eğitim ve çalışma talebi kadın söyleminin hâkim unsuru haline gelememiştir.

SONUÇ

Değişim ve dönüşüm sürecinde Türkiye’de kadın siyaseti ikameci bir anlayışa sahiptir. Sol ve milliyetçi siyasetlerin kendilerini devletle, laiklik vurgusu yapanların Batı’yla, sağ siyaset yapanların sermaye ya da dini söylemlerle, kadınların da erkeklerle ikame etmesi siyasi söylemlerin özellikleri açısından önemlidir. İkameci anlayış siyasetin siyasetle belirlenmesinden çok, kültürelidir.

AK Parti dahil diğer merkez sağ ya da sol partilerde de görüldüğü gibi, Türkiye’de kadın siyasetini belirleyen siyasi değil kültürel yapıdır; oysa kadın siyaseti bir siyasetin siyaseti olma özelliğini taşır. Kadın siyasetleri demokrasinin sürekliliği içinde yeni bir dille şekillenir. Türkiye’de siyasetin dilinde erkek-kadın ayrımı yerine benzeşen bir dil özelliği mevcuttur. Rol açısından bakıldığında, kadınların siyaseten en aktif olduğu an se-

çim anıdır. Seçim anındaki çabaların ve başarıların büyük kısmı erkeklere adanmıştır.

Gündelik hayat konuşmalarının çoğu siyaset merkezli olsa da kadınlar siyasete katılım konusunda çekingendir. TESEV'in yapmış olduğu bir araştırmaya göre erkeklerin % 65,1'i, kadınların da % 74'ü kadınlara siyasette fırsat verilmediğini belirtmiştir.⁶¹

Türkiye'de hem feministlerin hem de İslamcı kadınların sorduğu “Eşitlik mi, farklılık mı?” sorusu Batılı kadınların toplumsal ve siyasal mücadelesinin temel argümanlarını oluşturur.

Farklılık ya da eşitlik talebinde bulunmayan AK Partili kadınlar muhafazakârlığı modernleştiren bir yaklaşım içindedir. Partide üç kadın tipi vardır: Geçmişinde rol oynayan ve Tayyip Erdoğan tarafından bizzat mobilize edilen Refah Partili İslamcı kadınlar, parti teşkilatlarında çalışan İslamcı kesimden liberal kesime kadar uzanan geniş bir yelpazede yer alan kadınlar, merkez sağ temsil eden partili milletvekilleri. Kadınların ortak yönü, muhafazakâr olmalarına rağmen –Batılı muhafazakâr tanımından oldukça farklı bir biçimde– önyargı taşımamaları ve İslami hassasiyetlere sahip olmalarıdır.

Her üç kadın tipi ve Emine Erdoğan'ın pratiklerine bakıldığında partinin türbanlı kadınla modern kadın arasındaki toplumsal mesafeyi daraltan bir kadın kimliğine sahip olduğu söylenebilir. AK Parti bağlamında muhafazakârın modernleşmesi, modernin İslami hassasiyetinin artması şeklinde kadınları birbirine yaklaştıran bir toplumsal empatinin varlığı modernleşme açısından çapraz bir ilişkiyi de açığa çıkarır.

AK Parti Türkiye'nin son elli yılında kadın meseleleriyle en fazla uğraşan parti konumundadır. Türban, kamusal alan ve laiklik partinin kadın siyasetinin önündeki engellerdir; kurumlarla arasındaki gerginlik hali hazırda türban, kamusal alan ve laik kurallara ilişkin farklı tanımlarla kendini bulmaktadır. Tarihe “resepsiyon krizleri” şeklinde geçecek olan bu gerginliğin kaynağı laik olanla olmayan arasındaki sembolik çatışmanın adıdır.

Ulusal bir mesele olan türban AK Parti iktidarında küresel bir sorun haline gelmiş, AİHM'de Türkiye lehine sonuçlanan türban davası, özellikle İslamcı kesimin Avrupa özgürlüğünden beklentilerini askıya alırken AK

Parti'nin din merkezli bir parti şeklinde artık algılanamayacağının da bir göstergesi olmuştur. Sonuçta bir dönüşüm partisi olan AK Parti, AB sürecinde kadına ilişkin "kültürel kadın siyaseti"ni "siyasi kadın siyaseti"ne dönüştürmek durumunda olan bir parti konumuna gelmiştir.

NOTLAR

- 1 Anne Wilson Schaef, *Women's Reality An Emerging Female System in a White Male Society*, New-York: Harper, 1992.
- 2 Barbara Hill, *Bizans İmparatorluk Kadınları (1025-1204)*, *İktidar, Himaye ve İdeoloji* (çev. Elif Gökteke Tut), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 12.
- 3 Yıldız Temürtürkan, *Kadın ve Siyaset Paneli*, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve ODTÜ Mezunları Derneği, 2003.
- 4 Refah Partisi seçimlerde 75 kentin % 28'inde belediye başkanlığını alarak oylarını % 9,9'dan % 19'a çıkarmıştı. Yerel seçim sonuçlarına göre RP Türkiye'nin geleceğinin büyük siyasi güçlerinden biri olarak görüldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, New York: Oxford University Press, 2003, s. 207-38.
- 5 Nur Vergin, "Mülakat," *Türkiye Günlüğü*, c. 27, Mart-Nisan 1994, s. 5-12.
- 6 Sibel Eraslan ile mülakat, 16 Ağustos 2004.
- 7 Cihan Aktaş, "Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık*, c. 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 835.
- 8 Sibel Eraslan ile mülakat, 16 Ağustos 2004.
- 9 Cihan Aktaş, "Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar," s. 835-836.
- 10 Meral Tamer, "Soldaki Kadın Seçmen Aktif Siyasete İlgisiz," www.milliyet.com, 7 Mart 2004.
- 11 Turan Yılmaz, *Tayyip, Kasımpaşa'dan Siyasetin Ön Saflarına*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2001, s. 290.
- 12 Nur Vergin, "Siyaset ile Sosyolojinin Buluştuğu Nokta," *Türkiye Günlüğü*, c. 76, Bahar 2004, s. 5-9.
- 13 Yavuz, *Islamic Political Identity*, s. 256-257.
- 14 Şerif Mardin, Ruşen Çakır ile röportaj, "AKP, Neydiler Ne Oldular?," *Vatan*, 3 Ekim 2003.
- 15 Selma Kavaf (AKParti Kadın Kolları Genel Başkanı) ile mülakat, 2 Eylül 2004.
- 16 Fatma Bostan Ünsal, Ruşen Çakır ile röportaj, "AKP, Neydiler Ne Oldular?," *Vatan*, 5 Ekim 2003.
- 17 Belma Sekmen Satır (AKP MKYK Üyesi) ile mülakat, 16 Ağustos 2004.
- 18 Sema Ramazanoğlu (AKP MKYK Üyesi) ile mülakat, 09 Ekim 2004.
- 19 Songül Sallan Gül ve Hüseyin Gül, "The Question of Women in Islamic Revivalism in Turkey: A Review of the Islamic Press," *Current Sociology*, c. 48, sayı 2, Nisan 2000, s. 4.
- 20 Herkes İçin Eğitim Küresel İzleme Raporu, 19-25 Nisan 2004, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- 22 "Abuse of women continues to plague the nation," *Turkish Daily News*, 27 Kasım 2004.
- 23 Zeynep Karahan Uslu (AK Parti milletvekili) ile mülakat, 20 Ekim 2004.

- 24 “Pozitif Ayrımcılık Yok, Reform da Yok,” *Kazete: Özgür Kadının Sesi*, c. 41, Mayıs-Haziran 2004.
- 25 Ayhan Zeynep Tekinbörü (AK Parti milletvekili) ile mülakat, 23 Ağustos 2004.
- 26 Canan Kalsın (İstanbul İl Kadın Kolları Dış İlişkiler Sorumlusu) ile mülakat, 2 Ağustos 2004.
- 27 Yıldız Ramazanoğlu (yazar) ile mülakat, 16 Ağustos 2004.
- 28 Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (çev. Aksu Bora vd.), İstanbul: Metis Yayınları, 1997, s. 84.
- 29 1973 yılında *Tercüman* gazetesinin açtığı En İyi Şiir Okuma Yarışması’nda, daha sonra hapse girdiği şiir de dahil olmak üzere, okuduğu şiirlerden dolayı yarışmanın birincisi olan güçlü retorik sahibi R.Tayip Erdoğan, *Milliyet*, 8 Temmuz 2001.
- 30 *Milliyet*, 23 Mart 2004.
- 31 Amberin Zaman, röportaj “Mrs. Erdogan’s many friends,” *The Economist*, 12 Ağustos 2004.
- 32 Nuh Yılmaz, “İslamcılık, AKP, Siyaset,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- İslamcılık*, c. 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 604-20; Üzeyir Tekin, *AKP’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*, Ankara: Orient Yayınları, 2004, s. 141.
- 33 H. Bülent Kahraman, “Bireyselden Toplumsala Türban,” *Radikal*, 5 Temmuz 2004.
- 34 Sedat Ergin, AİHM ve Türban Çıkmazı, www.hakimiyetimillie.org/.15.03.2004.
- 35 Nazife Şişman, “Türkiye’ de Çağdaş Kadınların İslamcı Kadın Algısı,” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü* (ed. Yıldız Ramazanoğlu), İstanbul: Pınar Yayınları, 2000, s. 113-138.
- 36 Yıldız Ramazanoğlu, “Cumhuriyet’in Dindar Kadınları,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık*, c. 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 804-813.
- 37 Cihan Aktaş, *Tesettür ve Toplum, Başörtülü Öğrencilerin Toplumsal Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, 2. baskı, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992, s. 36.
- 38 Uğur Kömeçoğlu, “Örtünme Pratiği ve Toplumsal Cinsiyete İlişkin Mekansal Bir Etnografi,” *Doğu Batı*, c. 23, 2003, s. 49.
- 39 Orhan Gökçe, Birol Akgün, Süleyman Karaçor, “3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim,” *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, c. 4, Ekim 2002, s. 30.
- 40 3 Kasım 2002’den 3 Kasım 2003’e Türkiye’nin Bir Yılı Araştırması, İstanbul: Genar Araştırma, Kasım, 2003.
- 41 Sibel Eraslan, “İslamcı Kadının Siyasette Zaman Algısı Üzerine,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-İslamcılık*, c. 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 818-826.
- 42 R. Tayyip Erdoğan, www.ucansupurge.org/newhtml/09-16, 16 Temmuz, 2004
- 43 Necmi Yüzbaşıoğlu, <http://uzerlik.free.fr/modules.php?name>, 15 Temmuz 2004.
- 44 Eser Karakaş, <http://uzerlik.free.fr/modules.php?name>, 15 Temmuz 2004.
- 45 Sencer Ayata, <http://uzerlik.free.fr/modules.php?name>, 15 Temmuz 2004.
- 46 Zafer Üskül, www.ucansupurge.org/newhtml/09-16 Temmuz 2004.
- 47 Murat Belge, “Kamusal Alana Nereden Gidilir?”, *Radikal*, 16 Temmuz 2004.
- 48 “Bir Tarif de Arınç’tan,” *Radikal*, 16 Temmuz 2004.
- 49 H. Bülent Kahraman, “Türban ya da Hepimiz Suçluyuz,” *Radikal*, 27 Ekim 2003.
- 50 Mustafa Erdoğan, “Kamusal Alan ve Hukuk,” <http://www.liberal-dt.org.tr/guncel/Erdogan/mkamusalalan.html>, 23 Nisan 2003.
- 51 Arsev Bektaş, *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1996.
- 52 Eraslan Özkaya, “Mahkeme Kamusal Alan,” *Radikal*, 7 Kasım 2003.

- 53 "Türbanlı Öğrenci Dışarı Çıkarıldı," *Cumhuriyet*, 25 Haziran 2004.
- 54 Ali Murat Yel, "Sezer, Teziç, Otopark Mafyası ve Laik Kamusal Alan," *Zaman*, 13 Temmuz 2004.
- 55 Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü* (çev. Serpil Durak-Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996, s. 386.
- 56 Ahmet Çiğdem, *Bir İmkân Olarak Modernite*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- 57 Afsaneh Sh. Z. Karakuş, *Türk Kadınının Siyasi Kimliğinin Oluşma Süreçleri*, İstanbul, 1999, yayınlanmamış doktora tezi.
- 58 Hülya Tufan-Tannöver ve Ayşe Eyüboğlu, *Popüler Kültür Ürünlerinde Kadın İstihdamını Etkileyebilecek Öğeler, Cinsiyetçiliğin Kültürel Pratikler Aracılığıyla Yeniden Üretilmesi: Popüler Kültürde Kadın İstihdamını Etkileyebilecek Olumlu ve Olumsuz Öğeler*, Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2000, s. 118.
- 59 Tannöver ve Eyüboğlu, *Popüler Kültür Ürünlerinde Kadın İstihdamını Etkileyebilecek Öğeler*, s. 109.
- 60 İpek İlkkaracan, *Kentli Kadınlar ve Çalışma Hayatı*, ayrı basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- 61 Ersin Kalaycıoğlu ve Binnaz Toprak, *İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2004, s. 82.

AKP VE DÖNÜŞÜMÜN ARACI OLARAK POLİTİKA

GİRİŞ

A dalet ve Kalkınma Partisi'nin Kasım 2002 seçimlerindeki zaferi Şerif Mardin tarafından Kemalizmin bir başarısı olarak değerlendirildi. Türkiye'deki İslamın yeni gücünün onu kontrol altına almayı amaçlayan Kemalist reformların sonucu olması paradoksal bir görüntü arz eder.¹ Avrupa'nın bir parçası olma idealinin Kemalizmin koruyucusu ordunun siyasi etkisini zayıflatacak demokratik reformları gerektirmesi de ayrı bir çelişkidir.² İlginç biçimde, söz konusu paradoksal gelişme 1997'de ordu tarafından iktidardan düşürülen eski İslamcılar eliyle gerçekleştirilmektedir. Laik cumhuriyetin iç tehdidi sayılan İslamcılar Avrupa Birliği ve küreselleşme gibi dış faktörlere bel bağlamak yoluyla dönüşümün, yani Kemalist yapının güvenlik temelli dışlayıcı doğasının yapı bozumuna uğratılmasının temel aktörü olmuştur. Siyasetçiler, bir tarafta ordunun siyaset üzerindeki görece otonomisi, diğer tarafta Avrupalılaştırmanın ayrılmaz bir parçası ve Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin temel koşulu olan demokratik rejimin sağlanmasını arasındaki paradoksun üstesinden gelmek zorundadır.³

AKP başlangıçta Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) *standby* anlaşmasını ve ekonomik reformları uygulamayı üstlenerek ve ardından da ciddi dış politika krizlerine yol açan Irak Savaşı ve Kıbrıs sorununun altından kalkarak iç politikada kendini kabul ettirmeyi başardı. AB üyeliğine sadık olduğunu kanıtlamak isteyen AKP hükümeti hukuk sistemini AB standartlarıyla uyumlu hale getirmek amacıyla Meclis'e onaylaması için bazı reform paketleri sundu. Dış politikada alternatif seçenekler arama konusuna ilişkin olarak Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, AB'nin sadece bir coğrafya değil, demokratikleşmeyi güçlendirme konusunda alternatifsiz bir model olduğunun altını çizdi.⁴ AB Komisyonu Başkanı Romano Prodi Türkiye'yi ziyaretleri sırasında son iki yıl boyunca Kopenhag kriterlerini yerine getirme ko-

nusunda gösterilen ilerleme dolayısıyla Ankara ile Brüksel arasındaki ilişkilerde “derin bir dönüşüm” yaşandığını belirtti.⁵ Bu bağlamda “dönüşüm” kelimesi Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri simgeleyen bir slogan oldu.

Söz konusu dönüşüm Türkiye’nin iç ve dış politikalarıyla sınırlı değildir.⁶ Daha kritik bir değişim süreci ülkedeki İslamcı politik kimlik ve söylemlerde de gözlemlenebilir. AKP dış politikasına ilişkin dikkat çekici hususlardan biri, partinin 1970’lerden 90’lara Batı/Avrupa karşıtı bir tutum benimseyen Milli Görüş Hareketi’nin (MGH) İslamcılığından ayrılmayı temsil ediyor olmasıdır. Ayrıca AKP dış politikasının Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler ve AB’ye giriş gibi çokyönlü perspektifleri dengelediği söylenebilir. Söz konusu tutum iç ve dış politikadaki kimlik krizini ortadan kaldırmak için verimli bir zemin yaratmaktadır. Diğer bir ifadeyle, AKP hem ülke siyasetinin hem de İslamcı siyasetin temel parametrelerini iç sorunları “Avrupa-ılaştırma” ve “uluslararasılaştırma” yoluyla dönüştürmektedir. Hem kendini hem de Türkiye’yi dönüştürmeye ilişkin bu görev iç politikada İslamcı ve seküler beklentiler arasında, uluslararası bağlamda ise ABD ile Avrupa arasında dikkatli bir denge üzerine temellendirilmek zorundadır.⁷ AKP’nin siyasi meşruiyeti sağlama konusunda uluslararası desteği Türkiye’deki diğer siyasi partilerden daha fazla temel etken olarak gördüğü kesindir. 28 Şubat sürecinden yeterince ders alan parti kadrosu seçim zaferinin devlet elitlerinin gözünde yeterli meşruiyeti sağlamadığının farkındadır.

Dönüşüm isteğinin bir parçası olarak demokratikleşme konusunu bir dış politika hedefi yapan,⁸ daha da ilginç şekilde, tutucu laik çevrelerle çatışmadan kaçınmaya çalışarak siyasi sistemini daha fazla demokratikleştirmenin bir yolu olmak üzere dış politika alanını yeniden tanımlayan AKP bu anlamda dış politikayla iç politika arasında dikkatli bir denge kurmak zorundadır. Söz konusu süreç AKP’yi içerde özellikle AB ile ilişkilerde olası belirsizlik dönemlerinde rahatsız edici tercihlerle karşı karşıya bırakacaktır. Dönüşümün parametrelerini tasvir etmede bu çalışma ilk olarak AKP’nin ideolojik dönüşümünü ve onun yeni muhafazakâr demokrasi söylemini ele almaktadır. İkinci olarak AKP’nin dış politikadaki yeni medeniyet söyleminin olası sonuçlarına odaklanmakta, üçüncü olarak ise AKP dış politikasının temel parametreleri olan girişkenlik, çoktaraflılık ve Avrupa odaklılığı

değerlendirilmektedir. Son olarak da iç siyasetin AKP yönetimi altında nasıl Avrupalılaşma sürecinin ve uluslararası arenadaki gelişmelerin konusu haline geldiğini göstermeye çalışmaktadır.

İSLAMCILIKTAN MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİYE: AKP’NİN İDEOLOJİK TEMELLERİ VE DÖNÜŞÜMÜ

Kuruluşundan bu yana AKP liderleri partilerinin Batı’daki örnekleri gibi dini özgürlükler için çalışan muhafazakâr demokrat bir parti olduğunu belirtirken, İslamcı bir yol izlemeyeceklerini özellikle vurguladı.⁹ Erdoğan da İslama açık bir referans vermekten kaçınarak partisinin İslami bir gündemi olmadığını birçok kez vurguladı. Bu hassasiyet Batı Avrupa’daki Hristiyan demokratlara benzer şekilde Müslüman demokrat olarak adlandırılmayı reddetme aşamasına dahi ulaştı. AKP’nin siyasi programı ve Erdoğan’ın yeni profili ve söylemi bazı uzmanlar tarafından Türkiye’de İslam ile demokrasi arasındaki uzlaşmanın samimi ve başarılı bir örneği olarak görülmektedir.¹⁰ Gerçekten de AKP’nin yeni söylemi dini cemaatler ve gruplardan entelektüellere kadar Türkiye’deki çeşitli İslamcı gruplardaki değişimin sonucu olarak görülmelidir. Söz konusu yeni anlayışla birlikte İslamcılığın köktenci ve dogmatik boyutu törpülendi ve pragmatik yönü muhafazakâr demokrasi söylemi tarafından güçlendirildi.

“İslam devleti” ve “İslam ideolojisi” kavramları AKP’nin söyleminde önemini kaybetti. İslamcılardaki söz konusu ideolojik değişim Turgut Özal’ın cumhurbaşkanlığı (1989-1993) sırasında yapılan tartışmalara kadar geri götürülebilirse de, değişimi hızlandıran, 28 Şubat sürecinin etkileridir. Politikacıların, entelektüellerin ve işadamlarının da dahil olduğu İslamcı çevrenin büyük bölümü İslamcı siyasetin artık mümkün olmadığı ve daha da önemlisi böylesi politikaların Kemalist seküler yapının otoriter tarzını kışkırttığı sonucuna vardı. Üstelik bu kışkırtmanın dini görevleri yerine getirme noktasında dahi iç politika alanını fazlasıyla daralttığı da fark edildi. Bu süreç Avrupa, demokrasi ve Batı’ya ilişkin İslamcı tanımlamalarda önemli değişikliklere yol açtı. Farklı İslamcı çevreler Avrupa karşıtı söylemlerini terk ederek Türkiye’nin dünyayla entegrasyonunu destekledi.¹¹ Bu fikir değişikliği, AB’ye giriş sürecinin ve dünyayla entegrasyonun politik sis-

temi resmi ideolojiyi daha az baskıcı ve daha fazla kapsayıcı hale getirecek önemli demokratik reformları gerçekleştirmeye zorlayacağına yönelik kanaatle de ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda İslamcılar söz konusu süreçlerin dini değerlerin yaşanmasıyla ilgili olan İslamcı taleplerinin karşılanabileceği liberal demokratik bir siyasi ortamı beraberinde getireceğini ummaktadır. Söz konusu dönüşümün sadece 28 Şubat sürecinin öngörülme-yen sonuçlarıyla ilişkilendirilmemesi gerekir.

İslamcı gruplar Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu dört nedenden dolayı desteklemektedir: MGH içinde yeni burjuvazinin yükselişi; dini hakların mevcut anayasadan ziyade AB yönetimi altında daha iyi korunacağına yönelik inanç; MGH'nin Almanya'daki Türkler tarafından Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu destekleme konusunda cesaretlendirilmesi ve MGH siyasetçileri arasındaki yeni neslin artan gücü.¹² Bu fikir değişikliği İslami taleplerin ve bağların uluslaşırılmasına ya da uluslararasılaşmasma mutlak surette katkıda bulunmuştur.¹³

AKP'nin söyleminin dönüşümü gerek Türkiye'de gerekse Batı'da partinin nasıl tanımlanacağına ilişkin bir karışıklığı ve tartışmayı da harekete geçirdi. Bazı kuşkulu çevreler AKP'yi "İslamcı" ya da en azından "ılımlı İslamcı" diye adlandırmaya devam etse de, çoğunluk Erdoğan ve arkadaşlarını Türkiye'deki "İslamcılığın sonunu" ilan ettikten sonra "seküler İslamcı,"¹⁴ "üçüncü yol tarzı bir Avrupa sosyal-demokrat parti,"¹⁵ "devrimci muhafazakârlar,"¹⁶ "Müslüman demokratlar"¹⁷ ya da "Batı Avrupa Hristiyan demokratlarının Türk versiyonu"¹⁸ olarak yeniden isimlendirme gereği hissetmektedir. Bülent Gökay, İslamcı parti düşüncesine karşı çıkıyor ve geleneksel ve liberal-demokratik değerleri birleştiriyor olmasından dolayı, partinin iktidara gelişini "Türkiye'deki liberal İslamın yükselen hızına bir kanıt"¹⁹ olarak kabul etmektedir. AKP'nin muhafazakâr demokrasisi Kıta Avrupa'sı (Fransa) deneyiminden daha liberal ve daha ılımlı olan Anglosakson muhafazakârlığına yakın gibi görünmekte,²⁰ muhafazakâr demokrasi "küreselleşen dünyada yerel odaklı bir duruş" olarak tanımlanmaktadır. Ömer Çaha'nın isabetli bir şekilde ifade ettiği gibi, AKP "siyasi algılamasını bir taraftan uluslararası politik ve hukuki normlara ve diğer taraftan da demokrasiye hizmet eden yerel kurumları koruma ihtiyacına göre" oluştur-

maktadır. Bu anlamda partinin politik kimliğini şekillendiren “uluslararası normlar, geleneksel değerler ve Cumhuriyetçi rejim tarafından hayata geçirilen laiklik gibi üç kaynaktan oluşan resmi kurumlardır.”²¹

Liderlerinin kendilerini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlama tercihinine rağmen, AKP’nin politik kimliğinin çift taraflı bir fenomen olduğu ileri sürülebilir: Bir taraftan yeni bir toplumsal uzlaşısı etrafında Türkiye’deki liberal ve muhafazakâr trendler arasında bir sentez oluşturmaya çalışmakta, bu bağlamda kendini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti, Adalet Partisi ve Turgut Özal’ın Anavatan Partisi’nden gelen siyasi gelenek çizgisine yerleştirmektedir. Öte yandan Osmanlı’nın son döneminden bu yana Türkiye’de İslamcılığın merkezinde olan İslam medeniyeti söylemini de sürdürmektedir. Ayrıca adalet ve ilerleme/gelişme kavramlarının –Refah Partisi’nin “adil düzen”i de dahil olmak üzere– ülkede İslamcı söylemlerin gelişimine fazlasıyla katkıda bulunduğu da hatırlanması gerekir.²² Osmanlı İmparatorluğu’nun İslamcılarını Avrupa’nın ilerleme fikrinden bir hayli etkilenmişti; 1980’lerdeki istisna dışında da o dönemden bu yana İslamcılar Avrupa medeniyetinin iyi taraflarını almayı kabul etti. Bugün AKP’nin bu iki önemli konuyu (ilerleme/kalkınma ve adalet) adında birleştirmesi, bizi bir İslam devleti kurma iddiasından vazgeçerek ama yine de adalet, ilerleme, (İslami) medeniyet (devamlılık boyutu) gibi İslamcılığın temel kavramlarından bir kısmını koruyarak Türkiye’deki İslamcı siyasi tecrübeyi dönüştürdüğünü düşünmeye sevk etmektedir. Partinin modernleşme ve Avrupalılaşmayı –ikisi arasındaki İslamcı farklılaştırmayı bir kenara bırakarak– birbirinin yerine kullanılabilir gördüğü söylenebilir; ama aynı zamanda modern (demokratik) ve muhafazakâr/yerel (İslami) değerleri yeni bir sentez oluşturmak için bir araya getirmektedir. Söz konusu sentezin platformu, muhafazakâr demokrasi kavramını da kapsayan İslam medeniyeti düşüncesidir. İlginç bir şekilde medeniyet düşüncesi iki farklı amaca hizmet eder: korunması gereken İslami değerler ve öykünülmesi gereken Batılı/Avrupalı değerler. Bu anlamda AKP’nin İslam medeniyeti söylemi İslam ve Batı kategorilerini özcü bir şekilde ele almayan ve İslamı siyasi ve kültürel bakımdan bir bütün olarak düşünmeyen yumuşak bir versiyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muhafazakâr demokrasi MGH'nin İslamcılığından bir kopuşu temsil eder. AKP, Refah Partisi'nden (RP) örneğin siyasi anlayış konusunda farklılaşmaktadır. RP, Kemalist anlayışa benzer şekilde "kültürün gelişmeye/modernleşmeye önceliğini öne süren ve toplumu homojen bir birim olarak ve sadece devletin bir nesnesi olarak gören antipolitik bir yapıya" sahipti.²³ AKP Türkiye toplumunun çoğulcu yapısını kabul ederek kapsayıcı ve uzlaşmacı bir politik tarzı benimsedi: "RP devletin seküler temeline odaklanarak devlet toplum ilişkisinin demokratik olmayan doğasını benimserken, AKP öncelikle ülke siyasetinin kurumsal yapısını vurgulamakta ve yukarıdan aşağıya ya da 'bürokratik-devletçi' yapıları sorunsallaştırmaktadır."²⁴ Bir bakıma İslamcılık ile laiklik arasındaki ideolojik çatışmaya verilen bir cevap niteliği taşıyan muhafazakâr demokrasi, açıkça belirtilmese de, ülkede siyasetin tüm gerilimlerini (küresel ve yerel, seküler ve İslami, Türk ve Kürt) çözeceğini iddia etmektedir. Erdoğan sık sık Türkiye'nin ideolojik fay hatlarında, yani İslamcılık ve Kürt milliyetçiliğinde oluşan gerilimleri azaltmak için "siyasetin problem üretme değil, bir problem çözme aracı olduğunu" ifade etmektedir; fakat dış politika yoluyla Türkiye'nin uzun süredir çözmeye çalıştığı iç ikilemler ve çelişkilerin uluslararasılaştırıldığı ve Avrupalılaştırıldığı noktada, kritik soru AKP'nin Türkiye'deki elitin politik kültürünün dönüşümüne/demokratikleşmesine katkıda bulunup bulunamayacağıdır. Başarılması gereken görevlerden biri, 28 Şubat sürecindeki siyaset alanının niteliğinin daralmasının üstesinden gelmektir. Bu anlamda AB'ye uyum sürecinden farklı olarak, AKP'nin kimlik siyasetinin hassas konuları üzerine siyasi tartışmaları başlatabildiğini söylemek oldukça zordur. Kamusal alanda dini eğitim ve özgürlükler konusunu tartışma teşebbüsleri başarısız olmuş ve bu konular uzlaşma ve bütünleşme için temel işlevi görececek hedeflerin var olmamasından dolayı da geciktirilmiştir, ki aslında siyaset tam da bununla ilgilidir. Üstelik AKP'nin siyasi kimliği olan muhafazakâr demokrasi, Türkiye'deki kimlik siyasetine ilişkin gerilimleri çözmek için gerektiği gibi kuramsallaştırılmamıştır. Muhafazakâr demokrasi belirsiz bir kavramdır ve şimdilik parti üyeliği düzeyinde ve hatta parti organizasyonunun saflarında dahi bu yeni siyasi kimliğe yönelik siyasi bir taraftarlık görmek mümkün değildir. Bunun yerine, muhafazakâr

demokrasi fikri kamuoyunun entelektüel tatmini için siyasi danışmanlar tarafından oluşturulmuş akademik bir etiket gibi durmaktadır.

Dış politika ve uluslararası ilişkiler konularındaki algılamalar Türkiye özelinde değil Müslüman dünyanın genelinde de İslamcılık için daima en tartışmalı alanlardan birini oluşturmuştur. Türkiye’de İslamcılık için dönüşümün belki de en önemli boyutu dış politika ve uluslararası politika alanlarıyla ilişkilidir. MGH’nin Üçüncü Dünyacı dış politika eğilimlerinin aksine,²⁵ AKP’nin bakış açısı küreselleşme ve Avrupalılaşma sürecinden izole olmanın Türkiye’de derin siyasi krizlere yol açabileceğine yönelik inanç üzerine temellendirilmiştir.

DİŞ POLİTİKA VE MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ: YENİ BİR MEDENİYET SÖYLEMİ

AKP’nin iç politikadaki çatışmacı olmayan ve konsensüs arayıcı yaklaşımı dış politikada da yansımaları bulmuştur. AKP Batı ve küreselleşme karşıtı bir söylem ve politika benimsemenin iç politikayı dönüştürme olasılığını ortadan kaldıracağının farkındadır. Erdoğan açık bir şekilde ve sürekli olarak partisinin dış politikanın Batı yanlısı yönüne sadık olduğunu ifade etmektedir. İslamcılıktan farklı olarak, AKP’nin dış politika/uluslararası ilişkiler algılaması Batı’yla çatışma temelinde şekillenmeyip, İslam medeniyetiyle Batı arasında bir uyumun mümkün olduğu inancına dayanmaktadır. AKP kendini, MGH’ye “Üçüncü Dünyacı” ve Batı karşıtı bir perspektif verdiği düşünülen söylemler ve ilişkilerden uzaklaştırmaktadır.²⁶

RP’nin uluslararası politika vizyonu bazı noktalarda İslam ile Batı arasında çatışmacı ve özcü ayrılık üzerine temellendirilmiş, Necmettin Erbakan’ın farklı vesilelerle yaptığı çeşitli açıklamalarda “Batı’nın kolonyal, adaletsiz, saldırgan ve son tahlilde Hıristiyan olduğu algılaması” üstüne oturtulmuştu.²⁷ Erbakan başbakan olduktan hemen sonra Libya, İran ve diğer Müslüman ülkelerini ziyaret etmişken, Erdoğan ilk yurtdışı ziyaretini Yunanistan’a yaptı ve daha sonra Avrupa başkentlerini turladı. Haziran 1997’de önde gelen Müslüman ülkeleri (Türkiye, İran, Mısır, Bangladeş, Endonezya, Malezya, Nijerya ve Pakistan) bir araya getirerek D-8’i kuran Erbakan’ın çatışmacı üslubunun aksine Erdoğan İslami bir ekonomik blok oluşturma fikrine karşı olduğunu ifade etti.²⁸ Fakat bu karşı duruş AKP’nin Türkiye’nin

İslam ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyeceği ya da Türkiye ile İsrail arasındaki yakın ilişkilerin doğasını gözden geçirmeyeceği anlamına gelmedi.

Söz konusu farklı bakış açısı AKP'nin İslam Konferansı Örgütü (İKO) gibi mevcut kurumları Müslüman dünya ve Batı arasındaki ilişkileri geliştirmede kullanmayı tercih etmesine neden oldu. Bu anlamda AB-İKO toplantıları bu yeni tarz dış politikanın bir örneğidir. Avrupa boyutunu İslam dünyasıyla ilişkilendirme stratejisinin bir parçası olarak AKP hükümeti AB dışişleri bakanlarını İKO dışişleri bakanlarıyla bir araya getirecek ikinci toplantıya özel bir önem verdi. Bu teşebbüsü 13 Şubat 2002 tarihli ilk toplantıyla başlatan kişi Demokrat Sol Parti'nin Dışişleri Bakanı İsmail Cem olmasına rağmen, dış politikada medeniyet söylemine yapılan son zamanlardaki vurgunun AKP'nin tutumuyla paralel olduğu açıktır.²⁹

AKP'nin yeni bakış açısı ve dış politikadaki misyonu Abdullah Gül tarafından net bir şekilde belirtilmiştir: "Bir Müslüman toplumun değerlerini geleneklerini ve kimliğini korumayı sürdürürken çağdaş standartlara ulaşarak değişme ve kendini yenileme kapasitesi olduğunu kanıtlayacağız." Osmanlı'nın son dönemindeki İslamcı medeniyet söylemine hayli benzer bir şekilde AKP demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi modern değerleri insanlık tarafından paylaşılan evrensel değerler olarak görür: "Hiç kimse ortak medeniyet mirası olan insanı değerler üzerinde bir tekel iddia edemeyeceğinden bu değerler 'evrensel'dir.' İslam bu ortak medeniyete hayli önemli katkılarda bulunmuştur."³⁰ İslam medeniyeti kavramı bazı Oryantalistlerce İslam ve Batı medeniyetlerinin bağdaşmazlığını ve nasıl farklılaştıklarını –hem ontolojik hem de epistemolojik olarak– göstermek için kullanılmıştır.³¹ Fakat AKP'nin kavramı kullanışı Türkiye'yi Avrupa'ya entegre edecek ve Türkiye'nin dünyadaki önemini artıracak bir platform oluşturmak doğrultusundadır: "Kararlı ve başarılı gelişme modeli, Batı dünyasındaki yeri, zengin tarihsel mirası ve kimliği ile Türkiye 21. yüzyılda kültür ve medeniyetlerin uyumunun bir sembolü olacaktır."³²

İslam dünyasıyla ilişkide bu kavramsallaştırma Batılı değer ve kurumlar olan demokrasi, iyi yönetim, şeffaflık ve hesap verilebilirliğin benimsendiği bir sırada Müslümanlar arasındaki barış, uyum, tolerans ve sev-

ğinin ortak manevi mirasını vurgulayarak kendi kendine güveni yaratma görevini üstlenmektedir. Meşrulaştırmanın temel iddiası ise şu şekildedir: “Medeniyetlerin birbirleriyle karşılıklı etkileşimden kazanacakları çok şeyleri vardır.”³³ Diğer bir ifadeyle demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim “farklı medeniyetlerden kaynağını alan ortak hafızanın ürünleridir.”³⁴ Bu şekilde, AKP’nin (İslam) medeniyeti kavramını araçsallaştırması farklı İslami çevrelerdeki Avrupa tanımlarının dönüşümüne katkıda bulunuyor gibi görünmektedir; fakat AKP medeniyetler diyalogu kavramını kullanırken bu mantığı aynı şekilde geliştirerek Avrupa medeniyetinin “Yahudi-Hıristiyan” yerine “İbrahimi” şeklinde adlandırılmasının daha doğru olacağı fikrine götürmemektedir. Bu tür bir iddia büyük olasılıkla gerek Türkiye gerekse Avrupa’daki laik çevreleri rahatsız ederek partinin elini zayıflatacaktır.³⁵

AKP liderleri İslam ile demokrasi arasındaki uzlaşmanın Batı ile Müslüman ülkeler arasındaki gerilimi azaltarak dünyaya barış getireceğine inanmaktadır. Partinin muhafazakâr demokrasi anlayışı Müslüman dünyadaki diğer hareketlere kıyasla İslam ile demokrasi arasında böyle bir uzlaşmayı başarma şansına sahiptir. Abdullah Gül, Mayıs 2003’te İKÖ’nün Tahran’daki zirvesinde yaptığı konuşmada Müslüman ülkelerin demokratikleşmeye, insan ve kadın haklarına daha fazla dikkat etmeye ihtiyaçları olduğunu vurguladı. Parti aynı zamanda ABD ve Avrupa’daki birçok çevrenin, demokrasi Müslüman dünyada sağlamlaştırılacaksa Türkiye’nin seküler demokrasisini cesaretlendirmenin hayati öneme sahip olduğuna inandığı hayli destekçi bir dünya konjonktürüyle karşı karşıyadır.³⁶

11 Eylül 2001 olayları bazılarınca İslam medeniyetiyle Batı medeniyeti arasında artan kutuplaşmanın ve Huntington’ın “medeniyetler çatışması” kehanetinin gerçekleşmesinin bir kanıtı olarak görülmektedir. 11 Eylül sonrası dönem AKP’nin yeni siyasi vurgusu olan muhafazakâr demokrasi için hayli uygun bir ortam sunmuştur. Müslümanlarla Batı arasındaki gerilimin arttığı bir dönemde ve ABD’nin İran ve Suriye gibi “haydut devletleri” ile komşu olunan bir ortamda ciddi problemleri barışçıl yollarla çözmeye kararlı olan AKP’nin dış politikası dünya siyasetinin istikrarına fazlasıyla katkıda bulunabilir. Müslüman dünya için model gösterilmeye ilişkin

tartışmaların da gösterdiği gibi, Türkiye'nin ABD ve Avrupa'yla olan ilişkisi askeri kapasitesinden ziyade kimliğine bağlı olacaktır.³⁷ Türkiye'nin laiklik deneyimi diğer Müslüman ülkelerce paylaşılmaya bile mevcut demokratik deneyimi Müslümanların bazı dersler alabileceği bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyanın ve Batı'nın nasıl görüldüğüyle doğrudan bağlantılı olan dış politika ve ulusal çıkar, İslamcıların Kemalist ideolojide karşı çıktığı önemli boyutları içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda Batı'yla ilişkiler, Batı yanlısı Kemalistlerle Batı karşıtı İslamcılar arasındaki temel anlaşmazlık alanıdır. Ancak bugünlerde ikinci grup dünyaya ilişkin algılamasını gözden geçirmiş ve ilginç bir şekilde bu değişim gerek iç gerekse uluslararası politikada dönüşümü sağlayacak yeni söylemlerin geliştirilmesi için verimli bir zemin yaratmıştır. AKP dış politikadaki Batı odaklılığı diğer bölgelerle ilişkilerin yerine geçecek değil onların tamamlayıcısı bir unsur olarak tasvir etmekle dış politikanın temel meşruiyet kaynağı olan ulusal çıkar fikrini yeniden tanımlamıştır.³⁸ Ulusal çıkarın bu algılanışı laiklerin ve İslamcıların geçmişte algıladığının aksi bir görüntü sergilemektedir. Bu yeni tanımlama, dış politikanın Batı odaklılığını toplumun Müslüman ülkelerle kültürel ve tarihsel bağlarıyla birleştirmek yoluyla Türkiye'yi güçlendirme teşebbüsüdür. AKP'nin yaklaşımı bir anlamda ülke siyasetinin kimlik problemlerinin ötesine gitmektedir. Bu yeni anlayış, küreselleşen bir dünyadan kendini yalıtmanın artık mümkün olmadığı ve dış ilişkileri karşılıklı bağımlılık temelinde görmenin daha iyi olduğu kabulüyle sağlamlaştırılmaktadır. AKP'nin dış politika yaklaşımındaki dönüşümün yönü belirtildikten sonra AKP yönetimi altında dış politikanın uygulanışına bakmak gerekmektedir.

AKP YÖNETİMİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI:

GİRİŞKEN, ÇOKTARAFLI VE AVRUPALI

AKP'nin yeni dış politika söylemi genel olarak AB'ye katılma arzusu, ABD ile ilişkileri geliştirme ve bölgesel işbirliğini artırma gibi temel prensiplere sadık bir görüntü arz etmektedir. Parti ayrıca dış politikada son zamanlarda gündemde olan, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin sadece Avru-

pa ve ABD'nin gözünde Türkiye'nin stratejik önemini artırmayıp aynı zamanda bölgede daha girişken ve bağımsız bir politika sürdürme imkânı sağladığına ilişkin temel kanaati de kabul etmiştir.³⁹ Bu bağlamda, Mustafa Kemal Atatürk'ün ünlü "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi de AKP tarafından daha girişken bir dış politikayı meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Bu ilke dış politika yapıcılar tarafından son zamanlara kadar uluslararası statükoya sadık kalınarak dikkatli ve içe dönük bir politikayı desteklemek bağlamında yorumlanmıştır. Dışişleri Bakanı Gül'ün ifadeleriyle, AKP'nin girişken politikası Ortadoğu'dan Avrupa'ya bütün bölgelerde Türkiye'nin ulusal çıkarını mümkün olduğunca artırmak için diplomasi ve çoktarafllığa odaklanmıştır: "Türkiye karmaşık sorunlara karşı uzlaşma kültürü ve kazan-kazan mantığı üzerine temellenmiş belli bir güvenlik ve dış politika yaklaşımını savunmaktadır."⁴⁰

2003 Irak savaşı sırasında görüldüğü gibi, partinin girişkenliğinin temel aracı kuvvet kullanma değil diplomatik inisiyatifdir. Irak savaşını önlemenin yollarını araştırmak ve Irak'ın geleceğine ilişkin ortak bir bakış geliştirmek için savaşın hemen öncesinde İstanbul'da Türkiye, İran, Mısır, Ürdün, Suudi ve Suriye dışişleri bakanları toplantısını organize eden AKP hükümeti Irak'a komşu ülkelerin temsilcileri toplantısını belli aralıklarla gerçekleştirmeyi sürdürmektedir. Bu toplantıların temel amacı Irak'ın bölgesel bütünlüğünün altı devletin dış politika hedeflerinde öncelikli olduğunu vurgulamaktır. Bu bölgesel inisiyatifin vizyonunun "barışçı bir aradalık ve bölgesel istikrarın bölünmez doğası" üzerine temellendiği söylenmektedir. Kuveyt'teki toplantıda Gül, Avrupa entegrasyonunu bölge ülkelerinin kendi "işbirliği ve güvenlik için çoktarafllı oluşumunu"⁴¹ yaratması için dersler alınması gereken başarılı bir örnek olarak göstermiştir.

AKP'nin Kıbrıs politikası girişken dış politikanın diğer bir örneğidir. Erdoğan yönetimindeki Türkiye, sertlik yanlısı ulusalcıların aksi isteklerine rağmen 2004 baharında yapılan Kıbrıs'ın yeniden birleşmesi hakkındaki BM referandumunu destekledi. Kıbrıslı Türklerin "evet" oyu ve Kıbrıslı Rumların "hayır" oyu şeklindeki sonuç, AKP'nin aktivist ve geleneksel olmayan dış politikasının AB ve ABD'nin gözündeki saygınlığına önemli bir katkıda bulundu; ancak, bu aktivist politika ABD ve Avrupa'dan

Kuzey Kıbrıs'ın uluslararası toplumdan izolasyonunu sonlandırmak için yeterli karşılığı bulamadı.

Helsinki sonrası dönemdeki dış politika, Türkiye'nin 20. yüzyılın meydan okumalarıyla yüzleşebilmesinin yolunun ABD ile Avrupa arasında ilişkileri bir dengeye oturtabilmesinden geçtiğine yönelik düşünce tarafından şekillendirilmiştir. Benzer şekilde AKP'nin dış politikası ABD ile Avrupa arasında hassas bir denge bulmak zorundadır. Aslında Soğuk Savaş sonrasının gerçeklikleri dolayısıyla "Washington Türkiye'nin sadece ulusal çıkarlarına hizmet edecek noktalarda değil, Ortadoğu'da artan bir şekilde güçlü bir rol oynayacağını kabul etmelidir... Türkiye'nin ulusal çıkarları Türkiye'nin bölge ülkeleri ve AB ile ilişkilerini güçlendirecek ve ABD'nin rolünün merkeziliğini azaltacak şekilde" değişmektedir;⁴² fakat bu, gerçekleştirilmesi kolay bir iş değildir.

Örneğin Irak savaşında ABD ile stratejik ilişkilerini korumakla dış politikasını Avrupalılaştırmak arasında bocalayan AKP hükümeti gerçekten de bu dönemde dış politikaya ilişkin kendi yaklaşımını geliştirememekle ve geleneksel "güvenlik odaklı politikasını" uygulayamamakla suçlanmasına yol açan hayli belirsiz bir tavır takındı.⁴³ Bu savaşı yönetmekte seçtiği yol "dış politikanın dikkatli bir şekilde hesaplanmış ve iyi formüle edilmiş bir düşünce üzerine oturmaktan ziyade günü kurtarmak temelli" olmakla eleştirildi.⁴⁴ Şaban Kardaş, AKP hükümetinin sorunu iç ve dış politikasının merkezine oturttukları nasıl "hâkim otoriter-hegemonik söylemi" yeniden ürettiğine dikkat çekerken, söz konusu belirsiz tutum Ahmet Davutoğlu tarafından da tüm farklı alternatifleri canlı tutan çokboyutlu diplomasi düzeyinde bilinçli ve kararlı bir girişim olarak açıklandı. AKP, ABD'nin taleplerini AB'ye danışarak ve Irak'taki gruplarla yakın bağlantı içinde tartıştı. Türkiye şayet ABD askerlerine topraklarından geçme izni verseydi, AB ile ilişkilerini yeniden onarmak zorunda kalacaktı. Savaşı engellemenin mümkün olmadığı biliniyordu, ama yine de yapılacak çok şey vardı: Irak'a komşu ülkelerin bölgesel toplantısı da dahil, Irak krizine barışçıl bir çözüm aramak, savaşın Türkiye ve bölgeye yönelik zararlarını azaltmak için çaba göstermek akla ilk gelenlerdi.⁴⁵ Söz konusu toplantılar AKP'nin bölgesel ve küresel uyumsuzluklarda bir arabulucu olarak hareket etme istekliliğinin gös-

tergesiydi. Neyse ki, bu belirsizliğin sonuçları iç politikadaki destek temel-lerini sarsmadan partinin uluslararası prestijini güçlendirdi. 1 Mart tezke- resinin geçirilmesinde yaşanan başarısızlık Avrupa başkentlerinin çoğunda ve Arap ülkelerinde övgüyle karşılandı. Ancak, AKP'nin Irak politikası dış politikanın özellikle İkinci Körfez Savaşı'ndan sonra gündeme gelen Kuzey Irak'taki Kürtlerin politik otonomisine ve bu bölgede PKK'nın varlığına iliş-kin geleneksel gerilimlerini tatmin edemedi.

Türkiye'nin adayı Ekmeleddin İhsanoğlu'nun İKO genel sekreteri olarak seçilmesi AKP'nin artan prestijinin ve Ortadoğu ile Müslüman ülke- lere yönelik aktivist dış politikasının bir işareti olarak okunabilir. Partinin lider kadrosu Türkiye elitinin dış politikayı belirlemede tarihi, kültürel ve stratejik potansiyelinin farkına varmasını istemektedir. Tarihsel ve kültürel geçmişiyile diğer bölgesel güçlerle kıyaslanamayacak bir önem yüklenen Türkiye'nin potansiyelinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi kritik bir öneme sahiptir.⁴⁶ Ayrıca partinin aktivizmi, dış politikayı diğer ülkelerle ilişkilerde gerçek bir özgüven ve yetkinlikle doldurmaya yöneliktir. AKP Türkiye'nin sınırlarındaki belirsiz güvenlik ortamını bir barış, istikrar ve re- fah havzasına dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Komşuların farklı çıkarları arasında bir uzlaşya ulaşmak kilit bir öneme sahiptir.

Bu yeni politika Türkiye-Suriye ilişkilerinde Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın Ocak 2004'teki ziyaretinde somutlaştığı üzere önemli bir ilerlemeye sonuçlanmıştır. AKP ayrıca Türkiye'nin komşuları ve Ortado- ğu'daki bölgesel ittifaklarla ilişkilerini gözden geçirmeye çalışmaktadır; İs- rail ile ilişkilerin değişen doğası buna örnek olarak gösterilebilir. AKP bu yeni tarz dış politikanın Türkiye'nin bölgesel ve küresel önemini güçlendi- receğine inanmaktadır.⁴⁷

AKP'nin çokboyutlu dış politikası Türkiye'yi Batı ile Doğu arasında bir köprü olmanın ötesine taşıyarak bir birleşme noktasına dönüştürmeyi hedeflemektedir. Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı Başdanışmanı Davu- toğlu'na göre, Türkiye'de dış politika birbirine bağlı beş temel ilke üzerine kurulmalıdır: Güvenlik ve istikrarı tehlikeye atmadan demokratikleşme (öz- gürlükler alanını genişletmek ve iç politik meşruiyeti güçlendirmek); kom- şularla iyi ilişkiler (sıfır problem); aktif, çokboyutlu ve tamamlayıcı politika-

lar; yeni bir diplomatik tarz (özgüven) ve statik diplomasiden ritmik diplomasiye geçiş (küresel bir güç olmak için Türkiye'nin uluslararası örgütlerdeki nüfuzunu artırmak).⁴⁸ Bu noktada, partinin dış politika yapıcılarının Türkiye'nin jeopolitik konumunu, kültürel ve tarihsel bağlarını abarttığı, Türkiye'yi bölgesel güçten küresel bir güce dönüştürme amacının fazlasıyla iddialı olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte, şimdiye kadar AKP'nin çokboyutlu dış politikası dış politikanın temel çizgileriyle (Batı yanlısı yönelimle) çelişmemiştir ve bu yeni dış politika perspektifinin sonuçlarını görmek için bir süre daha beklemek gereklidir.

Türkiye'de modernleşmenin ve dış politikanın temel özelliklerinden biri Batı yönelimidir.⁴⁹ Avrupa yönelimini dış politikasının temel taşı olarak belirleyen AKP'ye göre, Türkiye'nin AB üyeliği ve ABD ile stratejik ortaklığı birbirini tamamlayıcı iki olgudur, fakat bu ilişkinin doğası Avrupalılaştırmıştır. Gül, AB ile ABD arasında bir sentez yaratarak stratejik ortaklığın temelini Avrupalı bir tarzda yeniden tanımlamaktadır: "ABD ile bağlarımız belli değerler üzerine oturmuştur: demokrasi, hukukun üstünlüğü ve pazar ekonomisi."⁵⁰

Avrupalılaştırmanın bir işareti olarak AKP Irak Savaşı'nın dışında kalmayı, birkaç yıl öncesinin dış politikasının aksine dış politikanın "Hobbes'cu" ya da çatışmacı araçlarını kullanmaktan uzak durmayı başardı. Daha "Kantçı" ve Avrupalılaştırmış bir yaklaşıma doğru evrilen dış politikanın iyi bir örneği, Türkiye'nin NATO kuvvetlerinin Avrupa güvenlik gücü operasyonları için kullanımına ilişkin veto krizinin nihayet Kasım 2001'de çözüme ulaştırılmasında izlediği politikadır.⁵¹

Geçmişte dış politika askeri güvenliğin önemine ve güçler dengesi politikalarına odaklanırken "bugün artan bir şekilde hedefleri gerçekleştirmeyi sağlayan çoktarafli düzenlemeler de dahil olmak üzere hukuk, ekonomi ve diplomasi gibi sivil aygıtların önemini anlamış durumdadır. Bununla ilişkili olarak Türkiye örneği, modernleşmenin iç gelişimine önemli bir dış destek olarak Avrupa entegrasyonunun değerini de göstermektedir."⁵²

Dış politika ve güvenlik politikasıyla ilişkili olanlar benzeri ulusal politikaların ve kimliklerin çekirdek alanlarını önemli oranda etkileyen Avrupalılaştırma "aktör ve ortamın birlikte belirlenebildiği" dinamik bir tarz-

da yol alabilir.⁵³ Bu bakımdan İspanya Avrupalılaştırmanın iki yönlü bir sokak olduğunun önemli bir örneğini teşkil etmektedir: “Avrupalılaştırma baskıları iç alana girdiğinde, şayet ulusal aktörlerin kimlikleriyle uyumluysa, baskılar ulusal çıkarların Avrupa düzeyinde kurumsallaşmasına ve Avrupa dış politika kapasitesinin güçlenmesine yol açabilir; iç koşullar değiştiğinde ve farklı aktörler farklı çıkarlarla iktidara geldiğinde bu politikaların geri döndürülmesi zorlaşabilir.”⁵⁴ Bu bakımdan AKP’nin Avrupa’nın bir parçası olma isteği sadece dış politika konusunda bir uyum sürecini değil, Türkiye’den AB’ye önemli derecede bir politika transferi umudunu da içine almaktadır. Dış politikanın Avrupalılaştırması en azından İsrail’le ilişkileri değiştirmek gibi kritik tercihlerin meşrulaştırılması düzeyinde de görülebilir. Örneğin İsrail güvenlik kuvvetlerinin Hamas lideri Şeyh Yasin’e suikast düzenlemesinin ardından Türkiye Tel Aviv büyükelçisini geri çağırdı ve Erdoğan, İsrail’i “devlet terörizmi” yapmakla suçladı: “İsrail barış sürecine katkıda bulunmuyor, kadın ve çocukları ayırım yapmaksızın öldürüyor ve Filistin evlerini imha ediyor. Böyle eylemleri devlet terörizmi haricinde tanımlamanın bir yolu yoktur.”⁵⁵ Bu sert ifadelerine yönelik tepkiler üzerine ise “Bizim tavrımız AB ile aynı çizgidedir” cümlesini kurdu.⁵⁶

Çokboyutlu yaklaşıma uygun olarak AKP’li politikacılar Türkiye’nin kendi dış politik gündemini Ortadoğu, Orta Asya ve AB’nin önemli çıkarlarının olduğu Müslüman dünyası gibi belli alanlarda AB’ye devretmeyi amaçlamaktadır.⁵⁷ Örneğin, İslam dünyası örneğinde olduğu gibi, AKP gerek Birlik içinde gerekse dışında Müslüman dünyanın sözcüsü olarak Türkiye’nin uluslararası statüsünü artırmak için AB’yi kullanma eğilimindedir. Türkiye’nin AB üyeliği Avrupa dış politikasının Ortadoğu boyutunu bir hayli güçlendirecektir. Avrupalılaştırmanın Ortadoğu, Müslüman dünya, insan hakları ve demokrasinin gelişimi konularında Türkiye’nin dış politikası üzerinde güçlü bir etkisi olacaktır. Türkiye’nin üyeliği liberal demokrasinin İslamla bağdaşırılığı, Birliğin çokdinli kapsayıcılığı bu nedenle de “medeniyetler çatışması” fikrinin mahkûm edilmesi konusunda güçlü bir mesaj verecektir.⁵⁸

AKP Avrupa normlarını ve değerlerini Avrupa hukuk sistemi aracılığıyla Türkiye’de sağlamlaştırmanın önderliğini üstlenmiş, Avrupalılaştırma

iç politik yapıdaki dönüşümün teşvikçisi anlamına gelmeye başlamıştır; bu bakımdan, içsel olan Avrupalıdır.

İÇSEL OLAN AVRUPALIDIR: DÖNÜŞÜMÜN TEŞVİKÇİSİ OLARAK AB

Avrupalılaşıma Tanzimat döneminden bu yana Türkiye'deki dönüşümün önemli bir kaynağı olduğundan, çeşitli zamanlarda Avrupa siyaseti Osmanlı devlet adamlarını ya da cumhuriyet elitini reformcu adımlar atmaya zorlamıştır. 1876'da Meşrutiyet'in ilanına benzer bir şekilde AB üyelik süreci insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve sivil toplumu özellikle Helsinki sonrası dönemde güçlendirmektedir.⁵⁹ Bu kez, Avrupa'nın dönüşüm yaratıcı etkileri sadece Batılı elitlerin reformlarında görülmeyip, İslamcılar (bir zamanların şiddetli Avrupa kuşkucuları) da dahil toplumsal grupların istekleri (Avrupa ile entegrasyon) doğrultusunda da yaşanmaktadır. İronik bir şekilde eski İslamcılar reformcu ve ülkenin Avrupalılaşmasını savunan Avrupacılar olurken, radikal Kemalistler statüko yanlısı ve Avrupa kuşkucuları oldu; hatta II. Meşrutiyet döneminin İslamcılarını gibi bugünün İslamcı çevreleri Kopenhag kriterlerinin gerekleri doğrultusunda Avrupa'nın Türkiye'den yapmasını istediklerini talep etmekte. AB giriş sürecinin muhtemel sonucu, dönüşümün Türkiye için zamanı gelmiş çokboyutlu bir olgu olmasıdır; fakat aynı zamanda dönüşüm düşüncesi devlet elitleri arasında önemli rahatsızlıklara yol açmaktadır: "AKP ve temsil ettiği politik duruş karşısında laik elitin içgüdüsel tepkileri ve korkuları kaynağını büyük ölçüde egemen konumunu kaybetme korkusundan alıyor; sınıf pozisyonunun belli bir türünü yansıtıyorlar."⁶⁰

Turgut Özal'ın ekonomik liberalizminin "yeni 'fırsat alanları' –aktivizm için sosyal alanlarla araçlar ve anlam, kimlik ve kültürel kodların yayılmasını– yarattığını" ileri süren düşünce tarzını izleyerek, AKP'nin Avrupa yanlısı dış politikasının 28 Şubat süreciyle daraltılan bu fırsat alanlarını genişletebileceği söylenebilir. Aslında birçok İslamcı AB'yi farklı dinsel gurupların baskıyla karşılaşmaksızın kimliğini savunabileceği açık bir politik alan olarak görmektedir.⁶¹ AB'ye alternatif bir seçenek konusunda, İslamcı yazar Fehmi Kuru Batılılaşma sürecinin Türkiye için "Doğulu bir seçenek" olasılığını ortadan kaldırdığı, bugün Batı'nın "çağdaş medeniyet" olmaya Kemalistlerin Avrupa'ya evrensellik atfettikleri dünden daha yakın olduğu ve Av-

rupa'nın özgürlüklerine ve hukukun üstünlüğüne "ulusal çıkar" temelinde karşı çıkmanın makul bir şey olmadığı konusunda ısrar etmektedir.⁶² Bireysel ve liberal özgürlüklerin genişletilmesini ve kültürel kimliklerle inançlara devlet müdahalesinin azaltılmasını talep eden Kopenhag kriterleri 28 Şubat sürecinin kriterleriyle çatışma halindedir. Üstelik İslamcı söylemin Avrupa'ya bakışının dönüşümü "çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma" başarısının Kemalizmin modernleşme söylemini partikülarize ettiği bir ikilemi örneklemektedir. Kemalizme ilişkin daha da problemli olan şey, Avrupalılaşmayla özdeşleştirilen modernite tanımı üzerindeki egemen konumuna kendi tutkusunun kaynağı olan Avrupa'ya referansla meydan okunabilmesidir. Kemalizmin 1920'lerde İslamı "Oryantalize" etmesine⁶³ benzer bir şekilde, İslamcılar Avrupa laikliğinin/demokrasisinin standartlarıyla Kemalizmin laiklik tanımlaması arasındaki farklılığa dikkat çekmekte, Kemalizm Avrupa laikliğinin ve Avrupa insan haklarının yoksunluğu olarak görülmektedir. Bu nedenle, globalleşme gibi Türkiye'nin entegrasyon süreci de "Kemalizmi çağdaş Türkiye'de birçok grup arasında belli bir grubun çıkarını temsil eden bir gruptan farklı bir şey olmama olasılığıyla yüzleşmeye" zorlamaktadır.⁶⁴

AB'ye üyelik süreci Türkiye demokrasisinin Kopenhag kriterleri doğrultusunda güçlendirilmesini gerektirirken, aynı zamanda siyasal sistemin dönüşümünde AKP'nin meşruiyetini sağlamlaştırmaktadır: "Avrupa'nın bu kriterler doğrultusunda önemli ilerlemeler olmaksızın görüşmelere başlamama ısrarı AKP'nin dinin rolü, ordunun siyasete müdahaleci doğası ve Kürt azınlığı sorunu da dahil olmak üzere Türkiye'deki devlet toplum ilişkilerinin hayli tartışmalı konularından bazılarının üstesinden gelmesini mümkün kılıyor."⁶⁵

Süregiden dönüşümün yankıları uzun dönemlidir: AKP "bundan hoşlansa da hoşlanmasa da 12 Eylül rejimini sona erdirmiş görevini üstlenmiştir."⁶⁶ AKP, AB'ye üyelik sürecini ülkenin modernleşmesinin tamamlanması şeklinde tanımlayarak ulusalcı çevrelerden gelen bir iç dirençle de yüzleşmektedir. Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecinde başörtüsü, dini eğitim ve Kürtçe gibi kimlik siyasetine ilişkin konuların ulusal gündemin ötesine taşınacağı da kesindir. Özellikle ordunun hayli hassas olduğu birçok konuyu kapsayacak AB'ye girişin başarılması için Türkiye'nin yönetim

şeklinde, iç, bölgesel ve uluslararası olayları ele alış biçiminde önemli değişikliklerin yapılmasının zorunlu olduğu açıktır. Bu fırsat alanı aracılığıyla AKP iç ve dış politikayı dönüştürmeye çalışmaktadır.

Türkiye'nin üyelik süreci, yeni üyelerin de iç aktörleri üzerinde Avrupa'nın dönüşüm yaratıcı etkileri için verimli bir örneği temsil etmektedir. AKP'nin AB'ye giriş sürecini politik programının bir dayanağına dönüştürme stratejisi gerek Kemalist yapıyı gerekse İslamcı çevreleri ve taleplerini dönüştürmesine olanak sağlamaktadır. İslami kimlikler Avrupa'nın sosyal, kültürel ve politik ortamı doğrultusunda yeniden tanımlanmak zorundadır. Özellikle AB'deki laiklik düşüncesine olan sadakat, Batılı ve İslami kültür ile pratikler arasındaki benzerlik ve farklılıkları tartışmamızı gerektirmektedir. İslamcılar dini bakış açılarını Avrupa kamuoyunu ikna etmede etkili olabilmek için demokratik diyaloga taşımak ve dini taleplerini İslamı kabul etmeyen insanlarla uyuşabilecek bir şekle dönüştürmek için demokratik söylemler geliştirmek zorunda kalacaktır. Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu, İslam dünyasının Batı'yı İslama karşı yekpare bir birim olarak algılamasını yapıbozumuna uğratabilecek ve "Hristiyan Avrupa'nın emperyalizmi ve ahlaki yozlaşması", "şiddetçi ve kaderci bir din olarak İslam" gibi İslam ve Batı medeniyetlerine ilişkin klişelerin ortadan kaldırılması için de verimli bir zemin oluşturacaktır.⁶⁷

AKP lider kadrosu, demokratik ve Avrupalı bir gündeme sahip olmanın iç politikanın dönüştürülmesi için yeni bir yol açacağının farkındadır. Siyasetçiler politik sistemin gelecekteki yeniden yapılanmasına ilişkin önemli etkilerde bulunacak olan AKP'nin adaylık sürecinde gerçekleştirdiği reformları uygulamakla meşguldür. AB'nin ulusüstü yapısının "iç sınırlılıklardan kurtulmada, belli politikaları öne almada, bazılarını ise veto etmede ya da bilgi avantajını korumada yeni fırsatlar" sunduğu açıktır.⁶⁸ İçten gelen tehdit fikri iç politikaları tanımlamada önemini kaybetmemektedir ve ülke siyasetinin hassas konularına ilişkin birçok reform gerçekleştirilmiştir. Bu konular artık Türkiye'nin bölgedeki emsalsiz konumundan ve dahili yapısından kaynaklanan iç problemler olarak kabul edilmemektedir. AKP sadece Kopenhag kriterlerini yerine getirmek adına değil, ülkeyi temel ilke ve kurumlarının hayata geçirildiği bir liberal demokrasi ülkesi haline

getirmek amacıyla demokrasiyi sağlamlaştırma sözü vermekte, yani Kopenhag kriterleri içselleştirilmekte ve Ankara kriterleri olarak uygulanmaktadır. Avrupa norm ve kurumlarının benimsenmesi özellikle demokrasisini güçlendirme sürecindeki Türkiye için teşvik edici bir unsurdur.⁶⁹ Diğer bir ifadeyle, AB'nin Türkiye üzerindeki etkisi "politik uyum ve içsel demokratikleşmenin ikili sürecinde önemli bir faktördür."⁷⁰ İç siyaset Avrupa çapındaki normlara uymak için değişmek zorunda olduğu gibi, kurumsal yapılar da yeniden yapılanma ihtiyacı içindedir.

Tanzimat döneminden bu yana, Avrupalılaşma Türk elitinin iç politik hayatın yönetimine ilişkin Avrupalı güçlerden gelen baskılara karşı koyma kapasitesini zayıflatmıştır. AKP lider kadrosu AB'ye giriş süreci bağlamında demokratikleşme ve insan hakları konularının içeriye ait olaylar olarak görülemeyeceğini kabul etmektedir. Bu durum liberal bakış ile iç sorunlara dış müdahaleyi kabul etmeyen ulusalcı bakış arasında tereddüt eden Kemalist tutumla çelişmektedir.⁷¹ Dış müdahaleye ilişkin ulusalcı kaygının farkında olan AKP, AB'nin demokrasi ve insan haklarına ilişkin normlarını benimsemeye güçlü bir politik istek duymaktadır. "Türkiye'nin kendi sorunlarının reformlarla aşılabacağını tam olarak farkındayız. Bu durum halkımızın istek ve menfaatine işleyecektir. Türkiye'deki reform süreci tamamlanmamıştır; ama artık geri döndürülemez bir konumdadır."⁷² AKP reformların AB'ye verilen bir taviz olarak görülmesini kınamakta ve reformların dışarıdan dayatıldığına aldırmamaktadır, zira liderler reform isteğinin Türkiye toplumunun beklentilerini yansıttığını düşünmektedir. Bu, Kopenhag kriterlerinin Ankara kriterleri olarak ilan edilmesinin ardındaki mantıktır. Adalet Bakanı Cemil Çiçek AB uyum sürecini "sessiz bir hukuk devrimi" ve "cumhuriyetin kuruluşundan sonra hukuk ve adalet alanındaki ikinci bir devrim" şeklinde tanımlamaktadır.⁷³

Son olarak, AKP'nin dönüşüm gündeminin ve AB etkisindeki dış politikasının iç politikaya olan etkilerini tartışmak yerinde olacaktır.

SONUÇ: YENİ SİYASETİN BAŞARISIZLIKLARI VE BAŞARILARI

Uluslararası konjonktürün AKP'nin iç politikaya ilişkin reformlar konusundaki pozisyonunu güçlendirdiği kesindir. Tek parti hükümeti ola-

rak ekonomik istikrar programını ve Kopenhag kriterlerini yerine getirmek için gerekli politik reformları uygulamada uyumlu çalışmanın avantajına da sahip olan AKP, AB yasal sistemi aracılığıyla Avrupa normlarının ve değerlerinin Türkiye’de sağlamlaştırılmasında öncülük üstlenmektedir. Uyum paketleri Milli Güvenlik Konseyi’ndeki rolünü azaltarak ve askeri harcamaları Meclis denetimine tabi tutarak ordunun özerkliğini azaltmış,⁷⁴ ayrıca Kürtçe yayınlara da imkân sağlamıştır. Üstelik AKP hükümeti kamu hizmetlerini yeni kamu yönetimi teknikleri doğrultusunda yeniden yapılandırmak için kamu yönetimi ve yerel yönetimlere ilişkin kanunlar çıkarmış, bu kanunlar merkezi hükümetin bazı yetkilerini, yerel yönetim birimleri karşısındaki gücünün bir kısmını ortadan kaldırmıştır.

AB uyum sürecindeki muazzam reformlara rağmen, AKP’nin fırsat alanlarını kimlik konularına ilişkin özgürlükleri genişletmede kullanma performansını sorgulamak gerekir. AKP liderliği için kritik meydan okumalardan biri, dış politikayı kendi bakış açısı doğrultusunda şekillendirmesine karşın, laikliğin hassas ve sembolik konuları (başörtüsü sorunu ve imam hatipler) üzerindeki iç gerilimi nasıl yöneteceğidir. Laikleri bu hassas konularda karşısına almaktan şimdilik kaçınan AKP’nin “geniş bir toplumsal uzlaşmaya” ulaşılanaya kadar beklemek biçimindeki uzlaşmacı tarzı, İslami taleplere ilişkin sorunları yönetmede başarılı görünmemektedir. AKP önemli politikaları hayata geçirmeden önce muhalif partilerle ve sivil toplum kuruluşlarıyla konsensüs arayacağını vurgulamasına rağmen, bu yeni politika tarzı da cumhuriyetin hassas konularında bir uzlaşma üretememiş, konsensüse ulaşmanın söylendiği gibi kolay olmadığı kısa sürede ortaya çıkmıştır. Sistemin yeniden yapılandırılmasının gerekliliğine yönelik ihtiyaç konusunda toplumdaki uzlaşmaya rağmen, reform yetkisine sahip hükümet sürekli kuşku altındadır. Bu güvensizliğin yükü, siyasi sistemdeki reformları gerçekleştiren gerilimlerin sorunsuz yönetiminin gerekliliğini dayatmaktadır. Öte yandan birçok olayda ordu, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, CHP ve sivil bürokrasinin bazı unsurları İslami talepler yönünde herhangi bir değişime karşı cumhuriyetin laik doğasını koruma kararlılıklarını vurgulamıştır. Aynı şekilde, Cumhurbaşkanı cumhuriyetin laik temellerini tehlikeye attığı gerekçesiyle sık sık AKP’nin çoğunlu oluşturduğu Meclis’ten geçen yasaları

veto etmiştir. Öte yandan, AKP İslamcı muhafazakâr çevrelerin beklentilerini karşılamaktan da uzaktır. Partinin eğitim ve Yüksek Öğretim Kurumu'na ilişkin reformlar konusundaki çekingen tavrı ve başörtüsü sorununu çözmedeki isteksizliği bazı İslamcı çevreler tarafından bir kısıtlılık psikolojisi olarak yorumlanmaktadır. İslamcı gazete *Yeni Şafak*'ın köşe yazarlarından Ahmet Taşgetiren'e göre, AKP hükümeti takiye suçlamalarına karşı hassasiyetinden dolayı denetim altındaymış gibi davranmaktadır. AB uyum reformları bu duruma istisna oluştursa da, AKP iktidarının olumsuz psikolojisi, dış dinamiklerin yardımıyla sistemi yeniden gözden geçirmenin tek olası yol olduğu ve ulusal isteklerin önceliğinin bu bakımdan sınırlandırıldığı şeklinde bir kamusal algılamaya yol açmaktadır.⁷⁵ Şimdilik dini eğitim ve başörtüsü konularında İslami beklentileri karşılayamamakla birlikte, "muhafazakâr değerlere" yeni tanımlamalar (dindarlık ve ailenin birliği) getirebilmiş olan AKP'nin YÖK ve dini eğitim konusundaki reform çabaları ve daha sonra bundan geri adım atması iki yönlü bir strateji gibi görünmektedir. Bu stratejinin ayaklarından biri İslamcı seçmenine bu dönemde taleplerini karşılamamanın mümkün olmadığını göstermek, ikincisi de birbiri ardına reform önerileri ileri sürerek kamusal alandaki dini taleplere meşruluk sağlayan politikalara yönelik direnişi azaltmaktır.⁷⁶

Sonuç olarak, AKP'nin yeni politikaları iç siyasi yapıyı AB hukuk sistemi aracılığıyla dönüştürürken başörtüsü, dini eğitim ve Kürtlerin kültürel haklarına ilişkin siyasi gerilimlerle yüzleşmek zorundadır. Bu konudaki başarı büyük ölçüde hassas konular üzerindeki aşırı çatışma ve parçalanmayı engelleme ve uzlaşmaya yardımcı olma yeteneğine bağlıdır. AB ile entegrasyon sürecindeki dönüşüm ihtiyacının AKP'yi post-Kemalist bir tutum takınmaya zorladığı da ileri sürülebilir. Gerek reformcu gerekse muhafazakâr siyasi gündeminin bir yansıması olarak AKP, kimlik politikalarının bölücü etkilerine ilişkin Kemalist kaygıları yatıştırıp Avrupalılaşma ve laiklik gibi Kemalizmin temel ideallerini AB ile entegrasyon aracılığıyla gerçekleştirmeye denk düşen post-Kemalist bir aşamaya ulaşmaya çalışmaktadır. AB'ye giriş süreci ve küreselleşme bağlamında AKP dış politikasının öncelikli sorunu Türk ulusal kimliğini yeniden tanımlamaktır; bu bakımdan kimlik siyasetine ilişkin talepleri (Kürt ve İslami kimlikler) Türk

ulusal kimliğine entegre etmek için muhafazakâr demokrasi şeklindeki siyasi söylemini zenginleştirmek zorundadır. Muhafazakâr demokrasi hâlâ belirsiz bir kavramdır ve henüz Türkiye'deki kimlik siyasetine ilişkin talepleri karşılayacak kadar teorileştirilmemiştir.

ÇEVİRİ: ALİ BALCI

NOTLAR

- 1 Şerif Mardin, "AKP'nin İktidarda Olması Kemalizmin Başarısı Sayılmalıdır," *Vatan*, 30 Eylül 2003.
- 2 Bkz. Hasan Kösebalaban, "Turkey's EU Membership: A Clash of Security Cultures," *Middle East Policy*, c. 9, 2002, s. 131-142.
- 3 Ali L. Karaosmanoğlu, "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey," *Journal of International Affairs*, c. 54, Güz 2000, s. 215.
- 4 Recep Tayyip Erdoğan, "European Union Should Be About Values, Not Borders," *NPQ*, c. 20, Bahar 2003, s. 58-59.
- 5 *Turkish Daily News*, 16 Ocak 2004. Prodi, Erdoğan'ı Türkiye'nin en büyük üç liderinden biri şeklinde tanımlayarak –bu liderler Kemal Atatürk, Turgut Özal ve Tayip Erdoğan'dır– Erdoğan hükümeti dönemindeki reform performansının olağanüstü olduğunu söyledi.
- 6 Türk dış politikasındaki dönüşüm için bkz. Kemal Kirişçi, "Between Europe and the Middle East: The Transformation of Turkish Policy," *MERIA*, c. 8, Mart 2004, s. 39-51.
- 7 Nilüfer Göle, "AKP Hem Kendi Dönüşüyor Hem Türkiye'yi Dönüştürüyor," *Vatan*, 1 Ekim 2003.
- 8 Kirişçi, "Between Europe and the Middle East," s. 48.
- 9 "Dini politikanın bir aracı yapmak ve din adına politikaya yönelik dışlayıcı bir yaklaşım benimsemek sadece politik çoğulculuğa zarar vermez, aynı zamanda dinin kendisine de zarar verir. Din bir kutsaldır ve ortak değerdir. Bölünmeye neden olan politik partizanlığın bir unsuru yapılmamalıdır." Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, Ankara: AK Parti, 2003.
- 10 Metin Heper ve Şule Toktaş, "Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdoğan," *Muslim World*, c. 93, Nisan 2003, s. 157-85; Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001.
- 11 Bkz. Burhanettin Duran, "Islamist Redefinition(s) of European and Islamic Identities in Turkey," *Turkey and European Integration: Accession Prospects and Issues* (ed. Mehmet Uğur ve Nergis Caneffe), Londra: Routledge, 2004, s. 125-146; İhsan D. Dağı, "Rethinking Human Rights, Democracy, and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey," *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, c. 13, Yaz 2004, s. 135-151.
- 12 M. Hakan Yavuz, "Cleansing Islam from the Public Sphere and the February 27 Process," *Journal of International Affairs*, c. 54, Güz 2000, s. 21-42.
- 13 Duran, "Islamist Redefinition(s)," s. 125-146; Heiko Hankel, "Rethinking the dar al-harb: Social Change and Changing Perceptions of the West in Turkish Islam," *Journal of Ethnic and Migration*

- 14 Owen Matthews ve Carla Power, "Europe Stumbles; By Rights, the EU Should Celebrating. Instead, Its Ensnarled in Debate over Turkey and Its Own Identity," *Newsweek*, 2 Aralık 2002, s. 19.
- 15 Ziya Öniş ve E. Fuat Keyman, "Turkey at the Polls: A New Path Emerges," *Journal of Democracy*, c. 14, Nisan 2003, s. 102.
- 16 Murat Belge "Devrimci Muhafazakârlar," *Radikal*, 23 Ocak 2004.
- 17 Gareth Jenkins, "Muslim Democrats in Turkey?", *Survival*, c. 45, Bahar 2003, s. 45-66.
- 18 Olivier Roy, "AKP Hristiyan Demokratlarla Aynı Saflarda Yer Alıyor," *Vatan*, 5 Ekim 2003; John Esposito, "Beyond the headlines: Changing Perceptions of Islamic Movements," *Harvard International Review*, c. 25, Yaz 2003, s. 18.
- 19 Liberal İslamcı yorum İslami leviathan düşüncesinin Kuran ve Sünnet tarafından desteklendiğini kabul etmez. İslam öğretisinin sadece küçük bir kısmının devlet işlerini ele aldığını, ahlaki kuralların büyük bir çoğunluğunun insanların dini pratikleriyle ve kişisel imanlarıyla ilgili olduğunu iddia ederler. Bülent Gökay, "Turkey in Europe or Europe in Turkey?" 10 Aralık 2002, <http://www.ejil.org/forum/messages/655.html>.
- 20 Yalçın Akdoğan, röportaj, "Merkezde Din Yok" *Tercüman*, 18 Ağustos 2003.
- 21 Ömer Çaha, "Turkish Election of November 2002 and the Rise of 'Moderate' Political Islam," *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, c. 2, Bahar 2003, s. 108.
- 22 Kapitalizm ve sosyalizm sırasıyla özgürlük ve eşitlik ilkelerine vurgu yaparken, İslami politik literatür adalet ilkesinin altını çizer. İbrahim Erol Kozak, *İnsan Toplum İktisat*, İstanbul: Değişim Yayınları, 1999, s. 243.
- 23 Menderes Çınar, "The Justice and Development Party in Turkey," http://www.networkideas.org/news/jan2003/news29_Turkey.htm
- 24 Çınar, "The Justice and Development Party."
- 25 Necmettin Erbakan AKP'yi Refah Partisi'ni bölmek için tasarlanan dış entrikanın parçası olmakla suçladı. Erbakan'a göre AKP hükümeti ülkeyi ikinci Sevr'e götürmektedir. "Erbakan'dan AKP Tavrı," *Vatan*, 25 Eylül 2003.
- 26 MGH'nin iki politik partiye bölünmesi ve Refah Partisi içindeki yenilikçilerin ideolojik dönüşümü için bkz. R. Quinn Mecham, "From the Ashes of Virtue, A Promise of Light: The Transformation of Political Islam in Turkey," *Third World Quarterly*, c. 25, 2004, s. 339-358.
- 27 Yavuz, "Cleansing Islam from the Public Sphere," s. 21-42.
- 28 *Turkish Daily News*, 20 Ocak 2004.
- 29 Türkiye'nin medeniyetlerin buluştuğu noktada olduğu düşüncesi Helsinki sonrası dönemde Türk politikacıların dilinde çok işlenen bir konu oldu.
- 30 Abdullah Gül, *OIC Business Forum During the 10th OIC Summit Meeting in Malaysia*, 15 Ekim 2003, <http://abdullahgul.gen.tr/EN/Main.asp>
- 31 Bernard Lewis, *Islam and the West*, Oxford, UK: Oxford University Press, 1993.
- 32 Recep Tayyip Erdoğan, "Conservative Democracy and the Globalization of Freedom," American Enterprise Institute'te yaptığı konuşma, 29 Ocak 2004, www.akparti.org.tr
- 33 Abdullah Gül, *30th Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers Tehran*, 28 Mayıs 2003; *The Islamic Conference of Foreign Ministers at the Thirty-First Session Istanbul*, 14 Haziran 2004,

- 34 Erdoğan, "Conservative Democracy and the Globalization of Freedom," 2004.
- 35 İkinci terim İslamı Yahudi ve Hristiyanların paylaştığı varsayılan değerlerden dışlamaktadır. İslamın Yahudilik ve Hristiyanlıkla uzun bir ortak tarihi, benzer birçok dini inancı ve kültürel oryantasyonları paylaştığı kolaylıkla öne sürülebilir. Bkz. Anthony T. Sullivan, "The West, Mediterranean Islam and the Search for a New Beginning," *Middle East Policy*, c. 7, Ekim 1999, s. 38-49. Sullivan Batı'nın İstanbul boğazında değil İndus'ta sona erdiğini öne sürmektedir.
- 36 Örneğin, Graham E. Fuller'e göre AKP yönetimindeki Türkiye'nin son görüntüsü Türkiye ve dünya için daha iyidir. Bu yeni model "demokratik ilerlemenin ciddi gelişimi; sadece Avrupalı bir güç olarak değil Doğulu bir güç olarak da davranma istekliliği; halk tarafından destek bulan ulusal egemenliğin daha iyi uygulanması; artık dış politikanın uygulanmasında güvensiz bir şekilde ABD'ye ya da başka bir güce eklemlenmeyen daha fazla hareket bağımsızlığı; ivedi iç etnik azınlık (Kürtler) konusun çözümüne yönelik makul bir ilerleme ve bugün Müslüman dünyaya yönelik İslamın yönetimi ve politik entegrasyonu gibi önemli meydan okumayı çözmeye kapasitesini kanıtlaması üzerine temellenmiştir." "Turkey's Strategic Model: Myths and Realities," *Washington Quarterly*, c. 27, sayı 3, Yaz 2004, s. 51.
- 37 H. Tarkan Oğuzlu, "Changing Dynamics of Turkey's U.S. and EU Relations," *Middle East Policy*, c. 11, Bahar 2004, s. 98-105.
- 38 Adalet ve Kalkınma Partisi, *1. Olağan Büyük Kongresi: Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan'ın Konuşması*, Ankara, AK Parti, 12 Ekim 2003, s. 77.
- 39 Bkz. Malik Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy," *Middle East Journal*, c. 52, Kış 1998, s. 32-50.
- 40 Abdullah Gül, "Turkey's Foreign Policy and the NATO Istanbul Summit," *Turkey Bulletin*, Yaz 2004, s. 13.
- 41 Abdullah Gül, *At the Regional Countries' Meeting on Iraq, Kuwait*, 14 Şubat 2004, <http://abdullahgul.gen.tr/EN/Main.asp>
- 42 Fuller, "Turkey's Strategic Model," s. 63.
- 43 Şaban Kardaş, "On AKP, Turkey, and Iraq: Critical Investigation into the Debate on Turkish Contribution to Stability Force in Iraq," *Turkish Daily News*, 2-4 Ekim 2003.
- 44 Kardaş, "On AKP, Turkey, and Iraq".
- 45 Ahmet Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı," *Radikal*, 26 Şubat 2004.
- 46 Türk dış politikasına ilişkin yeni bir paradigma için bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- 47 Bkz. Recep Tayyip Erdoğan, *Konuşmalar: Yeni Siyasetimiz*, Ankara: Ak Parti, 2004, s. 47-48.
- 48 Davutoğlu, 2004. Soğuk Savaş sonrası, özellikle Özal döneminde Türk dış politikasının çok bölge- li aktivizmi bazen neo-Osmanlılık olarak adlandırılmaktadır. AKP Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya, Balkanlar ve Avrupa bölgelerinde Türkiye için büyük bir rol öngörmesine rağmen, uluslararası bakışı neo-Osmanlı modelin ötesine gitmektedir. Türk dış politikasındaki neo-Osmanlılığı farklı bir tasvir için bkz. M. Hakan Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of neo-Ottomanism," *Critique*, Bahar 1998, s. 19-41; Stephanos Constantinides, "Turkey: The Emergence of New Foreign Policy, the Neo-Ottoman Imperial Model," *Journal of Political and Mi-*

- 49 Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs," *Middle Eastern Studies*, c. 35, Ekim 1999, s. 152-186.
- 50 İtalikler benim, bkz. Abdullah Gül, American-Turkish Society tarafından verilen öğle yemeği, New York, 22 Eylül 2003, <http://abdullahgul.gen.tr/EN/Main.asp>
- 51 Kirişçi, "Between Europe and the Middle East," s. 48.
- 52 Michael Emerson ve Nathalie Tocci, "Integrating EU and Turkish foreign Policy," *Turkey in Europe Monitor*, c. 7, (Temmuz 2004), s. 7, <http://www.ceps.be/files/TurkeyM/TMonitor7.pdf>.
- 53 Jose I. Torreblanca, "Ideas, Preferences and Institutions: Explaining the Europeanization of Spanish Foreign Policy," *ARENA*, UNED University and Juan March Institute, 29 Mayıs 2001, http://www.arena.uio.no/publications/wpoi_26.htm.
- 54 Aynı yerde.
- 55 *Radikal*, 21 Mayıs 2004.
- 56 Christopher Caldwell, "The Turkey Paradox," *Weekly Standard*, c. 9, 26 Temmuz 2004.
- 57 Gül konuşmasında AB üyeliğinin Türk dış politikasında tek perspektif olmadığını ileri sürmüştü. Türkiye diğer bölgelerde de etkili bir politika geliştirmeye çalışmalıdır. Latin Amerika'daki ulusal çıkarlarını AB'ye transfer eden İspanya'yı örnek ülke olarak gösterdi; "Geçmişten günümüze Türkiye-AB ilişkileri," Kasım-Aralık 2000, <http://abdullahgul.gen.tr/EN/Main.asp>
- 58 AB tarafından Türkiye'nin reddedilmesinin Türkiye'de iç çatışmaları ve daha geniş olan Müslüman dünyada tepkileri harekete geçirebileceği ve "medeniyetler çatışması" riskini artıracak fikri Türkiye kamuoyunda geniş bir şekilde paylaşılan bir düşüncedir. Başbakan Erdoğan'ın bazı demeçleri ve günlük gazetelerdeki köşe yazarlarının makaleleri için bkz. Hasan Cemal "Şimdi Sıra AB'de!", *Milliyet*, 16 Haziran 2004.
- 59 AB üyeliği 1963'ten beri Türk iç ve dış politikasının temel amacıdır. 1987'den beri bu amaç AT/AB'ye tam üye olma tutkusu şeklini aldı. AB'nin 1999 Helsinki zirvesinde Türkiye'yi aday olacak ülkeler listesine koyma kararı alması ve Aralık 2003 Kopenhag zirvesinde şayet Avrupa Konseyi Aralık 2004'te Komisyon'un raporu ve tavsiyesi temelinde Türkiye'nin Kopenhag politik kriterlerini yerine getirdiği kararını vermesi halinde gecikmeksizin AB'nin görüşmeleri başlatacağını karara bağlaması nedeniyle AB üyeliğini gerçekleştirmeye birçok yönden bugün her zaman olduğundan daha yakındır.
- 60 Ahmet İnsel, "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey," *South Atlantic Quarterly*, c. 102, sayı 203, Bahar-Yaz 2003, s. 299.
- 61 Yavuz, "Cleansing Islam from the Public Sphere".
- 62 Fehmi Kuru, "Biraz Daha Açıklık Lütfen," *Yeni Şafak*, 9 Mart 2002.
- 63 Bobby S. Sayyid, *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism*, Londra: Zed Books, 1997, s. 270-271.
- 64 Chris Rumford, "Placing Democratization within Global Frame: Sociological Approaches to Universalism, and Democratic Contention in Contemporary Turkey," *Sociological Review*, c. 50, 2002, s. 259.
- 65 Henri Barkey, "Cyprus between Ankara and a Hard Place," *Brown Journal of World Affairs*, c. 10, Yaz/Güz 2003, s. 233.

- 66 Insel, "The AKP and Normalizing Democracy," s. 301.
- 67 Avrupa kimliğinin oluşumundaki İslamın iddia edilen merkeziliğinin bir eleştirisi için bkz. Paul Rich, "European Identity and the Myth of Islam: A Reassessment," *Review of International Studies*, c. 25, 1999, s. 435-52.
- 68 Klaus Goetz ve Simon Hix'den aktaran Jeffrey J. Anderson, "Europeanization and the the Transformation of the Democratic Polity, 1945-2000," *Journal of Common Market Studies*, c. 40, 2002, s. 796.
- 69 Ancak AB, ulusal karar verme sürecinin yatay ve dikey güçler dengesini iç politikaların demokratik meşruiyetini garanti etmek için yöneticiler lehine bozduğu gerekçesiyle üye ülkelerdeki "demokrasi açığı" (yöneticilerin hâkimiyeti ve parlamentoların güçsüzlüğü) sebebiyle eleştirilmektedir. Bkz. Tanja A. Börzel ve Carina Sprung, "Undemining Democratic Governance in the Member State? The Europeanization of National Decision-Making," http://www.boersel.uni-hd.de/forschung/docs/boerzel_sprungk_2003.pdf; AB'nin demokratikleşmesine ilişkin ihtiyaç için bkz. Philip C. Schmitter, "Democracy in Europe and Eurpe's Democratization," *Journal of Democracy*, c. 14, Ekim 2003, s. 71-85.
- 70 Chris Rumford, "Human Rights and Democratization in Turkey in the Context of EU Candidature," *Journal of European Area Studies*, c. 9, 2001, s. 97.
- 71 Rumford, "Human Rights and Democratization," s. 100. Rumford daha da ileri giderek "Kürtlerin kültürel otonomisi ve bölgesel bütünlüğü ya da çoğulcu politik temsilin ve laikliğin Kemalizmi karakterize eden ve çağdaş Türkiye'nin demokratik potansiyelini sınırlayan bu rijit ikili düşünme tarzını yıkma olasılığına sahip olduğunu" iddia ediyor, s. 103.
- 72 Abdullah Gül, *At the Symposium "Turkey and the EU-Looking Beyond Prejudice" Maastricht*, 4-5 Nisan 2004, <http://abdullahgul.gen.tr/EN/Main.asp>
- 73 Cemil Çiçek, "Legal Reforms in the EU Process," *Turkey Bulletin*, Yaz 2004, s. 24.
- 74 Ordunun politik rolünün azalması ordu üzerinde sivil kontrolün kurulması için yeterli değildir. Bu kontrole ulaşmak için, "ordunun otonom istihbaratının ve teftiş fonksiyonlarının ve iç güvenlik ve terörizme karşı suçlar üzerindeki yargılama yetkisinin" elinden alınması gerekir; Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Military and Politics: A Turkish Dilemma," *Armed Forces in the Middle East* (ed. Barry Rubin ve Thomas A. Keaney) (London: Frank Cass, 2002), 190.
- 75 Ahmet Taşgetiren, "Kısıtlılık Psikolojisi," *Yeni Şafak*, 23 Ağustos 2004.
- 76 İlter Turan, "The Justice and Development Party: The First Year in Power," TUSİAD-US website, www.tusiad.us.

TÜRKİYE VE IRAK KRİZİ: KİMLİKLE ÇIKAR ARASINDA AKP

GİRİŞ

Meclis'in 1 Mart tezkeresini reddi ve Amerika Birleşik Devletleri ile Irak savaşı arifesinde girişilen müzakerelerin başarıyla sonuçlandırılmayışı, AKP iktidarı döneminde Türkiye dış politikasının önde gelen olaylarından biriydi. Bu karar neticesinde gerçekleştirilen sınırlı işbirliği ise köklü bir ortağın toprakları üzerinden kuzey cephesini açmayı hedefleyen Amerika'nın beklentilerini bütünüyle karşılamaktan uzaktı. Bu durum iki yakın müttefiki tedricen birbiriyle karşı karşıya getirdi, 11 Eylül sonrası tekrar canlandığı söylenen sözde stratejik ortaklığın gücüne ve sürekliliğine ilişkin ciddi şüpheler uyandırdı. Pek çokları bu duruma bakıp Türkiye'nin Batı kampı içerisindeki yerini sorgulamaya dahi yöneldi.¹ Gerçekten de gelişmelerin hızlı seyri, Türkiye'nin Irak ve bölgeye karşı politikalarının temelini oluşturan ilkelerini aşındırmaya başladı. Bu mevcut gerçeklik karşısında yaşanan hayal kırıklığı, ABD ile ilişkilerde içine girilen soğuk dönem nedeniyle bölgedeki siyasi gelişmeleri şekillendirecek kabiliyetin olmadığına farkına varılmasıyla daha da arttı. Bu gelişmelerin savaşın akabinde Irak'ın ve bölgenin geleceğini şekillendiren siyasi süreçlerden kademeli olarak dışlanması beraberinde getirmesi nedeniyle Türkiye savaş sonrası süreçte bu dış politika başarısızlığının yol açtığı hasarın tazmini amacıyla çaba sarf etti.

Bu duruma nasıl gelindiği ve mevcut ilişkilerin sorumlusunun hangi aktör(ler) olduğu konusunda kesin bir kaniya varmak zor. Bu dönemdeki dış politika uygulamaları hakkındaki tartışma hâlâ sürüyor.² Bu örnek olayın eleştirel bir gözle incelenmesi, Türkiye dış politikasının bu çalışmada göz önüne alınan dönemdeki özgün koşullarının irdelenmesine olduğu kadar, AKP iktidarındaki muhtemel dönüşümünü anlamamıza da yardımcı olacaktır. Bu dönüşümü anlamak, AKP'nin ülke siyasetindeki yerini da-

ha doğru kavramamızı kolaylaştırabilecektir. Belki de bu ihtiyaç kendini en belirgin olarak AKP hükümetlerinin ana dış politika oryantasyonunun ne olduğu sorusunda hissettirmektedir.

Türkiye'deki siyasi yapıya karşı bir başkaldırı olarak ortaya çıkan AKP, kuruluşundan bu yana ülkenin siyasi yapısını dönüştürme misyonunu üstlendi. Ülke siyasetindeki bu yeni aşama öncelikle, AKP liderliğinin Türkiye'yi dış politikada yönlendireceği kulvar ve son seksen yıl boyunca seküler Kemalist elitlerce formüle edilen cumhuriyet Türkiye'sinin temel dış politika ve güvenlik politikası dayanaklarıyla dış politikanın mevcut prensip, öncelik ve uygulamalarına karşı takınacağı tavır hakkında sorular doğurmaktadır. Bu konu, parti liderliğinin kimliklerinden doğabilecek öncelikleri ile dış ilişkilerde Batı'ya yönelimin sürdürülmesi biçiminde yorumlanagelmiş olan ülkenin milli çıkarlarını nasıl bağdaştıracacağı sorusuyla doğrudan ilintilidir. Seleflerinin Türkiye'nin Doğu/İslam dünyasıyla ilişkilerine –bu bölgelere konvansiyonel dış politikanın addettiği düşük profilin tam aksine– değer vermeye meyilli bir rotaya doğru tercihleri göz önüne alındığında, siyasal İslamın Türkiye'deki dönüşümünü daha sağlıklı açıklamak için AKP'nin bu bölgelerle ilişkilerini incelemek yararlı olacaktır.

AKP'nin savaş bağlamında ABD ile olan ilişkileri yönetişi ve diğer devlet kurumlarıyla etkileşimi, hükümetin dış politika yönelişini test etmemize yardımcı olabilecek önemli bir örnek olay sunmaktadır.

Bu çalışmada üzerinde durulan ana sorular şunlardır: AKP'nin dış politika anlayışını belirleyen nedir; kimlik mi, çıkar mı? Seküler hâkim elitlerden farklı olarak dış politika meselelerinde kendine özgü bir güvenlik vizyonu mevcut mudur? Partide dış politikaya yönelik yeknesak bir yaklaşımdan söz edilebilir mi, yoksa içeride birbiriyle çatışan eğilimlerden söz etmek daha mı uygun olacaktır?

Bu sorulara cevap bulmak amacıyla öncelikle AKP'nin kriz döneminde Türkiye'nin politikasını formüle edişini, Amerika Birleşik Devletleri'yle işbirliği ve uyuşmazlığı çerçevelendiğini ve parti liderliğinin bu yönde kullandığı dili inceleyeceğim. Parti liderliğinin sorunun ülke için ne anlama geldiğini ve bu problemle başa çıkabilmek için kullanılabilecek mevcut politika seçeneklerini algılayış yöntemi, AKP'nin dış politika vizyonu

hakkında önemli ipuçları sunacaktır. İlk bölümdeki bu analiz boyunca AKP liderliğini kendi içinde yekpare bir birim olarak ele alacak ve askeri-sivil bürokrasi tarafından temsil edilen dış politika elitiyle karşılaştıracam. Parti liderliğinin stratejik dilini Türkiye'nin güvenlik ve dış politika elitlerinin diliyle mukayese ederek, dış politikadaki süreklilikle değişim arasındaki ve kimlikle çıkar arasındaki dinamik etkileşimi daha iyi kavrayabiliriz. Daha sonra parti içindeki dış politikaya yönelik çatışan eğilimleri inceleyerek, AKP'nin kara kutusunu açmaya çalışacağım.

Bu analiz boyunca şu argüman ileri sürülecektir: AKP liderliği söylem düzeyinde dış politikaya ideolojik-idealist bir yaklaşımı reddederek, mevcut reel kaygıları göz önüne alan ve ülkenin ulusal çıkarlarını öncelleyen bir perspektifi benimsedi. Dahası, krizin tanımı, ülkenin milli çıkarlarının belirlenmesi, izlenecek politikanın formüle edilmesi gibi meseleler söz konusu olduğunda hâkim elitlerle benzer bir zihni şema içerisinde hareket etti. AKP liderliğiyle hâkim elit arasındaki farklılıklar –var olduğu ölçüde– geliştirilen politikanın muhtevasından ziyade detaylarına yönelikti. Bunun sonucunda şekillenen resmi politika iki dayanak üzerine oturmuştu: ABD'yle zorunlu işbirliği ve tek başına hareket kabiliyeti.

Bu politikayı hayata geçirmedeki başarısızlığı aracılığıyla gerçek dinamikleri ön plana çıkan partinin bütünleşik bir dış politika vizyonundan uzak olduğunu göstermeye çalışacağım. Partide, liderlik içerisinde ve parti grubunda olmak üzere iki farklı düzeydeki bölünmeyi büyük ölçüde Erdoğan'ın güçlü liderliği ve Avrupa Birliği üyeliği beklentileri yönetmektedir. AKP'nin eklektik kimliği bu iki etkili güç tarafından bastırılmaktadır ve bölgeye yönelik dış politikasının inşası, diğer pek çok iç ve dış meselede olduğu gibi, ülkenin AB'ye entegrasyonu sürecinin doğurduğu gerekliliklerle uyumlu hale getirilmiştir.

AKP'NİN DIŞ POLİTİKASI: KİMLİKTEN KAÇIŞ?

Partinin aksi yöndeki iddialarına rağmen, liderlerinin İslami geçmiş dış politikada takip edecekleri muhtemel yön konusunda bir ilgi doğurdu; fakat kuşkucuların beklentilerini hayal kırıklığına uğrattırcasına, liderlik ağırlıklı olarak Batı yanlısı bir politika izlemeye kararlı bir görüntü

çizmekte, dahası bu konuda İslamcılık çağrışımı yapabilecek herhangi bir söylemi yüksek sesle reddedecek derecede hassasiyet sergilemektedir.³ Kendilerine şüpheyile yaklaşanları içinden geçtikleri ideolojik transformasyona ikna etme kaygısı, bir anlamda AKP liderlerinin gözle görülür Batı yanlısı bir perspektif takınmasıyla sonuçlandı.⁴ Daha pratik bir bakış açısından ifade etmek gerekirse, ülke içindeki diğer güç merkezlerine karşı pozisyonunu sağlamlaştırmak ve içsel meşruiyetini güçlendirmek amacıyla AB'ye entegrasyon sürecini hızlandırmanın yanı sıra, parti liderleri ABD ile dostluk ilişkilerini devam ettirmeye ve fırsat doğdukça da daha da derinleştirmeye özel bir önem attı; çünkü ABD'yle ilişkilere yönelik böylesi yapıcı bir yaklaşım AKP'nin kendi İslamcı geçmişinin üstesinden gelişinin de bir kanıtı olarak görülebilirdi. "Amerikan tasdikine" mazhar olmak birçoklarının Türkiye'yi yönetmenin yazılı olmayan kurallarından biri biçiminde görüldüğünden, AKP liderleri Bush yönetimiyle yakın ilişkiler kurabilmek için yoğun çaba sarf etti. Bu amaçla, hatta 2002 seçimlerinden önce, partinin kıdemli üyeleri "Biz değiştik" mesajları göndermek ve ülkenin Batı'ya yönelimine bağlılıklarını vurgulamak maksadıyla Washington'ı ve bazı Avrupa başkentlerini turladı.⁵ Aynı zamanda Türkiye'nin çevresindeki Müslüman ülkelerle olan ekonomik ve siyasi bağları derinleştirme çabasına da girişildi. Bu politika doğrudan idealist saiklerden ziyade, bölgesel işbirliğini geliştirmek ve çokboyutlu dış politika takip etmek gibi reel ve pratik kaygılar tabanında açıklanmaya çalışılmıştı. Kimliği Türkiye'nin dış ilişkilerinde bir referans noktası olarak vurgulamama çabası bu alanda dahi belirgindi.

IRAK KRİZİ: YOLDAKİ DİKEN?

ABD'nin terörle savaşı Irak'a uzatma siyasetinin bölgede yol açtığı gerilimli hava, nihayetinde Türkiye'nin dış ilişkilerinin ve iç siyasetinin her boyutunu etkiledi. Krizin ülkeye olan genel etkisinin yanı sıra, AKP'nin perspektifinden bakıldığında, dikkate alınması gereken başka faktörler de mevcuttu. Şiddetli ekonomik krizlerin etkisini yeni uygulamaya sokulan bir ekonomik istikrar programıyla gidermeye çalışan bir hükümet için bölgedeki çatışmanın doğuracağı olası karmaşa bile savaştan kaçınmayı gerektir-

mek için yeterli bir neden teşkil etmekteydi; çünkü parti liderleri ekonomiyi yönetmedeki performanslarının iktidardaki kariyerlerini belirleyecek en önemli etken olduğunun farkındaydı. Ayrıca, halkın yetki verici güvenini daha yeni kazanmış ve son on yılda ülke tarihindeki ilk tek parti hükümetini kurabilmiş olan bir parti için, savaşa karşı yaygın toplumsal muhalefet de göz önüne alındığında, istikrar peşinde koşmak ve kamuoyu desteğini sürdürmek en temel önceliklerdi. AKP, Irak konusunda Amerikan tutumunu destekleyerek halk desteğini aşındırma riskini almak istemiyordu ve iş savaşa gelince doğal olarak gönülsüzdü. En azından toplumun muhafazakâr ve daha İslami kaygılarla hareket eden kesimlerindeki güçlü tabanı göz önüne alındığında, savaşın diğer bir Müslüman ülkeye karşı girişiyecek olması AKP'nin Amerikan taleplerine muhalefetine ilave bir neden oluşturmaktaydı. Hükümet ayrıca, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini güçlendirmeyi ve içerideki demokratikleşme sürecini hızlandırmayı gündeminde öncelemiştir. Bu amaca yönelik olarak, dış politikanın inşasında Meclis'in merkezi rolünü vurgulamış⁶ ve ülkeyi AB'ye üyelik sürecinden saptırabilecek herhangi bir dış politika macerasından sakınmak istemiştir. Bir diğer neden ise, iktidara gelmeden önce Ortadoğu ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkileri geliştirmeye ve bölgesel işbirliğini ilerletmeye yönelik istekliliğini açıkça ifade etmiş olmasıydı.⁷ Bu ve diğer sebeplerden dolayı Irak krizinin yarattığı sorunlar yeni AKP liderliğinde derin kaygılara yol açmıştı.

TÜRKİYE VE İRAK KRİZİ

Kriz aslında AKP'nin iktidara gelişinin çok öncesinde Türkiye'nin kapısında belirmişti. Ülkenin krizle yakinen karşılaşması 11 Eylül olayının hemen sonrasında olmasa bile 2001 yılının sonundan başlatılabilir. İçinden geçilen hükümet krizi ve dönemin hükümetinin muhtemel bir savaşa olan muhalefeti sebebiyle, siyasi elit gerçekle doğrudan yüz yüze gelmekten kaçındı ve cesur kararlar alıp Irak'a yönelik kapsamlı bir politikayı uygulamaya geçiremedi. Bu durum yine de Türk ve Amerikalı devlet adamları ya da sivil ve askeri heyetleri arasında Türkiye'nin Amerikan savaş planlarına muhtemel katkısının tartışılması amaçlı temaslara engel olmadı. Türk ordusunun ve Dışişleri Bakanlığı'nın yetkilileri bir savaş çıkması halinde

Irak'ın geleceğine ilişkin olası senaryoları değerlendirip ülkenin kırmızı hatlarını çizdi ve Türkiye'nin ABD ile işbirliğine ilişkin farklı politika seçeneklerini hükümete önerdi.⁸ Aradan geçen sürede Ecevit hükümeti Amerika'nın baskılarına dayanamadı ve yöneltilen taleplerden bir kısmını kabul etti. Hükümet bürokrasiyle yakın bir işbirliği içerisinde hareket ederek Türkiye'nin savaştaki rolünün gerçek detaylarının şekillendirilmesi amaçlı bir sürecin devreye sokulmasını onayladıysa da, yaklaşan seçimler nedeniyle bürokrasiyi önerilerini hayata geçirecek net bir yetkiyle donatmak üzere kararlı bir eylemde de bulunamadı. Yeni AKP hükümetinin kuruluşuyla bu hükümetin Türkiye siyaseti üzerinde tam kontrolü sağlaması arasında geçen süre de Irak konusunda açık bir tutum geliştirmede yaşanan gecikmeye kısmen katkıda bulundu.

AKP'nin seçimlerden zaferle çıkmasının üzerinden fazlaca bir zaman geçmeden, Bush yönetimi Türkiye'nin savaşta tam desteğini elde etmek maksadıyla AKP hükümeti üzerinde baskı oluşturmaya başladı. Gerçekten de, Ağustos 2001'deki kuruluşla Kasım 2002'deki seçim zaferi arasında geçen süre zarfında parti liderliğinin açıkça Amerikan yanlısı bir tavır sergilemiş olması hasebiyle, Türkiye'nin ABD'ye desteği konusunda Amerikan siyaset yapıcıları arasında iyimserlik havası hâkimdi. Hatta yeni AKP hükümeti daha tam olarak kurulmadan, seçim sonuçlarından memnun kalmış bir havayla, Bush yönetimince bazı Amerikan talepleri Türk politikacılarına iletildi.⁹ Sonuç olarak yeni hükümet kendini müzakere masasına oturmuş, Türkiye'nin savaş koalisyonuna katılımının koşullarını pazarlık eder durumda buldu.

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI: SAVAŞI ENGELLE

Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren Türkiye'nin Irak'a yönelik dış politikasını şekillendiregelen bir dizi kaygı, bu olayda da siyaset yapıcıların hesaplarını belirlemeye devam etti. Bu anlamda Türkiye dış politikasının Irak krizine yönelik temel prensiplerinde güçlü bir devamlılık unsuru tespit edilebilir.¹⁰ Bu süreklilik aynı zamanda 1991'de ABD'ye verilen neredeyse koşulsuz desteğin neticesinde edinilen tecrübelerin ve savaşın akabinde Türkiye'nin karşılaştığı olumsuz sonuçların sürekli arka planda ülkede eli-

tin yaklaşımını şekillendirdiği anlamına da geliyordu. AKP liderliği büyük ölçüde bu temel parametreleri kabul etti ve devlet elitlerinininkiyle aynı zihin yapısından hareket etti. Örneğin daha önceki Ecevit hükümeti döneminde bürokrasinin de katılımıyla oluşturulan ülkenin sözde “kırmızı çizgileri” neredeyse hiç sorgulanmadı. AKP liderliği olası güvenlik tehditleri ve savaşın yol açacağı ekonomik zorluklara odaklanarak, soruna benzer perspektiften yaklaşımaya devam etti.

CÜRETKÂRLIKTAN ZİYADE İHTİYAT

ABD’nin kararlılığı karşısında, siyaset yapıcılar savaşın Türkiye’nin çıkarına olup olmadığını ya da ülke politikalarının Amerikan savaş planlarıyla örtüşüp örtüşmediğini değerlendirdi. Bu hususta AKP liderliği de dahil siyaset yapıcılar arasında ortak bir görüşün varlığı görülmektedir. Türkiye’nin bölgedeki rolünün güçlendirilmesi için, petrol zengini Musul ve Kerkük bölgesinde hak aranması gibi,¹¹ savaşın doğuracağı fırsat alanlarının değerlendirilmesini savunan bazı şahin görüşlere rağmen, genelde siyaset aktörleri bu gelişmeye olumsuz tepki vermişti.¹² “Türkiye’nin stratejik düşünüp stratejik davranması” halinde krizin fırsatlar sunduğunu savunan görüş azınlıkta kaldı.¹³ Politikacılar bir yandan ABD ile müzakerele- re giriştikleri dönemlerde bile, Irak’ta Türkiye’nin kendi bencil çıkarları- nın peşinden koştuğu izlenimini vermemek için aşırı bir hassasiyet sergi- lemişti.¹⁴

Siyaset yapıcıları yaklaşan krizin ülkeye fırsat alanları açmaktan çok, yeni sorunlara gebe olduğu düşüncesiyle, Türkiye’nin geleneksel statüko- eksenli dış politikasını devam ettirdi ve revizyonizmden kaçındı. Amerika’nın Irak’a yönelik planlarını aktif bir şekilde desteklemeye elverişsiz bir ortam doğuran iç, bölgesel ve uluslararası koşullar da Türkiye’nin cüretkâr- lıktan ziyade ihtiyatı önceleyen yaklaşımını daha da güçlendirdi. Yaklaşan savaş ulusal çıkarları olumsuz yönde etkileyeceğinden, ülkede hâkim olan anlayış, savaş önlemek için Türkiye’nin krize barışçıl bir çözüm bulunma- sı arayışlarına girmesi gerektiği yönünde şekillenmişti.

Türkiye’de siyaset yapıcıların düşüncelerini şekillendiren ana kaygı- ları kısaca iki başlık altında toplayabiliriz. Birinci grupta büyük ölçüde ülke-

nin en büyük baş ağrısı olan Kürt sorunundan kaynaklanan, güvenliğe ilişkin faktörleri sayabiliriz. Kuzey Irak'ın belirsiz konumu Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik farklı tehditlere kaynaklık etti. Bölgede ortaya çıkan otorite boşluğu, ayrılıkçı PKK örgütünün bölgeyi Türkiye toprakları içerisinde terör eylemlerine girişmek maksadıyla bir destek üssü olarak kullanmasına imkân verdi. Bu tehditle mücadele 1990'lar boyunca temel önceliklerden biriydi. Kuzey Irak'taki bu durumun diğer bir sonucu ise *de facto* özerk bölge içerisinde kendine bulduğu yaşam alanı içerisinde serpilen embriyonik Kürt devleti oldu. Bağımsız bir Kürdistan devletinin bu sürecin nihayetinde ortaya çıkması ihtimali, kâbus gördürecek senaryolardan biri olagelmisti.¹⁵ Kuzey Irak'taki Türkmenlerin haklarını koruma kaygısı da yeni ortaya çıkan bir mesele olarak zikredilebilir. Türkiye, Saddam sonrası dönemde Kürtlerin Kuzey Irak siyasetini belirleyip bu petrol zengini bölge üzerinde tam hâkimiyet kurmasından endişeliydi. Bu anlamda, bölgedeki Kürt nüfuzunu dengeleyebilecek bir unsur olan Türkmenlerin rolünün güçlendirilmesi Türkiye'nin çıkarlarına uygun bir adım olarak görülmüştü; fakat söylemeye gerek yok ki Türkler bölgenin siyasi ve coğrafi haritasını alt üst edebilecek belirsizlikleri içeren bir savaşa doğru yelken açmaktan ziyade, mevcut statükonun devamını tercih etmekteydi.¹⁶ Bu durum kaçınılmaz olarak Türkiye ile ABD'yi birbiriyile zıt kutuplara itti.

Ekonomik kaygılar ise ikinci bir grup faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci Körfez Savaşı ve akabinde devreye sokulan BM yaptırımlar rejimi nedeniyle Türkiye büyük kayıplara uğradı. Farklı dönemlerdeki hükümetler BM yaptırımlarının kaldırılması için lobi girişimlerinde bulundu ve Irak'la ilişkileri geliştirerek ülkenin ekonomik kayıplarını kısmen de olsa telafi etmenin yollarını aradı. Bu çabaların çoğu Amerikan şüpheciliğine maruz kaldı ve hayata geçirilemedi. Güvenlikle ilintili kaygılarda da olduğu gibi, Türkiye'nin çıkarları Bağdat'la ekonomik ilişkilerin normalleştirilmesi ve onun otoritesinin ülkede yeniden tesisinde yatarken, ABD Bağdat'la karşılaşmaya dayalı siyasetinde ısrar etti. Bölgede çıkacak bir savaşın Türkiye ekonomisine ağır bir darbe indireceği ve Ortadoğu'yla ticareti geliştirme çabalarını baltalayacağı beklendiğinden, ekonomik kaygılar savaşı önleme saikini daha da kamçıladı.

Türkiye’de karar alıcı mekanizmalarda hâkim bu endişelere rağmen, ABD’nin savaş planlarını hayata geçirmedeki yılmayan kararlılığı savaştan kaçınmayı giderek zorlaştırdı. Ayrıca Amerikan savaş planlarında işgal ettiği kritik konum düşünüldüğünde Türkiye’nin kendini savaş tartışmalarından yalıtması çok zordu. Dahası, ABD’yle mevcut uzun süreli ittifak ilişkileri ve bu ülkeye olan bağımlılığı savaştan topyekûn uzakta durmayı da neredeyse imkânsız hale getiriyordu. Nihayetinde Türkiye’yi koalisyonla dahil etmek için ABD’nin giriştiği diplomatik bombardıman savaşızsız çözüm seçeneğini pratikte geçersiz kıldı. Sonuç olarak, karar alıcılar ABD ile öyle veya böyle bir işbirliği içine girme gerçeğiyle karşılaştı ve bu politikayı meşrulaştırma gereği duyuldu.

Birinci Dayanak: ABD ile İşbirliği Zorunluluğu

Yukarıda sözü edilen perspektiften bakıldığında ABD ile işbirliği Türkiye’nin önündeki seçenekler arasında kaçınılmaz olarak izlemesi gereken bir politika şeklinde belirdi. Bu argüman şöyle bir akıl yürütmeye dayanmaktaydı: Türkiye’nin ekonomi ve güvenlikle ilintili kaygıları savaştan kaçınmak için gücü dahilindeki her şeyi yapmasını gerektiriyordu. Eğer savaş Türkiye’nin itirazlarına rağmen yine de gerçekleşecekse, bu durumda, doğabilecek zararları azaltmak için sağlam ekonomik ve siyasi garantiler ihtiyacı içerisinde olunacaktı; yani siyaset yapıcıları kendilerini gönülsüzce de olsa ABD ile birlikte hareket etmek gibi nahoş bir durumda bulmuştu. Karar vericiler savaşın kaçınılmaz olacağı bir felaket senaryosu durumunda ülkenin milli çıkarlarını koruyup ekonomik kayıpları telafi etmenin, savaş sonrasında “müzakere masasına oturmak” maksadıyla ABD ile işbirliğine girişmekten geçtiğini hesapladı.¹⁷

ABD ile Birinci Körfez Savaşı bağlamındaki işbirliğinden olumsuz dersler çıkaran Türkiye bu kez 1991’deki hatalarını tekrar etmemek için özel bir çaba sarf ediyordu. Bu sebeple önemli addedilen meselelerde ABD’den karşılıklı tavizler ve yazılı garantiler almadan koalisyonla destek vermekten kaçınıldı. Aynı zamanda karar alıcılar, özellikle ekonomik meseleler söz konusu olduğunda bu anı birinci Körfez Savaşı’ndan kalan hesabı

kapatmak için eşsiz bir fırsat olarak da yorumladı. Bu da Türkiye'nin zaman zaman aşırıya kaçan taleplerini açıklayan bir faktördür. Bu sebeple sonuçta Başkan Bush ve diğer pek çok yabancı gözlemci tarafından "at ticareti" olarak adlandırılan sert ve tavize yanaşmayan bir pazarlık stratejisi geliştirildiğini görüyoruz.

İkinci Dayanak: Tek Başına Müdahale Kabiliyeti

Türkiye'nin stratejisinin ikinci dayanağını, Irak'taki çıkarlarını korumak maksadıyla tek başına ve gerektiğinde koalisyondan bağımsız olarak hareket edebilme hakkını ve kabiliyetini garanti altına alma saiki oluşturmaktadır. Daha net ifade etmek gerekirse, bu politika en başta Kuzey Iraklı Kürtlerin Musul ve Kerkük'ü ele geçirmeye veya bağımsızlık arayışına yönelmesi durumunda, Türkiye'nin bu gelişmeyi bertaraf edebilmek için askeri eylemlerde bulunabilecek bir konum elde etmesini hedefliyordu. Söz konusu politika ikinci olarak, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri varlığını sürdürdürebilmesi ve ihtiyaç duyulması halinde orada yerleşik PKK oluşumlarıyla mücadele edebilmesi maksadıyla ilave asker sevkıyatının mümkün kılınması olarak algılanmıştı.¹⁸

Bu iki dayanaklı politika 1 Mart'ta Meclis'e sunulan tezkerenin içeriğinde açıklıkla ortaya çıktı: Irak'a yönelik müdahale maksadıyla Amerikan güçlerine Türkiye topraklarının açılması ve Türk askerinin yurtdışına sevk. Irak krizi hakkında Türkiye'de yaşanan tartışmalarda da ana düşünce hatları bu politikanın iki dayanağı ekseninde oluştu. Bazı aktörler birinci dayanak hakkında farklı kanaatler beslemesine rağmen Türkiye'nin tek başına hareket kabiliyeti hakkının tesisi hususunda bir uzlaşma söz konusu olmuştu.¹⁹ Neredeyse tüm siyasi aktörler bu hareketin gerekliliği ve haklılığı hususunda birleştiğinden, ABD'ye Türkiye'nin müdahale hakkını kabul ettirmek ulusal çıkarların tunç kanunu haline gelmişti. Fakat bu politika Türkiye için hayati olduğu ölçüde, söz konusu talepler diplomatik müzakerelerde gecikmelere yol açtı; çünkü Türkiye'nin kaygıları Amerika'nın hesaplarıyla uyuşmamaktaydı. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri varlığına Amerika'nın direnci, bu politikayı ülke çıkarlarını korumak için tek etkin araç olarak algılayan karar alıcıları –Başbakan Abdullah Gül de dahil olmak

üzere– kızdırdı. Farklı ortamlarda, “Türkiye’nin Körfez şeyhliğine indirgenmesi” olarak algılanan bu Amerikan yaklaşımına karşı duyulan rahatsızlık dile getirildi. Bu şekilde Türkiye’nin rolünün üs sağlanmasıyla sınırlandınamayacağı vurgulanmaktaydı.²⁰

Kısacası her iki hususta hükümet resmi çizgiyi benimsedi. Bu yüzden, savaş kaçınılmazlaştıkça ABD ile işbirliği ve Türkiye’nin tek başına hareket kabiliyetinin temini ülkenin politikasının temeli haline geldi.

İki Uçlu Diploması

Hükümetin bu politikayı hayata geçirebilmesi işbirliği fikrini içeride ve dışarıda kabul ettirmek için yoğun çaba sarf etmesini gerektiriyordu. Savaşı seçenек devreden çıkınca ve Türkiye koalisyonunun savaş planlarında yer alma gerçekliğiyle karşı karşıya kalınca, hükümet bir yandan içerideki ve dışarıdaki muhataplarının taleplerini karşılama, öte yandan da ABD ile ilişkisinin gerekliliklerini de dikkate alarak ülkenin ulusal çıkarlarını koruma arasında denge sağlamak yüküyle karşı karşıya kaldı. Aşırı elverişsiz koşullar altında bu eylem bir anlamda ehvenişeri seçmektir. Sonuç olarak hem ABD ile müzakereleri yürütmek, hem de içerideki grupların bu ülkeyle varılan uzlaşmaya desteğini sağlamak zorlu meseleler haline geldi.

Bu koşullarda hükümet hem dışarıda hem de içeride ikili bir dile dayanan bir kampanya başlattı. İç cephede uluslararası meşruiyete olan bağlılığının altını çizip, komşu bir ülkede vuku bulacak muhtemel bir savaştan ah-laken ve siyaseten duyduğu rahatsızlığı yüksek sesle dillendirdi. Öte yandan *reelpolitik* argümanlara başvurarak, uluslararası meşruiyetten yoksun ve ah-laki açıdan sorunlu olsa dahi, Türkiye’nin ABD’ye desteğini kaçınılmaz bir savaş karşısında en son çare olarak sundu. Uluslararası cephede ise savaştan doğabilecek stratejik, siyasi ve ekonomik kayıpları karşılayacak yeterli garantilerin kazanılması maksadıyla hükümet ABD ile pazarlığa girişti ve buna paralel olarak da Türkiye’nin Irak meselesindeki pozisyonunu açıklamak amacıyla uluslararası topluma, özellikle de bölge ülkelerine yönelik farklı diplomatik girişimlerde bulundu; ABD ile müzakerelerde öne sürdüğü taleplerin yayımlacı ve saldırganlık amaçlı olmaktan ziyade tedbir almaya yönelik olduğuna uluslararası toplumu ikna edebilmek için yoğun mesai sarf etti.

Bu politikanın bir vechesi de Türkiye'nin pozisyonunu AB üyeliği sürecinin gereklilikleriyle uzlaştırma çabasıydı. Transatlantik ilişkilerinin girdiği sorunlu dönem göz önüne alındığında bu yöndeki girişimler hassas bir denge siyaseti güdülmesini gerektirmişti; fakat bizim bu çalışmadaki amacımız doğrultusunda hükümetin Irak politikasının bölgesel boyutuna odaklanmak daha uygun olacaktır. Bir yandan koalisyona verilecek desteğin detayları konusunda ABD ile pazarlıklar devam ederken, Türkiye öte yandan bölgeye yönelik bir diplomatik atak başlattı. Hükümetin uygulamaya çalıştığı bölgesel diplomasi temelde iki amaca hizmet etmekteydi: Krize barışçıl bir çözüm bulmak ve kaçınılmaz bir savaş durumunda Türkiye'nin girişeceği eylemleri savunma amaçlı olarak sunmak. Uzun bir süre Başbakan Gül savaşın önlenmesinde Türkiye'nin yapıcı bir rol oynayabileceğine samimiyetle inanmıştı. Bu yüzden ilk dönemde bu politikanın ilk amacı ikincisinden daha belirgindi. Bu, en azından Gül'ün Saddam'ı Amerikan taleplerini kabul etmeye ikna etmek için giriştiği en son çabanın da 2003 Şubat'ının başında başarısızlığa uğramasına kadar devam etti.²¹ Bundan sonraki dönemde ikinci amaç Türkiye'nin bölgesel diplomasisinde ön plana çıktı.

1 MART

Gül'ün bölgesel düzeyde bir barışçıl çözümle savaşı engellemedeki başarısızlığı Amerikan taleplerine direnmenin arkasındaki gerekçeyi de ortadan kaldırdı. Arada geçen sürede savaşı ABD ve Irak üzerinde uygulanan küresel baskılarla engelleme şansı ortadan kalktı ve bu durum Türkiye'nin opsiyonlarını daha da sınırladı. Bu yöndeki gelişmeler hükümetin temelde askeri-sivil bürokrasice geliştirilmiş olan iki dayanaklı siyasete karşı mevcut son itirazlarını da geçersiz kıldı. Bunun sonucunda, hükümet ve askeri-sivil bürokrasinin ortak bir projesi olarak gelişen müzakereler ekonomik ve siyasi/stratejik meselelerde eşzamanlı yürütüldü. Bu çabalar nihayet sonuç verdi ve Türkiye çıkarlarını korumak maksadıyla ABD'den talep ettiği tavizlerin pek çoğunu elde etti.²²

Sıra uluslararası alanda varılan bu uzlaşmaya içeride onay kazanmaya geldiğinde hükümet aynı başarıyı gösteremedi. AKP liderliğiyle ülkenin dış politika eliti arasındaki geniş tabanlı uzlaşmaya rağmen iki dayanaklı

politikanın hayata geçirilememesi parti içindeki bölünmeler hakkında soru işaretleri doğurmaktadır. Gerçekten de 1 Mart oylaması, AKP liderliği içindeki ve yönetimle taban ve parti grubu arasındaki ayrışmaların ön plana çıktığı bir örnek olaydır.

AKP’NİN KARA KUTUSUNU AÇMAK

AKP’nin Irak krizi boyunca sürdürdüğü performans, ülkenin hem İslam hem de Batı dünyası ile olan ilişkilerini ilgilendiren bir örnek olay olduğu için, kimlikle çıkar arasındaki gerilimin yeni liderlikçe nasıl uzlaştırıldığına anlamamıza önemli katkıda bulunabilir. Parti liderliği bu dönem boyunca ABD ve bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinde ideolojik veya idealist bir dış politika yaklaşımını çağrıştıracak bir dil kullanmaktan kaçındı. Tam aksine, Türkiye’nin pozisyonunu meşrulaştırmak için kullanılan argümanlar geniş ölçüde reel/pratik kaygıları ve ülkenin ulusal çıkarlarını önceleyen bir stratejik anlayışın yansımasıydı.

Türkiye dış politikasındaki bu dönem, Necmettin Erbakan’ın liderliğinde uluslararası güç merkezlerine kafa tutarak ve Ortadoğu’daki ülkelerle ilişkilerde daha çok kimlik eksenli bir yaklaşımı benimseyerek cumhuriyet Türkiye’sinin geleneksel dış politika eğilimleriyle oynamaktan sakınmayan AKP’nin seleflerinin politikalarından köklü bir uzaklaşmaya işaret etmektedir. Bu çalışmada üzerine eğildiğimiz dönemde AKP liderliğiyle, askeri-siyasi bürokrasi ve –bir önceki hükümet de dahil olmak üzere– diğer siyasi aktörlerin kullandığı dildeki benzerliği gözlemlemek gayet ilginçtir. AKP liderlerinin kendi kimlikleri ekseninde Türkiye’nin ulusal çıkarlarını farklı bir şekilde tanımlamadıklarını veya ABD’yle Irak’taki işbirliğinin içeriğini ve sınırlarını farklı algılama yollarını ortaya atamadıklarını görüyoruz. AKP liderliği kendini yerleşik stratejik kültüre ve ülkenin dış politika alışkanlıklarıyla algılamalarına uyumlu kıldı. Bunun sonucunda, AKP hükümetlerince formüle edilen “hükümet politikası” bürokrasice temsil edilen “devlet politikası”nı yansıttı.

Krizin doğası ve seküler elitlerin Türkiye’nin ABD ile işbirliğini algılayışları sayesinde AKP’nin bu hassas dengeleme eylemi büyük ölçüde kolaylaştı. Amerika önderliğindeki koalisyona tam destek sağlamaktan ka-

çınma nihai hedefindeki uyuşma, siyasi yelpazenin farklı noktasındaki pek çok aktörü bir araya getirdi. İç ve dış koşullar Türkiye'nin siyasi aktörlerinin ABD ile işbirliği yapmasını aşırı zorlaştırdığından, hükümetin sonuçta benimsediği ve uygulamaya giriştiği deklare edilen politikaya karşı geniş bir direniş gündeme geldi. AKP liderleri, kriz boyunca ideolojik kaygılarla hareket ettiğini varsaysak bile, mevcut koşullar altında Amerikan taleplerine karşı sergiledikleri başlangıçtaki muhalefetlerini meşrulaştırmak için alenen ideolojik bir çıkarsamaya başvurmak zorunda da değildi; çünkü parti liderliği savaşa yönelik itirazlarını dayandırabileceği geniş bir dizi pratik neden sıralayabilecek durumdaydı ve bu yönde bir eylemi savunmak söz konusu olduğunda yalnız değildi. Bu sebeple, AKP'nin yaklaşımı seküler elitlerle önemli paralellikler gösterdi ve bu durum ideolojik bir dil kullanma ihtiyacını ortadan kaldırdı.

AKP liderliğiyle hâkim elitler arasında farklılıklar politikanın içerisinden çok detaylarına ilişkindi. Bu dönemde AKP'nin Türkiye'nin siyaseti üzerine vurduğu kendine has bir damga aranacaksa, bu, Gül'ün dış politika ekibinin mimarı Ahmet Davutoğlu'nca formüle edildiği söylenen bölgesel diplomasiydi. Gül bu fikri ilk kez 18 Aralık 2002'de cumhurbaşkanlığı köşkünde yapılan bir mini zirvede gündeme getirdi ve dışişlerini bu fikre ikna etmek için cumhurbaşkanının savaşa yönelik muhalefetine temelini oluşturan ABD eylemlerinin uluslararası meşruiyetten ve uzlaşmadan yoksunluğu argümanlarını kullandı.²³ Bu ve benzeri durumlar AKP'nin kendi savaş karşıtı pozisyonuna destek bulmak için, devletin tepesinde mevcut argümanları ve bölünmeleri –kimlik tabanlı nedenleri ile sürmeye gerek bırakmadan– kullanımının güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Hükümet koalisyonla işbirliği etmeye karar verdikten sonra, Gül'le sivil-askeri bürokrasi arasında benzer bir farklılık, ABD'ye verilecek desteğe ilişkin planın hayata geçirilmesinde atılacak bariz adımlar konusunda ortaya çıktı. Bürokrasi Türkiye'nin koalisyonla işbirliğinin tüm veçhelerini bir tek hükümet tezkeresiyle sonuca bağlayacak bir paket anlaşmayı savunurken, Gül, Türkiye'nin her bir katkısını ayrı ayrı müzakere eden ve bu şekilde alınacak tavizleri asgaride tutmayı hedefleyen tedrici bir strateji önerdi.²⁴

Hükümetin bölgesel diplomasi girişimiyle birleşince, Gül'ün taktiği Türkiye'nin duruşunu daha da sertleştirdi. Bir yandan pazarlığı kızıştıran Gül bu fırsatı kendi barışçıl çözüm çabaları için zaman kazanmak amacıyla kullandı; fakat bu yaklaşım Türkiye'nin seri ve kesin adımlar atması gereken bir dönemde devreye sokulduğu için, söz konusu politika cesur kararlar alınmasında yaşanan gecikmeleri daha da artırdı. Hükümetin AKP parti grubuna iki dayanaklı politikayı anlatmakta ve onların desteğini harekete geçirmekte yavaş kalmasıyla birleşince, bu ayak sürüme askeri-sivil bürokrasi arasında endişelere neden oldu. Bu yüzden dış politika eliti, başbakanın dahi kendi milletvekillerinin tezkereye muhtemel desteğinden emin olmadığı bir ortamda, hükümeti meseleyi Meclis'in önüne getirmeye itmek zorunda kaldı. Bu husus Başbakan Gül tarafından daha sonra dile getirilecekti: "Baskı değil, ama Genelkurmay'ın da, Dışişleri'nin de, diğer devlet kurumlarımızın da bir an önce tezkerenin sunulması gerektiği yolunda tavsiyesi oldu, savaş çıkarsa çıkarlarımızı daha iyi korumak bakımından. [Bu], devlet kurumlarının ortak kanaatiydi."²⁵

Gerçekten de bu devlet kurumları iki dayanaklı politikanın başat destekçileri olarak davrandı. Bürokrasi kendi duruşunu açıkça ortaya koydu ve hükümetin gelişmeler karşısında yavaş davrandığını fark ettiğinde de hükümeti yasal süreçleri işletip gerekli siyasi kararları alması için uyardı.²⁶ Ordudan gelen taziyeler Gül'ün barışçıl çözüm için ısrarından vazgeçip askeri seçeneği kabullenmesini sağlayan önemli nedenlerdi. Türkiye ile ABD arasındaki müzakereler ancak bu uyarılardan sonra gerçek anlamda ivme kazandı.

AKP İÇİ AYRIŞMALAR

Bu gönülsüz tavrıyla Gül sadece askeri-sivil bürokrasiyle değil, aynı zamanda bir dereceye kadar parti lideri Erdoğan'la da ters düştü. Böylesi anlaşmazlıklar dış politikaya ilişkin partide ve liderlik yapısında alttan alta var olan bölünmeleri ve partinin parçalı doğasını ön plana çıkardı. AKP'nin iç sorunları ve tartışmalı kimliği zaten sorunlu olan Türkiye'nin ABD ile işbirliğini daha da çetrefilleştirdi. Çalışmanın bu bölümünde AKP'yi sarmalayan bölünmeleri iki düzeyde ele alacağım. Öncelikle, partinin zirvesini ve

Erdoğan ve Gül arasındaki perspektif farklılıklarını inceleyeceğim. Daha sonra, parti içinde mevcut geniş ayrışma çizgilerini tartışacağım.

Üst Liderlik

AKP, siyasi yasağından dolayı Kasım 2002 seçimlerine katılamayan Erdoğan siyasi haklarını tamamen tekrar kazanana kadar parti lideriyle başbakan arasında bir çifte liderlik sürecinden geçti ve bu durum parti grubu üzerinde etkin denetim sağlanmasını zorlaştırdı. Partinin üç önde gelen kurucusu arasında yer alan Gül ile Erdoğan arasında örtülü bir rekabetin varlığına dair spekülasyonlar hiç eksik olmadı. Birbirleriyle doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmalarına ve bu spekülasyonlar asla gerçekleşmemesine rağmen, iki siyasetçi arasında politika farklılığı olmasa bile bir stil farklılığı ortaya çıktı. Bu iki liderin farklı yaklaşımlarının dış politika danışmanlarıyla da ilintili olduğunu görmekteyiz.

Erdoğan *reelpolitik* kaygılarla hareket eden Cüneyt Zapsu, Egemen Bağış ve Ömer Çelik gibi isimlerin de arasında bulunduğu daha pragmatik bir grupça çevrilidir. Bu grubun bakış açısına göre ülkede rakip güç odaklarına üstünlük sağlayabilmesi ve siyasi kontrolünü kurabilmesi için AKP'nin ABD'nin desteğini sağlaması önem arz etmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin dış politikada takip edebileceği en iyi yol, tek küresel egemen ABD'nin tamamen peşine takılmak olmasa bile onunla birlikte hareket etmektir. Dahası bu kişiler ABD'nin terörizme karşı savaş ve Ortadoğu'ya demokrasinin yayılması söylemini benimseyip, bu sebeple Türkiye'nin Amerikan savaş planlarına destek vermesi gerektiğini savundular; öte yandan şahsi bağlantıları oynadıkları kritik rolün önemini daha da artırdı. Bush yönetiminin savaş planlarında kuzey cephesi seçeneğini destekleyenlerin Paul Wolfowitz gibi önde gelenleriyle yakın ilişkiler geliştirdiler. Bu yüzden Erdoğan'ın danışman ekibi Türkiye ile ABD arasında bir tahliye kayışı fonksiyonu gördü ve Türkiye'nin işbirliğini sağlamak amaçlı Amerikan girişimlerinin çoğu bu kişiler üzerinden yürütüldü. Bu yöndeki çabalar Türkiye'nin savaşa olan desteğinin güçlü işaretleri olarak yorumlandı; fakat Erdoğan'ın danışmanlarının Amerikan planlarına verdiği destek, içerde "Tayyip Erdoğan'ın danışmanları üzerinden gerçekleşen 'ABD tehditleri ve tel-

kinleri” olarak yorumlandı.²⁷ Bu kişilere parti içerisinde duyulan antipatilerle birleştğinde, bu faaliyetler ters tepki doğurdu ve tarafsız milletvekillerinin bir kısmını savaş karşıtı koalisyonu itti.

Gül’ün danışmanları ise daha akademik ve bir ölçüde de ideolojik yönü olan kişilerdi. Uluslararası ilişkilere medeniyet eksenli bir bakışa sahip olan Başdanışman Profesör Ahmet Davutoğlu uluslararası ilişkiler, dış politika, İslam düşüncesi ve medeniyetler çatışması konularındaki çalışmalarıyla bilinir;²⁸ İslam dünyasının ekonomik, teknolojik, askeri ve siyasi geri kalmışlığıyla doğrudan ilgilenmektedir. İslam medeniyetinin globalleşme çağında yeniden canlandırılmasına ve İslamın mesajının bir zihniyet değişimiyle yayılmasına katkıda bulunmak amacındaki Davutoğlu, Batı’ya yönelik eğilimi reddetmese de, ülkenin Ortadoğulu, Asyalı ve en önemlisi İslami kimliğini kendisinin çokboyutluluk kavramı sayesinde yeniden denkleme sokmakta, bu nosyonu coğrafi derinlik, tarihi arka plan ve kültürel mirasa yaptığı vurguyla desteklemektedir.

Davutoğlu’nun anlayışına göre İstanbul ile Saraybosna, Grozni ya da Bağdat arasında büyük bir fark yoktur; çünkü bu şehirler aynı coğrafya ve medeniyet haritasına, yani genelde İslam dünyasına, özelde de Osmanlı kültürel alanına aittir. Dar anlamda milliyetçilik beslemeyip bir İslami uluslararasılığı benimseyen ve Türkiye’nin kaderinin İslam dünyasının serencamıyla iç içe geçmiş olduğunu düşünen Davutoğlu’nun perspektifinden bakıldığında, Türkiye, siyasi sınırları –bir ulus devletle sınırlanışı– ile jeokültürel ve tarihi derinliği –emperyal mirası– arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan ikilemlerin üstesinden gelmelidir. Kimliğindeki tutarsızlıkları çözmek ve bunu globalleşmenin baskısı karşısında yeniden üretmek için de kendi coğrafi, tarihi ve kültürel derinliğinden beslenerek ve Batı modernliğini Osmanlı-İslam medeniyet mirasıyla harmanlayarak globalleşme süreçlerine aktif bir özne olarak katılmalıdır.

Bu fikirleri dış politika alanına uygulamak babında ise Davutoğlu geleneksel statüko eksenli yaklaşımları terk edip daha etken ve dinamik bir dış politika yaklaşımını takip etmeyi savunur. Sonuç olarak bu okumalarda Türkiye kendi kültürel ve coğrafi erişim alanında liderlik edecek bir merkez ülke olarak ortaya çıkar ve bu derinlik nedeniyle de bölgesindeki diğer dev-

letler gibi konjonktürel koşulların ürettiği sıradan bir ulus-devlet olarak görülemez; kendisini çevreleyen bölgelerde olup biteni etkileme ve bunlardan etkilenme potansiyeline sahiptir. Statik bir politikaya getirdiği eleştiri ve jeostratejik önemle tarihi mirasa yaptığı vurgular aracılığıyla Davutoğlu, Türkiye'nin yalıtılmış bir çevresel role itilmesine karşı çıkmakta ve doğu-batı, kuzey-güney eksenlerinde ülkenin merkez devlet statüsünün yeniden inşasını hedeflemektedir. Bu anlamda geleneksel Türkiye dış politikasının tek boyutluluğunu eleştirmekte ve en nihayetinde ülkenin siyasi kültürünü dönüştürüp kültürel ve tarihi gerçekliğiyle uyumlulaştıracak bir çokboyutlu yaklaşım önermektedir.

Birinci AKP hükümetinin kuruluşundan sonra başbakanlık başdanışmanı olarak atanan Davutoğlu, Gül'ün Irak politikasının arkasındaki isim olarak da görülmektedir. Farklı açıklamalarında ve mülakatlarında açıkladığı üzere, Irak krizine uluslararası politikaya ve Türkiye'nin uluslararası konumuna ilişkin perspektifinden yaklaşan²⁹ Davutoğlu'na göre, ülkenin Irak konusundaki tartışmaların merkezinde bulmasının nedeni, istese de kaçamadığı coğrafi ve tarihi derinliğiydi. Bölgedeki kendine özgü konumu ve tarihi sorumlulukları nedeniyle Türkiye, Ortadoğu yakın kara havzasındaki gelişmelere kayıtsız kalamazdı ve bu krizdeki hareketlerinde merkezi konumuna hâle getirip kendisini çevresel bir role itecek davranışlardan sakınmalıydı; fakat bunu yaparken de aktif bir özne olarak kendi vizyonunu geliştirmeliydi. Ayrıca dış ilişkilerinin bir eksenine diğerlerini ihmal ederek yoğunlaşmamalı, aksine Irak politikasının, dış politikasının diğer boyutlarına olan yansımalarını hesaplamalı ve diğer bölgelerle ve güçlerle olan ilişkilerini de Irak konusundaki vizyonu ile uyum içerisinde sürdürmeliydi. En önemlisi, Türkiye'nin kendini ait olduğu medeniyet bağlamından izole etmemesi gerekliydi. Öte yandan Davutoğlu'na göre Türkiye'nin koalisyonla vereceği destek ABD ile ilişkileri tehlikeye atmak ile zedelemek arasında yapılacak zorlu bir seçimdi. AKP'nin dış politika öncelikleri arasında AB daha ön sırada geldiği için Davutoğlu dengeyi AB'ye kaydırmaya daha meyilliydi; sonuç olarak Türkiye'nin Amerika'nın liderliğindeki koalisyonla desteğine karşıydı ve Meclis'in 1 Mart kararını reddini değişik zamanlarda savundu.³⁰

Pragmatizm ve moralizm eksenli zıt etkilerle beslenen Erdoğan ile Gül kriz boyunca farklı reflektörler verdi ve siyaset yöntemleri bu farklılıklarla daha da derinleştirdi. Cengiz Çandar'ın gözlemleri bu farklılaşmayı iyi özetler: "Erdoğan Abdullah Gül'den çok daha pragmatik bir kişidir... Elitler Gül'ün mülayim ve Erdoğan'ın saldırgan olduğunu düşünüyor. Fakat yanlışlıkları husus şudur ki Gül daha doktrinerken Erdoğan daha çok *reelpolitik* kaygılarla hareket etmektedir."³¹ Sonuç olarak Erdoğan Türkiye'yi Amerikan savaş planlarına dahil etmeye daha istekli görülürken, Gül daha temkinli bir yaklaşımı tercih ediyordu.

Kriz boyunca Türkiye'nin dış politikasının inşası farklı dönemlerde Erdoğan ya da Gül tarafından belirlendi. İlişkilerin ilk dönemine, Wolfowitz ile Grossman'ın Ankara'ya yaptıkları ziyaret ve Erdoğan'ın Washington ziyaretiyle şekillenen, Erdoğan'ın ekibiyle Bush yönetimi arasındaki flört damgasını vurdu. Bu yakın ilişki Bush yönetiminin Türkiye'den beklentilerini yükseltmişti; fakat bu kanalı kullanıp çabuk sonuçlar almak şeklindeki yanlış hesapları geri tepti, zira bu çabalar hem hükümette hem de askeri-sivil bürokraside birtakım endişelerin doğmasına yol açtı. Bundan sonra Erdoğan sahneyi Gül'e bırakıp düşük bir profil takındı. Daha önceki işbirliği sözlerine rağmen, Gül hükümeti Amerikan öncü mühendislik timlerinin çalışmalarını yavaşlatarak ve Ortadoğu barış girişimini başlatarak salam taktiğini uygulamaya koydu ve süreci yavaşlattı. Bu ayak sürüme Gül'ün Johnson mektubuna benzettiği, Bush'un 20 Aralık 2002 tarihli mektubunun arkasında yatan nedendi. Amerikan tarafı işbirliği sinyalleriyle geçen bir açılıştan sonra Türk tarafının neden daha mesafeli bir tavır takındığını anlamakta zorluk çekmekteydi. Türkler yeni talepler ileri sürmeye başlamış ve kesin söz vermekten kaçınıp karar almayı ertelemişti.³² Savaş planlarındaki gecikme Bush yönetimini gittikçe endişelendirdikçe Türkiye üzerine uygulanan baskı artarak daha saldırgan ve tehditkâr bir yapıya büründü.

Amerika'nın Türkiye'ye alenen gönderdiği ultimatomların ardının arkasının kesilmemesi ve Gül'ün çabalarından bir sonuç alamaması, Türkiye'nin dış politikadaki seyri ve Irak'taki stratejik önceliklerinin nasıl korunacağı konusunda endişelere yol açtı. 3 Şubat 2003'te Gül'ün son çabasının

da başarısızlığa uğraması üzerine Erdoğan treni tekrar rayına oturtmak için devreye girerek hemen ertesi gün partilileri denklemin dışında kalmanın tehlikeleri konusunda uyardı. Bu etkili müdahale Gül'ü, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumak maksadıyla ABD'nin yanında hareket etmeye karar verdiğini açıklamaya itti.³³ Bunun akabinde de hükümet düğmeye basıp TBMM'den yetki almak için gerekli yasal süreci devreye soktu.

Oylamaya giden süreçte Gül ve Erdoğan AKP'li vekilleri ABD'yle işbirliğinin gerekliliğine ikna etmek için bir kampanya başlattı. Her ikisi de iki dayanaklı politikanın temelini oluşturan argümanları kullanmakla birlikte stillerindeki farklılıklar devam etti. Partili milletvekillerine yaptığı konuşmalarda Erdoğan ülkenin ekonomik zayıflığının altını çizerek dış desteğe olan ihtiyacını vurgulamaktan ve Amerikan yanlısı olarak algılanabilecek bir söylemi kullanmaktan kaçınmadı. Örneğin modernizasyon tezkeresine ilişkin Meclis oylaması öncesindeki konuşmasında hiç kimsenin ABD'ye kafa tutamayacağını söyledikten sonra şunları eklemişti: "Aklınızı başınıza alın. CHP'lilerin oyununa gelmeyin. İran'a, Libya'ya, Sudan'a bakın. Petrolleri var, ABD'ye kafa tuttular, ne oldu? Bazı ülke ve çevreler Türkiye'den 'İslam âleminin lideri' olarak söz ediyor. Kendimizi kandırmayalım."³⁴ Çoğu zaman milletvekilleriyle dikte eder ve ne yapmaları gerektiğini söyler tarzda konuşan Erdoğan'ın danışmanlarının aşırı savaş yanlısı algılanan tavırları ve konuşmaları da buna eklenince, böylesi ifadeler parti tabanında geri tepti.

Gül asla böyle net bir tavır takınmadı; farklı hükümet tezkerelerini Meclis'e sevk ederken kabinesinin üyelerine ve milletvekillerine asla baskı uygulamadı; sürekli barışçıl çözüm ümidinin tükenmediğinin altını çizip, bu tezkerelerin savaş ilanı anlamına gelmediğini vurguladı ve salam taktığı çerçevesinde attığı adımlarla hükümetin barışçıl bir çözüm için zaman kazanmaya çalıştığını belirtti. Gerçekle yüzleşmeyi erteleyen Gül, 1 Mart 2003'e kadar alttan alta büyüyen parti içi muhalefete karşı adım da atmadı. Erdoğan'ın Gül'ün yerine başbakanlık koltuğuna oturacağı belli olduğundan parti içinde yaşanan ayrışmanın da bu durumda etkili olduğu, Erdoğan hükümetinin kararın tek sorumlusu olarak görülmesi için Gül'ün milletvekillerine baskı uygulamayıp nihai kararı ona bıraktığı söylenebilir. Bu sebeple, bazı yorumcular 1 Mart kararını parti içerisinde birleştirici bir lider-

liğin yokluğunun bir yansıması olarak görüp, Gül ve Erdoğan yanlısı gruplaşmalar arasındaki bir çatışmaya bağladı.³⁵

AKP İçindeki Sürtüşmeler

AKP'nin eklektik yapısı parti liderliği içerisindeki bölünmelere paralel diğer bir etken olarak ön plana çıktı. Ülke yönetiminde çok fazla tecrübesi bulunmayan, yeni kurulmuş bir parti olmasına karşın partinin önde gelen kurucularının pek çoğu siyasette farklı şekillerde aktif rol almıştı. Milli Görüş Hareketi'nin reformist kanadından ve başka arka planlardan gelen geniş siyasetçi kitlesini bir koalisyon etrafında birleştirmeyi başarmış bir grup siyasetçi tarafından kurulan partide, siyasi yelpazenin liberallerden muhafazakârlara, milliyetçilere ve Kürt kökenlilere uzanan çok farklı tonları temsil edilmekteydi. Bu gruptaki pek çok kişi –özellikle merkez sağ partilerde olmak üzere– isim yapmış etkili siyasi şahsiyetlerdi, fakat çekirdek parti liderlerinin İslami eğilimli partilerdeki geçmişleri nedeniyle siyasi sistemin parçası olamamışlardı. Belki de dış politika bu dışlanmışlığın en güzel örneğini temsil eder. AKP'nin kurucuları ve selefleri farklı bürokratik görevlerde bulunmasına rağmen, dış politika bürokrasisi seçkinci yapısını korumaya devam etmişti.

Çekirdek kadrodan gelenler arasında dış politika alanında tecrübeli kişilerin yokluğu nedeniyle bir yabancı, yani seçimlerden hemen önce partiye katılmış olan emekli diplomat Yaşar Yakış dışişleri bakanı olarak atandı. Resmi politikayı destekleyen Yakış, ABD ile dengeli bir işbirliğini savunuyordu, fakat kendi duruşuna parti grubu içerisinde destek sağlayacak maniveladan da yoksundu. Asıl ilginç, parti içinde ciddi bir desteğin yokluğu bir kenara Dışişleri Bakanlığı'nca da tamamen benimsenmedi ve bu sebeple sadece başbakanla ve partiyle değil,³⁶ zaman zaman bakanlık bürokrasisiyle de uyuşmazlık içerisine düştü; yaptığı “gaf”lardan sonra kendisinden daha düşük bir profil takınması istendi;³⁷ fakat Yakış buzdağının sadece görünen yüzüydü.

Partide dört farklı grubun mevcudiyetinden bahsedilebilir: Milli Görüşçüler, merkez sağ, milliyetçiler ve Kürtçe konuşan seçmenin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden gelenler. AKP üyeleri içinde aktif bir politikaya en

güçlü desteği diğer merkez sağ partilerinden gelen Abdülkadir Aksu, Cemil Çiçek, Vecdi Gönül, Ali Coşkun ve Erkan Mumcu gibi isimler verdi. Bu grubun ideolojik ilintileri pek yoktu ve pragmatik kaygılara dayalı bir dış politika gündemini öncelemişlerdi. Türkiye'nin savaşı önleyemeyeceğinin farkındaydılar ve Amerikan savaş planları için vazgeçilmez olduğu görüşünü de paylaşıyorlardı. Mevcut koşullarda ülkenin çıkarlarının korunması ve daha ileriye götürülmesi onlara göre Amerikan önderliğindeki koalisyonla birlikte hareket etmeyi gerektiriyordu. Bu isimler ayrıca dış politikanın sokağa hâkim olan hislere esir edilmemesi gerektiğini, diğer bir ifadeyle, dış politikayı iç siyasi kaygılara kurban vermemek gerektiğini ileri sürdü. Diğer bir ilginç özellikleri, içlerinde bazılarının birinci Körfez Savaşı döneminde kabinede görev yapmış ve –kendi deyimleriyle– Özal'ın girişken politikasını hayata geçirememenin olumsuz yansımalarını bizzat tecrübe etmiş olmasıydı. Kabin toplantıları sırasında öncelikle Gül'ün kademele yaklaşımına karşı çıkan ve Ocak 2003'te hükümetin Meclis'e tek bir tezkere göndermesini savunan bu grup, daha sonra Meclis'e sevki kabinede tartışılan mart tezkeresinin en büyük destekçileriydi. Erdoğan'a yakın bağlarıyla bilinen Kemal Unakıtan, Hilmi Güler ve Binali Yıldırım gibi diğer bakanlar da yanlarında yer aldı.³⁸ Gruba karşı ağırlık AKP içindeki farklı kesimlerden gelmişti.

Bu muhalif grubun davranışını yönlendiren bir dizi faktör arasında insancıl saikler, hukuki değerlendirmeler, İslami hassasiyetler ya da dar etnik çıkarlar sayılabilir. Örneğin AKP'nin diğer bir yabancısı olan zamanın başbakan yardımcısı Ertuğrul Yalçınbayır, cumhurbaşkanıyla yakın işbirliği içerisinde hareket ediyor ve hükümet tezkeresi için anayasal dayanağın oluşmadığında ısrar ediyordu. Ayrıca Yalçınbayır'ın gündemindeki temel madde demokratikleşmeydi ve savaşın AB üyeliği sürecine yapabileceği olumsuz etkiler nedeniyle Türkiye'nin savaşa karışmasına karşı çıkıyordu.³⁹ Meclis başkanı seçilmesi öncesinde AKP'nin kilit isimlerinden biri olan Bülent Arınç da, konumu partizan siyasete karışmasına engel teşkil etse de, zaman zaman kimi müdahalelerde bulundu ve parti içerisinde destekçi de buldu. Arınç hükümet kararına yönelik rahatsızlığını –cumhurbaşkanı ve Yalçınbayır'a benzer şekilde– hükümetin politikasının yasallıktan yoksun-

luğu ekseninde kamuoyunda seslendirerek bazı milletvekilleri üzerinde etkide bulundu.

Savaş karşıtı koalisyon Kürt nüfusun yoğun olduğu illerden seçilen milletvekillerince de desteklendi.⁴⁰ Bu gruptakiler krizin bölgeye olası yansımalarından kaygılıydı. Yönetici elitin Kürt ayrılıkçılığının ve terörünün tekrar canlanmasından çekindiğı ölçüde, bu milletvekilleri de ülkede Kürt sorununa yönelik askeri yaklaşımın tekrar ön plana çıkmasından endişeliydi. Türkiye'nin kendi güçlerini Kuzey Irak'a sevk etmek karşılığında koalisyonla vereceğı aktif desteğin içerideki Kürt sorununun çözümünü daha da zorlaştırmasından korkuyorlardı. En basitinden, savaşa dahil olmak bölgede olağanüstü halin yeniden tesisine yol açıp Türk ordusunun Kürt sorununa ilişkin daha fazla söz sahibi olmasını beraberinde getirebilir, demokratikleşme ve siyaset üzerinde sivil kontrolün pekiştirilmesi süreçlerini sekteye uğratabilirdi.⁴¹

En güçlü savaş karşıtı tepki, kültürel-dini duygular ve Irak halkına duyulan yakınlık biçiminde kendini hissettirdi ve Milli Görüş kökenli AKP milletvekilleri arasında yaygınlaştı.⁴² Parti grubu içerisinde geniş bir kitleye sahiplenilen bu argüman, Irak üzerine yaşanan tartışmalarda Abdülatif Şener, Beşir Atalay, Zeki Ergezen ve Hüseyin Çelik gibi kabine üyelerince de dillendirildi. Bu grubun Türkiye'nin koalisyonla desteğini savunanlara karşı kendini konumlandırması nedeniyle bazı yorumcular AKP kabinesinin aslında iki zıt bloktan oluştuğunu dahi iddia etti: Milli Görüş kökenliler ve Anavatan Partisi'nden gelenler.⁴³ Birinci gruptakiler hükümetin Müslüman bir ülkeye karşı girişilecek bir savaşa desteğini kültürel nedenlerle kabul edilemez gördüler. Ayrıca devlet elitleri ve parti liderliğince benimsenen resmi söylemden farklı bir stratejik görüşe sahiptiler veya bazı temel kavramları farklı yorumlamaktaydılar. Kuzey cephesinin Amerikan savaş planları için arz ettiğı önem dolayısıyla, bu gruba göre Türkiye'ye bağımlı olan ABD işbirliğine yanaşmayarak savaşı engelleyebilirdi; aynı coğrafi haritanın bir parçası olan Türkiye bu özel konumuyla bir Müslüman toplumun katledilmesinin önüne geçmek gibi bir tarihi sorumluluğı yüklemekteydi. Dahası, ABD'yle birlikte hareket etmenin uzun vadeli kültürel ve psikolojik maliyetleri koalisyonu desteklemekten elde edilecek somut faydaları fazla-

sıyla aşmaktaydı. Bu yüzden “Eylemlerimizin değeri tam anlamıyla on yıl sonra anlaşılacak” sloganı gayet popülerdi. Öte yandan grup ABD’ye karşı derin bir kuşku da beslemekteydi; Türkiye’nin ekonomik ve stratejik kaygılarını tatmin etme hususundaki samimiyetine ikna olmadıkları bu ülkenin müzakereler boyunca yazılı garantiler sağlamadaki isteksizliği ve sürekli varılacak bir anlaşmanın kongrenin onayına tabi olacağıнын altını çizmesi, bu endişeleri artırmaktan başka bir işe yaramadı.

Kamuoyunca uygulanan genel baskının yanı sıra İslami medyanın farklı kuruluşları da bu minvaldeki fikirlerin AKP’ye aktarılmasında önemli bir rol oynadı. Bu cenahtaki basın yayın organları gelişmeleri verirken krizin dinsel-kültürel boyutunu sürekli canlı tutarak, kanaatlerinin şekillenmesine katkıda bulundukları parti milletvekilleri üzerinde bir baskı da uyguladı. Bu fikirlerin AKP’ye taşınmasında önemli kanallardan biri olan *Yeni Şafak* gazetesinin yorumcuları, koalisyonun Irak’ı işgal etme kararlılığını Amerikan hegemonyasının tesisi projesinin gerçekleştirilmesine yönelik bir adım şeklinde yorumlayıp İsrail’in bölgedeki çıkarlarının korunmasıyla ilintilendirdi. Gazetenin pek çok yorumcusu hükümetin ABD ile işbirliği şeklinde beyan edilen politikasına karşı tavır aldı. Örneğin Amerika’nın ilettiği talepleri “ahlaksız” teklifler olarak yorumlayan⁴⁴ Fehmi Kuru, katıldığı televizyon programlarındaki ve yazılarındaki yorumlarında Türkiye’nin desteği olmadığı takdirde Amerika’nın savaş planlarının hayata geçirilemeyeceği fikrini ileri sürdü. Kuru’ya göre Türkiye savaşa hayır diyerek küresel savaş koalisyonunun oyununu bozabilirdi. Yusuf Kaplan da yine aynı gazetede bir yazısında şöyle diyordu: “Eğer Türkiye bunları kendine özgü iddia, söz ve projeleri olan bir ülke olarak hayata ve harekete geçirecek şekilde hareket eder de, –örneğin Osmanlı misyonu ile donanarak– Batı yürügesinin dışında yeni bir yörünge oluşturacak orta ve uzun vadeli hazırlıkları yapmaya başlarsa, yeniden özne konumuna yükselerek sadece bölgenin değil, dünya tarihinin yazılmasında ve yapılmasında anahtar roller üstlenebilecek büyük stratejiler geliştirebilir.”⁴⁵ Aynı minvalde Mustafa Özel, Müslüman bir ülkeye karşı girişilen bir savaşta Türkiye halkını *neo-con*’ların yanında hareket etmeye ikna kampanyasını eleştirerek pragmatizmi reddetmekteydi; çünkü bu türden politikalar takip etmek asırlık devlet tecrübesi-

ne sahip bir ulustan beklenemeyecek bir davranıştı. Özel'e göre Türkiye için takip edilecek yol "yüz yıldır tanımlanamayan muğlak bir Türklüğe yontan pragmatizm değil, bölgeyi kucaklayan, tarih ve din temelli bir idealizm" olmalı, diğer bir ifadeyle Osmanlı örneği takip edilmeli ve "gâvur siyasetinin' aleti" olunmamalıydı.⁴⁶

Tüm dünyanın savaş için geri saydığı bir ortamda kimileri savaş önlemek için Türkiye'nin tarihi ve medeni bir sorumluluk taşıdığı yanılmasıyla stratejik fanteziler üretmekteydi. *Yeni Şafak*'ın bir başyazısında da dile getirildiği gibi, bu görüşler AKP içinde destek buldu: "Yeni Şafak Okuru, Gazetesinin Etkisini Biliyor."⁴⁷

AKP'nin bu parçalı yapısı ve dış politika yapımına ilişkin partiyi etkileyen farklı akımlar bazılarını "Artık AKP tek bir parti değil, bir koalisyon partisidir" demeye sevk etti. Kendi içinde haklılık taşısa da bu yorumun sonucunu nitelemekte fayda var: "Bundan böyle her gün 'AKP bölünüyor' dedikoduları duymaya hazır olalım."⁴⁸ Bu farklılıklar parti içerisinde muhalif bloklar oluşturarak güçlü bir merkezkaç etkisi yaratmayıp, daha ziyade krizin yarattığı münferit ayrışmalar olarak kaldı. Yine de tezkere krizi AKP'nin içinden uzun vadede çıkabilecek siyasi oluşumların nüvesini oluşturabilecek ve partide alttan alta mevcut bölünmelere ışık tuttuğu için önem arz etmektedir. Bu bölünmeler aynı zamanda partinin bütüncül bir dış politika vizyonundan mahrum olduğunu ve kimliğin Türkiye'nin Irak politikasının yapımında oynadığı rolü de göstermesi açısından ilginçtir. Parti liderliğinin hâkim elitlerin çıkar eksenli politikalarını benimseyip kimlikten kaçma çabasının aksine, kimlik siyaseti yüzeyin altında devam edegeldi. Kürt oyları veya İslami duygular adı altında kimlik eksenli kaygılar ülkedeki nihai siyasete etki etti.

SONUÇ: AKP'NİN İÇ BÖLÜNMELEİNİ YÖNETMEK

AKP iç bölünmelerini ve tutarlı bir kimlikten yoksunluğunu iki faktörün yardımıyla bastırıp bu gerçeklikle yüzleşmekten kaçındı: Erdoğan'ın güçlü liderliği ve AB üyelik süreci. Parti içindeki farklı bakış açılarını bir arada tutan en güçlü bağ, Erdoğan'ın liderliği ve kişisel karizmasıydı.⁴⁹ Liderin gücü siyasi rantların ve iktidarın getirdiği nimetlerin dağıtılmasında

oynadığı merkezi rol sayesinde daha da güçlendi; fakat içinden geçilen kısa ama hayati çifte liderlik dönemi Türkiye’de dış politikanın inşasının kritik bir dönemecinde parti grubu üzerinde etkin bir denetim kurulmasını engelledi. Bu sorunun somut yansıması ise tezkere krizinde parti grubunun stratejik bir liderlikçe yönlendirilememesiydi. Erdoğan’ın kendi başbakanlığı döneminde parti grubundaki fikir ayrışmalarını idare edişi göz önüne alındığında, daha tutarlı ve kararlı bir yönetimin hükümetin politikasına gereken desteği kolaylıkla sağlayabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçekten de ikinci AKP hükümetinin iki kritik kararı bu argümanı doğrular niteliktedir: Türkiye’nin hava sahasını koalisyon operasyonlarına açma kararı ve Meclis’in Ekim 2003’te aldığı, hükümeti Irak’taki istikrar gücüne katılmaya yetkilendirdiği karar. Bunlara karşı benzer düzeyde toplumsal ve siyasal muhalefetin varlığına rağmen, Erdoğan başbakan olarak parti grubunda nüfuzunu kullandı ve farklılıkları koordine ederek istediği kararı çıkarmasını bildi.

Dış politikayı AB sürecinin gereklilikleriyle bağdaştırma ihtiyacı AKP’nin iç buhranlarını bastıran ikinci etken oldu; Avrupa’ya doğru çıkılan yolculuk, farklı görüşlerin bir arada tutulabilmesi için AKP’nin acilen ihtiyaç duyduğu bir sığınak sağladı. Savaş ertesinde ABD ile ilişkilerin hızla bozulması ve jeostratejik önemin azalması neticesinde Türkiye’nin dünyayla ilişkilerindeki “stratejik yaklaşım” hâkim paradigma olmaktan çıktı. Bunun neticesinde reform ve demokratikleşme yanlısı çevreler entelektüel ve siyasi tartışmalarda baskın hale geldi ve son dönemdeki ülke siyasetinin yönünü belirledi. AKP liderliği *ex post* bir tarzda Irak ve ABD ile ilişkiler konusunda kendi tutarsız siyasetini –ya da perspektif yoksunluğunu– rasyonelize etmek için Türkiye-Avrupa ilişkilerindeki bu yeni durumdan yararlanma yoluna gitti. Örneğin tezkere krizi arifesinde Gül, Türkiye’nin Irak siyaseti sayesinde planlanmadık şekilde AB’ye yaklaştığını söylüyordu.⁵⁰ Bu yeni safha doğal olarak tartışmaların odağını AB tarafından talep edilen reformlara kaydırıp Türkiye’nin Avrupa yolculuğunu hızlandırdı. Bu aslında bir önceki koalisyon hükümeti döneminde kazanılan ivmenin de devamıydı. Söz konusu yeni durumun dış politikaya doğal yansıması ise cüretkârlıktan ziyade ihtiyatı önceleyen tavrın daha da derinleşmesiydi. Bu

sayede reformları zedeleyip Türkiye'yi AB üyeliği hedefinden saptıracak dış maceralardan kaçınmak temel kaygı haline geldi.

Bu yeni siyasi tutum en bariz şekilde Türkiye'nin kırmızı çizgilerine ilişkin olarak ortaya çıktı. Daha önce tartışıldığı üzere, Türkiye'nin ABD'yle işbirliğini savunanlar bunu ülkenin ulusal çıkarlarına gelebilecek zararları en aza indirmek saikiyle haklılaştırmıştı. Eğer savaşın vuku bulması kaçınılmazsa bölgenin yeniden yapılandırılmasında söz sahibi olabilmek ve çıkarlarını etkin bir şekilde koruyabilmek için Türkiye savaştan sonra müzakere masasında oturmalıydı. Bu kaygıların çoğu Irak'ın geleceği ve kuzeydeki Kürtlerin konumuyla ilgiliydi, fakat kesin bir stratejik vizyonun yokluğu sonucunda günü kurtarmaya dönük politikalar ön plana çıktı; deklar edilmiş politikalar ve iddialı beyanlar sözde kaldı. Gelişmelerin seyri Türkiye'nin bölgesel politikası için belirlediği önceliklerin çoğunun aşınmasını beraberinde getirdi. Yalnızca Amerikalıların değil Avrupalıların da baskısı altında kendini kırmızı çizgilerinin birbiri ardına çiğnendiği ve bölgeden artarak dışlandığı bir durumda bulan Türkiye bölgede bir gözlemci konumuna indirgendi ve karşısında deklarasyon yayınlamanın ötesinde pek bir seçenek bulamadı. Iraklı Kürtlerin faaliyetleri konusundaki kaygıların giderilmesi ve Kuzey Irak'taki PKK oluşumlarının temizlenmesi için Amerika'ya yöneltilen talepler ise bugüne kadar cevapsız kaldı.

AKP'nin çoktarafli dış politika arayışının bedeli ironik bir biçimde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bu zorlu durumdu. Diğer hayati dış politika meselelerinde olduğu gibi, Avrupa'yla entegrasyon sürecini hızlandıracak ve çokboyutlu bir ortamda yeni açılımlar sağlayacağı ümidiyle Türkiye'nin geleneksel iddiaları tırpanlandı; fakat bu yeni siyaset Türkiye'nin tek başına hareket kabiliyetini –yani Irak siyasetinin ikinci dayanağını– giderek zayıflattı ve çokboyutlu politika çağrıları tek boyutluluğu yeniden üretti.

- Bülent Alınza and Seda Çiftçi, *Turkey Update* (Washington: CSIS, February 14, 2003)
- Fikret Bila, *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2004)
- Cengiz Çandar, "Turkish Foreign Policy and the War on Iraq," in *The Future of Turkish Foreign Policy* eds. Lenore G. Martin and Dimitris Keridis, 47-60 (Massachusetts: MIT Press, 2004).
- Ihsan D. Dagı, "Rethinking Human Rights, Democracy, and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey," *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 13, no.2 (2004): 135-151.
- Ahmet Davutoğlu, *Srategik Derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001)
- Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım* (İstanbul: Küre Yayınları, 2002)
- Hasan T. Kösebalaban "Review of Strategic depth: Turkey's international position" *Middle East Journal* 55, no.4, (2001): 693-694
- Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey* (Oxford: Oxford University Press, 2003)

NOTLAR

- 1 Cengiz Çandar, "Turkish Foreign Policy and the War on Iraq", *The Future of Turkish Foreign Policy* (der. Lenore G. Martin ve Dimitris Keridis), Massachusetts: MIT Press, 2004, s. 47-60.
- 2 Örneğin 2003'te farklı konuşmasına rağmen Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök, Meclis'in 1 Mart'taki kararının Türk dış politikası için olumlu olduğunu söylemişti. *Milliyet*'e verdiği mülakat için bkz. *Milliyet*, 26 Ağustos 2004. Amerikan bakış açısına göre ise Dışişleri Bakanlığı'nın ilk tepkileri Türk ordusunu sorumlu tutmak yönündeydi. Mehmet Ali Birand ve Cengiz Çandar ile CNN Türk için yaptığı mülakatta Wolfowitz bu mesajı vermişti. Fakat Çandar şunun da altını çizmektedir ki Amerikan siyaset yapıcılar arasındaki genel kanı "önemli bir tarihi karar anının eşiğinde Türkiye'nin bu büyük dış politika gafi... Tüm Türk siyasi yapısının doğurduğu bir sonuçtu", Çandar, *Turkish Foreign Policy*, s. 54.
- 3 Bu gelişme Türkiye'de İslamcı düşüncenin dönüşümüyle de uyumludur. Bkz. İhsan D. Dağı, "Rethinking Human Rights, Democracy, and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey", *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, c. 13, sayı 2, 2004, s. 135-151.
- 4 AKP'nin harici manivelalar vasıtasıyla meşruiyet arayışının dış güç merkezlerine bağımlılığını artırıp popüler meşruiyetini zayıflatacağı ve bu şekilde de Türkiye'yi bölgedeki kampanyalarında kullanmak isteyen ABD'nin baskılarına tutsak kılacağı yönünde erken bir uyarı için bkz. M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 262.
- 5 Bu anlamda parti lideri Erdoğan'ın 28 Ocak 2002 tarihinde Washington'a yaptığı ziyaret çerçevesinde Center for Strategic and International Studies'de (CSIS) yaptığı konuşma bu yeni Amerikan yanlısı tutumun açık bir yansımasıydı. <http://www.csis.org/turkey/020128erdogan.PDF>. Erdoğan'ın CSIS'teki konuşmaları Washington'a yaptığı gezilerin rutinlerinden biri haline geldi.
- 6 Bu, AKP'nin dış politika portfolyosundaki maddelerden biriydi. Bkz. *Everything is for Turkey: JDP Election Declaration*, s. 81. <http://www.akparti.org.tr/beyanname.doc>. Demokrasiye olan bağlılığını gösterme saiki hükümeti 1 Mart'taki Meclis oylaması öncesinde partili milletvekilleri üzerinde bağlayıcı grup kararı almamaya kadar itmiştir.

- 7 Age, s. 82, 84. Ayrıca AKP Irak'ın dağılmasının bölgesel dengeleri alt üst edeceği yönündeki endişelerini de ifade etmiştir.
- 8 Fikret Bila, *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2004, s. 165-166, Haziran 2002'de gerçekleştirilen bir dizi toplantıdan bahsetmektedir. Bu toplantıların içeriği için bkz. Ek 3. Ayrıca spesifik Amerikan taleplerine cevap babında 26 Eylül 2002'de Dışişleri bir dizi deçenek önerdi, bkz. Bila, s. 179-181; ayrıca bkz. Ek 4; benzer şekilde Ergin AKP hükümeti iktidara geldikten sonra Abdullah Gül'ün orduca bilgilendirildiğini ve kendisine Türkiye'nin ABD'ye verebileceği desteğin şekline ilişkin bir dizi seçeneğin sunulduğunu not ediyor. Bunların da daha önceki raporlardan derlendiği görülüyor. Sedat Ergin, "Bizden Saklananlar-IV", *Hürriyet*, 20 Eylül 2003.
- 9 Yetkin'in kriz hakkındaki çalışmasında Meclis'teki güvenoylamasının hemen ardından aralık ayı başında AKP hükümetiyle yaptığı ilk görüşmede Wolfowitz'in sabırsızca ve ısrarlı bir tavırla hareket ettiği ve aynı zamanda AKP hükümeti işbirliğine yatkınmış gibi davrandığı belirtiliyor. Onun bu tavrı Gül'ü rahatsız etmeye yetmişti. Murat Yetkin, "Irak Krizinin Perde Arkası-III", *Radikal*, 10 Ocak 2004.
- 10 Bkz. <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ai/irapolicy.htm>.
- 11 Türkiye'nin Kuzey Irak'a müdahalesi bazı Türk milliyetçilerince Kürtlerin bölgeyi denetim altına almasına karşı önleyici bir girişim olarak savunulmuştu. "Yazıcıoğlu: Kerkük ve Musul'a Girelim", *Yeni Şafak*, 15 Ekim 2002.
- 12 Fakat 2003 Ocak ayı başında Dışişleri Bakanı Yakış, Türkiye'nin petrol yataklarında hala bir hakka sahip olup olmadığının tespiti için Dışişleri'nin Musul ve Kerkük'e ilişkin mevcut anlaşmaları incelediğini açıklamıştı. Yine de Yakış şunu da vurgulamıştı ki Türkiye anlaşmalardan doğan haklara sahip olsa bile güce dayalı yöntemlerle revizyon talebinden ziyade ikna ve uluslararası uzlaşi yolunu seçecekti. "3 Hassas Mesaj", *Hürriyet*, 6 Ocak 2003.
- 13 Bu geniş konsensüs yine de savaşın getirdiği zorluklardan çok fırsatları öne çıkaran bir yaklaşımı da tamamen yok saymamızı gerektirmez. Cengiz Çandar böylesi bir argümanı daha 6 Mart 2002'de gündeme getirmişti. CSIS'teki gözlemleri için bkz. <http://www.csis.org/turkey/evento20306.htm>; yine CSIS'te konuşan eski Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir de 11 Şubat 2002'de benzeri bir duruş çağrısı yapıyordu: <http://www.csis.org/turkey/030211bir.pdf>.
- 14 Yine de görüşmeler boyunca Türkiye'nin ABD'ye yönelttiği ve savaşa ilişkin zararların tazmininin ötesine giden talepleri de gözden kaçırmamakta fayda var. Daha önce belirtildiği üzere bunun bir nedeni birinci Körfez Savaşı'nın Türk dış siyaset kültürüne yaptığı etkiyle ilgiliydi; fakat bazı talepler oldukça yeniydi. Karşılıklı ilinti kurma politikası önceki koalisyon hükümetinin Temmuz 2002'de krizle ilk karşılaşmasında başlamıştı. Dışişleri Bakanı Gürel bunu bir TV programında kabul etmişti. Murat Yetkin, "Irak Krizinin Perde Arkası-II", *Radikal*, 19 Ocak 2004. Benzer şekilde Ağustos 2002'de Washington'a yaptığı gezide Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Uğur Ziyal, Türkiye'nin ABD'den beklentilerini açıkça ifade etmişti. Amerikalı meslektaşlarının doğrudan bir bağlantı kurmasına rağmen Ziyal, Amerika'nın Türkiye'ye bu konularda desteğinin Türkiye'nin ABD'nin Irak'la ilgili taleplerine vereceği cevaba bağlı olduğu izlenimini edinmişti (Bila, *Sivil Darbe*, s. 172). AKP hükümeti de benzeri bir argümanı benimsemişti. Örneğin Aralık 2002'de Kopenhag Zirvesi arifesinde Erdoğan'ın Washington'ı ziyaretinde de ortaya çıktığı üzere, Türkiye'nin

ABD ile işbirliği ABD'nin Türkiye'nin AB üyeliğine desteğiyle zımnen ilintilendirilmişti. Benzer şekilde Başkan Bush ile Ocak 2002'deki iletişiminde Başbakan Gül, Türkiye'nin kuzey cephesine desteği karşılığında Kıbrıs'ta Amerika'nın Türkiye'ye arka çıkmasını istemişti (Sedat Ergin, "Bizden Saklananlar-V", *Hürriyet*, 21 Eylül 2003).

- 15 Nihat Ali Özcan, "Could a Kurdish State be Set Up in Iraq", *Middle East Policy*, c. 11, sayı 1, 2004, s. 119-122.
- 16 Bu yüzden Türkiye Irak'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygısını Irak politikasının temel prensipleri olarak ilan etti. M. Hakan Yavuz, "Provincial Not Ethnic Federalism in Iraq", *Middle East Policy*, c. 11, sayı 1, 2004, s. 119-122.
- 17 Bu politikanın ana hatları askerlerin de desteğiyle koalisyon hükümeti döneminde Dışişleri bürokrasisince Wolfowitz'in Temmuz 2002'deki Ankara gezisine bir cevap olarak formüle edilmişti. Benzer şekilde AKP hükümetinin kurulmasının akabinde hükümet ve askeri-sivil bürokrasi arasındaki toplantılarda aynı muhakeme tarzı Türkiye'nin politikasının temelini oluşturmuştu. Sedat Ergin, "Bizden Saklananlar-I", *Hürriyet*, 17 Eylül 2003.
- 18 Bu politikanın temelleri Ecevit hükümetinin iktidardaki son günlerinde Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel'in Washington ziyaretini takiben atılmıştı. ABD'den bağımsız hareket etme kabiliyetine yapılan vurgu askeri elitin kriz boyunca kararlarını etkileyen temel saik olmuştu. Bila, s. 179-183.
- 19 Bu siyasetin Türkiye'nin AB macerasına olası etkilerini düşünerek Amerika'nın Irak'taki gündeminden kopmayı savunanlar genelde bazı liberal yorumculardır. Ayrıca soldaki marjinal partiler ve aşağıda tartışılacağı üzere dini sağ benzeri bir duruşu farklı kaygılarla savunmaktaydı.
- 20 Ekim 2002'de Türkiye'nin önüne konan Amerikan talepleri Ankara'da şoka yol açmış ve kabul edilemez bulunmuştu. Bu hatta bazılarınca Türkiye'de konuşlandırılacak Amerikan kuvvetleri ve bunların faaliyet koşulları işgal kuvvetlerinin davranışına eşdeğer bulunmuştu. Bu taleplerin detayları için bkz. Mustafa Balbay, "Gizli Belgelerde Irak Pazarlığı", *Stratejik Analiz*, c. 43, Kasım 2003, s. 71-80. Benzer şekilde Kuzey Irak'a sevk edilecek Türk kuvvetlerinin Amerikan komutasına konması yönündeki Amerikan talepleri Türkleri kızdırmış ve bir komutanı Türk askerinin Gurkhalardan olmadığını söylemeye itmiştir. Bila, *Sivil Darbe*, s. 222. Diğer bir olayda ise Başkan Bush'un Gül'e 21 Aralık 2002'de gönderdiği mektup bir ultimatom olarak algılanmıştı. Hatta Gül bunu Türk Amerikan ilişkilerinde olumsuz bir psikolojik etkiye sahip meşhur Johnson mektubuna dahi benzetmiştir. Sedat Ergin, "Bizden Saklananlar-IV", *Hürriyet*, 20 Eylül 2003.
- 21 Bu, Taha Yasin Ramazan'ın 3 Şubat 2003'de Ankara'ya yaptığı gizli ziyareti. Bu gizli toplantı Sedat Ergin'ce açığa çıkarılmıştı. Sedat Ergin, "Barışa Son Şans İçin Gizli Diplomasi", *Hürriyet*, 6 Şubat 2003. Fakat Gül ayrıca Başkan Bush'un gönderdiği sert mektubun kendisinin üzerinde bıraktığı şok etkisini ve bunun nasıl krize barışçıl bir çözüm bulma arzusunu kamçıladığını da not ediyor. Sedat Ergin, "Bizden Saklananlar-IV", *Hürriyet*, 20 Eylül 2003.
- 22 Bu mutabakat zaptının resmi olmayan bir metni için bkz. Bila, Ek 7.
- 23 Murat Yetkin, "Irak Krizinin Perde Arkası-V", *Radikal*, 22 Ocak 2004.
- 24 Sedat Ergin, "Bizden Saklananlar-VI", *Hürriyet*, 22 Eylül 2003.
- 25 Murat Yetkin, "Genelkurmay İstedi", *Radikal*, 12 Mart 2003.
- 26 "Askerden Meclis'e: Saddam Vurabilir", *Milliyet*, 7 Ocak 2003; "Asker, Savaş Yetkisi İstedi", *Milliyet*, 1 Şubat 2003.

- 27 Ali Bayramoğlu, "Demokrasinin Zaferi", *Yeni Şafak*, 2 Mart 2003.
- 28 Çalışmaları için bkz. *Srategik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001; *Küresel Bunalım*, İstanbul: Küre Yayınları, 2002; Hasan T. Kösebalaban "Review of Strategic depth: Turkey's international position" *Middle East Journal*, c. 55, sayı 4, 2001, s. 693-694; Bu konudaki yazısından faydalanmama müsaade eden Erman Topçu'ya minnettarım. "Turkish Foreign Policy under JDP", (Ankara: 2004, yayınlanmamış çalışma).
- 29 Bkz. Derya Sazak'ın Davutoğlu ile mülakatı, "Sohbet Odası", *Milliyet*, 13 Ocak 2003.
- 30 Ahmet Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", *Radikal*, 26 Şubat 2004.
- 31 Ilene R. Prusher, "New Turkish leader lifts US hopes", *The Christian Science Monitor*, 10 Mart 2003.
- 32 Mehmet Ali Birand, "ABD Ankara'nın Ne Yaptığını Anlamıyor", *Hürriyet*, 7 Ocak 2003; Dışişleri Bakanı Yakış, Türkiye'nin süreci kendi taleplerini adım adım netleştiren Amerikan tarafına uyumlu olarak yavaşlattığını söyleyip bu duruşun haklılığını savunmuştu. (Mehmet Ali Birand, "Yakış'ın Sözlerini Tercüme Edersek", *Hürriyet*, 8 Ocak 2003). Fakat daha önce tartışıldığı üzere Türkiye'den beklenen rol aralık ayı başında Türkiye'ye iletilmişti.
- 33 Bülent Alınza ve Seda Çiftçi, *Turkey Update*, Washington: CSIS, 14 Şubat 2003.
- 34 "Irak Tezkeresi AKP'yi Çatlatı", *Milliyet*, 7 Şubat 2003.
- 35 "Erdoğan Şokta: Bu Nasıl Oldu?", *Milliyet*, 2 Mart 2003; bu yorum kısmen Bush yönetimince de paylaşılmıştı. Yasemin Çongar, "AKP'ye Bakış Nasıl?", *Milliyet*, 3 Mart 2003.
- 36 Mesela bkz. "İkinci Yaşar Yakış Krizi", *Milliyet*, 7 Ocak 2003; "Gül: Ortak Hareket Edeceğiz", *Milliyet*, 6 Ocak 2003 (web sayfası).
- 37 "Bu Sözler de 'Yakış'tınlamadı", *Milliyet*, 8 Ocak 2003.
- 38 Sedat Ergin, "Bizden Saklananlar-VIII", *Hürriyet*, 24 Eylül 2003.
- 39 Yalçınbayır Meclis'in tezkereyi reddinden sonra bunun Türkiye'nin AB sürecini hızlandıracağını söylemişti. *Turkish Daily News*, 3 Mart 2003.
- 40 "AKP Grubu Böyle Dağıldı", *Milliyet*, 2 Mart 2003; TBMM Dış İlişkiler Komitesi Başkanı'nın bu ymndeki yorumları için bkz. "Dülger: Turkey Needs Government with Strong Voice", *Turkish Probe*, 9 Mart 2003.
- 41 Yine de bu yorum bazı gözlemcilerle şüpheyile karşılandı; çünkü diğer kaynaklara göre retçi kamp-taki milletvekillerinin çoğu Batı bölgelerinden gelmekteydi. Deniz Gökçe, "Tayyip Partisi mi?" *Akşam*, 17 Mart 2003.
- 42 Bkz. Dülger'in yukarıdaki yorumları.
- 43 Şükrü Küçükşahin, "Kabinede Milli Görüş ile ANAP Çatıştı", *Hürriyet*, 24 Mart 2003.
- 44 Fehmi Kuru, "Ahlaksız Teklif", *Yeni Şafak*, 3 Mart 2003.
- 45 Yusuf Kaplan, "Türkiye Özne Olabilirse Dünya Tarihini Yeniden Yazabilir", *Yeni Şafak*, 3 Mart 2003.
- 46 Mustafa Özel, "Özerklik Krizinden Liderlik Krizine", *Yeni Şafak*, 2 Mart 2003.
- 47 "Yeni Şafak Okuru, Gazetesinin Etkisini Biliyor", *Yeni Şafak*, 3 Mart 2003.
- 48 Cüneyt Ülsever, "Redd-i Tezkiye", *Hürriyet*, 3 Mart 2003.
- 49 Hakan Yavuz, "Ideology and Organization of JDP", konferans bildirisi: *The Transformation of Islamic Movements in Turkey*, Salt Lake City, 10-11 Eylül 2004.
- 50 Sedat Ergin, "Gül: AB ile Yakınlaştık", *Hürriyet*, 23 Mart 2003. Fakat AB ile geliştirilmiş ilişkilerin ABD'ye bir alternatif amacı taşımadığının özellikle altını çizdi.

200. Kitap

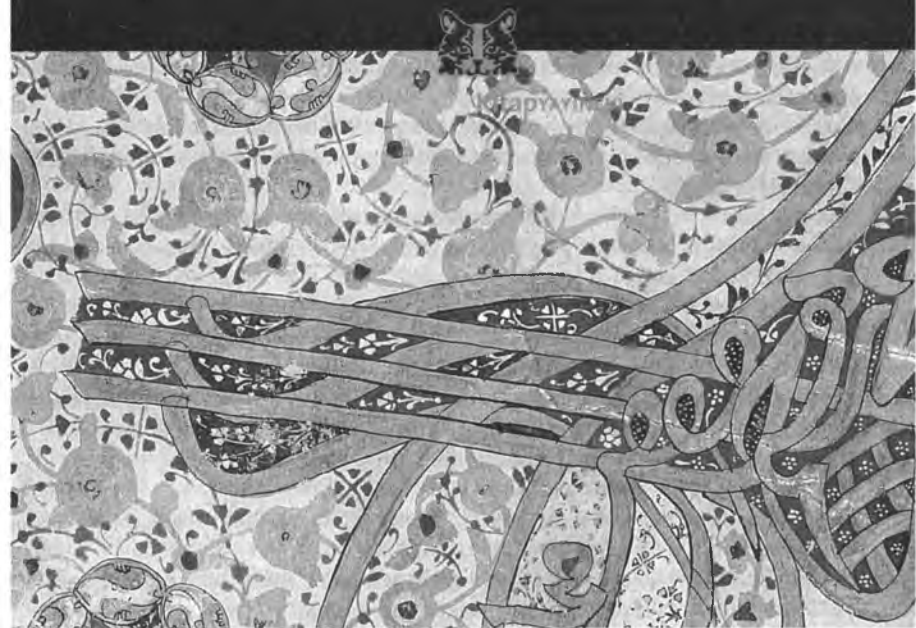
Lucienne Thys-Şenocak

ÇEVİRİ

Ayla Ortaç

HADİCE TURHAN SULTAN

Osmanlı Kadın Baniler

Suraiya Faroqhi

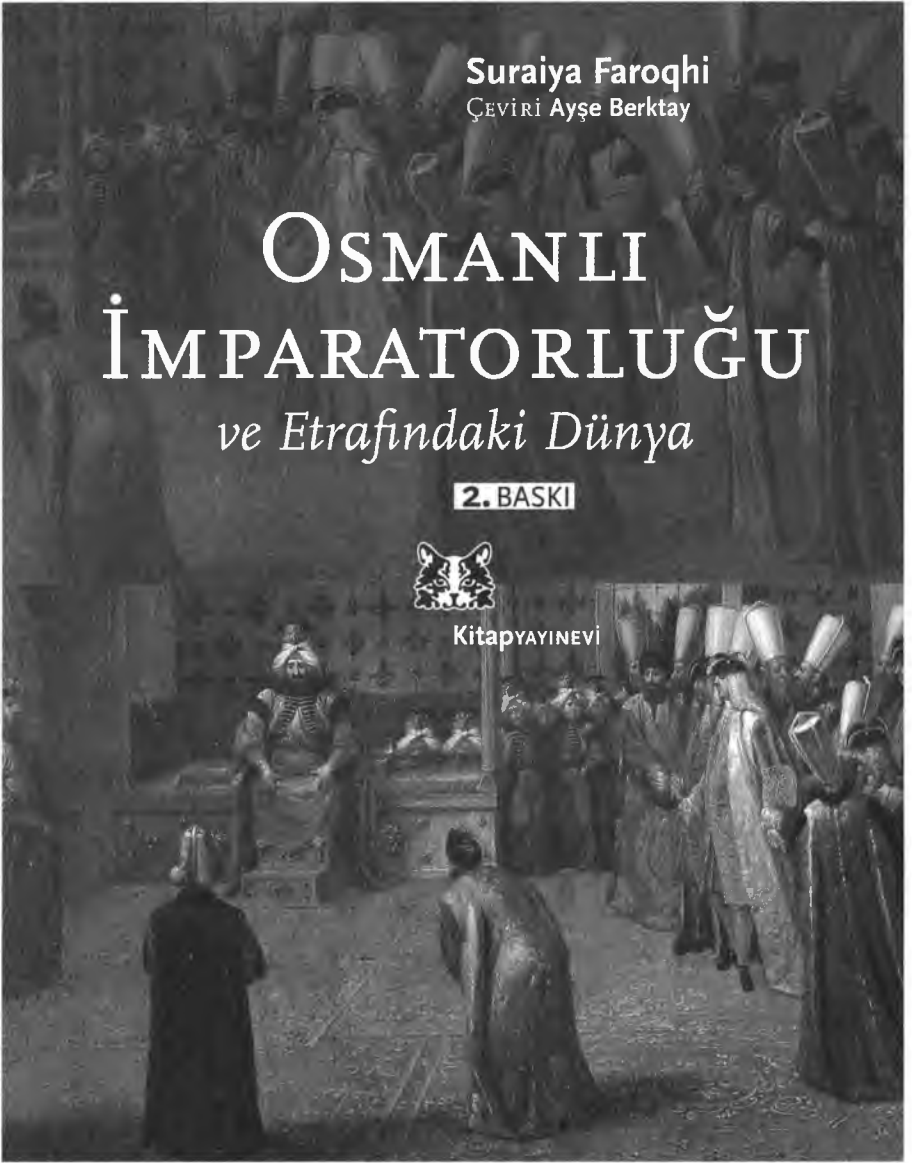
ÇEVİRİ Ayşe Berktaş

OSMANLI İMPARATORLUĞU *ve Etrafındaki Dünya*

2. BASKI

KitapYAYINEVİ

AK Parti'nin siyasi yelpazenin merkezine doğru gerçekleştirdiği değişim seçmenler tarafından güvenilir ve müspet algılandı ve 2002 genel seçimlerinde bu parti galip geldi. Bilinen İslami kökleri, liderlerinin geçmişteki faaliyet ve demeçleri göz önünde bulundurulduğunda, bu partinin neden ve nasıl daha liberal bir çizgiyi benimsediğinin açıklanmaya ihtiyacı vardır. AK Parti İslami bir parti midir? Tamamen İslami bir hareketin İslami olmayan veya İslami unsurlar taşımayan bir harekete dönüşmesi mümkün müdür? Bir parti ya da hareket ne zaman İslamcı olur veya İslamcı oluşu ne zaman sona erer? Parti yönetimi siyasal İslam'la her türlü bağlantıyı reddetse de, biz bu partinin hâlâ İslamcı olduğunu düşünebilir miyiz? AK Parti'nin durumu, yeni koşullara uyum sağlayabilmiş bir İslami hareketin başarı hikâyesinden çok, Türkiye'de sistemin siyasal İslam'ı dönüştürme kabiliyetinin bir hikâyesi midir? Bu kitapta birçok bilim insanı AK Parti'yi değişik yönlerden ele alarak bu sorulara bir yanıt bulmaya çalışıyor: **Hakan Yavuz**/Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü; **Massimo Introvigne**/Türkiye'de Dini Piyasa(lar); **Yalçın Akdoğan**/Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı; **William Hale**/Hıristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikler ve Zıtlıklar; **İhsan D. Dağı**/Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi; **Sultan Tepe**/İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Değişim Vaatleri,

Çelişkileri ve Sınırları; **Ahmet T. Kuru**/Laikliğin Yeniden Yorumlanması; Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği; **Ali Çarkoğlu**/Türkiye'de Yeni Nesil İslamcılar: Değişen Seçmen İçinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Temelleri; **Gareth Jenkins**/Semboller ve Gölge Oyunu: Ordu-AKP İlişkileri, 2002-2004; **Ziya Öniş**/Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi Politikası; **Engin Yıldırım**/Emek Karşısında Adalet ve Kalkınma Partisi; **Edibe Sözen**/AK Parti'nin Kadın Siyaseti ve AK Partili Kadın Kimlikleri; **Burhanettin Duran**/AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika; **Şaban Kardaş**/Türkiye ve Irak Krizi: Kimliklerle Çıkar Arasında AKP.

İNSAN VE TOPLUM Dizisi

Kitapyayinevi

ISBN 978-605-105-032-4

28,-TL